

HEYDƏR ƏLİYEV

MÜSTƏQİLLİYİMİZ
ƏBƏDİDİR

iyirmibirinci kitab

iyul, 1999 - sentyabr, 1999

AZƏRNƏŞR
BAKI-2007

Buraxılışına məsul

RAMİZ MEHDİYEV

ƏLİYEV HEYDƏR

Ə 56 Müstəqilliyimiz əbədidir. B., Azərnəşr, 2007, 480 səh.

Müstəqil dövlətimizin müdrik banisi, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əlirza oğlu Əliyevin oxuculara təqdim olunan bu növbəti cildində dahi şəxsiyyətin Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə gəlməsinin 30 illiyi ilə əlaqədar (1969–99) sərginin açılışında etdiyi söhbətlər, ölkənin sosial-iqtisadi dirçəliş yolu ilə inamla addımlamasına həsr olunmuş materiallar toplanmışdır. Sərgidə nümayiş etdirilən ekspozisiyadan aydın olur ki, Azərbaycan bu illərdə böyük iqtisadi, siyasi, sosial-mənəvi inkişaf yolu keçmişdir. Heydər Əliyev etdiyi söhbətlərdə də bütün siyasi qüvvələri və partiyaları ölkədə milli həmrəyliyi möhkəmlətmək, ümumxalq mənafeləri naminə vətəndaş birliyini daha da gücləndirmək məqsədilə səyləri birləşdirməyə dəvət etmişdir.

Kitabda ölkəmizin rəhbərinin dünyanın görkəmli dövlət başçıları və ictimai xadimləri, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri ilə apardığı danışıqların, keçirdiyi görüşlərin materialları da öz əksini tapmışdır. Burada, eyni zamanda, ulu öndərin ölkədaxili ictimai-siyasi fəaliyyətinə, çoxsaylı xarici səfərlərinə və görüşlərinə dair materiallar da verilmişdir.

Ə 0801000000
M – 651(07) – 2007

BBK-32

© Azərnəşr, 2007

KİTABIN İÇİNDƏKİLƏR

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANIN SİYASİ RƏHBƏRLİYİNƏ GƏLMƏSİNİN 30 İLLİYİNƏ (1969-1999-cu illər) DAİR SƏRGİNİN AÇILIŞI MƏRASİMİNDƏ SÖHBƏT <i>13 iyul 1999-cu il.....</i>	9
HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANIN SİYASİ RƏHBƏRLİYİNƏ GƏLMƏSİNİN 30 İLLİYİNƏ (1969-1999-cu illər) HƏSR OLUNMUŞ MUSİQİLİ BƏDİİ GECƏ QURTARDIQDAN SONRA İNCƏSƏNƏT USTALARI İLƏ GÖRÜŞÜ <i>13 iyul 1999-cu il.....</i>	14
FRANSANIN MİLLİ BAYRAMI – BASTİLİYANIN ALINMASI GÜNÜ MÜNASİBƏTİLƏ FRANSANIN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRLİYİNİN TƏŞKİL ETDİYİ RƏSMİ QƏBULDA NİTQ <i>14 iyul 1999-cu il.....</i>	15
ABŞ-m YƏHUDİ TƏŞKİLATLARININ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT <i>14 iyul 1999-cu il.....</i>	16
SSRİ XALQ ARTİSTİ MAHMUD ESEMBAYEVƏ <i>15 iyul 1999-cu il.....</i>	18
ERMƏNİSTAN-AZƏRBAYCAN MÜNAQİŞƏSİNİN SÜLH YOLU İLƏ HƏLLİ MƏSƏLƏLƏRİNİ ERMƏNİSTANIN PREZİDENTİ ROBERT KOÇARYAN İLƏ MÜZAKİRƏ ETMƏK ÜÇÜN İSVEÇRƏYƏ, CENEVRƏ ŞƏHƏRİNƏ YOLA DÜŞMƏZDƏN ƏVVƏL BİNƏ HAVA LİMANINDA KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN SUALLARINA CAVAB <i>15 iyul 1999-cu il.....</i>	19
İSVESRƏYƏ İŞGÜZAR SƏFƏRİNİ BAŞA ÇATDIRARAQ BAKIYA QAYIDARKƏN BİNƏ HAVA LİMANINDA JURNALİSTLƏRƏ BƏYANAT <i>17 iyul 1999-cu il.....</i>	20
ABŞ-m ÖLKƏMİZDƏKİ SƏFİRİ STENLİ ESKUDERO İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT <i>19 iyul 1999-cu il.....</i>	21
«SOS-KİNDERDORF İNTERNASİONAL» TƏŞKİLATININ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT <i>20 iyul 1999-cu il.....</i>	23
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MƏTBUAT İŞÇİLƏRİNƏ <i>21 iyul 1999-cu il .....</i>	25
FRANSA SENATININ PREZİDENTİ KRİSTİAN PONSELENİ VƏ ONUN BAŞÇILIQ ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT <i>22 iyul 1999-cu il.....</i>	26
MİSİR ƏRƏB RESPUBLİKASININ MİLLİ BAYRAMI – İYUL İNQİLABININ 47-ci İLDÖNÜMÜ MÜNASİBƏTİLƏ MİSİRİN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRLİYİNİN TƏŞKİL ETDİYİ RƏSMİ QƏBULDA NİTQ <i>23 iyul 1999-cu il.....</i>	31
MƏRAKƏŞİN KRALI ƏLAHƏZRƏT MƏHƏMMƏD İBN HƏSƏNƏ	

<i>24 iyul 1999-cu il.....</i>	32
BAKIDA MƏŞHUR İSPANİYA MÜĞƏNNİSİ XULİO İQLESİASIN KONSERTİNDƏN SONRA ONUNLA GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT	
<i>24 iyul 1999-cu il.....</i>	33
ŞƏKİ ŞƏHƏRİ, GƏRAY ƏSƏDOV KÜÇƏSİ, ev 24 MƏZAHİR VEYSƏL OĞLU MUSTAFAYEVƏ	
<i>25 iyul 1999-cu il.....</i>	34
MƏŞHUR İSPANİYA MÜĞƏNNİSİ XULİO İQLESİAS İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT	
<i>25 iyul 1999-cu il.....</i>	35
GÖRKƏMLİ MÜĞƏNNİLƏR – XALQ ARTİSTLƏRİ MÜSLÜM MAQOMAYEV VƏ ONUN XANIMI TAMARA SİNYAVSKAYA İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT	
<i>27 iyul 1999-cu il.....</i>	37
XARİCDƏ YAŞAYAN HƏMVƏTƏNİMİZ, TANINMIŞ MÜĞƏNNİ YAQUB ZURUFÇU İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT	
<i>28 iyul 1999-cu il.....</i>	40
BELÇİKA KRALLIĞININ BAŞ NAZİRİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB QI VERXOFSTADTA	
<i>29 iyul 1999-cu il.....</i>	48
DÖVLƏT GƏNCLƏR SİYASƏTİ HAQQINDA	
<i>29 iyul 1999-cu il.....</i>	49
DÜNYA KUBOKU UĞRUNDA «MASTER-RALLİ-99» BEYNƏLXALQ YARIŞININ İŞTİRAKÇILARINA	
<i>31 iyul 1999-cu il.....</i>	51
BOKSÇULARIN IV AVROPA ÇEMPİONATININ İŞTİRAKÇILARINA	
<i>31 iyul 1999-cu il.....</i>	52
UKRAYNANIN PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB LEONİD DANILOVİÇ KUÇMAYA	
<i>31 iyul 1999-cu il.....</i>	53
İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ ŞƏRQİ AZƏRBAYCAN ƏYALƏTİNİN OSTANDARI YƏHYA MƏMMƏDZADƏNİN BAŞÇILIQ ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT	
<i>2 avqust 1999-cu il.....</i>	54
AVROPA BOKS FEDERASIYASININ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT	
<i>3 avqust 1999-cu il.....</i>	63
BÖYÜK BRİTANIYA VƏ ŞİMALİ İRLANDIYA BİRLƏŞMİŞ KRALLIĞININ MÜDAFİƏ NAZİRİ CƏNAB CORC ROBERTSONA	
<i>5 avqust 1999-cu il.....</i>	65
FƏLƏSTİN DÖVLƏTİNİN PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB YASİR ƏRƏFATA	
<i>5 avqust 1999-cu il.....</i>	66
MDB İCRAİYYƏ KOMİTƏSİNİN SƏDRİ, BİRLİYİN İCRAÇI KATİBİ YURİ YAROVLA GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT	

<i>6 avqust 1999-cu il.....</i>	67
MUSTAFA HACIQASIMOV ADINA AZƏRBAYCAN MAMALIQ BƏ GİNEKOLOGIYA MƏRKƏZİNİN AÇILIŞI MƏRASİMİNDƏ NİTQ <i>6 avqust 1999-cu il.....</i>	73
İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ TİKİNTİ VƏ ŞƏHƏRSALMA NAZİRİ ƏLİ ƏBDÜLƏLİZADƏNİN BAŞÇILIQ ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT <i>7 avqust 1999-cu il.....</i>	75
BAKIDA “PARK HƏYAT” HOTEL KOMPLEKSİNİN TƏNTƏNƏLİ AÇILIŞI MƏRASİMİNDƏ NİTQ <i>10 avqust 1999-cu il.....</i>	81
QIRĞIZISTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB ƏSGƏR AKAYEVƏ <i>16 avqust 1999-cu il.....</i>	84
«AVRASİYA TELEFORUMU-99»UN İŞTİRAKÇILARINA <i>16 avqust 1999-cu il.....</i>	85
RUSİYA FEDERASIYASI HÖKUMƏTİNİN SƏDRİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB VLADİMİR PUTİNƏ <i>16 avqust 1999-cu il.....</i>	86
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜRACİƏTİ <i>16 avqust 1999-cu il.....</i>	87
TÜRKİYƏ RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB SÜLEYMAN DƏMİRƏLƏ <i>17 avqust 1999-cu il.....</i>	88
ABŞ-IN ENERGETİKA NAZİRİ BİLL RİÇARDSONUN BAŞÇILIQ ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT <i>18 avqust 1999-cu il.....</i>	89
ERMƏNİSTAN–AZƏRBAYCAN MÜNAQİŞƏSİNİN SÜLH YOLU İLƏ HƏLLİ MƏSƏLƏLƏRİNİ ERMƏNİSTAN PREZİDENTİ ROBERT KOÇARYANLA MÜZAKİRƏ ETMƏK ÜÇÜN İSVEÇRƏNİN CENEVRƏ ŞƏHƏRİNƏ YOLA DÜŞMƏZDƏN ƏVVƏL BİNƏ HAVA LİMANINDA JURNALİSTLƏRİN SUALLARINA CAVAB <i>21 avqust 1999-cu il.....</i>	91
ERMƏNİSTAN PREZİDENTİ İLƏ DANIŞIQLAR BAŞA ÇATDIQDAN SONRA AZƏRBAYCAN PREZİDENTİNİN BƏYANATI <i>22 avqust 1999-cu il.....</i>	92
CENEVRƏDƏN BAKIYA QAYIDARKƏN BİNƏ HAVA LİMANINDA AZƏRBAYCAN TELEVİZİYASI MÜXBİRİNİN SUALINA CAVAB <i>23 avqust 1999-cu il.....</i>	93
UKRAYNA PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB LEONİD KUÇMAYA <i>24 avqust 1999-cu il.....</i>	94
UKRAYNANIN MİLLİ BAYRAMI – MÜSTƏQİLLİK GÜNÜ MÜNASİBƏTİLƏ UKRAYNANIN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRLİYİNİN TƏŞKİL ETDİYİ RƏSMİ QƏBULDA NİTQ <i>24 avqust 1999-cu il.....</i>	95

ŞEYXÜLİSLAM ALLAHŞÜKÜR PAŞAZADƏYƏ <i>26 avqust 1999-cu il.....</i>	97
TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİNİN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRİ QƏDRİ ECVET TEZCAN İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT <i>26 avqust 1999-cu il.....</i>	98
MOLDOVA RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATI-ALİLƏRİ CƏNAB PETRU LUÇİNSKİYƏ <i>27 avqust 1999-cu il.....</i>	101
ÖZBƏKİSTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATI-ALİLƏRİ CƏNAB İSLAM KƏRİMOVA <i>27 avqust 1999-cu il.....</i>	102
1 NÖMRƏLİ BAKI İSTİLİK-ELEKTRİK MƏRKƏZİNDƏ YENİ QAZ- TURBİN QURĞUSUNUN TƏMƏLİNİN QOYULMASI MƏRASİMİNDƏ NİTQ <i>28 avqust 1999-cu il.....</i>	103
RUSİYANIN RİTA-SÖTA İNFORMASIYA TELEQRAF AGENTLİYİNİN BAŞ DİREKTORU CƏNAB VİTALİ İQNATENKOYA <i>30 avqust 1999-cu il.....</i>	109
QAZAXISTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATI-ALİLƏRİ CƏNAB NURSULTAN NAZARBAYEVƏ <i>31 avqust 1999-cu il.....</i>	110
AZƏRBAYCANIN TƏHSİL İŞÇİLƏRİ VƏ BU İL ALİ MƏKTƏBLƏRƏ DAXİL OLMUŞ TƏLƏBƏLƏRLƏ GÖRÜŞDƏ NİTQ <i>31 avqust 1999-cu il.....</i>	111
ÖZBƏKİSTANIN MİLLİ MÜSTƏQİLLİK GÜNÜ MÜNASİBƏTİLƏ ÖZBƏKİSTANIN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRLİYİNİN TƏŞKİL ETDİYİ RƏSMİ QƏBULDA NİTQ <i>31 avqust 1999-cu il.....</i>	117
ATƏT-in DEMOKRATİK TƏSİSATLAR VƏ İNSAN HÜQUQLARI BÜROSUNUN DİREKTORU, SƏFİR JERAR ŞTUDMAN İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏTDƏN <i>1 sentyabr 1999-cu il.....</i>	119
ATƏT-in MİNSK QRUPUNDA ABŞ-in YENİ TƏYİN OLUNMUŞ XÜSUSİ NÜMAYƏNDƏSİ KERİ KAVANO İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT <i>1 sentyabr 1999-cu il.....</i>	121
RUSİYANIN XARİCİ İŞLƏR NAZİRİ İQOR İVANOV VƏ ONU MÜŞAYİƏT EDƏN NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT <i>2 sentyabr 1999-cu il.....</i>	125
RUSİYANIN XARİCİ İŞLƏR NAZİRİ İQOR İVANOV İLƏ GÖRÜŞDƏN SONRA DANIŞIQLARIN YEKUNLARI HAQQINDA BİRGƏ MƏTBUAT KONFRANSINDA BƏYANATLARI <i>Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı</i> <i>2 sentyabr 1999-cu il.....</i>	134
<i>Rusiyanın Xarici İşlər naziri İqor İvanovun bəyanatı</i> <i>2 sentyabr 1999-cu il.....</i>	134
YENİ AZƏRBAYCAN PARTİYASININ İDARƏ HEYƏTİNİN, SİYASİ ŞURASININ, PARTİYANIN QURULTAYINA HAZIRLIQ ÜZRƏ	

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİNİN ÜZVLƏRİ VƏ MƏRKƏZİ APARATININ RƏHBƏR İŞÇİLƏRİ İLƏ GÖRÜŞDƏ GİRİŞ SÖZÜ	
<i>4 sentyabr 1999-cu il.....</i>	136
YEKUN NİTQİ	
<i>4 sentyabr 1999-cu il.....</i>	136
YUNANISTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATI-ALİLƏRİ CƏNAB KONSTANTİNOS STEFANOPULOSA	
<i>8 sentyabr 1999-cu il.....</i>	146
BMT-nin QAÇQINLAR ÜZRƏ ALİ KOMİSSARI XANIM SADAQO OQATA İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT	
<i>9 sentyabr 1999-cu il.....</i>	147
AZƏRBAYCANIN YƏHUDİ İCMASINA	
<i>9 sentyabr 1999-cu il .....</i>	151
UKRAYNANIN YALTA ŞƏHƏRİNDƏ «BALTİK-QARA DƏNİZ ƏMƏKDAŞLIĞI: XXI ƏSR AVROPA İNTEQRASIYASINA DOĞRU AYIRICI XƏTLƏRSİZ» MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ KONFRANSDA İŞTİRAK ETMƏK ÜÇÜN YOLA DÜŞMƏZDƏN ƏVVƏL BİNƏ HAVA LİMANINDA JURNALİSTLƏRİN SUALLARINA CAVAB	
<i>9 sentyabr 1999-cu il.....</i>	152
SEVASTOPOLDA QARŞILANMA MƏRASİMİNDƏ ÇIXIŞ	
<i>9 sentyabr 1999-cu il.....</i>	153
«BALTİK-QARA DƏNİZ ƏMƏKDAŞLIĞI: XXI ƏSR AVROPA İNTEQRASIYASINA DOĞRU AYIRICI XƏTLƏRSİZ» MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ KONFRANSDA NİTQ	
<i>10 sentyabr 1999-cu il.....</i>	154
YALTADAN BAKIYA QAYIDARKƏN BİNƏ HAVA LİMANINDA JURNALİSTLƏRİN SUALLARINA CAVAB	
<i>11 sentyabr 1999-cu il.....</i>	155
ABŞ-in YENİ MÜSTƏQİL DÖVLƏTLƏRƏ YARDIM ÜZRƏ ƏLAQƏLƏNDİRİCİSİ SƏFİR UİLYAM TEYLORUN RƏHBƏRLİK ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT	
<i>13 sentyabr 1999-cu il.....</i>	156
AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASININ SƏDRİ LORD RASSEL-CONSTON İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT	
<i>17 sentyabr 1999-cu il.....</i>	161
«MUSİQİNİN BÖYÜK İPƏK YOLU» BİRİNCİ BAKI KLASSİK MUSİQİ FESTİVALINA	
<i>19 sentyabr 1999-cu il.....</i>	166
ATƏT-in HAZIRKI SƏDRİ, NORVEÇİN XARİCİ İŞLƏR NAZİRİ KNUT VOLLEBEK İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT	
<i>18 sentyabr 1999-cu il.....</i>	167
AZƏRBAYCAN PREZİDENTİNİN ATƏT-in HAZIRKI SƏDRİ, NORVEÇİN XARİCİ İŞLƏR NAZİRİ KNUT VOLLEBEK İLƏ GÖRÜŞ BAŞA ÇATDIQDAN SONRA BİRGƏ MƏTBUAT KONFRANSINDA BƏYANAT	
<i>Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı</i>	
<i>18 sentyabr 1999-cu il.....</i>	173
<i>ATƏT-in hazırkı sədri Knut Vollebekin bəyanatı</i>	
<i>18 sentyabr 1999-cu il.....</i>	174

«ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ»NİN BEŞİNCİ İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR OLUNMUŞ TƏNTƏNƏLİ MƏRASİMDƏ NİTQ 20 sentyabr 1999-cu il.....	175
QEYDLƏR.....	178
ŞƏXSİ ADLAR GÖSTƏRİCİSİ.....	201
COĞRAFİ ADLAR GÖSTƏRİCİSİ.....	204

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANIN SİYASİ RƏHBƏRLİYİNƏ GƏLMƏSİNİN 30 İLLİYİNƏ (1969-1999-cu illər) DAİR SƏRGİNİN AÇILIŞ MƏRASİMİNDƏ SÖHBƏT

Bakı, İdman-Sərgi Kompleksi

13 iyul 1999-cu il

Prezident Heydər Əliyev sərginin ekspozisiyası ilə tanış olur. Sərgi dövlətimizin başçısı Heydər Əliyevin çoxillik yorulmaz və səmərəli fəaliyyətindən bəhs edən, inkişafın dinamikasını və ruhunu dəqiq ifadə edən fotosənədlərlə zəngindir. O, 1969-cu il iyulun 14-də Heydər Əliyevin respublikanın siyasi rəhbərliyinə gəldiyini bildiren böyük plakatla başlayır. Azərbaycan Kommunist Partiyası MK-nun plenumu barədə o vaxt mətbuatda dərc edilmiş xəbərdə deyilir ki, plenum təşkilat məsələlərini müzakirə edərək Heydər Əliyevi Mərkəzi Komitənin birinci katibi seçmişdir.

Sonrakı stendlərdə respublikamızın həyatında baş verən inkişafın ümumi mənzərəsi öz əksini tapmışdır. Heydər Əliyev bu tərəqqinin təşkilatçısı və bilavasitə iştirakçısı olmuşdur. Fotoşəkillərdə o, özünün rəhbərliyi ilə yaradılmış müəssisələrdə, o cümlədən Bakı məişət kondisionerləri zavodunda, o dövrdə sürətlə inkişaf edən kənd təsərrüfatının əməkçiləri ilə, böyük qayğı göstərdiyi müharibə veteranları ilə, öz təşəbbüsü ilə yaradılmış muzeylərin, təhsil müəssisələrinin, abidələrin və türbələrin açılışında elm, mədəniyyət və incəsənət xadimləri ilə bir yerdə təsvir olunmuşdur. Fotoşəkillərə baxdıqca adamlarda qurub-yaratmaq eşqi oyadan, respublikamız, xalqımız üçün [5-6] daha çox iş görməyə sövq edən, sabahkı günə nikbinlik və inam təlqin edən Heydər Əliyev ilə görüşdən insanların necə böyük sevinc duyduqlarını görməmək mümkün deyildir. Heydər Əliyevin Moskvada Sovet İttifaqının rəhbərlərindən biri olduğu dövrə aid fotoşəkillərdə də bu əhval-ruhiyyə duyulur.

1988-ci il. Stenddə «Həyəcanlı günlər» adlı cəmi bir böyük fotoşəkil asılmışdır. Burada Bakının baş meydanında mitinqə toplaşmış nəhəng izdiham təsvir edilmişdir. İnsanların simasından onların əhval-ruhiyyəsi aşkar sezilir – Azərbaycan torpağına sevinc qayıtmasına hələ çox var.

1990-cı ilə aid fotoşəkillər isə Heydər Əliyevin Naxçıvanda işlədiyi dövrdən, habelə deputat kimi fəaliyyətindən bəhs edir. Bunlardan birində Heydər Əliyev iclas salonunda təsvir olunmuşdur. Hərç-mərcliyə düşər olmuş ölkənin vəziyyəti üçün keçirdiyi ürək ağrısı onun gözlərindən oxunsa da, xalqımızı son dərəcə ağır vəziyyətdən çıxarmaq, ayağa qaldırmaq arzusu zəifləməmişdir. Dövlətimizin başçısı bu fotoşəklin yanında dayanaraq dedi: «Bir baxın, nə sağım, nə də solumda heç kim yoxdur».

Heydər Əliyev həmin dövrdə də ölkəmizin işıqlı gələcəyi uğrunda fəaliyyətini davam etdirirdi. 1991-1992-ci illəri əks etdirən, Naxçıvan əməkçiləri ilə, muxtar respublikanın qonaqları, o cümlədən Türkiyənin o vaxtki Baş naziri Süleyman Dəmirəl ilə görüşlərdən bəhs edən şəkillər buna sübutdur.

Budur, 1993-cü il. Ölkəni və xalqı ağır vəziyyətə salan AXC- Müsavat iqtidarının sərəştəsizliyindən təngə gələn xalq Heydər Əliyevi təkidlə hakimiyyətə dəvət etdi, prezident seçdi. O günlərə aid fotoşəkillərdə prezidentin andıçmə mərasimi xüsusi yer tutur. O, dövlət başçısı kimi andına sadıq qalaraq öz vədlərini əməli surətdə yerinə yetirir, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirir, ölkəmizin dünya birliyinə qovuşması üçün fəal tədbirlər görür. Prezidentin Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa, Böyük Britaniya, Norveç, Almaniya, Rusiya, İta[6-7]liya, Türkiyə, Pakistan, Səudiyyə Ərəbistanı, Yaponiya, İsrail, Rumıniya, Moldova, Misir, Bolqarıstan, Qazaxıstan, Özbəkistan, Türkmənistan və digər dövlətlərin başçıları, beynəlxalq təşkilatların rəhbərləri ilə görüşlərindən, habelə yüksək səviyyədə beynəlxalq tədbirlərdə iştirakından bəhs edən fotoşəkillər çox təsirlidir.

Ekspozatlara baxdıqca bir daha yəqin edirsən ki, prezident Heydər Əliyevin inamlı və uzaqqörən daxili və xarici siyasəti nəinki respublikada ictimai-siyasi vəziyyətin sabitləşməsinə, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə nüfuzunun yüksəlməsinə, həm də ölkənin sosial-iqtisadi dirçəliş yolu ilə inamla addımlamasına səbəb olmuşdur. Respublikanın ayrı-ayrı nazirliklərinin, komitə, şirkət, baş idarə və müəssisələrinin stendlərində prezident Heydər Əliyevin görkəmli xidmətlərindən dolğun şəkildə bəhs edilir.

Sərgidə Xarici İşlər Nazirliyinin stendi xüsusi yer tutur. Buradakı ekspozatlar dövlətimizin başçısı Heydər Əliyevin müdrik xarici siyasətinin mərhələlərini ətraflı işıqlandırır.

Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətinin ekspozisiyası respublikanın başçısı Heydər Əliyevin uzaqqörənliyini əks etdirir. Stendə baxdıqda bir daha yəqin edirsən ki, neft sənayemizin indiki və gələcək inkişafı üçün bünövrəni respublikamız hələ Sovet İttifaqının tərkibində olarkən məhz bu qüdrətli şəxsiyyət qoymuşdur. Məhz onun rəhbərliyi ilə dənizdə neft hasilatı sürətlə inkişaf yoluna istiqamətlənmişdir.

Fotoşəkillər və sənədlər Xəzərin Azərbaycan sektorundakı yataqların birgə işlənilməsi üçün dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə ARDNŞ arasında 20 tarixi müqavilə imzalanmasından, nəinki neft sənayemizin inkişafına, həm də bütün ölkənin tərəqqisinə təkan verəcək ixrac boru kəmərləri yaradılmasından bəhs edir və

aşkar şəkildə göstərir ki, bütün bunlar xalqımızın müdrik rəhbəri prezident Heydər Əliyevin fəaliyyətinin bilavasitə bəhrəsidir. [7-8]

Ötən illərin şəkillərində Heydər Əliyevin Neft Daşlarına səfərləri, bizim günlərdə çəkilmiş fotolarda isə onun «Çıraq-1» platformasının istifadəyə verilməsində iştirakı öz ifadəsini tapmışdır. Bu platforma bir vaxtlar Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə inşa edilmiş Dərin dəniz özülləri zavodunda yenidən qurularaq istifadəyə verilmişdir.

X o ş b ə x t Y u s i f z a d ə: Hörmətli cənab prezident, Siz, Azərbaycana rəhbərlik etməyə başladığınızda birinci növbədə neft sənayesinin vəziyyəti ilə dərinədən tanış oldunuz! Necə deyərlər, problemlərimizin, geri qalmağımızın səbəblərinin nəbzini tutdunuz.

1993-cü ildə, siz ikinci dəfə respublikaya rəhbərliyə başlayandan sonra neft sənayesinin işi ilə yenə maraqlandınız. Tez bir zamanda – 1994-cü il sentyabrın 20-də «Əsrin müqaviləsi» deyilən müqavilə imzalandı. Bu müqavilənin bağlanması xarici şirkətlərin Bakıya axınını bir neçə dəfə artırdı. Elə bunun nəticəsidir ki, ondan sonra Sizin rəhbərliyiniz altında imzalanmış və sərmayə qoyuluşu 20 milyard dollar olan 20 müqavilənin başlanğıcını «Əsrin müqaviləsi» qoydu.

İş belə gətirdi ki, bu gün haqqında danışdığımız «Şahdəniz» yatağının da, necə deyərlər, taleyi yenə Sizinlə bağlıdır. Prezidentimiz öz çıxışında dedi ki, baxmayaraq, Azərbaycan geoloqları, geofizikləri iyirmi ildir bu yatağın perspektivinə inanırdılar, orada iş görürdülər, amma ortada bir şey yox idi. Yadımdadır, deyərsən, 1996-cı ilin may ayı idi. Cənab prezident, Siz bizim hamımızı yığdınız, bizi dinlədiniz. Sonra qətiyyətlə qərara gəldiniz ki, biz Azərbaycanı qazla mütləq təmin etməkdən ötrü «Şahdəniz» yatağını hökmən xaricilərlə birlikdə işlətməliyik. Hazırda «Şahdəniz» yatağında 1 trilyon kubmetrdən çox qaz ehtiyatı var.

Mən demək istədim ki, bugünkü bu nailiyyətlər təkcə bu günün, dünənün işi deyildir. Bu nailiyyətləri əldə etməkdən ötrü çox böyük işlər görüldür. [8-9]

H e y d ə r Ə l i y e v: Sənin dediklərinin hamısı düzdür. Şirkətdə çalışanların əksəriyyəti bir-iki ildir ki, burada işləyir. Sən isə bu işdə canını qoymusan, həyatının 50 ilini dənizdə neft çıxarılmasına həsr etmişən. Ona görə də sənin dediklərinin hamısı doğrudur və mənim şübhəm yoxdur ki, bunların hamısı olacaqdır. Bu stendi də çox yaxşı düzəltmişiniz. Mən bunu dünənki müzakirəmizin nəticəsi hesab edirəm. Sağ olun.

İqtisadiyyat Nazirliyinin pavilyonu sovet dövründə və Azərbaycanın müstəqilliyi şəraitində ölkənin iqtisadi inkişafında respublikanın başçısı Heydər Əliyevin dəyərli xidmətlərinə xüsusilə bariz misaldır. Burada təqdim edilən diaqramlar, iqtisadiyyat naziri Namiq Nəsrullayevin şərhləri Azərbaycanın 1969-1982-ci illərdə artım sürətinə görə İttifaq iqtisadiyyatının səviyyəsini nə dərəcədə qabaqladığını əyani surətdə göstərir.

N a m i q N ə s r u l l a y e v: 1969-cu ildə, Heydər Əliyevin respublika rəhbərliyinə gəldiyi dövrdə Azərbaycan iqtisadiyyatının artım sürəti cəmi 2 faiz təşkil edirdisə, artıq 1970-ci ildə bu göstərici İttifaq səviyyəsinə çataraq 9 faiz olmuş, 1975-ci ildə isə İttifaq səviyyəsini ötüb keçmişdi. 1980-ci ilin göstəriciləri daha təsirli olmuşdur. Həmin ildə İttifaq üzrə artım cəmi 3,5 faiz olduğu halda, respublika üzrə 9 faiz təşkil etmişdir.

1993-cü ildə Heydər Əliyev Azərbaycanın rəhbərliyinə qayıtdıqdan sonra ölkə iqtisadiyyatının dirçəlişi yenidən başlanmışdır. Artım sürəti 1996-cı ildəki 1,3 faizdən 1998-ci ildə 10 faizədək yüksəlmişdir. İqtisadçılardan proqnozlarına görə, 10 faizlik artım səviyyəsi daha dörd il davam edəcək, 2003-cü ildə isə 12 faiz həddinə çatacaqdır. Bu artımda sərmayələr böyük rol oynayacaqdır. Sərmayələr 1994-cü ildəki 150 milyon dollardan artıb cari ildə 1,646 milyard dollar səviyyəsinə qalxacaq və 2003-cü ildə 2,5 milyard dollar təşkil edəcəkdir. Qeyri-neft sektoruna qoyulacaq sərmayələrin payı artacaqdır. [9-10]

Cənab prezident, biz 1969-1982-ci illərdə iqtisadiyyatın problemlərinin həlli yolları barədə Sizin imzaladığınız bütün sənədləri saxlamışıq. Bu sənədlər Sizin hələ o dövrdə böyük bir islahatçı şəxsiyyət olduğunuzu əyani şəkildə nümayiş etdirir.

Möhtərəm prezident, 1993-cü il iyunun 15-də Azərbaycan Ali Sovetinin sədri seçilərəkən Sizin söylədiyiniz «Siyasətdə və iqtisadiyyatda sərbəstlik, hürriyyət, insan azadlığı, insan haqlarının qorunması və sərbəst iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı prinsipləri bərqərar olmalıdır» fikri ölkəmizin strateji inkişaf yollarını müəyyənləşdirmişdir. Sizin rəhbərliyinizlə həyata keçirilən iqtisadi islahatlar modeli məhz bu prinsiplər əsasında hazırlanmışdır.

Cənab prezident, mən bu yaxınlarda iqtisadiyyat nazirlərinin Polşada keçirilən toplantısında iştirak etmişəm. Polşada iqtisadi islahatlar modelinin müəllifi Baş nazirin birinci müavini. Siz onu yaxşı tanıyırsınız. O mənimlə iki saata yaxın söhbət etdi. Dedi ki, Polşada iqtisadi islahatlar modelini alimlər hazırlayırlarsa, Azərbaycanda iqtisadi islahatlar modelinin müəllifi prezident Heydər Əliyevdir. Mən Tanrıdan arzu edirəm ki, bu şanssı bizə illərlə nəsib etsin.

H e y d ə r Ə l i y e v: Olacaqdır, narahat olmayın.

Dövlət başçısı Azərbaycanda təhsilin inkişafından bəhs edən eksponatlarla tanış oldu.

H e y d ə r Ə l i y e v: Mən bunların hamısını bilirəm. Lazımdır ki, bunlar unudulmasın. 1988-ci ildə Azərbaycanı dağıtmağa başladılar. Bir tərəfdən Moskva, digər tərəfdən Ermənistanın təcavüzü, başqa bir tərəfdən isə respublikanın içindən Azərbaycanı dağıdırdılar. Azərbaycanı dağıtmaq üçün ən böyük imkan o idi ki, «İndiyə qədər olanları, Heydər Əliyevin gördüyü işləri inkar et». Yerdə nə qaldı? Yerdə boşluq qaldı.

Misir Mərdanov: Sizin fikrinizlə tam şərikəm, cənab prezident. Sizin gördüyünüz işlərə heç kəs qara yaxa bilməz, faktlar göz qabağındadır. [10-11]

Heydər Əliyev: Əlbəttə ki, mümkün olmadı. Amma o illər mənim üçün, xalqımız üçün nə qədər ağır illər oldu.

Respublikamızın prezidenti sonra «Azərkinovideo» İstehsalat Birliyinin stendlərinə baxdı.

Oqtay Mirqasımov: Azərbaycan kinosunun inkişafında Sizin böyük xidmətləriniz var, cənab prezident. Ötən 101 ildə 1613 film çəkilibdir. Məhz Sizin yaxından köməyiniz, diqqət və qayğınız sayəsində təkcə son 30 ildə 1100 film yaradılıbdır. Möhtərəm prezident, biz «Dədə Qorqud» filminin kasetlərini yubiley üçün hazırlamışıq. İcazə verin, onun birinci nüsxəsini Sizə təqdim edim.

Hədiyyəni məmnunluqla qəbul edən dövlətimizin başçısı kino işçilərinə gələcək işlərində uğurlar arzuladı.

Səhiyyə nazirliyinin stendləri də sərgidə mühüm yer tutur. Azərbaycan səhiyyəsinin inkişafında da ölkəmizin rəhbəri Heydər Əliyevin böyük xidmətləri vardır.

Əli İnsanov: Son illər Azərbaycan səhiyyəsi uğurlu nailiyyətlər əldə etmişdir. Məlumat verim ki, respublikamızda istehsal olunan yüzdən artıq adda dərman preparatı yaxın gələcəkdə dünyanın hər yerində satılacaqdır. Biz poliomielitə qarşı hazırladığımız preparata görə sertifikat almışıq, bir sıra digər nailiyyətlərimiz də vardır.

Yusif Novruzov: Cənab prezident, «Azəravtoyol» Dövlət Şirkətinin pavilyonu Sizin Azərbaycanda avtomobil yolları tikintisinə böyük qayğınızdan söhbət açır. Məhz bu qayğı və diqqət sayəsində Azərbaycan Böyük İpək yolunun bərpasına dair TRASEKA proqramının reallaşdırılmasında geniş iştirak edir. Prezident Heydər Əliyev həmin layihənin təşəbbüsçülərindən biridir. Pavilyonda Sizin rəhbərliyiniz sayəsində çəkilmiş avtomobil yolları haqqında məlumat verilir. Bəlli olur ki, respublikamızda asfalt-beton örtüklü magistral yolların uzunluğu 1969-cu ildəki 250 kilometrəndən indi 754 kilometrə çatmışdır, Bakıdan Gürcüstan sərhədində olan avtomobil yolunun [11-12] TRASEKA çərçivəsində yenidən qurulmasına başlanmışdır və bu iş xarici sərmayələr hesabına həyata keçiriləcəkdir.

Prezident Heydər Əliyev inkişaf mərhələləri onun adı ilə bağlı olan Azərbaycan elektroenergetikasına da xarici sərmayəçilərin diqqətini cəlb edə bilmişdir.

«Azərenerji» Şəhmdar Cəmiyyətinin pavilyonunda vaxtilə Heydər Əliyevin rəhbərliyi altında tikilmiş «Azərbaycan» DRES-in, Şəmkir SES-in fotosəkilləri nümayiş etdirilir. Hazırda fəaliyyət göstərən elektroenergetika obyektlərinin hamısı son dövrdə Heydər Əliyevin səyləri nəticəsində yenidən qurulmuş və bərpa olunmuşdur. Bunun nəticəsində Azərbaycanın enerji sisteminin gücü iki dəfə artmışdır.

Müslüm İmanov: Cənab prezident, Sizin qarşıya qoyduğunuz vəzifələrə uyğun olaraq energetiklərin ölkəmizdə enerji sisteminin inkişaf etdirilməsi sahəsində gördükləri işlər barədə pavilyonda məlumat verilir. Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin enerji sistemlərini birləşdirəcək elektrik xəttinin çəkilməsini, xarici sərmayələrdən istifadə olunmaqla respublikamızda bir sıra energetika obyektlərinin yenidən qurulmasını və ya tikintisini, «Azərbaycan» DRES-i layihə gücünə çatdırmaq üçün onun bütün bloklarının bərpasını buna misal gətirmək olar.

Göründüyü kimi bütün bu uğurlara nail olmaq üçün Sizin rəhbərliyiniz altında çox böyük işlər görülmüşdür.

Heydər Əliyev: Televiziyadakı çıxışlarınızda görürəm ki, siz 1970–1980-ci illərdə Azərbaycanda energetika sahəsində görülmüş işləri bir qədər izah etmək istəyirsiniz. Ancaq Azərbaycanda və Moskvada çalışdığım dövrdə mənim bu sahədə necə çətinliklərlə gördüyüm işləri və respublikamızda energetikanı hansı yüksəklərə qaldırdığımı əhaliyə daha geniş çatdırmaq lazımdır. Mən fəxr edirəm ki, o illərdə bu işləri görmüşəm. Əgər biz o illərdə bunları yaratmasaydıq, indi bu sahə tamam batmışdı. [12-13]

İnsan elektrik enerjisi olmadan yaşaya bilməz. Sən bilirsən ki, bu qurğuların hər birini tapmaq, almaq və qurmaq nə qədər çətinliklə başa gəlirdi. Bunların qiymətləri də çox baha idi. Sən o vaxtdan işləyirsən. Mən o vaxt bu stansiyaları yaratdım. Əlbəttə, siz də bu işə xidmət edirdiniz. Ondan sonra nə yarandı? Heç bir şey. Olanları da, elektrik ötürücü xətlərini də sökdülər, dağıtdılar. İndi biz «Yenikənd» Su Elektrik Stansiyasının tikintisinə başlamışıq. «Şimal» Dövlət Rayon Elektrik Stansiyasının yenidən qurulması üçün Yaponiyadan 320 milyon dollar kredit almışıq. Biz bu işi başa çatdıracağıq. Hər şey işlə ölçülür.

Müslüm İmanov: Cənab prezident, biz energetiklər Sizin gördüyünüz nəhəng quruculuq işlərini heç vaxt unutmayacağıq. Biz Sizi heç vaxt yaddan çıxarmamışıq və çıxara da bilmərik. Doğrudan da, 1970-1980-ci illərdə, eləcə də son illər energetika sahəsində böyük işlər görülübür. Məhz bunun nəticəsində də biz respublikamızın energetika sahəsində müstəqilliyini tam təmin edə bilirik.

Heydər Əliyev: Bilirsiniz, bu işləri kimin yaddan çıxarıb-çıxarmamasının mənim üçün əhəmiyyəti yoxdur. Mən bu işləri öz xalqım, ölkəm, Azərbaycan üçün etmişəm. Müəyyən vaxtda kimsə bu işləri pozmaq, dağıtmaq, ona ləkə yaxmaq istəyibdir. Tarix bunlara heç vaxt dözməz. Mənim bu gün də yaratdıqlarım yaşayacaqdır. Əgər bundan sonra da kimsə pis yola düşsə, heç bir şeyə nail ola bilməyəcəkdir.

1980-ci ildə Bakıda Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Avropada ən böyük Şampan şrabları zavodu tikilmişdir. Ölkəmizin prezidenti həmin müəssisənin ekspozisiyası ilə tanış oldu. Vaxtilə keçmiş Sovet İttifaqının tələbatı nəzərə alınmaqla tikilmiş bu zavod öz məhsulunun 90 faizini SSRİ-nin müxtəlif respubli-

kalarına göndərirdi. Ölkəmizin rəhbərinə zavodun yenidən istehsalına başladığı və alıcı tələbatı olan keyfiyyətli məhsul növləri barədə məlumat verdilər. [13-14]

Sonra prezident Heydər Əliyev Kənd Təsərrüfatı Nazirliyinin pavyonu ilə tanış oldu. Ekspozisiyada xalq təsərrüfatının bu sahəsinin intensiv inkişafına ölkəmizin rəhbərinin çox böyük töhfələrindən, onun başçılığı ilə aqrar bölmədə aparılan mühüm islahatlar sayəsində əldə olunmuş müsbət nəticələrdən bəhs edilir.

Respublikamızın avtomobil nəqliyyatçıları əvvəllər olduğu kimi, indi də bu sahənin inkişafını dövlətimizin başçısı Heydər Əliyevin adı ilə bağlayırlar.

H ü s e y n H ü s e y n o v: Cənab prezident, «Azəravtonəqliyyat» Dövlət Konserninin pavyonundakı ekspozisiyadan gördüyü kimi, məhz Sizin məqsədyönlü fəaliyyətiniz sayəsində Azərbaycanda avtomobil nəqliyyatı ilə sərnişin və yük daşınması dəfələrlə artmışdı. 70-ci illərdə Bakıda tikilmiş 5 növrəli taksi parkının o vaxt nə SSRİ-də, nə də Avropada bənzəri yox idi. Həmin dövrdə respublikamızda bir sıra digər iri avtomobil nəqliyyatı müəssisələri də yaradılmışdır. Pavyonun ekspozisiyası ölkəmizin avtomobil nəqliyyatı parkının yeniləşdiyini, o cümlədən ən müasir avtomaşınlar alındığını göstərir, Bakıda və bu qəbildən Qafqazda ən yaxşı obyekt olacaq yeni avtovağzal tikilir.

«Azərbaycan Hava Yolları» Dövlət Konserninin pavyonunda respublikamızın rəhbəri Heydər Əliyevin səyləri sayəsində ölkəmizdə mülki aviasiyaın dinamik inkişafından bəhs edilir. Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə Azərbaycanın ən böyük şəhərlərində hava limanları tikilmiş, sərnişin təyyarələrinin sayı xeyli artmış, kənd təsərrüfatı və neft sənayesi xüsusi aviasiya ilə təchiz olunmuşdur.

C a h a n g i r Ə s g ə r o v: Cənab prezident! Hazırda təyyarə parkının yenidən təchiz olunması prosesi gedir. Məsələn, bu yaxınlarda ağıryüklü İL-76 təyyarəsi alınmış, tezliklə «Boinq-754» markalı iki yeni təyyarə gətiriləcəkdir. Pavyonda onların maketləri nümayiş etdirilir. Xarici sərma[14-15]yələrin köməyi ilə Bakıda yeni aerovağzal kompleksi tikilmişdir. Bu ilin avqustunda onun açılışı gözlənilir. Bundan əlavə, hava uçuşlarını idarəetmə sistemi təkmilləşdirilir, iki uçuş-enmə zolağı yenidən qurulmuş, ən müasir signal avadanlığı ilə təchiz olunmuşdur.

Prezident Heydər Əliyev Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin pavyonlarının ekspozisiyası ilə də tanış oldu. Buradakı materiallar Azərbaycan paytaxtının yaxın keçmişdəki inkişafından, hazırda xarici şirkətlərin köməyi ilə şəhərdə aparılan intensiv tikinti işlərindən, Bakının gələcək simasından bəhs edir.

Xəzər Dəniz Gəmiçiliyi də özünün inkişafını prezident Heydər Əliyevin adı ilə bağlayır. Ekspozisiyadan gördüyü kimi, ölkəmizin rəhbərinin səyləri sayəsində gəmiçilik müasir gəmi-bərələrlə, tankerlər və quru yük daşıyan gəmilərlə təchiz olunmuşdur. Bunlar respublikamıza TRASEKA proqramının reallaşdırılmasında fəal iştirak etmək imkanı yaradır.

Böyük Bakının su təchizatı sisteminin yenidən qurulması layihəsini fəal surətdə və uğurla həyata keçirən Abşeron Regional Su Şirkəti də öz nailiyyətlərini prezident Heydər Əliyevin qayğı və diqqəti ilə əlaqələndirir. Xatırladaq ki, paytaxtımızın su kəmərləri sisteminin böyük bir hissəsi, eləcə də sərgidə təmsil olunmuş bir sıra istehsal sahələri Heydər Əliyevin respublikaya rəhbərlik etdiyi dövrdə yaranmışdır.

Prezident Heydər Əliyev «Metallurgiya» Dövlət Şirkətinin, «Azəraqrartikinti» Səhmdar Cəmiyyətinin, Rabitə Nazirliyinin, Dövlət Baytarlıq Komitəsinin, Dövlət Geologiya və Mineral Ehtiyatlar Komitəsinin, müdafiə, gənclər və idman nazirliklərinin pavyonlarına da baxdı. Buradakı ekspozisiyalar həmin sahələrə dövlətimizin başçısının çox böyük töhfələrindən bəhs edir.

Prezident Heydər Əliyev Gənclər və İdman Nazirliyinin pavyonunda respublikamızın adlı-sanlı idmançıları ilə səmimi görüşdü, onlara qarşıdakı olimpiya oyunlarında uğurlar arzuladı. [15-16]

Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsinin pavyonu prezident Heydər Əliyevdə böyük maraq doğurdu.

A t a x a n P a ş a y e v: Cənab prezident! Azərbaycanda arxiv işinin qədim tarixi vardır. Arxivlərdə nadir sənədlər və qiymətli materiallar, əlyazmaları, məktub və fotolar saxlanılır. Dövlət arxivində Azərbaycan tarixini öyrənmək üçün əsas mənbələr qorunur və tədqiq olunur.

Hörmətli prezident, bu sənəd Sizin 1941-ci ildə ilk dəfə işə başlayarkən təqdim etdiyiniz anketin surətidir. Bunu Sizə hədiyyə edirəm.

P o l a d B ü l b ü l o ğ l u: Cənab prezident! Bu guşə Mədəniyyət Nazirliyinin pavyonudur. Bu kitabları – «Heydər Əliyev və muzeylərimiz», «Prezidentimiz və mədəniyyətimiz. 1969-1999» kitablarını Sizə hədiyyə edirəm. Belə bir faktı da vurğulamaq istəyirəm ki, 1969-cu ildə respublikada cəmi 29 muzey olduğu halda, 1999-cu ildə bu rəqəm 133-ə çatmışdır. Bunların sırasında Sizin şəxsi təşəbbüsünüz ilə yaradılmış nadir muzeylər – Üzeyir Hacıbəyovun, Səməd Vurğunun, Cəlil Məmmədquluzadənin, Niyazinin və başqalarının ev-muzeyləri vardır.

Azərbaycan Dövlət Dəmir Yolu İdarəsinin sərgidə nümayiş etdirilən eksponatları da böyük maraq doğurur.

Z i y a M ə m m ə d o v: Cənab prezident! Son 30 ildə Azərbaycan dəmir yolunun inkişafı, maddi-texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, vaqon, teplovoz və elektrovoz parklarının genişləndirilməsi, yeni dəmir yol xətlərinin çəkilməsi, stansiyaların tikilməsi, sərnişinlərə xidmətin yaxşılaşdırılması, texniki imkanların artırılması sahəsində görülmüş işlər Sizin böyük diqqət və qayğınız, yaxından köməyiniz sayəsində mümkün olmuşdur.

Heydər Əliyev: Vaxtilə Şəki – Zaqatala istiqamətində dəmir yolunun böyük çətinliklə tikilib başa çatdırıldığını xatırlayıram. [16-17]

Ziya Məmmədov: Şirvan stansiyasının tikintisi haqqında məlumat verərək demək istəyirəm ki, bu, vaxtilə keçmiş SSRİ-də ən böyük qovşaq stansiyalarından biri idi.

Cənab prezident, 1970-ci illərin əvvəlində Azərbaycan dəmir yolunun elektriklişdirilməsi və respublikaya lokomotivlərin gətirilməsi də məhz Sizin rəhbərliyiniz altında həyata keçirilibdir. Dübəndi terminalının tikintisi isə son illərin gözəl yadigarıdır.

Prezident Heydər Əliyev sonra Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin sərgidəki stendi ilə maraqla tanış oldu.

Nizami Xudiyev: Möhtərəm prezident! Dövlət televiziyası və radiosunun inkişafına göstərdiyiniz daimi qayğıya görə Sizə dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

Naxçıvan Muxtar Respublikasının sərgidəki stendində göstərilən fotosəkillər tarixi əhəmiyyəti baxımından böyük maraq doğurur. Heydər Əliyevin 1990-cı illərin əvvəllərində Naxçıvanda çox çətin şəraitdə yaşayıb işlədiyi dövr bu şəkillərdə öz əksini tapmışdır. Həmin şəkillərdən birinin qarşısında ayaq saxlayan və ona maraqla tamaşa edən prezident xatirələrini yada saldı.

Heydər Əliyev: Bax, bu çox qəribə bir şəkildir. Bu, mənim doğulduğum, Moskvadan qayıtdıqdan sonra Naxçıvanda yaşadığım evdir.

Dağlıq Qarabağa dair stendlər toplanmışdır.

Heydər Əliyev: Mən bilirəm ki, həmin illər Dağlıq Qarabağda görülən işlər respublikamızın başqa bölgələrində görülən işlərdən artıq olubdur. Biz Dağlıq Qarabağa daim daha çox diqqət göstərirdik ki, o, muxtar vilayətdir. Ermənilər həmişə bəhanə axtarırdılar ki, guya biz orada ayrı-seçkilik edirik, azərbaycanlılara yaxşı, guya ermənilərə pis baxırıq. Ona görə də biz Dağlıq Qarabağa daha da çox vəsait göndərirdik, onun inkişafını təmin edirdik. Beləliklə, biz Azərbaycanın vahid birliyini saxlayırdıq. [17-18]

Prezident Heydər Əliyev Cıdır düzünü və Şuşada Molla Pənah Vaqifin məqbərəsinin açılış mərasimini əks etdirən şəkillərə də maraqla tamaşa etdi.

Gəncə 1970-1980-ci illərdə respublikamızın rəhbəri Heydər Əliyevin yaxından köməyi ilə öz simasını tamamilə dəyişmiş, iqtisadi və mədəni yüksəlişə nail olmuşdur. Respublikamızın prezidenti Gəncənin inkişaf dinamikasını əks etdirən şəkillərlə yaxından tanış oldu.

Sumqayıt Heydər Əliyevin Azərbaycana rəhbərlik etdiyi dövrdə ölkəmizin sənaye şəhərləri arasında özünəməxsus yer tutmuşdur. Bu ilin noyabr ayında şəhərin 50 illiyi tamam olacaqdır. Dövlətimizin başçısı həmin yubileydə mütləq iştirak edəcəyini bildirdi.

Olqa İslamova (Sumqayıt şəhər tarix və diyarşünaslıq muzeyinin direktoru): Cənab prezident, Sumqayıt əsl inkişafa məhz Sizin Azərbaycana rəhbərlik etdiyiniz illər ərzində nail olmuşdur və bu, Sizin adınızla bağlıdır. Siz Sumqayıta həmişə böyük diqqət və qayğı göstərmisiniz. Bütün bunlara görə biz Sizə daim minnətdarıq.

Dövlətimizin başçısı Naftalan, Şəki, Mingəçevir, Yevlax, Lənkəran şəhərlərinin və bir sıra rayonların stendlərinə də maraqla tamaşa etdi.

Şamama Həsənova (Hazırda Sumqayıt şəhərində fəaliyyət göstərən Qubadlı orta məktəbinin direktoru): Hörmətli cənab prezident, Siz xalqımızın Dədə Qorqud yadigarı, müdrik rəhbərimizsiniz. Bütün qubadlılılar Sizin sağlamlığınız naminə qurbanlar kəsb şəhid ailələrinə, kimsəsizlərə payladılar. Siz xalqımızın ümid çırağısınız. Arzu edirik ki, işğal olunmuş torpaqlarımız Sizin liderliyiniz altında azad edilsin və biz həmin torpaqları yenə də gülüstana çevirək.

Heydər Əliyev: İnşallah, işğal olunmuş torpaqları azad edəcəyik, siz də gedib öz evinizdə yaşayacaqsınız. [18-19]

Sonra prezident Heydər Əliyev Qubadlı rayonunun nümayəndələri ilə xatirə şəkli çəkirdi.

Sərgi ilə tanışlıq respublikamızın rəhbəri Heydər Əliyevin vətən, xalq, dövlət qarşısında misilsiz tarixi xidmətlərinin əyani nümayişinə çevrildi. [19]

HEYDƏR ƏLİYEVİN AZƏRBAYCANIN SİYASİ RƏHBƏRLİYİNƏ GƏLMƏSİNİN 30 İLLİYİNƏ (1969–1999-cu illər) HƏSR OLUNMUŞ MUSIQİLİ BƏDİİ GEC QURTARDIQDAN SONRA İNCƏSƏNƏT USTALARI İLƏ GÖRÜŞÜ

Respublika sarayı

13 iyul 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Mən ailə üzvlərimlə Sizin hamınıza uğurlu çıxışlarınıza görə təşəkkür edirəm.

Çox sağ olun. Azərbaycanın incəsənət xadimləri, musiqi ustaları, mədəniyyət xadimləri 30 il Azərbaycana sədaqətlə xidmət etmişlər və Azərbaycan mədəniyyətini, Azərbaycan incəsənətini yüksəklərə qaldırmışlar.

Siz bugünkü konsertdə bəzi məqamları göstərdiniz. Ancaq eyni zamanda onu da göstərdiniz ki, Azərbaycanın incəsənəti, mədəniyyəti indi çox yüksəkdədir və Azərbaycan xalqını, müstəqil Azərbaycanı dünya miqyasında tanıdırlar. Sağ olun. Sizə təşəkkür edirəm. Gələcək yaradıcılıq işlərinizdə sizə uğurlar diləyirəm. Hamınıza sağ olun deyirəm. [20]

FRANSANIN MİLLİ BAYRAMI – BASTİLİYANIN ALINMASI GÜNÜ MÜNASİBƏTİLƏ FRANSANIN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRLİYİNİN TƏŞKİL ETDİYİ RƏSMİ QƏBULDA NİTQ

«Hyatt-Recensi-Naxçıvan» mehmanxanası

14 iyul 1999-cu il

Hörmətli cənab səfir!
Xanımlar və cənablar!

Sizi Fransanın 14 iyul milli bayramı – Bastiliyanın alınması günü münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm. Hamınıza xoşbəxtlik, səadət arzulayıram.

Fransa inqilabı – Bastiliyanın alınması təkcə Fransa üçün yox, bütün bəşəriyyət üçün bir dönüş nöqtəsi oldu. Fransa inqilabının irəli sürdüyü prinsiplər – demokratiya, insan haqları, qanunun aliliyi prinsipləri o vaxtdan başlayaraq dünyanın bir çox ölkələrində özünə yer tapdı və beləliklə, demokratiyanın inkişafı başlandı. Bu gün 14 iyul gününü qeyd edərək biz də Azərbaycanda demokratiyanın, insan haqlarının yaranması üçün bu inqilabın böyük əhəmiyyətini qiymətləndiririk və o vaxt bu təşəbbüslə irəli çıxmış insanlara təşəkkürümüzü bildiririk.

Azərbaycan gənc müstəqil dövlətdir və müstəqil dövlət kimi öz dövlət quruculuğunun prinsiplərini məhz demokratiya, insan hüquqları, azadlıq, dünyəvi və hüquqi dövlət yaratmaq prinsipləri əsasında qurur. Biz Fransanın Bastiliya günündən sonra keçdiyi yola diqqət edirik, o təcrübə[21-22] bədən bəhrələnməyə çalışırıq və öz ölkəmizdə bütün müsbət təcrübələri, o cümlədən Fransanın təcrübəsini tətbiq etməyə çalışırıq.

Fransa böyük tarixə, zəngin mədəniyyətə malik olan ölkədir. Fransa bu gün dünyanın qüdrətli və inkişaf etmiş dövlətlərindən biridir və beynəlxalq siyasətdə onun özünəməxsus yeri var. Biz Fransa ilə əlaqələrimizə xüsusi əhəmiyyət veririk. Bu gün mən Azərbaycanın gənc müstəqillik illərində – 1993-cü ilin dekabr ayında Fransaya ilk rəsmi səfərimi xatırlayıram. O vaxtdan ötən illərdə Azərbaycan ilə Fransa arasında əlaqələr, əməkdaşlıq genişləni və indi bu, bizim üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Fransanın böyük neft şirkətləri «Elf Agiten», «Total» Azərbaycanın Xəzər dənizindəki sektorunda zəngin neft, qaz yataqlarının müştərəkləşməsində iştirak edirlər. Fransanın bir çox başqa şirkətləri də Azərbaycanda özlərinə yer alıblar və ölkəmizlə iqtisadi əməkdaşlıq edirlər. Biz bu əməkdaşlığı bundan sonra da genişləndirəcəyik. Ancaq Fransa–Azərbaycan əlaqələrində ən çox əhəmiyyət kəsb edən odur ki, Fransa 1997-ci ilin əvvəlindən Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması üçün yaranmış Minsk qrupunun həmsədrələrindən biridir.

Son illərdə biz Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll etmək məsələlərini Fransa ilə dəfələrlə müzakirə etmişik və bu gün məmnuniyyətlə qeyd edə bilərəm ki, Fransanın prezidenti cənab Jak Şirak bu məsələlərə şəxsən münasibət göstərir və böyük səylər qoyur. Bu ilin aprel ayında Vaşinqtonda prezident Jak Şirakla görüşüm və danışıqlarım əsasən bu məsələ, yəni Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin həll edilməsi məsələsi ətrafında oldu və biz çox əhəmiyyətli fikir mübadiləsi apardıq. Çox məmnunam ki, prezident cənab Jak Şirakla mənim aramda səmimi dostluq əlaqələri yaranıb və ümidvaram ki, bu dostluq əlaqələri, bizim gələcək görüşlərimiz Azərbaycanın əsas probleminin – [22-23]Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunmasına yardım edəcəkdir.

Bir daha sizi bu bayram münasibətilə təbrik edirəm, Fransanın Azərbaycandakı səfirliyinə Fransa–Azərbaycan əlaqələrinin inkişaf etməsində uğurlar arzulayıram. Fransa xalqına sülh, əmin-amanlıq, rifah arzulayıram. Sağ olun. [23]

ABŞ-ın YƏHUDİ TƏŞKİLATLARININ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

14 iyul 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Mən sizi salamlayıram, Azərbaycana xoş gəlmisiniz. Amerika Birləşmiş Ştatlarında yaşayan yəhudilərin təşkilatları ilə biz artıq yaxşı dostluq əlaqələri yaratmışıq. Şübhəsiz ki, bu dostluq əlaqələri hər iki tərəfin arzusu və istəyi ilə olubdur.

Mən Amerika Birləşmiş Ştatlarında 1997-ci ildə rəsmi səfərdə olarkən yəhudi təşkilatları konfranslarının prezidentləri ilə Nyu-Yorkda çox əhəmiyyətli bir görüş keçirdim. Mən bu ilin aprel ayında Vaşinqtonda olarkən «Xolokost» muzeyini ziyarət etdim, orada da görüşlər keçirdim. Yəhudi təşkilatlarının nümayəndələri də vaxtaşırı olaraq Azərbaycana gəlirlər. Mən bunu birinci növbədə Azərbaycan–Amerika Birləşmiş Ştatları əlaqələrini, Azərbaycan–İsrail əlaqələrini daha da genişləndirmək və bununla bərabər, yəhudi təşkilatları ilə daha sıx əməkdaşlıq etmək üçün çox əhəmiyyətli hesab edirəm.

Eşitdiyimə görə, sizin bu səfəriniz də çox səmərəli keçir. Mən bundan çox məmnunam.

B a r r i G e y k o b s (*Amerika Yəhudi Komitəsinin hökumət və beynəlxalq məsələlər üzrə müdir müavini*): Cənab prezident, səmimi sözlərə görə Sizə minnətdarlığımı bildirirəm, çox sağ olun. Azərbaycanda bizə göstərilən qayğıya və hə[24-25]rarətli görüşlərə görə hər birimizin adından, o cümlədən şəxsən öz adımdan Sizə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

Əlbəttə ki, bizim Azərbaycana səfərimiz bir növ rəmzi xarakter daşıyır. Bu səfər Amerika Birləşmiş Ştatlarındakı yəhudi komitəsi ilə Azərbaycan arasında dostluğun nə qədər möhkəm olduğunu göstərir. Bu, eyni zamanda Azərbaycan ilə İsrail arasında sağlam, isti münasibətlər olduğunu göstərir. Səfərimizin digər məqsədi isə Azərbaycanda yaşayan həmillətlərimizi – yəhudiləri görməkdir.

Biz eşitmişik ki, Azərbaycanda yaşayan yəhudi icmasına çox geniş azadlıqlar verilibdir. Onlar respublikanın digər vətəndaşları ilə bərabər vəziyyətdə yaşayırlar. Biz indi bunun hamısını öz gözlərimizlə gördük.

Cənab prezident, bir neçə ay bundan əvvəlki xəstəlikdən sonra belə tez sağalmağınız münasibətilə Sizə təbriklərimizi yetirmək istəyirik. Çox şadiq ki, Sizi bu cür çox sağlam və qüvvətli görürük. Cənab prezident, çox sağ olun.

H e y d ə r Ə l i y e v: Təbrikə görə təşəkkür edirəm. Həqiqətən də özümü yaxşı hiss edirəm. Amerika Birləşmiş Ştatlarında məni çox yaxşı müalicə ediblər.

Siz Azərbaycanın vəziyyəti ilə tanış olmusunuz. Bu barədə geniş söhbət açmağa ehtiyac yoxdur. Mən çox məmnunam ki, siz Azərbaycanda yəhudilərin vəziyyəti ilə tanış ola bildiniz. Yəqin gördünüz, Azərbaycanda milliyyətindən, dinindən asılı olmayaraq, hər bir vətəndaş bərabər hüquqa malikdir. Bir çox dövrlərdə, bir çox yerlərdə yəhudilərə müxtəlif məhdudiyətlər qoyulduğuna, onlar sıxıntılar keçirdiklərinə görə biz Azərbaycanda yəhudilərə daim xüsusi münasibət göstərmişik və bu gün də göstəririk.

Güman edirəm ki, bizim əsas problemimizlə, yəni Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində ölkəmizin torpaqlarının 20 faizinin işğal edilməsi, bir milyondan artıq azərbay[25-26]canlının yerindən-yurdundan didərgin düşməsi, köçkün, qaçqın vəziyyətində yaşaması ilə də tanış olmusunuz.

Şübhəsiz ki, dünyanın müxtəlif yerlərində ayrı-ayrı insanlara, qruplara, millətlərə cürbəcür işgəncələr verilir, onlara müxtəlif təzyiqlər göstərilir. Amma güman edirəm, öz ölkəsində bir milyondan artıq qaçqının, köçkünün çadırlarda yaşadığı Azərbaycan kimi bir ölkə dünyanın heç bir yerində yoxdur. Bu, Azərbaycanın bugünkü reallığıdır. Biz həmişə arzu edirik ki, Azərbaycanın bu reallığı da dünyada, hər yerdə yayılsın. Bilsinlər ki, Azərbaycan nə qədər ağır vəziyyətdədir.

Sizə məlumdur ki, biz münaqişəni sülh yolu ilə həll etmək istəyirik və bu istiqamətdə öz işimizi aparırıq. Bilirsiniz ki, yeddi il bundan əvvəl Amerika Birləşmiş Ştatlarının Konqresində Azərbaycana qarşı 907-ci maddə deyilən bir məhdudiyət qoyulubdur. Biz son illər nə qədər çalışırıq, amma həmin məhdudiyəti aradan götürə bilmirik. Təbii ki, bu, Amerika Konqresinin ədalətsiz bir qərarıdır.

Biz çox çətin bir vəziyyətdəyik və böyük problemlərlə rastlaşaraq münaqişənin sülh yolu ilə həll olunmasına çalışırıq. Mən Amerikada da, Azərbaycanda da keçirdiyim görüşlərdə yəhudi təşkilatlarının nümayəndələrinə üz tutaraq demişəm ki, Amerikada sizin imkanlarınız çoxdur, ədalətin bərpa olunması üçün Azərbaycana yardım edin. Bu sözləri sizə də deyirəm.

Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Azərbaycan arasında çox gözəl tərəfdaşlıq, dostluq əlaqələri yaranıbdir. Biz bunu yüksək qiymətləndiririk və bütün sahələrdə əməkdaşlığımızı genişləndiririk. Ancaq lazımdır ki, bizim də problemlərimiz həll olunsun. Amerika Birləşmiş Ştatlarında yəhudi təşkilatlarının təsiri böyükdür. Biz çox arzu edərdik ki, siz öz təsirinizdən bu istiqamətdə də istifadə edəsiniz.

B a r r i G e y k o b s: Cənab prezident, Sizə məlum olduğu kimi, bütün yəhudi təşkilatları, xüsusilə nümayəndələri bu[26-27]günkü görüşdə iştirak edən yəhudi təşkilatları – Amerika Yəhudi Komitəsi və sovet yəhudiləri ilə iş üzrə Milli Konfrans Təşkilatı Vaşinqtonda çox möhkəm çalışırıq ki, Azərbaycanı dəstəkləyək. Əlbəttə, biz ölkənizin düşdüyü vəziyyəti və bir milyon qaçqının vəziyyətini çox yaxşı anlarıq. Biz bu dəfə Azərbaycanda olarkən onları da görə bilmişik.

Yəhudilər özləri tarix boyu bir çox hallarda qaçqın olmuşlar. Ona görə də onlar bu vəziyyəti hamıdan yaxşı dərk edirlər və əhalinin bu təbəqəsinə böyük rəğbətlə yanaşırlar. Bütün bunların hamısından əlavə, biz Sizin göstərdiyiniz səylərə öz töhfəmizi verməyə çalışırıq. Biz çalışırıq ki, Ermənistan ilə Azərbaycan arasında sülh olsun.

Hazırda biz Cənubi Qafqazın hər üç ölkəsinə səfərimizi başa çatdırmaq üzrəyik. Biz müşahidələr aparmışıq, vəziyyətlə müəyyən qədər tanış olmuşuq. Aydın ki, bu regionda inkişaf yalnız sülh bərqərar ediləndən sonra mümkündür. Bizim Azərbaycandan başqa, digər iki ölkədə də apardığımız müşahidələr haqqında fikirlərimiz vardır. [27]

SSRİ XALQ ARTİSTİ MAHMUD ESEMBAYEVƏ

Çox hörmətli Mahmud Esembayev!

Sizi, müasir incəsənətin görkəmli xadimini 75 illik yubileyiniz münasibətilə təbrik edir, Sizə xoşbəxtlik, cansağlığı və əmin-amanlıq arzulayıram.

Qədim Qafqazın Sizin yaradıcılığınızda kamillik dərəcəsinə çatdırılmış gözəl rəqs nümunələri XX əsrdə ümumdünya mədəniyyətində hadisəyə çevrilə bilmişdir. Müxtəlif xalqların rəqs sənətinin sirlərinə dərinlən nüfuz etməyiniz Sizə elə bir ifaçılıq səviyyəsinə nail olmağa imkan vermişdir ki, bu zaman rəqsin plastikası milli və dünya inkişaf meyllərini özündə əks etdirir, mədəniyyətlərin yaxınlaşmasına və qarşılıqlı zənginləşməsinə kömək edir.

Virtuozluq və cilalanmış texnika ilə, rəqsin üslub və xarakterini parlaq və təsirli şəkildə ifadə etmək bacarığı ilə birləşən fitri istedadınız Sizə misilsiz şedevrlər yaratmağa imkan vermişdir. Doğma xalqınıza sonsuz məhəbbət, milli ənənələrə sədaqət, tükənməz əməksevərlik və incəsənətin yüksək ideallarına uzun illər xidmətiniz böyüməkdə olan nəsillər üçün hələ bir çox illər ərzində nümunə olacaqdır.

Sizin yaradıcılığınız ölkəmizdə uzun illər boyu daim heyranlıq və məftunluq doğurmuşdur. Azərbaycanda Sizin iştirakınızla çəkilməmiş film bunun daha bir təsdiqidir.

Bu gün Siz təkcə böyük rəqs sənətinin deyil, həm də Qafqaz xalqlarının çoxəsrlik müdrikliyinin təcəssümüsünüz. Xeyrxahlıq və humanizm idealları ilə aşılınmış bütün çoxcəhətli fəaliyyətiniz bu gün də bizim Ümumqafqaz evimizdə [28-29] sülhə, əmin-amanlığa və sabit inkişafa nail olmaq işinə xidmət edir.

Sizə uzun ömür arzulayıram.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 15 iyul 1999-cu il [29]

**ERMƏNİSTAN–AZƏRBAYCAN MÜNAQİŞƏSİNİN SÜLH YOLU İLƏ HƏLLİ
MƏSƏLƏLƏRİNİ ERMƏNİSTANIN PREZİDENTİ ROBERT KOÇARYAN İLƏ
MÜZAKİRƏETMƏK ÜÇÜN İSVEÇRƏYƏ, CENEVRƏ ŞƏHƏRİNƏ YOLA DÜŞMƏZDƏN
ƏVVƏL BİNƏ HAVA LİMANINDA KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİ
NÜMAYƏNDƏLƏRİNİN SUALLARINA CAVAB**

15 iyul 1999-cu il

S u a l: Cənab prezident, Sizin Azərbaycanın siyasi rəhbərliyinə gəlməyinizin 30 ili iyulun 14-də tamam oldu. Bu əlamətdar tarixi hadisə münasibətilə Sizi təbrik edirik.

Cənab prezident, mətbuatda verilən xəbərə görə, Siz İsveçrədə Ermənistan prezidenti Robert Koçaryanla görüşəcəksiniz. Ermənistan–Azərbaycan danışıqlarının bu mərhələsini necə qiymətləndirirsiniz?

C a v a b: Birincisi, mənim Azərbaycanda siyasi hakimiyyətə gəlməyimin 30 ilinin tamam olmağından çox məmnunam ki, 30 il yaşamışam, yaratmışam, respublikamıza xidmət etmişəm. Çox məmnunam ki, xalqımız da mənim keçmişdə də, indi də gördüyüm işləri unutmur. Xalqa təşəkkür edirəm.

Mən İsveçrəyə Ermənistan prezidenti cənab Koçaryanla görüşməyə gedirəm. Biz aprel ayında Vaşinqtonda onunla görüşmüşdük, danışıqlar aparmışdıq. Qərara gəlmişdik ki, bu danışıqları, yəni birbaşa, bilavasitə danışıqları davam etdirək. [30-31]

Biz Lüksemburqda görüşməliydik. Ancaq mən Lüksemburqa gedə bilmədim. Bundan sonra bir-birimizlə əlaqə saxladığımız və belə qərara gəldik ki, Cenevrədə görüşmək münasib olardı. Mən oraya gedirəm ki, onunla görüşüb, şübhəsiz ki, əsas məsələmizi – Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması məsələsini müzakirə edək.

S u a l: Cənab prezident, Siz yola düşməzdən əvvəl Türkiyə prezidenti Süleyman Dəmirəl ilə telefonla danışmışınız. Bu barədə bir neçə söz deyə bilərsinizmi?

C a v a b: Mən Türkiyənin prezidenti hörmətli cənab Süleyman Dəmirəl ilə çox tez-tez telefonla danışırım. Elə olur ki, biz həftədə iki dəfə danışırıq. O mənə, mən də ona telefon edirəm. Mənim dostum Süleyman Dəmirəl indi İsraildədir. O, bu gün səhər mənə telefon etmişdi. Bakı–Ceyhan neft kəmərinin Türkiyədə bəzi məsələləri həll olunur. Bizim nümayəndə heyətimiz də oradadır. Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətindən Valeh Ələsgərov orada iştirak edir. Türkiyə tərəfi bəzi məsələləri vaxtında həll etməyi çətinləşdirir. Bilirsiniz ki, üç aylıq protokol imzalanmışdı. İndi onlar istədilər ki, biz yenidən protokol imzalayaq. Prezident Süleyman Dəmirəl məndən xahiş etdi, mən də Ankarada olan Valeh Ələsgərova göstəriş verdim ki, protokolu imzalasın.

S u a l: Cənab prezident, Dağlıq Qarabağın statusu ilə bağlı Robert Koçaryanla söhbətiniz olacaqmı?

C a v a b: Bəs necə! Bütün məsələlər üzrə söhbət olacaqdır. Sağ olun.

* * *

İyulun 16-da İsveçrə Konfederasiyasının Cenevrə şəhərində Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Ermənistan prezidenti Robert Koçaryanla təkbətək görüşü olmuşdur. Görüş Cenevrənin Janto rayonundakı yaraşlıq parkda yerləşən və tanınmış dövlət xadimlərinin görüşləri üçün nəzərdə tutulan Ze Soji iqamətgahında keçirilmişdir. Görüş zamanı [31-32] Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll edilməsi məsələləri müzakirə olunmuşdur.

Həmin gün axşam Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev Cenevrə şəhərinə gəzintiyə çıxdı. Dövlətimizin başçısı əvvəlcə şəhərin hündürlikdə yerləşən Koloni rayonuna gələrək Cenevrə gölünü və şəhəri seyr etdi, şəhərin işgüzar mərkəzindəki məşhur Perli Dü Lak parkını gəzdirdi. [32]

İSVESRƏYƏ İŞGÜZAR SƏFƏRİNİ BAŞA ÇATDIRARAQ BAKIYA QAYIDARKƏN BİNƏ HAVA LİMANINDA JURNALİSTLƏRƏ BƏYANAT

17 iyul 1999-cu il

Səfər çox faydalı oldu. Dünən mən İsveçrədə – Cenevrə şəhərində Ermənistan prezidenti Robert Koçaryanla görüşdüm. Ətraflı söhbət elədik.

Bu görüş haqqında biz Vaşinqtonda görüşərkən razılıq əldə etmişdik. Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması haqqında yenidən geniş fikir mübadiləsi apardıq. Məsələnin həll olunması üçün yollar axtarıyıq. Hər iki tərəf kompromisə getməlidir. Biz – o tərəf də, bu tərəf də bu kompromisləri axtarıyıq. Çünki əgər kompromislər olmasa, bu məsələni həll etmək mümkün olmayacaqdır.

Görüş faydalı oldu. Hesab edirəm ki, bunun əhəmiyyəti var. Həm bizim üçün, həm Dağlıq Qarabağ üçün. Razılaşdıq ki, bu görüşləri bundan sonra da davam etdirəcəyik. [33]

ABŞ-ın ÖLKƏMİZDƏKİ SƏFİRİ STENLİ ESKUDERO İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

19 iyul 1999-cu il

Heydər Əliyev: Sizi səmimi-qəlbdən salamlayıram və yenidən görüşməyimə şadam. Mənə dedilər ki, görüşməyimizə sizin ehtiyacınız vardır.

Stenli Eskudero: Bəli, cənab prezident, Siz Cenevrədən qayıtdıqdan sonra mən Sizinlə tezliklə görüşmək imkanı əldə etmək istəyirdim. Deməliyəm ki, Siz çox yaxşı görünürsünüz. Çox möcüzədir ki, Siz bu cür cərrahiyyə əməliyyatından sonra tezliklə sağalmısınız. Hətta xarici ölkələrə səfərə çıxma bilərsiniz, görüşlər keçirirsiniz və bütövlükdə o qədər yorğun görünmürsünüz.

Heydər Əliyev: Bəlkə də möcüzədir, amma yəqin mənim orqanizmə belədir və bir də həyat tələb edir. Hər halda, müalicədən çox razıyam və müalicədən keçən dövrdə, şübhəsiz ki, böyük bir dövr var. O dövrdə də mənə hər şey normal gedir. Ona görə işləyə də bilirəm, səyahətə də çıxma bilirəm. Lazım olsa, indi Amerikaya da uça bilərəm.

Stenli Eskudero: Cənab prezident, çox gözəl. Amerika haqqında Sizin dediklərinizi nəzərə alaram. Yəqin, Azərbaycanın havasındandır ki, Siz belə tezliklə sağalrsınız.

Heydər Əliyev: Ümumiyyətlə, Azərbaycanda iqlim yaxşıdır. Amma indi hava çox istidir. Mən çoxdandı belə isti görməmişdim. Mənə dedilər ki, bu gün havanın hərarəti 40 dərəcədir. [34-35]

Stenli Eskudero: Mən elə bir isti hiss etmirəm. Çünki əslində mən Amerika Birləşmiş Ştatlarının isti hissəsindənəm.

Heydər Əliyev: Biz də o qədər hiss etmirik. Biz öz iqlim şəraitimizə öyrəşmişik.

Stenli Eskudero: Cənab prezident, hər halda, mən Sizi təbrik etmək istəyirəm ki, Siz Ermənistan prezidenti Koçaryanla görüş keçirmisiniz və ümid edirəm ki, bu görüşlərin davamı olacaqdır, bu görüşlər Dağlıq Qarabağ probleminin həllinə gətirəcəkdir. Bilirəm ki, Sizin bundan əvvəl də prezident Koçaryanla görüşləriniz, söhbətləriniz olmuşdu və düşünürəm ki, bundan sonra da bir neçə görüşünüz olacaqdır. Bu, elə bir prosesdir ki, bizim hamımızı ruhlandırır və Qafqazla maraqlanan bütün insanlara bu regiona böyük ümidlə baxmağa imkan yaradır.

Mənə elə gəlir ki, əgər hər iki tərəf bir-birinə güzəştlər edəcəksə, bunu liderlər etsələr, daha asan olar. Bir halda ki, bu proses uzun illər davam edir, bu illər ərzində çoxlu ölənlər, yaralananlar, yerlərindən məhrum edilənlər olubdur, aydındır ki, bu prosesi tezliklə həll etmək o qədər də asan deyildir. Lakin bizi çox ruhlandırır ki, liderlər görüşlərə başlayıblar və bu görüşlər davam etmək üzrədir. Mən elə bilirəm ki, sizin ikinizin bu cür görüşməyiniz hər iki tərəfin liderlərinin sülhə doğru arzusunun ifadəsidir. Mən və ölkəmin hökuməti çox ümid edirik ki, bütün bu görüşlər ciddi bir nəticəyə gətirəcəkdir.

Heydər Əliyev: Təşəkkür edirəm. Siz bilirsiniz, həqiqətən mən dəfələrlə bildirmişəm və Amerika Birləşmiş Ştatlarında olarkən prezident Klinton, xanım Olbrayta və hökumətin başqa üzvlərinə demişəm ki, bizim üçün Ermənistan Azərbaycan münafişəsini, Dağlıq Qarabağ münafişəsini həll etmək həyati bir məsələdir. Ərazi bütövlüyümüz pozulubdur, torpaqlarımız işğal olunubdur və işğal edilmiş torpaqlardan [35-36] qaçqın düşmüş vətəndaşlarımız indi bax, bu qızmar istidə o çadırlarda yaşayırlar. Siz təsəvvür edin ki, orada yaşamaq necə çətindir.

Bizim xalqımız çox dözümlü xalqdır, bütün bu əziyyətlərə dözür. Dözürlər, ümid edərək ki, onlar öz yerlərinə qayıdacaqlar. Dözürlər ondan ötrü ki, sülh olacaqdır. Bizim də vəzifəmiz, şəxsən mənim də vəzifəm bütün bu ümidləri, arzuları doğrultmaqdır.

Bilirsiniz ki, biz indiyə qədər bütün vasitələrdən istifadə etmişik. Həm Minsk qrupu bu barədə fəaliyyət göstərir və 1997-ci ildən biz Minsk qrupu başçılarının – Rusiyanın, Amerikanın, Fransanın səylərindən, həm də bütün başqa vasitələrdən istifadə etməyə çalışırıq. Nəhayət, mən Vaşinqtonda olarkən bir daha sizin hökumətiniz tərəfindən də məsləhətlər olmuşdu ki, birbaşa danışıq, təkbətək danışıqlar bəlkə bir fayda verə bilər. Mən də belə düşünürəm. Əlbəttə, həmişə belə düşünürdüm. Ancaq bunun üçün də şərait olmalıydı.

Vaşinqtonda bizim görüşlərimiz zamanı mən hiss etdim ki, artıq belə bir şərait yaranır. Ona görə də mənim prezident Koçaryanla həm Vaşinqtondakı təkbətək görüşüm, hesab edirəm, səmərəli oldu, həm də Cenevrədəki görüşümü çox əhəmiyyətli hesab edirəm. Hiss olunur ki, biz bir-birimizi anlamağa çalışırıq. Amma bizim bu çalışmaları istədiyimiz nəticəyə gətirib çıxaracaqmı? Mən şəxsən istəyirəm ki, gətirib çıxarsın və nəhayət, biz sülhə nail olaq.

Təbiidir, belə bir vəziyyətdə qarşılıqlı kompromissiz irəliyə getmək olmaz. Ona görə də biz hər ikimiz bu axtarışlarla da məşğuluq. Hər halda, son görüşümüz mənə belə bir təsəvvür yaradır ki, biz bu görüşləri davam etdirməliyik.

Şübəsiz ki, bu, Minsk qrupu həmsədrələrinin və Minsk qrupu həmsədrələrinin nümayəndələrinin işini əvəz etmir. Biz bu sahədə işimizi davam etdirməliyik və prezident Koçaryan[36-37]la belə fikirdə olduq ki, Minsk qrupunun həmsədrələri öz işini gücləndirməlidirlər. Arzu edirəm ki, siz bunu biləsiniz və istərdim ki, həmsədrələr bu işdə fasilə verməsinlər. Çünki bir vasitə o birisini əvəz etmir. Biz gərək bütün vasitələrdən istifadə edək. Ona görə də Minsk qrupu, onun həmsədrələri bu işləri davam etdirməlidirlər. Biz öz tərəfimizdən bu barədə təkliflərimizi verəcəyik.

Ancaq eyni zamanda, prezidentlərin də təkbətək görüşlərinə, birbaşa görüşlərinə, mən hesab edirəm, bundan sonra da ehtiyac olacaqdır. Hər halda, mən bu görüşdən razıyam. Hesab edirəm ki, prezident Koçaryan da razı olmalıdır. Çünki söhbətimizi qurtararkən ikimiz də belə fikir söylədik. Ancaq qarşıda hələ böyük yol vardır. Çalışmalıyıq ki, bu yola tezliklə gedək və sülhə nail olaq.

S t e n l i E s k u d e r o: Cənab prezident, mən Sizə bu haqda bir neçə dəfə demişəm və indi də demək istəyirəm ki, Sizin sülhə sadıq olmağınıza valehəm. Sizin Dağlıq Qarabağ probleminin həll edilməsi yolunda axtarışlarınıza valeh olmuşam və Siz bunu Koçaryanla görüşlər vasitəsilə, eləcə də Minsk qrupunun həmsədrələri ilə görüşlər vasitəsilə dəfələrlə sübuta yetirmisiniz.

Öz tərəfimizdən onu deyə bilərəm ki, Birləşmiş Ştatlarda, şübəsiz ki, Sizin məsləhətinizə qulaq asacaqlar və əlbəttə ki, Minsk qrupunun səviyyəsinin artırılması sahəsində öz işlərini gücləndirəcəklər. Əlbəttə, həm Sizdən, həm də prezident Koçaryandan gələn təkliflərə biz diqqətlə baxacağıq – o vaxt ki, Siz də, prezident Koçaryan da bu təklifləri bizə təqdim etmiş olasınız. [37]

«SOS-KINDERDORF İNTERNASIONAL» TƏŞKİLATININ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏKİ* SÖHBƏT

Prezident sarayı

20 iyul 1999-cu il

Heydər Əliyev: Hörmətli cənab prezident, mən sizi Azərbaycanda salamlayıram və Azərbaycana göstərdiyiniz diqqət və qayğıya görə təşəkkür edirəm. Sizin təşkilatınız dünyada çox məşhur bir təşkilatdır, bir çox ölkələrdə çox xeyirxah işlər görürsünüz. Ona görə də dünyada məşhurlaşmışınız. İndi Azərbaycana da bu barədə diqqət göstərməyinizi, başqa ölkələrdə gördüyünüz işlərdən Azərbaycanda da görmək haqqında məramınızı böyük məmnuniyyətlə qəbul edirəm.

Ümumiyyətlə, sizin dünyada gördüyünüz işlər haqqında mənə müəyyən məlumatlar veriblər. Azərbaycandakı təşəbbüsünüz haqqında da məlumatım var. Ancaq şübhəsiz ki, mən sizi dinləmək istəyirəm.

Helmut Kutin (*Təşkilatın prezidenti*): Biz çox məmnunuq ki, Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən qəbul edirik, Azərbaycan prezidenti bu işə, bizim fəaliyyətimizə şəxsən maraq göstərir, dəstək verir. Biz çox [38-39] məmnunuq ki, Azərbaycan Respublikasının hökuməti – Baş nazir, onun müavinləri, eləcə də səfir bu işə böyük maraq göstərirlər. Elə bunun nəticəsidir ki, biz Azərbaycanda da uşaq şəhərciyinin tikilməsi haqqında qərara gəlmişik. Bu, Azərbaycanda tikiləcək ilk uşaq şəhərciyidir və biz Sizin xeyir-duanızla, dəstəyinizlə bu işə başlayırıq. Çox istərdik ki, bu işə dünən başlayaq, bir halda ki, mümkün olmadı, sabahdan başlayırıq.

Bu il biz təşkilatımızın 50 illiyini qeyd edirik. O, 50 il bundan əvvəl cənab Mayner tərəfindən yaradılmışdır. Azərbaycanda da uşaq şəhərciyinin tikilməsi məhz təşkilatın 50 illiyinə həsr olunmuşdur. Hazırda bizim bütün dünyada 6 milyon dostumuz, 31 ölkədə ofisimiz var.

Təşkilatın Almaniyaadakı dostları Azərbaycanda uşaq şəhərciyi tikilməsinə kömək etməyə böyük məmnuniyyətlə razılıq vermişlər. Lakin Azərbaycan tərəfindən də bu işə yardım lazım olacaqdır – yəni uşaqlara baxanlar, onların qayğısına qalanlar lazım olacaqdır.

Bizim ilk prezidentimiz cənab Mayner bu işi təşkil edərkən nəzərdə tutmuşdu ki, hər bir uşağa ana, bacı-qardaş, ev bəxş etsin və onlar bir şəhərcikdə yaşasınlar, digər uşaqlar kimi eyni hüquqlara malik olsunlar, ətrafdakılar tərəfindən eyni dərəcədə seviləsinlər.

Zati-aliləri, çox məmnunuq ki, Sizin qızınız bizim buradakı təşkilatın başçısı olmağa böyük məmnuniyyətlə razılığını vermişdir. Biz ümid bəsləyir və dua edirik ki, bir gün gəlsin, şəhərciyin tikintisini tamamlayaq və Siz şəxsən oranı ziyarət edəsiniz, uşaqlar Sizinlə görüşsünlər, söhbət eləsinlər və əsl atalıq qayğısını hiss etsinlər. Biz istəyirik ki, Sizinlə birgə çalışaraq «Ymid, sülh və qarşılıqlı anlaşma şəhərciyi» yaradaq. Cənab prezident, təşkilatımız adından Sizə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm ki, Siz onun nümayəndələrini qəbul edirsiniz. Əslində, mən uşaqların nümayəndəsi, uşaqların [39-40] rezidentiyəm. Doğrudan, bəzən protokola tam əməl etməsəm də, yüz faiz uşaqların tərəfindəyəm.

Heydər Əliyev: Cənab prezident, dəyərli fikirlərinizə, təkliflərinizə görə və Azərbaycanda görüləcək işlər barədə planlarınıza görə təşəkkür edirəm.

İnsan cəmiyyətində uşaqlara qayğı hər bir vətəndaşın müqəddəs borcudur. Biz öz müstəqil ölkəmizdə bu prinsipi əsas tutaraq imkan dairəsində uşaqlara qayğı artırır, xüsusən kimsəsiz uşaqlar haqqında çox düşünürük və onların həm yaşayış, həm də təhsil şəraitini lazımi səviyyəyə çatdırmaq üçün tədbirlərimizi görürük. Sizin təşkilatınız isə cəmiyyətin bu problemi barəsində dünyada, demək olar, gözəl nümunələr göstərir. 50 il müddətində siz çox işlər görmüsünüz. Bu işlər – xeyirxah işlər, uşaqlara qayğı heç vaxt unudulmaz. Sizin təşkilatınız özünə elə bir böyük heykəl qoyubdur ki, o, əbədi yaşayacaqdır. Buna görə sizin təşkilatla yaxından tanış olmağı özüm üçün böyük xoşbəxtlik hesab edirəm. Sizin təşkilata bundan sonra da böyük-böyük uğurlar arzulayıram.

Azərbaycanda görüləcək işlər haqqında verdiyiniz məlumatdan məmnunluğumu bildirirəm. Bu, şəxsən mənim ürəyimdən xəbər verən fikir və təklifdir. Bəlkə də indiyə qədər bütün beynəlxalq təşkilatlardan aldığım təkliflərdən daha da çox sizin təklifinizi qiymətləndirirəm. Ona görə də burada sizin planlarınızın yerinə yetirilməsini mən şəxsən öz nəzarətimə götürəcəyəm. Siz dediniz ki, bu işə dünən başlamaq istəyirdiniz, olmadı, sabah başlayacaqsınız. Mən də bunu öz dəftərimə yazıram və hər gün nəzarət edəcəyəm ki, bu işlər necə başlandı və necə gedir. Sizin böyük təcrübəniz var, çox ölkələrdə olmusunuz,

---

* Görüşün sonunda cənab Helmut Kutin başçılıq etdiyi təşkilatın uşaq qalstukunu və həmin təşkilatın 50 illiyi münasibətilə kəsilmiş 10 markalıq metal pulu Azərbaycan prezidentinə hədiyyə etdi.

Prezident Heydər Əliyev minnətdarlıq edərək bildirdi ki, həmin qalstuku saxlayacaq və uşaq şəhərciyinin açılışı zamanı istifadə edəcəkdir.

---

oradakı şəraiti görmüsünüz. Bizim ölkəmizdə bu məsələyə, sizin təşəbbüsünüzdə və görəcəyiniz işə o qədər yüksək qayğı və münasibət göstəriləcək ki, bəlkə özünüz də düşünəcəksiniz ki, Azərbaycana niyə gec gəlmisiniz. [40-41]

Siz gözəl sözlər dediniz ki, hər bir uşağa ata-ana, bacı-qardaş, ev vermək istəyirsiniz. Bundan gözəl nə ola bilər! Bizim buna olduqca çox ehtiyacımız var. Çünki bilirsiniz ki, Azərbaycan 1988-ci ildən qonşu Ermənistan Respublikası ilə hərbi münaqişə şəraitindədir. Müharibə gedib, döyüşlər olub, qan tökülüb. Çox uşaqlar yetim – ata-anasız, kimsəsiz qalıblar. Hətta müharibə zamanı xəsarət alan, əlil olan uşaqlar da var. Ona görə, yenə də deyirəm, bizim ölkəmizin bu qayğıya daha çox ehtiyacı var.

Mənə dedilər və çox məmnunam ki, siz bizim nümayəndələrimizlə birlikdə uşaq şəhərciyinin yerini müəyyən etmisiniz. Əgər o yer sizə münasibdirsə, hesab edin ki, oranı sizə verdik və dayanmadan işə başlayın. Biz sizinlə həmişə bir yerdə olacağıq, bütün işlərdə bərabər olacağıq. Siz deyirsiniz ki, uşaqlara baxan tapmaq lazımdır. Nəinki o da olacaq, bütün başqa işləri də bir yerdə edəcəyik. Mən buna öz xeyir-duamı verirəm və məmnunam ki, mənim qızım bu təşkilatın burada yaratdığı fonda başçılıq edir. Hesab edirəm ki, bu amilin özü də burada işlərin müvəffəqiyyətlə getməsinə kömək edəcəkdir. Sizə bir daha təşəkkür edirəm.

H e l m u t K u t i n: Çox sağ olun, cənab prezident! Uşaqların adından Sizə minnətdarlığımı bildirirəm. Çox xoşbəxtik ki, Sizinlə görüşdük, xeyir-duanızı aldıq. İndi özümüzü tam rahat hiss edirik. Bir halda ki, Sizdən «irəli!» komandası almışıq, bizə heç bir kağız, heç bir sənəd lazım deyildir. Dünya uşaqları adından Sizə minnətdarıq. Azərbaycana gec də gəlsək, - Siz bunu bizə irad tutdunuz, - icazənilə, buna bir ingilis atalar sözü ilə cavab verim: heç gəlməməkdənsə, gec gəlmək daha yaxşıdır. Ona görə də elə bu gündən etibarən biz öz işimizə başlayırıq.

H e y d ə r Ə l i y e v: Çox gözəl, uğurlar olsun! [41]

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ MƏTBUAT İŞÇİLƏRİNƏ

Hörmətli mətbuat işçiləri!

Sizi əlamətdar bayramınız – Milli mətbuat günü münasibətilə ürəkdən təbrik edir və hər birinizə səmimi arzularımı yetirirəm.

Azərbaycan mətbuatı zəngin və şərəfli tarixi boyu həmişə böyük ictimai idealların carçısı olmuş, xalqımızın azadlıq istəyinin, müstəqillik amalının güclənməsində, mənəvi tərəqqisində, yüksək əxlaqi dəyərlərinin qorunub saxlanılmasında və daha da inkişaf etdirilməsində müstəsna xidmətlər göstərmişdir.

Respublikamız dövlət müstəqilliyi qazandıqdan sonra milli və bəşəri dəyərlərdən bəhrələnən mətbuatımız özünün ali məqsədlərini həyata keçirmək üçün daha geniş imkanlar əldə etmişdir. Demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət quruculuğu yolu seçmiş Azərbaycan Respublikasında mətbuat, söz və fikir azadlığının qorunmasına, siyasi plüralizmə dönmədən əməl olunur.

Hazırda Azərbaycanda güclü kütləvi informasiya sistemi yaradılmışdır. Azad surətdə fəaliyyət göstərən yüzlərlə mətbuat orqanı, agentliklər, teleradio şirkətləri cəmiyyətimizin çoxşaxəli və etibarlı media şəbəkəsini təşkil edir. Yaşadığımız informasiya əsrində ölkəmizdə mətbuat vasitələrinin maneəsiz fəaliyyəti, dünya təcrübəsi ilə zənginləşməsi, xüsusilə də onların maddi-texniki vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, jurnalistlərin peşə səviyyəsinin yüksəldilməsi, hüquqlarının qorunması üçün bütün zəruri tədbirlər görülür.

Mətbuat demokratiyanı dərinləşdirən, siyasi inkişafa təkan verən qüdrətli vasitədir. Bu gün əsas vəzifə onun geniş imkan[42-43]larından milli dövlət quruculuğunda, demokratik dəyərlərin bərqərar edilməsində, sivil vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasında, islahatların həyata keçirilməsində, insanların mənəvi saflaşmasında səmərəli istifadə etməkdən ibarətdir. Mətbuat həyatın güzgüsü, həqiqətin carçısı olmalıdır, insanları yüksək ideallar uğrunda mübarizəyə səsləməli və səfərbər etməlidir.

Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, zəngin və mütərəqqi mətbuat ənənələri ilə fərqlənən Azərbaycan jurnalistləri mənsub olduqları peşənin şərəfini həmişə uca tutacaq, ölkəmizdə və beynəlxalq aləmdə baş verən hadisələrin respublika ictimaiyyətinə çatdırılmasında yüksək peşəkarlıq, obyektivlik və prinsipiallıq nümayiş etdirəcək, Azərbaycan həqiqətlərinin bütün dünyaya yayılmasına bundan sonra daha böyük səy göstərəcəklər.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 21 iyul 1999-cu il [43]

FRANSA SENATININ PREZİDENTİ KRİSTİAN PONSELENİ VƏ ONUN BAŞÇILIQ ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

22 iyul 1999-cu il

Heydər Əliyev: Hörmətli cənab prezident!

Hörmətli senatorlar, qonaqlar!

Siz Azərbaycana xoş gəlmisiniz! Mən sizi səmimi-qəlbədən salamlayıram və sizin Azərbaycana ziyarət etməyinizdən məmnun olduğumu bildirirəm.

Fransa ilə Azərbaycan arasındakı əlaqələr yüksək səviyyədədir – mən bunu belə qiymətləndirirəm – və günü-gündən inkişaf edir. Cənab prezident, bunu təsdiq edən ən gözəl amillərdən biri də Fransa Senatının prezidentinin- sizin və sizinlə bərabər nümayəndə heyətinin Azərbaycana gəlməsidir.

Fransa ilə əlaqələrimizə biz Azərbaycanda çox böyük əhəmiyyət veririk. Məmnuniyyətlə deyə bilərəm ki, Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra Fransa ilə Azərbaycan arasında əlaqələr qısa bir zamanda yaranmışdır və bundan sonrakı dövrdə mütəmadi olaraq genişlənmiş və inkişaf etmişdir.

Mən 1993-cü ilin dekabr ayında Fransaya ilk rəsmi səfərimi çox məmnuniyyətlə xatırlayıram. Mən mərhum prezident Fransua Mitteranın dəvəti ilə o vaxt Fransanı ziyarət etdim. Bizim çox əhəmiyyətli görüşlərimiz oldu və ölkələrimiz arasında sənədlər imzalandı. O zaman mən Fransa parlamenti [44-45] tində də oldum, orada da görüşlər keçirdik. Həmin ziyarət, səfər Fransa–Azərbaycan əlaqələrinin inkişaf etməsinə böyük bir təkan verdi.

1997-ci ilin yanvar ayında prezident cənab Jak Şirakın dəvəti ilə mən yenidən Fransaya rəsmi səfərə gəldim. O dövrdə də biz çox geniş görüşlər keçirdik, danışıqlar apardıq, müəyyən sənədlər imzaladıq. Mən o vaxt da Senatda oldum, parlamentdə görüşlər keçirdim.

Ötən bu illərdə Fransadan da Azərbaycana həm parlament üzvləri, həm də Xarici İşlər Nazirliyinin işçiləri, dövlətin başqa nümayəndələri ziyarətə gəliblər və biz çox səmərəli danışıqlar aparmışıq. Fransanın xarici işlər naziri Erve de Şarett Azərbaycanda olmuşdur və biz çox geniş danışıqlar aparmışıq. Azərbaycanın xarici işlər naziri də Fransanı ziyarət etmişdir. Milli Məclisin sədri Murtuz Ələsgərov başda olmaqla respublikamızın parlament nümayəndə heyəti də Fransanı ziyarət etmişdir. Bu görüşləri, səfərləri daha da çox saymaq olar. Bir daha deyirəm, bunlar hamısı onu göstərir ki, bizim əlaqələrimiz yaxşı səviyyədədir.

Cənab prezident, sizin Azərbaycana bu ziyarətiniz isə, hesab edirəm, bizim əlaqələrimizin daha da çox genişlənməsinə imkan yaradacaqdır. Qeyd etmək istəyirəm ki, biz dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra bu, Fransadan Azərbaycana gələn ən yüksək dövlət nümayəndə heyətidir ki, biz sizi qarşılayırıq. Cənab prezident, təəssüf ki, siz Azərbaycana çox az vaxt ayırmısınız – səhər gəlmisiniz, axşam gedirsiniz. Ancaq bu səfər çox əhəmiyyətli olduğuna görə mən elə bu qısamüddətli ziyarəti də çox yüksək qiymətləndirirəm.

Fransa ilə Azərbaycanın əlaqələrinin bizim üçün ən əhəmiyyətli cəhətlərindən biri də ondan ibarətdir ki, Fransa Minsk qrupunun 1997-ci ilin əvvəlindən Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsini sülh yolu ilə həll etmək üçün yaranmış [45-46] həmsədrələrindən – Rusiya və Amerika Birləşmiş Ştatları ilə birlikdə həmsədrələrdən biridir.

Bizim əməkdaşlığımızı daha da gücləndirən bir də odur ki, prezident Jak Şirak ilə mənim aramda çox səmimi münasibətlər və dostluq əlaqələri yaranmışdır. Biz prezident Jak Şirakla son iki ildə bir neçə dəfə görüşüb danışıqlar aparmışıq. Bu danışıqlar, görüşlər çox əhəmiyyətli olubdur və bizim əlaqələrimizin inkişafına daim yardım edibdir. Əminəm ki, sizin bu səfəriniz də həmin əlaqələri daha da inkişaf etdirəcəkdir. Buyurun.

Kristian Ponsel: Səmimi qonaqpərvərliyə, qəbula görə Sizə minnətdarlığımı bildirir və prezident Heydər Əliyevin səhhətinin çox yaxşı olduğunu görməkdən məmnun qaldığımı söyləyirəm.

Cənab prezident, bu görüşümüzə Sizə deyəcəyim ilk söz mənə olan tapşırıq və bu missiyanın məqsədlərindən biri ilə əlaqədardır. Bu da odur ki, Fransa Respublikasının prezidenti zati-aliləri Jak Şirak mən buraya gəlməmişdən əvvəl məndən xahiş edibdir ki, onun ən səmimi, ən sədaqətli, ən isti dostluq salamlarını, rəğbətini və dərin hörmətini Sizə çatdırım. O mənə bu tapşırığı verdiyi zaman onu da dedi ki, əlbəttə, müəyyən səbəblərə görə – o, bunu xüsusi qeyd etdi – Sizinlə görüşmək istəyir.

Cənab prezident, mən rəhbərlik etdiyim nümayəndə heyətinin ünvanına dediyiniz xoş sözlərə görə hər şeydən əvvəl Sizə dərin təşəkkürümü bildirmək istəyirəm.

Cənab prezident, mən Sizə bir daha təşəkkür etmək istəyirəm ki, nümayəndə heyətimizin Azərbaycana səfəri zamanı, qarşılanma prosesində bizə göstərilən diqqət, qayğı – bütün bunlar hamısı qeyri-adi idi. Biz

elə bir yüksək səviyyədə qarşılandığı ki, belə isti münasibət Azərbaycan xalqının nadir qonaqpərvərlik xüsusiyyətlərindən biridir. [46-47]

İcazə verin Sizə deyim ki, Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi sədrinin bizə göstərdiyi bu diqqət və qayğını, nümayəndə heyətimizi onun belə yüksək səviyyədə qarşılamasını biz heç bir vaxt unutmayacağıq. Burada olduğumuz bütün gün ərzində o, bizi diqqət və qayğı ilə əhatə etdi və əlindən gələnlə hər bir şeyi etdi ki, səfərimiz çox xoş keçsin. Nümayəndə heyətimizin Azərbaycana səfəri həm də zəngin xarakterli bir səfər oldu.

Mən Azərbaycanın xarici işlər naziri ilə bugünkü görüşüm haqqında da danışmaq istəyirəm. Mən onu vaxtilə Fransada qəbul etmişəm və onunla Senatın rəyasət heyətinin binasında söhbət etmişik. Bugünkü görüşümüz də xüsusi bir görüş oldu. Biz iki yaxın dost kimi bütün məsələlər barədə həqiqət notları üzərində söhbət apardıq.

Cənab prezident, nümayəndə heyətimizin Azərbaycana bir günlük səfəri barədə Sizin dediyiniz fikirlərə şərik çıxmamaq və səfərimizin belə qısa olmasına təəssüflənməmək mümkün deyildir. Mən Sizə onu da demək istəyirəm ki, bu məsuliyyət yalnız mənim üzərimə düşür. Çox xahiş edirəm ki, Siz məni başa düşsünüz. Əminəm, Siz məni başa düşəcəksiniz, çünki iş rejimim elədir ki, bu dəfə mən bundan artıq bir şey edə bilmərəm.

Cənab prezident, mən bir daha demək istəyirəm ki, Azərbaycana bu səfərimiz zamanı diqqət və qayğı ilə əhatə edilməyimiz bizim üçün ən gözəl bir xatirə olacaqdır. Bu elə bir xatirə olacaqdır ki, Azərbaycana yenidən gəlməyi, dəvəti yerinə yetirməyi öz borcumuz kimi yadımızda saxlayacağıq. Əlbəttə, bu, yaxın vaxtlarda, gələcəkdə olacaqdır.

Cənab prezident, Siz qeyd etdiyiniz kimi, Fransa demokratiya yolunu seçmiş gənc Azərbaycan Respublikasını tez bir zamanda tanıdı və biz Sizin dövlətlə yaxın dostluq əlaqələri yaratdıq. Əlbəttə, burada söhbət şəraitə uyğunlaşmaqdan getmir. [47-48]

Siz özünüz də dediniz, Fransaya ilk rəsmi səfəriniz zamanı mərhum prezident Fransua Mitteranla apardığınız mühüm əhəmiyyətli danışıqlar, söhbətlər, ondan sonra zati-aliləri prezident Jak Şirakla aranızda yaranmış dostluq münasibətləri çox vacibdir. Qeyd etmək istəyirəm ki, görürsünüz, bunların davamı kimi iki xalq arasında dostluq münasibətləri bərpa olunmuşdur və hər iki dövlətin qurumlarının da əlaqələri genişlənilib möhkəmlənməkdədir. Siz qeyd etdiyiniz kimi, ölkələrimiz arasında münasibətlərin belə yüksək səviyyədə olması doğrudan da hər iki dövlətin maraqlarına, Cənubi Qafqaz ölkələrinin maraqlarına və sülhə xidmət edir.

Cənab prezident, mən onu da demək istəyirəm ki, biz gənc Azərbaycan dövlətinin bütün fəaliyyətini, burada gedən prosesləri çox böyük diqqətlə izləyirik. Biz sizin gənc dövlətinizdə baş verən, həyata keçirilən iqtisadi prosesi, sosial tərəqqini izləyirik və buna çox həssas münasibət bəsləyirik. Biz bu qədər hünərli və cəsarətli fəaliyyətinizə görə şəxsən Sizə öz dərin minnətdarlığımızı bildiririk. Biz bilirik ki, siz demokratik bir dövlət qurursunuz, sizin dövlətiniz dözümlü bir dövlət olacaqdır, bu ölkədə demokratik prinsiplərə xas olan bütün azadlıqlar bərpa olacaqdır.

Cənab prezident, biz bilirik ki, Azərbaycanda söz azadlığı vardır, çoxlu partiyalar fəaliyyət göstərir. Biz bir daha gördük ki, Azərbaycanda söz, mətbuat azadlığı vardır, üstəlik də partiyalar vardır. Cənab prezident, bunların hamısı ilə birlikdə Siz bu gün Azərbaycanda dünyəvi dövlət qurursunuz və bunu çox böyük cəsarətlə edirsiniz. Biz elə bu cəsarətinizə, fəaliyyətinizə görə də Sizə «çox sağ olun» deyirik.

Cənab prezident, mən demək istəyirəm ki, ölkələrimizin parlamentləri arasında gözəl, səmimi münasibətlər yaranmışdır. Bu münasibətlər daim davam edir, diqqət mərkəzindədir. Münasibətlərimizin bugünkü səviyyəyə çatmasında göstərdiyi xidmətlərə görə bizim bugünkü görüşümüzə iştirak edən, [48-49] Milli Məclisdə Azərbaycan–Fransa dostluq qrupunun sədri Fatma Abdullazadəyə minnətdarlığımı bildirirəm, «sağ olun» deyirəm. Çünki doğrudan da o, bu münasibətlərin ən yüksək səviyyəyə çatması üçün əlindən gələni edir, iki ölkənin parlamentləri arasında əlaqə münasibətlər yaranmasına çalışır.

Cənab prezident, mən bu münasibətlərdən danışandan sonra onu da bildirirəm ki, Fransa Senatı bu gün Sizə bir təkliflə müraciət etmək istəyir. Bu təklif isə bizim, daha doğrusu, Avropa Parlamentinin iş təcrübəsinin məntiqi məhsuludur.

Cənab prezident, mənim ölkəm Fransa öz tarixində çox şeylər – müharibələr, qələbələr, məğlubiyyətlər, soyqırım, deportasiyalar görübür, çoxlu ölənlər, yaralananlar olubdur. Mən məşhur filmdən bir ifadəni Sizin nəzərinizə çatdırmaq istəyirəm: «Bizim xalqlar bu cür hadisələrdən artıq yorulublar».

Cənab prezident, təcrübəmiz onu qeyd etməyə imkan verir ki, biz öz fəaliyyətimizdə geriyyə yox, yalnız gələcəyə, qarşıya baxmağa borcluyuq. Belə bir vəziyyətdə biz dərk edirdik ki, necə qurub yarada bilirik, hansı cəmiyyəti qurmaq və yaratmaq lazımdır. Doğrusunu deyim ki, bunun üçün böyük hünər və cəsarət lazım idi. Amma onu da deməliyəm ki, Sizin hünər və cəsarəti heç kimdən borc almağa ehtiyacınız yoxdur.

Cənab prezident, beləliklə də biz özümüz istədiyimiz cəmiyyəti qurduq. Bizim yüksək keyfiyyətli, peşəkar xarici işlər nazirinin dediyi kimi, bu, qurmaq istədiyimiz cəmiyyətin birinci mərhələsi oldu və biz altı ölkə yığılıb belə bir cəmiyyət yaratdıq. Bunlar da Almaniya, İtaliya, Belçika, Lüksemburq, Fransa və Hollandiyadır.

Beləliklə, cənab prezident, biz qurduğumuz cəmiyyətin ilk mərhələsindən başlayaraq öz təbii ehtiyatlarımızı hamımızın qarşısına qoyduq, onlardan birlikdə istifadə etməyə çalışdıq. Ondan sonra kənd təsərrüfatından birlikdə istifadə etməyə [49-50] çalışdıq və bunu davam etdirdik. Bundan əlavə, həm də sıralarımızı genişləndirməyə başladıq. Beləliklə də Böyük Britaniyanı, İrlandiyanı, Danimarkanı buraya əlavə etdik. Bundan sonra növbəti mərhələ kimi yollarımızda olan əlaqələrimizi bir-birinə birləşdirdik, ilk birgə bazar yaratdıq, valyutalarımızı birləşdirdik. Artıq franka da, markaya da yer yoxdur. Yalnız bir valyuta – yevro olacaqdır.

Cənab prezident, əlbəttə, mən bununla demək istəyirəm ki, hələ də özümüzün bütün məsələlərimizi həll etməmişik. Adını çəkdiyim dövlətlər, bir-biri ilə birləşən dövlətlər arasında fərqlər mövcuddur və bu da ondan doğur ki, biz çalışırıq hər bir ölkənin, hər bir xalqın öz tarixini, ənənələrini, qayda-qanunlarını, özünün mənliliyini ayrıca saxlayaq və bunlara hörmət edək. Əlbəttə, bizim bu prosesimiz davam edir. Avropa hələ mən dediyim bütün ölkələrin hamısının birləşməsi deyildir. Özünüz bilirsiniz ki, burada başqa ölkələr də vardır. Elə bizim mərhum prezident Şarl de Qollun dediyi kimi, biz Avropa deyəndə Avropa qitəsində olan bütün ölkələr nəzərə alınmalıdır.

Cənab prezident, beləliklə, mən Azərbaycan Milli Məclisinin sədrinə, Gürcüstan parlamentinin sədrinə, Ermənistan parlamentinin sədrinə belə bir təklif edirəm ki, bəlkə mənim indi dediyim təcrübədən istifadə edərək biz bir yerə yığılıb səmimiyyət, dostluq şəraitində, anlaşma şəraitində söhbət edək. Təklifim də odur ki, bizim Avropada yaratdığımız bu dövlətlər birliyi, birgə bazar kimi bir şeyi Cənubi Qafqazda, bu üç ölkənin nümunəsində də yaradaq.

Cənab prezident, əlbəttə, bilirəm ki, Siz də, Sizin ölkə də çoxlu sınaqlardan keçmişdir. Məsələ burasındadır ki, mən dediyim cəmiyyəti qurmaq, - tutaq ki, Avropanı qurmağın özü də – asan deyil və heç də asan olmamışdır. Özünüz bilirsiniz ki, bu birləşən dövlətlər arasında müxtəlif və mühüm fərqlər olmuşdur. Onların müəyyən ictimai, maddi vəziyyət[50-51]ləri eyni səviyyədə olmayıbdir. Başqa xüsusiyyətləri də bir-birindən fərqlənir və bizim əsas fikrimiz ondan doğur ki, belə bir vəziyyət əmələ gəlsəydi, varlı, zəngin dövlətlərlə kasıb dövlətlərin qonşuluğu istəsək də, istəməsək də həmişə müəyyən toqquşmalara, müəyyən arzuolunmaz hadisələrə gətirib çıxaracaqdı.

Cənab prezident, biz fikirləşirik ki, təklif etdiyimiz belə bir təşkilatlanma, belə bir əməkdaşlıq, əlbəttə, burada da mümkün ola bilər və bu, Cənubi Qafqazda iqtisadi, ictimai inkişafa səbəb olar, bir tərəfdən də Avropanın qurulmasının tamamlanmasına öz töhfəsini verərdi. Axı hamımız bu gün görürük ki, Amerikada, Asiyada belə proseslər davam edir. Nə üçün Avropa onlardan geri qalsın, bu proses onlardan daha tez başa çatmasın?

Cənab prezident, Siz çox haqlı olaraq qeyd etdiniz ki, bizim ölkələrimiz arasında əlaqələr çox vacib və əhəmiyyətlidir. Bu ölkələrin arasında belə əlaqələrin yaranmasında, əlbəttə, Sizin özünüzün böyük rolunuz olmuşdur, böyük fəaliyyətiniz olmuşdur və elə bunun özü də Avropanın qurulmasının bir mərhələsidir. Belə bir dəstək üçün, Avropa ilə belə əlaqələrin yaradılması üçün mən Sizə minnətdarlığımı bildirirəm. Biz elə düşünürük ki, bütün sınaqlardan keçəcəyik və qarşımıza qoyduğumuz vəzifələri ləyaqətlə yerinə yetirəcəyik.

Cənab prezident, mənim Sizə demək istədiyim təklifin mahiyyəti bu idi. Diqqətinizə görə Sizə minnətdarlığımı bildirirəm.

H e y d ə r Ə l i y e v: Cənab prezident, təşəkkür edirəm. Azərbaycan haqqında, Azərbaycana ziyarətiniz haqqında və Azərbaycan müstəqillik əldə edəndən sonra ölkəmizdə gedən proseslər haqqında yüksək qiymətverici fikirlərinizə görə təşəkkür edirəm.

Mən çox şadam ki, cənab prezident, siz Fransada, Azərbaycanın dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra keçdiyi [51-52] yolu və çətinlikləri, eyni zamanda əldə etdiyi nailiyyətləri bilirsiniz və bu gün öz çıxışınızda bunları müsbət qiymətləndirdiniz. Həqiqətən də Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra birinci – öz müstəqilliyini möhkəmləndirmək və inkişaf etdirmək yolu ilə gedir. Bununla bərabər, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət qurmaq prosesini həyata keçirir və Azərbaycanı açıq, azad, demokratik ölkə kimi yaratmaq istəyir, dünyaya tanımaq istəyir və dünya birliyində Azərbaycanın daha da görkəmli yer tutmasını görmək istəyir.

Bu yol bizim üçün heç də asan olmayıbdir. Biz çox çətinliklərlə rastlaşmışıq. Bizə ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən təzyiqlər olubdur. Bizim daxilimizdə çox çətinliklər olubdur. Bir neçə il Azərbaycanın daxilində ictimai-siyasi sabitlik pozulubdur. İqtisadiyyat bir neçə il geriye gedibdir, dağılıbdır, tənəzzül edibdir. Ancaq məmnuniyyətlə deyə bilərəm ki, biz bunların hamısını ötüb keçmişik. Artıq Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi möhkəmdir, biz bu müstəqilliyi qoruyub saxlayırıq və saxlayacağıq. Azərbaycanın daxilində ictimai-siyasi sabitliyi təmin etmişik və bundan sonra da bu sabitlik Azərbaycan xalqının rahat yaşaması üçün, inkişafı üçün əsas şərt olacaqdır.

İqtisadiyyatımızı inkişaf etdirmək üçün, vətəndaşlarımızın sosial vəziyyətini yüksəltmək və təmin etmək üçün biz yeganə yol – bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmişik. Biz bu yol ilə gedirik, iqtisadiyyatda liberallaşmanı çox geniş aparmışıq, özəlləşdirmə proqramı həyata keçiririk, torpaq islahatı həyata keçiririk və artıq bunların da müsbət nəticəsini görürük.

Amma bilirsiniz ki, bu da bizim üçün asan deyildir. Çünki iqtisadiyyatda çox böyük dəyişikliklər, keçmiş iqtisadi sistemdən imtina, yeni iqtisadi sistem yaratmaq – bunlar şübhəsiz ki, bizim əhalinin həyat

tərzini çətinləşdiribdir. Ancaq bunlara baxmayaraq hesab edirik ki, bunlar xırda bir çətinlikdən [52-53] sonra Azərbaycanın iqtisadiyyatına böyük inkişaf sürəti verəcəkdir və biz buna inanırıq.

Biz Azərbaycanı bir azad ölkə kimi dünyaya açmışıq. Dünya iqtisadiyyatı ilə, dünya demokratiyası ilə bütün sahələrdə inteqrasiyanı təmin etmək istəyirik və bu sahədə artıq müəyyən nailiyyətlər əldə etmişik. Bu baxımdan xarici investisiyanın Azərbaycana cəlb edilməsi, xarici kapitalın gəlməsi, xarici ölkələrin inkişaf etmiş şirkətlərinin Azərbaycanda müştərək iş görməsi, Azərbaycana sərmayə qoyması çox əhəmiyyətli yer tutur və bu sahədə də bizim nailiyyətlərimiz az deyildir. Xüsusən, Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərinin, neft və qaz yataqlarının dünyanın böyük neft şirkətləri ilə müştərək işlənilməsi sahəsində biz çox iş görmüşük.

1994-cü ildə biz dünyanın bir çox böyük neft şirkətləri ilə Azərbaycanın Xəzər dənizində olan zəngin neft yataqlarının müştərək işlənilməsi üçün ilk müqavilə imzaladıq. O vaxtdan indiyə kimi xarici şirkətlərlə 19 böyük müqavilə imzalanıb. Onların içərisində Fransanın «Elf Agiten» və «Total» şirkətləri də çox görkəmli yer tutur. Bunların nəticəsində son iki-üç il içərisində Azərbaycana 2 milyard dollardan artıq sərmayə gəlibdir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının başqa sahələrində də biz xarici şirkətlərlə əməkdaşlıq edirik. Demək olar ki, bir çox ölkələrin şirkətləri gəlib Azərbaycanda müştərək iş görürlər. O cümlədən, Fransanın şirkətləri. Məsələn, «Kostel» şirkəti burada artıq çox uğurlu fəaliyyət göstərir.

Xatirimdədir, 1993-cü ildə Parisdə mərhum prezident Fransua Mitteranla söhbət etdiyimiz zaman o mənə dedi ki, əgər siz Fransa ilə Azərbaycan arasında əlaqələri inkişaf etdirməyə çalışsınızsa, birinci növbədə «Elf Agiten» ilə əlaqə qurun. Mən bu məsləhəti məmnuniyyətlə qəbul etdim və xatirimdədir, 1996-cı ildə böyük bir yatağın – «Şahdəniz» neft və qaz yatağının müştərək işlənilməsi üçün «Elf Agiten» də [53-54] konsorsiuma daxil oldu. Bu konsorsium son vaxtlarda əldə etdiyi nəticələr barədə son günlər bizə məruzə edibdir və mən burada bu barədə geniş müzakirə apardım. Bir yataqdan – «Şahdəniz» yatağından 700 milyard kubmetrə qədər qaz almaq mümkündür. Ancaq bu rəqəm də hələ son hədd deyildir. Burada «Elf Agiten»in də böyük payı vardır.

1997-ci ildə mən Fransada rəsmi səfərdə olduğum zaman Parisdə biz prezident Jak Şirakla görüşəndən sonra Yelisey sarayında «Total» şirkəti ilə Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti arasında böyük bir müqavilə imzalandı. Bu müqavilə də həyata keçirilir.

Hesab edirəm ki, iqtisadi əlaqələrin genişlənməsi, inkişaf etdirilməsi Fransa ilə Azərbaycan arasındakı bütün əlaqələrin inkişaf etdirilməsi üçün çox böyük şərtdir. Biz bu işləri bundan sonra da davam etdirəcəyik. Bu yaxınlarda mən Fransanın səfirini qəbul etdim. Biz bu barədə müzakirələr apardıq və bir çox fikirləri bölüşdük.

Avropada gedən proseslər haqqında və son vaxtlar Avropanın bir neçə ölkəsinin bir-birinə daha da yaxınlaşması haqqında sizin dəyərli fikirləriniz çox əhəmiyyətlidir. Bu, çox sevindirici haldır ki, cəmi 50 il bundan öncə bir-biri ilə müharibə aparan Fransa və Almaniya, yaxud Almaniya və Hollandiya, yaxud da başqa ölkələr indi o qədər yaxınlaşıblar, o qədər birləşiblər ki, öz iqtisadiyyatlarını da bir-birinə calayıblar, öz valyutalarını da birləşdirirlər. Bu, həqiqətən çox təqdirəlayiq haldır. Biz bunu alqışlarıq. Bu nailiyyətlər münasibətilə mən Sizi ürəkdən təbrik edirəm və Sizə bu işlərdə gələcək uğurlar arzulayıram.

Siz prezident de Qollun sözlərini xatırladınız və Avropanın birliyi haqqında öz dəyərli fikirlərinizi dediniz. Mən bunlarla tam razıyam.

Azərbaycan Avropanın bir hissəsidir. Biz bütün sözlərimizi yönəltmişik ki, Azərbaycan Avropa strukturlarına daxil ol[54-55]sun və Avropa dövləti kimi inkişaf etsin. Bu sahədə – Avropa Birliyinə, Avropa Şurasına daxil olmaq üçün bizim gördüyümüz işlər sizə məlumdur. Nəhayət, 1996-cı ildə biz – Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan Lüksemburqda Avropa Birliyi ilə müqavilələr imzalamışdıq. Bu yaxın vaxtlarda Lüksemburqda həmin müqavilələrin təsdiqi mərasimi keçirildi.

Cənubi Qafqaz ölkələri, yəni Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan haqqında da sizin fikirləriniz çox əhəmiyyətlidir. Biz də arzu edirik ki, birincisi, Cənubi Qafqazda sülh, əmin-amanlıq əldə olunsun və ondan sonra iqtisadi əlaqələr inkişaf etsin. Cənubi Qafqaz bir region kimi, iqtisadi cəhətdən bir-biri ilə bağlı ölkələr kimi, şübhəsiz ki, daha da sürətlə inkişaf edə bilər.

Ancaq sizə məlumdur ki, buna mane olan böyük bir amil var – o da Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsidir, 1988-ci ildən başlayaraq Ermənistanın Azərbaycana təcavüz etməsidir, müharibə, qan tökülməsi, qurbanlar verilməsidir.

Gürcüstanla Azərbaycan arasında səmimi dostluq əlaqələri var, heç bir problem yoxdur. Bu dostluq əlaqələri çox möhkəmdir, inkişaf edir və bundan sonra da inkişaf edəcəkdir. Ermənistanla isə münaqişəni biz sülh yolu ilə həll etməyə çalışırıq. Bilirsiniz ki, hələ beş il bundan öncə atəşkəs haqqında saziş imzalanıb. Biz bu atəşkəs rejiminə sadıq, bundan sonra da sadıq olacağıq.

Minsk qrupu və onun həmsədrləri – Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransa bu sahədə çox işlər görürlər. Ancaq əsas nəticə münaqişəyə son qoyulması, Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarının – 20 faiz torpaqlarımız işğal edilibdir – erməni silahlı qüvvələrindən azad olunması, bir milyondan artıq azərbaycanlıların öz yerlərinə, yurdlarına qayıtması, Azərbaycanın ərəzi bütövlüyünün bərpa olunması,

Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağa yüksək dərəcəli özünü idarə statusu verilməsi və beləliklə də sülhün təmin edilməsi ola bilər. Hələ biz bunu əldə edə bilməmişik. [55-56]

1997-ci ilin sonunda və 1998-ci ilin əvvəlində biz bu problemin həll olunmasına artıq yaxınlaşırıq. Prezident cənab Jak Şirak da bu barədə çox gərgin fəaliyyət göstərirdi. Görüşlərdən başqa mən onunla telefon əlaqələri də saxlayırdım. Ancaq yaranmış vəziyyət sonra pozuldu, Ermənistanda hakimiyyət dəyişikliyi baş verdi. Beləliklə, biz yenidən danışıqlar aparıb yenidən nəyəsə nail olmağa çalışırıq.

Mən aprel ayında Vaşinqtonda prezident cənab Jak Şirakla görüşdüm və bu barədə danışıqlar apardım, ona bir daha müraciət etdim ki, bu məsələnin həll olunmasına daha da çox diqqət yetirsin və yardım etsin. Aprel ayında Vaşinqtonda və bu yaxın günlərdə Cenevrədə Ermənistan prezidenti Robert Koçaryanla mənim təkbətək görüşlərim də məhz bu məqsədi daşıyır. Bu görüşlər müəyyən ümidlər verir, ancaq biz hələ çox iş görməliyik. Güman edirəm ki, bu görüşlər davam etdirilməlidir, - biz prezident Koçaryanla belə fikrə gəlmişik. Şübhəsiz, gərək hər iki tərəfdən səylər qoyulsun ki, biz həqiqətən məsələni həll edə bilək və Qafqazda, Cənubi Qafqazda Ermənistanla Azərbaycan arasında həqiqi sülh yaradaq. Biz bu səylərimizi davam etdirəcəyik və hesab edirəm ki, Ermənistanla Azərbaycan arasında sülh yaranandan sonra, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin olunandan sonra, şübhəsiz ki, Cənubi Qafqazda iqtisadi əlaqələri tamamilə genişləndirmək və yaxşı inkişaf etdirmək olar. Bu da hər bir Cənubi Qafqaz ölkəsi üçün çox faydalı olar. Mən buna inanıram və şübhə etmirəm ki, vaxt gələcək, Cənubi Qafqaz ölkələri Avropanın Şərqdə böyük bir hissəsi kimi Avropa dəyərlərini özündə tətbiq edərək Avropanın ayrılmaz bir hissəsi kimi yaşayacaqlar. Sizə təşəkkür edirəm.

Kristian Ponsel: Cənab prezident, mən də öz növbəmdə, bizə ünvanladığınız bu ümidverici sözlərinizə görə Sizə təşəkkür edirəm. Cənab prezident, mən əminəm ki, Sizin bu müdrik və cəsəətli fəaliyyətiniz nəticəsində bu regionun [56-57] ölkələri də bir gün öz problemlərini və münaqişələrini həll edib Sizin dediyiniz səviyyəyə gəlib çatacaqlar. Əgər hər hansı bir fəaliyyətə başlayanda iradə və məsuliyyət hiss edilərsə, bilirəm ki, onda məsələnin həllinə, onun sonuna gəlib çatmaq həmişə mümkün olur.

Cənab prezident, mən belə başa düşürəm ki, dövlətlər arasında birlikdə müəyyən bir layihə irəli sürülərsə, - tutaq ki, kommunikasiya, ərazi problemi ilə bağlı, - yəni hər hansı müqavilənin irəli sürülüb həyata keçirilməsi birlikdə, hamı tərəfindən qəbul edilərsə, onda dünya ictimaiyyətinin də buna diqqəti artar, dünya bankları – Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Dünya Bankı da bundan yan keçməz. Bu işin özü də qarşıya qoyduğumuz məqsədimizə çatmağımıza, yəni Sizin burada sülh və əmin-amanlıq təmin etmək məqsədinizə çox kömək olar.

Siz indicə dediniz ki, ölkənizin qanuni istəyi, arzusu Avropa Şurasına daxil olmaqdır. Keçən illərdə olduğu kimi, Fransa bu işdə də Sizin həqiqi vəkaliniz olacaq və tezliklə Avropa Şurasına qəbul edilməyinizə öz dəstəyini verəcəkdir. Əlbəttə, indiyə qədər etdiyiniz – Siz bu haqda danışdınız – və bundan sonra edəcəkləriniz Avropa Şurasına daxil olmağınız üçün doğrudan da Sizə tutarlı dəlillər verir. Bu tutarlı dəlillər Sizin əlinizdə var və bu yolda Fransa, onun prezidenti, bütün qurumları Sizi dəstəkləyəcək və Avropa Şurasına daxil olmağınıza köməyini göstərəcəkdir.

Cənab prezident, bu görüşə, bizə göstərdiyiniz diqqət və qayğıya görə Sizə minnətdarlığımı bildirirəm. Demək istəyirəm ki, bundan sonra hamımız bir məqsədə, bir arzuya çatmaq üçün çalışırıqsa və bu arzunun da əsas mahiyyəti insanın – istər erməni, istər gürcü, istərsə də fransız, yaxud belçikalı olsun, mahiyyətə mənası yoxdur, - yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması olarsa, qarşımızda belə məsuliyyət durarsa, biz buna çatırıqsa, onda gələcək nəsillərə gözəl miras [57-58] qoyarıq. Əlbəttə, elə miras ki, onlar bundan çox gözəl və məharətlə istifadə edərlər.

Cənab prezident, nitqimin sonunda sadəcə bir söz demək istəyirəm: Sizinlə söhbətlərimizdə nə ediriksə, inanın ki, hər şeyi ürəkdən edirik, bunlar bizim ürəyimizdən gəlir. Sizə bir daha «çox sağ olun, minnətdaram» deyirəm.

Heydər Əliyev: Təşəkkür edirəm, cənab prezident. Sizin təklifiniz ki Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan parlamentlərinin sədrləri Fransada, Parisdə görüşsünlər – mən bununla razıyam. Sizi bir daha əmin edirəm ki, biz Ermənistanla Azərbaycan arasında sülh yaratmağa çalışacağıq, Cənubi Qafqazda əmin-amanlıq yaratmağa çalışacağıq. Bu işləri görmək üçün Fransaya çox böyük ehtiyacımız var. Əminəm ki, - burada dəfələrlə dediyiniz kimi, - Fransa bu işlərdə həmişə bizimlə bərabər olacaq, bizim yanımızda olacaqdır. Xahiş edirəm mənim hörmətimi, ehtiramımı, salamlarımı prezident Jak Şiraka çatdırasınız. Xahiş edirəm mənim salamlarımı, hörmət-ehtiramımı Fransanın Senatına, parlamentinə çatdırasınız. Bir daha təşəkkür edirəm.

Kristian Ponsel: Cənab prezident, belə bir qayda var ki, bütün hədiyyələr insanlar arasında dostluq hissələrini artırır. Mən də bizə göstərdiyiniz qayğı, diqqət üçün Sizə kiçik bir hədiyyə vermək istəyirəm. Bunu Fransa zavodlarının birində əl ilə hazırlayıblar. Bu, Mariya Antuanettanın dövrünə aid, onun istifadə etdiyi servizlərdən birinin reproduksiyasıdır. Bunu qəbul etməyinizdən çox xoşbəxt oldum. Bununla Sizə öz hörmət və məhəbbətimi bildirmək istəyirəm.

Heydər Əliyev: Hədiyyəyə görə təşəkkür edirəm. Sağ olun. [58]

MİSİR ƏRƏB RESPUBLİKASININ MİLLİ BAYRAMI – İYUL İNQİLABININ 47-ci İLDÖNÜMÜ MÜNASİBƏTİLƏ MİSİRİN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRLİYİNİN TƏŞKİL ETDİYİ RƏSMİ QƏBULDA NİTQ

Bakı, «Avropa» mehmanxanası

23 iyul 1999-cu il

Hörmətli cənab səfir!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Mən sizi Misir xalqının milli bayramı – Misir inqilabının 47-ci ildönümü münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm və Misir xalqına gələcəkdə uğurlar arzulayıram.

Misir–Azərbaycan əlaqələri qədim tarixə malikdir. Ancaq Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra bu əlaqələr dövlətlərarası əlaqələrə çevrilibdir və Misir ilə Azərbaycan arasında dostluq və əməkdaşlıq yaranıbdir. Qısa bir zamanda – bir neçə il ərzində Misir ilə Azərbaycan arasında siyasi sahədə, mədəniyyət sahəsində əlaqələr genişləni və iqtisadi sahədə müəyyən əlaqələr yaranıb, onlar da inkişaf edir.

Misir Azərbaycan üçün dost, qardaş ölkədir. Misir dünyada özünəməxsus yer tutub, Afrika qitəsində, ərəb aləmində böyük təsirə malikdir və bir çox beynəlxalq problemlərin həll olunmasında aparıcı rol oynayır. Azərbaycan xalqı Misirin qədim, zəngin mədəniyyətinə, zəngin tarixinə böyük hörmət və ehtiram bəsləyir. Bizim üçün bugünkü Misir – Azərbaycan əlaqələri çox əzizdir. Biz Misir Ərəb Respublikası ilə beynəlxalq təşkilatlarda sıx əməkdaşlıq edirik və böyük məmnun[59-60]niyyətlə deyə bilərəm ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatında, İslam Konfransı Təşkilatında və başqa beynəlxalq təşkilatlarda Misir Azərbaycanın haqq işini həmişə müdafiə edibdir, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzünü pisləyibdir və Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü daim dəstəkləyibdir. Misirin belə bir mövqeyini biz yüksək qiymətləndiririk və əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, Misirlə əməkdaşlığımız bundan sonra da inkişaf edəcək və genişlənəcəkdir, həm Misir, həm də Azərbaycan xalqları bundan bəhrələnəcəkdir.

Son illər Misirdə aparılan islahatlar şübhəsiz ki, bizdə böyük maraq və məmnuniyyət hissi doğurur. Bunların hamısı da Misirin inkişafını təmin edibdir. Biz qardaş ölkə kimi buna sevinirik.

Misir Yaxın Şərqdə sülhün, əmin-amanlığın əsasını qoyan ölkələrdən biridir. Misir xalqının daxili siyasətdə və iqtisadi sahədə nailiyyətləri bizi sevindirir və mən bu münasibətlə Misir xalqını təbrik edirəm.

Misir xalqının böyük nailiyyətlərinin səbəblərindən biri də bu ölkəyə ərəb xalqının, Misir xalqının çox görkəmli oğlu prezident Hüsni Mübarəkin uzun illər başçılıq etməsidir. Cənab Hüsni Mübarək öz gərgin fəaliyyəti ilə, beynəlxalq aləmdə gördüyü işlərlə dünyada hörmət qazanıb və xüsusi ərəb dünyasında, Afrika qitəsində böyük hörmətə malikdir. Böyük məmnuniyyətlə qeyd edirəm ki, prezident cənab Hüsni Mübarək ilə mənim aramda dostluq əlaqələri yaranıb və bu dostluq əlaqələri də inkişaf edir, Misir ilə Azərbaycanın əməkdaşlığının inkişafına, genişlənməsinə yardım edir.

Bu bayram günü Azərbaycan xalqının, Azərbaycan dövlətinin təbrikini, salamlarını və ən xoş arzularını Misir xalqına və Misir prezidenti Hüsni Mübarəkə göndərirəm.

Misirin Azərbaycandakı səfirliyi ölkəmizin dövlət orqanları ilə sıx əməkdaşlıq edir və ölkələrimiz arasında əlaqələrin genişlənməsinə və inkişaf etməsinə sədaqətlə xidmət edir. [60-61]

Biz qardaş Misir xalqı ilə əlaqələrimizi bundan sonra da inkişaf etdirəcəyik, genişləndirəcəyik. Əminəm ki, bu əlaqələr daha da yüksəklərə qalxacaqdır.

Bu bayram münasibətilə sizi bir daha təbrik edirəm. Misir xalqına sülh, əmin-amanlıq, rifah arzulayıram. Sağ olun. [61]

MƏRAKƏŞİN KRALI ƏLAHƏZRƏT MƏHƏMMƏD İBN HƏSƏNƏ

Əlahəzrət, Mərakeşin kralı II Həsənin vəfatı xəbəri məni dərindən sarsıtdı.

Sizin atanız və mənim əziz dostum II Həsən dünyada sülhün və əmin-amanlığın möhkəmləndirilməsində, islam ölkələri arasında dostluq və əməkdaşlıq münasibətlərinin dərinləşdirilməsində və inkişaf etdirilməsində misilsiz xidmətlər göstərmişdir.

İslam Konfransı Təşkilatının yaratıcılarından biri kimi fədakar fəaliyyəti və müsəlman xalqlarının rifahı naminə nəcib işləri ilə II Həsən öz xalqının və bütün Şərqi aləminin dərin hörmət və ehtiramını qazanmışdır. Onun parlaq xatirəsi qəlbimizdə daim yaşayacaqdır.

Bu ağır itki ilə əlaqədar Sizə, ailənizə və bütün Mərakeş xalqına dərin hüznə başsağlığı verirəm.

Allah rəhmət eləsin!

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 24 iyul 1999-cu il[62]

BAKIDA MƏŞHUR İSPANİYA MÜĞƏNNİSİ XULİO İQLESİASIN KONSERTİNDƏN SONRA ONUNLA GÖRÜŞDƏKİ* SÖHBƏT

Respublika sarayı

24 iyul 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Uğurlu keçən konsert münasibətilə Sizi təbrik edirəm. Bu gün çox gözəl konsert verdiniz. Musiqiniz də çox gözəldir. Səsiniz də heç dəyişməyibdir. Amma iki saat yarım oxuyursunuz.

X u l i o İ q l e s i a s: Gördüm ki, Siz salonda oturmusunuz, ona görə axıradək oxudum.

H e y d ə r Ə l i y e v: Əgər siz oxuyub qurtarmasaydınız, mən də gedə bilməzdim. Mən bilsəydim, bir az durardım ki, sizə çox əziyyət verməyim.

X u l i o İ q l e s i a s: Cənab prezident, gözəl gözləriniz var.

H e y d ə r Ə l i y e v: Çox sağ olun.

X u l i o İ q l e s i a s: Siz özünüz və qızınız konsertə vaxt ayırdığınıza görə minnətdaram.

H e y d ə r Ə l i y e v: Çox sağ olun. Mən çox təşəkkür edirəm ki, siz dünən getdiniz, qaçqınları gördünüz. Bu, sizin tərəfinizdən çox böyük insanpərvərlikdir. Bilirəm ki, burada sizin proqramınız gərgindir, işiniz çoxdur. Amma dünən öz xahişinizlə gedib qaçqınları görməyiniz məni çox məmnun etdi.

[63-64]

Siz otuz iki il bundan öncə də çox populyar olmusunuz və bu gün də populyarsınız. Gördünüz, insanlar sizi necə qarşılayırlar?

X u l i o İ q l e s i a s: Boğazım bir qədər tutulmuşdu, ona görə də bir az narahat idim. Lakin Sizin ölkənizin xalqının, insanların münasibəti mənə ruh verdi və oxumağa başladım.

H e y d ə r Ə l i y e v: Mən hiss etmədim ki, sizin boğazınız tutulubdur. Mən sizin səsinizi şəxsən yox, lent yazıları vasitəsilə iyirmi il bundan öncə də eşitmişəm. Amma indi heç bir dəyişiklik görmədim. Bu həqiqətdir. Mənim qızım 70-ci illərdən sizin səsinizə valeh olubdur. Bir mənim qızım deyil, gördünüz ki, salonda oturanların hamısı.

X u l i o İ q l e s i a s: Çox şadam ki, dünən imkanım oldu, Sizin qızınızın musiqisinə qulaq asdım. Onun musiqisindən çox xoşum gəldi. Artıq bununla bəlkə də biznes eləmək olar.

H e y d ə r Ə l i y e v: O, heç vaxt biznes məqsədi daşmayıb. Sadəcə, ürəyindən gələn mahnıları yazıbdır.

X u l i o İ q l e s i a s: Hər halda çox gözəl mahnılardır.

H e y d ə r Ə l i y e v: Çox məmnunam. Onun mahnılarına verdiyiniz qiymət, əlbəttə ki, çox yüksək qiymətdir.

X u l i o İ q l e s i a s: Böyük musiqidir və həqiqətən şirin musiqidir. [64]

---

* Görüşdə Heydər Əliyevin qızı Sevil Əliyeva da iştirak etmişdir.

**ŞƏKİ ŞƏHƏRİ, GƏRAY ƏSƏDOV KÜÇƏSİ, ev 24
MƏZAHİR VEYSƏL OĞLU MUSTAFAYEVƏ**

Hörmətli Məzahir Mustafayev!

Sizin böyük zəhmət və ustalıqla yaratdığınız əl işini – «Mücrü kitabə»ni aldım. Bu sənət əsərindən göründüyü kimi, sizin müstəqil Azərbaycan dövlətinə və şəxsən mənə böyük hörmət və məhəbbətiniz vardır. Biləndə ki, siz həkimsiniz, peşəniz insanlara şəfa verməkdir, belə gözəl əl qabiliyyətiniz mənə heyrətə gətirdi.

Xalqımızın mədəniyyət tarixində Şəki sənətçilərinin həmişə öz dəst-xətti olmuşdur. Yaratdığınız əsərlə siz bir daha göstərdiniz ki, şəkiliblər bu gözəl ənənəni qoruyub saxlamış və bu gün də davam etdirməkdədirlər.

Təbiidir ki, mən həmin hədiyyəni bütün Şəki camaatının töhfəsi kimi qəbul edir və sizə öz təşəkkürümü bildirirəm. İnanıram ki, böyük həssaslıqla, yüksək humanist düşüncə ilə yaratdığınız və mənə həsr etdiyiniz «Mücrü kitabə» tariximizin mühüm bir dönümünü əks etdirən sənət nümunəsi kimi xalqımızın və mənim yaddaşında daim yaşayacaqdır.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 25 iyul 1999-cu il [65]

MƏŞHUR İSPANIYA MÜĞƏNNİSİ XULIO İQLESİAS İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

25 iyul 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Hörmətli cənab Xulio İqlesias!

Hörmətli qonaqlar!

Mən sizi Azərbaycanda bir daha səmimi-qəlbədən salamlayıram. Mən çox məmnunam ki, siz – dünyanın ən böyük ulduzlarından biri, nəhayət, Azərbaycana da gəlmisiniz və burada Azərbaycanın musiqisəvərləri ilə görüşmüşünüz.

Allah sizə çox gözəl səs veribdir və çox gözəl istedad veribdir. Gözəl səsinizlə, gözəl istedadınızla siz həqiqətən, dünyanın ən məşhur, ən sevimli, ən gözəl müğənnilərindən biri olmusunuz. Bunu dünyanın hər yerində bilirlər. O cümlədən Azərbaycanda da bilirlər və sizin sənətinizi çox yüksək qiymətləndirirlər. Ona görə də sizin Azərbaycana ziyarətiniz, Azərbaycan musiqisəvərlərinə sevinc gətirməyiniz və Azərbaycanla tanış olmağınız bizim üçün çox əhəmiyyətlidir.

Mən xüsusən onu qeyd etmək istəyirəm ki, siz ölkəmizə gələn kimi ilk növbədə, Azərbaycanın ağır vəziyyətdə yaşayan insanları ilə, yəni Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində doğma yurdlarından zorla çıxarılıb indi çadırlarda yaşayan insanlarla görüşə getdiniz. Bu onu göstərir ki, siz nəinki böyük sənətkar, müğənni, musiqçi, eyni zamanda böyük ictimai xadimsiniz və dünyada hər bir ölkə[66-67]də olan ictimai, siyasi, sosial məsələlər də sizi maraqlandırır. Bu, məni çox sevindirir.

Mən şəxsən sizi neçə illərdir ki, tanıyıram. Eləcə də, demək olar ki, dünyanın insanların çoxu sizi sənətinizə görə tanıyır. Ancaq sizin bir şəxsiyyət kimi bu qədər çoxşaxəli bir insan olduğunuzu mən burada öz gözlərimlə gördüm.

Siz dünən mənə dediniz ki, 32 ildir oxuyursunuz. 32 ildir böyük zəhmətlər çəkirsiniz. Mən şəxsən, ümumiyyətlə, incəsənət aləminin insanları ilə, musiqi, teatr sənətkarları ilə həmişə çox maraqlanmışam və onların çoxunun həyatı ilə tanışam. Yaxşı bilirəm ki, səhnədə öz sənətini axşam bir-iki-üç saat nümayiş etdirən sənətkar, demək olar ki, bir gecədə on günlük iş görür. İnsanların çoxu teatra, konsertə gəlir, müğənnini dinləyir, zövq alır. Elə bilir ki, asan bir şeydir: gəldi, səhnəyə çıxdı, oxudu və bununla da iş qurtardı. Ancaq şəxsən mən bilirəm, - bir dəfə səhnəyə çıxmaq üçün ən böyük artist, ən böyük müğənni, ən böyük sənətkar nə qədər hazırlaşır, nə qədər gərgin saatlar keçirir və öz sənətini nümayiş etdirir.

Ona görə də, mənim fikrimcə, sizin müğənniliyinizin 32 illik tarixini ikiyə, üçə vurmaq lazımdır. Yəni, ola bilər, 64 il olsun, yaxud daha çox olsun.

Bir şey də çox qəribədir və çox da sevindiricidir ki, siz 32 il oxuyaraq, - özü də məlumdur ki, siz o müğənnilərdən deyilsiniz ki, ayda bir dəfə, iki dəfə oxuyasınız. Məsələn, opera müğənniləri vardır, ayda onların iki-üç çıxışı olur və ondan sonra istirahət edirlər. Amma siz daim oxuyursunuz, - 32 il oxuyaraq səsinizi bu qədər gözəl saxlamısınız və səhhətinizi bu qədər gözəl saxlamısınız. Mən buna görə sizə çox heyranam və sizi həyatınız boyu əldə etdiyiniz nailiyyətlər münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Sizin dünən Azərbaycan tamaşaçılarına verdiyiniz konsert ən yüksək qiymətə layiqdir. Mən salonda oturmuşdum, fikir[67-68]ləşirdim, - siz iki saat yarım səhnədən çıxmadınız, iki saat yarım daim oxudunuz. Gör bu nə qədər böyük əməkdir! Özü də əvvəl oxumağa necə başladınız, sonda da elə bitirdiniz. Siz özünüz gördünüz ki, salondakılar sizi necə hərarətlə qarşılayırdılar, sizi necə sevincə dinləyirdilər.

Bəzən bizim böyük konsertlərimiz olur – bir saat otuz dəqiqə, bir saat iyirmi dəqiqə. Orada müxtəlif nömrələr göstərilir. Amma bir saat iyirmi dəqiqədən sonra adamı yorur. Sizi isə iki saat yarım dinləyəndən sonra mən şəxsən yorulmadım. Əksinə, daha da ruhlandım, daha da çox enerji aldım. Güman edirəm, salondakıların hamısı belə idi.

Sizin konsertiniz qurtarandan sonra biz dərhal görüşdük. Mən gördüm ki, siz bir az yorulmusunuz. Ancaq siz gördünüz ki, mən yorulmamışam. Nə üçün? Sizin musiqiniz o qədər gözəl ruh veribdir. Bunlara görə sizə təşəkkür edirəm və sizin dünənki çox gözəl konsertinizi, çıxışınızı ürəkdən təbrik edirəm.

Mən məmnunam ki, siz bugünkü Azərbaycanı, Bakını da müəyyən qədər görə biləcəksiniz, ya görürsünüz. Biz öz vətənimizi çox sevirik. Hesab edirik ki, Bakı dünyanın ən gözəl şəhərlərindən biridir və xüsusən indi, Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə edəndən sonra, azad, sərbəst olandan sonra biz özümüzün sahibiyik. Belə olan halda, əlbəttə ki, bizdə indi bütün iqtisadi, siyasi sistem dəyişildiyi halda Bakı çox yaxşı inkişaf edir.

Siz dünən doğru buyurdunuz ki, Azərbaycanın bir müstəqil ölkə kimi çox böyük gələcəyi vardır. Bu həqiqətdir. Biz bunu bilirik. Amma sizin də bu ifadəni işlətməyiniz sizin nə qədər dərin mənaya malik, müdrik adam olduğunuzu göstərir. Mən çox arzu edərdim ki, siz Azərbaycanı daha da yaxşı tanıyasınız. Dünən səhnədən Azərbaycan xalqı haqqında dəyərli sözlər dediniz və sizə bildirə bilərəm ki, sizin o sözləriniz də həqiqətə uyğundur. [68-69]

Mən sizi bir də təbrik edirəm və bir daha sizinlə görüşüb tanış olmağımdan sevinc hissi duyuram.

Xulio İqlesias: Çox sağ olun, cənab prezident. Mənim Sizə deyiləcək bir neçə sözüm vardır. Həmişə mənim ürəyimdə və beynimdə olubdur ki, bu ölkəyə səfər edirəm. Mən bundan sonra öz həmkarlarıma, biznesdə olan dostlarıma hamısına deyəcəyəm ki, Azərbaycana səfər etmək çox maraqlı və çox gözəldir. Azərbaycanın həm xalqı, həm də prezidenti çox gözəldirlər.

Siyasətçi olmayıb müğənni olmağım heç də o demək deyil ki, mən insanlar barədə düşünürəm. Əlbəttə ki, mən qaçqınların düşdüyü vəziyyəti, onların əzab-əziyyətlərini, onların günbəgün yaşadığı çətinlikləri dərinlən duyuram. Ümidimi itirmirəm ki, onlar çox tezliklə evlərinə qayıdacaqlar. Mən uşaqların sifətlərinə diqqətlə baxdım, hamının sifətini gördüm. Onların sifətlərində yalnız bir şey yazılmışdı: onlar o ümiddədirlər ki, tezliklə evlərinə qayıdacaqlar. Hara gedirəmsə-gedim, bu haqda hamıya deyəcəyəm. Çünki bu ölkədə oldum, bu ölkəni sevdim, bu ölkənin xalqını bəyəndim. Çox şadam ki, buraya gəldim. Çox şadam ki, cənab prezident, Sizinlə tanış oldum.

Cənab prezident, Sizə, bu ölkəyə, bu ölkənin qonaqpərvərliyinə minnətdaram. Sizin gözəl, hər şeyi görə biləcək gözləriniz vardır.

Heydər Əliyev: Siz bunu dünən də mənə dərhal dediniz. Mən özüm heç o qədər də təsəvvür edə bilmirəm ki, mənim siz dediyiniz kimi gözlərim vardır. Gözlərim itidir, ancaq gözəlliyini deyə bilmərəm.

Xulio İqlesias: Cənab prezident, bilirsinizmi, əgər prezidentin gözləri gözəl olmasa, onun üçün çox çətin olar. İnsanlar həmişə insanı gözündən oxuyurlar.

Cənab prezident, mən də Sizi təbrik edirəm. Çox sağ olun ki, məni dəvət etdiniz. Bütün adamlara – nazirlərə, [69-70] mənim konsertlərimə gələn şəxslərin hamısına ayrı-ayrılıqda minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Həqiqətən, Azərbaycana valeh oldum və insanların hamısını sevdim, onların gözlərini bəyəndim. Cənab prezident, ilk növbədə Sizin gözlərinizi bəyəndim.

Heydər Əliyev: Çox sağ olun, təşəkkür edirəm. [70]

GÖRKƏMLİ MÜĞƏNNİLƏR – XALQ ARTİSTLƏRİ MÜSLÜM MAQOMAYEV VƏ ONUN XANIMI TAMARA SİNYAVSKAYA İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

27 iyul 1999-cu il

Heydər Əliyev: Siz çox gözəl təsir bağışlayırsınız. Konsertdə çox yaxşı oxudunuz, mən çox şadam. Şadam ki, siz yaxşı formadasınız, yaxşı oxuyursunuz və öz işinizi davam etdirirsiniz.

Müslüm Maqomayev: Biz konsertə xüsusi olaraq gəlmişdik ki, Heydər Əliyeviçi təbrik edək. Qəflətən, hazırlıqsız gəlmişdik və məşq etmədən necə oxuyacağımız barədə həyəcan keçirirdik.

Heydər Əliyev: Nahaq yerə. Siz bu orkestrlə birinci dəfə deyil ki, oxuyursunuz, ona görə də hesab etmirəm ki, sizdə nə isə alınmaya bilərdi. Siz çox gözəl oxudunuz. Siz bilirsiniz, bu mahnı hamının çox xoşuna gəlir, xüsusilə də mənəm. Mahnı həmin gün lap yerinə düşmüşdü.

Müslüm Maqomayev: Heydər Əliyev, kitabı görə çox sağ olun. Mən təkid etdim ki, Svyatoslav Belzanın haqqında yazdığı ön sözə mənəm də sözlərim düşsün. Orada mən respublikamıza münasibətimdən, respublikamızın, Azərbaycan prezidentinin məni indi də, Rusiyanın «Vaqrus» firması tərəfindən bu kitab buraxılarkən də dəstəklədiklərini, onun yaxşı kağızda nəşrinə kömək etdiklərini söyləmişəm. Naşirlər onu mənəm ad günümə buraxmağa vəd etmişlər. Siz [71-72] bilirsiniz ki, bu kitabdan bir çox hissələr qəzetdə dərc olunmuşdur.

«Vaqrus» nəşriyyatı planetimizin görkəmli siyasi xadimlərinin memuarları seriyasını nəşr etməyə başlayıb və məndən xahiş ediblər ki, əgər arzu edirsinizsə, memuarlarınızı buraxmağı Sizə təklif edirəm. Mən onlara dedim ki, prezident Heydər Əliyevin memuarlarla məşğul olmağa nə qədər vaxtı olacağını bilmirəm. Amma Siz bilirsiniz ki, onlar adam ayırırlar, istənilən boş vaxtınızda ona diktə edirsiniz, sonra isə onlar kitabı tərtib edirlər. Güman edirəm ki, bu, Sizə edilən ilk belə təklif deyildir.

Heydər Əliyev: Təxminən 1988-ci ildən, istefaya çıxdığım vaxtdan başlayaraq, əvvəlcə Moskvada, sonra isə Qərb ölkələrindən, Amerikadan mənə dəfələrlə müraciət ediblər. Xatirimdədir, buraya Amerika Birləşmiş Ştatlarından insanlar gəlmişdi, 10 gün bu ümidlə oturub gözlədilər ki, razılığa gəlmək mümkün olacaqdır. Özü də deyirdilər ki, onlar kitabı hansısa nəşriyyatlarda buraxacaqlar, buna çox böyük maraq var. Mənə çox müraciətlər olubdur. Ancaq təəssüflər olsun ki, mənəm vaxtım yoxdur. Mən təəccüblənirəm, necə olur ki, insanlar işləyə-İşləyə memuarlar yazırlar? Təəccüblənirəm ki, təxminən mənəm kimi vəzifədə olan adam bir kitab, ikinci kitab yazır. Necə yazır, nə vaxt yazır? Mən bu barədə çox görkəmli xadimlərdən birindən soruşdum. O dedi: Bilirsiniz, mən səhər saat beşdə dururam, saat altıya, səkkizdək roman yazıram, sonra isə işə gedirəm. Hesab edirəm ki, bu mümkündür, amma inanmaq çətinidir.

Müslüm Maqomayev: Bunu etmək çox asandır, o, səhər saat beşdə-altıda durur, diktofonu qoşur və öz xatirələrini söyləyir.

Heydər Əliyev: Mən də diktofondan istifadə edə bilərəm. İndi hamı ondan istifadə edir. Amma bunun üçün vaxt lazımdır. [72-73]

Müslüm Maqomayev: Siz indiyədək nə qədər müsahibə vermişsiniz.

Heydər Əliyev: Mən bu, digər, üçüncü bir mövzuda müsahibə verməyə məcburam. Haraya gedirəmsə, hər yerdə soruşurlar, hər yerdə xahiş edirlər. Lap çoxları xahiş edir, sadəcə olaraq vaxt yoxdur. Deməli, görünür, mən o siyasi xadimlərdənəm ki, onlar öz memuarlarını dərc etdirə bilmirlər. Halbuki çox gözəl bilirəm ki, mən artıq indi sağ qalan o adamlardanam ki, - bunu geniş miqyasda götürürəm, - onu ki mən bilirəm, onu ki ictimaiyyətə mən çatdırıram bilərəm, bəlkə də heç kim edə bilməz. O cümlədən də Kreml haqqında, çox şeylər haqqında. Bəlkə də bunu etməkdə Tanrı mənə kömək edəcəkdir. Amma mənəm üçün bu, problem deyildir. Mənəm üçün problem mənəm işimdir. Mən bununla məşğul oluram.

Müslüm Maqomayev: Sizin memuarlarınızı oxumaq istərdim.

Tamara Sinyavskaya: Bəli, bu, elə bir roman, elə bir bomba olardı!

Müslüm Maqomayev: Ələlxüsus, Siz səmimiyyətlə söyləsəniz, hər şeyi açıqlasanız, onda bu...

Heydər Əliyev: Mən həmişə səmimiyəm.

Müslüm Maqomayev: Siz çox yaxşı görünürsünüz, biz həmişə Sizin barənizdə düşünürük. Yeri gəlmişkən, təkcə biz yox, hətta Rusiyadakı dostlarımız, Böyük Teatrın artistləri də...

Tamara Sinyavskaya: Hörmətlə, ehtiramla və məhəbbətlə düşünürlər.

Heydər Əliyev: Təşəkkür edirəm. Onların hamısına mənəm salamlarımı və xoş arzularımı çatdırıram. Sağ olun. Bəli, burada əvvəl işlədiyim dövrdə də və Moskvada işlədiyim dövrdə də görüşdüyümüz, birlikdə olduğumuz, məsələləri həll etdiyimiz insanlar çoxdur. Biz bir-birimizi yaxşı tanıyırdıq, bir-birimizə yaxşı münasibət bəsləyirdik. Bu gün də onların ha[73-74]mısına, xüsusən incəsənət və ədəbiyyat xadimlərinə münasibətim çox yaxşıdır. Mən bu insanlara həmişə yaxşı münasibət bəsləmişəm.

Tamara Sinyavskaya: Yəqin Siz qəlbən, hər halda, artistsiniz.

Müslüm Maqomayev: Sizin Azərbaycanda Rusiya mədəniyyəti günlərinin iştirakçıları, Böyük Teatrın gəlişini necə qarşılaşdığınızı haqqında mən öz kitabımda lap çox yazıram. Mənim yazdığım fəsil «Əliyev qatarı» adlanır. Bilirsiniz nə üçün «qatar»? Ona görə ki, xatirinizdədirsə, Tamara ilə biz təzəcə evlənəndə, bizə qatara əyləşib Sizinlə Tulaya qədər getməyi təklif etmişdiniz.

Heydər Əliyev: Mən sizə Bakıya qədər demişdim, siz isə dediniz ki, Tulaya qədər.

Sonra **Müslüm Maqomayev** prezident Heydər Əliyevə özünün daha bir işi barədə məlumat verdi:

Mən Sizin portretinizi çəkməyə başlamışam, ancaq sonra biləndə ki, Nikas Safronov, Tahir Salahov və təkcə onlar yox, başqaları da Sizin portretinizi çəkiblər – Sizin portretləriniz çoxdur, belə qərara gəldim: necə yəni, mən, müğənni, portret çəkəcəyəm? Heç yaxşı da düşmür. Əgər çəkəsi də olsam, yalnız özümdə qalacaqdır. Ancaq çəkdim. Həmkarlarım baxdılar...

Tamara Sinyavskaya: Sən demə, qoy Heydər Əliyeviç özü qiymət versin.

Müslüm Maqomayev: Mən ancaq deyirəm ki, Tahir Salahov, Nikas Safronov baxıblar.

Heydər Əliyev: Baxıblar?

Müslüm Maqomayev: Bəli, dedilər ki, pis alınmayıbdır.

Tamara Sinyavskaya: Bir qədər əsəbiləşmişdilər.

Müslüm Maqomayev: Bir sözlə, mən portreti göstərəcəyəm. Əgər xoşunuza gəlsə, özümü xoşbəxt sayacağam. [74-75] Əvvəlcədən xəbərdarlıq edirəm ki, mən hətta Sizin zahiri görüshünüzü deyil, daxili vəziyyətinizi çəkmişəm.

Tamara Sinyavskaya: Qəlbinizi.

Müslüm Maqomayev çəkdiyi portreti prezident Heydər Əliyevə təqdim etdi.

Tamara Sinyavskaya: Bu, 1972-ci ildə bizim tanış olduğumuz həmin Heydər Əliyevdir.

Heydər Əliyev: Mən o vaxt cavan idim. Bilirsiniz, öz portretim haqqında danışmaq yaxşı düşmür, amma prinsip etibarilə yaxşıdır. Sağ olun. Başlıcası odur ki, bu işi üzərinizə götürmüşünüz, böyük zəhmət qoymusunuz, bunu qəlbən etmişiniz. Portret çox yaxşı alınmışdır. Əlbəttə, məni ev şəraitində çox az adam görür. Siz isə hamıdan çox görmüşünüz.

Müslüm Maqomayev: Bilirsiniz, Heydər Əliyeviç, kompliment Sizin fotoqrafınıza düşür, fotosəkinizi o çəkmişdir. Mənim otağımnda Sizin çoxlu fotosəkiniz var. Mən eyni vaxtda bunların bir neçəsinə baxaraq çəkmişəm. Bu portretə oxşayan bir dənə də fotosəkil yoxdur. Bu, ümumiləşdirilmiş obrazdır. Özümdən də nə isə əlavə etmişəm. Başqa sözlə, mən üzündən köçürməyi ümumiyyətlə bacarmıram.

Tamara Sinyavskaya: Sizi bilmirəm, amma mənim çox xoşuma gəlir.

Heydər Əliyev: Yaxşıdır. Sağ olun, Tamara. Sən yəqin onu ruhlandırırısan?

Tamara Sinyavskaya: Əlbəttə, məsləhət veririrdim.

Heydər Əliyev: O, ruhlandırılmadan bunu edə bilməzdi. İndi məndə Müslüm Maqomayevin rəssamlıq əsəri olacaqdır. Orada sənin adın yazılıb?

Müslüm Maqomayev: Yazmadım ki, birdən Sizin xoşunuza gəlməz.

Heydər Əliyev: Sənə də təşəkkürümü bildirirəm. Tamara kimi sən də görkəmli müğənni, böyük şöhrəti olan musiqiçisən. Amma indi özündə başqa keyfiyyətlər də aşkar [75-76] edirsən. Doğrudur, təkcə indi yox. Xatirimdədir, sən gənlik illərində oxumağa başlayanda sənin haqqında film var idi. Onu televiziya ilə göstərirdilər, sənin necə şəkil çəkdiyini, heykəl düzəltdiyini görmüşdüm. Mən həmin filmə baxmışam. İndi budur, sənin istedadının daha bir cəhəti üzə çıxdı. Ola bilsin, yenə nə isə üzə çıxacaqdır. Bu, mənə xoşdur, əzizdir, xüsusən də ona görə ki, sən ümumiyyətlə, peşəkar rəssam deyilsən, sən müğənni və musiqiçisən, amma yaxşı portret çəkmişən.

Tamara Sinyavskaya: Heydər Əliyeviç, Sizin gözəl kampaniyanız var – Cüzeppe Verdi, Pyotr İliç Çaykovski, Aleksandr Sergeyeviç Puşkin, Heydər Əliyeviç Əliyev.

Heydər Əliyev: Bundan əvvəl o, onları çəkmişdir?

Tamara Sinyavskaya: Yox, Sizin portretinizi çəkdi və bundan sonra başladı. Yubileyi münasibətilə Puşkini çəkdi, sonra Raxmaninova, daha sonra Çaykovskiyə keçdi. Onun nəşə ilhamı gəlmişdi.

Heydər Əliyev: Deməli, bu, onun istedadını açmışdır.

Tamara Sinyavskaya: Onun istedadını Siz açmışınız.

Heydər Əliyev: Bu maraqlıdır. Şübhəsiz ki, mən hər şeyi xatırlayıram və hər şeyi qiymətləndirirəm. Vaxtilə sən mənə həsr etdiyin «Azərbaycan» mahnısını da çox qiymətləndirirəm. Üzərində sənin sözlərin olan not yazısı da mənim kitablarımın arasındadır. Yəni tarix bundan istifadə edəcəkdir. Budur, indi də şəkil çəkmişən.

Müslüm Maqomayev: Ancaq bu, ev üçündür.

Heydər Əliyev: Aydındır ki, ev üçündür.

Tamara Sinyavskaya: Bu, bağ variantı adlanır.

Heydər Əliyev: Axı nə üçün? Mən onu verə bilərəm... [76-77]

M ü s l ü m M a q o m a y e v: Yadımdadır, bu qısaqol köynək zolaqlı idi. Mən əvvəlcə zolaqlı çəkdim, sonra onları sildim, çünki mənə elə gəldi ki, bu, bir qədər ağ olur, sadə olmalıdır.

T a m a r a S i n y a v s k a y a: Sizin geyiminizi dəyişdi. Heydər Əliyeviç, Siz indi nə demək istəyirdiniz, portreti muzeyə verəcəksiniz? Heç vaxt.

H e y d ə r Ə l i y e v: Yox, verməyəcəyəm. Bəs muzeyə verilsə, nə olar? Bu, pis deyildir. Çünki evdə onu tək özüm görəcəyəm, Muzeydə isə çox insanlar görəcəklər.

M ü s l ü m M a q o m a y e v: Özünüz bilərsiniz. Mən onu Sizə hədiyyə edirəm, sonrası isə...

H e y d ə r Ə l i y e v: Şəkil mənə məxsusdur və onun harada olacağı mənim işimdir.

M ü s l ü m M a q o m a y e v: Mən bu portretin slaydını gətirmişəm, xüsusi olaraq çıxarmışam.

H e y d ə r Ə l i y e v: Mənə göstərdiyiniz diqqətə görə bir daha sağ olun. Sağ olun ki, məndə həmişə sizə qarşı məhəbbət və diqqət hissləri var, siz bunu bilirsiniz.

M ü s l ü m M a q o m a y e v: Heydər Əliyeviç, sağ olun, vaxtınızı çox almayacağam. Onsuz da Sizin vaxtınızı almışım. Ümidvaram ki, Sizinlə hələ heç olmasa telefonla danışacağıq. [77]

XARİCDƏ YAŞAYAN HƏMVƏTƏNİMİZ, TANINMIŞ MÜĞƏNNİ YAQUB ZURUFÇU İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

28 iyul 1999-cu il

H ə y d ə r Ə l i y e v: Səninlə görüşməyimdən çox məmnunam, Klivlenddəki görüşümüz yəqin ki, xatirindədir. Sənin Klivlend klinikasına, mənim yanıma gəlməyini özüm üçün çox böyük hadisə hesab etdim. Doğrudur, orada müalicə olunduğum zaman mənim yanıma çox adam gəlmək istəyirdi. Azərbaycandan bu barədə çoxları müraciət etmişdi. Amma mən heç kəsə razılıq verməmişdim. Ancaq sən razılıq almamış klinikaya gəldin və bizim görüşümüz çox gözəl oldu, sən orada mahını da oxudun. Azərbaycan televiziyası həmin görüşü veribdir və o, tamaşaçılara çox böyük təsir bağışlayıbdir. Çünki mən Klivlenddə cərrahiyyə əməliyyatı keçirəndən sonra səninlə sən əhval-ruhiyyədə olan görüşümüz və bizim bir yerdə olmağımız tamaşaçılara çox yaxşı təsir bağışlamışdır.

Sən o vaxt bu görüşümüzü videolentə çəkmişdin. Onu yaşadığın yerin televiziyasında göstərə bildin, yoxsa yox?

Y a q u b Z u r u f ç u: Mən öz videokameramla həmin görüşü çəkmişdim, dostlarım da mənə kömək etmişdilər. Mən həmin kasseti yaşadığım Los-Anjeles şəhərindəki televiziyada göstərdim. Bəli, o, çox qiymətli bir görüş idi.

Cənab prezident, çox sağ olun ki, Klivlenddə mənə çox böyük diqqət göstərdiniz. Mən qərara aldım ki, Bakıya gəlib Sizinlə bir daha görüşüm, Sizə öz məhəbbətimi bildirim. Kali[78-79]forniya ştatında ən azı 300–400 min azərbaycanlı yaşayır. Onlar hamısı Sizinlə görüşüm barədə çəkdiyim videokassetə çox böyük maraqla tamaşa etdilər. Onlar Sizin söhbətlərinizə qulaq asmağa, Sizinlə görüşlərdən bəhs edən videokassetlərə baxmağa həmişə böyük maraq göstərirlər. Onlar istəyirlər ki, Sizin söhbətlərinizi tez-tez eşitsinlər, görsünlər, Azərbaycandakı vəziyyət haqqında geniş məlumat əldə etsinlər.

Cənab prezident, mən özümü çox xoşbəxt hiss edirəm ki, Sizinlə bir daha görüşdüm və Sizi belə gözəl əhval-ruhiyyədə gördüm. İcazə versəniz, mən Sizinlə bir müsahibə aparardım.

H ə y d ə r Ə l i y e v: Demək, sən məndən müsahibə almaq istəyirsən? Mən razıyam və sənin sənətini çox sevirəm. Bu da təbiidir, Azərbaycanda səni çoxları, bəlkə də hamı sevirlər. Çünki sən Azərbaycanın ağır illərində öz sənətinlə xalqımıza çox xeyir vermişən. Ona görə də səni Azərbaycanda sevirirlər. Mən də səni çox sevirəm. Ona görə də mən sənin arzunu yerinə yetirməyə hazırım.

Y a q u b Z u r u f ç u: Cənab prezident, çox sağ olun. İcazə verin, mən də öz məhəbbətimi, sevgimi Sizə və Azərbaycan xalqına bildirim. Çünki Azərbaycan xalqına mənim böyük məhəbbətim var.

Mən 1989-cu ildə Bakıya gələndə bizim Azərbaycanda yaşayan millətimiz öz məhəbbətini mənə bildirdi. Mən də o zamandan Azərbaycandan ayrı yaşaya bilmirəm. Mən öz vətənimə olan doğma hisslərimlə buradayam. Özünüz Amerikaya gəlmisiniz, bilirsiniz ki, orada hər şey var, amma Vətənin qoxusu, nəfəsi orada yoxdur. Ona görə də biz, xaricdə yaşayan azərbaycanlılar üçün çətinlikdir. Təəssüf ki, biz Vətəndən uzaqda yaşayırıq. Amma biz harada yaşasaq da Vətən, Azərbaycan kəlməsini, öz milli mədəniyyətimizi yadıımızdan çıxarmırıq. Biz azərbaycanlı olmağımızla fəxr edirik.

Cənab prezident, mən Klivlenddəki görüşümüzə də Sizə demişdim ki, əgər Amerikada Azərbaycan televiziyası açılsa [79-80] bu, bizə böyük ruh verər. Bilirsiniz ki, dünya, necə deyirlər, reklam üzərində yaşayır. Mən həmin görüşümüzə də Sizə dedim ki, Kaliforniyada Azərbaycan televiziyasının açılması mütləq lazımdır. Onu da deyim ki, Kaliforniya televiziyasının gecə saat 10-dan 11-dək olan verilişlərini bütün Amerika görür. Buna görə də biz orada öz televiziyamızı açarsaq bu, çox yaxşı olar. Onu da deyim ki, Kaliforniyada erməni televiziyası hər gün 8 saat ərzində öz verilişlərini yayır.

H ə y d ə r Ə l i y e v: Yəni Ermənistandan verilişlər orada yayılır?

Y a q u b Z u r u f ç u: Xeyr. Kaliforniyada erməni televiziyası açıqlar. Mən çox təəssüf edirəm ki, niyə bizim də orada televiziyamız yoxdur? Mən bunları Sizə çatdırmaqla ümid edirəm ki, bu barədə fikirləşəcəksiniz.

H ə y d ə r Ə l i y e v: Yaxşı, mən bu barədə fikirləşərəm və həm də müvafiq orqanlara göstəriş verərəm, bu məsələnin həlli üzərində konkret işləsinlər ki, görək nə etmək olar.

Y a q u b Z u r u f ç u: Cənab prezident, mən əvvəlki görüşümüzə Amerika – Azərbaycan dostluq cəmiyyətinin yaradılması barədə də Sizə danışmışdım. Mən istəyirəm ki, belə bir cəmiyyət yaradılsın və onun Bakıda bir klubu, yeri olsun. Adamlar axşamlar yalnız konsertlərə, restoranlara gedirlər.

H ə y d ə r Ə l i y e v: Bəs səfirlikdə bu məsələni bilirlər?

Y a q u b Z u r u f ç u: Cənab prezident, bunu biz özümüz yaratmalıyıq. Bilirsiniz ki, Amerikada hər bir şey xüsusiyyətdir. Biz bir mərkəz yaratmalıyıq. Mən Amerikadan bir neçə müğənninin şəklini də gətirmişəm. Onlar

Azərbaycana gəlməyə hazırdırlar. Biz istəyirik ki, onlar gəlib bu klubda oxusunlar və amerikalılar öz musiqilərinə qulaq asmaq imkanı qazansınlar.

Heydər Əliyev: Yaxşı, mən bu məsələyə də baxaram.

Yaqub Zürlüçü: Cənab prezident, Los-Anjelesdə Sizin söhbətlərinizə qulaq asmaq istəyənlər çoxdur. Xüsusən [80-81] amerikalılar çox istəyirlər ki, görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyevə qulaq assınlar, Azərbaycanın bugünkü və gələcək sosial-iqtisadi vəziyyətinə dair Sizin düşüncələrinizlə tanış olsunlar. Çünki amerikalı iş adamları Azərbaycanla daha sıx əlaqələr qurmaq istəyirlər. Onlar mənimlə tez-tez əlaqə saxlayırlar, müəyyən kömək istəyirlər. Təəssüf ki, bizim Kaliforniyada televiziyaımız yoxdur və biz Azərbaycanda bu gün görülən işləri Amerikada yaxşı təbliğ edə bilmirik.

Cənab prezident, bir daha xahiş edirəm ki, Azərbaycanın bugünkü və gələcək sosial-iqtisadi vəziyyəti barədə danışsınız.

Heydər Əliyev: Azərbaycanın çox gözəl gələcəyi vardır. Azərbaycan bir müstəqil dövlət kimi yaşayır. Ölkəmizdə hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi gedir. Azərbaycanda həm siyasi, həm də iqtisadi islahatlar həyata keçirilir. Azərbaycanın iqtisadiyyatı bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf edir. Bu yol artıq dönməzdir və biz bu yolu tutmuşuq.

Azərbaycan xarici investisiyanı cəlb etməyə çalışır və bu sahədə bizim nailiyyətlərimiz böyükdür. Azərbaycan açıq, azad bir ölkə kimi insan hüquq və azadlıqlarına, mətbuat azadlığına riayət edir. Azərbaycan bu azadlıqları təmin edən bir ölkə kimi bütün dünyaya açıqdır. Hesab edirəm ki, bütün bunlar Azərbaycanın həm bu günü, həm də gələcəyi üçün çox əsas şərtlərdir.

Azərbaycanın müstəqilliyi ildən-ildə möhkəmlənir və inkişaf edir. Bilirsən ki, indi biz müstəqillik dövrünün səkkizinci ilini yaşayırıq. Amma bu illər Azərbaycan üçün ağır, çətin olubdur. Ümumiyyətlə, yeni bir dövlət qurmaq, yeni bir siyasi-iqtisadi sistem yaratmaq heç kəs üçün asan deyildir. Çünki 70 il başqa bir iqtisadi-siyasi sistemdə yaşamış respublikada, insanlarda – bunların hamısında dəyişmə prosesi getməlidir. Bu, elə bir prosesdir ki, birinci növbədə insanların psixologiyasında dəyişiklik getməlidir. İnsanların beynində, psixolo[81-82]logiyasında dəyişiklik bir gündə, iki gündə getmir. Amma biz bunu təmin edirik. Biz bunu onunla təmin edirik ki, xalqımızı artıq inandırmışıq.

Azərbaycan dövlət müstəqilliyini, milli azadlığını əldə edibdir və xalqımız inanır ki, nə qədər çətin olsa da biz ölkəmizi heç vaxt heç kəsin himayəsinə verməyəcəyik, onun heç kəsin müstəmləkəsinə çevrilməsinə imkan verməyəcəyik. Azərbaycan müstəqil bir dövlətdir və müstəqil də yaşayacaqdır. Biz öz ölkəmizi bundan sonra da inkişaf etdirəcəyik.

Bilirsiniz ki, 1991-ci ildə Sovetlər İttifaqı dağılan zaman Azərbaycan müstəqillik aktı qəbul etdi. 1995-ci ildə qəbul etdiyimiz Konstitusiyada da bu, təsbit olunubdur. Bu, qiymətli sənədlərdir, şübhəsiz ki, həm dövlət, həm xalq üçün bu istiqamətdə fəaliyyət göstərməyə əsas verən sənədlərdir. Amma bu fəaliyyəti yaratmaq, aparmaq, yenə də deyirəm, insanların hamısını buna inandırmaq, eyni zamanda ölkəmizi ayrı-ayrı xarici təzyiqlərdən qorumaq üçün çox işlər görmək lazımdır. Biz bu işləri görürük.

Bilirəm, o illər hamı üçün çətindir, amma Azərbaycan üçün daha da ağır, çətin olubdur. Sən buraya ilk dəfə 1989-cu ildə gəlmisən. O vaxt sən Azərbaycanda vəziyyəti görmüştün. O zaman bir tərəfdə xalq idi, o biri tərəfdə isə kommunist hakimiyyəti idi.

Kommunist hakimiyyəti xalqı artıq idarə edə bilmirdi, ona görə xalq meydanlara tökülürdü, öz etirazını bildirirdi. Bunların da nəticəsində o vaxt, 1990-cı ilin yanvarında sovet hakimiyyəti, Moskva, xüsusən sovet hökumətinin başında duran Qorbaçov Azərbaycan xalqına qarşı böyük bir qəsd, təcavüz etdi, böyük qoşun hissəsini, tankları, silahlı qüvvəni bir gecənin içərisində Azərbaycana sürdü. Günahsız insanlar qətlə yetirildi, qan töküldü, şəhidlər verildi.

Bu o zaman idi ki, Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə gedirdi. Çox təəssüflər olsun ki, o vaxtlar sovet [82-83] hökuməti, başda Moskva olmaqla sovet hakimiyyəti bu münaqişədə Azərbaycana ədalətsiz yanaşmışdı. Məsələn, 1988-ci ilin fevral ayında, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi yaranan zaman Dağlıq Qarabağda ermənilər qalxıb artıq Azərbaycandan imtina edəndə və Dağlıq Qarabağın Ermənistana bağlanması haqqında qərar qəbul ediləndə, şübhəsiz ki, o cür totalitar bir dövlətin, Sovet İttifaqı hökumətinin bu münaqişənin qarşısını almağa imkanı var idi.

Dağlıq Qarabağ vilayəti Azərbaycanda 1923-cü ildə yaranıbdir. O vaxta qədər heç zaman belə bir vilayət olmayıbdir. Azərbaycanın ərazisində ermənilər də, başqa millətlər də yaşayıbdır. Mən hesab edirəm ki, sovet hakimiyyəti tərəfindən Azərbaycana o vaxt birinci qəsd ediləndir. Bu da ondan ibarətdir ki, sovet hökuməti Azərbaycanın içərisində ermənilər üçün muxtariyyət qurumu yaradıbdır. Nə üçün?

Ermənilər hər yerdə yaşayırlar. Məsələn, Kaliforniyada da çoxlu ermənilər vardır. Amma Amerika onlara muxtariyyət hüququ verirmi? Vermir. Yaxud, əsrin əvvəlində, 1920-ci ilin əvvəllərində Ermənistanda nə qədər azərbaycanlılar yaşayıblar. Onlar da Dağlıq Qarabağda ermənilər yaşayan kimi yığcam, yəni bir ərazidə yaşayıblar.

Yadımdadır, Naxçıvanla Ermənistan arasında rayonlar var. Mən onları yaxşı tanıyıram, qabaqlar oraya çox gedib-gəlmişəm. Məsələn, orada Qəmərli, Vedi, Zəngibasar, Uluxanlı rayonları var idi. Naxçıvanın sərhədindən, Şərur rayonundan Ermənistanın o vaxtkı sərhədinə keçəndən – həmin sərhədi 1920-ci illərdə yaradıblar, əvvəllər belə sərhəd olmayıbdir – ta Yerevana qədər olan bütün rayonlar azərbaycanlı rayonlarıdır.

Mən o vaxtlar bu yolu avtomobillə də çox getmişəm, həm də dəmir yolu vasitəsilə getmişəm. Onların hamısı azərbaycanlılarıdır. Gedirdik, orada bir kənd, burada bir kənd, rayon mərkəzlərinin hamısı Azərbaycanındır, orada azərbaycanlılar yaşayırdılar. Hələ mən Ermənistanın bu hissəsini deyirəm. [83-84]

Məsələn, Ermənistanın digər hissəsi, yəni Gürcüstana tərəf hissəsi də var. Orada da azərbaycanlılar yaşayırdılar. Yaxud, Zəngəzuru götürək. Məsələn, Sisyan, Gorus, Qafan rayonları – indi bunların adları Ermənistanda belə adlandırılır, amma onların hamısı Zəngəzura daxil olan torpaqlardır. Orada da yaşayanların əksəriyyəti azərbaycanlılar idi. Amma niyəsə nə orada, nə də bu biri yerdə azərbaycanlılara o vaxt muxtariyyət verilmədi.

Yaxud da ki, Gürcüstanı götürək. Gürcüstan ilə Azərbaycan sərhədində Borçalı qəzası var. Orada azərbaycanlılar çox yaşayırlar. Onlar o vaxt da, indi də orada yaşayırlar. Məsələn, ola bilərdi ki, orada azərbaycanlılara da muxtariyyət veriləydi. Amma verilməyibdir. Ancaq ermənilərə Dağlıq Qarabağda muxtariyyət veriblər və muxtar vilayət yaradıblar.

Bax, burada Azərbaycan xalqına xəyanət edilibdir. Burada bir mina, yəni uzun müddətdən sonra partlayacaq mina qoyulubdur.

Bu tarixin hamısı mənə məlumdur. Mən bunların bir hissəsini tarixdən oxumuşam, bir hissəsinin də canlı şahidiyəm. Məsələn, Dağlıq Qarabağda ermənilər həmişə – 1930-cu illərdə də, 1940-cı illərdə də narahatçılıq ediblər. Mənim yadımdadır, 1950-ci illərdə onlar neçə dəfə məsələ qaldırmışdılar ki, Dağlıq Qarabağı Ermənistana bağlasınlar. Amma sovet hakimiyyəti bunun qarşısını almışdı.

Götürək 1960-cı illəri. O vaxt – 1950-1960-cı illərdə mən burada Dövlət Təhlükəsizliyi Nazirliyində işləyirdim. Xatirimdədir, o vaxtlar biz bu məsələlərin qarşısını dəfələrlə almışdıq. Yadımdadır, 1967-ci ildə Dağlıq Qarabağın mərkəzində – o vaxt ona Stepanakert deyirdilər – qanlı bir hadisə oldu. Ermənilər o vaxt yığışb üç nəfər azərbaycanlıni avtomobilin içərisində yandırdılar. Mən o zaman oraya getdim, on beş gün orada oldum. Böyük bir komissiya yaradılmışdı, mən də həmin komissiyanın tərkibində idim. Dəhşətli bir [84-85] vəziyyət yaranmışdı. Onda da ermənilər qalxmışdılar ki, Dağlıq Qarabağı Ermənistana birləşdirmək lazımdır.

Sonra – 1970-ci illərdə mən Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman ermənilər bir neçə dəfə bu məsələni qaldırmışdılar. Amma biz onun qarşısını almışdıq. Bunu açıq demək lazımdır, biz ona görə qarşısını almışdıq ki, Moskva hökuməti də buna yol vermirdi.

Yadımdadır, 1977-ci ildə SSRİ-nin yeni Konstitusiyası qəbul olunurdu. O vaxtlar yeni Konstitusiyada hər bir respublikanın adı, səlahiyyəti göstərilirdi. O zamanlar ermənilər Moskvaya məktublar yazmışdılar ki, Dağlıq Qarabağı Ermənistanın tərkibinə keçirsinlər. O vaxt bir Konstitusiya komissiyası yaradılmışdı. Konstitusiya komissiyasının sədri Sovet İttifaqının başçısı Brejnev idi. Mən də həmin Konstitusiya komissiyasının üzvü idim. Biz bir neçə dəfə toplaşmışdıq. Mən Moskvaya, Konstitusiya komissiyasının iclasına gələndə orada bir neçə dəfə həddindən artıq məktublar, kağızlar, sənədlər çıxardılar ki, məsələni belə qoyurlar, bəlkə bu məsələyə baxmaq. Mən buna qəti etiraz etdim. Sovet hakimiyyəti öz dövlət quruculuğu sistemini yaratmışdı, - təxminən 1920-30-cu illərdə yaratmışdı, - onu dəyişdirmək istəmirdi. Ona görə də belə məsələlərin qarşısı alınır.

Ancaq təəssüflər olsun ki, Dağlıq Qarabağ erməniləri və Ermənistan 1988-ci ildə bu məsələni qaldıranda bunun qarşısı alınmadı. Bu da hərbi münaqişəyə, qanlı müharibəyə gətirib çıxardı. Buna görə də Azərbaycan xalqında sovet hakimiyyətinə qarşı böyük bir etiraz, narazılıq var idi. Bu da əsaslı, ədalətli idi. Çünki Azərbaycana qarşı ədalətsizlik edilmişdi. Birinci ədalətsizlik o vaxt, ikinci ədalətsizlik – həm xəyanət, həm cinayət 1990-cı ilin yanvarında edilmişdi.

Bunlar hamısı Azərbaycanın daxili vəziyyətini gərginləşdirmişdi. Sən yaxşı bilirsən, hamıya məlumdur, - ondan sonrakı dövrdə də torpaqlarımızı qorumaq, ermənilərin qarşısını [85-86] almaq əvəzinə Azərbaycanın daxilində hakimiyyət uğrunda mübarizə gedirdi.

1990-cı ildə Azərbaycanda hakimiyyət dəyişdi və dəyişilməli idi. Çünki həmin hakimiyyət Azərbaycan xalqını gətirib 20 Yanvar faciəsinə çıxardı. Ondan sonra gələn hakimiyyət düzgün siyasət aparmadı. O vaxt hakimiyyətdə Vəzirov idi. O, respublikanı qoyub Rusiyanın təyyarəsində qaçdı. Rusiyanın hərbi qüvvələri onu Moskvaya qaçırdı. Sonra isə Mütəllibov hakimiyyətə gəldi. O da anlamadı, nəticə çıxara bilmədi ki, Azərbaycan xalqının mənafeələrini müdafiə etmək lazımdır. Ona görə də iki il hakimiyyətdə qala bilmədi. Onu da xalq qovdu və 1992-ci ilin may ayında o da buradan qaçmağa məcbur oldu. Onu da yenə Rusiya ordusunun hərbi təyyarəsində Bakıdan çıxardılar, ondan sonra gedib Moskvada gizləndi. Vəzirov da Moskvada gizləndi. Onlar qanlı yanvar faciəsinin günahkarlarıdır. Onlar Azərbaycan xalqı qarşısında cavab verməlidirlər. Bu gün də cavab verməsələr, sabah cavab verəcəklər. Tarix bütün bunları onlardan soruşacaqdır. Çünki onlar Azərbaycan xalqına xəyanət ediblər.

Mən hesab edirəm ki, XX əsrdə Azərbaycan xalqına 20 Yanvar xəyanəti kimi heç kəs xəyanət etməmişdir. Bunu Azərbaycan xalqının uzun illər itaət etdiyi sovet hökuməti etdi. Amma buna şərait yaradan, bu hadisəni yaradan o vaxt Azərbaycanın başında duran adamlar – Vəzirov, Mütəllibov kimi adamlar olub.

Bundan sonra yenə də hakimiyyət uğrunda mübarizə tükənmədi. Mütəllibov qovuldu, hakimiyyətə başqaları gəldi. Amma bunlar bir tərəfdən hakimiyyəti saxlaya bilmədilər, digər tərəfdən də ayrı-ayrı

qüvvələr yenə çəkişməyə başladılar. Bir ildən sonra Azərbaycanda ictimai-siyasi böhran, dövlət böhranı yarandı.

Sən bilirsən ki, 1993-cü ilin iyun ayında artıq Azərbaycan dağılırdı, parçalanırdı. O vaxt hakimiyyətdə olanlar hamısı [86-87] qaçdı. Baş nazir, Ali Sovetin – Milli Məclisin sədri istefa verdi. Məni dəvət edib iyunun 15-də Ali Sovetə – Milli Məclisə sədr seçdilər. İki gündən sonra prezident öz kürsüsünü qoyub qaçdı. Ölkəmizin cənubunda bir dəstə Azərbaycanı parçalamaq istəyirdi. Bilirsən ki, Surət Hüseynov və başqaları Gəncədə hakimiyyəti əllərinə almışdılar. Azərbaycanın şimalında artıq ölkəmizi çalxalayırdılar. Azərbaycan vətəndaş müharibəsi dövrü, çətin bir dövr keçirirdi.

Ondan sonra biz vəziyyəti xırda-xırda normallaşdırmağa, sabitlik yaratmağa başladıq. Ancaq daxildə olan qüvvələr, xaricdən istiqamətləndirilən qüvvələr – şübhəsiz ki, onlar xaricdən istiqamətləndirilənlərdir – yenə də Azərbaycanı parçalamaq, dağıtmaq istədilər. Xatirindədir, 1994-cü ilin oktyabr ayında burada dövlət çevrilişinə cəhd oldu. Bu zaman həmin o daxili, - hakimiyyət uğrunda mübarizə aparən, - həm də xarici qüvvələrin hamısı bir yerdə idi. Qaçıb Moskvada oturan azərbaycanlılar da bu işin içində idilər. Təsadüfi deyildir ki, biz o məsələni yatırandan sonra həmin hadisənin günahkarları Surət Hüseynov, Rəhim Qaziyev və başqaları – hamısı qaçıb Moskvada gizləndilər. Onlara Moskvada sığınacaq verdilər.

Amma yenə də haqq-ədalət özünü göstərdi, onlar orada yaxalandılar, gətirildilər və ədalət məhkəməsinin qarşısında durdular.

Yaxud, ondan altı ay keçməmiş, 1995-ci ilin mart hadisələri. Cinayətkar bir qrup, OMON dəstəsində cinayətkar qrupa çevrilmiş omonçular tək deyildilər. Onlar tək deyildilər, onları da xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanları istiqamətləndirirdi. Amma tək-cə onlar yox. Həmin o mart hadisələrinə görə həbs olunanların içərisində Mütəllibovun da emissarı, Mütəllibovun da göndərdiyi adam vardı, gəlib onlarla hakimiyyət bölüşməsi aparırdı; Əbülfəz Elçibəyin də nümayəndələri vardı və Müsavat Partiyasının da nümayəndələri vardı. Yenə də Azərbaycanı dağıtmaq istəyirdilər. [87-88]

Amma Azərbaycan artıq o Azərbaycan deyildi. Azərbaycan öz qüdrətini müəyyən qədər toplamışdı, - biz bunların qarşısını aldıq. Sonra da Azərbaycanın daxilində sabitliyi pozmağa çalışan qüvvələr oldu. Terror etmək cəhdləri oldu. Məsələn, indi bizim üçün tam aşkar olub, - əvvəl də aşkar idi, - amma indi tamamilə sübut olunubdur ki, 1995-ci ilin avqust, ya sentyabr ayında mən rəsmi səfərdən – Rumıniyadan, Bolqarıstandan qayıdarkən təyyarəni raketlə vurmaq istəyirdilər. Bəli, bu, daxildə yenə hakimiyyət uğrunda mübarizə aparənlər, eyni zamanda, xarici ölkələrin xüsusi xidmət orqanlarının göstərişi ilə idi. Onlar gözləyirmişlər ki, təyyarə vurulandan sonra bir neçə saatın içərisində ayrı-ayrı qüvvələr xaricdən Azərbaycana dolacaqlar. Bu, artıq sübut edilibdir. Başa düşürsənmi?

Ona görə də mən sənə deyirəm ki, Azərbaycanın bu müstəqillik yolu çox ağır, çətin olubdur. Ancaq biz bu yolu şərəflə keçmişik. Şübhəsiz ki, itkilər vermişik, çox əzab-əziyyət çəkmişik. Amma bu yolu şərəflə keçmişik və xalqımıza sübut etmişik, xalqımızı inandırmışığı ki, bizim yolumuz müstəqillik yoludur və Azərbaycan müstəqil dövlət kimi yaşayır, yaşayacaqdır. Heç bir xarici qüvvə, daxildə Azərbaycanın dövlətçiliyinə zidd heç bir qüvvə, dövlətçiliyi pozmaq istəyən qüvvə burada özünə yer tapa bilməyəcəkdir. Hamısı məğlub olacaqdır. Mən bunu qətiyyətlə deyirəm və siz bütün azərbaycanlılara çatdırın.

Bax, biz bu yolla gedirik. Bir də deyirəm, bizim fəaliyyətimizin əsas hissəsi Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq, saxlamaq və irəliyə aparmaqdır.

Bununla yanaşı, şübhəsiz ki, biz iqtisadi məsələləri həll etməliyik. Şübhəsiz ki, bu keçid dövründə insanların bir çoxunun vəziyyəti ağırdır, çətin bir dövr keçirirlər. Bu da təbiidir. Çünki mülkiyyət forması dəyişir. Əvvəl sosialist mülkiyyəti idi, hər şey dövlətin idi. Fabriklər, zavodlar işləyirdi, insanlar [88-89] da hamısı işləyirdi, məvacib alırdılar və məvaciblə yaşayırdılar. Əksəriyyəti də yaxşı yaşayırdı. Kasıblar da vardı, amma əksəriyyəti də yaxşı yaşayırdı.

Ancaq biz o sistemdən imtina etdik. Mülkiyyət forması dəyişilir, özəlləşdirmə gedir, torpaq islahatı gedir. Məsələn, artıq biz torpağı kənddə olan kəndlilərə paylamışıq. Ancaq indi o torpaqdan istifadə etmək asan deyildir. Vaxtilə bunlar dövlət tərəfindən maliyyələşdirilirdi, texnikanı dövlət verirdi, yanacağı dövlət verirdi, başqa ləvazimatları, gübrəni dövlət verirdi. Amma indi dövlət bunları verə bilməz. Çünki indi torpaq artıq şəxsi mülkiyyətdir. Kəndli bu torpağı almağına sevinir, amma ondan istifadə etmək üçün nə qədər çətinliklərlə rastlaşır. Çünki onun torpağı var, amma istənilən qədər vəsaiti yoxdur ki, o torpaqdan istifadə eləsin və gəlir götürsün, öz maddi vəziyyətini daha da yaxşılaşdırsın.

Bu il kəndlilərə, torpaq sahiblərinə şərait yaratmaq üçün mən ciddi bir fərman qəbul etdim. Kənd təsərrüfatında işləyənlərin, kəndlilərin bir çox vergiləri vardı. Biz bu vergilərin hamısını ləğv etdik, mən fərmanımı ləğv etdim.

Yaxud da, məsələn, kəndlilər yanacağı bazar qiyməti ilə alaraq torpaqda bir şey əkib-becərib satanda qoyduğu sərmayə ilə, pulla qazandığı pul başa-baş gəlir, yaxud hətta onlara zərər verir. Onda da deyir ki, mən niyə bu torpaqdan istifadə edim ki, xeyir götürmürəm. Buna görə də ona bu şəraiti yaratmaq üçün biz 70 min ton yanacaq ayırdıq ki, torpaq sahiblərinə güzəştli qiymətlərlə verilsin, onlar torpaqdan istifadə etsinlər. İndi mən bu işə nəzarət edirəm. Mənə vaxtaşırı məlumatlar verirlər ki, bundan sonra kənddə işlər canlanıb, insanlar torpaqdan daha yaxşı istifadə edirlər. Hesab edirəm ki, bu il kənd təsərrüfatı məhsulları daha da çox artacaqdır.

Yəni, görürsən nə cür çətinliklər var! Yaxud da, biz özəlləşdirmə aparırıq. Məsələn, fabriklərin, zavodların çoxunu ver [89-90] mişik özəlləşdirməyə. Ancaq bunu alıb istifadə etmək üçün çoxlarının pulu, vəsaiti yoxdur. Çünki o zavodların, fabriklərin çoxu köhnədir. Onların bəziləri sovet hakimiyyəti vaxtı lazım idi, amma bu gün lazım deyildir. Məsələn, sovet hakimiyyəti vaxtı bizdə yüngül sənaye vardı. Özümüz pambıq, yun istehsal edirdik. Bəli, burada parça-mahud, başqa şeylər toxuyurduq. Onlardan fabriklərdə paltar tikir, satırdılar. Çünki təkcə Azərbaycan üçün yox. Bu malları hazırlayıb verirdilər Sovet İttifaqına, o da birini buraya, birini oraya göndərirdi. Heç kəs də fikirləşmirdi ki, bunu nə cür satacaqdır.

Məsələn, bizim ayaqqabı fabriklərimiz vardı. Mənim xatirimdədir. 70-ci illərin axırında Moskva prospektində gözəl bir ayaqqabı fabriki tikdirdim, - ola bilər, görürsən, - çox gözəl fabrik tikdirdim, müasir avadanlıq gətirdik. Amma iş bundadır ki, o vaxtlar Sovetlər İttifaqı daxilində buraxılan ayaqqabıların hamısı eyni idi. Bəziləri deyirdi ki, Leninqradda hazırlanan ayaqqabı Bakı ayaqqabısından keyfiyyətlidir, ona görə Leninqrad ayaqqabısı ala. Amma çoxları, əksəriyyət Bakının ayaqqabısından istifadə edirdi.

İndi isə sərhədləri açmışıq, dünyanın hər yerindən ayaqqabı gətirirlər. Yadımdadır, o vaxt Çexoslovakiya ayaqqabısı yüksək keyfiyyətli ayaqqabı hesab olunurdu. Ona görə Sovet İttifaqında hamı deyirdi ki, Çexoslovakiya ayaqqabısı almış. Amma indi o yoxdur. Yadımdadır, orada «Batya» fabriki vardı, Batya adam adıdır, hələ Çexoslovakiyada kapitalizm vaxtından fabrik onunku idi, sonra sosialist sistemi qurulanda onlar onu yaxşı işlədirdilər və Sovet İttifaqına çoxlu ayaqqabı göndərirdilər. Amma indi İtaliyada, Almaniyada, başqa ölkələrdə o qədər yüksək keyfiyyətli ayaqqabılar istehsal edilir ki, nəinki bizim ayaqqabılar onlarla ayaqlaşma bilmir, hətta Moskvanınki, Leninqradınki da ayaqlaşma bilmir. Yəni, bazar iqtisadiyyatına keçidin problemləri çoxdur. [90-91]

Məsələn, o vaxtlar biz burada güclü elektron sənayesi yaratdıq. Elektron sənayesi nədən ötrü lazım idi? Hərbi sənaye üçün lazım idi, demək, silah, təyyarə, raketlər və s. düzəltmək üçün lazım idi. İndi o gözəl-gözəl zavodların, hansılara ki, biz milyonlarla vəsait qoymuşduq, istehsal etdiyi məhsulu satmaq çətinidir. Çünki Sovetlər İttifaqının istehsal etdiyi silahlar qədər indi heç yerdə silah istifadə olunmur.

İndi orada, Rusiyada özlərininki var. Biz əvvəl bu zavodların məhsulunu Rusiyanın başqa-başqa mərkəzlərinə göndərirdik, harada ki, hərbi sənaye var idi. Amma indi onlara tələbat yoxdur.

Bax, bu, keçid dövrünün çətinlikləridir. Amma bu çətinliklərə baxmayaraq, geriye dönüş yoxdur. Biz irəliyə gedirik və hesab edirəm ki, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı inkişaf edir və edəcəkdir.

Xarici investisiyanın cəlb olunması üçün biz neft sahəsində çox böyük işlər görmüşük. Sən bunu bilirən, 19 müqavilə imzalanıb. Onların iştirakçıları içərisində Amerika şirkətləri çoxdur. O cümlədən, məsələn, «Şevron» şirkətinin iqamətgahı Kaliforniyadadır. Mən Amerikaya gedəndə onlar mənə çox dəvət etdilər ki, Kaliforniyaya gəl, onlar orada yerləşirlər.

Ya qub Z u r u f ç u: Siz qərar vermişdiniz ki, gələsiniz.

H e y d ə r Ə l i y e v: Bəli, bəli, amma imkan olmadı. Bu müqavilələr Azərbaycana böyük sərmayə gətirir. Azərbaycana 2 milyard dollardan artıq sərmayə qoyulubdur. Artıq biz birinci konsorsiumdan bəhrələr götürürük, neft çıxarıyıq. Bu il «Çıraq» platformasından 5 milyon ton neft çıxarılıb ixrac olunacaq və bu, get-gedə artacaqdır. «Şahdəniz» neft-qaz yatağı var, bu yaxınlarda onun imkanlarını açıblar. Oradan azı 700 milyard kubmetr qaz gözlənilir. Amma deyirlər ki, bir trilyondan çox olacaqdır. Demək, biz artıq nəinki böyük neft ölkəsi, həm də böyük qaz ölkəsiyik. Biz iki[91-92]-üç ildən sonra özümüzü də qazla təmin edəcəyik, amma dünyaya da qaz satacağıq. İndi fikirləşirik ki, yeni bir qaz kəməri tikək. Biz bu işlərə qısa müddətdir, - 1994-cü ildə başlamış. Bu ilin sentyabrında həmin müqavilənin beş ili tamam olacaqdır. Amma gör, nə qədər sərmayə gəlibdir, Azərbaycanda nə qədər dəyişikliklər olubdur.

Biz bütün başqa sahələrə də sərmayə cəlb etmək istəyirik. Düzdür, orada bizim nailiyyətlərimiz neftdəki kimi deyildir. Amma orada da işlər gedir. Orada da özəl müəssisələr yaranır, ayrı-ayrı sərmayəçilər gəlir. Doğrudur, gərək mən bu məsələlərlə, nə təhər deyirlər, yaxından məşğul olum. Xarici sərmayəçilər mənə şikayət edirdilər ki, Azərbaycanın bəzi dairələrində, yəni dövlət, hökumət orqanlarındakı bürokratiya cürbəcür maneələrlə sərmayəçilərin çoxunun Azərbaycana gəlməsinin qabağını alır. Bu şikayətlər var.

Ya qub Z u r u f ç u: Onu mən də bilirəm.

H e y d ə r Ə l i y e v: Görürsən, sən də bilirən.

Ya qub Z u r u f ç u: Bu gün axşam da mənə biri dedi ki, cənab prezidentlə görüşəndə bildir ki, biz buraya iş görməyə gəlirik. Amma maneəçilik törədirlər.

H e y d ə r Ə l i y e v: Görürsən, bunu sən mənə deməzdən əvvəl mən sənə deyirəm. Mən bunları bilirəm. Bizim Nazirlər Kabinetinə, nazirliklərə bu barədə çox göstərişlər vermişəm. Amma çox təəssüf ki, - mən açıq deməliyəm, - bu problem hələ həll olunmayıbdır. Mən bu yaxın zamanlarda sahibkarlarla görüşəcəyəm, xarici investorlarla görüşəcəyəm. Baxacağam, bəlkə də bəzi qanunları, bəzi qaydaları dəyişdirmək lazımdır ki, xarici sərmayəçilərin Azərbaycana gəlməsinə yüngülləşdirək. Bu birincisi. İkincisi də, ayrı-ayrı adamların öz şəxsi mənafeyi üçün xarici investorları Azərbaycandan, nə təhər deyirlər, uzaqlaşdırmaq hallarının da qarşısını ala.

Bu da çoxdur. Çünki təəssüflər olsun ki, bizim adamların bəziləri mənəviyyatca çox korlanıbdir. Onlar Azərbaycanın [92-93] mənafeyini güdmür, bəziləri öz mənafeyini güdür. Ona görə də xarici investor gələndə, onun qabağına öz mənafeyi üçün elə şərtlər qoyur ki, o da görür ki, şübhəsiz, bu şərtlə burada iş görə, gəlir götürə bilməz və çıxıb gedir. Belə hallar da var. Artıq bu da mənə gəlib çatıbdir. Mən bunlarla ciddi məşğul olacağam, məşğul olacağam. Biz bunları, nöqsanları da aradan qaldıracağıq.

Yəni, orada yaşayan azərbaycanlılar qoy bilsinlər, - düzdür, Azərbaycanda sərmayənin cəlb olunması üçün çətinliklər var, ancaq bunlar müvəqqəti xarakter daşıyır. Çünki onlar bizim hökumətin siyasəti deyil, dövlətin siyasəti deyil, ayrı-ayrı adamların Azərbaycana xidmət etmək əvəzinə Azərbaycana zərər gətirməsinin, bəlkə də bəzi qanunların nəticəsidir. Məsələn, investorlar bəzən mənə deyirlər ki, bir məsələni həll etmək üçün gərək, nə bilim, yüz dənə imza toplayasan, yüz yerdən icazə alasan. Hər icazə alanda burada bir az gecikdirirlər, orada bir az gecikdirirlər. Başa düşürsən? Ona görə investor da deyir ki, bu nədir, axı belə şey olmaz, sərbəst iqtisadiyyat belə olmaz!

Bununla Azərbaycanın mənafeyini qorumaq yox, Azərbaycana zərər gətirirlər. Bunların da qarşısını alacağıq. Beləliklə, Azərbaycan sərbəst iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedir və gedəcəkdir. Qoy Kaliforniyada, Amerikada bizim soydaşlarımız bilsinlər. Bilsinlər ki, Azərbaycanın yolu budur.

Sən Azərbaycanın bugünkü reallığını da görürsən. Sən Azərbaycana gəlib-gedirsən, hər halda, şəhəri görürsən. Hər halda, dəyişiklikləri də görürsən. Məsələn, bu ağır dövrdə bizim özəl sektorda çox tikintilər gedir, çox işlər görülür. Bu da var. Nöqsanlar da var, amma nailiyyətlər də var.

Məsələn, bizim maliyyə sistemi indi yaxşı vəziyyətdədir. Baxmayaraq ki, nöqsanlar vardı. Məsələn, mən maliyyə nazirini işdən götürdüm, yeni nazir təyin eləmişəm. Artıq [93-94] görürəm ki, yaxşı işləyir və güman edirəm ki, yaxşı işləyəcəkdir. Başqa bir dəyişiklik. Məsələn, bizdə vergi müfəttişliyi çox pis vəziyyətdə idi. Neçə dəfə mən Baş Vergi Müfəttişliyinin rəisinə xəbərdarlıq etdim. Ancaq birincisi, o təşkilat zibillənmişdi, ikincisi də, çoxları vergini gizlədirdilər, demək, dövlətə zərər vururdular. Mən hələ keçən il, - deyəsən, oktyabr ayında idi, - Baş Vergi Müfəttişliyinin rəisinə çox ciddi xəbərdarlıq etdim, ona bir az da vaxt verdim. Başa düşürsən, mən insanlara rəhmli yanaşıram. İstəyirəm ki, insanlar öz nöqsanlarını anlasınlar, aradan götürsünlər. Amma baxıb görəndə ki, yox, bunlar düzələsi adam deyil, yaxud, sadəcə, bacarıqsız adamdır, bacarığı bundan yuxarıya qalxa bilməz, - şübhəsiz ki, belə adamları dəyişirik. Məsələn, vergi müfəttişliyinin başçısını çıxartdım, yeni bir gənc adam qoymuşam. Sədalər gəlir ki, yaxşı başlayıbdir, yaxşı işləyir.

Yəni bu həyatdır, başa düşürsünüz. Hökuməti, dövləti idarə etmək çox asan məsələ deyildir. Amma bu işlərlə biz gündə məşğul oluruq və məşğul da olacağıq.

Şübhəsiz ki, bizim hamımızı incidən, hamımızı narahat edən, hamı üçün ağır olan problem Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsidir, bunun nəticəsində Azərbaycanın torpaqlarının 20 faizinin işğal olunmasıdır, bir milyondan artıq soydaşlarımızın yerindən-yurdundan didərgin düşməsidir, çadırlarda yaşamasıdır.

Düzdür, bizim böyük bir nailiyyətimiz odur ki, atəşi dayandırdıq. Beş ildir ki, qan tökülmür. Beş ildir ki, atəşkəs şəraiti yaratmışıq. Əgər biz bu atəşkəs şəraitini yaratmasaydıq, iqtisadiyyatda, həyatımızda bu dəyişiklikləri edə bilməzdik. Bir tərəfdən müharibə apar, insanları gündə göndər oraya, hər gün şəhidlər qəbul elə, o biri tərəfdən də başqa işləri gör – bu, mümkün deyildir! Mümkün deyildir! Ona görə 1994-cü ilin mayında biz atəşkəsə razı olduq – Ermənistan da razı oldu, biz də razı olduq. Buna da riayət edirik. Mən [94-95] dəfələrlə bəyan etmişəm və bu gün də deyirəm ki, biz buna riayət edəcəyik. Riayət edəcəyik ki, məsələni sülh yolu ilə həll edək.

Doğrudur, bu da asan deyildir. Çünki Ermənistan tərəfi bizim torpaqları işğal etdiyinə görə, şübhəsiz ki, öz iddialarından əl çəkmir. Onlar Dağlıq Qarabağı hələ 1988-ci ildə işğal ediblər. Dağlıq Qarabağda Azərbaycanın hakimiyyəti 1988-ci ildən tamamilə fəaliyyətini dayandıırıbdir. Amma Dağlıq Qarabağın ətrafında sırf azərbaycanlılar yaşayan, Dağlıq Qarabağa mənsub olmayan rayonlarımızı da işğal ediblər. İşğal etdiklərinə görə onlar öz iddialarından əl çəkmirlər.

Danışıqlar aparırıq. Bilirsən ki, artıq iki dəfədir – həm Vaşinqtonda, həm də Cenevrədə – Ermənistan prezidenti Robert Koçaryanla görüşüb çox geniş və gərgin danışıqlar aparmışam. Görünür ki, bu danışıqları da aparmaq lazımdır, bir yol tapmaq lazımdır. Yəni o tərəf də dirəşsin, bu tərəf də dirəşsin, heç kəs bir addım eləməsin – onda heç bir məsələ həll olunmayacaqdır.

Məsələn, Cenevrədən qayıdandan sonra mən dedim ki, biz hər iki tərəfdən kompromislər axtarıq. Bunun özü yaxşı haldır. Güman edirəm ki, əgər o tərəfdən də, bu tərəfdən də kompromis olmasa, məsələni həll etmək çox çətin olacaqdır. Ancaq mən inanıram, - inanıram ki, biz bu məsələni həll edəcəyik. İnanıram ki, biz işğal olunmuş torpaqları azad edəcəyik və inanıram ki, ağır vəziyyətdə yaşayan soydaşlarımız öz yerlərinə-yurdlarına qayıdacaqlar.

Ancaq iş bundadır ki, - sən Amerikada, Kaliforniyada yaşayırsan, - ermənilərin təbliğatı nə qədər güclüdür, nə qədər güclüdür.

Y a q u b Z u r u f ç u: Çox güclüdür.

H e y d ə r Ə l i y e v: Mən bu dəfə Vaşinqtona gələndə əvvəlcədən bir proqram düzəldilmişdi ki, Kaliforniyaya [95-96] gedim. Yadındadır, hələ mən gəlməmişdən üç ay qabaq orada ermənilər nə qədər

hay qaldırmışdılar. Qəzetlərdə yazırdılar: «Biz Heydər Əliyevi Kaliforniyaya buraxmayacağıq». Yəqin ki, sən bunları qəzetlərdən bilirsən.

Amerikada ermənilərin əksəriyyəti Kaliforniyada yaşayır və Kaliforniya Amerikanın ən zəngin bir yeridir. Orada olan ermənilər də hamısı zəngindir, - sən bilirsən, - Amerikanın hökumətinə təsir edirlər, Konqresdə onların tərəfdarları çoxdur. Bu tərəfdarlar da bu gün yaranmayıbdır. Bunlar on illərlə yaranıbdır. Vaxtilə Amerikada Azərbaycanı tanıyan yox idi. Amma erməniləri tanıyan həmişə olubdur. Çünki ermənilər yüz ildən artıqdır ki, Amerikada yaşayırlar, bəlkə də ondan da çox.

Y a q u b Z u r u f ç u: Dövlətdə çox yerləri var.

H e y d ə r Ə l i y e v: Dövlətdə çox yerləri var. Təkcə Amerikada yox, Fransada da, Avropanın bütün ölkələrində. Hansı ölkəni götürürsən-götür, orada erməni var və ermənilər də hər yerdə təsirlidirlər, güclüdürlər.

Onların təbliğatı da çox güclüdür. Erməninin xüsusiyyəti belədir ki, heç Dağlıq Qarabağın nə olduğunu bilməyən adam, nəslə iki yüz il Amerikada, Kaliforniyada yaşayan adam Dağlıq Qarabağ haqqında düşünür. Amma təəssüf ki, bizim azərbaycanlılarda belələri azdır. Doğrudur, yoxsa yox? Düz deyirəm, yoxsa yox?

Y a q u b Z u r u f ç u: Bəli. Əlbəttə, cənab prezident. Onu deyim ki, oradakı azərbaycanlılar şah dövründə yaşamış azərbaycanlılardır. Məndən yaxşı bilirsiniz ki, şah zamanında yaşamış azərbaycanlılara imkan verilməyib ki, onlarda milli hisslər yaransın. Buna görə onlar özlərini milli məsələdən bir az uzaq göstərilər.

H e y d ə r Ə l i y e v: İndi nə edək? Amma bunlar azərbaycanlıdır, biz onlara ümid bəsləyirik. Amma əgər onların milli hissləri yoxdursa, bu da bizim, nə təhər deyərlər... [96-97]

Y a q u b Z u r u f ç u: Amma indi günbəgün düzəlir. O hadisədən 20 il keçib, uşaqları ki, ərsəyə gəliblər, milli hissləri başa düşürlər.

H e y d ə r Ə l i y e v: Başa düşürlər ki, hansı millətə mənsubdurlar.

Y a q u b Z u r u f ç u: Ona görə mən çox çalışdım ki, Sizinlə görüşəm. Doğrudan da, Sizdən çox razıyam ki, bunları açıqladınız.

H e y d ə r Ə l i y e v: Bəli, sən orada onlara çatdır. Sən özün dedin ki, orada 300-400 minə qədər azərbaycanlı yaşayır. Elədirmi?

Y a q u b Z u r u f ç u: Kaliforniyada ən azı 400 min nəfər azərbaycanlı yaşayır.

H e y d ə r Ə l i y e v: Yalnız Kaliforniyada, ya başqa yerlərdə?

Y a q u b Z u r u f ç u: Yox, ancaq Kaliforniyada.

H e y d ə r Ə l i y e v: Kaliforniyada. Yaxşı, orada erməni nə qədər yaşayır?

Y a q u b Z u r u f ç u: Los-Ancelesdə 500 min erməni yaşayır.

H e y d ə r Ə l i y e v: 500 min. Yaxşı, say etibarilə o qədər fərqli deyildir. Elədirmi? Ancaq ermənilər nə iş görür? İndi mən səndən soruşuram. Məsələn, mən Vaşinqtona gələndə bir proqram düzəldilmişdi ki, Kaliforniyaya gəlim. Ermənilər mənim oraya gəlməyimin əleyhinə o cür qalxdılar. Azərbaycanlılar öz sözlərini dedilər, yoxsa yox?

Y a q u b Z u r u f ç u: Bəli, bəzi insanlar televiziya da çıxış etdilər. Mən özüm də gördüm. Özüm də bir dəfə radio ilə çıxış etdim ki, bu, şəxsi məsələ, şəxsi proqram deyildir. Bu, dövlət səviyyəsində tədbirdir, prezident buraya gəlməlidir və buna heç bir maneə görmürəm. Amma ümumiyyətlə, ermənilər belə düşünə bilmirdilər. Çünki, necə deyərlər, şəxsi mənafeələrini çox nəzərə alırlar. [97-98]

H e y d ə r Ə l i y e v: Necə yəni düşünə bilmirlər? Sadəcə, onlarda milli hiss çox, çox-çox-çox güclüdür. Milli hiss çox güclüdür. Mən Kaliforniyaya gələcəkdim, sadəcə, imkanım olmadı. Gəlib o ermənilərlə üz-üzə duracaqdım. Onlar orada mənim əleyhimə nə qədər mitinq eləşəydilər, yaxud da mənə daş atsaydılar, mən onların qabağına çıxacaqdım. Çıxacaqdım və deyəcəkdim ki, siz ədalətsizsiniz, siz Amerika kimi inkişaf etmiş, demokratiya inkişaf etmiş bir dövlətdə yaşayırsınız, Amerikanın vətəndaşlarısınız, amma nə qədər ədalətsizsiniz! Mən bunları deyəcəkdim. Amma mənim proqramım imkan vermədi, ona görə də oraya gələ bilmədim. Ancaq inşallah, gələcəyəm, gələcəyəm, gələcəyəm! Mən arzu edərdim ki, gəlib orada azərbaycanlılarla da yaxşı görüşə bilim.

Y a q u b Z u r u f ç u: İnşallah, çox gözəl olardı.

H e y d ə r Ə l i y e v: Amma istəyirəm ermənilərlə də üz-üzə durum. Üz-üzə durum, sözlərimi onlara deyim, qoy onlar da mənə sözlərini desinlər. Onların haqqı yoxdur. Amma onların hər yerdə tərəfdarları çoxdur. Konqresdə tərəfdarları doludur. İndi burada bizim bəzi müxalifət qəzetləri yazırlar ki, niyə bu qərar keçmədi? Son üç-dörd ildə Amerikanın Senatında, Konqresində bizim tərəfdarlarımız sıfırdan, ola bilər ki, 50-60 faizə çatıbdır. Sıfırdan! Biz bunu qısa müddətdə eləmişik. Ancaq hələ vaxt, zaman lazımdır onlara sübut edək ki, bəli, onların əksəriyyətinin beyinləri elə dolub ki, guya Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin günahkarı azərbaycanlılardır. Onların beynini elə doldurublar ki, guya azərbaycanlılar Dağlıq Qarabağda erməniləri incidiblər, nə bilim, soyqırımı ediblər. Amma əslində bu yalandır.

Mən Azərbaycana 14 il başçılıq etdiyim zaman bunu dəfələrlə demişəm ki, bu gün də deyirəm: ermənilər Dağlıq Qarabağda Azərbaycanın bütün bölgələrində olan insanlardan yaxşı yaşayırdılar. 1970-ci

illərdə və 1985-ci ilə qədər Dağlıq Qarabağın iqtisadi inkişaf sürəti Azərbaycanın ümumi inkişaf [98-99] sürətindən nə qədər üstün idi. Amma ona baxmayaraq onlar yenə də «bizə Ermənistan lazımdır» dedilər.

Hansı ölkədə bizim diasporumuz var idi ki, biz onlarla əlaqə saxlayaq? Amma hələ o vaxt, sovet hakimiyyəti vaxtında mən dəfələrlə Ermənistana getmişdim, onların bayramlarında iştirak etmişdim. Orada bildirdilər ki, bu, Amerikadan, bu, Fransadan, Avropanın digər ölkələrindən gələn erməni nümayəndə heyətləridir – xarici ölkələrdən ermənilər Ermənistana gəlirdilər. Amma bizə başqa ölkələrdən bir azərbaycanlı gəlirdimi? Heç kəs gəlmirdi. Ona görə də onlar uzun illər öz diasporları, erməni lobbiləri ilə əlaqədar olublar və əlbəttə, müstəqillik əldə edəndən sonra bu əlaqələr genişləndiribdir. Şübhəsiz ki, münaqişəni həll etmək üçün bütün bunlar bizə çox çətinliklər yaradır. Amma bunlara baxmayaraq, mən inanıram ki, biz bu məsələni də həll edəcəyik.

Beləliklə, Azərbaycanın çox gözəl gələcəyi vardır. Azərbaycan bir demokratik, hüquqi dövlət, demokratik, dünyəvi cəmiyyət, sivilizasiyalı ölkə kimi günü-gündən inkişaf edəcəkdir və Azərbaycan xalqının rifah halı günü-gündən yaxşılaşacaqdır.

Mənim arzum nədir? Arzum budur ki, azərbaycanlılar harada olurlarsa-olsunlar, onlarda milli hissə daha da çox oyansın. Sizin də, bizim hamımızın da borcu ondan ibarətdir ki, Azərbaycandan kənarında yaşayan azərbaycanlıların milli hissiyyatlarını oyadaq. Nəinki təkcə oyadaq ki, onlar yuxudan oyansınlar, həm də onlar güclənsinlər. Bu millilik bizi birliyə gətirir, yaxınlaşdırır. Bu millilik dövlətimizin əsasını yaradıbdir.

Buna görə də xahiş edirəm, sən mənim bu sözlərimi televiziya vasitəsilə çatdırasan. Heç olmasa Kaliforniyada yaşayan azərbaycanlılar qoy məni eşitsinlər, mənim bu sözlərimi eşitsinlər. Mən arzu edirəm ki, onlar Azərbaycana gəlsinlər, Azərbaycanı görsünlər. Görsünlər ki, azərbaycanlıların da [99-100] müstəqil ölkəsi, dövləti vardır. Mən deyirəm, - bu, son əsrlərdə ilk dəfədir. Özü də bu dövlət yaşayır və yaşayacaqdır. Biz artıq dünya birliyində özümüzə yer tutmuşuq. İndi Azərbaycanla hesablaşırlar. Azərbaycan bütün beynəlxalq təşkilatlarda öz mövqeyini göstərir. Azərbaycana hörmət, ehtiram vardır. Bunlar hamısı hər bir azərbaycanlıyı ruhlandırmalıdır, hər bir azərbaycanlıda milli hissləri daha da gücləndirməlidir. Mən xahiş edirəm, bunları çatdırasınız.

Əgər sən mənim bu dediklərimi Kaliforniyada yaşayan azərbaycanlılara televiziya vasitəsilə bir dəfə yox, bir neçə dəfə çatdırsan və onlarla görüşlərdə göstərsən, bəlkə də biz sənə bir şeyə nail ola bilərik.

Y a q u b Z u r u f ç u: Cənab prezident, mən məmnuniyyətlə çalışacağam ki, Sizin bu dediklərinizi yayam. Amma ümumiyyətlə, orada Amerika televiziyaları – Ey-Bi-Si, SNN televiziya kanalları da gözləyirlər ki, Sizinlə bu müsahibəni ingilis dilinə tərcümə edib versinlər.

H e y d ə r Ə l i y e v: Demək, həmin televiziya kanalları da bu müsahibəni verəcəklər?

Y a q u b Z u r u f ç u: Bəli. Bu, 100 faiz olacaqdır. Sizə dərin minnətdarlığımı bildirirəm ki, mənə vaxt ayırdınız və bu məsələləri çox gözəl açdınız. Azərbaycanlılar, hətta amerikalılar da biləcək ki, Azərbaycanın gələcəyi nədir və nə etməlidir.

Mən Sizinlə bu görüşməyə çox şadam. Azərbaycan xalqına bu ümidlə çox gözəl gələcək arzulayıram. Sizinlə görüşmək mənim üçün böyük fəxrdir. Arzum budur ki, gələcəkdə də Sizinlə görüşəm, xalqımızın bir övladı, nümayəndəsi və bir insan kimi Azərbaycanı Amerikada təmsil edəm. Bu, mənim böyük arzumdur, bilirəm ki, Sizin də arzunuzdur. Mən həmişə belə olacağam və heç vaxt da bu yoldan geri dönməyəcəyəm.

H e y d ə r Ə l i y e v: Sağ olun. [100]

BELÇİKA KRALLIĞININ BAŞ NAZİRİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB Qİ VERXOFSTADTA

Hörmətli Qi Verxofstadt, Sizi Belçika Krallığının Baş naziri seçilməyiniz münasibətilə səmimi-qəlbdən təbrik edirəm.

Biz ölkələrimiz və xalqlarımız arasında təşəkkül tapmış dostluq münasibətlərinin inkişafına böyük əhəmiyyət veririk. Ümidvaram ki, Azərbaycan ilə Belçika arasındakı əməkdaşlıq əlaqələri bundan sonra da xalqlarımızın rifahı naminə genişlənəcək və inkişaf edəcəkdir.

Sizə möhkəm cansağlığı, işlərinizdə uğurlar, dost Belçika xalqına sülh, əmin-amanlıq və firavanlıq arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 29 iyul 1999-cu il[101]

DÖVLƏT GƏNCLƏR SİYASƏTİ HAQQINDA

Azərbaycan gənclərinin təşkilatlanaraq ümummilli problemlərin həlli uğrunda mübarizəyə başlaması XIX əsrin sonlarına təsadüf edir. Bu dövrdə bütün dünyada gedən ictimai-siyasi proseslər Azərbaycanda gənclər hərəkatının ümumi strategiyası və ideologiyasının formalaşmasına təkan verərək gəncliyin həyatında dərin iz buraxmışdır. Bununla yanaşı, o zaman Azərbaycanda yaranmış siyasi vəziyyətin, mədəni və ictimai-siyasi mühitin də Azərbaycan gənclərinə güclü təsiri olmuşdur. Azərbaycanda təşəkkül tapmış yeni tipli məktəb, demokratik mətbuat və dünyəvi teatr gənclərin milli-siyasi şüurunun inkişafında müstəsna rol oynamışdır. Avropada və Rusiyada təhsil almış azərbaycanlı gənclərin mədəni və ictimai-siyasi həyatda böyük fəallığı da həmin dövrün səciyyəvi cəhətlərindəndir.

Hələ 1902-ci ildə «Müsəlman gənclik təşkilatı» ətrafında birləşən Azərbaycan gəncliyi sonralar Rusiya imperiyasının və Sovet İttifaqının tərkibində olmaqla mövcud geosiyasi məkanın tələbləri çərçivəsində fəaliyyət göstərərək böyük inkişaf yolu keçmişdir. Azərbaycan gəncləri XX əsrin əvvəllərində başlanmış və 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması ilə nəticələnmiş milli-azadlıq hərəkatının aparıcı qüvvələrindən olmuşdur.

XX əsrdə Azərbaycanda digər sahələrdə olduğu kimi, ədəbiyyat və mədəniyyətdə əldə edilmiş uğurlarda gənclərin böyük əməyi olmuşdur. Böyük yazıçı və dramaturqumuz Cəfər Cabbarlı öz ilk pyesini 16–17 yaşlarında yazmışdır. 29 yaşında siyasi repressiya qurbanı olmuş Mikayıl Müşfiq Azərbaycan poeziyasının ən görkəmli simalarından biri kimi [102-103] tanınmışdır. Səməd Vurğun və Süleyman Rüstəmin hələ gənclik illərində yaratdıqları poetik nümunələr Azərbaycan ədəbiyyatının qızıl fonduna həmişəlik daxil olmuşdur. Dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov 23 yaşında yaratdığı «Leyli və Məcnun» operası ilə təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqiində opera sənətinin əsasını qoymuşdur. Cəmi 23 il ömür sürmüş Asəf Zeynallı Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixinə romans, simfonik musiqi və şair kimi bir sıra yeni janrların ilk nümunələrini yaratmış böyük bəstəkar kimi daxil olmuşdur. Görkəmli bəstəkar Qara Qarayev də bu gün sevə-sevə dinlədiyiniz ilk simfonik əsərlərini məhz 20–25 yaşlarında yazmışdır. Onun öz həmyaşığı Cövdət Hacıyevlə birlikdə 27 yaşında yazdığı «Vətən» operası Azərbaycanda ilk SSRİ Dövlət Mükafatına layiq görülmüş əsərlərdəndir.

Yetmiş ilə yaxın bir müddətdə Ümumittifaq komsomol təşkilatının tərkib hissəsi olan Azərbaycan gənclər təşkilatı cəmiyyətimizin həyatında fəal rol oynamışdır.

Azərbaycan gəncləri 1941–1945-ci illər müharibəsində böyük qəhrəmanlıq və şücaət nümayiş etdirmişlər. Alman faşizminə qarşı mübarizədə Azərbaycandan 130 gənc Sovet İttifaqı qəhrəmanı adına layiq görülmüşdür. Onlardan iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı Həzi Aslanovun, ilk azərbaycanlı Sovet İttifaqı Qəhrəmanı İsrəfil Məmmədovun, qvardiya polkovniki Adil Quliyevin, qvardiya serjantı Gəray Əsədovun, məşhur partizan Mehdi Hüseynzadənin, sonralar «iki cəbhənin qəhrəmanı» adı ilə tanınmış akademik Ziya Bünyadovun və başqalarının döyüş rəşadəti bugünkü gənclərimiz üçün əsl qəhrəmanlıq nümunəsidir.

Azərbaycanın öz dövlət müstəqilliyini bərpa etməsində gənclərin böyük xidməti olmuşdur. Sovet imperiyasına qarşı mübarizənin, o cümlədən Qarabağ hadisələri ilə bağlı təşəkkül tapmış xalq hərəkatının ön sıralarında gənclərimiz getmişlər. 1988-ci ildə erməni ekstremistlərinin Azərbaycana qarşı [103-104] başladığı hərbi təcavüzü dəf etmək üçün ilk özünümüdafiə dəstələrinin yaradılmasında və fəaliyyət göstərməsində gənclərin böyük xidmətləri olmuşdur. 1990-cı il yanvarın 19-20-də sovet qoşunlarının Bakıda və respublikanın digər şəhər və rayonlarında törətdikləri qanlı hadisələrin qurbanları – ilk azadlıq şəhidləri də əsasən gənclər oldular.

1991–1993-cü illərdə respublikada gənclərin müxtəlif təşkilatları meydana çıxmağa başladı. O zaman respublikada hökm sürən hərə-mərclik şəraitində təşəkkül tapmış gənclər təşkilatlarının çoxunda siyasiləşmə, populizm meyilləri özünü büruzə verdi. Bu təşkilatların bir çoxu o dövrdə fəaliyyət göstərən müxtəlif yönlü siyasi partiya və qurumların təsiri altına düşdü. Azərbaycanın müstəqilliyi, suverenliyi və ərazi bütövlüyünün qorunması, ölkədə hüquqi demokratik dövlət quruculuğu prosesinin həyata keçirilməsi vəzifələri gənclərin ayrı-ayrı siyasi partiya və qurumların deyil, ümummilli dövlət mənafeləri əsasında səfərbər olunması, vahid gənclər siyasətinin hazırlanıb həyata keçirilməsi zərurətini ortaya atdı.

Dünyada, o cümlədən Azərbaycanda baş verən ictimai-siyasi hadisələr dəyişdikcə, gənclər qarşısında duran problemlər və onların həlli yolları da dəyişməyə başlamışdır. Məhz buna görə də üzümüzdə gələn yeni əsrdə xalqımızın problemlərini müasir dünya kontekstində həll edə bilmək üçün Azərbaycan gənclərinin yenidən təşkilatlanması vacib idi. Bu məqsədlə müstəqil Azərbaycan Respublikasında gənclər hərəkatını əlaqələndirmək üçün 1994-cü il iyulun 26-da Azərbaycan Respublikası prezidentinin fərmanı ilə Gənclər və İdman Nazirliyi yaradıldı. Gənclər və İdman Nazirliyi yaradıldıqdan sonra dövlət gənclər siyasəti sahəsində mühüm işlər həyata keçirilmiş, nazirliyin yerli strukturları formalaşmış, gənc nəslin mənəvi tərbiyəsi və fiziki inkişafı, hüquqlarının müdafiəsi, onların beynəlxalq qurumlarda iştirakı və gənclər

təşkilat[104-105]lərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi sahəsində lazımi tədbirlər görülmüş, bir sıra dövlət proqramları hazırlanmışdır.

1996-cı il fevralın 2-də müstəqil Azərbaycan Respublikası gənclərinin birinci forumunun keçirilməsi respublikanın həyatında müstəsna əhəmiyyətə malik bir hadisə oldu. Forum müstəqil Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran mühüm vəzifələrin həyata keçirilməsində gənclərin fəal iştirak etməyə hazır olduğunu nümayiş etdirdi və gənclərlə işin nəzərəcarpacaq dərəcədə canlanmasına səbəb oldu. 1997-ci il fevralın 1-də isə Azərbaycan Respublikası prezidentinin forum nümayəndələrinin bir qrupu ilə görüşündə forumdan keçən bir il ərzində görülmüş işlər təhlil olundu və gəncliklə bağlı əsas problemlərin həlli yolları müəyyən edildi. Respublika prezidentinin elə həmin gün imzaladığı sərəncamla fevralın 2-si Azərbaycan gəncləri günü elan edildi.

1999-cu ilin başlanğıcı da Azərbaycan gəncləri üçün əlamətdar oldu. Mart ayının 2-3-də Azərbaycan gənclərinin ikinci forumu keçirildi. O, birinci forumdan keçən üç il ərzində görülmüş işlərə yekun vurmaqla yanaşı, müstəqil dövlət quruculuğu yolunda gənclərin üzərinə düşən böyük vəzifələri müəyyən etdi, respublikanın ictimai-siyasi həyatında gənclərin daha fəal iştirakı üçün şəraitin yaradılması, dövlət orqanlarının diqqətini gənclik problemlərinin həllinə yönəltməklə bağlı tövsiyələr verdi.

Bununla yanaşı, dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi sahəsində həllini gözləyən bir sıra problem və məsələlər mövcuddur. Uşaq və gənclərlə işləyən kadrların hazırlanması, gənclərin həyatında baş verən proseslərin elmi şəkildə öyrənilməsi günün vacib məsələlərindəndir. Ayrı-ayrı dövlət hakimiyyəti və idarəetmə orqanlarının gənclərlə iş üzrə əlaqəli və məqsədyönlü fəaliyyət göstərməsi üçün lazımi şərait yaradılmalıdır. Gənclərin daha geniş təbəqələrinin dövlət idarəetmə işlərinə cəlb olunması sahəsində əlavə tədbirlərin görülməsinə [105-106] və bunun üçün lazımi maliyyə vəsaitinin ayrılmasına ehtiyac vardır. Ölkə əhalisinin yarısından çoxunu təşkil edən uşaq, yeniyetmə və gənclərin üzləşdikləri problemləri həll etmək, onları yeni dövrün tələblərinə uyğun hazırlamaq kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini zəruri edir.

Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsini təmin etmək və dövlət orqanlarının diqqətini gənclərlə bağlı problemlərin həllinə yönəltmək məqsədi ilə **qərara alıram:**

1. Azərbaycan Respublikasında dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər planı təsdiq edilsin.

2. Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyinin nəzdində gənclərin problemləri üzrə Elmi Araşdırmalar Mərkəzi yaradılsın.

3. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi gənclərin problemləri üzrə Elmi Araşdırmalar Mərkəzinin əsasnaməsini bir ay müddətində hazırlayıb təsdiq olunmaq üçün Nazirlər Kabinetinə təqdim etsin.

4. Azərbaycan Respublikasının Gənclər və İdman Nazirliyi dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsinin gedişi haqqında hər təqvim ilinin sonunda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İcra Aparatına arayış təqdim etsin.

5. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu fərmandan irəli gələn məsələləri həll etsin və dövlət gənclər siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı tədbirlər planının yerinə yetirilməsinə nəzarət etsin.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 29 iyul 1999-cu il[106]

DÜNYA KUBOKU UĞRUNDA «MASTER-RALLİ-99» BEYNƏLXALQ YARIŞININ İŞTİRAKÇILARINA

Hörmətli yarış iştirakçıları!

Sizi – Moskva-İstanbul marşrutu üzrə keçirilən avtoralli iştirakçıları müstəqil Azərbaycan Respublikasında salamlayaraq hər birinizə möhkəm cansağlığı, xoşbəxtlik və uğurlar arzulayıram.

Dünya kuboku uğrunda keçirilən bu beynəlxalq yarışlar əslində insan iradəsinin və dözümlülüyünün böyük bir sınaq mərhələsidir. Sizin hər qələbəniz bir tərəfdən avtomobil sənayesinin inkişafı üçün yeni üfüqlər açır, digər tərəfdən isə idmanın yüksək ideallara sadıqlığını nümayiş etdirir.

Rusiya, Qazaxıstan, Türkmənistan, Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyənin ərazilərində 7 min kilometrdən artıq məsafəni qət edərək siz əslində qədim mədəniyyəti və zəngin tarixi irsi olan xalqlar arasında dostluq və həmrəylik tellərinin möhkəmlənməsinə nail olursunuz.

XXI əsrin astanasında belə böyük avtokarvanın bu regiondan keçməsi bir daha tarixi İpək yolunun rabitə, ticarət və ünsiyyət yolu kimi bərpası işinə xidmət edir.

Təqdirəlayiq haldır ki, avtoralli iştirakçıları yeganə istirahət günü məhz Bakı şəhərində olacaqdır. Sizə bizim gözəl paytaxtımızda yaxşı istirahət arzulayıram və əmin olduğumu bildirirəm ki, sizin bu supermarafonunuzun Azərbaycan ərazisindən keçən mərhələsi uğurla başa çataraq bir daha dövlətlərin və xalqların qarşılıqlı əlaqələrinin inkişafına xidmət edəcəkdir. [107-108]

Bütün yarış iştirakçılarına səadət və müvəffəqiyyətlər diləyirəm.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 31 iyul 1999-cu il [108]

BOKSÇULARIN IV AVROPA ÇEMPİONATININ İŞTİRAKÇILARINA

Əziz idmançılar!

Sizi – paytaxtımız Bakı şəhərində təşkil olunmuş yeniyetmələr arasında boks üzrə Avropa çempionatının iştirakçılarını müstəqil Azərbaycan torpağında səmimi-qəlbdən salamlayıram.

İdman hər bir sivilizasiyalı ölkədə vətəndaşların həyat tərzinin mühüm bir hissəsi hesab olunur. Əhalinin fiziki sağlamlığının qorunub saxlanılmasında və möhkəmləndirilməsində, xüsusilə yeni nəslin daha sağlam və güclü olmasında bədən tərbiyəsi və idmanın müstəsna rolu vardır. Ayrı-ayrı ölkələri təmsil edən idmançıların əlaqələri, beynəlxalq idman yarışları xalqlar arasında qarşılıqlı anlaşma, əməkdaşlıq və dostluğun möhkəmləndirilməsi işinə də böyük xidmət göstərir. Bu baxımdan Avropanın 27 ölkəsinin idmançılarının iştirakı ilə keçirilən bu nüfuzlu çempionatın da əhəmiyyəti danılmazdır.

Belə bir mötəbər yarışın ilk dəfə olaraq müstəqil Azərbaycan Respublikasının paytaxtı Bakı şəhərində keçirilməsini ölkəmizin idman aləmində tutduğu yerə verilən yüksək qiymət kimi dəyərləndirir və onu respublikamızın idman həyatında çox əlamətdar hadisə hesab edirəm. Əminəm ki, çempionatınız xalqlar arasında dostluq və qardaşlıq tellərinin daha da möhkəmləndirilməsi işinə öz töhfəsini verməklə yanaşı, gənc Azərbaycan Respublikasında boksun, ümumiyyətlə, idmanın inkişafına böyük təkan verəcəkdir. Ümidvar olduğumu bildirirəm ki, IV Avropa çempionatının bugünkü iştirakçıları gələcəkdə dünyanın adlı-sanlı [109-110] idmançılarına çevriləcək və öz ölkələrinin idman şöhrətini daha da yüksəklərə qaldıracaqlar.

Çempionatınıza böyük uğurlar arzulayır, hər birinizə yeni qələbələr, möhkəm cansağlığı və xoşbəxtlik diləyirəm.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 31 iyul 1999-cu il [110]

UKRAYNANIN PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB LEONİD DANİLOVİÇ KUÇMAYA

Hörmətli Leonid Daniloviç, Ukraynanın dünya şöhrətli görkəmli opera müğənnisi və pedaqoqu Anatoli Solovyanenkonun qəflətən vəfat etməsi xəbəri məni dərinlən kədərləndirdi. O, dəfələrlə Azərbaycan səhnəsində də çox böyük müvəffəqiyyətlə çıxış etmişdir. Mən mərhumu şəxsən tanıyırdım və onun əziz xatirəsi daim qəlbimdə yaşayacaqdır.

Bu ağır itki ilə əlaqədar olaraq Sizə və bütün Ukrayna xalqına dərin hüznə başsağlığı verirəm.
Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 31 iyul 1999-cu il[111]

İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ ŞƏRQİ AZƏRBAYCAN ƏYALƏTİNİN O STANDARI YƏHYA MƏMMƏDZADƏNİN BAŞÇILIQ ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

2 avqust 1999-cu il

H ə y d ə r Ə l i y e v: Hörmətli dostlar, qonaqlar!

İranın Şərqi Azərbaycan ostandarı hörmətli cənab Məhəmmədzadə!

Hörmətli nümayəndə heyətinin üzvləri!

Hörmətli səfir!

Mən sizin hamınızı Azərbaycanda səmimi-qəlbən salamlayıram və sizin ölkəmizə bu ziyarətinizi çox yüksək qiymətləndirirəm.

Qonşu, dost, qardaş İran İslam Cümhuriyyətindən Azərbaycana gələn hər bir nümayəndə heyəti bizim üçün əhəmiyyətlidir. Çünki bunlar – həm İrandan Azərbaycana, həm də Azərbaycandan İrana belə ziyarətlər bizim əlaqələrimizi inkişaf etdirir, genişləndirir. Amma İranın Şərqi Azərbaycanın əyalətinin, Təbrizin belə yüksək səviyyəli nümayəndə heyətinin ölkəmizə gəlməsi və Azərbaycanda bir neçə gün işgüzar görüşlər keçirməsi bizim üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Mən bunu bir daha deyirəm ki, sizin Azərbaycana səfərinizi çox yüksək qiymətləndirirəm.

Şərqi Azərbaycan, Təbriz İranın ayrılmaz bir hissəsidir. Ancaq Azərbaycan ilə İranın sərhədinin böyük bir hissəsini [112-113] təşkil edir. Bir də ki, Təbriz həm İran üçün, həm də Azərbaycan, yəni bizim Azərbaycan üçün çox əziz, qiymətli və müqəddəs bir şəhərdir.

Siz Təbrizdə daimi yaşayırsınız. Təbriz sizin üçün adi bir şəhərə dönübdür. Amma mən bilirəm ki, Azərbaycanda, xüsusən ötən 70 illik ayrılıq illərində insanlar Təbrizin nə qədər həsrəti ilə yaşayırdılar. Bunu dəfələrlə demişəm, mən Bakıya gəlməmişdən əvvəl, 1991-ci ildən Naxçıvanda olduğum zaman keçirdiyim görüşlərdə də demişəm və bu gün də deyirəm. Bu nümayəndə heyəti həm Şərqi Azərbaycanı, həm Təbrizi, həm də cümleyi İrani təmsil edir. Ona görə də sizin bu səfəriniz çox gözəl bir ziyarətdir.

Mənə məlumat verdilər ki, siz burada çox səmərəli görüşlər keçirmisiniz. Mən bundan çox məmnunam və güman edirəm ki, sizin bu görüşləriniz İran ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin inkişaf etməsinə yardım göstərəcəkdir.

Şübhəsiz ki, biz ölkəmizdə Azərbaycan – İran əlaqələrinin günbəgün genişlənməsini və inkişaf etməsini istəyirik. Bu təbiidir. Çünki biz qonşuyuq, bir dinə, məsləkə mənsubuq. İndi İranda azərbaycanlılar çoxdur. İranda azərbaycanlılar İran vətəndaşıdırlar, ancaq ölkəmizdə azərbaycanlılar müstəqil Azərbaycanın vətəndaşlarıdır.

Ona görə də bu əlaqələrimiz nə qədər genişlənsə, bir o qədər gözəl olar. Bu əlaqələri insanlar bəzisi də yaradırlar. Buna heç hökumət də, dövlət də lazım deyildir. Çünki insanlar bir-biri ilə o qədər sıx tellərlə bağlıdırlar ki, bu əlaqələri özləri yaradırlar. Vaxtilə, sərhədlər bağlı olmayanda qohumun, qardaşın biri o tayda, biri bu tayda idi. Belə ailələr həddindən çoxdur. Ancaq ötən 70 ildə bizi bir-birimizdən ayırdılar. Əlbəttə, bu, bizim üçün, yəni Azərbaycanda yaşayan, qohum-əqrəbası İranda olanlar üçün, güman edirəm ki, İranda yaşayıb qohum-əqrəbası Azərbaycanda olanlar üçün də çox çətin illər oldu. [113-114]

Bilmirəm, o illər sizdə necə idi, amma bizdə – Azərbaycanda, xüsusən Stalinin dövründə sovet hakimiyyətinin qanunları ilə axtarırdılar ki, kimin İranda qohumu var. Onu ya nəzarət altına alırdılar, yaxud, bir günahı vardısı, həmin adamı həbs edirdilər. Ona görə də insanların əksəriyyəti o dövrdə İranda qohumları olduğunu tamamilə gizlədirdilər.

Mən bunların həmişə şahidi olmuşam, hamısını yaxşı bilirəm, əksəriyyət İranda qohumu olduğunu gizlədirdi. Ancaq sərhədlər açılan kimi saysız-hesabsız qohumlar çıxdı. Əgər Stalin qayıtsaydı, deyərdi ki, «bəs siz o vaxt deyirdiniz İranda qohumunuz yoxdur, indi məlum olur ki, var». Şübhəsiz ki, mən zarafat edirəm, Stalin dövrü qayıda bilməz. Yenə deyirəm, sərhədlər açıldıqdan sonra o qədər qohumlar çıxdı ki! Demək, insanlar bunu qəlblərində saxladılar və imkan olan kimi tez gedib bir-birlərini gördülər.

Səkkiz ildir ki, Azərbaycan müstəqil bir dövlətdir. Ölkələrimiz arasında sərhədlər təxminən 1991-ci ildən açılıbdır. İnsanlar bir-birinin yanına gedib-gəlirlər. Ancaq nə qədər də olsa, bu, yenə də çatmır. Yenə də deyirəm, insanlar onsuz da bəzisi bu əlaqələri yaradırlar – gedirlər, gəlirlər. Lakin dövlət, hökumət bu əlaqələrdən daha da səmərəli istifadə etsə, şübhəsiz, bu, həm insanlar üçün, həm də dövlət, hökumət üçün faydalı olar. Ona görə də biz çalışırıq və bundan sonra da çalışacağıq ki, əlaqələrimiz daha da genişlənsin, inkişaf etsin.

Şübhəsiz ki, İran ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin genişləndirilməsində Şərqi Azərbaycan çox böyük iş görə, xüsusi yer tuta bilər. Bu baxımdan məhz Şərqi Azərbaycan nümayəndə heyətinin müstəqil olaraq

Azərbaycan Respublikasını ziyarət etməsi, güman edirəm ki, cümleyi İran üçün də, ölkəmiz üçün də və şübhəsiz, Şərqi Azərbaycan üçün də əhəmiyyətlidir. Mən sizi bir daha salamlayıram.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Bismillahir-rəhmanir-rəhim. [114-115]

Cənab prezident, mənim söyləmək istədiklərimin hamısını Siz dediniz.

H e y d ə r Ə l i y e v: Yox, sizin üçün də çox şey qalıbdır.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Sizin söylədiklərinizin çoxunu mən yazmışdım, amma onların hamısından Siz bəhs etdiniz.

H e y d ə r Ə l i y e v: Eybi yoxdur, mən onları sənəin də dilindən eşitmək istəyirəm.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Cənab prezident, bizi buraya dəvət etdiyinizə görə Sizə təşəkkür edirəm. Yadımdadır ki, biz İslam Konfransı Təşkilatının Tehran zirvə toplantısında görüşmüşdük.

Cənab prezident, bizi buraya əvvəlcə Siz, sonra isə İranda səfərdə olmuş Azərbaycan Milli Məclisinin sədri və xarici işlər naziri dəvət etmişiniz. Ona görə də biz Azərbaycan Respublikasına səfərə gəldik.

H e y d ə r Ə l i y e v: Amma hamısından əsas mənim dəvətimdir.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Bəli, bəli, doğrudur. Əlbəttə, bu işlərin hamısı, necə deyirlər, padşahın sayəsindədir.

Cənab prezident, biz Sizin məhəbbətinizi və lütfkarlığınızı yüksək qiymətləndiririk. İstəyirəm ki, bizə göstərilən səmimi qonaqpərvərliyə və məhəbbətə görə Sizə təşəkkürümü və minnətdarlığımı bildirim. Bu gün hava çox istidir, amma bizə bəslənilən məhəbbətin istisi ondan da çoxdur.

Cənab prezident, biz çox xoşbəxtik ki, Sizin səhhətiniz çox yaxşıdır. Azərbaycan xalqı Sizin həyata keçirdiyiniz tədbirləri, xidmətlərinizi, zəhmətlərinizi qətiyyətlə yaddan çıxarmayacaqdır. Bütün Azərbaycan xalqı kimi, biz də Sizin səhhətinizi çox yaxşı görməkdən çox xoşhal olduq.

İran prezidenti cənab Xatəmi mənim buraya gələcəyimi bildirdi. Cənab Xatəmi də, dövlətimizin digər yüksək vəzifəli şəxsləri də Sizin səhhətinizin belə çox yaxşı olmasından çox [115-116] məmnundurlar və biz buna görə özümüzü xoşbəxt hesab edirik. Allaha şükürlər olsun ki, müalicədən sonra səhhətiniz daha da yaxşılaşıb, sanki cavanlaşmışınız. İnşallah, bundan sonra da illər boyu Azərbaycan Respublikasına xidmət edəsiniz ki, dövlətiniz və millətiniz gündən-günə daha firavan olsun.

H e y d ə r Ə l i y e v: Çox sağ olun, təşəkkür edirəm.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Möhtərəm prezident, mən Sizin söylədiyiniz fikirlərlə tam şəriyəm. O illərdə o taydan, bu taydan camaat Arazın qırağına toplaşib ağlayırdılar, özlərini suya vururdular. Həmin dövrdə mən Ənzəlidə Balıqçılıq İdarəsinin müdiri idim. Mən 1989-cu ildə İranın qərbində yerləşən Gilanın Ostandarı oldum. Həm Ənzəlidə, həm də Gilanda işləyəndə televiziyaya baxıb o taylı-bu taylı azərbaycanlıların bir-birinə qovuşmaq istəyini görəndə ağlayırdım.

İslam inqilabından əvvəl İranda da vəziyyət sovet hökumətinin, Stalinin hakimiyyəti illərində olduğu kimi idi. O dövrdə İranda da əksəriyyət Azərbaycan Respublikasında qohumu, tanış olduğunu gizlədirdi. Heç kim deməzdi ki, mənim, məsələn, Naxçıvanda bir adamım var. Amma onlar həmişə həsrət çəkərdilər, arzu edərdilər ki, elə bir gün gəlsin, öz qohumları, yaxınları ilə görüşsünlər, danışsınlar. Bunlar hamısı Şəhriyarın şeirlərində öz əksini tapıbdir.

İslam inqilabından sonra bizim gözəl, fərəhli günlərimizdən biri də o oldu ki, Azərbaycanın müstəqillik qazandığı barədə xəbəri eşitdik. Bu o günlər idi ki, millətimiz bir-birinə qovuşdu, camaat bir-birini qucaqlayıb ağladı. İndi ən böyük arzumuzdur ki, gün o gün olsun, biz qaçqınlarla birgə gedib Cəbrayıl, Zəngilanda, işğal edilmiş digər rayonlarda oturub çay içək, çörək yeyək, orada onların şadlığının şahidi olaq. Biz özümüz müharibə görmüşük, onun çətinliklərini dərk etmişik. Biz bütün bunları görmüşük və qaçqınların, [116-117] evlərindən didərgin düşmüş insanların necə çətin günlər keçirdiyini yaxşı bilirik. Allahdan arzumuz budur ki, işğal olunmuş torpaqlar Sizin həyata keçirdiyiniz tədbirlər və millətin hümməti ilə azad edilsin, ölkənizin ərazi bütövlüyü təmin olunsun, biz Azərbaycanın müstəqillik qazandığı günlərdəki kimi sevinək və yenə də şadlıq keçirək.

Cənab prezident, mən cənab Xatəminin salamını Sizə gətirmişəm. İranda hamı Sizin Tehrana səfərinizi səbirsizliklə gözləyir. Mən ümidvaram ki, bu, çox yüksək nəticəli, yaxşı bir səfər olacaqdır. Eyni zamanda, cənab Həbibli Azərbaycan Respublikasının Baş nazirinin səfərini gözləyir. İran dövlətinin bir sıra yüksək vəzifəli şəxsləri mənə bildirişlər söyləyib ki, onlar Sizin səfərinizi çox səbirsizliklə gözləyirlər və bu ziyarətinizin gözəl proqramlarla həyata keçiriləcəyinə müntəzirdirlər.

İslam Respublikası ilə Azərbaycan Respublikası arasında əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsinin çox böyük əhəmiyyəti vardır. Azərbaycan və İran xalqlarının tarixi boyu böyük əlaqələri vardır. Mənə elə gəlir ki, hər iki ölkənin heç bir digər dövlətlə bu qədər yaxın tarixi əlaqələri yoxdur. Ona görə də İran və Şərqi Azərbaycan Ostandarlığı Azərbaycan Respublikası ilə bütün sahələrdə əlaqələrin daha da sıxlaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirir.

Cənab Xatəmi, cənab Həbibli, cənab Xərrazi buyurublar ki, necə olur-olsun, gərək Təbrizlə Azərbaycan Respublikası arasında əlaqələr daha da möhkəmləndirilsin və biz bu sahədə öz sözlərimizi daha da artırmaq.

Cənab prezident, mən çox təşəkkür edirəm ki, Azərbaycanda səfərdə olduğumuz bu günlərdə biz yaxşı görüşlər keçirdik, səmərəli danışıqlar apardıq. Bilirsiniz ki, Şərqi Azərbaycan İranın ən mühüm ostandarlarından biridir. Bilirsiniz ki, bizim ostandarlığımızda sənətkarlıq, əkinçilik, ticarət çox zəngin

tarixə malikdir və bu gün də sürətlə inkişaf edir. [117-118] Bilirsiniz ki, Təbriz tarixən İranın ticarət darvazası hesab olunubdur. Yəni o vaxt bizim tacirlər ticarətdə çox güclü idilər.

Heydər Əliyev: Təbriz tacirləri kimi dünyada tacir ola bilməz.

Yəhya Məhəmmədzaadə: Bəli, çox düzgün buyursunuz. Dünyanın heç bir yerində Təbriz tacirləri kimi tacir ola bilməzdi. İranda bütün ostandarlıqlara xarici ticarət üçün səhmlər veriblər. Amma bizim ostandarlığa hamıdan çox veriblər. Biz xarici ticarət sahəsində qarşıya qoyulan vəzifəni layiqincə yerinə yetiririk. Cənab Xatəmi Təbrizə gələndə bizim gördüyümüz bu işləri yüksək qiymətləndirdi.

Biz Azərbaycan Respublikası ilə, Naxçıvanla bütün sahələrdə əlaqələrimizin daha da möhkəmləndirilməsinə xüsusi diqqət yetiririk. Doğrudur, bizim əlaqələrimizin gündən-günə inkişaf etməsində müəyyən çətinliklər də vardır. Naxçıvanın Bakı ilə yolları bağlandığına görə müəyyən problemlər yaranır.

O taylı-bu taylı azərbaycanlı tacirlər bir-biri ilə görüşəndə xalqlarımızın tarixi əlaqələri barədə xatirələri həvəslə yada salırlar, əvvəlki get-gəlləri şirin-şirin tərifləyirlər. Bizim də əsas vəzifəmiz ondan ibarətdir ki, xalqlarımızın tarixi əlaqələrinin daha da möhkəmləndirilməsinə nail olaq. Biz istəyirik ki, Naxçıvanla daha sıx əlaqələr quraq. Cənab Xatəmi də mənə tapşırıbdır ki, biz ticarətin daha da genişləndirilməsi, get-gəlin artırılması, muxtar respublikanın ərzaqla təmin olunması sahəsində əlimizdən gələni əsirgəməyək. Ona görə də biz Naxçıvana qazanc əldə etmək gözü ilə baxmırıq.

Şərqi Azərbaycanın ostandarı işlədiyim ötən bu iki il ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədri Vasif Talıbov bir dəfə Təbrizə gəlib, biz bir protokol da imzalamışıq və həmin protokolda nəzərdə tutulanların hamısını yerinə yetirmişik. Bundan sonra mən Naxçıvana getmişəm, biz təzə bir protokol imzalamışıq. Həmin müddətdə biz gömrük xidmətini gün ərzində 12 saatdan 24 saata qaldır[118-119]mışıq. Yəni biz elə etmişik ki, camaat gömrük xidmətindən gecə-gündüz istifadə etsin, rahat keçib getsin, gəlsin. Sərhəddə bazarlar həftədə beş gün işləyir. Çalışırıq ki, orada çörək, makaron, bütün ərzaq məhsulları olsun. Təbrizdə xüsusi bir çörəxana açılıb, orada çörək bişirilir, qutulara yığılıb bağlanır və avtomaşınlarla sərhəddəki bazara aparırlar ki, çörək əllərdə ovulub tökülməsin. Biz həm də çalışırıq ki, həmin çörək çox ucuz qiymətə satılsın.

Biz Naxçıvanla sərhəddəki körpünü təmir etməyi qərara almışıq. Bildiyiniz kimi, həmin körpü taxtadandır. Qərara almışıq ki, yeni bir körpü tikək. Çalışırıq ki, Sərhəng ilə Naxçıvan arasında bir sıra sahələrdə əlaqələr daha da yaxşılaşsın. Biz Mərzdən Ordubada gedən yola asfalt çəkməyi qərara almışıq və istəyirik ki, bu, Naxçıvan camaatına bizim yeni bir hədiyyəmiz olsun.

Abbasəli Həsənov (Azərbaycanın İrandakı səfiri): Cənab prezident, bu yol üç yolayrıcına qədər olan yoldur. Bilirsiniz ki, Culfadan gələndə üç yolayrıcı var. Həmin yolun biri Ordubada gedir. Sərhəddən həmin üç yola qədər olan hissəni Şərqi Azərbaycan Ostandarlığı öz hesabına asfaltlaşdıracaqdır.

Heydər Əliyev: Orada yolun biri Ordubada, digəri Naxçıvana gedir.

Abbasəli Həsənov: Bəli, həmin ərəziyə qədər yolu Şərqi Azərbaycan Ostandarlığı öz hesabına çəkəcəkdir.

Yəhya Məhəmmədzaadə: Biz həftədə beş dəfə Naxçıvan camaatının Məşhədə gəlməsinə şərait yaratmışıq. Əvvəllər Məşhədə ziyarətə gəlmək xərci bir qədər çox idi. Biz fikirləşdik ki, həmin adamlar İmam Rzanın zəvvarlarıdır, ona görə də bu ziyarət xərcini yarıya qədər azaltdıq. Məsələn, əvvəllər bu ziyarətin xərci 60 dollar edirdi, indi biz onu 32 dollara endirmişik. Naxçıvanla səhiyyə sahəsində əlaqələrimizin də yaxşılaşdırılmasına ciddi diqqət yetiririk. [119-120]

Biz Azərbaycan–İran Müştərək Komissiyasının həmsədri, Azərbaycanın Milli Məclisi sədrinin müavini Yaşar Əliyevlə görüşmüşük, onunla yaxşı söhbətlər etmişik. Nümayəndə heyətimiz Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı Rəfael Allahverdiyevlə, ticarət naziri Fərhad Əliyevlə, Baş nazir Artur Rəsizadə ilə, Milli Məclisin sədri Murtuz Ələsgərovla görüşlər keçirmişdir.

Biz Sumqayıtda olmuşuq. Nümayəndə heyətimizin üzvləri respublikanın səhiyyə naziri ilə görüşüblər, Ticarət-Sənaye Palatasında olublar. Biz Təbrizdəki bir sıra şirkətlərin nümayəndələrini də buraya gətirmişik ki, onlar Azərbaycanda müxtəlif tenderlərdə iştirak etsinlər, bir sıra sahələrdə əlaqələr qursunlar.

Bilirsiniz ki, Təbrizin bir çox tacirləri Bakıda işləyirlər. Ancaq onların adı heç kimə məlum deyil. Biz həmin iş adamları ilə görüşmüşük və söhbət etmişik ki, təbrizli tacir gərək Təbriz adı ilə işləsin. Biz Təbrizdəki şirkətlərin rəhbərlərinə demişik ki, gərək onlar Bakıda fəaliyyət göstərən təbrizli iş adamları ilə sıx əlaqələr saxlasınlar, onlara himayədarlıq etsinlər, azərbaycanlı tacirlərlə də yaxşı əlaqələr qursunlar.

Yenə də deyirəm, bizim Bakıda çox yaxşı görüşlərimiz olubdur. Qərara almışıq ki, Təbriz Tibb Universiteti Bakıda bir elmi konfrans keçirsin. İstəyirik ki, təbrizli həkimlər gəlib burada öz həmkarlarına bir çox sahələrdə kömək göstərsinlər.

Biz ustad Şəhriyarın yubileyini keçirdik. Bu yubileydə azərbaycanlılar da yaxından iştirak etdilər. Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlu həmin tədbirdə çıxış etdi. Yubiley tədbirində deyildi ki, Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyev Şəhriyarın yubileyinin böyük təntənə ilə qeyd edilməsi barədə fərman imzalayıbdır. Biz bu xəbəri çox böyük sevinclə qarşıladıq. Gözləyirik ki, siz Azərbaycanda Şəhriyarın yubileyinin keçiril[120-121]məsi vaxtını müəyyən edəsiniz, bizim də alimlərimiz gəlib həmin tədbirdə iştirak etsinlər. Biz çox istəyirik ki, böyük, müasir şair Şəhriyarın adı xatırlansın, əziz tutulsun.

Heydər Əliyev: Təşəkkür edirəm, cənab Məhəmmədzadə. Siz çox gözəl məlumat verdiniz. Əvvəlcə istəyirəm deyəm ki, sizin burada apardığınız görüşlər, danışıqlar haqqında mənə Yaşar Əliyev məlumat veribdir və sizin bu görüşlər haqqında fikirləriniz və buna münasibətiniz mənə üçün çox əhəmiyyətlidir. Biz indiyə qədər İranın ostandarlıqlarının nümayəndələri ilə burada görüşmüşük, onları qəbul etmişik. Məsələn, Gilan ostandarlığının nümayəndələri bir neçə dəfə gəliblər. Sonra Ərdəbil ostanından gəliblər, Şərqi Azərbaycandan da nümayəndələr gəliblər, burada görüşmüşük. Məndə belə bir təəssürat yaranır - indiyə qədər olan ziyarətlərin hamısı əhəmiyyətli, faydalı olubdur. Amma mənə belə gəlir ki, sizin bu ziyarətiniz onu göstərir ki, siz, yəni Şərqi Azərbaycan bu Azərbaycanla əməkdaşlıqda çox irəliyə gedirsiniz. Sizin bütün bu təşəbbüslərinizi mən tamamilə qəbul edirəm və əmin ola bilərsiniz ki, nə qədər belə təşəbbüsləriniz olsa mən bəyənirəm. Əvvəlcədən də deyəcəyəm, bəyənəcəyəm. Çünki mən bunu görüşümüzün əvvəlində dedim.

İran böyük ölkədir. Azərbaycan kiçik ölkədir. Şübhəsiz ki, müstəqil dövlətlər kimi, Azərbaycan Respublikası və İran İslam Respublikası bərabər hüquqlu dövlətlərdir və bərabər hüquqlu əməkdaşlıq edirlər. Ancaq eyni zamanda İranın - bu böyük ölkənin hamısını Azərbaycan əhatə edə bilməz. Təbiidir ki, İranın o hissəsi ilə ki, Azərbaycan, biz daha da sıx əməkdaşlıq edə bilərik, bu da ümumiyyətlə, Azərbaycan-İran əlaqələrini inkişaf etdirə bilər, bunu etmək lazımdır. Bax, sizin bu təşəbbüsləriniz, mən hesab edirəm, təxminən bu səpkidə gedir. Ona görə mən bunların hamısını bəyənirəm və əmin olun ki, bunların hamısını etməyə burada, Azərbaycanda imkanlar yaradacağam və yaranacaqdır. [121-122]

O dövrlərinizin hamısını qəbul edirəm. Yaşar Əliyev gəlsin, orada Azərbaycan-İran Müştərək İqtisadi-Ticarət Komissiyasının bir iclasını, toplantısını keçirin. Azərbaycanın Baş nazirini dəvət etmişiniz, - o da gələcəkdir. İndi, Allah qoysa, şübhəsiz ki, vaxt olacaq, mən də gələcəyəm. Ondan sonra cənab Xatəmi söz verib ki, o da gəlsin. Mən onu əvvəl dəvət etdim. O, Tehrandə, İslam konfransında mənə dəvətimi qəbul etdi. Mən də onu gözlədim. Amma sonra sizin səfir mənə məlumat verdi ki, cənab Xatəmi hesab edir ki, əvvəl qoy Heydər Əliyev gəlsin, sonra. Eybi yoxdur, mən bunu qəbul edirəm. Mən gələcəyəm. Bundan sonra da cənab Xatəminin Azərbaycana ziyarətini gözləyəcəyik.

Cənab Xatəminin mənə çatdırdığınız salamlarına görə təşəkkür edirəm. Xahiş edirəm cənab Xatəmiyə mənə hörmət və ehtiramımı, salamlarımı çatdırasınız. Çox arzu edirəm ki, cənab Xatəmi İranda demokratik şəkildə keçmiş seçkilər nəticəsində səslərin çoxunu alaraq, xalqın səlahiyyətini alaraq İran İslam Cümhuriyyətində xalqın rifahını artırmaq üçün və İran İslam Cümhuriyyətini inkişaf etdirmək üçün bundan sonra daha da çox işlər görəcəkdir. Mən bu işlərdə həm İran hökumətinə, həm İran xalqına, həm də hörmətli rəisi – cümhur, prezident cənab Xatəmiyə uğurlar arzulayıram.

İranla Azərbaycan arasındakı əlaqələr haqqında danışanda çox söz demək olar. Amma sən bir mövzuya toxundun ki, gün o gün olsun, Azərbaycanın işğal edilmiş torpaqları azad olsun, biz gedək orada da oturaq, görüşək, çay içək, çörək yeyək. Bu olacaqdır, mütləq olacaqdır. Siz bilərsiniz ki, Azərbaycanın Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş torpaqlarının böyük bir qismi Azərbaycanla İranın sərhədini təşkil edir. Biz o işğala görə İranla təxminən 120 kilometr sərhədimizi itirmişik. Bu, Füzuli rayonunun bir hissəsidir, ondan sonra Cəbrayıl rayonudur, ondan sonra Zəngilan rayonudur. Bizim bu üç rayon Arazın qırağında olan rayonlardır. [122-123] Şübhəsiz ki, işğal olunmuş o biri rayonlar, məsələn, Qubadlı rayonu da elə Zəngilandan keçib gəlir Arazın qırağına, dəmir yoluna. Yaxud, o birilər də. Bütün bu işğal edilmiş torpaqlar azad olmalıdır və güman edirəm ki, azad olacaqlar. Ancaq bu rayonlar, hansılar ki, bizim İranla sərhədimizi təşkil edir və orada dəmir yolu vardır, - indi həmin o Culfa körpüsü haqqında deyirsiniz, - İran bütün Şimal ilə, Avropa ilə o dəmir yolu vasitəsilə bağlıdır. Yüklər daşınırdı, çox böyük işlər görülürdü. İndi Azərbaycanın torpaqları işğal olunduğuna görə şübhəsiz ki, bunlardan böyük bir məhrumiyyətdəyik. Ancaq eyni zamanda bundan İran da itiribdir.

Mənim xatirimdədir. Hələ sovet hökuməti vaxtında, sovet dövründə, məsələn, Rusiyadan, Avropadan dəmir yolu Bakıdan Cürfaya, İrana gəlirdi. Bu da İranın ticarəti üçün çox böyük əhəmiyyətli idi. Mən Naxçıvana son dəfə 1990-cı ildə gəldim, 1992-ci ildə isə bu dəmir yolu bağlandı, 1992-ci ilə qədər bu xətdə qatarlar işləyirdi. İran tacirləri dəmir yolu ilə Culfadan gəlib keçirdilər. Mən Naxçıvanda Ali Məclisin sədri olduğum zaman Rusiyaya, yaxud da Avropa ölkələrinə mal aparırdılar, gətirirdilər.

İndi bu işğal edilmiş torpaqların azad olunması bizim üçün ən əsas vəzifədir, bizim ən böyük dərdimizdir. Ancaq eyni zamanda bu torpaqlar azad olanda İran-Azərbaycan əlaqələri daha da güclənəcək, daha da genişlənəcəkdir. Birincisi, yol açılacaqdır. Bu, böyük bir hadisədir, çox böyük bir şeydir. İkincisi, bizim orada, Xudafərinə böyük bir su hövzəsi, bənd tikmək layihəmiz vardır. İş başlamışdıq, yarımçıq qalıbdır. Onu yerinə yetirəcəyik. Başqa da çox işlər görəcəyik. Bunları biz edəcəyik.

Mən bu gün sizə deyirəm ki, əlbəttə, Ermənistanın Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi müstəqil Azərbaycanın həyatını ağırlaşdıran, çətinləşdirən bir vəziyyətdir. Torpaqlarımızın 20 faizi işğal olunubdur. Bir milyondan artıq insan [123-124]larımız yerindən-yurdundan didərgin düşüb çadırlarda yaşayır, ağır vəziyyətdə yaşayırlar. Biz bu torpaqların azad edilməsinə nail olmalıyıq və nail olacağıq. Yollar da açılacaqdır. Hamısı açılacaqdır. Mən buna tam inanıram və güman edirəm ki, biz buna nail olacağıq. Onda bizim əməkdaşlığımız daha da genişlənəcəkdir.

Mən bu barədə danışanda qeyd etmək istəyirəm ki, beynəlxalq aləmdə çətin problem olan Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsində İran həmişə Azərbaycanın haqq işini müdafiə edibdir. İran hökuməti daim Ermənistanı bir təcavüzkar kimi məhkum edibdir, təcavüzkar kimi tanıyıbdır. Azərbaycan torpaqlarına təcavüz edən kimi tanıyıbdır. Beynəlxalq təşkilatlarda, o cümlədən son dəfə sənislə görüşdüyümüz toplantıda – Tehranda İslam Konfransı Təşkilatının görüşündə Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü haqqında üç qətnamə qəbul olundu. Bütün islam ölkələri bizi müdafiə ediblər. O cümlədən, şübhəsiz ki, İran İslam Cümhuriyyəti də müdafiə edibdir. Buna görə bir daha təşəkkür edirəm.

Eyni zamanda bizim qaçqınlara neçə illərdir ki, İrandan yardımlar gəlir, insanlar bu yardımdan istifadə edirlər. Buna görə də biz minnətdarıq. Ancaq yenə də deyirəm, bizim əlaqələrimiz elə indiki, bu mövcud şəraitdə daha da geniş ola bilər, daha da yaxşı ola bilər. Bunu etmək lazımdır.

Siz, cənab Məhəmmədzadə, Naxçıvan haqqında danışdınız. Həqiqətən, İranla Azərbaycanın əməkdaşlığında Naxçıvan xüsusi yer tutur. Bu da birinci ona görədir ki, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi nəticəsində Azərbaycanın əsas hissəsindən, Bakıdan, paytaxtdan Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olan Naxçıvana gedən yollar hamısı kəsilibdir. Dəmir yolu kəsilib, avtomobil yolu kəsilibdir. Bir təyyarələr gedir-gəlir. Təyyarələrlə də çox iş görmək olmaz. Ona görə bu müddətdə, birincisi, İrandan, İran ərazisindən Azərbaycanın Naxçıvanla əlaqə saxlamasında İranın gördüyü işlər bizim [124-125] üçün çox əhəmiyyətlidir. Bu işlər mən Naxçıvanda işlədiyim zaman da var idi. Çünki, yenə də deyirəm, 1992-ci ilə qədər yollar açıq idi. Düzdür, vəziyyət çox gərgin idi, amma yollar açıq idi. 1992-ci ilin yay aylarında bu yollar bağlandı. Ondan sonra nə edək? Bundan sonra biz İrana müraciət etdik. Şübhəsiz ki, Azərbaycan dövləti də müraciət etdi, amma Naxçıvan burada xüsusi fəallıq göstərdi ki, bizə yol açsınlar və yol da açıldı. İndi bu yoldan da istifadə olunur. Bəzən mənə deyirlər ki, maneçilik var, filan var və sair var. Görünür ki, bu, ayrı-ayrı məmurların, bürokratların işidir. Mən bilirəm ki, İran hökumətinin bu barədə siyasəti dönməzdir, dəyişməzdir və biz bundan istifadə edirik, bundan sonra da istifadə edəcəyik.

Bu, Naxçıvan üçün böyük şeydir, Mən o illər – 1990-cı ildən 1993-cü ilə qədər Naxçıvanda yaşadım. Naxçıvanın nə qədər ağır vəziyyətdə olduğunu ancaq naxçıvanlılar bilir. Ola bilər, burada az adam bilir. Çünki o vaxt Naxçıvana Bakıdan, yaxud başqa yerlərdən gedib-gələn yox idi. Biz orada bir təcrid olunmuş ada kimi yaşayırdıq. Çox ağır vəziyyətdə yaşayırdıq. Bir tərəfdən Ermənistanla müharibə gedirdi, Ermənistan-Azərbaycan sərhədlərində atışma gedirdi, orada müharibənin qarşısını almaq lazım idi. Bir tərəfdən də insanları yaşatmaq lazım idi. Mən heç vaxt unutmaram ki, İran o zaman bizə çox kömək etdi.

Mən cənab Haşimi Rəfcəncaninin dəvəti ilə İrani iki dəfə ziyarət etdim. O, bizi Tehrana dəvət etdi, orada müqavilələr imzaladıq, sənədlər imzaladıq və Azərbaycana kömək gəldi. Biz elektrik enerjisindən tamamilə məhrum olmuşduq. Biz elektrik xəttini çəkdik gətirdik. O elektrik xəttinin açılışı mənim xatirimdədir. Naxçıvan indiyə qədər ondan istifadə edir. Biz eyni zamanda Türkiyədən xətt çəkdik. Türkiyədən körpünü açdıq, çəkdik. Amma İrandan da çəkdik. Düzdür, nə İrandan gələn elektrik enerjisi, nə də Türkiyədən gələn [125-126] elektrik enerjisi Naxçıvanın tələbatının hamısını təmin etmir. Amma o vaxta qədər biz ancaq Arazdan götürürdük. Özü də biz oradan cəmi 20 meqavatt götürdük, bir o qədər də İran götürdü. Bununla Naxçıvanı təmin etmək mümkün deyildi. Şübhəsiz, amma bir müddət onunla yaşadığımız.

Sonra, yadımdadır, bu körpü məsələsi - o tay Cülfada, bu tay Cülfada bazar açıldı. Sonra Şahtaxtı, Roldeşt – bu, artıq Qərbi Azərbaycanla bizim əlaqələrimiz oldu. Onlar edilibdir. Şübhəsiz ki, bu, birinci növbədə İran İslam Cümhuriyyətinin Azərbaycana, Naxçıvana olan doğru, düzgün, ədalətli və qardaş münasibəti idi. Eyni zamanda Şərqi Azərbaycan burada çox böyük işlər görürdü. Mən o vaxt Təbrizə ziyarətlərimi çox məmnuniyyətlə xatırlayıram. Təbrizdən Naxçıvana nə qədər insanlar gəlirdi, görüşürdük, bir-birimizə kömək edirdik.

Ancaq mən bilirəm və indi Naxçıvanın başçısı Vasif Talıbov vaxtaşırı məni məlumatlandırır ki, son vaxtlar İran hökuməti Naxçıvanın iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün əvvəlcə nisbətən bir çox yeni tədbirlər görürdü. İndi onların hamısını siz dediniz. Mən bunların hamısını bilirəm və bunlar Naxçıvan üçün çox əhəmiyyətlidir. Bunlara görə də mən çox təşəkkür edirəm. Güman edirəm ki, Azərbaycanın da Şərqi Azərbaycanla, Təbrizlə ən yaxın yeri Naxçıvandır. Naxçıvandan Təbrizə avtomobillə iki saata getmək olur. Elədir, yoxsa yox? Yəqin ki, sən də elə getmişən. Ona görə də bu təbiidir.

Bilirsiniz, mən Naxçıvanda doğulmuşam. Mənim gəncliyim orada keçibdir. Doğrudur, o vaxtlar yolları bağlamışdılar. Amma yenə də bizim üçün Təbriz, Təbriz, Təbriz! Elə bil ki, əlini uzat, Təbrizə çatacaqsan. Amma o məfillər bizi qoymurdu. Ona görə Naxçıvanın problemlərinin həlli üçün sizin indiyə qədər etdiyinizə görə təşəkkür edirəm. Xahiş edirəm, mənim təşəkkürümü cənab Xatəmiyə çatdırasınız.

Bilirəm, orada dəmir yolu işləyir. Oradan Məşhədə dəmir yolu işləyir, onu da bilirəm. Hamısını bilirəm. Bunlar çox [126-127] gözəldir və ümidvaram ki, siz bundan sonra da yardımınızı əsirgəməyəcəksiniz, davam etdirəcəksiniz. Beləliklə, Şərqi Azərbaycan, demək olar. İran-Azərbaycan əlaqələrində mərkəz yeri tutmalıdır və sizin bax, bu təşəbbüsləriniz göstərir ki, siz mərkəz yeri tutursunuz.

Bəli, Təbriz ticarəti ilə dünyada çox məşhurdur. Mənə belə gəlir ki, elə İranda tacirlərin əksəriyyətini təbrizlilər təşkil edir. Ona görə də siz doğru buyurdunuz. Təbriz adı ilə, Təbriz tacirləri adı ilə tacirlər burada da fəaliyyət göstərməlidirlər.

Bilirsiniz, indi bizim xarici sərmayəyə çox ehtiyacımız vardır. Biz qapılarımızı açmışıq. Kim bizə xarici sərmayə gətirirsə, o, bizim üçün nəinki qəbuldur, biz bunu məmnuniyyətlə qəbul edirik. Doğrudur, mən indi bəzi nöqsanları da deməliyəm. Bizim bu dövlət orqanlarında, bizim bu məmurlarda, bürokratlarda sərmayenin Azərbaycana gəlməsinə mane olanlar da vardır. Bəlkə bizim qanunlarda da bəzi çatışmazlıqlar vardır. Mən bunları son vaxtlar çox dərindən təhlil edirəm və güman edirəm ki, müəyyən tədbirlər görəcəyik. Ancaq mən bilirəm ki, bizim Azərbaycanda ayrı-ayrı məmurlar, bürokratlar, məsələn, xaricdən gələn bir iş adamının, o cümlədən İrandan gələn bir iş adamının iş görməsi üçün maneçilik törədirlər. Bunu da öz şəxsi mənafeyinə görə edirlər. Bu şəxsi mənafeyinə görə o hərəkətləri edərək Azərbaycanın ölkə kimi, dövlət kimi mənafeyinə zərbə vurur, zərər vururlar. Bunlar da bəzən xarici sərmayəçiləri soyudurlar. Düzdür, çoxları gəlir, sərmayə qoyur, yollar tapırlar.

Məsələn, neft sahəsində bizim bütün müqavilələr elə təşkil olunubdur ki, heç bir bürokrat bunun içində girə bilməz, heç bir məmur burada mane ola bilməz. Bunlar hamısı yüksək nəzarət altındadır. Onlar yaxşı gedir. Ancaq bizim başqa sahələrə də çox ehtiyacımız vardır.

Mən bilirəm, burada xarici sərmayəçilər üçün, ola bilər, elə İrandan gələn sərmayəçilər üçün də bəzi problemlər vardır. [127-128] Biz bu problemləri həll edəcəyik. Güman edirəm ki, bu problemlər indi bizdə var, amma bu, Müstəqil Dövlətlər Birliyi ki var, Sovetlər İttifaqından müstəqillik almış ölkələr ki var, orada bizdən də çoxdur – elə Rusiyada, yaxud başqa yerlərdə bizdən də çoxdur. Amma bu o demək deyil ki, bu olmalıdır. Bu olmamalıdır. Bizim də hökumət kimi, dövlət kimi borcumuz bütün bu nöqsanları aradan qaldırmaqdır. Bu nöqsanlar müvəqqəti xarakter daşıyır – bu gün var, sabah olmayacaqdır. Ancaq bizim bu əlaqələrimiz və xüsusən, Azərbaycana sərmayə gətirmək arzumuz daimi xarakter daşıyır. Ona görə də siz baxın, bir ticarət yox, - şübhəsiz ki, ticarət yaxşıdır, - buraya sərmayə gətirib qoymaq, iş güzəltmək, müəssisə yaratmaq lazımdır.

Biz indi özəlləşdirmə aparırıq. Bizim çoxlu fabriklərimiz, zavodlarımız vardır. Bunları özəlləşdirmək lazımdır. Biz onları qanunlarla xarici sərmayəçilərə verməyə hazırıq və verməliyik. Bütün bunlardan istifadə etmək lazımdır. Hər halda, Şərqi Azərbaycanda, Təbrizdə bilirəm ki, bu barədə zəngin adamlar çoxdur. Onlar öz kapitalını harasa qoyub xeyir götürməlidirlər. Yoxsa o nədir, kapitalı bankda yatırır. Harasa qoyub, işlədib xeyir götürməlidir. Azərbaycan bu sahədə çox münasib yerdir. Güman edirəm, siz bu sahəyə də fikir verəcəksiniz.

Mədəniyyət, elm sahəsindəki əlaqələri genişləndirmək lazımdır. Siz bilirsiniz ki, Azərbaycanda mədəniyyət çox yüksək səviyyədədir, inkişaf edibdir. Bəlkə XX əsrdə Azərbaycanın ən böyük nailiyyətlərindən biri Azərbaycan xalqının yüksək təhsil alması, yüksək elm yaratması və yüksək mədəniyyətə malik olmasıdır. Bizim teatrlarımız, musiqimiz, bəstəkarlarımız, yazıçılarımız, şairlərimiz çox məşhurdur. Ancaq İran da qədimdən böyük şairlər ölkəsidir – Firdovsidən başlamış bütün başqa şairlər.

Məsələn, Nizami Azərbaycan şairidir, amma farsca yazıbdır. Ona İran şairi də deyirlər. Biz etiraz etmirik. Nizami [128-129] elə bir şairdir ki, o, bütün dünyanın şairidir. Hansı ölkədə desələr o, bizim şairimizdir, əgər onu doğrudan da qiymətləndirib öz şairləri hesab etmək istəyirlərsə, etiraz yoxdur.

Şəhriyar isə bizim müasir şairimizdir, bizim üçün çox əzizdir. Bilmirəm, bəlkə bizim Azərbaycanda Şəhriyarı sizdən çox sevirlər. Bunu da bilməlisiniz. Şəhriyarın məzarını, orada sizin yaratdığımız o abidəni çox böyük sevinc hissi ilə, böyük minnətdarlıq hissi ilə ziyarət etdim. Bilirsiniz ki, Azərbaycandan Təbrizə gedən adamlar hamısı birinci növbədə Şəhriyarın məzarını ziyarətə gedirlər.

Şəhriyarın yubileyi haqqında mən böyük bir fərman verdim. Mən hər şeyi açıq danışırım, - hətta mənə dedilər ki, İranda kimsə inciyir, - bu, İran şairidir. Bu, həm İran şairidir, həm Azərbaycan şairidir. Bunu bir-birindən ayırmaq olmaz. Biz demirik ki, Şəhriyar İran şairi deyil, İran şairidir. Amma biz deyirik, o, eyni zamanda Azərbaycan şairidir. Bu, bizim doğma şairimizdir və Azərbaycan haqqında onun yazdığı şeirlər, onun yazdığı əsərlər insanlara nə qədər mənəvi qida verir, nə qədər böyük ruh verir.

Ancaq bizdə yubiley təkəz zirvə görüşündən ibarət deyildir. Yubiley belədir ki, bir konfrans keçirilir, kitablar nəşr olunur, başqa tədbirlər keçirilir, axırda zirvə tədbiri olur. O müddətdən ki, mən fərman vermişəm, Azərbaycanda Şəhriyar haqqında, yəni onun xatirəsi, onun yubileyi ilə bağlı çox işlər görülübür. Əmin ola bilərsiniz ki, biz o zirvə tədbirini də keçirəcəyik. Amma mən arzu edirəm ki, siz oradan hamınız bura gələsiniz, bir yerdə keçirək. O vaxt sizin keçirdiyiniz yubileyə bizdən ancaq mədəniyyət naziri gəldi. Bəlkə siz başqasını dəvət etməmişiniz. Amma məni dəvət etsəydiniz mən də gələrdim. Siz məni dəvət etmədiniz. Amma mən sizi, hamınızı dəvət edirəm. O cümlədən, cənab Xatəmini də dəvət edirəm.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Cənab prezident, biz qüsür etmişik. [129-130]

H e y d ə r Ə l i y e v: İndi mən bu qüsuru düzəldəcəyəm. Bunlar hamısı bizim münasibətlərimizin yaxşı tərəfidir və bunları inkişaf etdirməliyik. Biz çalışmalıyıq ki, İran-Azərbaycan əlaqələrində heç bir ləkə olmasın.

Bizim bir ümumi narazılığımız vardır. Uzun illərdir deyirik ki, məsələn, İranla Ermənistan arasında çox sıx iqtisadi əməkdaşlıq vardır. Biz bunu deyirik, ancaq İran tərəfindən bizim bu arzularımız yerinə yetirilmir. Çünki deyirlər ki, biz iqtisadi əlaqələr keçiririk, filan edirik. Ancaq iş də burasındadır ki, məsələn, Ermənistanın prezidenti var idi - Levon Ter-Petrosyan. O, il yarım bundan qabaq istefa verdi. O, bir neçə dəfə demişdi ki, əgər İrandan iqtisadi əlaqələrlə gələn şeylər iki gün kəsilsə Yerevan boğular. Bax,

bunu o özü demişdi. Yəni bu iqtisadi əlaqələr, şübhəsiz ki, İran üçün faydalıdır. Çünki ticarət etməlidir, öz mallarını satmalıdır. Ancaq bizimlə qardaşlıq nöqteyi-nəzərindən, bizim ölkəmizə təcavüz edən bir ölkə ilə iqtisadi sahədə bu qədər əməkdaşlıq etmək, - mən açıq danışım, indi ola bilər, kimsə incisin, ya inciməsin, - bu, bizi incidir.

Mən bunu dəfələrlə demişəm. Cənab Haşimi Rəfsəncaniyə demişəm, ali rəhbər cənab Xamneiye demişəm. Son dəfə İslam konfransı olanda ali rəhbər Ayətullah Xamnei ilə görüşdüm, orada ona da dedim. Cənab Xatəmiyə də demişəm. Ancaq vəziyyət dəyişmişdir. Mən bilirəm ki, siz burada vəziyyət dəyişdirən deyilsiniz. Ancaq sadəcə deyirəm ki, bizim aramızda gərək hər şey düz olsun.

Məsələn, Şərqi Azərbaycandan oraya körpü açmısınız. Bilmirəm, o körpü gündə o tərəf - bu tərəfə nə qədər maşın keçirir. Bu, sizin öz işinizdir. Ancaq mən bunu deməliyəm.

İkinci bir məsələ də ondan ibarətdir ki, İran böyük, qüdrətli bir dövlətdir. Qüdrətli dövlət olaraq da yaşaya-cıqdır. Dünya Birliyində özünün böyük yeri vardır, İran İslam inqilabının bu il 20 ili tamam olubdur. Uzun illər şahənşah üsul-idarəsi olubdur. [130-131] Amma İran xalqı öz seçimini edibdir, inqilab edibdir. İran İslam inqilabı xalqı hakimiyyətə gətiribdir və İran İslam Cümhuriyyəti elan olunubdur. Bu xalqın rəyi nədir, xalqın seçimi nədir – o da çox gözəldir. Biz İrana bir İran İslam Cümhuriyyəti kimi böyük hörmət edirik. Çünki dünyada çox islam dövlətləri vardır. Amma bizim üçün ən yaxın qonşu və bütün sahələrdə yaxın olan İran İslam Cümhuriyyətidir, islam dövlətidir. Biz qonşuyuq, bir-birimizə çox yaxın.

Amma Azərbaycanda bu gün deyil, on illərlə, yüz illərlə dövlət dünyəvi xarakter daşıyır. Bu da Azərbaycanın ənənəsidir. Ona görə də biz müstəqil olandan elan etdik ki, Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlətdir. Azərbaycanda din 70 il qadağan olunmuşdu. Amma mən dəfələrlə demişəm ki, xalq dindən ayrılmadı, dini qəlbində yaşatdı. Başa düşürsünüz, o vaxt ki, dinin üzərindən qadağa götürüldü, qısa müddətdə bir də gördün ki, din hər yerdə öz yerini aldı. Biz müsəlmanıq, bizim kökümüz müsəlmandır. Nə təhər deyərlər, biz islam dininin törəmələriyə. Ona görə də öz köklərini tanımayan, öz köklərini qiymətləndirməyən insan, yaxud millət heç vaxt millət ola bilməz.

O vaxt mən Naxçıvanda da olanda İrandan din xadimlərini dəvət edirdim ki, gəlsinlər. O vaxt hələ bizim lazımı qədər din xadimlərimiz yox idi. Azərbaycan dünyəvi dövlətdir, burada din dövlətdən ayrılır. Ancaq dinin öz yerini tutması üçün biz son illər çox böyük işlər görmüşük.

Sizə məlumdur, burada bir müqəddəs yer var, ziyarətqah, piri – «Bibiheybət» piri. İmam Rzanın qızı, həzrəti Museyi-Kazımın da bacısı həzrəti Hökumə xanım orada dəfn olunubdur. Orada vaxtilə böyük bir məscid tikilmişdi və o məscid ikinci dəfə Şirvanşahlar dövründə tikilibdir. Amma 1932-ci ildə o məscid dağıdılıb. Ancaq insanlar o müqəddəs yeri heç vaxt unutmayıblar, həmişə ora gediblər, oranı ziyarət ediblər. Xəstəsi gedib orada Allahdan şəfa diləyib, bir ağır işi [131-132] olan gedib orada Allahdan imdad diləyibdir. İnsanlar inanıblar.

Məsələn, mənim təşəbbüslə indi orada gözəl bir məscid tikilibdir. Bilmirəm, gördünüz, yoxsa yox?

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Bəli, cənab prezident, gördük. Sizin orada fotoşəkillərinizi də gördük.

H e y d ə r Ə l i y e v: Allaha şükürlər olsun ki, gördünüz. Mənim təşəbbüslə tikilibdir. Yəni mən bir dünyəvi dövlətin başçısıyam. Amma öz xalqımın mənəvi dəyərlərini, dinini, şübhəsiz ki, yaşatmaq istəyirəm. Oranı kim dağıtdısa, ancaq indi orada əvvəlki məscidlərdən daha da əzəmətli bir məscid tikildi. İndi insanlar yenə də oraya ziyarətə gedirlər. Siz gördünüz, o qəbirləri də birləşdirdik. Amma vaxtilə o qəbirləri tamamilə itirmişdilər. Ancaq xalq bilirdi ki, o qəbirlər haradadır. Biz qaldırdıq, yerləşdirdik, hamısını etdik.

Məsələn, mən Naxçıvanda olanda Tehrana gəlmişdim. Danışdıq, mən xahiş etdim, o vaxtlar «Rəfiqdust» təşkilatı var idi. Şübhəsiz ki, hökumətin göstərişi ilə o təşkilatla birlikdə gəldik, Naxçıvanda böyük bir məscidin əsasını qoyduq. Siz onu gedib görmüsünüzmü?

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Bəli, cənab prezident, o, artıq tamamlandıdır.

H e y d ə r Ə l i y e v: Bilirəm, tamamlandıdır. Bu ilin oktyabr ayında gedib oranı bir yerdə açacağıq. Ora siz də gələcəksiniz, mən də gələcəyəm. Çox gözəl bir məsciddir. Mən onu tikildən sonra görmədim, amma onun bütün layihəsinin hamısını görmüşəm, baxmışam. Bunları bir yerdə etmişik. Əsasını da bir yerdə qoymuşuq. Amma tikən, yaradan İran tərəfi olubdur. Bu da bizə köməkdir. Bu, yeganə bir hal deyildir. Bunlar çoxdur və bunları biz edirik, edəcəyik.

Amma Azərbaycanda din dövlətdən ayrılır. Azərbaycanda islam dövləti yoxdur, dünyəvi dövlət vardır. Buna görə də [132-133] indi bəzi hallarda İrandan bəzi din xadimlərinin gəlib burada müəyyən təbliğat aparması bizə zərər gətirir. Bunlar lazım deyil.

Məsələn, o vaxtlar mən özüm Naxçıvanda olanda deyirdim gəlsinlər. Çünki niyə? Onda bizim yetərli qədər din xadimlərimiz yox idi. Amma indi din xadimlərimiz var, şeyx var, şeyxülislam var.

Sovet hakimiyyəti vaxtı din qadağan idi. Amma Qafqaz Müsəlmanlarının İdarəsi Bakıda yerləşirdi və şeyxülislam var idi. Bu şeyxülislamdan qabaq, sovet hakimiyyəti vaxtı da şeyxülislam var idi. Mən onu da tanıyırdım – Əlizadə, adı yadımdan çıxıbdır – şeyxülislam idi. Uzun müddət Azərbaycanda şeyxlik edib və bütün Qafqazın şeyxülislamı idi.

Ona görə dini əlaqələr, şübhəsiz ki, olmalıdır, inkişaf etməlidir. Bu təbiidir və biz bunu etməliyik. Ancaq bir-birinin daxili işinə qarışmaq, - mən hesab edirəm ki, bu olmamalıdır. Biz bir dövlət olaraq,

dost, qardaş olaraq heç vaxt İran İslam Cümhuriyyətinin daxili işlərinin heç birinə qarışmırıq və qarışmırıq. Müxalifətdən kimsə burada qəzetdə nə yazırsa, onlara fikir verməyin. Mən səfirə bir-iki dəfə demişəm: bir var dövlətin siyasəti, bir də var ki, - indi bizdə mətbuat azadlığıdır, - müxalifətin, yaxud da ayrı-ayrı qəzetlərin fikri. Onlar dövlətin siyasətini ifadə etmir. Dövlətin siyasəti isə odur ki, İran İslam Cümhuriyyəti Azərbaycanın dostu, qardaşdır və bu ölkə ilə bizim dostluğumuz, qardaşlığımız daimidir və bunu inkişaf etdirəcəyik. Biz İranın daxili işlərinə qarışmırıq ki, İranda, nə bilim, niyə çadra örtürlər? Biz buna qarışmırıq. Yaxud da ki, bu yaxınlarda orada, nə bilim, nəşə olmuşdu. Bu, daxili işdir, hər yerdə ola bilər. Bu, harada yoxdur ki! Burada da bizim bu müxalifət bir dəfə yürüş etdi, şəhərdə 4 kilometr orabura getdilər. Mənim əleyhimə sözlər deyirdilər, yazırdılar, edirdilər. Nə bilim, gah orada, gah burada bir mitinq etmək istəyirdilər. [133-134]

Məsələn, o gün televiziya da gördüm ki, bir qrup gənc İran səfirliyinin qarşısında nəşə danışdır. Sonra mən bizim daxili işlər nazirinə telefon etdim. Dedim, buna niyə yol vermişiniz? İranın daxili işi ilə bizim nə işimiz var? Bizim işimiz yoxdur. Mən daxili işlər nazirinə çox ciddi irad tutdum ki, sən belə şeylərə yol verməməlisən. O da kimlərsə təşəbbüsü olmuşdu.

Bax, mən bu sözləri bir dost kimi, qardaş kimi niyə deyirəm? Bilirsən, dostluqda gərək hər şey açıq olsun. Hər şey açıq olanda hər şey də düz olur. Bunları deyirəm ona görə ki, xüsusən, bəzi hallarda bizi narahat edən ayrı-ayrı din adamlarının gəlib burada dini öz istədiyi kimi təbliğ etməsidir. Buna ehtiyac yoxdur. Artıq bizdə Quran da Azərbaycan dilinə tərcümə olunubdur. İnsanların burada Qurana da etiqadı var, məscidlərə də etiqadı var, istədikləri qədər məscid də tikirlər.

O vaxt mən istəmişdim siz Naxçıvanda məscid tikəsiniz. Çünki bizim gücümüz yox idi. Amma indi istəmirəm. Çünki Azərbaycanda indi o qədər məscid tikiblər ki, buna ehtiyac yoxdur. Hər dövrün bir hökmü var. O vaxt bu lazım idi, amma indi buna ehtiyac yoxdur, hər şey var. Mən bunları sizə bir qardaş kimi deyirəm. Xahiş edirəm, bu sözləri qardaş sözü kimi qəbul edəsiniz. Ona görə deyirəm ki, bizim münasibətlərimizdə həmişə təmizlik olsun, həmişə paklıq olsun.

Bir sözlə, bu gün mən sizinlə görüşümdən çox məmnunam. Bu gün çox sevinirəm. İndi mən də Təbrizə gəlmək arzusundayam. Mən Naxçıvanda olanda Təbrizə gəldim.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Bəli, cənab prezident, iki dəfə təşrif gətirdiniz. İndi gözləyirik ki, yaxın vaxtlarda Sizi Təbrizdə yenidən görək.

H e y d ə r Ə l i y e v: Bəli, iki dəfə oldum. Amma burada Azərbaycanın prezidenti olandan sonra bu mənə müəssər olmayıbdır. Çox arzusundayam. İranın hər bir şəhərini görmək istəyirəm. Məsələn, keçən səfərim zamanı İsfahanı gördüm. Çox [119-120] gözəldir. Kiş şəhərini gördüm. Naxçıvanda olanda Məşhədə getmişdim. Sonra Məşhəd-Sərəxs dəmir yolunun açılışında gedib Məşhədi bir daha gördüm. Çox gözəl bir yerdir.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Heç biri Təbrizin yerini vermir.

H e y d ə r Ə l i y e v: Əlbəttə, verə bilməz. Doğrudur, məşhədlilər deyirlər ki, Məşhəd Təbrizdən yaxşıdır.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Məşhəddə İmam Rza yaxşıdır. Ancaq Təbriz Məşhəddən yaxşıdır.

H e y d ə r Ə l i y e v: Bəli, Məşhəddə İmam Rza bizim hamımız üçün ən yüksək zirvədir. Mən sizə deyim ki, İmam Rzanın qəbrini, məbədini ziyarət edəndə heyran olmuşdum. Heyran olmuşdum ki, İran xalqı, milləti nə qədər əsrlər boyu bunu belə qoruyub saxlayıb, abadlaşdırıb, gözəlləşdirib. Doğrudan da, bu ziyarət insanlarda böyük təmizlik əmələ gətirir.

Mən Naxçıvanda olanda gəldim, İmam Rzanın qəbrini ziyarət etdim. Burada olanda isə getdim Məkkəni, Mədinəni ziyarət etdim. Siz bunları da bilirsiniz. Getdim, oranı da ziyarət etdim. Bunlar hamısı hər bir müsəlman üçün, şübhəsiz ki, müqəddəs yerlərdir. Ancaq düz deyirsiniz, Təbrizin yerini heç nə vermir. Ona görə də mən Təbrizə gəlmək arzusundayam. İndi sən dəvət edirsən, amma cənab Xatəmi də məni Təbrizə dəvət edir.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Cənab prezident, mən çox məhəbbətli və gözəl sözlərinizə görə Sizə təşəkkür edirəm. İstəyirəm ki, bir kəlmə əlavə edim. Bu da İranla Ermənistan arasındakı ticarət əlaqələri barədədir. Bunun amalı bizim əlimizdədir. Çünki Ermənistan İrandan hər nə aparmaq istəsə bizim ostanımızdan keçir və bizim xəbərimiz olur. Söz yoxdur ki, Ermənistanın İranla diplomatik və s. əlaqələri vardır. İki müstəqil ölkədirlər. Amma Ermənistan ilə nə ticarətdə, nə iqtisadiyyatda, nə də ayrı sahələrdəki əlaqələri İranla Naxçıvan arasında olan əlaqələrlə müqayisə etmək olmaz. [135-136]

H e y d ə r Ə l i y e v: Yox, Naxçıvan xüsusi yer tutur. Cənab Məhəmmədzadə, mən istəmirəm bunları müqayisə edəsiniz. Qətiyyənlə müqayisə olunması deyildir.

Y ə h y a M ə h ə m m ə d z a d ə: Fərqi budur ki, İran Cümhuriyyətində hamı, - prezidentdən tutmuş aşağılara qədər insanlar Azərbaycanla, Naxçıvanla işləməyi, kömək etməyi özlərinə vəzifə bilirlər. Amma tacirlərimiz özləri gedib Ermənistanla işləyirlər. Əlimizdən gələni edəcəyik və könümüz istəyir ki, həmin adamlar gəlsin Azərbaycanda, Naxçıvanda işləsinlər. Mən qəti deyirəm ki, strateji məhsullar – düyüdür, yağdır, taxıldır, benzindir, neftdir – bunlar Ermənistanla getmir. Bəzən biz eşidirik, haradasa yazılır – təəs-süf edirik. Deyirik ki, əgər getsə bizim ostanımızdan keçəcəkdir.

Mən iki ilə yaxındır ki, burada işləyirəm. Oraya hətta bir tanker də yanacaq və s. getməyibdir. Amma düzdür, heç bir şübhə yoxdur ki, bizim tacirlərimiz gedib Ermənistanda işləyirlər. İnşallah, bizim siyasətimiz bu olar ki, o tacirlərimiz də gəlsinlər, Azərbaycanla işləsinlər.

Mən bir daha lütfünüzə, məhəbbətinizə, bizi qəbul etməyinizə görə təşəkkür edirəm və biz Sizi Təbrizdə gözləyəcəyik.

Heydər Əliyev: Bunu səndən çox mən istəyirəm.

Yəhya Məhəmməd zadə: Cənab prezident, Təbrizi hamı istəyir. Mən dedim ki, hər bir azərbaycanlı heç olmasa gərək bir dəfə Təbrizi görə.

Heydər Əliyev: Bir dəfə azdır. Mən iki dəfə görmüşəm, amma azdır.

Yəhya Məhəmməd zadə: Burada görüşdüyüm adamlar dedilər ki, Təbrizi görməmişik. Dedim ki, biz xidmətinizdə hazırıq. İndi Təbrizin havası da xoşdur.

Heydər Əliyev: Yox, indi istidir, payızda gələcəyəm.

Yəhya Məhəmməd zadə: Təbrizin gündüzləri sərin, gecələri soyuqdur.

Heydər Əliyev: Naxçıvanda da elədir. [136-137]

Yəhya Məhəmməd zadə: Mən bir daha öz minnətdarlığımı bildirirəm. Bizə yüksək məhəbbət göstərdiniz. Əlbəttə, biz Sizin görüşünüzdən və ziyarətinizdən doymuruq.

Heydər Əliyev: Mən də sizdən doymuram.

Yəhya Məhəmməd zadə: İnşallah, bu söhbətləri Təbrizdə davam etdirərik . *

Heydər Əliyev: Yaxşı, davam etdirərik. Sağ olun. [137]

---

* Görüşdə İranın Şərqi Azərbaycan əyalətinin ostandarı Yəhya Məhəmmədzadə dövlətimizin başçısına xatirə olaraq Səhəndin mənzərəsini əks etdirən rəsm əsəri və Təbrizin gözəl yerlərini canlandıran fotoalbom hədiyyə etdi.

AVROPA BOKS FEDERASIYASININ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

3 avqust 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Şadam ki, siz Azərbaycandasınız və bu gün sizinlə görüşmək imkanına malikəm.

Boks idmanın maraqlı növüdür, onu çoxları sevir. Boks yarışları həmişə çox böyük maraq doğurur. Bu, dünyada yayılmış idman növüdür. Şəxsən mən bundan məmnunluq duyuram ki, boksun Azərbaycanda da öz zəngin ənənələri və tarixi var, prinsipcə fiziki inkişaf etmiş olan Azərbaycan xalqı idmanın digər növləri ilə yanaşı, boksla da məşğul olur.

Bu gün mən çox şadam ki, yeniyetmələr arasında IV Avropa boks çempionatı Azərbaycanda keçirilir. Mənə dedilər ki, 27 ölkənin idmançıları iştirak edirlər. Bu, çox xoşdur və onu göstərir ki, müstəqil dövlət olaraq Azərbaycan dünya birliyində – siyasi mənada da, iqtisadi mənada da, ictimai mənada da, o cümlədən idmanda da öz layiqli yerini tutmuşdur. Bu onu göstərir ki, Azərbaycan idmanı da dünyada tanınmışdır. Bütün bunlar, görünür, onun nəticəsidir ki, yeniyetmələr arasında IV Avropa boks çempionatı Azərbaycanda keçirilir.

Mən sizin çempionatınıza təbrik məktubu göndərdim. Sizi bir daha salamlayıram. Ümidvaram ki, burada IV Avropa çempionatı əvvəlkindən daha uğurla keçəcək və yeniyetmələr arasında Avropa çempionatı daha yüksək pilləyə qalxacaq[138-139]dır. Sizin hamınıza Azərbaycanda vaxtınızı xoş keçirməyi arzulayıram.

E m i l J e ç e v: (*Avropa Boks Federasiyasının prezidenti*): Hörmətli cənab Prezident, qonaqpərvərliyə görə, IV Avropa çempionatını Bakıda keçirməyə hazırlığa görə həmkarlarım - vitse-prezidentlər adından, Avropa Boks Federasiyası adından, Avropa boksçuları adından Sizə təşəkkür edirəm. Bir çox Avropa ölkələri bu çempionatı özlərində keçirmək hüququ uğrunda mübarizə aparmışlar. Lakin ölkənizin məşhurluğu və müvəffəqiyyəti sayəsində, Azərbaycan Boks Federasiyasının Prezidenti, tanınmış və hörmət bəslədiyiniz professor Əbiyevin sayəsində, - o, bizi inandıra bildi ki, Bakıda Avropa çempionatı keçirilməsi üçün hər cür şərait var, - müzakirə nəticəsində Sizin ölkəniz seçildi.

Elə ilk gündən mənim bütün əməkdaşlarım və köməkçilərim yekdilliklə etiraf etdilər ki, Azərbaycan Milli Olimpiya Komitəsinin, Gənclər və İdman Nazirliyinin, Boks Federasiyasının dediklərinin hamısı reallıq olmuşdur. Sizdə çempionatın keçirilməsi üçün gözəl şərait, səriştəli mütəxəssislər var. Biz heyranıq. Mən bunu televiziya ilə çıxışında da dedim, bu barədə Avropa mətbuatında da yazıldı. Biz xüsusi Avropa konfransında bu barədə, bizi valeh etmiş qonaqpərvərliyiniz barədə danışacağıq. Sizin istedadlı xalqınız, boksçularınız bizi xüsusilə valeh etdi. Mən hər bir ölkədə boksun inkişafına dair məlumatı nəzərdə tuturam. O ki qaldı Azərbaycana, bilirdim ki, burada əla hazırlığa malik boksçular var. Amma gördüklərim mənim üçün gözlənilməz oldu. Elə ilk görüşlər göstərdi ki, bizi burada böyük sürpriz gözləyir. Əminəm ki, idmançılarınız layiqincə çıxış edəcək və onlardan azı üç nəfər Avropa çempionu olacaqdır.

Qonaqpərvərliyə görə və idmana münasibətinizə görə səmimi-qəlbədən çox sağ olun deyirəm. [139-140]

H e y d ə r Ə l i y e v: Bizim qonaqpərvərliyimiz həqiqətən yüksəkdir. Təəssüfləndiyim yeganə bir şey varsa, o da budur ki, yaxşı hava olmasını təmin edə bilmədik. Çox istidir. Bilmirəm, siz bu istiyə necə dözürsünüz. Yarışların keçirildiyi stadion yaxşıdır, onun tikintisində mənim bilavasitə münasibətim olub. Lakin belə istidə orada yarışmaq daha böyük hünər, idmana sədaqət tələb edir. Mən bir çox onillərdir Bakıda yaşayıram, amma belə isti görməmişəm. Çox istidir.

Təkcə burada isti deyildir. Hər yerdə istidir. Xəbər verdilər ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarında istidən 93 adam həlak olmuşdur. Avropada istidir, Rusiyada istidən meşələr od tutub yanır və buna görə orada indiyədək böyük çətinliklər var. Nə etmək olar. Əgər boksçular belə isti şəraitdə mübarizə aparır və yüksək göstəricilərə nail olurlarsa, bu bir daha göstərir ki, onlar güclü və layiqlidirlər.

Mən öz komandamıza görə sevinirəm. Yeniyetmə boksçularımız əvvəlki çempionatlarda həm qızıl, həm gümüş, həm də bürünc medallar qazanmışlar. Ümidvaram ki, onlar bu medalları burada da qazanacaqlar.

Başlıcası budur ki, bunun ictimaiyyətimiz üçün, adamlarımız üçün, gənclər üçün, yeniyetmələr üçün, Azərbaycanda bütün boksçular üçün çox böyük əhəmiyyəti var. Yəni bu, gəncləri boks kimi idman növü ilə məşğul olmağa ruhlandırır. Bu, bizim Boks Federasiyasını, federasiyamızın prezidentini sevindirir. O, çox səylər göstərmişdir və göstərir. Bir sözlə, burada təkcə bu Avropa tədbirindən olduqca çox maraqlı nəticələr var. Sizi bir daha təbrik edirəm. Ümidvaram ki, çempionatımızın son nəticələri münasibətilə də təbrik etməyə imkanım olacaqdır.

C a n ə r D o ğ a n e l i (*Türkiyə Boks Federasiyasının prezidenti*): Cənab Prezident, icazə versəniz, ana dilimizdə, türkcə danışaram. Buradakı azərbaycanlı qardaşlarım da türkcə danışmaqdan məmnun olurlar. [140-141]

Azərbaycanda, Bakıda bu çempionatın keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir. Türkün qonaqpərvərliyini, gücünü, belə tədbirləri keçirməyə qadir olduğunu hamıya göstərdi. Mən özüm də çox məmnunam. Bizi burada qəbul etdiyinizə görə də təkrar təşəkkür edirəm. Fəxri sədri olduğunuz «Mərmərə» Qrupu Strateji və Sosial Araşdırmalar Vəqfinin adından da Sizə salam gətirmişəm.

Heydər Əliyev: Siz «Mərmərə» qrupundansınız?

Cənər Doğaneli: Bəli, mən bu qrupun üzvüyəm. Akkan bəy bizim Boks Federasiyasının vitse-prezidentidir. Hamıdan Sizə salam gətirmişəm.

Heydər Əliyev: Çox sağ olun. Onlar mənim dostlarımdır. Həm İstanbulda, həm də Bakıda, Azərbaycanda görüşlərim olubdur. Xahiş edirəm, məndən salamlar yetirəsiniz. Türkiyədə boksçular çoxmu?

Cənər Doğaneli: Bəli, dünya çempionatında medallar qazanmış uşaqlarımız var. Amma biz kişiler arasında keçirilən yarışlarda daha yaxşı çıxış edirik. Allahın qisməti ilə, avqustda Amerikada – Hyustonda dünya çempionatında medal alırıq.

Heydər Əliyev: Çox yaxşı, uğurlar arzulayıram.

İqor Qaydamak (*Ukrayna*, Avropa Boks Federasiyasının vitse-prezidenti): Biz Sizi müdrik siyasətçi və idmana böyük diqqət yetirən insan kimi tanıyırıq. Küçədə, şəhərdə Sizin haqqınızda elə səmimiyyətlə danışrlar və sevinirsən ki, böyük insan burada nə qədər yaxşı işlər görür. Buna görə də ümidvaram ki, Azərbaycan boksçuları burada uğurla çıxış edəcək, habelə Sidneydə olimpiya oyunlarında Azərbaycanı müvəffəqiyyətlə təmsil edəcəklər.

Qonaqpərvərliyə görə sağ olun.

Heydər Əliyev: Ukrayna ilə bizim çox yaxşı, səmimi münasibətlərimiz var. İndi mən Ukrayna prezidentinin seçkiləri ilə maraqlanıram. Ukrayna prezidenti Leonid Kuçma [141-142] mənim, bizim böyük dostumuzdur, o, çox ləyaqətli insandır və Ukraynada cəmiyyətin demokratikləşməsi üçün, islahatların həyata keçirilməsi üçün çox işlər görmüşdür. Əlbəttə, Ukrayna çox geniş potensiala malik böyük ölkədir, mürəkkəb ölkədir. Ancaq kənardan bizə, xüsusən mənə göründüyü kimi, Leonid Daniloviç Kuçma ölkəni layiqincə idarə edir. Buna görə də xahiş edirəm, mənim salamlarımı və ən xoş arzularımı Ukrayna xalqına yetirəsiniz, mən uğurlar diləyirəm ki, xalq keçid dövrünün çətinliklərini dəf edə bilsin. Bu çətinliklər hər yerdə var – sizdə də, bizdə də. Leonid Daniloviç Kuçmaya prezident seçkilərində uğurlar arzulayıram. Bilmirəm, siz kimə səs verəcəksiniz, amma mən onun tərəfindəyəm.

Hörmətli dostlar, sizinlə görüşməyə şadam. Sizə ən xoş arzularımı bildirirəm. Gəlin sizinlə birlikdə xatirə şəkli çəkdirək. [142] *

---

* Avropa Boks Federasiyasının prezidenti Emil Jeçev Heydər Əliyevə xatirə hədiyyəsi və federasiyanın kiçik suvenir bayrağını təqdim etdi.

– Azərbaycan Boks Federasiyasının prezidenti Ağacan Əbiyev Heydər Əliyevə çempionatın bütün növlərdən xatirə medallarını təqdim etdi.

**BÖYÜK BRİTANIYA VƏ ŞİMALİ İRLANDİYA BİRLƏŞMİŞ KRALLIĞININ
MÜDAFİƏ NAZİRİ CƏNAB CÖRC ROBERTSONA**

Hörmətli cənab nazir!

Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatının Baş katibi vəzifəsinə təyin olunmağınız münasibətilə sizi səmimi-qəlbən təbrik edirəm.

Əminəm ki, Sizin başçılıq edəcəyiniz təşkilat bundan sonra da dünyada təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin edilməsində mühüm rol oynayacaqdır.

«Sülh naminə tərəfdaşlıq» programının üzvü olan Azərbaycan NATO ilə əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə böyük əhəmiyyət verir, Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı ilə əməkdaşlığı yüksək qiymətləndirir.

Londondakı görüşümüzü məmnuniyyətlə xatırlayıram və ümidvaram ki, yeni vəzifənizdə dialoqumuz uğurla davam edəcəkdir.

Sizə möhkəm cansağlığı və işlərinizdə müvəffəqiyyətlər arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 5 avqust 1999-cu il[143]

FƏLƏSTİN DÖVLƏTİNİN PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB YASİR ƏRƏFATA

Hörmətli cənab prezident!

Sizi, müsəlman və ərəb aləminin görkəmli siyasi xadimini, Fələstin xalqının yenilməz liderini 70 illiyiniz münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Fələstinin azadlığı uğrunda uzun illər boyu fədakarcasına mübarizəniz ilə Siz nəinki öz xalqınızın, həm də bütün sülhsevər dünya ictimaiyyətinin böyük məhəbbət və hörmətini qazanmışınız.

Ümidvaram ki, xalqlarımız arasındakı dostluq münasibətləri daim genişlənəcək və inkişaf edəcəkdir.

Sizə möhkəm cansağlığı, işlərinizdə uğurlar, qardaş Fələstin xalqına sülh, əmin-amanlıq və tərəqqi arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 5 avqust 1999-cu il[144]

MDB İCRAİYYƏ KOMİTƏSİNİN SƏDRİ, BİRLİYİN İCRAÇI KATİBİ YURİ YAROVLA GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

6 avqust 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Yuri Fyodoroviç, Müstəqil Dövlətlər Birliyinin icraçı katibi kimi, Sizi Azərbaycanda salamlayıram.

Biz Sizinlə çoxdan tanış, bir çox illər əməkdaşlıq etmişik. Siz Rusiyada müxtəlif yüksək vəzifələrdə çalışmışınız, indi MDB-nin icraçı katibisiniz. Biz Sizi bu vəzifəyə Müstəqil Dövlətlər Birliyi ölkələri başçılarının axıncı iclasında təyin etmişik və şadam ki, Siz artıq praktiki işə başlamışınız, birliyə daxil olan ölkələrə səfərə çıxmışınız.

Sizi Azərbaycanda salamlayıram və şadam ki, vaxt tapıb gəlmisiniz, çünki bizim sizinlə ümumi vəzifəmiz birliyimizi təkmilləşdirməkdən, inkişaf etdirməkdən, onu MDB-yə daxil olan hər bir dövlət üçün daha səmərəli orqana çevirməkdən ibarətdir. Sizi salamlayıram.

Y u r i Y a r o v: Heydər Əliyeviç, bu gün Sizinlə görüşmək imkanına malik olduğuma görə, gözəl, füsunkar şəhərə gəlmək dəvətinə görə Sizə ilk öncə səmimiyyətlə və ürəkdən təşəkkür etmək istərdim. Mən şəhərinizi həyatımda ilk dəfə görərkən ona heyran qaldım. Sizə ürəkdən cansağlığı, firavanlıq və bu gözəl dövlətin rifahı naminə işinizdə ürəkdən uğurlar arzulamaq istəyirəm. [145-146]

Mətləbə keçməzdən əvvəl, mənə İcraiyə Komitəsinin sədri təyin etmiş rəhbərlərdən biri kimi, Sizə, - buna görə minnətdaram, - bu il aprelin 2-də qəbul etdiyiniz qərarlarla əlaqədar İcraiyə Komitəsində nə kimi işlər görüldüyü barədə hesabat verməyi başlıca vəzifəm sayıram.

Heydər Əliyeviç, Siz bizim qarşımızda ən əvvəl strukturlarda dəyişikliklər aparmaq vəzifəsi qoymusunuz. Biz bu vəzifəni yerinə yetirmişik və Sizin razılığınız və hökumət başçılarının Minskə keçirilmiş axıncı iclasında nümayəndə heyətinizə verdiyiniz səlahiyyətlər sayəsində hazırda yekun mərhələsindəyik. Onlar İcraiyə Komitəsi və İqtisadi Şura haqqında müvəqqəti əsasnaməni də əsas kimi götürmüşlər və beləliklə, biz onların struktur barədə razılığını aldıqdan sonra yenidənqurmaya başlaya bilmişdik. Həmin orqanların plan üzrə 1400 işçisi əvəzinə, Sizin müəyyən etdiyiniz 711 rəqəmi reallaşdırılmışdır. Hazırda Dövlətlərarası İqtisadi Komitə və İcraiyə Komitəsi bazasında, Minskə İcraiyə Komitəsində əslində 360 nəfər var. Lakin biz tam miqdarda əməkdaş götürmürük. Mən norma qoymuşam ki, yerlərin 10 faizi boş qalsın. Nəyə görə? Ona görə ki, həyat hansısa yeni vəzifələr irəli sürəcək və təbii olaraq, Hökumət Başçıları Şurası, İqtisadi Şura, Xarici İşlər Nazirləri Şurası və digər strukturlar qarşımızda müəyyən vəzifələr qoya bilərlər və onda bu problemlərin həlli üçün mütəxəssisləri işə götürmək olar və lazım gələcəkdir. Yox, əgər bu vəzifələrin hamısı indidən tutulsa, onda Dövlət Başçıları Şurasının qərarlarını gözləmək lazımdır və bu halda biz vaxt itirəcəyik. Razılaşdıq ki, 10 faiz gələcəkdə irəli sürüləcək vəzifələrin operativ sürətdə həyata keçirilməsi üçün ehtiyat olaraq qalsın.

H e y d ə r Ə l i y e v: Bu, həmişə, istənilən hallarda düzgün qərardır.

Y u r i Y a r o v: Biz Minsk və Moskvadakı icraiyə strukturlarının 90 faizini əslində komplektləşdirmişik. İndi başlıca [146-147] vəzifə bəyənilmiş kvota və struktura əsasən vəzifələrə dövlətlərdən adamlar təyin etməkdir. Proses başlanmışdır və biz onun sona çatmasını gözləyirik. Yəni ilk növbədə belə bir qərara gəlmişik ki, hər dövlətdən 12 müavin olacaqdır. Dövlətlərin büdcələrinə ağırlıq düşməsinə yol verməmək üçün biz müavin vəzifələrini departamentin rəhbəri vəzifəsi ilə birləşdirməyi qərara almışdıq. Başqa sözlə desək, dövlətin nümayəndəsi, yəni ondan olan müavin konkret departamentin rəhbəri olacaqdır. Biz çox düşündük, Abbas Aydınoviçlə də, İcraiyə Komitəsində də məsləhətləşdik ki, Azərbaycandan olan müavinə belə təklif etmək doğru olardı ki, Azərbaycan hansı departamentini, MDB-nin hansı tematikasını öz üzərinə götürərdi. Belə bir qənaətə gəldik ki, Azərbaycan Prezidentinin bəyəndiyi, başlıca istiqamət kimi seçdiyi, dünyanın bütün dövlətlərini maraqlandırmış tematikanı götürmək lazımdır – bu, böyük İpək yolunun təşəkkülü tematikasındır. Ona görə də biz bunun birlikdə bəyənilməsini qərara aldığımız və ümumi fikir belə oldu ki, Azərbaycandan təyin edilən müavin həm də nəqliyyat və kommunikasiyalar departamentinin rəhbəri olacaqdır. Yəni Sizin qarşıya qoyduğunuz dövləti vəzifə Sizin bilavasitə nümayəndənizin, mənim müavinimin bütün MDB çərçivəsində həyata keçirəcəyi vəzifə ilə üst-üstə düşəcəkdir. Bir sözlə, maraqlar üst-üstə düşəcəkdir.

Müavinlərin təyin olunması prosesi gedir. Dörd dövlət – Tacikistan, Gürcüstan, Özbəkistan, Qırğızıstan öz nümayəndələrini təqdim etmişlər və onlar işləyirlər. Bu proses getdikcə sürətlənir və ümidvarlıq ki, yaxın vaxtlarda Siz də müvafiq göstəriş verəcəksiniz ki, mənim müavinim, yəni Sizin göndərəcəyiniz adam eyni zamanda departament rəhbəri olaraq Moskvada öz işinə başlaya bilsin.

Həllini gözlədiyimiz ikinci məsələ ondan ibarətdir ki, Sizin qoyduğunuz vəzifə – hərtərəfli inteqrasiya anlayışından əl [147-148] çəkmək və konkret olaraq azad ticarət zonasına keçmək vəzifəsi yerinə yetirilə

bilsin. Biz bu vəzifəni başa düşməklə yanaşı, onu da dərk edirik ki, Siz deyilənlərə və kağızlara əsasən deyil, birgə işimizin və İcraiyyə Komitəsinin fəaliyyətinin səmərəliliyi və faydalılığı əsasında mühakimə yürüdəcəksiniz. Ona görə də islahat prosesinin azad ticarət zonasının fəaliyyəti ilə bağlı başlıca vəzifənin həyata keçirilməsi prosesini yubarmamasını çox vacib sayırıq. Bunun üçün sentyabrın 10-da İqtisadi Şuranın ilk iclasının çağırılmasına razılıq verməyinizi Sizdən xahiş etməyi lazım bilirik. Ümidvarıq ki, Siz bu vəzifəni Baş nazirin müavinlərindən kimin yerinə yetirəcəyini müəyyənləşdirəcəksiniz.

Mən onların hamısına minnətdaram və bu gün fürsətdən istifadə edərək bir daha deyirəm ki, biz hamımız gözəl bir insanı, zənnimizcə, bizim üçün, MDB üçün, MDB-də qarşılıqlı anlaşma üçün çox işlər görmüş olan bir insanı – Abbas Aydınoviçi 50 illiyi münasibətilə təbrik edirik. Ümidvarıq ki, onun Moskvada daimi köməkçisi olacaq və bu köməkçi Sizin qoyduğunuz vəzifələri yerinə yetirəcək, Azərbaycan hökumətinə kömək edəcəkdir ki, bizim hazırladığımız qərarlar ölkənin arzu və istəkləri ilə, siyasəti, iqtisadi strategiyası ilə uyğun gəlsin. Buna görə də inanırıq ki, biz köməkçinin kim olacağını yaxın vaxtlarda biləcəyik.

Kvota üzrə ayrılmış daha bir vəzifə – Moskvada daimi işçi olmalıdır. O, Ekspert Komissiyasında işləyərək, İqtisadi Şura üçün məsələləri hazırlayacaq və ətraflı öyrənəcəkdir. Onun başlıca vəzifəsi azad ticarət zonasının genişlənməsi və inkişafı üçün ardıcıl tədbirlər həyata keçirməkdən, Hökumət Başçıları Şurası üçün materialları səriştə ilə hazırlamaqdan ibarətdir.

Biz oktyabrın 8-də Ukraynada Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclasını keçirməyi nəzərdə tutmuşuq və bunun üçün Sizin nazirin və Baş nazirin müavininin də razılığını almışıq. Kiyev buna lütfkarlıqla razılıq vermişdir. Ukraynanın təklifi [148-149] Sizin yadınızdadır. Ukrayna prezidenti təsdiq etmişdir ki, onlar bunu sevinc hissi ilə yerinə yetirəcəklər. Hökumət Başçıları Şurasının axıncı iclasında isə razılığa gəldik ki, plana görə, növbəti iclas oktyabrın 8-də və özü də Ukraynada olacaqdır. Əlbəttə, Hökumət Başçıları Şurası iclasının nə vaxt olacağını müəyyənləşdirmək məsələsi qalır. Heydər Əliyeviç, Hökumət Başçıları Şurası iclasının keçirilməsi tarixi barədə Sizin məsləhətinizi dinləməyə hazırıq. Plana görə, avqustun 31-də prezident məni qəbul edə biləcəkdir. Sizin rəyinizi dinlədikdən sonra mən bu barədə ona məlumat verəcəyəm. İndiki görüşümü əsasən mən də iclasın keçirilməsi vaxtını təklif edə biləcəyəm. Hərçənd deyə bilərəm ki, Ukrayna prezidenti mənimlə qeyri-rəsmi söhbət əsnasında bildirdi ki, o, Hökumət Başçıları Şurası iclasının da həmin vaxtda keçirilməsini ürəkdən alqışlayardı və ev sahibi kimi, Ukraynada hər cür şərait yaratmağa hazırdır.

Biz gündəliyin layihələrini hazırlamışıq, bu gün mən onları Sizin hökumətinizə verəcəyəm. Layihələrə Xarici İşlər Nazirləri Şurası üçün 16 məsələ, Hökumət Başçıları Şurası üçün 24 məsələ daxildir, sonuncuların yarısı İqtisadi Şurada da müzakirəyə çıxarıla bilər. Sizin iradənin və bütün dövlət başçılarının iradəsi olarsa, biz Hökumət Başçıları Şurasının müzakirəsinə 6 məsələ, o cümlədən başlıca sənədlər olan İcraiyyə Komitəsi haqqında əsasnamənin, İqtisadi Şura haqqında əsasnamənin təsdiq olunmasını təklif etmək niyyətindəyik. İndi isə MDB strukturlarında maliyyə yoxlaması aparılması haqqında Sizin qərarınızın yerinə yetirilməsinin gedişinə dair yazılı hesabat barədə. Biz onu yerinə yetirmişik və mən, Heydər Əliyeviç, icazənilə, yoxlamanın sənədini burada, Sizin aparatınızda saxlayacağam və bununla da həmin qərarın yerinə yetirilməsi haqqında hesabat vermiş olacağam.

Azad ticarət zonasının mühümlüyünü əsas tutaraq, biz həmin məsələlərin hazırlanması üçün bütöv bir tədbirlər planı [149-150] müəyyənləşdirmişik. Mən o planı da Sizin hökumətinizə verəcəyəm. Bu tədbirlərin ən mühümlərindən biri 1994-cü ildən bəri azad ticarət zonası üzrə fəaliyyətin təhlili olacaqdır. Bu gün biz yeni nəşə bir şey yaratmaq yox, qarşıya qoyduğunuz başlıca vəzifələri yerinə yetirmək – dövlətlər arasında mal və xidmətlərin hərəkəti yolundakı sədləri götürmək istəyirik. Ardıcıl tədbirlər planını tərtib edərkən həllinə çalışdığımız vəzifə bundan ibarətdir. İşçi, ekspert qruplarının aprelin 2-dən sonra keçirilmiş bütün forum və iclaslarında, habelə Hökumət Başçıları Şurasının Minskə çağırılmış axıncı iclasında adamlarınız yaxından iştirak etdiklərinə görə, konstruktivizmə və bütün məsələlərə dair optimal qərarlar axtarışına görə Sizə, hökumətə, Xarici İşlər Nazirliyinə təşəkkürümü bildirməliyəm.

Məmnunluqla demək istəyirəm ki, İcraiyyə Komitəsi haqqında əsasnamə ilə bağlı çoxsaylı fikir ayrılıqlarını və məsələləri Azərbaycanın mövqeyi sayəsində aradan qaldırdıq, halbuki onları Hökumət Başçıları Şurasının axıncı iclasında bunu etmək mümkün olmamışdı. Bu, forumda mümkün oldu. Ona görə də bu işdə Azərbaycan nümayəndə heyətinin rolu çox böyükdür. İndi bütün məsələlər aradan götürülmüşdür. Özbəkistan da öz prinsiplial məsələləri barəsində mövqələrini uyğunlaşdırıb və mənə deyiblər ki, razıdırlar. Bizdə mürəkkəb məsələlər vardı, onlar artıq aradan götürülmüşdür. İndi təkə bir məsələ – MDB-nin və İcraiyyə Komitəsinin beynəlxalq hüquq subyekti olması məsələsi qalır. Yəni bəzi həmkarlarım bizə beynəlxalq təşkilatlarla əlaqəyə girmək hüququ verilməsindən qorxub çəkinirlər, halbuki biz BMT tərəfindən tanınmışıq və orada müşahidəçi statusuna malikik. Lakin mənə elə gəlir ki, biz bu işi davam etdirərək bir formul tapacağıq, müvafiq səlahiyyətlər veriləcəkdir. Onu da bilirik ki, bu səlahiyyətlər dövlətlərin qaydaları və əsasnamələri ilə uyğun gələcəkdir. Artıq bundan sonra hesab etmək olar ki, bu çox mühüm məsələlər üzrə struktur dəyişikliyi və azad [150-151] ticarət zonasına doğru istiqamət götürülməsi işi başa çatdırılmışdır.

Bu halda fəaliyyətimizə qiymət verilməsi zona ilə bağlı vəzifələrin yerinə yetirilməsi müstəvisinə keçəcəkdir. Biz burada başlıca vəzifəni görürük – Siz qarşıya vəzifə qoymusunuz ki, zona 2000-ci il yanvarın 1-dən fəaliyyət göstərməlidir. Yadımdadır, Siz və bir sıra digər dövlər başçıları demişdiniz ki, konkret mərhələləri və zonaları müəyyənləşdirmək vacibdir. Bu vəzifəni yanvarın 1-dək yerinə yetirmək üçün biz iki, hətta üç mərhələ görürük. Birincisi, azad ticarət zonası haqqında 1994-cü il tarixli sazişin ratifikasiya edilməsidir. Azərbaycana təşəkkürümüzü bildirərək demək lazımdır ki, o, bütün sənədləri ratifikasiya etmişdir və bizim heç bir narahatlığımız yoxdur. Əksinə, biz Sizin simanızda dəstək alırıq. Altı dövlət, o cümlədən Rusiya, Ukrayna, Belarus əsas sənədləri hələ ratifikasiya etməlidirlər. Bütün 12 dövlət bu saziş barədə Moskvada aprelin 2-də imzaladığınız protokolu ratifikasiya etməlidir. Tacikistan sazişi də, protokolu da ratifikasiya etmişdir. Qalan bütün dövlətlərlə işləmək və dəstək verilməsini xahiş etmək lazım gəlir ki, biz bunu başa çatdıra bilək.

Rusiya üzrə vəziyyət bizi xüsusilə həyəcanlandırır. Dünən mən Baş nazir Stepaşin ilə görüşdüm. Sergey Vadimoviç Sizə özünün səmimi salamını, xoş arzularını çatdırmağı və təəssüfləndiyini bildirməyi xahiş etdi ki, Rusiya tərəfi Hökumətlərarası Komissiyaya o qədər də hazırlaşmayıb, heç də hər şey mümkün olmayıbdır, lakin Rusiya lazımınca işləyəcək və komissiyanın üzvləri gələcəkdir. O, həmçinin dedi ki, özü hökmən buraya gələcəkdir. Ona görə də onun təbriklərini də, arzularını da qəbul edin, Baş nazir həmçinin əmin edir ki, o, Sizin səmimi dostunuzdur və buraya mütləq gələcəkdir.

Heydər Əliyev: Sağ olun. Hər şeyə görə mənim təşəkkürümü ona yetirin. Həmçinin bildirin ki, mən onu [151-152] gözləyirəm, qoy özü həmkarları ilə birlikdə gəlsin ki, biz burada məsələləri əsaslı surətdə müzakirə edə bilək.

Yuri Yarov: Sağ olun, Heydər Əliyeviç.

Bizim üçüncü problemimiz var və o, ən əvvəl Rusiya tərəfinə aiddir – bu, malların təyinat yeri üzrə əlavə dəyər vergisidir. Biz Rusiyanın və tərəflərin ratifikasiya etməsi üzərində işi davam etdiririk. Dövlət Duması məktublarımıza münasibətini bildirmiş və ratifikasiyanın müzakirəsi məsələsini sentyabr üçün iş planına salmışdır. Amma Rusiya hökuməti sənədləri ratifikasiyaya verməlidir. Yəni İcraiyyə Komitəsi ratifikasiyanın uğurla başa çatdırılması üçün işi davam etdirməlidir. Burada biz tədbirlərimizin ardıcıl olduğunu görürük və Sizin qarşıya qoyduğunuz vəzifəni yerinə yetirməyə çalışırıq.

Əlbəttə, indiki mərhələlərdə biz başqa bir vəzifəni həyata keçirmişik. Siz bizim qarşımızda MDB strukturlarının 1999-cu il üçün vahid büdcəsini işləyib hazırlamaq vəzifəsi qoymusunuz. Xarici İşlər Nazirləri Şurasının, Hökumət Başçıları Şurasının Minskə keçirilmiş iclası sayəsində biz 1999-cu ilin büdcəsini təsdiq etmişik. Bu bir yana, Sizin tapşırığınızla biz 2000-ci il üçün büdcənin layihəsini də işləyib hazırlamışıq. Layihə hazırda dövlətlərin müzakirəsindədir. O, Rusiya Maliyyə Nazirliyindən keçmişdir. Bilirsiniz ki, 50 faizi onlar ödəyirlər. Yəni biz Sizin müəyyənləşdirdiyiniz məqsədə doğru irəliləyirik.

Beləliklə, aprelin 2-də Moskvada qaldırdığınız məsələlərdən əslində eləsi yoxdur ki, yerinə yetirilməsin və ya yekun mərhələsində olmasın. Hesab edirik ki, axırncı forumların, iclasların iş prosesində kifayət qədər ciddi, yaxşı, konstruktiv şərait yaranmışdır. Əvvəla, hər hansı mövqə barəsində bir-birinə diqqət, hər bir dövlətin istənilən mövqeyinə hörmətçil münasibət hiss olunur, qarşılıqlı surətdə məqbul qərarlar axtarılır. Bu gün kiminsə öz hökmünü yeritmək arzusu yoxdur, hər bir dövlətin, onun nümayəndəsinin səsi eşidilmişdir, [152-153] başlıcası isə bu səslərin hamısı əhəmiyyətlidir. Qəbul etdiyimiz qərarlar arasında eləsi yoxdur ki, o, dövlətlərdən hər hansı biri üçün qeyri-məqbul olsun. Biz ancaq ümumi qərarlar axtarıyıq.

Sizi əmin etmək istəyirəm ki, həm də Azərbaycanın nümayəndə heyətinin sayəsində bu praktika normaya çevrilmişdir. Ümidvaram ki, bundan sonra o, həmişə belə olacaqdır. Yəni mövqələrin uyğun gəlib-gəlməməsindən asılı olmayaraq, hamı bir-birinə hörmətlə yanaşır, ümumi məqbul qərar axtarır. Ümidvaram ki, bu Sizin tərəfinizdən və bütün dövlət rəhbərləri tərəfindən dəstəklənəcəkdir.

İkinci hissə. Əlbəttə, başa düşürük ki, MDB, onun strukturları say-seçmələr klubu və ancaq özlüyündə gərək olan təşkilat deyildir. Zənnimizcə, strukturumuzun inkişafı üçün və dövlətlərə gərəkli, bütün xalqlara faydalı olması üçün iki cəhət hökmən olmalıdır. Biz hər şeydən əvvəl vəzifəni bunda görürük ki, dövlətlər başlıca məsələlərin həllinə yanaşmağın ümumi yollarını işləyib hazırlasınlar, qəbul etdikdən sonra isə onları həyata keçirə bilsinlər. Bu gün mənə burada da məsləhət gördülər ki, qərarları az qəbul etmək, amma onların yerinə yetirilməsinə hökmən nail olmaq lazımdır. Biz bunu əsas tutaraq qərara gəldik ki, dövlətlərə elə məsələ təklif etmək lazımdır ki, bu, istər MDB-nin daxilində, istərsə də beynəlxalq meydanda iş üçün maraqlı olsun. Nə nəzərdə tutulur? Yəni indi, məsələn, Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmaq üçün MDB-nin üzvü olan dövlətlərdən hər biri qarşısında bu təşkilatın nə kimi şərtlər irəli sürdüyünü aydın görməyə çalışmaq, onları ümumiləşdirməyə səy göstərmək, hər bir dövlətə aid xüsusiyyəti görmək, lakin hamı üçün ümumi, səciyyəvi olan halları nəzərə çarpdırmaq lazımdır. Hamı üçün ümumi, səciyyəvi olacaq halları - Ümumdünya Ticarət Təşkilatına daxil olmaqdan ötrü qaydaları və standartları ön sıraya çəkməyə və irəlilətməyə çalışmaq gərəkdir. [153-154]

Səfərim, bir sıra dövlət rəhbərləri ilə görüşlərim zamanı yaqın etdim ki, İcraiyyə Komitəsi qərarları həyata keçirməsə də, hər hansı konkret vəzifələri yerinə yetirəcək strukturlara kömək göstərməlidir. Yəni Siz lazım bilsəniz, biz böyük İpək yolu haqqında proqramda iştirak etməyə hazırıq və bu məsələdə bizim

yerimiz barədə Sizin məsləhətinizi gözləyirik. Hərçənd başa düşürəm ki, maraq doğuracaq başqa proqramlar da ola bilər. Bu mərhələdə nəyin başlıca vəzifə olduğu barədə və bu vəzifədə MDB İcraiyyə Komitəsinin yeri barədə məsləhətlərinizə görə biz Sizə həmişə təşəkkür edəcək və minnətdar olacağıq.

Sizin gözəl şəhəriniz barədə təəssüratımı bitirmək istəyirəm. Şəhərin təşəkkülü, inkişafı sahəsində Sizin fəaliyyətinizlə bağlı bir çox xüsusiyyətləri görmək mənə xoş idi. Yeni tikintilər inkişaf, perspektiv deməkdir. Bu o deməkdir ki, əgər tikirlərsə, deməli, yaşayır və inkişaf edirlər, deməli, iqtisadiyyat kifayət qədər möhkəmlənir. İqtisadiyyat məhz bununla qiymətləndirilir. Tikiriksə, deməli, perspektivi görürük, inkişaf edirik. Bu xoşdur. Hesab edirəm ki, bu, buraya gəlib-gedənlərin hamısına xoşdur. Biz bu planların həyata keçirilməsi sahəsində Sizin fəaliyyətinizi, silahdaşlarınızın işini həmişə qiymətləndirəcəyik, başlıcası isə, İcraiyyə Komitəsinin qüvvə və imkanları daxilində iştirak etmək istərdik. Sağ olun, Heydər Əliyev.

H e y d ə r Ə l i y e v: Mən sizin məlumatınızı məmnunluqla dinlədim və deməliyəm ki, hesabat sanballıdır. Axı biz - dövlət başçıları məsələləri, o cümlədən MDB-nin strukturlarını və fəaliyyətini təkmilləşdirmək məsələsini müzakirə etdiyimiz vaxtdan cəmi dörd ay keçmişdir. Elə onda biz hamımız birlikdə sizi MDB-nin icraçı katibi təyin etdik. İndi sizin söylədikləriniz göstərir ki, icra katibliyi MDB-nin işləri ilə çox fəal, çox məqsədyönlü və çox konkret surətdə məşğul olur. [154-155]

Sizin dediklərinizdən onu qeyd etmək istəyirəm ki, icraçı katib kimi sizin fəaliyyətiniz iqtisadi inkişafın, qarşılıqlı iqtisadi əlaqələrin başlıca, əsas məsələləri üzərində cəmləşdirilmişdir. Ştatların ixtisarı nəzərdə tutulan yeni strukturu təklif edə bilməyiniz və təklif etdiyiniz struktur, şübhəsiz ki, əvvəllər olduğundan daha yaxşı işləyə bilər və başqalarının təklif etdiyindən qat-qat yaxşıdır - bu sevindirir.

Mənə xoşdur ki, siz icra katibliyinin işində, xarici işlər nazirlərinin iclasında və digər görüşlərdə Azərbaycan nümayəndəsinin fəal iştirakını qeyd edirsiniz. Yəqin, bu sizi inandırır ki, biz həqiqətən istəyirik ki, MDB – bizim birləşdiyimiz təşkilat ümumi söhbətlər və ya lazımsız siyasi uydurmalar üçün klub deyil, əksinə, mötəbər, fəal işləyən bir təşkilat olsun.

Məsələn, mən sizin dediklərinizin hamısı ilə razıyam, o mənada ki, biz əsas diqqəti iqtisadiyyat məsələlərinə, iqtisadiyyat sahəsində qarşılıqlı fəaliyyətə və MDB-yə daxil olan hər bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı məsələlərinə yönəltməliyik. İndiki halda imkanlar böyükdür.

Əlbəttə, mən MDB-nin və onun bütün strukturlarının fəaliyyətinin tam demokratik olması mövqelərində durmuşam və dururam. Deməliyəm ki, bu, həmişə elan olunmuşdur, amma deyə bilmərəm ki, ötən illər ərzində elan edilənlər reallığa çevrilmişdir və ya reallaşmışdır. Bu imkandan istifadə edərək, həmin məsələ barəsində öz rəyimi bir daha bildirmək istəyirəm.

Daha bir məsələ barəsində. MDB-ni çox da hərbişəkləndirmək lazım deyildir. Siz dövlət başçılarının əvvəlki iclaslarında mənim çıxışlarımı yəqin xatırlayırsınız. Mən MDB-nin tərkibində ölkələr arasında hər cür hərbi ittifaqların həmişə əleyhinə çıxmışam və çıxıram. Bilirsiniz, qərribə haldır: bir tərəfdən, biz hamımız bir birlikdəyik, digər tərəfdən, bu birliyə daxil olan ölkələr arasında hərbi ittifaqlar yaradılır. Əlbəttə, [155-156] hər bir ölkə öz hərəkətlərində sərbəstdir, o müstəqildir və ona lazım, faydalı olan istənilən sazişləri bağlaya bilər. Lakin biz hərbişəkləndirmə yolu ilə getməməliyik. Bütün dünya yeni müharibələr, yeni münaqişələr yaranmasının mümkünlüyünü aradan qaldırmağa doğru gedir.

Bundan ona görə danışırım ki, bu, bizim ağırlı yerimizdir, əlbəttə, MDB-yə daxil olan və bizdəki kimi problemləri olmayan ölkələr mənim bəyanatlarıma bəzən biganə qalırlar, çünki bu, onlara toxunmur, yer etmir. Bununla belə, istəməzdim ki, bu ölkələr də Azərbaycan kimi belə vəziyyətə düşsünlər. Əgər onlar bu təzahürlərə, hər cür hərbi ittifaqlara qarşı müqavimət göstərməsələr, onda, əlbəttə, bu ölkələrdən hansısa biri nə vaxtsa belə mürəkkəb problemlərlə üzləşə bilər.

Təəssüf ki, Rusiya rəhbərliyi mənim bəyanatlarımı dinləyir, amma öz bildiyini edir. Mən Rusiya ilə Ermənistan arasında hərbi ittifaqı, Ermənistan ərazisində yeni növ silahlar, paketlər, təyyarələr yerləşdirilməsini nəzərdə tuturam. Əgər bu, tutalım, Tacikistanda onun Cənub ölkələrindən – həqiqətən ağır proseslər gedən ölkələrdən müdafiəsi üçün edilirsə, bunu başa düşmək olar. Axı bizim ümumi vəzifəmiz Tacikistanı təkcə onun üçün deyil, başqa ölkələr üçün də ağır ola biləcək müdaxilədən qorumaqdır. Tacikistanın hər hansı MDB ölkəsi ilə heç bir münaqişəsi yoxdur. Azərbaycan isə artıq 12 ildir Ermənistanla münaqişə vəziyyətindədir.

Rusiya Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin dincliklə aradan qaldırılması üzrə Minsk qrupunun, Minsk konfransının Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransa ilə birlikdə həmsədridir. Münaqişə ona görə aradan qaldırılmır ki, Ermənistan silahlı qüvvələri müxtəlif səbəblər üzündən Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal etmişdir, oradan bir milyondan artıq azərbaycanlı qovulmuşdur, onlar ağır şəraitdə, çadırlarda yaşayırlar. Rusiya bir tərəfdən Ermənistanla Azərbaycan arasında sülhəratma vəzifəsini həyata keçirir, [156-157] digər tərəfdən isə Ermənistanla öz hərbi əlaqələrini genişləndirir, Ermənistan ərazisindəki öz hərbi qüvvələrini artırır.

Siz yəqin ki, mənim bu barədə bəyanatımı eşitmişiniz, o, sizin üçün təzə deyildir. Mən bu bəyanatlarımla Rusiyada bəlkə də kimlərsə bezikdirmişəm. Lakin bu, real olaraq belədir. Biz Rusiya ilə dostluq münasibətlərinə maliklik və nəinki bu gün, sabah, həmişə belə münasibətlərə malik olmaq istəyirik, çünki ölkələrimiz və xalqlarımız arasında münasibətlərin zəngin, müsbət, çox xoş tarixi var. Azərbaycan da müstəqil dövlət olaraq, öz xarici siyasətində ən əvvəl bütün qonşularla, xüsusən Rusiya ilə dostluq

münasibətləri saxlamaq vəzifəsini qarşıya qoyur, çünki Azərbaycanla Rusiyanı bağlayan o qədər şey var ki, yalnız bütün sahələrdə əlaqələrimizin dərinləşməsi və genişlənməsi, dostluq münasibətlərimizin inkişafı Azərbaycan üçün və Rusiya üçün yaxşı nəticələri təmin edə bilər. Bu, xarici siyasətimizin qəti xəttidir, biz onu həyata keçiririk və keçirəcəyik. Amma haqqında söhbət açdığım kədərli hallar, əlbəttə, qan qaraldır.

Məsələ heç də onda deyil ki, misal üçün, mən bu barədə dövlət başçısı kimi danışiram. Bunlar xalqımızda, ictimaiyyətimizdə böyük narazılıq doğurur. Əgər kimsə mənə izah edərsə ki, yox, bu, Azərbaycana qarşı deyil, NATO-ya qarşı yönəldilmişdir, onu xalqa izah etmək qeyri-mümkündür. Axı bu nə deməkdir? Heç kim başa düşə bilmir, nə üçün Rusiya özünü NATO-dan Ermənistan ərazisindən qorumalıdır. Aydın deyildir. Buna görə də, Yuri Fyodoroviç, başa düşürəm ki, siz bu işlərə hələlik toxunmamısınız. Bəlkə də həтта yaxşı haldır ki, siz əsas diqqəti iqtisadi məsələlər üzərində cəmləşdirmisiniz, orada hərbi işlər üzrə MDB katibi var. Buna baxmayaraq, biz MDB-də birləşmiş dövlətlərlik və bütün bunlardan açıq danışımalıyıq.

Biz öz nümayəndəmizi mütləq müəyyən edəcəyik. Biz MDB-nin yeni strukturlarında iştirak edəcəyik. Təkrar edib [157-158] rəm, Allah eləsin, bundan sonra yaxşı olsun. Lakin sizin bu dörd ayda müəyyənləşdirdiyiniz məsələlər məmnunluq, açığı deyəcəyəm, həтта nikbinlik hissi doğurur. Bir sözlə, mən icraçı katibin fəaliyyətində keyfiyyət dəyişiklikləri görürəm. Çox keyfiyyətli dəyişikliklər. Bu da yaxşıdır. Konkretlik, dəqiqlik. Sonra, hər bir kəs öz işi ilə məşğul olmalıdır. Bu halda iş gedir. Lakin bəzi insanlar bununla da, başqa işlə də, üçüncü bir işlə də məşğul olduqda, əsas işə xələl gəlir.

Bir sözlə, biz MDB strukturlarının fəaliyyətində yaxından iştirak etmək üçün özümüzə asılı olan bütün işləri görəcəyik. Əgər bütün başqaları Xarici İşlər Nazirləri Şurasının və Hökumət Başçıları Şurasının iclaslarını oktyabrın 8-də Kiyevdə keçirməyə razı olsalar, mən etiraz etmirəm. İclasların Kiyevdə keçiriləcəyini həтта alqışlayacağam, çünki biz Moskvada həddindən çox toplaşırıq.

O ki qaldı dövlət başçılarının görüşünə, bilmirəm, görünür, bir qərara gəlmək lazımdır. Görüş nə vaxt olacaq?

Yuri Yarov: Avqustun 31-də mən Boris Nikolayeviçlə görüşəcəyəm.

Heydər Əliyev: Siz əvvəlcə hər hansı bir tarixi müəyyənləşdirin, bundan sonra isə...

Yuri Yarov: Üzr istəyirəm, Heydər Əliyeviç, tarix məsələsi Sizinlə, dövlət başçıları ilə ümumən müəyyən edilmişdir. Nə vaxt görüşmək barədə Sizde qaydalar, normativlər var. Hökumət Başçıları Şurasının iclası da oktyabrın 8-nə təsadüf edir.

Heydər Əliyev: Yəni siz onu nəzərdə tutursunuz ki, hər şey - o da, o birisi də, üçüncüsü də bir vaxtda olacaqdır?

Yuri Yarov: Bəli.

Heydər Əliyev: Bilirsiniz, başqa ölkələrin razılığı olsa, mən etiraz etmirəm.

Yuri Fyodoroviç, başlanğıc yaxşıdır. Sizə gələcəkdə də bu cür yaxşı uğurlar arzulayıram. Deməli, bu arzular ona yönəl [158-159] dilmişdir ki, birliyimiz bizim onu görmək istədiyimiz kimi olsun. Bu, icra katibliyindən və ya icraçı katibdən deyil, bizim hamımızdan asılıdır. Ancaq hər bir dövləti stimullaşdırmaq üçün yaxşı təşkilat lazımdır. Yaxşı təşkilat olduqda, hər şey dəqiq və aydın olduqda, bu, belə münasibət doğurur. Belə olmadıqda, vəziyyət mürəkkəbləşir. Ona görə də hesab edirəm ki, bundan sonra daha yaxşı olmalıdır.

Yuri Yarov: Bir xahiş edə bilərəmmi?

Heydər Əliyev: Buyurun.

Yuri Yarov: Xarici İşlər Nazirləri Şurasına, Hökumət Başçıları Şurasına gələcək adamlara hər halda xeyir-dua verin ki, onlar elə bir formül tapsınlar ki, biz bu formül əsasında beynəlxalq təşkilatlarla işi bundan sonra da davam etdirə bilək və mənə digər beynəlxalq təşkilatların işçi orqanları ilə əlaqə yaratmaq hüququ verilsin.

Heydər Əliyev: Bu ki təzə məsələ deyildir.

Yuri Yarov: Əvvəllər katibliyin bu cür hüququ vardı.

Heydər Əliyev: Olmaya, indi əlinizdən alıblar?

Yuri Yarov: İndi vermirlər.

Heydər Əliyev: Kim alıb?

Yuri Yarov: Dörd nümayəndə var – onlar Azərbaycandan, Ukraynadan, Özbəkistandan və Gürcüstandandır. Gürcüstan demişdir ki, mövqeyini ehtiyatda saxlayır. Lakin mən ağsaqqal kimi, patriarx kimi, birinci olaraq Sizə müraciət edirəm.

Heydər Əliyev: Mən hara, ağsaqqallıq hara. Biz MDB-yə sonralar daxil olmuşuq. Siz bəlkə mənim yaşımı nəzərdə tutursunuz?

Yuri Yarov: Mən Sizin müdriклиyinizi nəzərdə tuturam.

Heydər Əliyev: Bax, Abbas Abbasov təqsirkardır. Sizsə, deyirsiniz ki, o yaxşıdır. [159-160]

Yuri Yarov: Yaxşıdır. Heydər Əliyeviç, əgər mövqelər uyğun gəlmirsə, bu, o demək deyil ki, biz pisik. Deməli, axtaracağıq. Xeyir-dua versəniz tapacağıq.

Heydər Əliyev: Yəqin müəyyən səbəblər var, o, mənə məlumat verməlidir. Mən indi heç nə deyə bilmərəm. O, ümumiyyətlə, çalışqan adamdır. Əgər o, haradasa ilişib qalıbsa, deməli, bunun səbəbləri var. O, səbəb olmadan belə etməz. Mən aydınlaşdıraram.

Yuri Yarov: Sizin razılığınız lazımdır.

Heydər Əliyev: Mən aydınlaşdıraram.

Yuri Yarov: Sağ olun, Heydər Əliyeviç.

Heydər Əliyev: O, mənə məsələ barədə məlumat verməli, əsaslandırılmalıdır və sair. Mən indi heç nə deyə bilmərəm.

Yuri Yarov: Sağ olun. Lakin əsas var ki, Siz vəziyyətdən necə çıxmağı deyəcəksiniz. Sağ olun, Heydər Əliyeviç.

Heydər Əliyev: Sağ olun. [160]

MUSTAFA HACIQASIMOV ADINA AZƏRBAYCAN MAMALIQ BƏ GİNEKOLOGIYA MƏRKƏZİNİN AÇILIŞ MƏRASİMİNDƏ NİTQ

Bakı, Xətai rayonu

6 avqust 1999-cu il

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli qonaqlar və dostlar!

Mən təəssüf edirəm ki, ingilis dilində danışanın tərcüməçisi var, amma mənim Azərbaycan dilində danışdığımı Rusiyanın nümayəndələrinə tərcümə edən yoxdur. Güman edirəm, siz kömək edərsiniz.

Azərbaycan dövlətinin müasir iqtisadi siyasəti, sosial-iqtisadi siyasəti sosialyönümlü bazar iqtisadiyyatı prinsipləri əsasında qurulub və inkişaf edir. Bu siyasət həyata keçirilərək Azərbaycanda son illər, demək olar ki, həyatın bütün sahələrində böyük islahatlar aparılır. İqtisadiyyatda, sənayedə, kənd təsərrüfatında torpaq islahatı, geniş özəlləşdirmə proqramı həyata keçirilir. Biz bu siyasəti həyata keçirərək insanlara sərbəstlik veririk, insanlarda təşəbbüskarlıq hissini yaratmağa çalışırıq və sahibkarlıq hissini yaratmağa çalışırıq. Çünki bazar iqtisadiyyatını təmin etmək üçün bunlar əsas şərtlərdir.

Təbiidir ki, bunlar Azərbaycanda qısa müddətdə təmin oluna bilmir. Çünki sahibkarlıq, iqtisadiyyatda sərbəstlik, özəl sektor – bunlar hamısı təkcə Azərbaycan üçün deyil, Rusiya üçün də, keçmiş Sovetlər İttifaqına mənsub olmuş [161-162] bütün dövlətlər, ölkələr üçün də yeni bir şeydir. Ancaq dövlət siyasətini həyata keçirmək üçün təşəbbüskarlıq bu məsələlərin, yəni bizim bu istəklərimizin, arzularımızın daha da sürətlə həyata keçirilməsinin əsas amillərindən biridir.

Biz islahatları bütün sahələrdə keçiririk və səhiyyə sahəsində də islahatların keçirilməsi çox zəruridir. Bu barədə mənim fərmanlarım var, lazımı göstərişlərim var, qərarlar vardır. Məmnuniyyətlə deyə bilərəm ki, son vaxtlar Azərbaycanın səhiyyəsində islahatlar həyata keçirilir və onlar da öz müsbət nəticəsini verir.

Təbiidir, səhiyyə sosial sahədir. Bir dövlət olaraq, hökumət olaraq biz xalqımızın, millətimizin, vətəndaşlarımızın sosial tələblərini təmin etməliyik. Ona görə də insanların sağlamlığını və vətəndaşların müalicəsini təmin etmək üçün səhiyyədə mövcud imkanlardan daha da səmərəli istifadə etmək lazımdır. Bununla bərabər, səhiyyədəki islahatların digər hissəsi həmin sahədə özəl sektor yaratmaqdan ibarətdir.

Nazir Əli İnsanov burada söylədi ki, artıq bir çox tibb müəssisələrində ayrı-ayrı bölmələr özəl sektor hesabına keçirilib, ödənişli, pullu xidmət göstərir. Amma onlar hamısı dövlətin içindədir, dövlətin, hökumətin tərkibindədir, yəni bizim Səhiyyə Nazirliyinin tərkibindədir.

Azərbaycanda ilk dəfə bir, ya iki il bundan öncə təcili yardım sahəsində bir özəl müəssisə yarandı. Mən onu çox bəyəndim və alqışladım. Hətta gedib onu ziyarət etdim, açılışında iştirak etdim. İndi biz bu gün bu sahədə, bu istiqamətdə aparılacaq işlərin yeni bir nümunəsinin şahidiyik. Bu, çox sevindirici haldır. Ona görə ki, səhiyyədə özəl sektoru yaratmaq, sahibkarlığı yaratmaq bəlkə də ticarətdən, yaxud da kənd təsərrüfatından, sənayedən və iqtisadiyyatın başqa sahələrindən qat-qat çətinidir. Ancaq bu lazımdır. Bu vacibdir. Ona görə belə bir özəl tibb müəssisəsinin yaranması bizim üçün əlamətdar bir hadisədir və güman edirəm ki, bu təşəbbüs [162-163] bütövlükdə, ümumiyyətlə, səhiyyə sahəsində özəl sektorun, sahibkarlığın yaranması üçün yaxşı bir nümunədir.

Eyni zamanda, sevindirici haldır ki, bu özəl müəssisə demək olar ki, tibbin hamı üçün vacib və hamı üçün çox əziz olan sahəsində - mamalıq və ginekologiya sahəsində yaranıb. Bu, bizi çox sevindirdi. Çünki tibbin hər sahəsi lazımdır, insanlar səhiyyə xidmətinin bütün sahələrinə ehtiyacıdılar. Ancaq qadınlara yardım göstərmək, ginekologiya yardımı göstərmək və mamalıq işini təşkil etmək, yəni bizim millətimizin artması üçün qadınların doğum şəraitini yaxşılaşdırmaq – bu, çox əziz və çox mötəbər bir işdir. Ona görə də bu sahədə özəl müəssisənin yaranması, yenə də deyirəm, çox əhəmiyyətlidir. Bu özəl müəssisəni yaradanlar – Leyla xanım Şıxlinskaya, hesab edirəm ki, çox gözəl bir nöqtəyə vurublar və mən bunu xüsusi alqışlayıram.

Bu müəssisənin yaranması, şübhəsiz ki, hadisədir. Ancaq burada bizim gördüyümüz cihazlar, alətlər və bu binanın özü - həqiqətən qadınlara xidmət etmək üçün, həm doğum, həm müalicə, həm də başqa xidmətlər göstərmək üçün burada yaranmış şərait, həm tibb cihazları, həm başqa ləvazimatlar, həm də binanın özünün bunun üçün çox müasirləşdirilməsi – bu, şübhəsiz ki, çox sevindirici haldır. Bunlar hamısı onu göstərir ki, bu yeni mamalıq və ginekologiya klinikası, yaxud mərkəzi tezliklə Azərbaycanda özünəməxsus yeri tutacaqdır.

Mən hamısına baxdım. Burada bizim mütəxəssislər mənə izahat verirdilər. Xüsusən Moskvadan gəlmiş mütəxəssislər - akademik, səhiyyə nazirinin müavini. Hər halda onlar bunu bizim hamımızdan yaxşı bilirlər. Biz sadəcə deyə bilirik ki, gözəldir, yaxşıdır. Amma onlar bu cihazları, bu ləvazimatları yaxşı bilirlər və onların verdikləri qiymət, şübhəsiz ki, bizi sevindirir. Mən də hesab edirəm ki, belə bir gözəl müəssisənin yaradılması Azərbaycan-Rusiya əməkdaşlığında daha bir addım atılması deməkdir və bu da bizim Azərbaycanın Ru [163-164] siya ilə bütün sahələrdə əməkdaşlıq etmək siyasətimizə bir töhfədir.

Mən bu gün Müstəqil Dövlətlər Birliyinin icraçı katibi hörmətli cənab Yuri Fyodoroviç Yarovla görüşüb söhbət edirdim. Mən o söhbətdə bir daha ona bildirdim ki, Azərbaycanın xarici siyasətində Rusiya ilə əlaqələri genişləndirmək, inkişaf etdirmək, yüksəltmək, daha da səmimi etmək, daha da dost etmək əsas yer tutur. Biz bu siyasəti həyata keçiririk və keçirəcəyik. Çünki Rusiya bizim qonşudur. Rusiya ilə Azərbaycan on illərlə, yüz illərlə bağlı olubdur, bir yerdə olubdur, dost olubdur. Rusiya dünyanın böyük dövlətlərindən biridir. Rusiyada demokratikləşmə gedir, iqtisadi islahatlar həyata keçirilir. Rusiya ilə biz bütün sahələrdə əməkdaşlıq etmək istəyirik. Əgər səhiyyə sahəsində də və xüsusən, bu özəl sektorun yaranmasında da Rusiya bu cür əməkdaşlıq edibsə, bu, yenə də deyirəm, bizim siyasətimizə, əməli tədbirlərimizə gözəl töhfədir və mən bunu xüsusi qiymətləndirirəm.

Təbiidir ki, belə bir müəssisənin yaranması ən müasir cihazlar, alətlər, ləvazimatlar alınmasa mümkün olmazdı. Bu barədə Almaniya şirkətinin də xidməti burada çox böyükdür. Yenə də deyirəm, bunlar hamısı sevindirici haldır və ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki, bu müəssisə yarandığı kimi, belə gözəl görünüşü kimi, gələcəkdə iş fəaliyyətində həmişə bu səliqəni saxlayacaqdır. Qadınlar bundan səmərəli istifadə edəcək, Azərbaycan xalqının inkişaf etməsi üçün burada yeni-yeni uşaqlar dünyaya gələcəkdir.

Mən sizi bu münasibətlə təbrik edirəm və bu gözəl klinikaya uğurlar arzulayıram. Sağ olun. [164]

İRAN İSLAM RESPUBLİKASININ TİKİNTİ VƏ ŞƏHƏRSALMA NAZİRİ ƏLİ ƏBDÜLƏLİZADƏNİN BAŞÇILIQ ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

7 avqust 1999-cu il

Əziz dostum, qardaşım Əbdüləlizadə!

Hörmətli nümayəndə heyəti üzvləri, hörmətli qonaqlar, hörmətli səfir!

Mən sizi səmimi qəlbdən salamlayıram, Azərbaycana xoş gəlmisiniz, səfa gətirmisiniz. Sizin Azərbaycanda olmağınızdan, bugünkü görüşümdən çox məmnunam.

Ağayi Əbdüləlizadə ola bilər ki, mənim İranla əlaqələrimdə birinci yerdə duran adamdır. Çünki o vaxtlar, Naxçıvanın çətin dövründə mən orada olarkən biz İranla əlaqələrimizi birinci növbədə, Təbriz, Şərqi Azərbaycan vasitəsilə yaradırdıq. Bu əlaqələrin yaranmasında və sonra bu əlaqələrdən Naxçıvanın faydalanmasında mənim əziz dostum ağayi Əbdüləlizadənin çox böyük fəaliyyəti və rolu var.

Naxçıvanda o ağır dövrdə keçirdiyimiz günlər, həm də Təbrizdəki görüşlərimiz hamısı mənim xatirimdədir, onlar heç vaxt yaddan çıxmaz. Təkcə ona görə yox ki, mən bunu şəxsi nöqtəyi-nəzərdən deyirəm, ancaq bizim dövlətlərarası münasibətlərimizə görə bunların hər biri, hər bir nöqtəsi tarixi hadisədir. Ağayi Əbdüləlizadə iki tərəfdən Azərbaycana çox yaxındır: birincisi, o illər Şərqi Azərbaycanın ostandarı olub, [165-166] Təbrizin böyüyü olubdur, ikincisi də ki, urmiyalıdır. Elədir, yoxsa yox, səhv eləmirəm? Urmiyalıdır, ora da Qərbi Azərbaycandır. Bunlar hamısı bizi çox doğma edibdir. Mən çox məmnunam.

Bu qısa zamanda ikinci dəfədir ki, mən İran İslam Cümhuriyyətinin nümayəndə heyəti ilə görüşürəm. Ola bilər ki, son həftə, yaxud son on günlük Azərbaycanda İran günləridir. Bu da çox gözəldir və çox lazım idi. Çünki gediş-gəlişdə müəyyən bir fasilə var idi. Doğrudur, bizim nümayəndələrimiz İrani ziyarət edirlər. Bizim parlamentin sədri də İrani həm rəsmi ziyarət etmiş, həm də sonra İslam Konfransı Təşkilatının üzvü olan ölkələrin parlament sədrlərinin görüşündə iştirak etmişdir. Başqa nümayəndələrimiz də İranda olmuşlar. Ancaq İrandan Azərbaycana ziyarət az idi. İndi siz yaxşı başlamısınız. Əvvəl Şərqi Azərbaycanın nümayəndə heyəti gəldi, indi də İran İslam Cümhuriyyətinin naziri, bizim dostumuz ağayi Əbdüləlizadə başda olmaqla, nümayəndə heyəti gəlmişdir.

Mən keçən dəfə də görüşümdə demişdim, bu gün də deyirəm ki, İranla bizim əlaqələrimiz mehriban, səmimi dostluq, qonşuluq və qardaşlıq əlaqələri xarakteri daşıyır. Əlbəttə ki, bəzi qüvvələr bu əlaqələri ləkələmək istəyir, bəziləri mane olmaq istəyir. Ancaq buna nail olmaq mümkün deyildir. Çünki xalqlarımızın dostluğunun, qardaşlığının dərin kökləri var. Köklərimiz bizi uzaq keçmişə aparır. Biz bir mədəniyyətə – Şərq mədəniyyətinə mənsub xalqlarıq, bir dinə – islam dininə mənsub olan xalqlarıq. Ən əsası da odur ki, biz qonşuyuq.

Azərbaycanın İranla olan məsafəcə uzun sərhədi, demək olar, başqa ölkələrin heç birisi ilə yoxdur. Demək, İran bizim həm yaxın qonşumuzdur, həm də Araz çayının o tayı, bu tayı həmişə azərbaycanlılar üçün əziz olmuşdur. Vaxtilə Araz bizi birləşdirirdi, heç vaxt da ayırmırdı. Ancaq sonra, 70 il bundan öncə, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulandan sonra bu əlaqələr get-gedə azaldı, sonra isə tamam kəsildi. [166-167]

Xatirimdədir, o vaxtlar Azərbaycan Sovet İttifaqının tərkibində bir cümhuriyyət olarkən insanlarımız xarici ölkələrə səfərlər edirdilər. Mən də 70-ci illərdə, 80-ci illərin əvvəllərində Azərbaycanın başçısı kimi, bir çox ölkələrə səfər edirdim, hətta Sovet İttifaqının nümayəndə heyətinin başında da olurdum. Ancaq bizə İrana səfər etməyə imkan vermirdilər. Mən Moskvada işləyəndə – Sovetlər İttifaqının rəhbərlərindən biri, Baş nazirin birinci müavini və Siyasi Büronun üzvü idim – çox ölkələrə səfər etdim, Sovetlər İttifaqının çox ölkələrə gedən dövlət nümayəndə heyətlərinin başçısı oldum. Bir neçə dəfə dedim ki, bəlkə İrana da bir səfər olsun, - buna imkan vermədilər. Yəni demək istəyirəm ki, bizdən asılı olmayaraq, 70 il bizi bir-birimizdən ayırdılar.

Ancaq Allaha şükürlər olsun ki, sərhədlər açıldı, Azərbaycan öz milli azadlığına, müstəqilliyinə çatdı, nail oldu. İndi Azərbaycan sərbəst, müstəqil dövlətdir və müstəqil dövlət kimi, bütün ölkələrlə öz əlaqələrini qurur. Ancaq yenə də deyirəm, qonşu insan üçün həmişə qonşudur. Bəzən bizim xalq arasında belə deyirlər: yaxşı qonşu pis qohumdan yaxşıdır. Bəzən də deyirlər ki, bəlkə də qohum qohumdur, ancaq uzaqdadır, qonşu isə divarın o tərəfindədir. Böyük şəhərlərdə qonşular bəlkə də bir-birini tanımırlar. Xatirimdədir, gənc vaxtlarımda Naxçıvanda yaşayanda orada qonşular arasında divar var idi, bəzən onu götürürdülər ki, heç divar da olmasın. Ona görə qonşu ölkə bizim üçün, şübhəsiz ki, başqa ölkələrdən vacibdir.

Mən bunları deyərək bir daha məmnun olduğumu bildirmək istəyirəm ki, ağayi Əbdüləzizadə, sizinlə və sizinlə birlikdə gələn nümayəndə heyətinin üzvləri ilə görüşürəm. Mən sizi bir daha salamlayıram.

Əli Əbdüləzizadə (*İran nümayəndə heyətinin başçısı*): Allaha çox şükür edirəm ki, neçə illərdən sonra bu gün böyük və əziz qardaşım, alicənab Prezident Heydər [119-120] Əliyevi Bakı şəhərində ziyarət edirəm. Hər şeydə əvvəl, Sizin məhəbbətinizə və səmimiyyətinizə görə öz adımdan və nümayəndə heyətinin üzvləri adından təşəkkürümü bildirirəm.

Buyurduğunuz kimi, İran və Azərbaycan cümhuriyyətləri iki qonşu, müstəqil məmləkətdir. Bu qonşuluqdan əlavə, bizim çoxlu müştərək əlaqələrimiz vardır. Dinimiz müştərəkdir, İranın çox böyük hissəsi ilə buranın dili müştərəkdir, qibləmiz müştərəkdir. Buyurduğunuz kimi, qonşu qonşu ilə bir-birinə bəlkə qardaşdan da yaxındır. Yaxşı qonşu qardaşdan da irəlidir. Şükür olsun Allaha ki, Azərbaycan Cümhuriyyəti ilə İran İslam Cümhuriyyəti yaxşı qonşudurlar, bir-birinə qardaşdan yaxındırlar.

İnşallah, tezliklə biz şəxsinizi, alicənab Prezidenti Tehrandə görəəcəyik. Ağayi Xatəmi Sizi dəvət edibdir. Təşəkkürünü bildirir ki, bu dəvəti qəbul edibsiniz. Gərək günbəgün çalışaq ki, qonşuluqda əlaqələrimiz çox olsun, gediş-gəliş çoxalsın. Azərbaycan Cümhuriyyəti müstəqillik qazandığı ilk günlərdən İran məmləkəti sizə dayaq, qardaşdır.

Dediğiniz kimi, Siz Naxçıvanda çətin şəraitdə olanda, Azərbaycanın, Naxçıvanın ağır günlərində İran İslam Cümhuriyyəti qardaş, yaxın qonşu kimi öz yolunu sizin ixtiyarınıza verdi ki, Azərbaycanla Naxçıvan bir-birindən ayrı düşməsin. Əlimizdən gələn qədər çalışdıq ki, Naxçıvanın ağır günlərinə şərik olaq. Şükür olsun ki, Sizin rəhbərliyinizlə o ağır günlər aradan götürüldü və mən görürəm ki, Azərbaycanda günbəgün abadlıq və inkişaf nəzərə çarpır.

4-5 il olardı ki, Bakını görməmişdim. Sizi təbrik edirəm, Bakı çox gözəl olub. Arzum budur ki, Azərbaycanın hər yeri elə bu cür olsun. Mən qardaşlarıma dedim ki, Azərbaycanın tarixində Prezident Heydər Əliyevin adı abadlıqla, inkişafqla qoşa çəkilir. Siz xəstələnmişdiniz, cərrahiyyə əməliyyatı keçirmisiniz. Allaha şükür olsun ki, indi səhhətiniz yaxşıdır. Sizin həyatınız Azərbaycan üçün çox gərəkdir. Sizin rəhbərliyiniz [168-169] altında Azərbaycanın cavanları, qeyrətli milləti daha böyük uğurlar qazanacaqlar və buna layiqdirlər. Cavanlar təhsil alacaq, Sizin rəhbərliyinizlə böyük şəxslər yetişəcək, Azərbaycan öz müstəqilliyini həmişə qoruyub saxlayacaqdır.

Mən Prezident Xatəminin salamını Sizə çatdırmağı özümə borc bilirəm. Hökumətdə olan həmkarlarımla – nazirlərin də hamısının salamını Sizə yetirirəm, onlar Tehrandə Sizinlə görüşməyi səbirsizliklə gözləyirlər. Bizi buraya dəvət etdiyinizə görə də bir daha təşəkkürümü bildirirəm. Bu iki-üç gündə bizə o qədər məhəbbət göstərirlər ki, mən Bakını öz vətənim bilirəm. Amma mənimlə gələn fars qardaşlarımla da bu günlərdə o qədər məhəbbət, qardaşlıq münasibəti görüblər ki, mənə deyirlər, deyərsən, elə Bakı da İran kimidir. Dedim ki, heç fərqi yoxdur, bura bizim hamımızın evidir.

Heydər Əliyev: Doğrudur, sizin öz vətəninizdir.

Əli Əbdüləzizadə: Bu, Sizin şəxsinizdəndir. Hamı bilir ki, alicənab Prezident Heydər Əliyevin çox böyük qonaqpərvərliyi var. Sizə bir də təşəkkür edirəm.

Mən Təbrizdə olanda çalışırdıq ki, Azərbaycana, Naxçıvana, əziz bacı-qardaşlarımıza əlimizdən gələn köməkliyi edək. İndi nazirəm, həm öz vəzifəm daxilində, həm də İran İslam Cümhuriyyətinin dövləti çərçivəsində çalışıram ki, əlaqələrimiz günbəgün genişlənsin, Azərbaycanda qardaşlıq borcumuzu yerinə yetirək. Ərz etməliyəm ki, Allaha şükür olsun, keçən il Azərbaycandan, Naxçıvandan bir milyon nəfər İrani ziyarət edibdir.

Heydər Əliyev: Bir milyon? Çox gözəl.

Əli Əbdüləzizadə: Çox gözəl haldır. Bu, son hədd deyil, getdikcə çoxalacaqdır. Arzu edirəm ki, hər bir azərbaycanlı İrani ziyarət edə bilsin, hər bir azərbaycanlı Tehranı, Təbrizi, Məshədi öz vətəni bilsin. Qonşuluq elə budur. Buyurduğunuz kimi, kiçik yerlərdə - kəndlərdə, balaca şəhərlərdə çox vaxt qonşu qonşudan gizlənməz, gəlib-gedər, onun evini [169-170] öz evi bilər. Gərək biz də elə o cür olaq. Gərək hər bir azərbaycanlı İrani özünün evi, ikinci vətəni hesab etsin. Hər bir iranlı da gərək Azərbaycana gələ, buranı öz vətəni hesab eləyə bilsin. Buyurduğunuz kimi, əgər bir vaxtlar - şura hökuməti zamanı Araz çayı İranla Azərbaycanı bir-birindən ayırırdısa, indi Araz ölkələrimizi birləşdirir.

İnşallah, ölkələrimizin rəhbərlərinin sayəsində Arazın hər iki tərəfi inkişaf edəcəkdir. Arazın hər iki sahilində ona həsr olunmuş şeirlər, mahnılar ürəklərimizi də bir-birinə bağlayacaqdır. Nə qədər ki, bəşəriyyət mövcuddur. İran və Azərbaycan Arazın iki sahilindəki müstəqil məmləkətlər kimi əl-ələ verəcək, qardaşlığı davam etdirəcəklər. Mən bizə göstərdiyiniz hörmət və məhəbbətə görə şəxsinizə və bütün azərbaycanlı bacı-qardaşlarımıza öz adımdan və nümayəndə heyətimizin üzvləri adından bir daha təşəkkür edirəm. Ümidvarıq ki, tezliklə İranda Sizinlə görüşəcəyik.

Heydər Əliyev: Əvvəla, İran İslam Cümhuriyyətinin prezidenti zati-aliləri Xatəminin mənə çatdırdığınız salamına görə təşəkkürümü bildirirəm. Sizdən rica edirəm ki, mənim salamımı və hörmət-əhtiramımı cənab Xatəmiyə çatdırasınız. Bildirəsiniz ki, İslam Konfransı Təşkilatının toplantısı zamanı Tehrandə onunla görüşüm mənim üçün çox əhəmiyyətli olmuşdur. Təbii ki, o vaxt mən onu Azərbaycana dəvət etdim, o da məni İrana dəvət etdi. Mən çox arzu edirdim ki, əvvəlcə o, Azərbaycana gəlsin. Ancaq

sonra dedi ki, əvvəl mən İrana gəlmişəm. Şübhəsiz ki, mən bu dəvəti məmnuniyyətlə qəbul etmişəm, mütləq gələcəyəm, görüşəcəyik, danışıcağıq.

Son vaxtlar İranda gedən işlər bizi sevindirir. Yəni 20 il bundan öncə olmuş İran İslam İnqilabından sonra İranda çox böyük müsbət dəyişikliklər baş veribdir. Siz deyirsiniz ki, Bakını tanımadınız. Ancaq gedib Tehrana baxsan, Tehran da 20 il bundan əvvəlki Tehran deyildir, heç 10 il bundan əvvəlki Tehran deyildir. Nə qədər dəyişiklik var, nə qədər tikintilər [170-171] gedib, işlər görülübür. Bunlar hamısı İslam İnqilabının bəhrələri, nəticələri.

Son vaxtlar sizdə prezident seçkiləri keçirildi, Ağayi Xatəmi xalqın çoxluğunun iradəsi ilə prezident seçildi. Bundan sonra İran İslam Cümhuriyyətinin həm xarici siyasəti, həm də daxili siyasəti sahəsində görülən işlər, hesab edirəm ki, İran xalqının mənafeyinədir, ümumiyyətlə, İranın dünyada öz yerini daha möhkəm tutması üçün çox vacib işlərdir. Ona görə bu, Azərbaycanda bizi sevindirir. Ağayi Əbdüləlizadə, siz də məhz bu prezident seçkilərindən sonra yeni hökumət yarananda Şərqi Azərbaycan Ostandarlığından İran Cümhuriyyətinin naziri olmusunuz. Bunlar hamısı sizin də işlərinizdir. Güman edirəm ki, bu yolla gedən İran bundan sonra daha böyük uğurlar əldə edəcəkdir.

Bu baxımdan mən prezident cənab Xatəminin fəaliyyətini xüsusi qiymətləndirirəm. Ümidvar olduğumu bildirmək istəyirəm ki, İran bütün işlərini daha da uğurla həyata keçirərək, bundan sonra İran-Azərbaycan əlaqələrinin inkişafına daha çox fikir verəcək və çox şey qoyacaqdır. Mən buna heç şübhə etmirəm.

Siz indi tikinti və şəhərsalma nazirisiniz, elədirmi? Yaşar Əliyev mənə bildirdi ki, siz burada danışıqlar aparmısınız və bu sahədə Azərbaycanla əməkdaşlığı genişləndirmək istəyirsiniz. Bu, çox gözəldir. Belə bir əməkdaşlığın genişlənməsinə bizim ehtiyacımız çoxdur. Doğrudur, Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan, yollar açıldıqdan sonra İrandan buraya çox mallar gətirilir. Xüsusən İran mərməri - haraya baxırsan, İrandan gətirilmiş mərmər işlədilir. Çox gözəl mərmərlər var. Bizim binaların çoxunda İran mərmərindən istifadə olunmuşdur. Elə siz qaldığınız hotelin mərməri də İrandan gətirilmişdir. Amma təkcə mərmər yox, başqa tikinti materialları da gətirilməsi, yaxud da tikinti sahəsində daha çox iş görmək olar. Güman edirəm ki, sizin buradakı danışıqlarınız, [171-172] görüşləriniz nəticəsində bu sahədə əməkdaşlığımızı daha da genişləndirmək olar.

Ancaq mən bir daha İran İslam Cümhuriyyətinin, hökumətinin, o cümlədən Şərqi Azərbaycan Ostandarlığının o ağır illərdə Naxçıvana göstərdiyi yardımını xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Şübhəsiz ki, o vaxt Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə edəndən sonra İran ilə Azərbaycan arasında əməkdaşlıq gündəngünə genişlənməyə başladı. Ancaq bilirsiniz ki, o vaxtlar Naxçıvan çox ağır vəziyyətdə idi. Azərbaycanın bir hissəsi olan Naxçıvan Azərbaycanın o biri hissəsindən, - Ermənistan ortaya girdiyinə görə, - ayrı düşübdür. Ermənistanla bizim münasibəmiz olduğuna görə, - siz bilirsiniz, o vaxtlar Naxçıvana gəlib gördünüz - Naxçıvanın Bakı ilə, Azərbaycanın başqa yerləri ilə əlaqələri tamamilə kəsilmişdi. O vaxt İran ərazisindən Azərbaycana yol vermək ki, Naxçıvandan Bakıya, Bakıdan Naxçıvana nəqliyyat işləsin, insanlar gedib-gələ bilsin, yüklər daşsın - bu, Azərbaycana, Naxçıvana çox xeyir verdi.

Mən heç unutmaram, biz elektrik enerjisindən məhrum idik. Qısa zamanda elektrik xətti çəkildi. Xatirimdədir, siz də, ağayi Şafeyi də gəldiniz, biz bu elektrik xəttini birlikdə, böyük ruh yüksəkliyi ilə açdıq. O da xatirimdədir ki, mən sizi dəvət etmişdim, Naxçıvana gəlmişdiniz. O vaxt biz çox kasıb idik, amma mən sizə olandan yemək verdim. Ancaq oturduğumuz yer o qədər soyuq idi ki, titrəyirdik. Yadınızdadırmi?

Əli Əbdüləlizadə: O günlər yaddan çıxmaz!

Heydər Əliyev: Yaddan çıxmaz! Mən gördüm ki, sən baxırsan, deyirsən ki, burada nə təhər yaşayırsınız? İndi təsəvvür edin, əgər əziz, mötəbər qonaqlarımızı qəbul eləyəndə qışın şaxtasında o cür soyuq binada idiksə, görün, insanlar necə yaşayırdı, o cümlədən mən özüm necə yaşayırdım. Gecə yatırdım, səhər gördüm ki, hər yer donubdur. Biz bu günləri yaşadığımız, amma o günlərin ağırlığını götürmək üçün [172-173] İranın köməyi çox qiymətli idi. Mən bunu xüsusi xatırlayıram.

Siz mahnıları, şərqi dediniz. Axı həqiqətən də bizim mədəniyyətimiz, musiqimiz qədimdən eynidir, bir-birinə yaxındır. Azərbaycanın mahnıları, şərqi İranda sevilir, İranınkı Azərbaycanda sevilir. Xatirimdədir - bu günlərdə bunu yadıma saldılar, - Naxçıvanda olanda mənə dedilər ki, hamımız üçün əziz olan «Ayrılıq» mahnısını yazan bəstəkar Əli Səlimi, - o, Təbrizdə yaşayırdı, 1938-ci ildə, uşaqkən, gənc ikən Azərbaycandan, Bakıdan köçüb getmişdi, orada yaşayırdı, - çox istəyir ki, Azərbaycanı, Bakını görsün, amma gedə bilmir. Mən Naxçıvanda bizim Mədəniyyət Nazirliyinə göstəriş verdim ki, nə edirsən et, onları buraya dəvət elə. Dəvət elədilər, Culfa körpüsündən keçib Naxçıvana gəldilər. 35-40 nəfərlik böyük bir orkestr idi, siz onları yaxşı tanıyırsınız, Təbrizin orkestri idi. Əli Səlimi ilə görüşdük. Mən çox məmnun oldum. Çünki təkcə «Ayrılıq» mahnısını yox, o qədər gözəl musiqilər bəstələmişdi ki, biz heyran olduq. Onlar bizim teatrdə konsert verirdilər, şübhəsiz ki, üst paltarlarını çıxartmışdılar. Biz isə salonda üst paltarımızda oturmuşduq, çoxları papağını da çıxarmamışdı. Onlar isə o soyuqda konsert verirdilər. Çöldə, eşikdə 30 dərəcə, içəridə də azı 10 dərəcə şaxta vardı. Amma, bilirsiniz, nə qədər çətin olsa da bu, o vaxt insanlara ruh verirdi. Naxçıvanda insanlar Əli Səliminin konsertini böyük iltifatla, böyük ruh

yüksəkliyi ilə qarşıladılar. Mən onu Naxçıvandan Bakıya yola saldım. Deyirdi ki, çox arzu edirəm yaşadığım evi, yaşadığım küçəni görüm.

Bu yaxınlarda eşitdim ki, o, rəhmətə gedibdir. Allah rəhmət eləsin. Mən mahnılarına görə, yaxud, sadəcə, görüşməyimə görə onu çox sevdim. Çox gözəl, istedadlı bir insan və bəstəkar, musiqiçi idi.

Bax, budur, biz birik, yəni burada heç nə ayrı deyildir. Əli Səlimi də, yaxud bizim Azərbaycan bəstəkarları da hamısı [173-174] birdir. Hamısı bir musiqi, mahnılar yazır. Ona görə də bunları heç vaxt ayırmaq olmaz. 70 il də ayıra bilmədi, 100-200 il də olsa, ayıra bilməz. İndi biz bu əlaqələri inkişaf etdirməliyik. Mən bildirmək istəyirəm ki, dövlətimizin siyasəti, şəxsən prezident kimi mənim siyasətim İran İslam Cümhuriyyəti ilə əlaqələrimizi bütün sahələrdə genişləndirmək, inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır. Həm iqtisadi əlaqələri, həm siyasi əlaqələri, həm humanitar, elm, mədəniyyət və bütün başqa sahələrdə əlaqələri inkişaf etdirmək istəyirik və etdirəcəyik.

Çox məmnun oldum, mən bu rəqəmi bilmirdim ki, Azərbaycandan İrana bir ildə bu qədər adam gedir. İndi Azərbaycanın əhalisi 8 milyona çatır, təxminən 7 milyon 800 min nəfərdir. Axı bunun içərisində uşaqlar da var. İndi ildə bir milyon adam gedib-gəlsə, bu, çox gözəldir.

Elə bunun özü çox gözəl göstəricidir ki, insanlar İrana getmək, bu ölkəni ziyarət etmək istəyirlər. Çoxları ticarət edirlər ki, bu da çox gözəldir. Bunların hamısı çox sevindirici haldır.

Mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, xüsusən son vaxtlar Naxçıvan üçün yaranmış yeni şərait bizdə çox böyük məmnunluq hissi doğurur. Yəni orada gömrük xidməti artıq 24 saat işləyir, qatarlar Təbrizə, hətta Məşhədə gedir, insanlar rahat gedib-gəlirlər. Bunlar Naxçıvan üçün,- təkcə Naxçıvan üçün deyil, Azərbaycanın başqa yerlərindən də insanlar Naxçıvana gedir və həmin yolla İrana keçib ticarət edirlər, - bizim üçün çox faydalıdır. Mən bunları xüsusi qeyd etmək istəyirəm.

Güman edirəm ki, biz keçən illərdə çox şeyə nail ola bilmişik. Ancaq bundan sonra daha da çox işlər görməliyik.

Əli Əbdülməlik: Cənab prezident, şura hakimiyyəti vaxtında heç kimin ağına gəlməzdi ki, Arazın o tayına sərbəst gedib-qayıtsın. Yadımdadır ki, o vaxtlar 4-5 ildə bir dəfə bir nəfər özünü Araza vurub o taya keçə bilirdi. Atalarımız demişkən, o zaman Arazın üstündən quş da səkə [174-175] bilməzdi. Biz Rəşid Behbudovun, Bülbülün oxuduğu mahnılara Təbrizdə, Azərbaycan əyalətinin digər yerlərində böyük həsrətlə qulaq asardıq.

Bildiyiniz kimi, Azərbaycan ilə İran mədəniyyəti bir-birindən heç vaxt ayrı olmayıbdir. Nizaminin, Füzulinin, Firdovsinin, Şəhriyarın və o cümlədən digər şairlərin şeirləri həmişə sevilə-sevilə oxunubdur. Mən bu gün burada Firdovsi barədə soruşdum və gördüm ki, Azərbaycan Cümhuriyyətində onu çox yaxşı tanıyırlar.

Heydər Əliyev: Xalqımız Firdovsini çox yaxşı tanıyır.

Əli Əbdülməlik: Hətta mənə dedilər ki, burada Firdovsinin şeirlərini Azərbaycan dilinə tərcümə edərək nəşr ediblər. Yaxşı deyirlər ki, mədəniyyət sərhəd tanımır. Şura hakimiyyəti dövründə qusun da səkə bilmədiyi bir sərhəddən mədəniyyət çox asanlıqla keçirdi. Yəni bizim millətimiz də, mədəniyyətimiz də birdir.

Cənab Prezident, inşallah, Allahın lütfü və Sizin sağlığınız, həyata keçirdiyiniz tədbirlər nəticəsində Azərbaycan Cümhuriyyətinin bütün vətəndaşları gedib Məşhədi ziyarət edəcəklər, Təbrizi görəcəklər. Mən hesab edirəm ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin qapısı 60 milyon əhalisi olan İran vətəndaşlarının üzünə həmişə açıqdır. İstəyirik ki, biz tez-tez Bakıya gələk və Azərbaycanın tarixi abidələrini ziyarət edək. Biz çox istəyirik ki, Gəncəyə, Şəkiyə, Şamaxıya və inşallah, tezliklə Qubadlıya, Füzuliyə, Dağlıq Qarabağa, xüsusən Şuşaya gəlib orada görüşlər keçirək. İnşallah, tezliklə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa ediləcək və o, öz qonşuları ilə daha sıx əlaqələr quracaqdır.

Cənab Prezident, çox ümidvaram ki, mənim bu səfərimdən sonra Siz tezliklə Tehrana səfərə gələcəksiniz və Azərbaycan ilə İran arasında iqtisadiyyat, mədəniyyət və digər sahələrdə əlaqələr gündəngünə daha da möhkəmlənəcəkdir. [175-176]

Heydər Əliyev: Siz Rəşid Behbudovu, Bülbülü yada saldınız. Rəhmətlik Rəşid Behbudov və Bülbül ilə mənim şəxsi dostluğum var idi. Bülbül 1942–43-cü illərdə İranda olmuşdur. Ancaq Rəşid Behbudov 1960-cı illərin sonunda, 1970-ci illərin əvvəllərində İrana bir neçə dəfə səfər etmişdi. Onu orada çox təntənə ilə qarşılamışdılar. Mən bir dəfə onun evində qonaq idim. O, İranda konsertlərinin çox yüksək səviyyədə keçməsi, insanların onu alqışlarla qarşılaması barədə mənə danışdı və şəkillər göstərdi. Həqiqətən, Rəşid Behbudov və başqaları sovet hakimiyyəti dövründə, sərhədlərin bağlı olduğu vaxtda körpülər yaradırdılar.

Məsələn, siz Firdovsidən söhbət saldınız. Təxminən 15-16 yaşında mən Firdovsinin «Şahnamə»sini Azərbaycan dilində oxumuşam. O vaxtlar – 1937–1938-ci illərdə, bəlkə də ondan əvvəl, 1930-cu illərdə Firdovsinin 1000 illik yubileyi idi. Onun «Şahnamə» əsərinin, demək olar ki, əksər hissəsini Azərbaycan dilinə tərcümə etdilər. Onun orada təsvir etdiyi qəhrəmanlar – pəhləvan, şah, xan obrazları bizdə böyük heyranlıq doğururdu. Bizim böyük yazıçımız, dramaturqumuz mərhum Hüseyn Cavid «Şahnamə»nin əsasında «Səyavuş» əsərini yaratmışdır. Bu əsərin mövzusu «Şahnamə»dən götürülmüdü. Təxminən 1937-

ci ildə «Səyavuş» əsərini tamaşaya qoydular. 1938-ci ildə Hüseyn Cavid həbs etdilər və bundan sonra onun əsərləri qadağan olundu.

Yaxud, məsələn, Ömər Xəyyam İranın böyük şairidir. Amma o, eyni zamanda Azərbaycanda çox sevilir. İnsanların çoxu Xəyyamın şeirlərindən misralar söyləyir, öz fikirlərini təsdiqləyirlər. İranda bunu bilmək lazımdır.

Görkəmli şairimiz, dramaturqumuz Hüseyn Cavid Ömər Xəyyam haqqında böyük bir teatr əsəri, pyes yazmışdı. O vaxtlar həmin əsəri də qadağan etmişdilər. Amma siz bilirsiniz, mən sovet hakimiyyəti dövründə Azərbaycana rəhbərlik etdiyim illərdə Hüseyn Cavidin Sibirdə olan cənazəsini vətənə [176-177] gətirdim. Hüseyn Cavid sürgün etmişdilər, aparıb uzaq Sibirdə saxlamışdılar və o, orada həbsxanada vəfat etmişdi. Bilirsiniz ki, həbsxanada önlərin məzarını tapmaq çox çətindir. Ancaq biz aradıq, məzarını tapdıq, onun cənazəsini 1981-ci ildə Azərbaycana gətirdik. O, naxçıvanlı olduğuna görə, mən məsləhət bildim ki, onu Naxçıvanda torpağa versinlər.

Doğrudur, o vaxt bu barədə çoxlu mübahisələr oldu. Çoxları deyirdilər ki, Hüseyn Cavid həqiqətən böyük bir şəxsiyyətdir və onun məzarı da Azərbaycan paytaxtında olmalıdır. Amma mən isə belə hesab edirdim ki, nə fərqi var, Azərbaycanın hər yeri gözəldir. Bu insan Naxçıvanda doğulub, böyüyüb, qoy onun məzarı da Naxçıvanda olsun. Mənim fikrim bir də belə idi ki, o, adi bir qəbiristanlıqda dəfn olunmasın, - necə ki, siz orada Şəhriyara gözəl bir abidə düzəltmisiniz, - Naxçıvanda torpağa verilsin və onun məzarı üzərində böyük bir abidə, məqbərə düzəldək. Ona görə də onu aparıb Naxçıvanda dəfn elədik.

Sonra mən buradan, Azərbaycandan Moskvaya getdim. Bilirsiniz ki, sonra mən Moskvada bütün vəzifələrdən istefa verməyə məcbur oldum. Hüseyn Cavidin məzarı qaldı, ona heç kəs baxmadı. Mən 1990-cı ildə Moskvadan Bakıya, sonra isə Naxçıvana bacımın evinə gəldim. Orada olduğum birinci gün dedim ki, mən Hüseyn Cavidin məzarını ziyarət etməliyəm. Gəlib gördüm ki, məzar bərhad vəziyyətdədir. Oturub fikirləşdim ki, nə edim? Amma mən 1981-ci ildə Hüseyn Cavidin məzarı üzərində məqbərə yaratmağı niyyət etmişdim və sonra onu da yaratdım. İndi Naxçıvana yolunuz düşsə, imkan olsa, gedib baxın. O, çox gözəl bir məqbərədir.

Hüseyn Cavid bizim böyük şairimiz, dramaturqumuzdur. Onun əsərləri çoxdur. Amma onun iki əsəri – «Səyavuş», «Ömər Xəyyam» Azərbaycan ədəbiyyatında xüsusi yer tutubdur. Məsələn, mən Məshəddə olanda iki müqəddəs yeri çox böyük iftixar hissi ilə ziyarət etdim. İmam Rzanın qəbrini [177-178] ziyarət etmək mənim çoxdankı arzum idi, gedib onu ziyarət etdim. Mən bir də gedib Firdovsinin qəbrini ziyarət etdim. Yadımdadır ki, o vaxtlar mən sənin yanına gələndə gedib Şəhriyarın qəbrini ziyarət etdim. Şəhriyar mənim üçün çox əzizdir. Mən güman edirəm ki, Azərbaycandan Təbrizə gedən hər bir şəxs ən əvvəl Şəhriyarın qəbrini ziyarət edir. Çünki Şəhriyar doğrudan da həm İran, həm də Azərbaycan şairi kimi XX əsrin ən böyük şəxsiyyətlərindən biridir.

Görürsünüz, bu barədə 2-3 saat danışmaq, çoxlu misallar gətirmək olar. Yəni bu cür bağlı olan xalqları bir-birindən ayırmaq olarmı? Ayırmaq olmaz, mümkün deyil.

Əli Əbdülləlizadə: Doğrudur, ayırmaq olmaz, bu mümkün deyildir.

Heydər Əliyev: Amma gərək elə edək ki, bundan sonra araya heç kim girməsin, bədxahlar bizim bu işimizə mane ola bilməsinlər. Şübhəsiz ki, bu əlaqələri inkişaf etdirmək lazımdır.

Əli Əbdülləlizadə: Mən iftixar edirəm ki, Siz rəhmətlik Hüseyn Cavidə elə böyük abidə yaratmışınız. Arzu edirəm ki, həmin abidəni daha da böyüdəsiniz, genişləndirəsiniz. Mən bu sahədə hər cür kömək göstərməyə hazırım. Çünki İranda belə böyük abidələrin hamısını biz tikirik. Mən həmin abidəni Siz arzu etdiyiniz naxışlarla bəzətdirə bilərəm.

Heydər Əliyev: Əziz dostum, çox sağ ol. Mən bu işi artıq görmüşəm. Doğrudur, Azərbaycanın o qədər vəsaiti yoxdur. Amma biz bu işi etdik Sizde də, bizdə də «əhdi-peyman» sözü vardır. Mən 1981-ci ildə Hüseyn Cavidin cənazəsini Sibirdən gətirəndə niyyətim bu idi ki, onun qəbri üzərində böyük bir məqbərə tikək. Biz onu etdik. Gedib onu ziyarət et, bir bax. Əgər həmin abidənin ətrafında bir iş görmək istəsən, mən çox məmnun olaram.

Əli Əbdülləlizadə: Mən səfir Abbasəli Həsənova söz vermişəm ki, Naxçıvana gedəcəyəm. İnşallah, tezliklə [178-179] Naxçıvana gedib Hüseyn Cavidin qəbri üzərində bir fatihə verəcək, abidəsini ziyarət edəcəyik.

Cənab prezident, iş görən əlləriniz heç vaxt ağrımasın! Sizin gördüyünüz bu cür işlər Azərbaycanın hər yerində vardır. Allah Sizi hifz etsin, Hüseyn Cavidin torpağı qədər yaşatsın!

Bilirsiniz ki, Şəhriyarın «Heydər babaya salam» əsəri tarixi səpkidədir. Heç kəs, heç bir bədxah adam həmin əsəri Azərbaycanlının – Bakıda, Gəncədə, Füzulidə, Qubadlıda, Təbrizdə olsun, fərqi yoxdur – ürəyindən çıxara bilməz. Yəni həmin sözləri qəlblərdən silmək olmaz. Fikrimcə, Nizaminin də, Füzulinin də şeirləri, Bülbülün oxuduğu mahnılar da heç vaxt unudula bilməz.

Dünən biz burada keçirdiyimiz görüşlərdən sonra bir yerdə nahar etdik, gətirib Bülbülün kassetini oxutdular. O, «Koroğlu» operasından ariyanı ifa edirdi. Yadıma düşdü ki, mən hələ universitetdə oxuduğum illərdə biz dostlarımızla birgə «Koroğlu» operasına dönə-dönə qulaq asardıq və yeri gələndə özümüz də oxuyardıq.

Cənab Prezident, biz bəhs etdiyimiz bu mövzu elədir ki, bu barədə sübhəcən də danışsaq, qurtaran deyildir. İranla Azərbaycan arasında əlaqələrin min illərlə tarixi vardır. Bu əlaqələri bir gecədə soyutmaq mümkün deyildir. İnşallah, biz Sizin rəhbərliyiniz altında və prezident cənab Xatəminin hüsni-niyyəti ilə əlaqələrimizin gündən-günə daha da möhkəmləndirilməsi imkanlarından tam istifadə etməyə çalışacağıq ki, tariximiz, mədəniyyətimiz bizə həmişə başucalıqı gətirsin, hər iki millət – həm İran, həm də Azərbaycan milləti bundan yaxşı yaşasınlar.

Cənab Prezident, Sizə bir böyük qardaş, insan kimi mənim böyük ehtiramım vardır. Arzumuz budur ki, həmişə Sizə kömək edək, bütün niyyətləriniz, inşallah, həyata keçsin.

Heydər Əliyev: Sağ olun. [179-180]

BAKIDA “PARK HƏYAT” HOTEL KOMPLEKSİNİN TƏNTƏNƏLİ AÇILIŞ MƏRASİMİNDƏ NİTQ

10 avqust 1999-cu il

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli səfirlər!

Biz bu gün Azərbaycanda, Bakıda xarici sərmayənin Azərbaycana qoyulması və onun müsbət nəticələri ilə əlaqədar olan əlamətdar bir hadisəni qeyd edirik.

Mən çox məmnunam ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının «Həyat Recensi» şirkəti Azərbaycana ilk gələn xarici investorlardan biridir.

Xatirimdədir, 1993-cü ildə «Həyat Recensi» şirkətinin nümayəndəsi cənab Paolo Pərviz Azərbaycana gəlib, vəziyyəti öyrənib, burada qədimdən qalan, yəni 50-ci, ya 60-cı illərdə tikilmiş «Naxçıvan» hotelini icarəyə götürüb və qısa bir zamanda orada müasir tələblərə cavab verən bir hotel yaradıb.

Mən demişdim ki, «Həyat Recensi» hoteli «Həyat Recensi – Naxçıvan» hoteli olsun. Çünki onun qədim adını itirmək olmaz. Artıq bir neçə ildir ki, o, Azərbaycanı ziyarət edən və müxtəlif sahələri təmsil edən insanlara xidmət edir və Azərbaycanda müasir tələblərə cavab verən hotel xidmətini göstərir.

İlk «Həyat» hotelinin Azərbaycanda yaranması təxminən 1993-cü ildən sonra ölkəmizdə xarici investorlar üçün iş görmək şəraiti yaranmasının başlanğıcı ilə bərabər olmuşdur. Təxminən o vaxtdan, 1993-cü ilin ikinci yarısından biz Azərbaycana xarici sərmayəçilərin axınını müşahidə etdik. Bun[180-181]lardan da ən böyüyü dünyanın iri neft şirkətləridir ki, biz 1994-cü ilin sentyabr ayında ilk müqaviləni, «Əsrin müqaviləsi» adlanan müqaviləni imzaladıq.

Böyük şirkətlərin, iş adamlarının Azərbaycana gəlməsi üçün, şübhəsiz ki, onların burada qısa, ya uzun müddətdə yaşaması üçün müasir tələblərə cavab verən hotel xidməti lazım idi və bu xidməti də bizim bəzi keçmiş hotellərin modernləşdirilmiş hissələri ilə bərabər, xüsusən «Həyat» hoteli yerinə yetirir. Şəxsən mən bu təşəbbüsü qiymətləndirdim və «Həyat» şirkətinin burada fəaliyyətinin genişlənməsi üçün, daha da çox iş görməsi üçün, lazımı şəraitin yaranması üçün müvafiq hökumət orqanlarına göstəriş verdim.

Bu gün mən burada yaranmış binaları seyr edərək bildirirəm ki, vaxtilə mən «Həyat» hotelinə ancaq bəzi hallarda, müəyyən mərasimlər zamanı gəlirdim. Bundan sonra isə «Həyat» hotelinin yanında bir bina tikildi. Xatirimdədir, orada Böyük Britaniya bankının bir hissəsi yerləşdi, yaxud bir də Böyük Britaniyanın Azərbaycandakı səfiri yerləşdi. Bunları görmüşdüm. Ancaq bunlardan başqa burada son vaxtlar yaranmış binaları görməmişdim.

Mən imkan çərçivəsində bu gün həm bu hotel kompleksini, həm də ətrafda olan binaları seyr etdim və çox şadam ki, qısa müddətdə burada böyük bir hotel, ofis, yaşayış, istirahət kompleksi yaranıb. Güman edirəm səhv etməyəm, əgər desəm ki, xaricdən gələn böyük investorlarla bərabər, yəni neft yataqlarından müştərək istifadə olunması üçün gələn neft şirkətləri ilə bərabər, Azərbaycana gələn digər iş adamları, digər şirkətin nümayəndələri içərisində «Həyat» daha çox iş görübdür və bunlar hamısı da bu gün bizi sevindirir. Buradakı bu binaların bizim üçün əhəmiyyətli cəhəti ondan ibarətdir ki, bunlar Azərbaycana gələn, Azərbaycanı ziyarət edən, müxtəlif sahələri təmsil edən insanlara xidmət etmək üçün yaranmışdır. [181-182]

Adətən, hava limanı, dəmir yolu vağzal və bir də hotel hər bir ölkənin, hər bir şəhərin demək olar ki, vizit kitabçasıdır. Yəni o şəhər barədə yaxşı bir fikir yarada bilən, yaxud da pis bir fikir yarada bilən ilk müəssisələrdir. Hansı ölkəyə gedirsən-get, orada əgər yaxşı, yüksək səviyyəli xidmət növləri ilə rastlaşırsansa, rahat olursansa və xüsusən hoteldə müasir tələblərə cavab verən xidmətlərlə rastlaşırsansa və ondan istifadə edə bilirsənsə, bu, hər bir ölkəyə gələn insanı, o cümlədən Azərbaycana gələn insanı ruhlandırır, onun üçün burada daha da çox qalmaq imkanları yaradır və onun burada, Azərbaycanda iş görməsi üçün imkanlar yaradır. Bu baxımdan «Həyat» şirkətinin Azərbaycanın, Bakının bu gözəl bir guşəsində yaratdığı kompleks yüksək qiymətə layiqdir. Güman edirəm ki, bu, Azərbaycana gələn ziyarətçilərin hamısına beynəlxalq standartlara cavab verən, beynəlxalq standartlar səviyyəsində müxtəlif xidmətlər göstərəcəkdir.

Eyni zamanda qeyd etməliyəm ki, «Həyat» şirkəti Azərbaycanda, Bakıda müasir səviyyədə olan hotel xidmətini azərbaycanlılar üçün yaradır və azərbaycanlıları bu işə cəlb edir. Bu, müstəqil Azərbaycan üçün, demokratiya, hüquqi dövlət quruculuğu prosesi ilə məşğul olan Azərbaycan dövləti üçün, bazar iqtisadiyyatını inkişaf etdirən Azərbaycan üçün çox vacib bir işdir. Biz bu kompleksdə, eyni zamanda, bazar iqtisadiyyatının nədən ibarət olduğunu görürük, həm də bunu bizim insanlar görür, buna alışır və bu da onları bazar iqtisadiyyatının, sərbəst iqtisadiyyatın, təşəbbüskarlığın Azərbaycanda yaranmasına, genişlənməsinə daha da ruhlandırır.

Burada yaranmış bu kompleksin bir müsbət cəhətini də qeyd etmək istəyirəm. O da ondan ibarətdir ki, bu kompleks bizim paytaxtımızın, gözəl Bakı şəhərimizin böyük bir hissəsini abadlaşdırıb və daha da

gözləşdiribdir. Bütün bunlara görə mən hesab edirəm ki, «Həyat» şirkətinin Azərbaycanda gördüyü işlərə görə bu şirkətə təşəkkür etməliyik. [182-183]

Mən xatırlayıram ki, 1997-ci ildə Amerika Birləşmiş Ştatlarında rəsmi səfərdə olduğum zaman Çikaqoda «Həyat» şirkətinin sahibləri Pritskerlər ailəsinin nümayəndələri ilə görüşdüm, danışıqlar apardım. Onlar mənə bildirdilər ki, Azərbaycanda daha da çox iş görmək istəyirlər. Mən onlara dedim, gəlin. Siz Azərbaycanda artıq xeyli iş görmüsünüz və öz işinizin müsbət tərəfini göstərmisiniz. Bundan sonra da iş görə bilərsiniz. Məmnunam ki, ötən iki il müddətində həqiqətən, burada çox işlər görülübür. Ancaq məlumdur və mən də bilirəm ki, burada bu işləri görmək asan olmamışdır. Ona görə yox ki, buna çox vəsait lazım idi, çox sərmayə qoyulmalı idi, yaxud da burada görülən işlərin yüksək səviyyədə aparılması üçün mütəxəssislər lazım idi. Bir də ona görə ki, burada «Həyat» şirkətinin və onun nümayəndəsi cənab Paolo Pərvizin iş görməsinə maneçilik göstərənlər də çox olmuşdur.

Xatirimdədir, 1994-cü ildə cənab Paolo Pərviz mənə şikayət etdi ki, burada iş görmək üçün Azərbaycanın bir hökumət orqanında bunlardan rüşvət istəyirlər. Bu da həqiqət idi. Mən həmin yüksək vəzifəli şəxsi dərhal işdən azad etdim və bir daha göstəriş verdim ki, «Həyat» şirkətinin işlərinə burada maneçilik törədilməsin. Ancaq bilirəm, bundan sonra da asan olmayıbdir. O maneçilik törədən adamlar bəzən elə yerlərdə maneçilik edirlər ki, indi hər dəfə gəlib prezidentə şikayət etməyəcəklər ki, hər dəfə gəlib mübarizə aparmayacaqlar ki! Mənim qulağıma gəlib çatır. Bir də burada çox köhnə binalar var idi, onları köçürmək lazım idi, başqa işlər görmək lazım idi. Müqavimət göstərənlər çox idi.

Məsələn, burada bir keçmiş avtovağzal var idi. Burada uzun müddət işləyirdi. İndi onun yerini mənə göstərdilər. Bu şirkətin buradakı nümayəndəsi Paolo Pərviz dedi ki, mən o avtovağzalın əvəzinə gözəl bir avtovağzal tikəcəyəm. Amma bunu götürün ki, mən burada işlərimi genişləndirirəm. Gözəl təşəbbüs idi. Demək, sərmayəsinin bir hissəsini də ora [183-184] qoyubdur. Azərbaycanda müasir tələblərə cavab verən avtovağzal tikibdir. Mən görməmişəm, amma bunu mənə deyirlər. Ancaq ondan sonra bu köhnə vəğzal buradan çıxarmaq, yaxud da ki, o adamları buradan uzaqlaşdırmaq asan olmamışdır. Burada nə qədər cürbəcür proseslər getmişdir. Mənə Baş nazir bir neçə dəfə məruzə etdi və təəssüflər olsun ki, bizim bəzi orqanlar da qanunun keşiyində durmaq əvəzinə, qanunun icrasını təmin etmək əvəzinə belə yaramaz ünsürlərə havadarlıq etmişlər.

Mən bu gün xarici sərmayənin Azərbaycana qoyulmasının müsbət nəticəsini qeyd edərək, eyni zamanda etiraf etmək istəyirəm ki, xarici sərmayəçilər üçün, ümumiyyətlə, iş adamları üçün hələ Azərbaycanda maneçilik törədən ünsürlər var. Onlar ayrı-ayrı hökumət orqanlarındadırlar, ayrı-ayrı nazirliklərdədirlər, ayrı-ayrı yerli icra orqanlarındadırlar, hüquq mühafizə orqanlarındadırlar və başqa orqanlardadırlar. Bunların bir qismi bu maneçilikləri yaradaraq öz şəxsi məqsədlərinə nail olmaq istəyirlər, bizim apardığımız siyasətə zərbə vuraraq bu yollarla qanunsuz qazanc götürmək istəyirlər. Digər hissəsi isə sadəcə, keçmiş bürokratiyanın qalıqlarıdır, bürokratdırlar. «Bürokrat» sözünü mən özüm ən mənfi mənada işlədirəm. Yəni bi işləri o qədər süründürürlər, o qədər ləngidirlər, insanları o qədər get-gələ salırlar ki, iş görmək istəyən adam da artıq bezir, ya çəkilir kənara, ya da çıxıb gedir. Yaxud, elə Azərbaycanın öz sahibkarını o qədər incidirlər ki, o, sərmayəsinə də qoymaq istəmir, aparır onu xarici bankda gizlədir.

Bəzən xarici ölkələrin iş adamları, ayrı-ayrı nümayəndələri mənimlə görüşərkən bu barədə öz narazılıqlarını bildirirlər və deyirlər ki, Azərbaycanda neft sənayesinə gələn şirkətlər, sərmayəçilər rahat işləyirlər. Çünki onların bütün işləri, bütün müqavilələri ən yüksək səviyyədə nəzarət altındadır. Amma başqa sərmayəçilərin, başqa investorların bir qismi, yaxud da [184-185] ki, bir çoxu çox əziyyətlər çəkirlər. Mən bu şikayətlərə inanıram.

Azərbaycanın müxtəlif orqanlarında olan bu məmurlar və bəzən də təşkilatların özü bu cür hərəkətləri ilə ölkəmizin iqtisadiyyatına zərbə vururlar, bizim həyata keçirdiyimiz bazar iqtisadiyyatına zərbə vururlar. Azərbaycana xarici investisiyanın cəlb edilməsi ilə əlaqədar bizim həyata keçirdiyimiz siyasətə zərbə vururlar. Demək, bizim xalqımıza zərbə vururlar. Mən bu gün bu barədə tam açıq, aydın danışaraq Azərbaycanın bütün dövlət, hökumət orqanlarından, o cümlədən hüquq mühafizə orqanlarından, başqa orqanlardan, yerli icra orqanlarından – hamısından tələb edirəm ki, bu nöqsanlara son qoysunlar, vəzifələrindən sui-istifadə hallarına son qoysunlar və nəhayət, anlasınlar ki, onlar müstəqil Azərbaycanın vətəndaşlarıdır, onlar müstəqil Azərbaycana xidmət etməlidirlər, öz şəxsi mənafeələrinə görə bizim ümumxalq, ümummillə mənafeələrimizə zərər gətirməməlidirlər.

Eyni zamanda mən xarici sərmayəçilərə müraciət edirəm, sahibkarlara müraciət edirəm, iş adamlarına müraciət edirəm və bildirmək istəyirəm ki, Azərbaycanın həm daxili, həm xarici siyasəti, həm iqtisadi-sosial siyasəti bu cür mənfi hallarla mübarizə aparır və aparacaqdır. İş adamları, sərmayəçilər Azərbaycana gəlsinlər. Biz bu halların aradan qaldırılması üçün mübarizəni daha da gücləndirəcəyik və iş adamları üçün, xarici sərmayəçilər üçün bundan da yaxşı şərait yaranacaqdır.

«Həyat-Recensi» şirkətinin gördüyü işlər göstərir ki, əgər əzmkarlıq etsən, əgər çalışsan, əgər vuruşsan hər şeyə nail olmaq olar.

Mən bu ilin əvvəlində bəyan etmişdim ki, sahibkarlarla, Azərbaycanda iş görən şirkətlərin nümayəndələri ilə, iş adamları ilə müxtəlif görüşlər keçirəcəyəm, onları dinləyəcəyəm və əlavə tədbirlər

həyata keçirəcəyik. Təəssüflər olsun ki, sizə məlum olan bəzi səbəblərdən mən bu fikrimi, bu istəyimi vaxt[185-186]ında həyata keçirə bilmədim. Ancaq güman edirəm ki, mən bu fikrimin üzərində dururam və bu işləri, yəni sahibkarlığı Azərbaycanda inkişaf etdirmək üçün, xarici sərmayənin Azərbaycana gəlməsini həvəsləndirmək üçün bundan sonra da cürbəcür tədbirlərin həyata keçirilməsini təmin edəcəyəm və özüm də şəxsən bu işlərlə məşğul olacağam.

«Həyat-Recensi» şirkətinin Azərbaycanda gördüyü işləri bir daha alqışlayıram. «Həyat-Recensi» şirkətini bundan sonra da Azərbaycanda daha çox işlər görməyə dəvət edirəm və onlara bütün işlərində yeni-yeni uğurlar arzulayıram. [186]

**QIRĞIZISTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB
ƏSGƏR AKAYEVƏ**

Hörmətli cənab prezident!

Qırğızistan Respublikasının milli bayramı - Müstəqillik günü münasibətilə sizi və qardaş qırğız xalqını ürəkdən təbrik edirəm.

Biz ölkələrimiz və xalqlarımız arasındakı ənənəvi dostluq, qardaşlıq və əməkdaşlıq münasibətlərinin möhkəmləndirilməsinə böyük əhəmiyyət veririk.

Əminəm ki, bu münasibətlər regionda sülh və tərəqqi naminə bundan sonra da inkişaf edəcək və dərinləşəcək, Azərbaycan və Qırğızistan xalqlarının həyatı mənafeələrinə xidmət edəcəkdir.

Sizə, Qırğızistanın bütün vətəndaşlarına xoşbəxtlik, firavanlıq və tərəqqi arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 16 avqust 1999-cu il[187]

«AVRASIYA TELEFORUMU-99»un İŞTİRAKÇILARINA

«Avrasiya teleforumu-99»un iştirakçılarını ürəkdən salamlayıram!

Bu cür teleforumlar geniş auditoriyaya informasiya sahəsində qarşılıqlı surətdə zənginləşmək və müxtəlif baxışları müqayisə etmək üçün yaxşı imkan verir. Onlar suveren dövlətlərin həyatı haqqında obyektiv məlumatın formalaşmasına, bu dövlətlərdə baş verən proseslərin doğru-düzgün əks etdirilməsinə kömək edir.

Əminəm ki, «Avrasiya teleforumu-99»un iştirakçıları birgə səylərlə nəinki televiziya məhsulunun sivilizasiyalı bazarının formalaşmasına nail ola biləcəklər, həm də bölgəmizdə sülh, sabitlik və tərəqqi naminə xalqlar dostluğunun möhkəmlənməsi işinə öz töhfəsini verəcəklər.

«Avrasiya teleforumu-99»un iştirakçılara uğurlu və səmərəli iş arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 16 avqust 1999-cu il [188]

**RUSİYA FEDERASİYASI HÖKUMƏTİNİN SƏDRİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB
VLADİMİR PUTİNƏ**

Hörmətli Vladimir Vladimiroviç!

Rusiya Federasiyası hökumətinin sədri təsdiq olunmağınız münasibətilə sizi təbrik edirəm.

Sizə Rusiya Federasiyası xalqlarının firavanlığı və tərəqqisi, regionumuzda sülh və sabitlik naminə uğurlu iş arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 16 avqust 1999-cu il[189]

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ HEYDƏR ƏLİYEVİN MÜRACİƏTİ

Ötən gecə Türkiyədə, İstanbul ilə Ankara arasında baş vermiş zəlzələ bizi sarsıtdı və çox kədərləndirdi. Bütün Azərbaycan xalqını kədərləndirdi, sarsıtdı. Böyük fəlakətdir, böyük faciədir. Bu faciə Türkiyənin faciəsidir, eyni zamanda Azərbaycanın faciəsidir.

Böyük Mustafa Kamal Atatürk demişdir ki, Azərbaycanın sevinci Türkiyənin sevincidir, Azərbaycanın kədəri Türkiyənin kədəridir. Bu sözləri biz daim təkrar edirik və bu gün də demək istəyirəm ki, Türkiyənin kədəri, Türkiyənin faciəsi Azərbaycanın kədəridir, Azərbaycanın faciəsidir. Biz bundan çox sarsılmışıq. Böyük fəlakətdir. Çünki bizi ən çox sarsıdan, kədərləndirən çoxsaylı insan tələfatıdır.

Təbiidir ki, Türkiyə Cümhuriyyətinə dəymiş iqtisadi zərər də bizim üçün çox ağır bir hadisədir. Ancaq çoxsaylı insan tələfatı, bir çox insanların yaralanması – bunlar bizi daha çox incidir və bizi daha çox sarsıdır.

Mən bu münasibətlə bu gün Türkiyə Cümhuriyyətinin prezidenti, əziz dostum, qardaşım Süleyman Dəmirələ başsağlığı mesajı göndərmişəm, «keçmiş olsun» demişəm. Televiziya vasitəsilə Türkiyə xalqına, Türkiyə dövlətinə, Türkiyə hökumətinə, bizim əziz qardaşlarımıza, bacılarımıza böyük insan tələfatına görə dərin hüznə başsağlığı verirəm, «keçmiş olsun» deyirəm. Tələf olan insanların ailələrinə, qohum-əqrəbalarına başsağlığı verirəm. Zəlzələdən yaralananlara, əziyyət çəkənlərə, zərərçəkənlərə tezliklə sağalmağı arzulayıram. Həlak olanların hamısına Allahdan rəhmət diləyirəm. [190-191]

Türkiyə öz tarixində böyük çətinliklərlə rastlaşmış və onların hamısının öhdəsindən məharətlə, qəhrəmanlıqla gəlmişdir. Heç şübhə yoxdur ki, Türkiyə dövləti, Türkiyə Cümhuriyyəti və Türkiyə xalqı bu ağır sınaqdan da çıxacaqdır və Türkiyə iqtisadiyyatına, insanlara dəymiş zərərin də öhdəsindən gələcəkdir. Buna heç şübhə yoxdur ki, bu müdhiş gecədə həyatlarını qeyb edən insanlar da heç vaxt unudulmayacaqdır.

Biz hər zaman Türkiyə Cümhuriyyəti iləyik, Türkiyə xalqı ilə bir yerdəyik – sevincli gündə də, kədərli gündə də. Bu gün biz daha çox Türkiyə xalqı ilə bərabərik, bir yerdəyik, bu faciənin sarsıntılarını keçiririk və Türkiyəyə əlimizdən gələn yardımı etməyə hazırıq.

Mən əmr verdim, bu gün bir təyyarə ilə bizim həkimlər, qazma və başqa işlərdə iştirak edə bilən insanlar, mütəxəssislər Türkiyəyə uçacaqlar. Əmr verdim, Azərbaycandan Türkiyəyə böyük bir qatar, yəni bir tren neft göndərsin. Əgər bizim başqa köməyimizə ehtiyac olarsa, biz bunların hamısını edəcəyik. Ancaq ən əsası odur ki, Türkiyə dövləti özü qüdrətli dövlət olaraq bütün bu çətinliklərin öhdəsindən gələcəkdir.

Mən Türkiyə xalqına, Türkiyə Cümhuriyyətinə, Türkiyə dövlətinə bu gün bu ağır vəziyyətdən məharətlə, uğurla çıxmağı arzulayıram və əminəm ki, bütün bu yaralar hamısı gələcəkdə sağalacaqdır. Bir daha bu faciə münasibətilə Türkiyə xalqı ilə həmrəyliyimizi bildirirəm, dərin hüznə başsağlığı verirəm, «keçmiş olsun» deyirəm. Həyatlarını qeyb etmiş bütün bacı-qardaşlarımıza Allahdan rəhmət diləyirəm.

[191]

**TÜRKİYƏ RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB
SÜLEYMAN DƏMİRƏLƏ**

Əziz dostum və qardaşım!

İstanbul ilə Ankara arasında baş vermiş zəlzələ nəticəsində çoxsaylı insan tələfatı və dağıntı barədə xəbər məni dərinləndən sarsıtdı.

Bu faciə ilə əlaqədar dərdinizə şərik çıxır, sizə, həlak olanların qohumlarına və yaxın adamlarına dərin hüznə başsağlığı verir, yaralananların və xəsarət alanların tezliklə sağalmasını arzu edirəm.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 17 avqust 1999-cu il[192]

ABŞ-IN ENERGETİKA NAZİRİ BILL RİÇARDSONUN BAŞÇILIQ ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

18 avqust 1999-cu il

Heydər Əliyev: Hörmətli cənab nazir!

Hörmətli cənab səfir!

Hörmətli qonaqlar!

Azərbaycana xoş gəlmisiniz! Mən sizi ürəkdən salamlayıram və ümidvaram ki, bu görüşümüz çox əhəmiyyətli və mənalı olacaqdır.

Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Azərbaycan arasında əlaqələr son illər çox sürətlə inkişaf edir və genişlənir. Şübhəsiz ki, bu, hər iki ölkənin, dövlətin istək və arzuları ilə təmin olunur. Bizim Amerika Birləşmiş Ştatları ilə əlaqələrimizdə iqtisadiyyat, enerji daşıyıcıları sahəsində əlaqələrimiz xüsusi yer tutur. Bəlkə də, demək olar ki, Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin intensivləşməsinin və sürətlə inkişaf etməsinin əsasını qoyan da bizim enerji daşıyıcıları sahəsində əməkdaşlığımızın başlanması idi.

Məlumdur ki, beş il bundan öncə – 1994-cü il sentyabrın 20-də Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti ilə Qərb ölkələrinin, o cümlədən Amerika Birləşmiş Ştatlarının böyük neft şirkətləri arasında imzalanmış ilk böyük müqavilə «Əsrin müqaviləsi» adını almış müqavilədir. Biz bu müqavilə ilə həm Amerika-Azərbaycan əlaqələri, həm də Xəzər dənizinin enerji ehti[193-194]yatlarından istifadə olunması nöqtəyi-nəzərindən böyük bir işin təməlini qoyduq. Biz beş ildə bu sahədə gördüyümüz işləri yekunlaşdırırıq və sentyabrın 20-də «Əsrin müqaviləsi»nin bağlanması beşinci ildönümünü, şübhəsiz ki, bizimlə bərabər çalışan ölkələrlə, şirkətlərlə birgə qeyd edəcəyik. Ancaq indi demək olar ki, ötən bu beş il müddətində biz çox böyük və çox əhəmiyyətli yol keçmişik.

Yenə də qeyd edirəm, bu işlərdə Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Azərbaycanın əməkdaşlığı xüsusi yer tutur. Bizim əməkdaşlığımız indiyədək həm Amerika Birləşmiş Ştatlarının böyük şirkətləri ilə, eyni zamanda, Amerika dövləti ilə və hökumətin daxilində Energetika Nazirliyi ilə aparılır. Ona görə də Amerika Birləşmiş Ştatlarının hökumət üzvlərindən Azərbaycana ən çox ziyarət edən Amerikanın energetika naziri olmuşdur.

ABŞ-ın bütün energetika nazirləri ilə bizim çox xoş münasibətlərimiz, səmərəli əməkdaşlığımız olubdur. Mən Amerika Birləşmiş Ştatlarının energetika nazirləri xanım O'leri, cənab Penya ilə görüşmüşəm və indi də cənab Riçardsonla görüşürük.

Cənab nazir, çox məmnunam ki, siz mənim dəvətimi qəbul edib, nəhayət, Azərbaycana gəldiniz. Mən 1997-ci ilin iyulunda Nyu-Yorkda sizinlə ilk görüşümü xatırlayıram. O zaman siz Birləşmiş Millətlər Təşkilatında Amerika Birləşmiş Ştatlarının nümayəndəsi idiniz. Mən hələ o vaxt sizi Azərbaycana səfərə dəvət etmişdim. Ancaq siz energetika naziri vəzifəsini tutandan sonra bizə daha da yaxın oldunuz və mən çox məmnunam ki, siz Azərbaycandasınız. Bilirəm ki, gecə yol gəlmisiniz, yorulmuşunuz, bu gün səhərdən isə burada görüşlər keçirirsiniz. Amma məlumdur ki, siz gənc və çox güclü adamsınız. Ona görə də gecə də, gündüz də işləyirsiniz.

Mən bilirəm ki, siz bu gün çox səmərəli danışıqlar aparmısınız. Güman edirəm ki, bizim bugünkü danışığımız çoxsahəli olacaqdır. Buyurun. [194-195]

Bill Riçardson (ABŞ-ın energetika naziri): Cənab prezident, hər şeydən əvvəl, Sizinlə görüşmək və gözəl ölkənizdə olmaq bizim üçün şərəfdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarının Azərbaycanla xüsusi əlaqələri vardır. Mən çox şadam ki, Sizin nəvazişli dəvətinizi həyata keçirməyə imkan tapa bildim.

Cənab prezident, Sizin dostunuz Bill Klinton Sizə öz hərərətli salamlarını yetirir. O, məndən xahiş etdi ki, Sizin səhhətinizlə maraqlanım, Sizdən səhhətinizi soruşum. İndi Sizi gördükdən sonra geriye qayıtdıqda tam əminliklə ona deyə bilərəm ki, Siz çox yaxşı görünürsünüz. Biz çox şadıq ki, Siz belə tezliklə sağalmısınız.

Cənab prezident, dostunuz, Sizə böyük hörməti olan prezident Bill Klinton çox xahiş etdi ki, Sizə onun ən yaxşı salamlarını yetirim. Mən onu dörd gün bundan əvvəl görmüşəm.

Cənab Prezident, mən Sizi «Əsrin müqaviləsi»nin beşinci ildönümü münasibətilə də təbrik edirəm. Mən Sizi «Şahdəniz» müqaviləsinin həyata keçirilməsi sahəsində uğurlara görə də təbrik edirəm. Cənab Volf məndən xahiş edib Sizdən soruşum ki, «Şahdəniz» müqaviləsindən ona bir pay düşürmü? Mən cavab verdim ki, xeyr.

Heydər Əliyev: «Şahdəniz» müqaviləsində Amerika Birləşmiş Ştatları iştirak etməyib.

Bill Riçardson: Cənab Prezident, məlum olduğu kimi, bizim nümayəndə heyətinin tərkibində çox hörmətli adamlar vardır. Cənab Con Volf səfir, Amerika Birləşmiş Ştatları prezidentinin və dövlət katibinin xüsusi müşaviridir. Cənab Cozef Qrandmeyson Amerika Birləşmiş Ştatlarının Ticarət və İnkişaf

Agentliyinin direktorudur. O, hansı ölkəyə gedirsə, yaxşı xəbərlər və çoxlu pul gətirir. Bizim heyətə ABŞ-in dövlət və energetika departamentlərindən də nümayəndələr daxildir. Bugünkü görüşümüzdə ABŞ səfirliyinin nümayəndələri də iştirak edirlər. [195-196]

Cənab Prezident, haqqında bəhs edəcəyim mövzulara keçməzdən əvvəl demək istəyirəm ki, mən bu əfsanəvi Bakı şəhərində olmağımdan çox şadam. Sizin ölkənizin böyük tarixi vardır, o həm də çox füsunkardır. Nümayəndə heyətimiz cədvəli elə tərtib edibdir ki, mən bu gözəlliyi görə bilməyim. Lakin ümid edirəm ki, mən gələcəkdə imkan tapıb buraya dönəcəyəm və bu füsunkarlığı görəcəyəm. Mən bilirəm ki, Sizin şəhəriniz və xüsusilə Dənizkənarı park çox gözəldir.

Cənab Prezident, onu da deməliyəm ki, Amerika Birləşmiş Ştatları Xəzər dənizindən kənar sahillərdə də Azərbaycanla sıx əməkdaşlıq etməyi çox istəyir. Biz mənim məşğul olduğum energetika sahəsində Sizinlə sıx əməkdaşlıq etmək istəyirik. Biz Azərbaycan hökumətinin rəsmi şəxsləri ilə birlikdə gələcək əməkdaşlığımız barədə bu gün geniş söhbətlər etmişik.

Cənab Prezident, bizi salamladığınıza görə Sizə minnətdaram. Mən çox şad olardım ki, bir sıra məsələlərin müzakirəsinə keçək. Mən maraqlanıram ki, biz bu müzakirəni necə keçirəcəyik. Baxıram ki, burada bizə qulaq asanların sayı çoxdur.

Heydər Əliyev: Siz necə istəyirsiniz?

Bill Riçardson: Mənim fikrimcə, üzbəüz danışsaq, daha yaxşı olardı.

Heydər Əliyev: Yaxşı.

Hörmətli cənab nazir, Azərbaycan, Bakı haqqında və mənim barəmdə söylədiyiniz xoş sözlərə görə sizə təşəkkür edirəm.

Mənim əziz dostum prezident cənab Bill Klintondan gətirdiyiniz salam mənim üçün çox dəyərlidir və çox əzizdir. Bu salama və bu xoş arzulara görə prezident Bill Klintonu təşəkkürümü bildirirəm və ümidvaram ki, siz mənim minnətdarlığımı ona çatdıracaqsınız.

Amerika Birləşmiş Ştatlarının rəsmi dairələrinin və xüsusən prezident Bill Klintonun mənim səhhətimlə daim maraqlanması məni çox mütəəssir edir, sevindirir. Bu, bizim dostluğumuzun əlamətidir, bir-birimizə olan mehriban münasibətlərimizin göstəricisidir.

Bu fürsətdən istifadə edib bir daha bildirmək istəyirəm ki, bu ilin aprel ayında mən Vaşinqtonda olarkən üzərimdə cərrahiyyə əməliyyatı aparılması barədə xəbər alan prezident Bill Klinton və Amerika hökumətinin digər üzvləri orada olduğum bütün dövr ərzində mənim müalicəmə çox ciddi nəzarət etmişlər. Onlar mənə daim ciddi diqqət və qayğı göstərmişlər. Bunların nəticəsində də həm cərrahiyyə əməliyyatı uğurla keçdi və həm də mən qısa müddətdə xəstəxanadan çıxdım. Allaha şükürlər olsun ki, səhhətim yaxşıdır, hətta həkimlərin proqnozundan da daha yaxşı görünür. Cənab nazir, mən xəstəxanada olarkən sizin də qaygınızı hiss etdim, məktubunuzu aldım.

Mən bütün bunlara görə əziz dostum Bill Klintonu, Amerika Birləşmiş Ştatlarının hökumətinə, hökumətin üzvlərinə və cənab nazir, şəxsən sizə təşəkkürümü və minnətdarlığımı bildirirəm.

Biz çox məmnunluq ki, Amerika Birləşmiş Ştatları Azərbaycana xüsusi münasibət göstərir və regionumuzda Azərbaycanla əlaqələrinə xüsusi əhəmiyyət verir. Şübhəsiz ki, bizim bu əlaqələrimiz neft, enerji daşıyıcıları problemlərindən çox-çox genişsahəlidir. Amerika Birləşmiş Ştatları ilə Azərbaycan arasında qısa müddətdə belə dostluq, mehribanlıq, partnyorluq əlaqələrinin yaranması, şübhəsiz ki, Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətlidir.

Bütün bu dövrdə görülən işlərdə prezident cənab Bill Klintonun xüsusi rolu olmuşdur. Mənim ona çox böyük hörmətim və ehtiramım vardır. Siz də bilirsiniz ki, sabah cənab Bill Klintonun doğum günüdür. Mən bu gün məktub göndərüb doğum günü münasibətilə onu təbrik etmişəm. Ancaq bu fürsətdən istifadə edib, Amerika hökuməti nümayəndə [197-198] heyətinin qarşısında Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti, mənim əziz dostum Bill Klintonu doğum günü münasibətilə təbrik edirəm, ona cansağlığı, uzun ömür və bütün işlərində uğurlar arzulayıram.

Bizim bugünkü söhbətimizi davam etdirmək üçün, şübhəsiz ki, mətbuat nümayəndələrindən xahiş edəcəyəm ki, buranı tərk etsinlər. Ancaq burada bir imzalanma mərasimi olacaqdır.* Yəqin ki, mətbuat nümayəndələri o zaman salona daxil ola bilərlər. [198]

* Görüşdən sonra Azərbaycan hökuməti adından Azərbaycan Dövlət Neft Şirkəti, ABŞ hökuməti adından ABŞ-in Ticarət və İnkişaf Agentliyi arasında sazişin imzalanma mərasimi oldu.

**ERMƏNİSTAN–AZƏRBAYCAN MÜNAQIŞƏSİNİN SÜLH YOLU İLƏ HƏLLİ
MƏSƏLƏLƏRİNİ ERMƏNİSTAN PREZİDENTİ ROBERT KOÇARYANLA MÜZAKİRƏ
ETMƏK ÜÇÜN İSVEÇRƏNİN CENEVRƏ ŞƏHƏRİNƏ YOLA DÜŞMƏZDƏN ƏVVƏL BİNƏ
HAVA LİMANINDA JURNALİSTLƏRİN SUALLARINA CAVAB**

21 avqust 1999-cu il

S u a l: Cənab prezident, xalqımız Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunacağına böyük ümid bəsləyir. İnanırıq ki, ikitərəfli danışıqlar gələcəkdə çox böyük nəticə verəcəkdir. növbəti səfəriniz barədə bir neçə kəlmə deməyinizi xahiş edirəm.

C a v a b: Növbəti səfərim elə buna həsr olunubdur. Bilirsiniz ki, biz beş ildən artıqdır atəşkəs şəraitində yaşayırıq. Ötən beş ildə məsələnin sülh yolu ilə həll olunması üçün bütün vasitələrdən istifadə etmişik. Birincisi, ATƏT-in Minsk qrupu bütün bu müddətdə daim fəaliyyət göstərir və həmsədrlər, onların nümayəndələri bu illərdə öz təkliflərini veriblər və bunlar müzakirə olunubdur. Ancaq hələ ki, bu təkliflərdən heç birisi qəbul edilməyibdir. Buna baxmayaraq, ATƏT-in Minsk qrupu, onun həmsədrləri bu işləri davam etdirirlər. Ancaq bununla bərabər, dediyim kimi, biz çalışırıq ki, bütün vasitələrdən istifadə edək. Burada heç bir vasitə bizim üçün mənfəi ola bilməz, hər bir vasitədən istifadə etmək lazımdır.

Bu baxımdan, bilirsiniz ki, ümumiyyətlə, dünyada və böyük ölkələrdə belə fikir var ki, Minsk qrupunun danışıqları ilə yanaşı, bəlkə birbaşa danışıqlar da məsələnin irəli getməsinə [199-200] müəyyən kömək edə bilər. Bilirsiniz ki, mən aprel ayında bu baxımdan Ermənistan prezidenti Robert Koçaryanla Vaşinqtonda görüşüb danışmışdım. Bir ay bundan öncə Cenevrədə danışmışdım. İndi də yenə Cenevrəyə gedirəm, görüşək, danışaq. Məqsədimiz odur ki, məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün hər iki tərəfdən qəbul oluna biləcək təkliflər, yəni razılıq əldə edə bilək. Bundan ötrü gedirəm.

S u a l: Azərbaycan tərəfdən hansısa qarşılıqlı kompromislərə getmək konkret olaraq müəyyənləşdirilibmi?

C a v a b: Bilirsiniz, kompromislər haqqında danışıqlar aparılır. Əgər danışıqlar nəticə versə, əgər görsək ki, o tərəfin kompromisi, bu tərəfin kompromisi bizim üçün əlverişlidir, onda sizə deyə bilərəm. Amma indi bunu deyə bilmərəm.

S u a l: Cənab prezident, Vardan Oskanyan belə bir ifadə işlətmişdir ki, Dağlıq Qarabağa status müstəqillikdən aşağı, muxtariyyətdən yuxarı ola bilər.

C a v a b: Bu, köhnə sözdür, yeni bir şey deyildir. Onlar bunu çoxdan deyirlər. Onlar bu sözü işlədirlər. Hərə öz istədiyi fikri işlədir, başa düşürsünüzümü, - onlar öz istədiklərini, biz öz istədiyimizi. [200]

ERMƏNİSTAN PREZİDENTİ İLƏ DANİŞIQLAR BAŞA ÇATDIQDAN SONRA AZƏRBAYCAN PREZİDENTİNİN BƏYANATI

Cenevrə, Le-seji iqamətgahı

22 avqust 1999-cu il

Hörmətli mətbuat nümayəndələri!

Bu gün burada Ermənistan Respublikası prezidentinin və Azərbaycan Respublikası prezidentinin görüşü oldu.

Bu, bizim ikinci təkbətək görüşümüzdür. Bir ay əvvəl olmuş görüş də, bu görüş də burada, Cenevrədə keçirilmişdir.

Hər şeydən əvvəl İsveçrənin, Cenevrənin hakimiyyət orqanlarına təşəkkür etmək istərdim. Ona görə ki, onlar bizə görüşmək və qarşılıqlı münasibətlərimizə aid olan məsələləri müzakirə etmək imkanı vermişlər. Burada bu baxımdan hər şey gözəldir və hesab edirəm ki, gələcəkdə də belə görüşlərə zərurət olarsa, bundan ötrü başqa şəhər axtarmaq lazım deyildir.

Biz Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin – Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə nizama salınmasına aid bir çox məsələləri müzakirə etdik. Hesab edirəm ki, bir ay əvvəlki görüş də, bu görüş, keçirdiyimiz söhbətlər, apardığımız danışıqlar da faydalıdır və bizə münaqişənin dincliklə nizama salınmasının real yollarının axtarışı ilə daha yaxşı məşğul olmağa imkan verir.

Prezident Robert Koçaryanla biz həm Azərbaycanın maraqları, həm də Ermənistanın maraqları barədə çox açıq danışdıq. Lakin mənə xoşdur ki, hər ikimiz belə bir eyni [201-202] fikirdə olduq ki, biz məsələnin dincliklə nizama salınmasının qarşılıqlı maraqlara cavab verən yollarını axtarıb tapmalıyıq.

Bununla əlaqədar biz görüş zamanı həmin məsələyə toxunduq və bu gün demək istəyirəm ki, Azərbaycan atəşkəs rejiminin qorunub saxlanması, hər hansı pozuntulara yol verilməməsi, münaqişə sülh yolu ilə qəti olaraq nizama salınan vaxtadək bu rejimin saxlanması mövqeyində əvvəlkitək möhkəm dayanmışdır.

Praktiki baxımdan razılığa gəldik ki, biz Azərbaycan Respublikasının və Ermənistan Respublikasının müdafiə nazirlərinə belə bir göstəriş verək ki, onlar görüşüb, atəşkəs rejiminin möhkəmləndirilməsi üçün konkret tədbirlər müəyyənləşdirsinlər. Bunu çox böyük bir nailiyyət kimi qeyd edirəm ki, heç bir xarici ölkənin iştirakı olmadan, sülhyaratma qüvvələrinin hər hansı müdaxiləsi olmadan biz beş ildən artıqdır münaqişə vəziyyətində olsaq da, atəşkəs rejimi vəziyyətindəyik və onu qoruyub saxlayırıq.

Bununla yanaşı, atəşkəs xəttində atışmalar, həm bu, həm də digər tərəfdən itkilər olur. Bu, bizi narahat edir. Ona görə də biz atəşkəs rejimini möhkəmləndirməyi və bu məqsədlə elə etməyi zəruri bilirik ki, atışmalar olmasın, itkilər olmasın.

O ki qaldı nizamasalma probleminə, zənnimcə, biz belə bir yekdil fikirdəyik ki, qarşılıqlı kompromislərə – hər iki ölkənin milli maraqlarına uyğun olan kompromislərə getməliyik. Görünür, dialoqumuzu və danışıqlar prosesimizi, hər halda, gücləndirmək üçün biz son bir neçə ayda əslində zəifləmiş olan bu danışıqlar prosesinə yenidən başlamalıyıq.

Biz bu məsələ ilə əlaqədar xarici işlər nazirlərinə müvafiq göstərişlər verdik. Buna görə də ümidvaram ki, bizim şəxsi görüşlərimizi və keçirdiyimiz söhbətləri nəzərə alaraq danışıqlar prosesinin yenidən başlanması münaqişənin sülh yolu ilə nizama salınmasına nail olmaq sahəsində bütün işi gücləndirə bilər..

[202-203]

Azərbaycan şübhə etmir ki, münaqişəni nizama salmaq, özü də sülh yolu ilə nizama salmaq lazımdır. Hər şeydən görürəm ki, buna Ermənistanın da şübhəsi yoxdur. Ancaq hər halda, biz bu mürəkkəb məsələdə gərək ən düzgün qərarlar axtarıb tapaq. Azərbaycan məsələnin sülh yolu ilə nizama salınmasını istəyir və biz dincliklə nizamasalmaya nail olmaq üçün hər şey edəcəyik.

Əgər bütövlükdə Qafqazda sülh bərqərar edilsə, xüsusən də Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişə nizama salınsa, onda ölkələrimiz qarşısında, ümumən Qafqazda böyük perspektiv açılar. Biz bunu dərk edirik və bunu əsas tutaraq müvafiq tədbirlər görürük və görəcəyik.

Diqqətinizə görə sağ olun. [203]

CENEVRƏDƏN BAKIYA QAYIDARKƏN BİNƏ HAVA LİMANINDA AZƏRBAYCAN TELEVİZİYASI MÜXBİRİNİN SUALINA CAVAB

23 avqust 1999-cu il

S u a l: Cənab prezident, Cenevrədə danışıqların nəticələri barədə nə deyə bilərsiniz?

H e y d ə r Ə l i y e v: Salaməleyküm. Bizim danışıqlarımız, Ermənistan prezidenti ilə mənim aramda olan danışıqlar haqqında dünən biz danışıqlar qurtaran kimi mətbuat konfransı keçirdik və orada bəyanat verdik. Güman edirəm ki, bu bəyanat sizə məlumdur.

Orada, Cenevrədə dediyim kimi, bir daha deyə bilərəm ki, bu danışıqlar çox əhəmiyyətlidir və çox faydalıdır. Bu danışıqlar zamanı biz bir çox məsələləri hər iki tərəf üçün aydınlaşdırırıq, dəqiqləşdiririk.

Danışıqlar onu göstərir ki, biz də, Ermənistan tərəfi də bundan sonra məsələnin sülh yolu ilə həll olunması prinsipləri əsasında hərəkət edəcəyik. Ona görə də biz dünən bəyan etdik ki, danışıqların nəticəsi kimi, atəşkəs rejimini bundan sonra da saxlayacağıq, qoruyacağıq və möhkəmləndirəcəyik. Bunun üçün də biz belə bir razılığa gəldik ki, həm Azərbaycan, həm də Ermənistan tərəfi müdafiə nazirlərinə göstərişlər verəcəklər ki, onlar görüşünlər və cəbhə bölgəsində baş verən bəzi hadisələri aradan qaldırmağa çalışsınlar. Əsas məqsəd ondan ibarətdir ki, gələcəkdə atəşkəs rejiminin pozulmasına səbəb olan heç bir kiçik hadisəyə yol verilməsin. [204-205]

Şübhəsiz ki, danışıqlarda hər iki tərəf öz mövqeyini müdafiə edir. Bu təbiidir. Minsk qrupunun son təklifləri hələ indiyə qədər gündəlikdədir. Biz bu məsələni də müzakirə etdik, bir daha baxdıq. Ancaq məsələni həqiqətən sülh yolu ilə həll etmək üçün hər iki tərəf eyni fikri ifadə etdi ki, müəyyən kompromislərə getmək lazımdır. Şübhəsiz ki, bunlar asan məsələ deyildir. Ancaq hesab edirəm ki, bizim bu danışıqlarımız, ümumiyyətlə, yeni bir vasitə kimi, bu sülh danışıqları prosesinə bundan sonra kömək edəcəkdir. Güman edirəm ki, bu danışıqlar bundan sonra da davam edəcəkdir.

Mən sizə bundan artıq bir şey deyə bilmərəm. Təşəkkür edirəm. Sağ olun. [205]

UKRAYNA PREZİDENTİ ZATI-ALİLƏRİ CƏNAB LEONİD KUÇMAYA

Hörmətli Leonid Daniloviç, Sizi və qardaş Ukrayna xalqını Ukraynanın milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə səmimi-qəlbdən təbrik edirəm.

Əminəm ki, Azərbaycanla Ukrayna arasında yaranmış qarşılıqlı surətdə faydalı və səmərəli əməkdaşlıq, xalqlarımızın ənənəvi mehriban, dostluq münasibətləri ölkələrimizin çiçəklənməsi, regionda sülh, sabitlik və tərəqqi naminə daha da möhkəmlənəcək və inkişaf edəcəkdir.

Sizə möhkəm cansağlığı, xoşbəxtlik və uğurlar, bütün ukrayna xalqına firavanlıq və tərəqqi arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 24 avqust 1999-cu il[206]

UKRAYNANIN MİLLİ BAYRAMI – MÜSTƏQİLLİK GÜNÜ MÜNASİBƏTİLƏ UKRAYNANIN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRLİYİNİN TƏŞKİL ETDİYİ RƏSMİ QƏBULDA NİTQ

Gülüstan sarayı

24 avqust 1999-cu il

Hörmətli səfir!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Sizi Ukraynanın milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə ürəkdən təbrik edir və Ukrayna xalqına sülh, tərəqqi və firavanlıq arzulayıram.

Öz müstəqilliyinin 8 ili ərzində Ukrayna böyük və şərəfli yol keçmiş, böyük uğurlara nail olmuşdur. Ukrayna səfirinin çıxışında gətirilmiş konkret faktlar buna inandırıcı sübutdur. Biz Azərbaycanda bu uğurlara sevinirik, çünki Ukrayna Avropanın və dünyanın ən iri ölkələrindən biridir, çox böyük iqtisadi potensiala malikdir, dünyada mühüm coğrafi-strateji mövqe tutur.

Ukrayna ilə bizim aramızda sıx, çox səmimi dostluq münasibətləri yaranıb və mövcuddur. Buna görə də Ukraynanın uğurları bizi sevindirir, çünki bu uğurlar onun müstəqilliyini, beynəlxalq həyatda mövqelərini möhkəmləndirir və müstəqillik yoluna qədəm qoymuş başqa ölkələr üçün yaxşı nümunədir.

Şübhə etmirəm ki, Ukraynanın demokratik, müstəqil inkişafı yolunda qarşıya çıxan çətinlikləri aradan qaldırmaq mümkündür. Ukrayna böyük imkanlara malikdir. Burada [207-208] aparılan islahatlar – həm siyasi, həm də iqtisadi islahatlar Ukraynanın malik olduğu potensialı artıq hərəkətə gətirir və təbii ki, iqtisadiyyatın daha uğurlu inkişafını və ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin yüksəlməsini təmin edəcəkdir.

Ölkələrimiz və xalqlarımız arasında dostluğun böyük tarixi var. Lakin Ukrayna və Azərbaycanın müstəqillik illəri bu tarixdə xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu illər ərzində biz daha çox yaxınlaşmışıq, daha çox dostlaşmışıq, bütün sahələrdə sıx əməkdaşlığın zəruriliyini, qarşılıqlı dəstək və yardımın zəruriliyini daha çox hiss etmişik.

Ukrayna prezidenti Leonid Daniloviç Kuçmanın Azərbaycana səfəri zamanı və mənim Ukraynaya səfərim zamanı Ukrayna ilə Azərbaycan arasında imzalanmış sənədlər əməkdaşlığımızın geniş, hərtərəfli və səmərəli olması üçün yaxşı bünövrə qoymuşdur. Bununla yanaşı, hələ çox ehtiyat mənbələri var və əməkdaşlığımızı getdikcə daha yüksəklərə qaldırmaq üçün Ukrayna da, Azərbaycan da bunlardan istifadə etməlidir. Əməkdaşlığımızı daha yüksəklərə qaldırmaq üçün isə imkanlar var.

Biz beynəlxalq təşkilatlarda Ukrayna ilə fəal əməkdaşlıq edirik. Bir çox beynəlxalq məsələlərdə mövqələrimiz əslində uyğun gəlir. Əslinə qalsa, bu, elə bir təməldir ki, biz Birləşmiş Millətlər Təşkilatında da, ATƏT-də də, MDB-də də, GUÖAM kimi təşkilatda da müvəffəqiyyətlə əməkdaşlıq edə bilərik. Hesab edirəm ki, GUÖAM da onu bu yaxınlarda yaratmış olan beş ölkə üçün böyük əhəmiyyətə malikdir.

Ukrayna dövlətinin fəaliyyətində öz qüvvələrinə olan möhkəm inam, seçilmiş müstəqillik yoluna böyük inam, hər hansı digər ölkələrdən asılılığa həmişəlik son qoymağa möhkəm inam bizi xüsusilə cəlb edir. Azərbaycan bu mövqələrdə möhkəm dayanmışdır və onların Azərbaycan üçün həyatı, həlledici əhəmiyyəti var. Buna görə də bu amil bizi çox birləşdirir və hərtərəfli əməkdaşlıq üçün şərait yaradır. [208-209]

Ukraynanın böyük iqtisadi imkanları var və biz imkanlardan dövlətlərarası ticarətdə, əmtəə mübadiləsində və başqa sahələrdə istifadə etməliyik. Ukrayna Azərbaycanın neft və qaz ehtiyatlarına böyük maraq göstərir. Bu ilin aprelində biz Bakı–Supsa kəməri açdıq, mərasimdə Ukrayna prezidenti Leonid Daniloviç Kuçma da iştirak edirdi və o, xahiş etdi ki, bu boru kəməri ilə nəql olunan neftin vurulduğu ilk tankerlərdən biri Ukraynaya göndərsin.

Əlbəttə, onların Supsanı Poti və İliçovski bərə ilə birləşdirmək barədə təklifləri var, - əslində, biz bu bərəni açdıq və o işləyir, - onlar neft məhsullarının bu xətlə daşınmasını nəzərdə tuturlar. Neft kəməri barədə də təkliflər var və sair. Lakin bütün bunlar, şübhəsiz, perspektivə aiddir. Bununla yanaşı, həmin təkliflər sübut edir ki, Ukrayna Azərbaycanla iqtisadi əməkdaşlığın daha da genişlənməsinə və dərinləşməsinə böyük maraq göstərir. Biz bunu dəstəkləyirik və dəstəkləyəcəyik.

Burada deyildiyi kimi, Ukraynada məhsul yığımı zamanı neft məhsulları sarıdan böyük çətinliklər yarandı və onlar kömək üçün bizə müraciət etdilər. Yeri gəlmişkən, şadam ki, bu il Ukraynada yaxşı məhsul yetişdirilmişdir, sevinirəm ki, onlar məhsulu yığa bilmişlər, bu işdə bizim də payımız var. Leonid Daniloviç mənə şəxsən müraciət etmişdi. Deməliyəm ki, bu məsələni həll etmək bizim üçün asan deyildi, lakin biz onlara hər halda yardım göstərdik. Buna görə də mənə xoşdur ki, Ukrayna üçün bu çətin vaxtda Azərbaycanın yardımını Ukraynada nəinki dövlət səviyyəsində, həm də ictimaiyyət arasında yüksək qiymətləndirilir. Məhz bu, səmimi münasibətlərimizin, qarşılıqlı yardımımızın, möhkəmlənən dostluğumuzun göstəricisidir.

Hazırda Ukraynada prezident seçkiləri üzrə seçkiqabağı kampaniya aparılır. Əlbəttə, biz onun gedişini izləyirik və istəyirik ki, bu seçkilər demokratiya, hüquq əsasında keçsin. [209-210] Bununla yanaşı, hər bir insanın, hər bir ölkənin düşünmək haqqı var ki, bu və ya digər ölkənin prezidenti kim olmalıdır. Ötən illər ərzində Ukrayna ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin inkişafında prezident Leonid Daniloviç Kuçmanın böyük xidməti var. Bizim onunla əməkdaşlığımız və Leonid Daniloviç Kuçma ilə mənim şəxsi dostluğum Ukrayna ilə Azərbaycan arasında münasibətlərdə mühüm rol oynayır və şübhəsiz, dövlətlərarası münasibətlərimizin daha da inkişaf etməsi üçün amildir. Buna görə də biz, şübhəsiz, istəyirik ki, bu seçkilər uğurla, demokratik əsasda keçsin və əlbəttə, hörmətli Leonid Daniloviç Kuçma yenidən prezident seçilsin.

Mən bu adamı Azərbaycan ilə Ukrayna arasında münasibətlərin möhkəmlənməsi və inkişafındakı xidmətlərə görə, Ukrayna ilə Azərbaycan arasında strateji tərəfdaşlıq münasibətləri yarandığına və mövcud olduğuna görə çox qiymətləndirirəm. Bu işdə hörmətli Leonid Daniloviç Kuçmanın böyük xidməti var. Mənim fərmanımla o, Azərbaycanın ali ordeni – «İstiqlal» ordeni ilə təltif olunmuşdur. Zənnimcə, bu amil də onu göstərir ki, biz dostluğumuzu möhkəmlətmək və inkişaf etdirmək istəyirik. İnanıram ki, Ukraynada seçkilər uğurla keçəcək, inanıram ki, Ukrayna xalqı düzgün seçim edəcək, inanıram ki, Ukrayna bundan sonra da müstəqillik və azadlıq yolu ilə gedəcəkdir.

Sizi bayram münasibətilə bir daha təbrik edirəm. [210]

ŞEYXÜLİSLAM ALLAHŞÜKÜR PAŞAZADƏYƏ

Hörmətli Şeyxülislam!

Sizi – Qafqaz müsəlmanlarının dini rəhbərini, Azərbaycanın tanınmış ictimai xadimini 50 illik yubileyiniz münasibətilə səmimi qəlbdən təbrik edirəm.

Müqəddəs dinimiz olan islamın gözəl ənənələrinin ölkəmizdə, eləcə də bütün Qafqaz bölgəsində qorunub saxlanması və möhkəmləndirilməsində sizin xüsusi xidmətləriniz vardır. Qafqaz Müsəlmanları İdarəsinə rəhbərlik etdiyiniz iyirmi il ərzində bu dini qurum islam dəyərlərinin geniş təbliğ olunması, müsəlmanların dini-mənəvi birliyinin möhkəmləndirilməsi, onların cəmiyyətin həyatında fəallığının artırılması işində böyük rol oynayan mühüm mərkəzlərdən birinə çevrilmişdir.

Azərbaycan xalqının azadlıq uğrunda mübarizəsində tutduğunuz əsl vətəndaş mövqeyi ölkədə cərəyan edən mürəkkəb ictimai-siyasi prosesləri obyektiv qiymətləndirmək, yaranmış problemlərin həllində dini amilin gücündən düzgün istifadə etmək bacarığınızı nümayiş etdirdi.

Respublikamızda müxtəlif konfessiyalar arasında dini dözümlülük, dostluq və əməkdaşlıq ab-havasının hökm sürməsinə də sizin əməyiniz vardır. Bu sahədə gördüyünüz işlər, digər konfessiyaların rəhbərləri ilə birgə fəaliyyətiniz Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olmasına xidmət edir.

Siz dini-ictimai xadim kimi, beynəlxalq aləmdə də böyük nüfuza maliksiniz. Azərbaycan həqiqətlərinin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması, Qafqazda sülhün və əmin-amanlığın möhkəmləndirilməsi ilə bağlı fəaliyyətiniz təqdirəlayiqdir. Qurani-Kərimin təbliğ etdiyi haqq, ədalət və humanizm ideyaları [211-212] islam aləminin taleyüklü problemlərinin həlli yolunda atduğunuz addımlarda öz əksini tapmışdır.

Əminəm ki, müstəqil Azərbaycan Respublikasının qarşısında duran mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün ölkə dindarlarının səfərbər olunması və cəmiyyətin dini-mənəvi birliyinin möhkəmləndirilməsi yolunda bundan sonra da əlinizdən gələni əsirgəməyəcəksiniz.

Sizə cansağlığı və xoşbəxtlik, bütün işlərinizdə yeni uğurlar arzulayıram.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 26 avqust 1999-cu il [212]

TÜRKİYƏ CÜMHURİYYƏTİNİN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRİ QƏDRİ ECVET TEZCAN İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

26 avqust 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Biz indi sizinlə söhbətə başlayarkən hər dəfə «keçmiş olsun» demək lazımdır, başsağlığı vermək lazımdır. Zəlzələ baş verəndən indiyə qədər, məlumdur, - fəlakət o qədər böyükdür ki, bu, həm Türkiyə üçün fəlakətdir, həm Azərbaycan üçün fəlakətdir, həm də bütün türk dünyası üçün ağır fəlakətdir. Ona görə də bunun ağrısı-acısı hələ uzun müddət insanların qəlbindən, insanların fikrindən çıxmayacaqdır. Odur ki, bir daha deyirəm – keçmiş olsun. Vəfat edənlərə Allah rəhmət eləsin, yaralananlar tezliklə sağalsın.

Ümidvaram ki, Türkiyə Cümhuriyyəti qüdrətli, iqtisadi cəhətdən çox böyük imkanlara malik olan bir dövlət kimi, bu zəlzələnin vurduğu bütün zərəri tezliklə aradan qaldıracaqdır. Yəni mən hesab edirəm ki, uçulan evlər də, dağılan başqa qurğular da bərpa olunacaqdır. Məsələn, orada böyük bir neft emalı zavodu yanıbdır, - o da bərpa ediləcəkdir. Amma insanları geri qaytarmaq mümkün olmayacaq. Bu itkilərin içərisində insanların itkisi çox ağır bir şeydir. Ancaq bizim xalqlarımız tarix boyu çox belə şeylərə dözüblər. Güman edirəm, biz buna da dözəcəyik.

Q ə d r i E c v e t T e z c a n: Hörmətli cümhur başqanım, birinci, mənə qəbul etdiyinizə görə Sizə minnətdaram. Sizə [213-214] Türkiyə dövləti adından, Türkiyədə, Anadoluda yaşayan 60 milyon türkün adından və bir də Azərbaycanda yaşayan 5 min türkün adından minnətdarlığımı çatdırmaq istəyirəm.

Başda zati-aliləriniz olmaqla Azərbaycan xalqının Türkiyədə baş vermiş bu zəlzələ nəticəsində fəlakətə uğrayan insanların acısına göstərdiyi yaxınlığa görə mən Sizə minnətdarlığımızı çatdırmaq istəyirəm.

Hörmətli cümhur başqanım, bu zəlzələ 17 avqust gecə saat 3-də baş verdikdən çox az bir zaman keçdikdən sonra başda, zati-aliləri, Siz olmaqla, Baş nazir, onun müavinləri, nazirlərin hamısı, zavodların direktorları, komitələrin sədrələri, deputatlar, tanınmış ziyalılar, yüzlərlə kişi, xanım, Dövlət Əmlak Komitəsinin sədri səfirliyə gələrək bizə başsağlığı verdilər. Onlara dedim ki, mən də sizə başsağlığı verirəm. Çünki bu, iki eyni millətdir, iki qardaş və dost dövlətdir.

Hörmətli cümhur başqanım, mən 18-19 aydır ki, burada səfir kimi işləyirəm. Buraya gəlməmişdən əvvəl və buraya gəldikdən sonra da bu iki qardaş dövlətin, millətin bir-birinə olan məhəbbətinin rəmzlərini görmüşdüm. Amma iki millətin bir-birinə bu qədər məhəbbəti olduğunu bu dəfə öz gözlərimlə gördüm. Zati-aliləriniz başda olmaqla, dövlətin yüksək vəzifəli şəxslərinin başsağlığı verməsi, yardım, kömək göstərməsi bu yerdə təbii bir işdir. Amma mən sizə məlumat vermək istəyirəm ki, artıq zəlzələdən 9 gün keçməsinə baxmayaraq bizim səfirliyin telefonları hələ də susmayıbdır. Minlərlə insan - ağsaqqal, qadın, uşaq, kişi, xanım – hamısı səfirliyimizə özləri gələrək başsağlığı verdilər. Bununla bərabər, minlərlə insan qan, pul vermək üçün bizə müraciət etdi. Bizə ən çox təsir göstərən o oldu ki, bəzi insanlar dedilər ki, bizim pulumuz yoxdur, amma icazə verirsinizsə, biz fəhlə kimi gedib Türkiyədə zəlzələnin dağıntıları altında qalmış insanları xilas etmək, çıxarmaq istəyirik. Balaca qızlar, oğlanlar gəldilər. Onlar yaxın günlərdə məktəbin açılışı ilə əlaqədar özlərinə [214-215] aldıkları geyimləri, dəftər-qələmləri, məktəb ləvazimatlarını Türkiyədə zərər çəkən kiçik uşaqlara ərməğan etmək üçün gətirib bizə verdilər. Bəzi uşaqlar içərisinə pul yığıqları qutuları «Türkiyəyə göndərin» deyərək bizə bağışladılar. Belə halların sayı-hesabı yoxdur. Mən bunları təsvir etməkdə acizəm. Bu, bir məhəbbətin göstəricisidir.

Zati-aliləri, yəqin ki, televiziya da görmüsünüz, - müxtəlif ölkələrdən, 50-dən artıq ölkədən Türkiyəyə yardım göstərildi. Amma mən heç sanmıram ki, Bakıda olduğu kimi, başqa yerlərdəki səfirliklərimizdə bu qədər sayda insan özü müraciət etsin. Məncə bu, iki dövlətin, iki millətin bir-birinə olan yaxınlığının ən gözəl ifadəsidir. Bu baxımdan bir daha zati-alilərinizin şəxsinə Azərbaycan xalqına öz minnətdarlığımı və millətimin minnətdarlığını çatdırmaq istəyirəm.

Mən bu barədə Türkiyədəki televiziyalara və qəzetlərə də müsahibə verdim.

Hörmətli cümhur başqanım, Sizin buyurduğunuz kimi, hesab edirəm ki, orada rəhmətə gedən insanları geri qaytarmaq mümkün deyildir. Amma yerdə qalanlara Azərbaycan xalqının bu qədər yaxın olması onların acılarını, kədərlərini hər halda, bir az aşağı endirmişdir.

Hörmətli cümhur başqanım, icazənilə onu da deyim ki, bu fəlakətə düşərək olan insanlara kömək etmək üçün Sizin tapşırıqla Baş nazirin müavini Abid Şərifovun başçılığı ilə bir təyyarə həkimin və xilasetmə işlərinə kömək etmək üçün gedən hərbiçilərin Türkiyədə etdikləri yardımlara görə Sizə təkrar təşəkkür etmək istəyirəm. Məndə olan məlumata görə, 40-dan artıq insanı dağıntıların arasından xilas edib həyata yenidən qaytarmış o insanların göstərdikləri yardım inanılmaz dərəcədədir. Yəni Sizin tapşırıqla göndərilən 2 min ton yanacaq bu gün Batumi limanına çatmışdır. Güman edirəm ki, sabah Türkiyədən gələn gəmi onu lazımi yerə çatdıracaqdır. [215-216]

Hörmətli cümhur başqanı, Sizə özəl bir təşəkkür də etmək istəyirəm. Bunu daxili işlər nazirinə özüm demişəm. Amma Sizə də çatdırmaq istəyirəm. Bilirsiniz ki, neft emalı zavodunda böyük bir yanğın baş vermişdi. Bu yanğına texniki baxımdan bəzi ölkələrdən yardım da gəldi. Amma Azərbaycandan Yanğın Təhlükəsizliyi İdarəsinin bir briqadası getmişdi. Mən oradakı zavodun sədri ilə görüşdüm. O mənə dedi ki, bu briqadanın üzvləri canlarından keçərək, özlərini yanğının içinə ataraq ən böyük şücaəti göstərmişlər. Mən Sizə bu sahədə də minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Bu, çox böyük bir işdir. Dedilər ki, onlar ancaq öz məmləkətlərində bu qədər qəhrəmanlıq göstərə bilərdilər.

Məlumat verim ki, Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin təşəbbüsü ilə bu gün dərmanlardan, paltarlardan və digər əşyalardan ibarət yardım təyyarə ilə Türkiyəyə göndərilmişdir. Hörmətli cümhur başqanı, bundan başqa, eşitmişəm ki, Müdafiə Nazirliyinin, Dövlət Yol Polisinin, Elmlər Akademiyasının əməkdaşları, Bakı Dövlət Universitetinin professorları, Respublika Prokurorluğunun, Dövlət Geodeziya və Xəritəçəkmə Komitəsinin bütün işçiləri, eləcə də ayrı-ayrı adamlar və mənim bilmədiyim minlərlə insan müxtəlif banklarda açılan hesablara öz əmək haqlarından Türkiyədə baş vermiş zəlzələdən zərər çəkmiş insanlara yardım üçün pul köçürmüşlər. Bundan əlavə, siyasi partiyalardan, qadın cəmiyyətlərindən, rayonlardan yüzlərlə insan səfirliyə başsağlığı verməyə gəldi.

Mən duyğularımı Sizə çatdırmaqda acizəm. Bunun üçün bir daha zati-alilərinizin şəxsində Azərbaycan xalqına təşəkkürlərimi bildirirəm. Dostlar, qardaşlar belə gündə tanınır.

Hörmətli cümhur başqanı, bir şeyi də demək istəyirəm. Türkiyə televiziya kanallarına baxdıqda içimdən belə bir duyğu keçdi ki, türk milləti harada olursa-olsun belə çətin gündə mütləq dözümlülük göstərir, bir araya gəlir. Arzu [216-217] edirəm ki, təkçə çətin gündə deyil, yaxşı gündə də bir-birimizə belə kömək edək, sevgimizi göstərək, məhəbbətimizi bu şəkildə ifadə edə bilək.

Mən zati-alilərinizi yüz faiz əmin edirəm ki, türk xalqı bunun altından qalxacaq. Biz üç min illik tariximizdə neçə belə faciələr keçirmişik. Bu sınaqdan da çıxacağıq. Bizim Anadolu türkcəsində gözəl bir məsəl vardır. Deyirlər ki, hər müsibətdən bir nəticə çıxarmaq lazımdır. Güman edirəm ki, dövlətimiz bu bələdən mütləq bir nəticə çıxaracaq, dərs alacaqdır. İstədim ki, bundan sonra heç bir yerdə belə bir fəlakət olmasın. Amma əgər olarsa da, bu qədər insan itkisi olmasın. Tam əminəm ki, türk dövləti, milləti bu ağır vəziyyətdən çıxacaqdır. Sizə bir daha dərin minnətdarlığımı bildirirəm.

H e y d ə r Ə l i y e v: Mənə verdiyiniz məlumatlara və bu minasibətlə, zəlzələnin vurduğu ziyanın aradan qaldırılmasında Azərbaycan xalqının gördüyü işlərə verdiyiniz qiymətə görə təşəkkür edirəm.

Bilirsiniz, bu təbiidir. Çünki bizim xalqımız bir xalqdır. Mən bunu dəfələrlə demişəm. İnsanların hər birinin, o cümlədən bütün xalqın qəlbində olan duyğular, hissiyyatlar, məhəbbət məhz belə günlərdə, belə vaxtlarda özünü büruzə verir.

Biz dəfələrlə demişik, - Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini alandan sonra bizim imkanlarımız var idi bir müstəqil dövlət kimi deməyə, - dəfələrlə demişik, hər dəfə də təkrar edirik: Türkiyə–Azərbaycan dostluğu əbədidir, sarsılmazdır. Mən bu sözləri Ankarada da demişəm, İstanbulda da demişəm, bu sözləri burada da demişəm. Bu sözləri təkçə mən demirəm, bizim xalqımız deyir. Eyni zamanda bu sözləri Türkiyə xalqı deyir, Türkiyənin dövlət başçıları deyir. Bax, bunlar buna sübutdur. Yəni artıq bu, söz deyil, real həqiqətdir ki, doğrudan da bizim dostluğumuz, qardaşlığımız həqiqi dostluqdur, həqiqi qardaşlıqdır. Bu, dövlətlərarası əlaqələrdən qat-qat [217-218] üstün bir şeydir. Bu günlərdə bunun hamısı özünü büruzə verdi, hamısı özünü göstərdi və nümayiş etdirildi.

Doğrudan da, bizim dövlət tərəfindən nə lazımdır, dərhal mən etdim. Siz bunu bilirsiniz. Ancaq mənim dövlət başçısı kimi atdığım addımları xalq nəinki dəstəklədi, kim özü nə mümkündür onu da etdi. Siz bunların hamısını gözəl ifadə etdiniz. Mən hesab edirəm ki, bu, bizim qardaşlıq borcumuzdur. Başqa cür də ola bilməzdi.

Məsələn, iki gün bundan öncə mən əziz dostum, hörmətli cümhur başqanı Süleyman Dəmirəl ilə telefonla danışdım. Mən Cenevrədən dönəndən sonra o, mənə telefon etmişdi. Mənə söylədi ki, 60-dan çox ölkədən yardım, nümayəndələr gəlmişdir. Bu təbiidir, çünki fəlakət böyükdür. Dünyada insanlar, ölkələr bir-birinə münasibətdən asılı olmayaraq belə fəlakət zamanı bir-birinə kömək edirlər. Bu 60 dövlətin içərisində bizim köməyimizin miqdarının nə qədər olduğunu deyə bilmərəm, ancaq bu işə səmimi, ürəkdən, candan yardım edən, bu işə qoşulan, yəni orada hər bir işi öz ailəsinin işi kimi, öz xalqının işi kimi görən, şübhəsiz ki, Azərbaycan xalqıdır, Azərbaycan dövlətidir. Mən başa düşürəm, burada siz bu sözləri deyirsiniz və mən də bunu məmnuniyyətlə qəbul edirəm. Ancaq eyni zamanda bunun əvəzində, bunun müqabilində mən dedim ki, bu, bizim borcumuzdur və başqa cür ola da bilməzdi.

O ki qaldı bizim oraya gedən rəsmi adamlara, məndə də çox məlumatlar var ki, onlar orada çox işləyiblər, yaxşı işlər görüblər. O neftayırma zavodunda yanğının söndürülməsinə köməyi siz dediniz. O yanğını ilk dəfə biz bilmədik. Çünki mən birinci təyyarədə əsas lazım olan adamları, bir də həkimləri göndərdim. Bizim Baş nazirin müavini Abid Şərifovun üzərinə vəzifə qoydum ki, sən get, bu işi təşkil et.

Mən başa düşürəm, orada belə hallarda çox çətin olur. Çünki dövlətdir, hökumətdir, hökumət orqanlarıdır – bunlar [218-219] hərəsi öz işi ilə məşğuldur. Amma kənardan gələn bir adamı buraya qatmaq bir qədər çətinidir. Ona görə də mən Baş nazirin müavini bu işə təyin etdim. Onlar da getdilər,

tezliklə əlaqələr qurdular və kömək etdilər. Amma sonra mənə xəbər verdilər ki, yanğınsöndürənlər lazımdır və o yanğıni söndürmək üçün bir çox ləvazimatlar lazımdır. Biz dərhal onları da göndərdik.

Məsələn, əgər bilsəydik ki, o yanğınsöndürənlər həmin gün lazımdır, o gün də göndərə bilərdik. Biz bunu sonra bildik və onları da göndərdik. Bunlar hamısı bizim borcumuzdur, qardaşlıq borcumuzdur və bundan sonra da nə mümkün olacaq, fəlakətin yaratdığı bütün çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün Azərbaycan əlindən gələni edəcək və Azərbaycan mənəvi cəhətdən daim türklərlə bərabər olacaqdır. Biz heç vaxt bu hissiyyatlardan ayrılmayacağıq.

Məsələn, siz danışdınız. Bunların çoxunu bəlkə mən bilmirəm ki, sadə insanlar gəlib sizə öz yardımlarını göstərirlər. Ola bilər, o işin həll olunması üçün bu yardımın o qədər də gücü yoxdur. Amma bu, insanların münasibətini göstərir. Yəni bu, mənim üçün çox sevindirici haldır. Onu ki, dövlət etdi, hökumət etdi - o aydındır. Amma onu ki, hər bir vətəndaş edir, hər bir azərbaycanlı edir, - bu, mənim üçün ən qiymətliyədir. Çünki müstəqil Azərbaycanın dövlət başçısı kimi, mənim Türkiyə ilə Azərbaycan arasındakı dostluq əlaqələrində apardığım siyasətin konkret göstəricisi bax, budur. Yəni bu, söz deyildir. Bu, şüar deyildir. Bu, kiməsə xoş gəlmək üçün deyildir. Budur bizim xalqımızın daxilində olan hissiyyatlar. Mənim də bir dövlət başçısı kimi, bu hissiyyatları bilərək onları təmsil etmək, dünyaya bildirmək borcudur və mən də bunu edirəm. Yəni mən bunu tək özümün fikirlərimlə yox, xalqımın fikrini ifadə edərək deyirəm.

Yenə də deyirəm, gərək bəla olmasın, fəlakət olmasın. Ancaq belə hallarda insanlar çox böyük sınaqlardan keçirlər. [219-220] Həm dövlət sınaqdan keçir, həm hökumət sınaqdan keçir, hər bir insan sınaqdan keçir, həm də ki, dostlar sınaqdan keçir. Bu dostluğun, necə deyərlər, ən gözəl, səmimi, həqiqi olmasını sübut edən, bax, bu ağır vaxtda olan əlaqələrdir. Ona görə, mən bir daha deyirəm ki, keçmiş olsun. Bundan sonra da biz nə lazımdır edəcəyik və güman edirəm, Türkiyə hökuməti bu ağır dövrü yaşayıb keçəcəkdir.

Əziz dostum, cümhur başkanı Süleyman Dəmirəl mənimlə danışanda bunu xüsusi qeyd etdi. Dedi ki, sizin yardımınız Türkiyədə çox yararlı oldu. O da mənə xüsusən neftayırma zavodundakı yanğıni söndürülməsini, həkimlərin işlərini dedi. Onların çoxunu bilir. Bunları xüsusi qeyd etdi və təşəkkürünü bildirdi. Mən də çox məmnunam ki, biz bu günlər bir yerdəyik və bundan sonra da bir yerdə olacağıq.

Qədr Ecvet Tezcan: Axır qəminiz olsun.

Heydər Əliyev: Sizin də son qəminiz olsun. Bir daha deyirəm, keçmiş olsun. Sağ olun. [220]

**MOLDOVA RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB PETRU
LUÇİNSKIYƏ**

Hörmətli cənab prezident!

Sizi və qardaş Moldova xalqını milli bayram – Müstəqillik günü münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Əminəm ki, Azərbaycanla Moldova arasında yaranmış dostluq və sıx əməkdaşlıq münasibətləri ölkələrimizin xalqlarının rifahı, regionda sülh, sabitlik və tərəqqi naminə daha da inkişaf edəcək və möhkəmlənəcəkdir.

Sizə, dost Moldovanın bütün vətəndaşlarına xoşbəxtlik, firavanlıq və tərəqqi arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 27 avqust 1999-cu il[221]

**ÖZBƏKİSTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATI-ALİLƏRİ CƏNAB
İSLAM KƏRİMOVA**

Hörmətli cənab prezident!

Özbəkistanın milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə sizi və qardaş özbək xalqını ürəkdən təbrik edirəm.

Əminəm ki, Azərbaycanla Özbəkistan arasındakı sıx və qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq, xalqlarımızın ənənəvi xeyirxah, dostluq münasibətləri ölkələrimizin çiçəklənməsi, regionda sülh, sabitlik və tərəqqi naminə daha da möhkəmlənəcək və inkişaf edəcəkdir.

Sizə möhkəm cansağlığı, xoşbəxtlik və uğurlar, bütün özbək xalqına firavanlıq və tərəqqi arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 27 avqust 1999-cu il[222]

1 NÖMRƏLİ BAKI İSTİLİK-ELEKTRİK MƏRKƏZİNDƏ YENİ QAZ-TURBİN QURĞUSUNUN TƏMƏLİNİN QOYULMASI MƏRASİMİNDƏ NİTQ

Bakı, Xətai rayonu

28 avqust 1999-cu il

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli dostlar, qonaqlar!

Mən sizi Azərbaycanda, Bakıda yeni, müasir texnologiyaya, texnikaya malik elektrik enerjisi müəssisəsinin, elektrik-buxar stansiyasının təməlinin qoyulması münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Bu, Azərbaycanın sosial-iqtisadi, ictimai-siyasi həyatında çox əlamətdar və böyük əhəmiyyətə malik olan bir hadisədir. Bu hadisə müstəqil Azərbaycan dövlətinin iqtisadiyyat, xalqın sosial vəziyyətini yaxşılaşdırmaq sahəsində apardığı ardıcıl siyasətin çox parlaq bir təzahürüdür. Bu, Azərbaycan dövlətinin, ölkəmizin iqtisadi potensialında mühüm yer tutan elektrik enerjisi müəssisələrinin inkişaf etdirilməsi və respublikamızın elektrik enerjisi potensialının genişləndirilməsinə dair proqramımızın ardıcıl surətdə həyata keçirilməsidir. Bu, Azərbaycan dövlətinin vətəndaşlarımıza, onların rifah halının yaxşılaşdırılmasına göstərdiyi daimi qayğının və diqqətin gözəl təzahürüdür.

Bu gün buradakı təməlatma mərasimi eyni zamanda Azərbaycan dövlətinin öz iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, xalqın rifah halını yaxşılaşdırmaq, sosial problemləri həll etmək, [223-224] dünya ölkələri ilə sıx əməkdaşlıq etmək, xarici investisiyanı Azərbaycana gətirmək, Azərbaycanın qapılarını xarici investisiya üçün açmaq haqqında qəbul etdiyi və həyata keçirdiyi geniş proqramın bir hissəsidir.

Biz bu proqramı ilbəl, aybaay həyata keçiririk və dünyanın böyük, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş ölkələri ilə, yüksək texnikaya və texnologiyaya malik olan ölkələri və şirkətləri ilə əməkdaşlığımızı genişləndiririk, inkişaf etdiririk.

Bu gün burada bu elektrik stansiyasının, böyük elektrik müəssisəsinin göstəriciləri haqqında çox ətraflı məlumat verildi. Biz bu elektrik stansiyasının tikilməsini İsveçrənin «ABB» şirkəti, Almaniyanın bankı ilə, demək, bu ölkələrlə əməkdaşlığımızın nəticəsində təmin edə bilmişik.

Azərbaycan keçid dövrünü yaşadığı bir zaman, ölkəmizin iqtisadiyyatında çoxlu çətinliklərin olduğu bir zaman Azərbaycan dövləti bu cür addımlar atmaqla özünün sərbəst iqtisadiyyat, bazar iqtisadiyyatı yaratmaq, dünyanın bütün ölkələri ilə sıx əməkdaşlıq etmək əzmini bir daha nümayiş etdirir.

Burada artıq deyildi ki, bu elektrik stansiyasının birinci blokunun tikilməsi və başa çatdırılması üçün buraya 55 milyon dollar həcmində investisiya qoyulacaqdır. Biz bu işi İsveçrənin «ABB» şirkətinin Almaniya bankı ilə birlikdə hazırladığı həm kredit, həm də texniki-iqtisadi təkliflər əsasında həyata keçiririk.

Bu elektrik stansiyasının nədən ibarət olduğu haqqında Müslüm İmanov danışdı. Hesab edirəm ki, buraya qoyulan vəsait Azərbaycanın iqtisadiyyatının inkişaf etdirilməsində, xalqımızın sosial-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında çox dəyərli nəticələr verəcəkdir. Ona görə də biz bu addımı tam cəsarətlə atmışıq və ümidvaram ki, biz bunu həyata keçirəcəyik.

«ABB» şirkətinin vitse-prezidenti burada bəyan etdi ki, 2000-ci ilin oktyabr ayında bu proqram yerinə yetiriləcəkdir. [224-225] Bu, məni həddən artıq sevindirir. Çünki, təsəvvür edin, bu günlərdə 1999-cu ilin avqust ayı sona çatır. 2000-ci ilin oktyabr ayında isə ölkəmiz yeni, müasir texnologiyaya, texnikaya, böyük iqtisadi potensiala malik olan stansiyadan elektrik enerjisi alacaqdır. Bu, həm əhalimizin elektrik enerjisi ilə təmin olunmasına, həm də buradakı böyük neft-yağ zavodunun istiliklə, elektrik enerjisi ilə təmin edilməsinə və ümumiyyətlə, Azərbaycanın elektrik enerjisi potensialının çox inkişaf etməsinə şərait yaradacaqdır.

Mən bu gün burada ətrafa baxarkən çox düşüncələrə dalıram. Məlumdur ki, indiyədək burada bizim üçün xidmət göstərən istilik-elektrik mərkəzi – vaxtilə Azərbaycanda ona TES-1 deyirdilər – bu əsrdə Azərbaycan sənayesində məlum olan elektrik-buxar stansiyasıdır. Əldə olan məlumatlara görə, bu stansiya əsrin əvvəlində, 1902-ci ildə tikilibdir. Sonrakı dövrlərdə, xüsusən də 1920, 1950, 1970-ci illərdə bu stansiya bir neçə dəfə modernləşdirilib, müasirləşdirilib və bizə böyük xidmətlər göstərirdi. Demək olar ki, bu elektrik müəssisəsi bir əsrdir ki, bizə xidmət edir. Onun tikilməsi, bir əsr müddətində bundan istifadə olunması, şübhəsiz ki, keçmiş zamanlarda da Azərbaycanın xarici ölkələrlə iqtisadi əlaqələrinin bir nümunəsidir, eyni zamanda XX əsrin bütün dövrlərində Azərbaycanda elektrik enerjisinin istehsalı və ölkəmizin elektrik enerjisi ilə təchiz edilməsi məsələsinin nə qədər vacib olduğunu bir daha göstərir.

Bu elektrik stansiyası böyük xidmətlər göstərirdi. Ona görə də mən burada on illərlə çalışan, fəaliyyət göstərən, xidmət edən bütün energetiklərə, sənayeçilərə, mütəxəssislərin hamısına təşəkkür edirəm.

Xatirimdədir, 1970-ci illərdə biz Azərbaycanın sənayesində müasirləşdirmə, modernləşdirmə proqramını ardıcıl surətdə həyata keçirirdik. İndi olduğumuz yer Bakının vaxtilə Qaraxəhər adlanan

böyük bir hissəsidir. Məlumdur ki, keçmişdə [225-226] burada, Azərbaycanda hələ XIX əsrdə və XX əsrin əvvəllərində neft sənayesi çox böyük sıçrayışla inkişaf etdiyi zaman o dövrün tələblərinə cavab verən müəssisələr yaradılmışdı. Həmin müəssisələrin əksəriyyətini keçmişdə Azərbaycan neftinə maraq göstərmiş Avropa şirkətləri və azərbaycanlı sahibkarlar, iş adamları yaratmışdılar. Amma sonra onlar Azərbaycan xalqına, ölkəsinə, dövlətinə əvəzsiz xidmətlər göstərmişdi.

O zaman burada yaranan bu sənaye müəssisələri təbiidir ki, həmin dövrün texnikasına, texnologiyasına uyğun səviyyədə idi. Zaman keçdikcə, dünyada texnika, texnologiya dəyişdikcə bu zavodlar, buradakı istehsal müəssisələri, elektrik stansiyaları, şübhəsiz, öz xidmətini göstərməklə yanaşı, eyni zamanda Azərbaycanın iqtisadiyyatına ilbəl zərər də verirdi. Ən dəhşətli o idi ki, bunlar Azərbaycanın, xüsusən Bakının havasına, iqliminə, yəni ekologiyasına təsir edirdi.

Təsadüfi deyil ki, o zamanlardan, hələ əsrin əvvəllərindən Bakının bu hissəsinə Qaraşəhər deyirdilər. İndi gənclər bunu bilmirlər, unudublar. Amma bizim yadımızdadır – bu Qaraşəhər həqiqətən qara şəhər idi. Təsadüfi deyildi ki, bakılılar şəhərin bu hissəsinə Qaraşəhər demişdilər.

Xatirimdədir, mən ilk dəfə 1938-ci ildə Bakıya gələndə çox gənc idim. Bakının bir çox yerləri ilə tanış olmaq istəyirdim. Qaraşəhərdə Nizami adına park var idi. O, keçmişdə Nobel qardaşlarının yaratdığı bir park idi. Mənə dedilər ki, ora çox gözəl bir yerdir. Mən buraya gəlmək üçün tramvaya mindim. İndiyə qədər xatirimdədir ki, Qaraşəhərin sərhədinə çatanda mən artıq tramvayda dözə bilmədim. Belə şəraitdə yaşamamış bir adam kimi, mən cürbəcür kimyəvi maddələrin qoxusundan, iyindən, təsirindən dözə bilmədim.

Bu, mənim həmin dövrə aid xatirəmdir. Ancaq sonrakı dövrdə mən Azərbaycanın rəhbərliyində olduğum zaman dəfələrlə gəlib buradakı istehsal müəssisələrini görərək, onların [226-227] vaxtının artıq keçdiyini dəfələrlə təsdiq edərək və elan edərək Qaraşəhərdəki zavodların, fabriklərin, digər istehsal müəssisələrinin yenidən qurulması proqramını yaratdım və 1970-ci illərdə onu həyata keçirdik.

Xatirimdədir, 1970-ci illərin əvvəllərində mən bu böyük proqram haqqında geniş şəkildə çıxış edərkən bəyan etdim ki, Qaraşəhər qurtulacaq, tamamilə gözəlləşəcək, burada ağaclar, güllər, çiçəklər, gözəl yaşayış binaları olacaqdır. Mən bu gün xoşbəxtəm ki, 25 il bundan əvvəl dediyim bu sözlər və həyata keçirməyə başladığım bu proqram öz gözəl nəticəsini veribdir. Artıq burada həmin dövrdəki istehsal müəssisələrindən, şəhərin havasını zəhərləyən zavodlardan, ola bilər, əsər-ələmət qalmayıbdır. Əgər nəşə qalıbsa, biz onları da ləğv edəcəyik. Ancaq həmin qocaman müəssisələrdən biri budur. Yenə də deyirəm, ona həmişə xalq arasında TES-1, yəni 1 nömrəli istilik-elektrik mərkəzi deyirdilər. İndi onun 100 yaş tamam olur. Biz onunla vidalaşırıq, ona sağ ol deyirik. Burada elan olunduğu kimi, onun yerində ən yüksək texnologiyaya, texnikaya malik, həm iqtisadi cəhətdən səmərəli, həm də gücü ondan qat-qat artıq olan, ekologiyaya üçün zərərsiz yeni bir istilik-elektrik stansiyası tikiləcəkdir.

Qeyd etdiyim kimi, bizim bugünkü mərasimimiz Azərbaycanın iqtisadiyyatının, o cümlədən iqtisadiyyatımızın çox mühüm və çox vacib sahəsi olan elektrik enerjisi sahəsinin inkişafına həsr ediləndir.

Burada artıq deyildi ki, keçmiş zamanlarda, yəni 1970-ci illərdə Azərbaycanda bizim apardığımız iqtisadi siyasət nəticəsində Azərbaycan Respublikası Sovetlər İttifaqının tərkibində özünü müstəqil təmin etmək üçün elektrik stansiyalarının tikilib, yaradılıb istifadə edilməsinə nail olubdur. Mən cəsarətlə, böyük qürur hissi ilə deyirəm ki, XX əsrdə Azərbaycanın tarixində və Azərbaycan iqtisadiyyatının tarixində bu, ən böyük nailiyyətlərdən biridir. Təsadüfi deyildir ki, [227-228] Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə edəndən və müstəqil dövlət kimi yaşamağa başlayandan sonra keçmiş Sovetlər İttifaqının vahid enerji sistemindən ayrıldığı zaman, keçmiş SSRİ-yə daxil olan bir çox respublikalardan fərqli olaraq Azərbaycan öz elektrik stansiyaları vasitəsilə ölkəsini – həm sənayeni, həm bütün istehsal sahələrini, həm də xalqın tələbatını təmin edə bilən elektrik enerjisi potensialına malikdir və bunu da biz təmin etmişik.

Bu, asan iş deyildi. Biz bunun üçün çox işlər gördük və həmin işləri görmək də asan deyildi. Çünki hər bir yeni elektrik stansiyasını yaratmaq üçün Sovetlər İttifaqının dövlət büdcəsindən böyük vəsait ayırmaq, almaq lazım idi. Bunu da hər dəfə vermirdilər. Bəyan edirdilər ki, nə üçün siz yeni elektrik stansiyaları yaradırsınız. Sovetlər İttifaqının vahid elektrik enerjisi sistemi var, nə qədər istəyirsiniz oradan elektrik enerjisi ala bilərsiniz. Ancaq biz irəliyə baxırdıq. Biz hesab edirdik, bu elə bir sahədir ki, görək Azərbaycan burada öz müstəqilliyini, yəni asılı olmadığını təmin edə bilsin. Biz bunu təmin etdik.

İkinci tərəfdən, vəsait alandan sonra bu elektrik stansiyalarının tikilməsi, quraşdırılması, yaradılması da asan deyildi. Əgər həmin illər biz bu işlərə çox yüksək sürət verməsəydik, bu məsələ ilə gündə ciddi məşğul olmasaydıq həmin nəhəng elektrik stansiyaları tikilə bilməzdi və indi bizim böyük sərvətimiz kimi mövcud ola bilməzdi. Yəni biz bu istiqamətdə də işlərimizi gördük.

Bunlar hamısı bizə keçmişdən qalan mirasdır. Biz fəxr edə bilərik ki, Azərbaycan müstəqil dövlət kimi, öz müstəqilliyini əldə edərkən müstəqil yaşamaq hüquqlarına malik idi. Bunun əsaslarından biri də Azərbaycanın müstəqil elektrik enerjisi sisteminin, potensialının olması idi.

Əgər bu sahə inkişaf etməsə, təbii ki, biz keçmişdə əldə etdiyimiz nailiyyətləri də itirə bilərdik. Ancaq biz bu sahəni [228-229] inkişaf etdiririk. İndi şübhəsiz ki, Azərbaycanda sənaye sahəsində çox böyük çətinliklər vardır. Biz iqtisadi islahatlar həyata keçiririk. Bilirsiniz ki, bu iqtisadi islahatlar böyük çətinliklər yaradır. Azərbaycanın özünün dövlət vəsaiti, büdcəsi belə böyük istehsal müəssisələri, o

cümlədən elektrik stansiyaları yaratmaq imkanına malik deyildir. Ancaq biz bunun da yolunu tapmışıq. Bu yol da ondan ibarətdir ki, biz dünyanın həm məşhur bankları, həm də böyük şirkətləri ilə başqa sahələrdə əməkdaşlıq etdiyimiz kimi, elektrik enerjisi sahəsində də çox sıx əməkdaşlıq edirik.

Burada bu layihələr haqqında məlumat verildi. Bəli, mən fəxr edirəm ki, vaxtilə Kür çayı üzərində Şəmkir su elektrik stansiyasının təməlini qoydum və onu qurub yaratdım. İndi o, Azərbaycana xidmət edir.

Mən fəxr edirəm ki, vaxtilə Azərbaycanda elektrik enerjisi sisteminin inkişaf etdirilməsi üçün böyük bir proqram yaratdıq. Həmin proqramın böyük bir hissəsi də yeni bir su elektrik stansiyasının – Yenikənd su elektrik stansiyasının yaranması idi. Biz o illərdə, 1970-ci illərdə Kür çayı üzərində tikiləcək Yenikənd su elektrik stansiyasının layihəsini hazırladıq, təsdiq etdik. Biz Şəmkir su elektrik stansiyasından sonra bu su elektrik stansiyasının tikintisinə başlamalı idik. Ancaq təəssüflər olsun ki, bu məsələ hələ SSRİ mövcud olduğu zamanda – 1980-ci illərin sonunda ləngidi, SSRİ dağıldıqdan, Azərbaycan müstəqil dövlət olduqdan sonra, şübhəsiz ki, bunlara heç fikir verən də olmadı.

Müslüm İmanov burada tamamilə doğru xatırladı ki, elektrik stansiyalarını modernləşdirmək, inkişaf etdirmək, təmir etmək əvəzinə elektrik xətlərini qırıb dağıdaraq, aparıb orada-burada satırdılar. Mən həm Naxçıvanda yaşadığım zaman, həm də Azərbaycanın müxtəlif yerlərində bunun şahidi olmuşam. Naxçıvanda elektrik enerjisi yox idi. Muxtar respublika blokada şəraitində, demək olar ki, elektrik enerjisiz [229-230] qalmışdı. Azərbaycanda o vaxtkı hərc-mərclik, hakimiyyətsizlik dövründə, qarışıq bir dövrdə, insanların yaşayışının ağır olduğu zaman gecələr gedib elektrik xətlərini kəsərək, aparıb qonşu ölkələrdə satırdılar. Mən bunu orada görmüşəm. Amma bu, təkcə Naxçıvana aid deyildir, Azərbaycanın başqa yerlərinə də aiddir.

Mən 1993-cü ildə buraya, Bakıya gəlib işə başlayanda bu hadisələr haqqında mənə 1993-cü ildə də, 1994-cü ildə də məlumat verirdilər. Bunlar nə üçün baş verirdi? Çünki Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyət sabit deyildi, respublikamızda hələ 1988–1989-cu illərdən başlayan hakimiyyətsizlik, dərəbəylik və daxildə olan qarmaqarışıqlıq prosesi davam edirdi və bunların da qarşısını almaq çətin idi.

Amma biz bunların qarşısını aldığımızı. Birinci, ona görə aldığımız ki, Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyəti sabitləşdirdik. İkinci də ona görə aldığımız ki, biz bütün bu sahələrə dövlət münasibəti yaratdıq. İnsanlara, maddi çətinliklər içərisində yaşayan insanlara da anlada bildik ki, əgər bu gün elektrik xəttini kəsirsənsə, öz evində elektrik enerjisindən məhrum olacaqsan, bunu etmə. Anladılar. Yenə də deyirəm, bir tərəfdən nizam-intizamın möhkəmlənməsi, ictimai-siyasi sabitliyin bərqərar olması, ikinci tərəfdən insanların dünyagörüşünün o ağır dövrdən çıxması və hər bir insanın artıq öz ölkəsi, torpağı, xalqı, öz dövləti haqqında düşünməsi indiki belə bir normal şəraitə gətiribdir.

Ancaq bu, az idi. Biz gərək Azərbaycanın elektrik enerjisi sistemini inkişaf etdirirdik. Ona görə də birinci növbədə, vaxtilə layihəsi hazırlanmış Yenikənd su elektrik stansiyasının tikilməsi haqqında çox araşdırmalar apardıq. Mən hələ 1994-cü ildə İngiltərədə rəsmi səfərdə olarkən Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı ilə danışıqlar apardıq, sonra Dünya Bankı ilə danışıqlar apardıq. Bunların nəticəsində 100 milyon dollardan artıq kredit alıb Yenikənd su elektrik [230-231] stansiyasının tikilməsinə başladığımız. Orada tikinti işləri normal gedir. Düzdür, bəzi hallarda səhvlər buraxılmışdı və biz bunu ciddi tənqid etdik. Ona görə də Müslüm İmanov bu gün burada hesabat verir ki, o nöqsanları aradan qaldırıblar. Amma yaxşı olardı ki, bundan sonra daha nöqsanlar olmasın, biz də sizi cəzalandırmayaq ki, o nöqsanları aradan qaldırasınız. İndi tikinti o vəziyyətə gəlib çatıb ki, bu günlərdə Kürün axarının istiqamətinin dəyişdirilməsi prosesi olacaqdır ki, elektrik stansiyası tikintisinin ikinci mərhələsi başlansın. Bu, bizim üçün çox böyük nailiyyətdir.

Yaxud da ki, - burada artıq deyildi, - «Şimal» elektrik stansiyası. Bu da çoxdan yaranmış elektrik stansiyasıdır. Əgər səhv etməmişəm, onun avadanlığı vaxtilə, İkinci dünya müharibəsindən sonra Almaniyadan təzminat kimi alınıb gətirilmiş və orada quraşdırılmışdır. Şübhəsiz ki, bu stansiya çox xidmət göstərirdi. Ancaq bugünkü tələblərə cavab vermir və oradan istədiyimiz qədər elektrik enerjisi ala bilmirik. Köhnəlibdir, onu yeniləşdirmək lazımdır, yerində böyük, müasir bir elektrik stansiyası tikmək lazımdır.

Biz bunun üçün də çox işlər gördük, çox axtarışlar apardıq. Mənim Yaponiyaya rəsmi səfərim zamanı gördüyümüz işlərə müəyyən bir yekun vura bildik. Yaponiya hökuməti bizə 320 milyon dollar həcmində iki bölümdən ibarət, çox güzəştli – 40 illiyə kredit vermək haqqında qərar qəbul edibdir. Artıq onun layihəsi hazırlanıb, o işə başlayacaqdır. Burada deyildi, ancaq mən öz sözümlərimə demək istəyirəm ki, bu, həm bizim elektrik enerjisi potensialımızın inkişafında böyük hadisə olacaq, həm də Azərbaycanda müasir texnikanın, texnologiyanın yaranmasında böyük bir addım olacaqdır. Təbii ki, Bakının, Azərbaycanın ekologiyasının yaxşılaşdırılmasına da onun təsiri olacaqdır.

Yaxud, Mingəçevir su elektrik stansiyası. Vaxtilə tikilib, 1954–55-ci illərdə istifadəyə verilibdir və Azərbaycana çox [231-232] böyük xidmətlər göstərirdi. Mənim xatirimdədir. Mingəçevir su elektrik stansiyası tikilən zaman biz hamımız onu əsrin nəhəng tikintisi hesab edirdik. Doğrudan da o dövrdə Kürdən o qədər elektrik enerjisinin alınması Azərbaycan üçün böyük əhəmiyyətə malik idi.

Amma indi, təsəvvür edin, o, Azərbaycanın elektrik enerjisi potensialının 7 faizini təşkil edir. Şəmkir su elektrik stansiyası ondan daha böyük gücə malikdir. İndi biz Mingçəvir su elektrik stansiyasının gücünü artırmaq, onu modernləşdirmək məsələləri ilə məşğul oluruq. Ona da, gərək ki, 50 milyon dollar həcmində kredit əldə edirik.

Beləliklə, görürsünüz, müstəqil Azərbaycanın həyatı üçün əhəmiyyəti olan, həm də sosial-iqtisadi əhəmiyyəti olan bir sahənin inkişafı naminə biz qısa bir zamanda nə qədər işlər görmüşük. Bu vəsaitləri ki, tikintilərə qoyacağıq, bunları toplasanız, 500 milyon dollardan artıq edir, yəni yarım milyard Amerika dolları qoyulacaqdır. Bunlar hamısı Azərbaycanın elektrik enerjisi potensialını yüksəldəcək, səmərələşdirəcək, bizi bu sahədə daha da rahat edəcəkdir.

Burada bir rəqəm deyildi ki, o illərdə Azərbaycanda yaranmış elektrik stansiyalarının tikintisinə qoyulan ümumi vəsait bugünkü qiymətlə 2,5 milyard dollar təşkil edir. Bəli, o vaxt biz Sovetlər İttifaqının böyük sərvətlərindən səmərəli istifadə edib onu edə bilmişik. Amma indi müstəqil dövlət olaraq və yenə də deyirəm, bir çox ağır problemlərlə daim rastlaşaraq, qısa bir zamanda elektrik enerjisi sisteminə 500 milyon dollar həcmində sərmayə, vəsait, investisiya qoymaq - bu, asan iş deyildir. Biz buna nail olmuşuq, bunları edəcəyik. Elektrik stansiyaları tikiləcək və onlar Azərbaycanın həyatını tamamilə yeniləşdirəcəkdir.

Mən maraqlandım ki, burada tikintisinə başlanan elektrik stansiyasının inşasını kim aparacaqdır. Şübhəsiz ki, texnika, texnologiya – hər şey «ABB» şirkəti, Almaniya bankı və [232-233] onların mütəxəssisləri tərəfindən təmin olunacaqdır. Ancaq bütün tikinti-quraşdırma işlərində təxminən 90 faiz Azərbaycan mütəxəssisləri, fəhlələri, azərbaycanlılar işləyəcəklər. Demək, bu qədər böyük tikintidə biz yeni iş yerləri açırıq, insanlara yeni maaş veririk, insanların rifah halını yaxşılaşdırırıq. Bunun bu tərəfini bəzən insanların çoxu görmür. Yaxud da ki, mən dedim, biz elektrik enerjisi sistemində 500 milyon dollar vəsait qoyuruq. Görün, Azərbaycan vətəndaşlarının işləməsi, maaş alması, öz rifah halını yaxşılaşdırması üçün nə qədər böyük imkanlar yaradırıq. Bu da bunun sosial tərəfidir. Bir daha deyirəm, bunun bir tərəfi də ondan ibarətdir ki, biz çox ucuz, sərfəli elektrik enerjisi alacağıq.

Biz bu işləri görürük, vəsait qoyuruq və məqsədimizə nail olacağıq. Ancaq elektrik enerjisindən səmərəli istifadə edilməsi məsələsində biz bu səviyyədə deyilik. Burada çox böyük nöqsanlar, çox çatışmazlıqlar var. «Azərenerji» Müslüm İmanovun rəhbərlik etdiyi böyük bir təşkilatdır. Mən bu sahədəki işləri müsbət qiymətləndirirəm. Aydın ki, bu işlər təkcə bu təşkilata aid deyil, bizim dövlətimizin, hökumətimizin gördüyü işlərdir. «Azərenerji» Səhmdar Cəmiyyəti bu işlərdə fəal iştirak edir. Ancaq elektrik enerjisindən səmərəli istifadə etmək və qoyulan vəsaiti geriyyə qaytarmaq sahəsində işlər çox pis vəziyyətdədir.

Bilirsiniz, keçmişdə bizim yaratdığımız elektrik stansiyalarından zavodlara, fabriklərə, bütün istehsal müəssisələrinə elektrik enerjisi verilir. Ancaq çox ucuz qiymətə. Vətəndaşlar elektrik enerjisindən çox ucuz qiymətə istifadə edirdilər. Bunların hamısını dövlət öz üzərinə götürürdü. Amma indi biz bazar iqtisadiyyatı sistemini qururuq, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə gedirik. Qoyulan hər vəsait öz nəticəsini verməlidir. Əgər biz bu qədər elektrik enerjisi istehsal edib istehsal müəssisələrinə, vətəndaşlara, insanların təmin olunmasına verəcəyiksə, amma bundan gəlir götürməyəcəyiksə – onda hər şey dağılacaqdır. [233-234]

500 milyon dollar vəsait ki, biz bu sahəyə yönəldirik, gərək görülən işlər nəticəsində bunu çıxardağ, kreditləri ödəyək və üstəlik də Azərbaycan dövləti üçün, insanların rifah halını yaxşılaşdırmaq üçün gəlir əldə edək. Sadə sxem bundan ibarətdir. Ancaq təəssüflər olsun ki, insanların çoxu indiyə qədər köhnə psixologiya ilə, köhnə əhval-ruhiyyə ilə yaşayır. Hesab edirlər ki, elektrik enerjisi onlara anadangəlmə verilməlidir. İstifadə edir, özü də təkcə iş üçün yox, soyuducudan istifadə edir, evini sərinləşdirmək üçün kondisionerdən istifadə edir, nə bilim, bağında elektrik maşını işlədir, başqa işlər üçün istifadə edir, amma pulunu vermir, yaxud da çox az verir. Nə qədər yığa bilərsiniz?

M ü s l ü m İ m a n o v: 12 faiz.

H e y d ə r Ə l i y e v: Təsəvvür edin, 12 faiz! Demək, elektrik enerjisinin istifadəsi üçün nağd pulla yığılan vəsait 12 faizdir.

M ü s l ü m İ m a n o v: Ancaq ödəmələrlə olanda 50 faiz edir.

H e y d ə r Ə l i y e v: Yaxşı, yenə də 50 faiz, bəs qalan 50 faiz haradadır? Kim verəcək? Azərbaycan prezidenti kimi, mənəm başqa pulum, vəsaitim yoxdur. Yenə də deyirəm, bazar iqtisadiyyatıdır. Ona görə mən sizi dəfələrlə tənqid etmişəm, bu gün də tənqid edirəm. Bu sahədə sizin işiniz qeyri-qənaətbəxşdir.

Mən eyni zamanda bu fürsətdən istifadə edib bütün Azərbaycan vətəndaşlarına müraciət edirəm, Azərbaycanda özəl sektorda çalışan iş adamlarına müraciət edirəm, Azərbaycanda sənayeyə və başqa istehsal sahələrinə rəhbərlik edənlərə müraciət edirəm. Gəlin siz həqiqəti başa düşün, 12 faiz. Özəl sektordan nə qədər elektrik pulu yığırsınız?

M ü s l ü m İ m a n o v: Cənab prezident, özəl sektorda 80-90 faiz.

H e y d ə r Ə l i y e v: Başqa kim xidmət edir? [234-235]

M ü s l ü m İ m a n o v: Əsas Bakıdadır, bizdə deyildir.

H e y d ə r Ə l i y e v: Onlar nə qədər yığırlar?

M ü s l ü m İ m a n o v: Mənə verdikləri məlumatlara görə, onlar da 80-90 faiz yığırlar.

Heydər Əliyev: Doğru deyir?

Artur Rasizadə: Maksimum 50 faiz.

Heydər Əliyev: 50 faiz!

Müslüm İmanov: Onların bizə verdiyi məlumatdır.

Heydər Əliyev: Nə məlumat! Həqiqət olmalıdır. Bilirsən, məlumat kağız üzərində ola bilər. Amma bu, vəsait, pul olaraq banka gəlməlidir, büdcəyə daxil olmalıdır. O daxil olmur, kağız üzərində nə yazırsan – yaz, bu yaramaz! Ona görə də mən sizdən tələb edirəm ki, bu sahədə dönüş yaradasınız, başa düşdün? Dönüş yaradasınız. Allah gətirib bizə başqa yerdən, göydən o dollarları atmayacaq ki, aldığımız kreditləri ödəyək, bunu başa düşməlisiniz.

Müslüm İmanov: İradlar hamısı haqlıdır. Düzdür, müəyyən çətinliklər var, enerji sisteminin sosial problemləri var, yəqin ki, həll edəcəyik.

Heydər Əliyev: Bu izahatları çox veribsiniz. Ancaq bu, bizim ümummilli problemimizdir, ümumxalq problemimizdir. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı bu gün gərək öz dövlətinin inkişaf etməsi, möhkəmlənməsi üçün xidmətini göstərsin. Hər bir Azərbaycan vətəndaşı gərək dərk etsin ki, biz artıq yeni şəraitdə yaşayırıq, biz müstəqil dövlətlik, yeni iqtisadi sistem yaradıırıq, yeni iqtisadiyyat yolu ilə gedirik. Mən inanıram ki, bu yolda böyük uğurlar əldə edəcəyik. Azərbaycanın iqtisadiyyatı inkişaf edəcəkdir, insanların rifahı yaxşılaşacaqdır. Biz bunun üçün əlimizdən gələnləri edirik.

Amma gərək hər bir vətəndaş da belə düşünsün, öz səyini qoysun. Belə olan halda biz istədiyimiz nəticəyə tezliklə gəlib çatacağıq. Amma, əziz dostlar, əziz vətəndaşlar, başa düşün, belə olmayan halda siz bizim üçün böyük problemlər yaradacaqsınız. Bu problemlər də sonra gəlib sizin üzərinizə düşəcəkdir. Çünki problem yarananda siz bizim istədiyimiz gəliri əldə edə bilməyəcəksiniz, öz güzəranınızı bizim istədiyimiz qədər yaxşılaşdırma bilməyəcəksiniz, sizin rifah halınızı yaxşılaşdırma bilməyəcəyik. Bu proseslər bir-biri ilə çox sıx bağlıdır. Siz bunları bilməlisiniz və ona görə də mən bütün Azərbaycan vətəndaşlarına müraciət edirəm: Birincisi, gəlir ümumi, hamımıza məxsus olan elektrik enerjisindən çox qənaətlə, səmərəli istifadə edək. İkincisi də, hər kəs istifadə etdiyi elektrik enerjisinin haqqını versin. Bu olacaq haqq, bu olacaq ədalət.

Sizə məlumdur ki, artıq beş ildir biz xarici investisiyaları cəlb edərək Azərbaycanda neft sektorunda böyük işlər görürük və onlar öz nəticəsini verir. Sentyabr ayının 20-də neft sahəsində imzaladığımız ilk müqavilənin – «Əsrin müqaviləsi» adlanan müqavilənin beşinci ili tamam olacaqdır. Biz onu qeyd edəcəyik, çünki bu, Azərbaycanın XX əsrdəki tarixində, həyatında ən böyük tarixi hadisədir. Bu dönüşdür. Çünki məhz o müqavilədən sonra Azərbaycanın neft sektoruna və başqa sektorlarına xaricdən investisiya axını başlandı və o gəlir.

Beləliklə, biz neft-qaz sahəsindəki problemlərimizin həlli üçün böyük bir proqram yaratmışıq. 19 böyük müqavilə imzalamışdıq. İkinci müqavilədən - «Şahdəniz» yatağından da nəticəni artıq əldə etmişik. Orada böyük qaz ehtiyatları aşkar olunub və Azərbaycan fikirləşir, - bu barədə sərəncam vermişəm, mənim üçün təkliflər hazırlasınlar ki, Azərbaycan qazını dünya bazarlarına çıxarmaq üçün hansı yolla getməliyik, hansı işləri görməliyik. Yəni bu işləri, loru dillə desək, təkər üstünə salmışıq və bu işlər gedir.

Ancaq eyni zamanda biz Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün başqa sahələrinə də bir tərəfdən xarici sərmayənin gəlməsi ilə, onunla bərabər, sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi, [236-237] özəlləşdirmə proqramının həyata keçirilməsi və digər iqtisadi islahatlara böyük kapital qoyuluşuna nail oluruq və həmin sahələri də inkişaf etdiririk.

Bilirsiniz, bəzən küçədə, yaxud bulvarda, çayxanada söhbət edən, təəssüf ki, bəd fikirli adamlar neft sektorunun nailiyyətlərini görmək istəmirlər. O bədxah adamlar həmin nailiyyətləri görəndə gözləri çıxır. Çıxacaq onların gözləri, mütləq çıxacaq! Əgər bu yekəlikdə işləri görmürlərsə, demək, onların gözləri yoxdur və tamamilə yox olacaqdır.

Bəli, başqa sektorlar - tikinti sektoru və sair var. Bilirsiniz, hər bir sektorun özünün əhəmiyyəti var. Neft-qaz sektoru elə bir sektordur ki, buraya böyük sərmayə gəlir və oradan da çox böyük nəticələr əldə etmək olar. Şəhər infrastrukturuna və başqa sahələrə də xarici sərmayə gəlir. Amma buraya gələn sərmayənin həcmi o qədər böyük deyil və buradan alınan gəlir, nəticələr də o qədər böyük deyildir. Amma bu lazımdır, biz bunu edirik.

Yəni biz tamamilə düzgün, düşünülmüş iqtisadi siyasət yaratmışıq. Birinci növbədə böyük sahəni dünya iqtisadiyyatı ilə bağlayıb xarici sərmayənin gəlməsinə nail olur və beləliklə, bu sahəni inkişaf etdiririk. Bu sahə Azərbaycan iqtisadiyyatının bütün sahələri ilə bağlıdır. Təsəvvür edin, neft müqavilələrini yerinə yetirmək üçün Azərbaycanın nə qədər zavodları, nə qədər istehsal müəssisələri – gəmi təmiri, maşınqayırma zavodları nə qədər iş sifarişli alıblar, nə qədər işlər görürlər və nə qədər gəlir götürürlər.

İkinci böyük sektor elektrik enerjisi sektorudur. O, əvəzsiz sektordur. Elektrik enerjisiz insan yaşaya bilməz, millət, ölkə yaşaya bilməz. Bəli, biz buraya da investisiya gətiririk, buraya 500 milyon, yarım milyard Amerika dolları həcmində vəsait qoyuruq. Bu da bizim gördüyümüz işin parlaq nəticəsidir. Onun gözəl bir təzahürü də bu gün təməl daşını qoyduğumuz bu elektrik stansiyasıdır. Bu işlər, bu gün təməli [237-238] qoyulan elektrik stansiyası həmin bədxahlara, küçədə, orada-burada Azərbaycanın iqtisadiyyatı

haqqında yalan, böhtan fikirlər yaymaq istəyən adamlara tutarlı cavabdır, həmin o bədxahlara böyük bir zərbədir və onlar bu zərbənin altından heç vaxt çıxa bilməyəcəklər.

Mən bu gün çox böyük sevinc hissi keçirirəm. Çünki həyatımın, demək olar, 30 ilini sərf etdiyim elektrik energetikası Azərbaycanın potensialında yeni bir addım atır və mən bununla fəxr edirəm. Əminəm ki, biz bu proqramların hamısını yerinə yetirəcəyik. İnanıram ki, «ABB» şirkəti ilə, İsveçrə ilə, Almaniya bankı ilə başladığımız bu əməkdaşlıq qısa müddətdə öz nəticəsini verəcəkdir. Burada qeyd olundu, ikinci turbin haqqında təkliflərə də baxacağıq. Şübhəsiz ki, ölkəmiz, dövlətimiz üçün sərfəli, faydalı şərtlər olsa, onları da qəbul edəcəyik.

Bunun özü xırda bir işdə, - bəlkə də xırda iş deyil, bizim üçün böyük işdir, amma bu ölkələr, yəni İsveçrə, Almaniya üçün xırda işdir, - Avropa ölkələri ilə nə qədər yaxşı əməkdaşlıq etdiyimizi göstərir. Bu, eyni zamanda Azərbaycanda başqa sahələrə də investisiyanın gəlməsinə şərait yaradır, yol açır. Xarici investisiya o ölkəyə gəlir, kreditlər o ölkəyə verilir ki, ona inam olsun, orada ictimai-siyasi sabitlik olsun. Əgər Almaniya bankı buraya kredit verirsə, inanır ki, bu kreditdən öz qazancını götürəcəkdir. Əgər «ABB» şirkəti bizimlə iş görürsə, inanır ki, bu işi uğurla axıra çatdıracaqdır.

Bunun əsası nədir? Bunun əsası Azərbaycanda yaranmış ictimai-siyasi sabitlik, Azərbaycan dövlətinin apardığı düzgün iqtisadi siyasət, bunun əsası Azərbaycan dövlətinin çox düşünülmüş, düzgün xarici siyasətidir. Bunun əsası Azərbaycanda həyata keçirilən siyasi, iqtisadi islahatlardır. Bunun əsası Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesidir. Bax, bunlara görə dünyanın böyük ölkələri, böyük şirkətləri ürək qızdırırlar, inanırlar və buraya gəlirlər, [238-239] Azərbaycana vəsait qoymaq, bizimlə əməkdaşlıq etmək istəyirlər. Bu şirkətləri də yalnız biz özümüz axtarıb tapmamışıq. Biz onları axtarmışıq, onlar da bizi axtarıblar. Fərq ondan ibarətdir ki, bizim onlara ehtiyacımız var, onların bizə ehtiyacı yoxdur. Ancaq biləndə ki, burada bu işi görmək üçün şərait var, bu ölkəyə, bu dövlətə inam var - onlar inamla buraya gəliblər. Mən inanıram ki, Azərbaycan xalqı, Azərbaycan dövləti indi olduğu kimi, bundan sonra da bu inamı doğruldacaqdır.

Əziz dostlar, bu əlamətdar hadisə münasibətilə sizi bir daha təbrik edirəm. Azərbaycanın energetiklərinə və sənayedə işləyən bütün insanlarına öz hörmət-ehtiramımı bildirir, sizin hər birinizə cansağlığı, səadət və gələcək işlərinizdə uğurlar arzulayıram. Sağ olun. [239]

**RUSİYANIN RİTA-SÖTA İNFORMASİYA TELEQRAF AGENTLİYİNİN BAŞ DİREKTÖRÜ
CƏNAB VİTALİ İQNATENKOYA**

Hörmətli Vitali Nikitiç!

Sizi və bütün həmkarlarınızı RİTA-SÖTA Agentliyinin yaradılmasının 95 illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

RİTA-SÖTA-nın çoxminlik kollektivinə MDB ölkələrindən və bütün dünyada baş verən hadisələr haqqında geniş auditoriyanın operativ və obyektiv məlumatlandırılması işində yeni yaradıcılıq nailiyyətləri və uğurlar arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 30 avqust 1999-cu il [240]

QAZAXISTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB NURSULTAN NAZARBAYEVƏ

Hörmətli Nursultan Nazarbayev!

Sizi, ölkənizin neftçilərini və bütün qardaş Qazaxıstan xalqını şanlı yubiley – Qazaxıstan neftinin yüz illiyi münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

Keçən əsrin axırlarında Ural-Emba hövzəsində ilk quyulardan neft çıxarılmasına başlanması Qazaxıstan sənayesinin modernləşdirilməsinin əsasını qoyan mühüm tarixi hadisə olmuşdur.

Bu dövr ərzində ölkənizin neftçiləri genişmiqyaslı kəşfiyyat işləri aparılmasında, neft yataqlarının istifadəyə verilməsində çox böyük təcrübə toplamışlar və onların şanlı ənənələri beynəlxalq partnyorları tərəfindən yüksək qiymətləndirilir.

Şadam ki, xalqlarımızın və ölkələrimizin çoxəsrlik qardaşlıq və dostluq münasibətləri Azərbaycan və Qazaxıstan neftçilərinin sıx əməkdaşlığında da öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan neftçiləri uzun illər Xəzər dənizinin Qazaxıstan şelfinin öyrənilməsi ilə məşğul olmuşlar. Bir çox Azərbaycan alimləri və mütəxəssisləri indiyədək Qazaxıstanın müxtəlif yataqlarında və mədənlərində çalışırlar.

Ölkələrimizin dövlət müstəqilliyi qazanması keyfiyyətə yeni siyasi və iqtisadi münasibətlərin meydana gəlməsinə, qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlığın və qarşılıqlı yardımın inkişafına səbəb olmuşdur. Dövlət müstəqilliyini möhkəmləndirmək, demokratik islahatlar və bazar islahatları həyata keçirmək, beynəlxalq birliyə inteqrasiya olunmaq, xarici investisiyaları cəlb etmək sahəsində baxışların və maraqların [241-242] üst-üstə düşməsi yeni minilliyin astanasında ölkələrimizə xüsusi rol oynayır.

Dünya bazarına energetika ehtiyatları çıxarılmasında səylərimizin birləşdirilməsinin və qarşılıqlı yardımın, kommunikasiya və ticarət əlaqələri infrastrukturunu inkişaf etdirməyin böyük əhəmiyyəti vardır. Bu, Asiya ilə Avropa arasında yeni nəqliyyat xəttinin yaradılmasına gətirib çıxarmışdır. Transxəzər neft kəmərinin çəkilməsi layihəsi işlənmişdir.

Qədim tarixi İpək yolunun bərpa edilməsi məsələsi reallığa çevrilmişdir. Qazaxıstan neftinin Aktau limanından tankerlərlə Bakıya daşındığı, buradan isə dəmir yolu ilə Gürcüstan ərazisindən keçməklə Qara dəniz sahilindəki Batumi limanına çatdırıldığı tranzit dəhlizi buna misal ola bilər. 1996-cı ilin axırlarından indiyədək həmin yol ilə beş milyon tona qədər neft daşınmışdır.

Xəzər hövzəsinin neft yataqlarının işlənilməsi gələcəyin iqtisadi strategiyasını yaratmaq istiqamətində ən mühüm vəzifədir. Bu, XXI əsrə naminə, gələcək nəsillər naminə görülən işdir. Hörmətli Nursultan Nazarbayev, əminəm ki, Sizin uzaqgörən və müdrik rəhbərliyinizlə əməksevər Qazaxıstan xalqının səyləri sayəsində müstəqil Qazaxıstanın iqtisadiyyatı daha da çiçəklənəcəkdir.

Sizə və Qazaxıstan xalqına sülh, səadət və əmin-amanlıq arzulayıram.

Hörmətlə,

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 31 avqust 1999-cu il [242]

AZƏRBAYCANIN TƏHSİL İŞÇİLƏRİ VƏ BU İL ALİ MƏKTƏBLƏRƏ DAXİL OLMUŞ TƏLƏBƏLƏRLƏ GÖRÜŞDƏ NİTQ

Prezident sarayı

31 avqust 1999-cu il

Əziz dostlar!

Bu gün bizim bu görüşümüz başlanarkən tələbələr və salonda olan bəzi şəxslər Azərbaycanın dövlət himnini oxudular. Bu, çox sevindirici haldır. Biz hələ bir neçə il bundan öncə Azərbaycanın dövlət himninin bütün məktəblərdə, universitetlərdə, digər təhsil ocaqlarında öyrənilməsi və daim oxunması haqqında öz qərarımızı vermişdik. Təbiidir, keçmişimizə baxanda bu, o qədər də asan deyildir, qeyri-adi haldır. Çünki bizim yaşadığımız keçmiş illərdə Azərbaycanın himni – onun musiqisi də, sözləri də olubdur, bu himnin musiqisini bəzi təntənəli mərasimlərdə eşitmişik. Amma təəssüf olsun ki, sözlərini heç vaxt eşitməmişdik. Çünki himn oxumaq adəti yox idi. Bir də ki, biz elə bir ölkədə yaşayırdıq ki, iki himn var idi – onun biri Sovet İttifaqının, digəri Azərbaycanın himni idi. Ona görə də birini oxuyub, o birisini oxumasaydın mümkün olmazdı. Onların ikisini də oxumaq yəqin ki, ağır olardı. Amma səbəb təkcə bundan ibarət deyildi. Əsas səbəb ondan ibarət idi ki, o dövrdə himn formal xarakter daşıyırdı. Formal xarakter daşdığına görə də himn hər bir vətəndaşın, hər bir insanın qəlbinə daxil olmamışdı. Bu, keçmiş dövlət quruculuğunun çatışmazlığı, nöqsanı idi. Ancaq bu, meydana gələn təbii hadisə idi. [243-244]

Azərbaycan müstəqil dövlət kimi müstəqilliyinin bütün elementlərini, atributlarını inkişaf, təsbit etdirməli, onu insanların şüuruna yeritməlidir. İnsan öz gəncliyindən vətəninə, bayrağına, millətini, himnini sevməlidir. Sevmək üçün də bunu bilməlidir.

Mən bu gün bildirmək istəyirəm ki, 1918–1920-ci illərdə Azərbaycanda hakimiyyətdə olmuş xalq cümhuriyyətinin bugünkü nəsilərə qoyub getdiyi ən dəyərli miraslardan biri Azərbaycanın bu gün biz qəbul etdiyimiz qanunla istifadə etdiyimiz dövlət himnidir və bir də Azərbaycanın dövlət bayrağıdır.

O vaxt vətənpərvər insanlar bu sahədə gözəl iş görmüşlər. Himnimizin sözləri də – indi o dövrdən 80 il keçib – bu gün bizim üçün doğmadır və həqiqətən Azərbaycanın müstəqilliyini, müstəqil dövlət olmağını nümayiş etdirir. Onun musiqisi də Azərbaycan musiqisidir, eyni zamanda çox əzəmətli musiqidir.

Bizim ölkəmizin vətəndaşlarının bəlkə də hamısı bunu istənilən səviyyədə dərk edə bilməyibdir. Ancaq mən xarici ölkələrdə ziyarətlərdə olarkən, Azərbaycanın və həmin dövlətin himni çalınarkən çox böyük qürur hissi keçirirəm. Həmin ziyarətlərimdə məndə bəlkə də ən yüksək əhval-ruhiyyə yaradan Azərbaycanın bayrağı altında Azərbaycanın himninin çalınmasıdır. Onu da deyə bilərəm ki, bəzi dövlət başçıları sonrakı söhbətlərdə etiraf ediblər ki, sizin himninizin musiqisi çox gözəldir, bayrağımız da gözəldir. Bu, həqiqətən belədir.

Doğrudur, Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini bərpa edəndən sonra bəziləri hesab edirdilər ki, yeni bir himn yaratmaq, onun sözlərini dəyişdirmək lazımdır. Mən hesab edirəm ki, əgər kim bunu yaratmaq, onun sözlərini dəyişdirmək istəsə, bundan yaxşısını edə bilməzdi. Bəlkə də bundan aşağı səviyyədə olardı. Ona görə də biz öz himnimizi, bayrağımızı özü [244-245]müz qədər sevməliyik. Çünki bu, bizim vətənimizə, millətimize, dövlətimizə olan sədaqət, sevgi və məhəbbətin rəmzidir.

Sevindirici haldır ki, indi təhsil ocaqlarında, məktəblərdə himni öyrənirlər, oxuyurlar və bu gün onu nümayiş etdirdilər. Ancaq bu, işin hələ başlanğıcıdır və azdır. Hər bir vətəndaş, nəinki tələbə, müəllim də, professor da, alim də, nazir də, prezident də – hamımız birlikdə gərək öz himnimizi yaxşı bilək, onu yaxşı ifa etməyi də bacaraq və onu həmişə sevək. Mən bu arzularımı sizə bildirmək istəyirəm.

Güman edirəm ki, bu iş ali məktəblərdə davam edəcək, gələn görüşümüzdə təkcə bu salonun sağında duran tələbələrin himn oxumasının yox, bütün salonda ayağa durmuş adamların himn oxumasının şahidi olacağıq. Bunu da edək.

Mən də hesab edirəm ki, bizim bugünkü görüşümüz çox əhəmiyyətlidir. Çünki biz Azərbaycan təhsilinin bu gün hansı səviyyədə olduğunu bir daha müşahidə etdik və ötən illərdə Azərbaycan təhsilinin inkişaf mərhələlərini bir daha xatırladıq, yeni dərslərin hazırlıq işləri ilə tanış olduq.

Hesab edirəm ki, verilən məlumatlar bizdə, güman edirəm, Azərbaycan ictimaiyyətində də bu barədə yetərli qədər təəssürat yaradır və yaradacaqdır. Son illər müstəqil Azərbaycan dövlətində təhsil sahəsində həqiqətən xeyli işlər görülmüdü. Eyni zamanda, biz hamımız yaxşı bilirik ki, Azərbaycanda təhsil – orta, ali təhsil on illərlə sürətlə inkişaf edibdir.

Ali təhsilin əsasını qoyan, 1919-cu ildə yaranmış Bakı Dövlət Universiteti ondan sonra Azərbaycanda çoxlu ali məktəb yaranmasına yol açmışdır. Məmnuniyyət hissi ilə deyə bilirik ki, bizim ölkəmizdə ötən dövrlərdə vətəndaşlarımızın, yəni uşaqlarımızın, gənclərimizin bütün sahələrdə təhsil, ali təhsil alması üçün imkanlar yaranmışdır. Ən böyük nailiyyətimiz ondan ibarətdir ki, 1920-ci illərdən başlayaraq Azərbaycanda xalqın təhsillənməsi, savadsızlığın ləğv edilməsi, uşaqların icbari olaraq məktəbə cəlb

olunması və təh[245-246]silin inkişaf etdirilməsi prosesi sürətlə həyata keçirilibdir. Bütün bunların nəticəsində biz indi, öz dövlət müstəqilliyimizi yenidən əldə etdiyimiz bir zaman Azərbaycan həm ali və orta təhsilin maddi-texniki bazası nöqteyi-nəzərindən, həm təhsili təmin etmək üçün yaranmış yüksək səviyyəli müəllim, professor kadrları nöqteyi-nəzərindən, həm də ümumiyyətlə, həyatımızı inkişaf etdirə bilən elmi potensialımız nöqteyi-nəzərindən böyük təhsil potensialına malikdir.

Bunlar hamısı bizim keçmiş dövrün nailiyyətləridir və Azərbaycan əsrin sonunda dövlət müstəqilliyini əldə etdiyi zaman bizim üçün çox yararlı bir amildir. Biz bununla fəxr edə bilərik, onu heç vaxt unutmamalıyıq. Bizim hamımız həmin o illərdə Azərbaycanda mövcud olmuş yüksək təhsilin yetişdirmələriyə. Bizim hamımız Azərbaycanda ilbəl artan və genişlənən məktəblərin, ali məktəblərin məzunlarıyıq. Biz bunlara görə müəllimlərimizə təşəkkürümüzü bildirməliyik, onlara minnətdar olmalıyıq. Biz buna görə Azərbaycan məktəbinə minnətdar olmalıyıq.

Beləliklə, XX əsrdə sözün geniş mənasında ölkəmizdə Azərbaycan məktəbi yaranıbdir. Azərbaycan dilində, xalqımızın öz ana dilində uşaqlara, gənclərə təhsil verən və millətimizi təhsilləndirən məktəb yaranıbdir. Bu, ən böyük nailiyyətlərimizdən biridir. İqtisadiyyat da, həyatın başqa sahələri də bunun üzərindədir. Əgər bizim yüksək səviyyəli məktəbimiz olmasaydı, əgər bütün gənclər, uşaqlar icbari təhsilə cəlb edilməsəydi, əgər ilbəl yüksək səviyyəli müəllim, professor kadrları hazırlanmasaydı, əgər elmimiz inkişaf etməsəydi, biz indi nə bu iqtisadi potensiala, nə elmi potensiala, nə sosial potensiala, nə də təhsil potensialına malik ola bilməzdik. Ona görə də bunları unutmaq olmaz və onları qiymətləndirmək, onlarla fəxr etmək lazımdır.

Məhz Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra bunun əsasında təhsil sistemini inkişaf etdirməyə başlayıbdir. [246-247] Doğrudur, müstəqillik əldə olunan zaman və onun ilk illərində Azərbaycanın təhsilində çox bərpad vəziyyət var idi. Bu bərpad vəziyyət də 1988–1989-cu illərdən Azərbaycanda yaranmış çox mənfi ictimai-siyasi, gərgin daxili vəziyyətin nəticəsində idi. Bütün bunlar hamısı Azərbaycanın məktəblərinə, təhsil sisteminə çox mənfi təsirini göstərmişdi. Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edəndən sonra isə birinci mərhələdə, yeni dövrdə, yeni müstəqil dövlət çərçivəsində təhsilin inkişaf etdirilməsi istiqamətlərini tapmaq ya mümkün olmamışdı, yaxud da bu sahədə çoxlu səhvlər buraxılmışdı. Ancaq ondan sonrakı dövrdə, son 4–5 ildə Azərbaycanın təhsil sistemində keçmiş ənənələrdən, nailiyyətlərdən, böyük potensialdan istifadə edərək təhsil sistemini yeni tələblərə uyğunlaşdırmaq, islahatlar həyata keçirmək işi başlanmışdır və bunlar da öz müsbət nəticəsini verir.

Son illərdə bizim əldə etdiyimiz ən böyük nailiyyət Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyin təmin olunması, ölkəmizin daxilində hərc-mərcliyə, dərəbəyliyə, özbaşınalığa, hakimiyyətsizliyə son qoyulması idi. Bu, Azərbaycanın həyatının bütün sahələrində canlanmaya, inkişafa təminat yaratdı. Bu, ümumiyyətlə, respublikamızın inkişafını təmin etdi. Məhz bu baxımdan, ona görə də təhsil sistemi öz inkişafını yenə də ardıcıl surətdə təmin edə bildi.

Təsəvvür edin, indi 8 milyona yaxın əhalimizin 2 milyonu oxuyanlar, təhsil alanlar, öyrədənlər – müəllimlər, təhsil verənlərdir. Bu 2 milyon bütün əhalinin dördü bir hissəsidir. Mən deyə bilərəm ki, bu, nə qədər böyük, vacib bir sahədir, xalqımızın bir günü, millətimizin, dövlətimizin gələcəyi üçün ən vacib bir sahədir.

Ona görə də dövlət tərəfindən bu sahəyə diqqət, qayğı günü-gündən artır, artacaqdır və artmalıdır. Hər bir dövlət əgər istəyirsə ki, öz ölkəsinin inkişafını təmin etsin, öz millətinin elmini, mədəniyyətini dünya standartlarına çatdırsın, o, [247-248] mütləq hər şeydən çox təhsilə fikir verməlidir, təhsilin inkişafına səy göstərməlidir, təhsil üçün bütün imkanları yaratmalıdır. Biz bu yolla gedirik. Əmin ola bilərsiniz ki, bu yolla da gedəcəyik. Ancaq bu, asan yol deyildir. Ona görə yox ki, biz bunu bacarmırıq. Yox. Biz bunu bacarıyıq, artıq öyrənmişik, yəni bunu elə əvvəldən də bilirdik. Amma yeni şəraitdə yeni sistemi də qurmağı öyrənmişik. Ancaq bunun həyata keçirilməsi bir çox amillərlə, o cümlədən vəsaitlə, maddi-texniki bazanın yaradılması ilə və başqa amillərlə bağlıdır.

Mən onu demək istəyirəm ki, əgər biz təhsil sistemində öz arzularımızı istədiyimiz qədər yerinə yetirə bilmiriksə, bu ona görə deyil ki, dövlət, hökumət bunu istəmir. Ona görədir ki, biz imkanlarımızın çərçivəsindən kənara çıxa bilmirik. Bilməlisiniz ki, biz bu imkanlarımızı ilbəl genişləndiririk və genişləndirəcəyik. Mən buna yüz faiz inanıram, ona əminəm. Bunların hamısı təhsilin inkişafında öz əksini tapacaqdır.

İndi həyatımızın bütün sahələrində islahatlar həyata keçirilir. Bu islahatlar zəruridir. Onlar ölkəmizdə dövlət quruculuğunun bütün sahələrində gedir. Biz müstəqil dövlət kimi yaşayır, müstəqil dövlətimizi qurur və hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesini həyata keçiririk.

Bu gün biz iftixar hissi ilə deyə bilərik, - bir-iki aydan sonra 8 il tamam olacaqdır ki, Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini elan, bərpa edibdir. Bu, az bir zamandır. Bu müddət Azərbaycan üçün və başqa ölkələr üçün daha da çətin, mürəkkəb, daha da ağır bir zaman olubdur. Bunlar sizə məlumdur. Ancaq buna baxmayaraq, ən əsas nailiyyət ondan ibarətdir ki, biz müstəqilliyimizi müdafiə etdik, qoruduq, möhkəmləndirdik, inkişaf etdirdik və müstəqilliyimizi əbədi etdik.

Bu, ən əsas nailiyyətdir. Onun içində isə çox böyük işlər vardır. Bunlar Azərbaycanın həyatının bütün sahələrində yeni sistemdə yaşamaq üçün islahatlar aparmaqdan ibarətdir. Bu islahatlar aparılır, onlar

günü-gündən öz nəticələrini verir. [248-249] Xüsusən, sosial-iqtisadi sahədə apardığımız islahatlar öz nəticəsini verir. Ölkəmizin iqtisadiyyatı tənəzzül dövründən keçdi, hazırda inkişaf edir və bundan sonra da inkişaf edəcəkdir. İqtisadiyyatın inkişaf etməsi həm xalqımızın rifah halının yaxşılaşdırılmasını, həm də təhsil sahəsinə ardıcıl olaraq, ilbəl daha da çox vəsait ayrılmasını təmin edəcəkdir.

Təhsilin özündə aparılan islahatlar çox vacibdir. Siz onları aparırsınız. Bugünkü çıxışlarda bu barədə məlumatlar verildi. Mənim sizə tövsiyəm ondan ibarət olar ki, islahatları düşünülmüş qaydada aparasınız, formalizmə, konyunkturaya yol verməyəsiz, Azərbaycanın milli ənənələrinin üstündən keçməyəsiz. Bunlar həqiqətən həm Azərbaycan təhsilini dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil səviyyəsinə ardıcıl surətdə çatdırın, həm də burada səhvlər buraxılmasın, mövcud yaxşı işlər pozulmasın.

Nəsə qurub-yaradan adam gərək düşünsün ki, o, mövcud olandan daha yaxşısını yaradır. Əgər onu yarada bilirsə, mövcud səviyyədən imtina edib onu yaratsın. Amma yarada bilmirsə, qoy mövcud olandan əl çəkməsin, hələlik onunla yaşasın.

Mən bunları ona görə deyirəm ki, keçmiş zamanlarda da – bu, yeni bir məsələ deyildir – Sovetlər İttifaqı dövründə də həmin sistemin içərisində cürbəcür formalarda dəyişikliklər edilirdi. «Gözə torpaq atmaq» məsələsi var. Bəziləri deyir ki, «bundan ötrü onu etdim, bunu etdim, bu islahatı keçirdim, bunu dəyişdirdim, bu belə deyildi, mən onu dəyişdirdim». Nəticəsi nədir? Nəticəsi yoxdur. Keçmişdə mən belə insanları görmüşəm. Belə insanlar 3–4 il üzə olurlar. Bəli, dəyişikliklər edir, yeniləşdirir, yenidən qurur, ona görə də təriflənilir. Mən bəzən elə adamlar görmüşəm ki, bir neçə il belə yaşayır, başqa yolla dəyişikliklər edir, sonra görür bunun nəticəsi yoxdur.

Yəni bu keçmiş mənfi təcrübəni bilərək, mən hamıya və xüsusən təhsil sistemində çalışanlara tövsiyə edirəm ki, siz bu [249-250] islahatları cürətlə, biliklə, ağılla aparasınız, səhvlərə yol verməyəsiz. Əgər biz iqtisadi sahədə apardığımız islahatlarda bu gün haradasa səhv ediriksə, sabah həmin səhvi düzəltmək mümkündür, haradasa ifrata yol veririksə, onun qarşısını almaq mümkündür, haradasa mühafizəkarlığa yol verilirsə, onu da məhv etmək mümkündür. Amma təhsil çox həssas sahədir. Burada cürbəcür kombinasiyalara, manipulyasiyalara – mən bu sözləri işlədirəm – yer ola bilməz.

İndi təhsil sahəsində gedən islahatlar müxtəlif xarakter daşıyır. Çox sevindirici haldır ki, biz dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təhsil sistemlərinin təcrübəsini öyrənirik və tətbiq edirik. Sevindirici haldır ki, biz bunun üçün yardım alırıq. Yəni Dünya Bankı Azərbaycanda təhsil sahəsində islahatların həyata keçirilməsi üçün bizimlə birgə proqram yaradıbdır. Bu bank ölkəmizə müəyyən vəsait ayırır, kömək edir. Bunlar hamısı çox sevindirici haldır. Ancaq çalışmaq lazımdır ki, islahat islahatlar naminə aparılmasın, təhsil sistemimizi daha da təkmilləşdirmək, bu günün, gələcəyin tələblərinə daha da uyğunlaşdırmaq məqsədi daşsın. Biz buna nail olmalıyıq.

Keçmiş nisbətən indi bizdə həm dövlət ali təhsil müəssisələri, universitetlər, həm də özəl müəssisələr vardır. Dövlət ali məktəblərində, universitetlərində həm ödənişli bir hissə var ki, orada tələbələr təhsil üçün haqq verirlər, amma onların əksəriyyəti hökumətin hesabına təhsil alırlar. Bunlar hamısı təbii prosesdir.

Mənim arzum və narahatlığım ondan ibarətdir ki, heç kəs təhsilə qazanc mənbəyi kimi baxmasın. Burada dedilər ki, bilmirəm, 17–18–19 özəl universitet yaranıbdır. Azərbaycan yeni sistemə keçməmişdən, ölkədə islahatların həyata keçirilməsinə başlanmamışdan əvvəl, təxminən 1991–1992-ci illərdə ölkəmiz çox sıçrayışla özəl universitetlər yaradılması dövrünü [250-251] yaşadı. Belə universitetlər yaradıldılar. Amma bunları kim və nəyə görə yaradıbdır?

Əgər kimsə həmin universitetdə təhsilin səviyyəsini dövlət ali məktəblərindən yüksək, keyfiyyətli etmək istəyirsə, çox sağ olsun – onlar bunu etsinlər və biz bunu müdafiə edirik, edəcəyik, dəstəkləyəcəyik. Ancaq kimsə bu dövrdə bunu biznes naminə edirsə, bu yaramaz, ondan əl çəkmək lazımdır.

Bunu açıq etiraf etmək lazımdır ki, məsələn, bizim qardaş Türkiyə Cümhuriyyətində universitetlərin, ali məktəblərin, təhsil sisteminin inkişafı Azərbaycandan sonra, xüsusən, İkinci dünya müharibəsindən sonra başlayıbdır. Orada da dövlət universitetləri olubdur, özəl universitetlər yaranıbdır. Yaranan həmin özəl universitetlərin bir çoxu indi Türkiyənin çox yüksək səviyyəli təhsil verən universitetləridir.

Məsələn, Azərbaycanın, xalqımızın böyük dostu, məşhur alim İhsan Doğramacı, bizdə olan məlumata görə, Türkiyədə 5–6 universitetin yaradıcısıdır. Amma o, bunları nə üçün yaradıbdır? O özü yüksək səviyyəli alim, mütərəqqi insan, mütəfəkkir adam olduğuna görə istəyibdir ki, öz xalqının gənclərinin ali təhsil alması üçün xidmətini göstərsin və bunu da göstəribdir. O, bunu qazanc naminə yox, millətine xidmət göstərmək, millətinin təhsil səviyyəsini artırmaq üçün edibdir. Bu, tərifəlayiq bir fəaliyyətdir, xidmətdir.

O, bir neçə universitet yaradıbdır. Məsələn, orada Hacəttəpə Universiteti vardır. O, həmin universitetin təməlini qoyubdur, yaradıbdır. Bu universitet indi Ankarada ən böyük universitetlərdən biridir. O, həmin universiteti, necə deyirlər, təkər üstünə qoyandan sonra oradan çəkilərək, gedib başqasını yaradıbdır.

Bilirsiniz ki, o, son vaxtlar Bilkənd Universitetini və Ankaranın böyük bir hissəsində universitet şəhərciyi yaradıbdır, onun əsasını özü qoyubdur, binalarını tikdiribdir, bütün dünyadan müəllimlər, tələbələr dəvət edibdir. Son 5–6 ildə [251-252] orada Azərbaycandan nə qədər mütəxəssislər işləyiblər, müəllimlik ediblər, dərs deyiblər, orada çoxlu musiqiçilər çalışıblar. Yəqin ki, professorlardan, müəllimlərdən çoxu orada olubdur. Mən orada bir neçə dəfə olmuşam. Bilirsiniz, mən hər dəfə oraya

gələndə həddindən artıq sevinirəm ki, bu insan xalqına nə qədər böyük xidmət göstərir. Özü də bu xidməti tamamilə təmənnəsiz edir. O, elan edibdir ki, özünün orada yaratdığı şəxsi mülkiyyətinin hamısı xalqa mənsubdur. Bax, bu cür mütəfəkkir, tərəqqipərvər, millətini sevən insan, şübhəsiz ki, təhsilin heç bir sahəsindən təməna, qazanc gözləmir. O, xalqına xidmət edir.

Təbiidir ki, biz müstəqilliyimizin keçid dövrünü yaşayırıq. Mən həmişə belə fikirdə olmuşam ki, biz daim reallığı nəzərə almalıyıq. Bəzən ayrı-ayrı adamlar hesab edirlər ki, buradan sıçrayıb oraya düşmək, bu sistemdən sıçrayıb o sistemə düşmək olar. Bu, mümkün deyildir. Həyat, cəmiyyət müəyyən bir mərhələdə öz inkişaf dövrünü keçirir. Bunu sürətləndirmək olar, amma ona zor eləyib nəyəsə nail olmaq olmaz. Ona görə də indi bizdə yaranan bu özəl təhsil sistemi, şübhəsiz ki, təqdirəlayiqdir. Şübhəsiz ki, biz bu sistemi inkişaf etdirməliyik. Ancaq yenə də deyirəm, burada birinci təhsilin səviyyəsidir.

Məsələn, nə bilim, hansısa diplomatik bir universitet yaranıbdır, filan olubdur. Diplomatiya, ümumiyyətlə, dövlətin inhisarındır. Nədir diplomatiya? Diplomatiya hər bir dövlətin xarici siyasətini həyata keçirən təşkilatdır və onun kadrlarıdır. Buna diplomatiya deyirlər və o kadra da diplomat deyirlər. Bunu özəl bir yerdə hazırlayırlar. Axı bu, dövlətin işidir. Özəl bir qurum, yaxud da dövlətlə bağlı olmayan bir qurum həqiqətən müstəqil Azərbaycan dövləti üçün diplomatlar hazırlaya bilərmi? İnanıram ki, lazımı səviyyədə yox. Onlar oxuyacaqlar, təhsil alacaqlar, diplom da alacaqlar. Amma ola bilər, qeyri bir özəl sektorda işləsinlər. Buna heç [252-253] kəs mane ola bilməz. Amma dövlət sisteminin diplomatiyasında yer tutmaq üçün, əlbəttə ki, onlar dövlət diplomatiyası ilə tanış olmalıdırlar, dövlət diplomatiyası təhsili almalıdırlar. Hansısa bir kəsin özəl diplomatik təhsilini almamalıdırlar.

Bilirsiniz, bunlar bəlkə də mübahisəli fikirlərdir, ancaq belə fikirləri demək lazımdır ki, insanlar düşünsünlər, insanlar bilsinlər, bu sistemdə, bax bu özəl təhsil sistemlərinin yaranmasında bundan sonra səhvlər buraxılmasın. İndiyə qədər səhvlər buraxılıbdır. Mən bunu özüm üçün hər halda, tam yəqin etmişəm. Ancaq bundan sonra gərək səhvlər buraxılmasın.

Ümumi təhsilimizdə, yəni məktəblərimizdə bütün dərslər, burada bəyan edildiyi kimi, bütün fənlər bizim bu günümüzdə və gələcəyimizə həsr olunmalıdır. İnsan təhsilinin əsasını orta məktəbdə alır. Ona görə də bütün təhsil sistemində orta məktəb, orta ixtisas məktəbi, yaxud da ki, orta təhsil məktəbi – bunlar xüsusi yer tutmalıdır. Çünki indi bizim orta məktəbimiz gərək ki, 11 illikdir. Əgər bu 11 il müddətində uşaq birinci sınıfdən başlayaraq sona qədər köklü təhsil almasa, yaxşı hazırlaşmasa, o, nəinki gedib universitetə imtahan verə bilməz - heç lazım da deyil ki, hər bir orta təhsil alan getsin universitetə imtahan versin. Bu, mümkün də deyildir. Bu, keçmişdə də mümkün olmayıbdır, bu gün də mümkün deyildir, - ancaq ola bilər, ondan sonra gedib universitetdə ali təhsil almasa da, amma həyatda yaşayacaqdır, həyatda fəaliyyət göstərəcəkdir, cəmiyyətdə olacaqdır. Əgər onun fundamental, köklü orta təhsili varsa, o, cəmiyyətdə özünə yer tapacaq, çalışacaq, özünü, ailəsini yaşadacaqdır. Amma ən vacibi də odur ki, cəmiyyətimizin şüurlu üzvü olacaqdır.

İndi bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəsə, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Amma bununla yanaşı, ən böyük məqsədi Azərbaycan vətəndaşı hazırlamaqdır, müs[253-254]təqil Azərbaycanın cəmiyyətinin ləyaqətli üzvünü hazırlamaqdır. Hər bir insan gərək eyni zamanda vətəndaş olsun. Mütləq vətəndaş olsun! Sadəcə ona görə yox ki, Azərbaycan vətəndaşıdır. Gərək dövlətinə sadıq, millətinə sadıq, ənənələrinə sadıq, xalqına sadıq vətəndaş olsun. Ona görə də orta təhsil sisteminə çox ciddi fikir vermək lazımdır.

Təbiidir, fənlər çoxdur. İndi siz burada da müəyyən islahatlarla əlaqədar dəyişikliklər aparırsınız – hansının saatını artırırırsınız, hansını azaldırırsınız. Bu, sizin öz işlərinizdir. Ancaq mən bu gün bir daha demək istəyirəm ki, bizim uşaqlarımız, gənclərimiz hər bir fənni bilməlidirlər və xüsusən, o fənlərdə ki, ixtisaslaşmaq istəyir, - onu daha da yaxşı bilməlidirlər. Biri istəyir riyaziyyatçı olsun, biri istəyir fizik olsun, biri istəyir geoloq olsun, biri istəyir hüquqşünas olsun. Qoy olsun. Ancaq orta məktəblər üçün bizim bir neçə şərtlərimiz vardır, onları həyata keçirməlidirlər. Ana dilini bilməlidirlər, ədəbiyyatımızı bilməlidirlər, bizim tariximizi bilməlidirlər, bizim mədəniyyətimizi bilməlidirlər.

«Ana dili» deyəndə, şübhəsiz ki, hər bir uşaq doğulandan sonra ailəsində atasından, anasından öz dilini öyrənir. Bir var ki, sadəcə öz dilini ailədə bilmək, bir də var ki, Azərbaycan dilini yüksək səviyyədə bilmək. Keçmişdə biz buna fikir verməmişik. Bu həqiqətdir. Yəni o qədər fikir verməmişik. Eyni zamanda onu da unutmaq lazım deyil ki, keçmiş zamanlarda Sovet İttifaqının tərkibində olarkən Azərbaycanda orta təhsil və ali təhsil sistemində Azərbaycan sektoru həmişə çoxluğu təşkil etdiyinə görə biz dilimizi yaşatmışıq və inkişaf etdirmişik. İndi isə, şübhəsiz, bizdə təhsilin tam əksəriyyəti Azərbaycan dilində gedir. Ancaq bir var ki, Azərbaycan dilində oxuyursan, bir də var ki, dilinin incəliklərini bilirən, Azərbaycan dilində yüksək səviyyəli söz deyə bilirən, fikrini ifadə edə bilirən, nitq edə bilirən. Bu, hələ bizdə çox çatışmayan bir sahədir. [254-255]

Azərbaycanın tarixini mütləq bilmək lazımdır. Ona görə yox ki, onlar tarixçi olacaqlar. Əgər riyaziyyatçı millətinin, xalqının, ölkəsinin tarixini bilmirsə bu, ona üstünlük vermir. Eləcə də başqa mütəxəssislər.

Mən sizə deyim ki, keçmişdə Azərbaycanın tarixinə, bu tarix elminə orta məktəblərdə də, ali məktəblərdə də o qədər çox fikir vermirdilər. Mən özüm bunun şahidiyəm. Hesab edirdilər ki, qoy uşaq

riyaziyyatı bilsin, hesabı bilsin, fizikanı bilsin, o birisini bilsin, bu birisini bilsin. Amma tarix elə şeydir ki, onu bilsə də olar, bilməsə də. Yəni tarix dərsi məktəblərdə bəzən o qədər də hörmətli dərslər deyildi.

Məsələn, təsadüfi deyil ki, bizim ali məktəblərdə o illərdə tarix fakültələrinə müsabiqə o qədər də böyük deyildi. Hüquq fakültəsinə müsabiqə böyük idi, amma tarix fakültəsinə yox. Mən, əlbəttə, o fikirdə deyiləm ki, hər bir adam, mütəxəssis tarixçi olmalıdır. Yox. Amma hər bir Azərbaycan vətəndaşı öz tarixini bilməlidir və tarixini də bilmək üçün gərək onu uşaqlıqdan bu işə cəlb edəsən, gərək orta məktəbdən cəlb edəsən. Demək, orta məktəblərdə tarixin tədrisi çox yüksək səviyyədə olmalıdır. İndi burada dedilər, bizim dərslərlər yaranır. Dərslərlər çox yüksək səviyyədə olmalıdır. Keçmişdəki dərslərlə indi biz tariximizi uşaqlara öyrədə bilmərik.

Ədəbiyyatımızı bilmək lazımdır. Ədəbiyyatını bilməyən adam dilini yaxşı bilməyəcəkdir. Ədəbiyyatı bilməyən adam yüksək mədəni səviyyəyə çatma bilməyəcəkdir. Bu dərslərə fikir vermək lazımdır. Xüsusən o məktəblərdə ki, Azərbaycanda dərslər rus bölməsində keçir, buna fikir vermək lazımdır.

Keçmiş zamanlarda mən bunu müşahidə etmişdim və heç vaxt unuda bilmərəm. Məsələn, Azərbaycanın başqa yerlərində yox, Bakıda rus məktəbləri çox idi. Azərbaycan məktəbləri çoxluq təşkil edirdi, amma rus məktəbləri də çox idi. Ziyalılar, dövlət işində işləyən adamlar, tam əksəriyyəti öz [255-256] uşaqlarını rus məktəblərinə qoyurdular. Burada da müəyyən obyektiv səbəb var idi, heç kəsi buna görə qınamaq olmaz. Çünki rus dili Sovetlər İttifaqında hakim dil idi. O dili bilməyən adam çox çətinliklər çəkirdi, elmə geniş qatıla bilmirdi. Bunlar tamamilə təbii hal idi. Ancaq müşahidə olunurdu ki, rus məktəblərində, yəni dərslər rus dilində keçilən məktəblərdə Azərbaycan tarixini yaxşı tədris etmirdilər. Götürüb SSRİ tarixini öyrədirdilər. O tarixin də əksəriyyəti Rusiyanın tarixi idi. Amma Azərbaycan tarixinin tədrisi çox zəif idi.

Yaxud da ki, orada, rus məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatını, Azərbaycan dilini tədris edirdilər, amma bu, o qədər də hörmətli bir fənn hesab olunmurdu, - yəni onu bilsən də olar, bilməsən də. Bunları mən məhz o vaxtlar müşahidə etmişdim. Mən o vaxtlar rastlaşmışdım ki, rus məktəblərində oxuyan gənclər şairlərimizi – Nizamini, Füzulini, başqalarını, müasir şairlərimizi tanımırdılar. Yaxud tanısalar da adlarını bilmirdilər, onların əsərlərini oxumurdular, şeirlərini oxumurdular. Çünki bunlar hamısı rus dilində oxuyurdular.

O vaxt bu nöqsan mümkün idi. Amma indi bu nöqsana yol vermək olmaz. İndi biz Azərbaycanda məhdudiyət qoymuruq. Rusdilli məktəblər var və qarışıq – rus-Azərbaycan dilli məktəblər vardır. Gürcülər yaşayan yerdə gürcü dilli məktəblər vardır. Başqa dillərdə olan bütün bu məktəblərdə, yaxud ola bilər, başqa dillərdə də məktəblər yaransın – bunların hamısında Azərbaycanın tarixi, Azərbaycanın ədəbiyyatı, Azərbaycanın mədəniyyəti tədris olunmalıdır. Bu, mütləq lazımdır.

Ali təhsil haqqında biz çox danışmışıq. Hesab edirəm ki, artıq danışmağa ehtiyac yoxdur. Sizin bu gün verdiyiniz məlumatları mən nəzərə alıram və hesab edirəm ki, bu, işlərin başlanğıcıdır. Amma ali təhsil sahəsində əsas bir yeri ali məktəblərə qəbul prosesi tutur. Orta məktəblərdə çoxları [256-257] oxuyur. Təbii ki, hamısı ali məktəbə gedə bilməz. Ali məktəbə ancaq daha istedadlı, daha bilikli gənclər gedirlər. Ancaq bu vəzifə bugünkü deyil, elə on il, iyirmi il, otuz il, qırx il də bundan öncə bizim qarşımızda olan vəzifədir ki, həqiqətən, çoxsaylı gənclərimizin içindən ali məktəblərə ən istedadlıları, ən bilikliləri girsin.

Bu sahədə keçmişdə çox eksperimentlər keçirilmişdir. Mən bu işlərlə şəxsən 70-ci, 80-ci illərdə, demək olar ki, həddindən çox məşğul olurdum ki, ali məktəblərə qəbulda ədalət təmin edilsin, ali məktəblərə qəbulda rüşvətçorluğun qarşısı alınsın, ali məktəblərə qəbulda tanışbaşlığın, dostbaşlığın, qohumbaşlığın qarşısı alınsın, ali məktəblərə qəbulda rəhbər işçilərin uşaqlarına xüsusi imtiyazlar yaranmasın. Bax, bu işlərlə biz o illər məşğul olmuşuq, mübarizə aparmışıq, müəyyən nailiyyətlər, müsbət nəticələr əldə etmişik. Ancaq təəssüf ki, bu nöqsanları o dövrlərdə aradan qaldıra bilməmişik. Bu, bizim təhsil sahəsində bu gün də ən vacib məsələlərimizdən biridir.

1992-ci ildən ali məktəblərə qəbul üçün Dövlət Tələbə Qəbulu Komissiyası yaranıb. Bu, yaxşı bir qərardır və test üsulu tətbiq olunur. İndi bizim ictimaiyyətin fikrinə görə, məndə olan məlumat belədir ki, ictimaiyyət bu test üsulunu keçmiş üsullara nisbətən daha mütərəqqi üsul kimi qəbul edir. Sizin də burada verdiyiniz məlumatlara mən inanıram ki, doğrudan da, bu yol ilə ali məktəblərə daha da keyfiyyətli qəbul təşkil olunur. Ancaq hesab edirəm ki, burada nöqsanlar da çoxdur.

Doğrudur, bəlkə məlumatların hamısı mənə çatmır. Mənə belə gəlir ki, o dövrlərə nisbətən indi ali məktəblərə qəbul haqqında şikayətlər azdır. Ancaq eyni zamanda, danışıqlar da çoxdur, söz-söhbət də çoxdur. Bəzən deyirlər ki, ali məktəbə qəbul olunmuş uşaq, görürsən, heç bu test imtahanından nə vaxt keçib, məlum deyil. Yaxud da ki, gəlir, ali məktəbdə o test imtahanının səviyyəsində təhsilini davam [257-258] etdirə bilmir. Bir neçə belə faktlar onu göstərir ki, hələ bizim Dövlət Tələbə Qəbulu Komissiyasında nöqsanlar da var, çatışmazlıqlar da vardır. Ona görə indiyə qədər görülən işləri qiymətləndirərək, güman edirəm ki, indi bizim başqa bir sistemə keçməyə heç ehtiyacımız da yoxdur. Bu sistemi təkmilləşdirərək, eyni zamanda bizim üçün ən böyük bəla olan rüşvətçorluq, vəzifəsindən sui-istifadə etmək və başqa hallara yol verilməməlidir. Heç yerdə yol verilməməlidir. Rüşvətçorluğun qarşısı hər yerdə alınmalıdır. Amma tələbə olan yerdə, gənc olan yerdə, uşağın inkişaf etdiyi dövrdə bu cinayətdir ki, belə hadisələr

olsun və insanların, yəni uşaqlıq dövründən, gənclik dövründən beyinlərinə girsin ki, bəli, belə bir adət var və bunsuz cəmiyyət yaşaya bilməz.

Ədalət hər yerdə lazımdır. Amma məktəbdə ədalət hamısından çox lazımdır, ali məktəbdə ədalət hamısından çox lazımdır. Siz müəllimsiniz, siz psixoloqsunuz, siz bu işləri bizdən yaxşı bilirsiniz: uşağın, gəncin şəxsiyyətinin bir formalaşma prosesi var. O proses də uşaqlıq dövründə, orta məktəbdə, ali məktəbdə keçir. Ondan sonra şübhəsiz, insan daha da təkmilləşir iş dövründə, yaxud başqa, yeni təhsil dövründə. Ancaq əsas o insan kimi formalaşma, şüurlu formalaşma prosesi məktəbdə gedir, ali məktəbdə, universitetdə gedir. Əgər orada gənc, uşaq ədalətsizliklə rastlaşsınsa, onda belə təsəvvür yaranır ki, elə bu dünya ədalətsiz dünyadır. Buna yol vermək olmaz. Doğrudur, belə ədalətsizliklərlə mübarizə aparmaq da asan deyildir. Çünki təəssüf ki, hər bir insan, hər bir subyekt özünəməxsus bir xarakter daşıyır. Hər bir insanı, o cümlədən müəllimi, hər bir professoru tam ədalətli etmək də asan bir məsələ deyildir. Ancaq bunlar bizim qarşımızda duran vəzifələrdir, müqəddəs vəzifələrdir. Ən əsası ona görə ki, biz keçmişlərdən fərqli olaraq indi müstəqil Azərbaycanın gələcəyini formalaşdırırıq, müstəqil Azərbaycanın gələcək fəaliyyətini formalaşdırırıq, [258-259] müstəqil Azərbaycanın vətəndaşlarını formalaşdırırıq və məktəbdə, universitetdə formalaşan gənc, Azərbaycanın gələcək fəal vətəndaşı gərək birincisi, mənəviyyatca saf olsun. Ona görə də gərək mənəvi saflıq ali məktəblərdə, orta məktəblərdə hökm sürsün. Gərək o, vətənpərvərlik hissi ilə yaşasın, vətənpərvərlik hissi ilə tərbiyə olunsun. Ona görə də gərək onun müəllimləri, tərbiyəçiləri özləri vətənpərvər olsunlar, vətənpərvərliyi gənclərə aşılaya bilsinlər. Onlar gərək Azərbaycan dövlətinə, millətinə, Azərbaycanın gələcəyinə sadıq vətəndaşlar olsunlar. Bu da hamısı məktəblərdə, universitetlərdə formalaşmalıdır.

Əziz dostlar, ona görə də sizin qarşınızda həddindən çox vəzifələr durur. Sizin işiniz asan iş deyildir. Əgər bütün bu deyilən, yaxud deyilməyən, buna bənzər, bu qəbildən olan fikirlərin hamısı bizim təhsil ocaqlarında həyata keçirilsə, bu, asan iş deyildir.

Özünü müəllimliyə həsr etmiş insan ən şərəfli insandır. Ali məktəb müəllimi, professor cəmiyyətdə ən hörmətli insan olmalıdır və insandır. Ona görə də mən çox arzu edərdim ki, sizin hamınız bu şərəfli adı həmişə, ömrünüzün axırına qədər daşıyasınız.

Əziz dostlar, güman edirəm ki, bu gün yenə də bizim həyatımızın ən vacib sahəsi olan təhsil sahəsi haqqında müəyyən fikir mübadiləsi apardıq. Mən öz qəlbimdə olan fikirlərin, demək olar ki, bir hissəsini sizə çatdırırdım. Əmin ola bilərsiniz ki, mən indiyə qədər olduğum kimi, bundan sonra da müəllimlə, məktəblə, təhsil ilə bir yerdəyəm və bir yerdə olacağam, təhsilin inkişafı üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəyəm.

Biz son illər müəllimlərin əmək haqqının yüksəldilməsi barədə bir neçə tədbirlər gördük. İndi siz bilirsiniz ki, əmək haqqı keçmişdəkindən fərqlidir. Mən bu barədə də düşünürəm və maliyyə nazirinə, Nazirlər Kabinetinə göstəriş [259-260] vermişəm ki, bu ilin axırına qədər müəllimlərin maaşlarının artırılması, özü də təsirli artırılması haqqında təkliflər hazırlasınlar və güman edirəm ki, biz bunu da həyata keçirə biləcəyik.

Mən sizinlə bu görüşümdən çox məmnunam. Siz mənə bu gün bir daha ruh verdiniz. Azərbaycanın müstəqilliyini qorumaq və ölkəmizi inkişaf etdirmək üçün sizə bir daha cansağlığı arzu edirəm, səadət arzu edirəm və bu şərəfli işinizdə sizə yeni-yeni uğurlar arzulayıram. Sağ olun. [260]

ÖZBƏKİSTANIN MİLLİ MÜSTƏQİLLİK GÜNÜ MÜNASİBƏTİLƏ ÖZBƏKİSTANIN AZƏRBAYCANDAKI SƏFİRLİYİNİN TƏŞKİL ETDİYİ RƏSMİ QƏBULDA NİTQ

«Park həyat»

31 avqust 1999-cu il

Hörmətli səfir!

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Sizi Özbəkistanın milli bayramı – Müstəqillik günü münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm. Qardaş özbək xalqına sülh, firavanlıq və səadət arzulayıram.

Özbəkistanla Azərbaycan arasında dostluq münasibətlərinin böyük tarixi var. Burada cənab səfir bu əlaqələri, bu dostluğu təsdiqləyən çoxlu faktlar gətirdi. Lakin indi ən maraqlısı istər Özbəkistanın, istərsə də Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi yolu ilə getdiyi, azad ölkələr, müstəqil dövlətlər olduğu dövrdür. Buna görə də Özbəkistanın müstəqilliyinin 8-ci ildönümünün bayram edilməsi özbək xalqı üçün də, Azərbaycan xalqı üçün də tarixi hadisədir.

Bu 8 ildə Özbəkistan böyük yol keçmiş və böyük uğurlara nail olmuşdur. Məncə, ən başlıcası budur ki, Mərkəzi Asiyanın iri dövləti, böyük sayda əhalisi, çox böyük iqtisadi potensialı olan Özbəkistan öz dövlət müstəqilliyini qorumuş və möhkəmlətməmişdir.

Müstəqil dövlət olaraq Özbəkistan Mərkəzi Asiyanın, bütün Asiyanın həyatında mühüm rol oynayır, bütün dünya siyasətində fəal iştirak edir. Beynəlxalq təşkilatlarda Özbəkistanın mövqeyi həmişə aydın və dəqiqdir, suverenlik, azadlıq və müstəqillik prinsipinə əsaslanır. Bir çox digər amillərlə yanaşı, bu da bizi çox yaxınlaşdırır və münasibətlərimizi, dostluğumuzu möhkəmləndirir.

Son illərdə Özbəkistanla Azərbaycan arasında olduqca yaxşı münasibətlər yaranmışdır. Bu gün, görünür, onu da qeyd etmək lazımdır ki, istər Özbəkistanın, istərsə də Azərbaycanın müstəqilliyinin ilk illərində ölkələrimiz arasında münasibətlər baş tutmadı. Diplomatik münasibətlər də, bir-birimizə nümayəndə heyətləri göndərilməsi də, çoxsaylı sənədlər imzalanması da ancaq 1995-ci ildən sonra mümkün oldu. Görünür, burada Özbəkistan tərəfindən deyil, məhz Azərbaycan tərəfindən asılı olmuş səbəblər vardı. Bunu çoxları gözəl bilir. Bu səbəblər o vaxtkı - Azərbaycan dövlət müstəqilliyi əldə etdikdən sonra hakimiyyətə gəlmiş iqtidarın yeritdiyi yanlış siyasətin nəticəsi idi.

Xoşbəxtlikdən, bunu çox tez aradan qaldırmaq mümkün oldu. Axı xalqlarımız arasında dostluğun, bir daha nəzərə çarpdırıram, dərin tarixi, zəngin ənənələri var və heç kim onlara xələl gətirməyə, onları pozmağa və ya qırmağa qadir deyildir. Subyektiv xarakterli ayrı-ayrı cəhdlər xalqlarımızın dostluğuna təsir göstərə bilməmişdir.

O ki qaldı dövlətlərarası münasibətlərə, diplomatik münasibətlərə, onlar prezident İslam Kərimovun iradəsi ilə və Azərbaycan prezidentinin iradəsi ilə yaranmış və qısa müddətdə çox uğurlu inkişaf tapmışdır.

Həm Özbəkistan prezidenti İslam Kərimovun Azərbaycana, həm də Azərbaycan prezidentinin Özbəkistana rəsmi səfərləri zamanı, istər Özbəkistan torpağında, istərsə də Azərbaycan torpağında görüşlər zamanı, beynəlxalq müşavirələrin, görüşlərin gedişində, görüşlər zamanı, beynəlxalq təşkilatların işində iştirak zamanı da aramızda çoxlu təmaslar olur. Bu təmaslar, xüsusən də Özbəkistan və Azərbaycan prezidentləri [262-263] arasında təmaslar müxtəlif səviyyələrdə baş verir. Belə təmaslar dövlətlərarası münasibətlərlə bağlı məsələlərin həllində, bu münasibətlərin inkişafının təmin olunmasında və hər cür maneələrin aradan qaldırılmasında bizə fəal kömək edir.

Bütün bunlar qısa müddətdə gözəl nəticə vermişdir. Həqiqətən, Özbəkistan Transqafqaz magistralından istifadə olunmasına dair TRASEKA proqramının həyata keçirilməsində lap əvvəldən çox fəal iştirak edir. Asiya regionundan Avropaya göndərilən yüklərin ən çox hissəsi Özbəkistandan və Xəzər dənizindən, Bakıdan keçərək Avropaya və oradan da Asiyaya bu dəhlizlə daşınır. Görünür, bu, Özbəkistana çox sərfəlidir. Biz şadiq ki, Özbəkistan belə imkana malikdir və ondan istifadə edir.

TRASEKA proqramının inkişafında və tarixi İpək yolunun bərpasında Özbəkistanın rolunu xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Ötən ilin sentyabrında Bakıda TRASEKA proqramına və tarixi İpək yolunun bərpasına dair beynəlxalq konfransda Özbəkistan və prezident İslam Kərimov çox böyük töhfə vermiş və bütün sənədləri imzalamışlar.

Biz MDB, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, ATƏT və bu yaxınlarda yaradılmış GUÖAM kimi təşkilat çərçivəsində fəal əməkdaşlıq edirik. Bu ilin aprelində biz – Ukrayna, Gürcüstan, Moldova, Özbəkistan və Azərbaycan prezidentləri – Vaşinqtonda görüşüb, regional təşkilatımızın məsələlərini müzakirə etdik. Təşkilatımızın məqsədi iqtisadi, mədəni əməkdaşlıq üçün, ölkələrimizin, xalqlarımızın yaxınlaşması üçün daha səmərəli tədbirlər həyata keçirməkdir.

Zənnimcə, gələcəkdə dövlətlərimiz arasında həyata keçiriləcək bir çox digər layihələr də var. Hər halda, böyük fərəh hissi ilə deyə bilərəm ki, müstəqil Özbəkistanla müstəqil Azərbaycan arasında hazırda dostluq,

---

qardaşlıq münasibətləri mövcuddur. Biz bu münasibətlərin inkişaf etməsi və möhkəmlənməsi üçün öz tərəfimizdən bütün tədbirləri görəcəyik. [263-264]

Özbəkistan Mərkəzi Asiyanın mürəkkəb bölgəsində yerləşir. Orada yaxınlıqda müxtəlif proseslər və çox ciddi münaqişələr baş verir. Allaha şükür ki, belə çətin vəziyyətdə Özbəkistan dövləti öz ölkəsini hər cür qəsdlərdən qoruyur, müdafiə edir, müstəqilliyi möhkəmləndirir və öz dövlətinin inkişafı üçün, öz müstəqilliyinin möhkəmlənməsi üçün əlverişli şərait yaradır.

Bu gün, milli bayram günü özbək xalqına sülh və firavanlıq arzulamaq istəyirəm. Müstəqil Özbəkistan dövlətinə öz müstəqillik prinsiplərini həyata keçirməkdə də bu cür mərdlik, mətanət və əzmkarlıq arzulamaq istəyirəm.

Özbəkistan prezidentinə, dostum İslam Kərimova Özbəkistana rəhbərlik sahəsində də, Asiya regionunda sülhün və əmin-amanlığın daha da möhkəmlənməsi sahəsində də böyük və çox mühüm fəaliyyətində uğurlar arzulamaq istəyirəm.

Sizi bayram münasibətilə bir daha təbrik edirəm. Səadət və firavanlıq arzulayıram. [264]

ATƏT-in DEMOKRATİK TƏSİSATLAR VƏ İNSAN HÜQUQLARI BÜROSUNUN DİREKTORU, SƏFİR JERAR ŞTUDMAN İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏTDƏN

Prezident sarayı

1 sentyabr 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Hörmətli cənab Ştudman! Sizi ürəkdən salamlayıram. Sizin Azərbaycana səfərinizdən məmnun qaldığımı bildirirəm. Biz ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu ilə Azərbaycan arasındakı əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət veririk və bu əməkdaşlığın çox faydalı olduğunu nəzərə çarpdırıram.

Ş t u d m a n: Çox hörmətli cənab prezident! Mənə göstərdiyiniz səmimi münasibətə, qonaqpərvərliyə görə Sizə təşəkkür edirəm, Sizi tam sağalmağınız münasibətilə təbrik edirəm. Azərbaycana səfərimin məqsədindən danışaraq məlumat verim ki, ATƏT-in indiki sədri cənab Vollobekin sentyabr ayında Bakıya səfəri gözlənilir.

Qeyd edim ki, mən Azərbaycan ilə ATƏT arasında imzalanmış memorandumu yüksək qiymətləndirirəm və ikitərəfli əlaqələrin tənzimlənməsi üçün bir qrup yaradılmasını zəruri hesab edirəm. Azərbaycanda prezident seçkiləri ərəfəsində biz sizin ölkə ilə sıx əməkdaşlıq etdik, respublikanızda seçkilər haqqında qanunun işlənilib hazırlanması zamanı öz tövsiyələrimizi verdik. Azərbaycanda qarşıdakı bələdiyyə seçkilərində də sizinlə sıx əlaqələr qurmaq niyyətindəyik. [265-266]

İlk dəfə keçiriləcək bələdiyyə seçkiləri münasibətilə Sizi qabaqcadan təbrik edirəm. Bu seçkilər zamanı ATƏT-in nümayəndəsi ölkənizə gələcək. Azərbaycan inkişaf etməkdə olan bir dövlətdir və ölkənizdə daim yeni qanunlar qəbul edilir. Bizim vəzifəmiz öz məsləhətlərimizlə bu qanunların beynəlxalq standartlar səviyyəsinə çatdırılmasına kömək göstərməkdən ibarətdir.

Sizin və prezident Robert Koçaryanın Cenevrədə keçirdikləriniz təkbətək görüşlər Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması sahəsində böyük əhəmiyyət daşıyır. Biz vasitəçilərsiz aparılmış bu danışıqları yüksək qiymətləndiririk. Hazırda bizi çox narahat edən bir problem varsa, o da əsirlər probleimidir.

ATƏT-in bütün təsisatlarına Sizin götərdiyiniz diqqət və qayğıdan çox razı qaldığımızı bildirirəm. Cənab prezident, Siz Azərbaycanda demokratiyanın daha da inkişaf etdirilməsi sahəsində mühüm işlər görürsünüz. Biz bunları yüksək qiymətləndiririk.

H e y d ə r Ə l i y e v: Biz ATƏT-lə münasibətlərimizə böyük əhəmiyyət veririk və bu əməkdaşlığın gələcək inkişafı və genişləndirilməsi barədə söylədiyiniz fikirlərə görə sizə, ATƏT-in nümayəndəsinə təşəkkür edirəm.

Bilirsiniz ki, Azərbaycan 1991-ci ilin sonunda yenidən öz müstəqilliyini əldə etmişdir. Qısa bir müddətdə Azərbaycan müstəqil dövlət kimi Dünya Birliyində özünə layiq bir yer tutubdur. Ölkəmizdə demokratik islahatlar, hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu, insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi sahəsində böyük işlər həyata keçirilmişdir. Respublikamızda qanunvericilik bazasının daha da möhkəmləndirilməsi sahəsində də ciddi addımlar atılmışdır.

Biz bazar münasibətləri prinsipləri, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya əsasında iqtisadiyyatımızı yenidən qururuq. [266-267]

Nəzərə çarpdırıram ki, ötən prezident seçkiləri zamanı ATƏT-lə ölkəmiz arasında əməkdaşlıq səmərəli olmuşdur. Biz bu beynəlxalq təşkilata öz təşəkkürümüzü bildiririk və bu əlaqələrin gələcəkdə daha da genişləndiriləcəyinə əmin olduğumu söyləyirəm.

Azərbaycan ilə ATƏT arasında imzalanmış memorandum ölkəmiz üçün böyük əhəmiyyət daşıyır.

Biz hazırda ATƏT-ə sədrlik edən Norveçin xarici işlər nazirinin ölkəmizə qarşıdakı səfərini gözləyirik. Doğrudur, biz arzu edirdik ki, o, respublikamıza bir neçə ay bundan əvvəl gəlsin. Çünki bizim onunla əlaqələrimiz, işimiz təkcə sizin büronun fəaliyyəti çərçivəsində deyildir. ATƏT-lə bizim əməkdaşlığımız daha çox Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə aradan qaldırılması məqsədi daşıyır. Biz ATƏT-lə bu sahədə sıx əməkdaşlıq edirik. Bu, bizi ATƏT-in əməkdaşlıq etdiyi başqa ölkələrdən fərqləndirən çox mühüm amildir. Biz sizinlə əməkdaşlığımızın genişləndirilməsi üçün Azərbaycan tərəfindən zəruri olan tədbirləri görürük və bundan sonra da görəcəyik.

ATƏT-in Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsinin həlli ilə məşğul olan Minsk qrupu da vardır. Bu münaqişənin aradan qaldırılması bizim üçün həyati əhəmiyyət daşıyır.

Biz ATƏT-lə sıx bağlılıq və geniş əməkdaşlıq edirik. ATƏT-ə sədrlik edən Norveçin xarici işlər nazirinin Bakıya səfərinə böyük ümidlər bəsləyirik. Bir sözlə, Sizin qaldırdığınız bütün məsələlər barəsində biz əməkdaşlıq edirik və edəcəyik. Sizin tövsiyələrinizin hamısını həyata keçirməyə hazırıq.

Bələdiyyə seçkiləri haqqında bizim atdığımız addımı siz qiymətləndirdiniz. Çox sağ olun. Bu, Azərbaycanda ilk bələdiyyə seçkiləridir. Burada çətinlik ondan ibarətdir ki, seçkilərin keçirilməsi eyni zamanda bələdiyyələrin yaranması deməkdir. [267-268]

Təbiidir, bu sahədə çətinliklər çoxdur. Biz çalışacağıq ki, bu işin öhdəsindən mümkün qədər istənilən səviyyədə gələk. Sizinlə bu sahədə əməkdaşlıq bizim üçün çox əhəmiyyətlidir. Ümidvaram ki, qarşıdakı aylarda biz sizinlə daha sıx əməkdaşlıq yardımınızı alacağıq.

ATƏT-in Azərbaycanda nümayəndəliyinin açılması barədə fikri birinci dəfədir eşidirəm. Mən Xarici İşlər Nazirliyinə mütləq göstəriş verərəm, bununla məşğul olar. Hər halda ATƏT-in sədri Azərbaycana gələndə qədər bu məsələdə müəyyən aydınlıq meydana çıxacaqdır.

Siz Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll edilməsi məsələsinə toxundunuz. Həqiqətən, mən son vaxtlar Ermənistanın prezidenti ilə bilavasitə təkbətək görüşlər keçirmişəm. Biz birinci görüşü Vaşinqtonda keçirdik. Sonrakı iki görüş isə sizin vətəninizdə – Cenevrədə oldu. Birinci dəfə də, ikinci dəfə də bu görüşlərin məhz Cenevrədə keçirilməsi mənim təşəbbüsümdür. Siz bunu Ermənistan prezidentindən soruşa bilərsiniz.

Mən hesab etdim ki, sizin ölkənizin bu sahədə yaxşı ənənəsi və təcrübəsi vardır. Orada hər iki dəfə görüşlərimizin keçirilməsi üçün yaxşı şərait yaradılmışdı. Mən bundan çox məmnunam. Ola bilsin ki, bu görüşlər gələcəkdə də davam etsin. Lazım olsa, biz bəlkə yenə də Cenevrədə görüşdük.

Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin, Dağlıq Qarabağ probleminin həll olunması çox çətinidir. Hər halda hamı bilməlidir ki, biz məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün çalışmışıq və indi də çalışırıq. Ancaq Azərbaycanın milli mənafeləri qorunmalıdır.

Mən bəyan edirəm ki, hər iki tərəfdən müəyyən kompromislərə getməliyik. Ancaq bu kompromislərin nə olduğunu bilməyən müxalifət qüvvələri mənim təşəbbüslərimin əleyhinə çıxış edir, hətta guya mitinqlər keçirməyə hazırlanırlar. Onlar həqiqətdən, bugünkü realıqdan uzaqdırlar. Onların üzərində [268-269] heç bir məsuliyyət yoxdur. Tənqid etmək, böhtan demək, yalan yazmaq, qəzetlər çıxarmaq, hakimiyyətin bütün işlərini pisləmək – bu, asan işdir. Amma ölkəni, dövləti idarə etmək, xalqın problemlərini həll etmək, onun qayğısına qalmaq – bunlar Azərbaycan kimi bir ölkədə çox asan bir məsələ deyildir. Realıq bunu tələb edir ki, biz kompromisə getməsək heç bir şey əldə etməyəcəyik.

Mən beş il bundan öncə müharibəni saxlamışam. Amma onlar bu müharibənin yaranmasının səbəbkarlarıdır. Mən beş ildir atəşkəs rejimini qoruyub saxlayıram. Bu, asan məsələ deyildir. Bizim torpaqlarımızın 20 faizi işğal olunubdur. İnsanlar 6–7 ildir çadırlarda yaşayırlar. Onlar ümidlərini bizə – dövlətə bağlayıblar. Onların problemləri ilə biz məşğul oluruq, müxalifət məşğul olmur.

Biz öz siyasətimizi aparırıq və əminəm ki, məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsinə nail olacağıq.

Sonra dövlətimizin başçısı əsirlərin dəyişdirilməsi məsələsinə toxunaraq dedi ki, Azərbaycan bu sahədə müvafiq tədbirlər görür. Təəssüf ki, bunu Ermənistan tərəfi haqqında demək mümkün deyildir.

Prezident Heydər Əliyev ATƏT-in Demokratik Təsisatlar və İnsan Hüquqları Bürosu ilə ölkəmizin əlaqələrinin səmərəli olduğunu söylədi və bu əməkdaşlığın gələcəkdə daha da genişləncəyinə ümid etdiyini bildirdi. [269]

ATƏT-İN MİNSK QRUPUNDA ABS-İN YENİ TƏYİN OLUNMUŞ XÜSUSİ NÜMAYƏNDƏSİ KERİ KAVANO İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

1 sentyabr 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Hörmətli qonağı səmimi-qəlbdən salamlayıram. Mən bu gün ATƏT-in nümayəndələri ilə görüşdüm. Mən indi bir xeyli vaxt ATƏT-in Demokratiya İnstitutu ilə danışıqlar aparırdım. İndi də ATƏT-in Minsk qrupunun nümayəndəsi ilə görüşürəm. Demək olar ki, bunlar bir-birindən fərqlidir. Amma hər ikisi ATƏT-lə əlaqədardır.

Mən sizi Azərbaycanda salamlayıram. Bildiyimə görə, siz Minsk qrupunda Amerika Birləşmiş Ştatları prezidentinin, Dövlət Departamentinin nümayəndəsi təyin olunmusunuz. Demək, bilavasitə əməkdaşlıq edəcəyik. Çox məmnunam ki, siz gəlmisiniz. Buyurun, sizi dinləyirəm.

K e r i K a v a n o: Cənab prezident, bizi bu cür salamladığınıza görə çox sağ olun. Çox şadam ki, yenidən Azərbaycandayam. Mən dörd il əvvəl Azərbaycanda olmuşam. Çox məyusam ki, burada son dəfə olduğum müddətdən indiyə qədər bu məlum münaqişə hələ də həll edilməyibdir. Lakin Sizi əmin etmək istəyirəm ki, həm Birləşmiş Ştatlar, həm də bütün beynəlxalq icma bu problemin həll olunması üçün əllərindən gələni etməyə hazırdırlar. Bu elə mövzudur ki, daim mənim ürəyimdədir. Biz son müddət ərzində müsbət istiqamətdə gedən dəyişiklikləri, hərəkəti çox diqqətlə izləyirik. [270-271]

Mən bilirəm ki, məhz bu problemə görə Qafqaz regionunda müəyyən iqtisadi irəliləyişlər dayandırılıb. Biz inanırıq ki, bu problemin həlli üçün müvafiq addımlar atılsa, əməkdaşlıq, iqtisadiyyatın inkişafı, dirçəliş və ümumi inkişaf üçün burada yaxşı imkanlar açılacaqdır.

Mən bu gün Azərbaycandayam, sabah Türkiyədə olacağam. Ondan sonra isə Ermənistanı ziyarət edəcəyəm. Mən burada Amerika Birləşmiş Ştatlarının xüsusi danışıqlar apararıq şəxsi simasında çıxış edirəm. Gələn həftə mən Minsk qrupundakı həmkarlarım ilə birlikdə Osloda olacağam. Bizim Osloya səfərimizin məqsədi ondan ibarətdir ki, Norveçin xarici işlər naziri, ATƏT-in fəaliyyətdə olan sədri cənab Vollebekin Bakıya səfərindən əvvəl ona lazımi məlumat verək.

İcazə verin, bizi hörmətli salamladığınıza görə bir daha Sizə minnətdarlığımı bildirim. O ümiddəyik ki, bu məsələ üzrə tərəqqi əldə etmək uğrunda Sizinlə, hökumətinizlə, ölkənizlə gələcək illərdə işləyəcəyik.

H e y d ə r Ə l i y e v: Təşəkkür edirəm. Sizi bu məsul vəzifəyə təyin olunmağınız münasibətilə təbrik edirəm. Arzu edirəm ki, siz Minsk qrupunda bu məsələnin həlli üçün Amerika Birləşmiş Ştatlarının nümayəndəsi kimi əvvəlki nümayəndələrdən daha da fəal olasınız.

Ümumiyyətlə, Minsk qrupu demək olar ki, keçən ilin sonundan çox passivlik göstərir. Təkcə Minsk qrupu yox, Minsk qrupunun həmsədrələri, o cümlədən Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa. Bu, bizi narahat edir.

Məlumdur ki, keçən ilin noyabr ayında Minsk qrupu yeni bir təklif irəli sürmüşdü. Məsələnin, yəni Ermənistan – Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması üçün «ümumi dövlət» prinsipi, formulu irəli sürmüşdü. Biz bununla razı olmadıq və razı da ola bilmərik. Çünki biz bunu dəfələrlə bildirmişik və elə bunu təklif edənlər də etiraf edirlər ki, bu formulu qəbul etmək Dağlıq Qarabağa üstüörtülü [271-272] müstəqillik statusu vermək deməkdir. Mən onu neçə dəfə demişəm, - əgər doğrudan da siz hamınız belə fikirdəsinizsə, gəlin fikrinizi açıq deyin ki, Dağlıq Qarabağa müstəqillik vermək lazımdır. Amma buna başqa bir don geyindirməyin.

Təbiidir ki, Ermənistan isə bu formulu qəbul edibdir və beləliklə, çox qeyri-ədalətli vəziyyət yaranıb. Ermənistan bu formulu qəbul edib və bunu təbliğ edir. Azərbaycan bunu qəbul etmir. Amma Minsk qrupu da çəkilib kənarda durubdur. Gözləyirdik ki, biz bu təklifi qəbul etməyəndən sonra Minsk qrupu yeni təklif hazırlayacaq – həm Ermənistan üçün, həm Azərbaycan üçün uğurlu olan bir təklif hazırlayacaqdır. Ancaq təəssüf ki, bu, belə olmadı.

Burada bizi narahat edən bir cəhət də vardır. Məlumdur ki, 1996-cı ildə ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündə Dağlıq Qarabağ münaqişəsini, Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsini həll etmək üçün prinsiplər müəyyən edilmişdir. Bu prinsiplər əsasında Minsk qrupunun həmsədrələri, onların nümayəndələri təklif hazırladılar ki, məsələni həll etmək üçün paket şəkildə qərar qəbul etmək lazımdır. Biz bununla əsasən razı olduq və 1997-ci ilin avqust ayının 1-də mən Vaşinqtonda, Ağ evdə prezident cənab Bill Klintonla görüşərkən bu barədə bəyanat verdim ki, biz bu təklifi qəbul edirik. Ancaq Ermənistan bunu qəbul etmədi. Bundan sonra Minsk qrupu dərhal yeni təklif hazırlamağa başladı. Bu təbiidir və onu göstərdi ki, Minsk qrupu, onun həmsədrələri həqiqətən bu məsələnin həll olunmasında sürətlə hərəkət edirlər.

1997-ci ilin sentyabr, ya oktyabr ayında məsələnin mərhələ-mərhələ həll olunması təklifini verdilər. Azərbaycan bunu qəbul etdi. Ermənistanda da bu təklifə çox böyük maraq və razılıq hissi var idi. Bu, bizi

çox məmnun etdi. 1997-ci ilin oktyabr ayında Strasburqda Avropa Şurasına daxil olan ölkələrin dövlət başçılarının toplantısında mən Ermənistan prezidenti Levon Ter-Petrosyanla görüşdüm. [272-273] Bunu müzakirə etdik və hətta birgə bəyanat verdik ki, bu prinsip əsasında biz məsələnin həll olunması üçün bundan sonra çalışa bilərik.

Ancaq sonra Ermənistanda sizə məlum olan hadisələr baş verdi. 1998-ci ilin birinci yarısında hakimiyyət dəyişdi. Prezident istefaya getdi, yeni prezident seçildi. Ondan sonra Minsk qrupunun fəaliyyətində böyük bir fasilə yarandı. Nəhayət, 1998-ci ilin noyabr ayında Minsk qrupu tərəfindən həmin «ümumi dövlət» formulu təqdim olundu. İki aydan sonra bir ili tamam olacaqdır ki, belə bir təklif verilə bilər. Biz bunu qəbul etməmişik. Ermənistan bunu qəbul edib və təbliğ edir.

Hətta iş o dərəcəyə gəlib çatıb ki, Amerikanın Konqresində, məsələn, Bakı-Ceyhan neft kəməri haqqında qərarlar qəbul ediləndə konqresmenlər təklif veriblər ki, əgər Azərbaycan «ümumi dövlət» prinsipini qəbul etməsə, Bakı-Ceyhan neft kəmərinin çəkilməsi qadağan olunsun. Məlumdur ki, bu təklif qəbul olunmayıbdır. Amma iş onda deyildir. İş bu faktın özlüyündədir. Biz iki dəfə Minsk qrupunun təkliflərini qəbul edəndə, Ermənistan qəbul etməyəndə heç kəs Ermənistanı suçlamadı, günahlandırmadı, qınamadı, məhkum etmədi ki, nə üçün o, bu təklifləri qəbul etmir. Amma biz Minsk qrupunun təklifini qəbul etməyəndə bizim əleyhimizə məqalələr yazılır, bizim əleyhimizə çıxışlar edilir və bizi məcbur edirlər ki, bu formulu qəbul edək. Ona görə də bizdə belə bir təəssürat yaranır ki, Minsk qrupunda da ədalətsizlik prinsipləri özünü göstərir. Onda biz kimə inanaq?

Siz bilirsiniz ki, Lissabon zirvə görüşündən sonra, 1997-ci ilin əvvəlində Minsk qrupunun rəhbərliyində dəyişiklik oldu və Rusiya ilə bərabər Amerika Birləşmiş Ştatları da, Fransa da Minsk qrupunun həmsədrləri müəyyən edildilər. Biz Amerika Birləşmiş Ştatlarına bu barədə çox böyük ümidlər bəslədik. Bu gün də bəsləyirik. Ancaq təəssüflər olsun ki, artıq iki il keçibdir, burada Amerika Birləşmiş Ştatlarının [273-274] təsirli hərəkətini biz görmürük. Ona görə mən bu sözləri sizə deməyi özüm üçün vəzifə bildim. Çünki siz Amerika Birləşmiş Ştatlarının yeni təyin olunmuş nümayəndəsiniz. Hesab edirəm ki, biz vaxtımızı boş keçirməməliyik.

Noyabr ayında İstanbulda ATƏT-in yeni zirvə görüşü olacaqdır. Bəs biz ora nə ilə gedirik? Minsk qrupu nə deyə bilər? Siz Osloda ATƏT-in indiki sədri, Norveçin xarici işlər naziri ilə görüşməyə gedirsiniz. Nə deyəcəksiniz? Mən bu barədə də öz narazılığımı bildirmək istəyirəm.

Keçən il ATƏT-də sədrlik edən Polşa idi və ATƏT-in sədri, Polşanın xarici işlər naziri yalnız dekabr ayında Azərbaycana və ümumiyyətlə, regiona ziyarətə gəldi. İndi Norveç sədrlik edir. Burada da biz ATƏT-in sədrini, yəni Norveçin xarici işlər nazirini ancaq sentyabr ayında görəcəyik. Bunlar bizi narahat edir, bizim ictimaiyyəti narahat edir.

Siz qeyd etdiyiniz ki, dörd il bundan öncə burada olmusunuz və ötən dörd il müddətində heç bir şey olmadığından məyussunuz. Buna görə sizə təşəkkür edirəm. Ancaq bununla iş qurtarmır. Siz, əlbəttə ki, buna öz hissiyyatlarınızı bildirirsiniz. Amma biz, bizim ölkəmiz, o yerindən-yurdundan didərgin düşmüş insanlar, çadırlarda yaşayan, yaxud başqa ağır vəziyyətdə yaşayan insanlar nə qədər belə vəziyyətdə yaşayaçaqlar?

Mən son vaxtlar Ermənistan prezidenti Robert Koçaryanla görüşlər keçirmişəm. Bunlar da lazımdır. Çünki Minsk qrupu fəaliyyətsizlik göstərəndə biz başqa yollar da axtarıyıq. Amma bu o demək deyil ki, əgər biz görüşlər keçirmişiksə, ondan sonra Minsk qrupu əlini yusun, çəkilsin kənara. Biz bütün kanallardan istifadə etməliyik. Biz bunu özümüz üçün vəzifə hesab edirik. Amma gərək Minsk qrupu da belə düşünsün.

Ona görə də mən rica edirəm, siz Osloda öz həmkarlarınıza, həm də ATƏT-in sədrinə çatdırın ki, Azərbaycanda [274-275] ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyətindən böyük narahatçılıq vardır. Mən bunları sizə çatdırmaq istədim.

K e r i K a v a n o: Cənab prezident,verdiyiniz şərhlərə görə çox sağ olun. Bunlara görə Sizə minnətdaram. Əlbəttə ki, Sizin dediklərinizin hamısını Norveçdə olarkən çatdıracağam və Minsk qrupundan olan həmkarlarımla növbəti addımları atmaqdan ötrü, təbii ki, Sizin dediklərinizin hamısı nəzərə alınacaqdır. Eyni zamanda Sizə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm ki, Minsk qrupu ilə əməkdaşlıq etmisiniz və daha sonra Minsk qrupu bu əməkdaşlığın əsasında öz təkliflərini hazırlaya bilmişdir.

Mən özüm də Lissabon sammitində iştirak edirdim. Elə bilirəm ki, indi Minsk qrupu bir sıra təkliflər hazırlayır ki, onların hamısı təklif oluna bilsin. Biz həmişə bir növ yolayrıcında qalıyıq ki, yeni təkliflər hazırlamaq lazımdır, yoxsa tərəflərin öz aralarında əldə etdiyi razılıqlar əsasında işləmək lazımdır. Bu halda və digər münaqişələrin həllində biz həmişə müşahidəçi olmuşuq ki, münaqişəyə qatılmış tərəflərin özləri qapını açmaqdan ötrü ən yaxşı açarı tapırlar. Cənab prezident, lakin Sizinlə tam razıyam ki, bu heç də o demək deyil ki, Minsk qrupu və yaxud da beynəlxalq icma səhnə arxasında olmalıdır. Əlbəttə, bizim burada müzakirə etdiyimiz, Sizin üzləşdiyiniz bu münaqişə həll olunmalıdır. Sizinlə tam razıyıq ki, hər hansı bir vasitə varsa, yəni məsələnin həllinə doğru aparın hər hansı bir vasitə varsa, biz ondan istifadə etməliyik.

Son müddət ərzində Minsk qrupunda bir neçə dəyişiklik olmuşdur. Rusiya tərəfindən danışıqlar aparmaq üçün yeni şəxs təyin edilmişdir. Mən belə anlayıram ki, bu ölkənin xarici işlər naziri İvanov ilə birlikdə o, Azərbaycana gələcəkdir. Elə mən özüm də yeni təyin olunmuşam. Mən rusların adından danışıq bilmərəm. Ancaq öz adımdan demək istəyirəm ki, var qüvvəmlə bu işə qatılacağam. [275-276]

Onu da demək istəyirəm ki, Vaşinqtona dönməzdən əvvəl həmişə Azərbaycana və Ermənistanla gəlmək istəmişdim. Ona görə də mən tam bu fikirdəyəm ki, ATƏT-in bu məsələdə mövqeyini müəyyən etməkdən ötrü buradakı vəziyyəti tam anlamaq, dərk etmək, başa düşmək lazımdır. Biz çox istəyirik Sizdən öyrənək ki, bu məsələni irəlilətmək üçün nə etmək olar.

Cənab prezident, yaqın Siz də Vaşinqtona səfərinizdən, orada prezident Klintonla, dövlət katibi xanım Olbraytla, onun müavini Telbotla görüşünüzdən bilirsiniz ki, Amerika Birləşmiş Ştatları əlindən gələni etməyə hazırdır ki, münafişə həll olunsun.

İcazə verin, axırda deyim ki, ümid edirəm, Sizi tez-tez görəcəyəm.

Heydər Əliyev: Mən də ümid edirəm ki, biz tez-tez görüşəcəyik. Bir də qeyd edirəm ki, bəli, son dəfə aprel ayında Vaşinqtonda mənim görüşlərim zamanı prezident cənab Bill Klinton da, dövlət katibi xanım Olbrayt da həqiqətən bu məsələnin tezliklə həll olunması üçün çalışdıqlarını və çalışacaqlarını bildirdilər. Hətta prezident Klinton belə bir ifadə də işlətdi ki, mən gərək prezidentlik səlahiyyətimin sonuna qədər bu məsələnin həll edilməsinə nail olam. Mən buna sevindim. Bunlara inanıram. Ancaq hələ ki, ortada bir şey yoxdur.

Biz hesab edirik ki, Amerika Birləşmiş Ştatları bu məsələnin həll olunmasında daha da təsirli hərəkətlər edə bilər. Sizə dediyim kimi və siz də bu fikri ifadə etdiniz ki, bütün vasitələrdən istifadə edirik və istifadə edəcəyik. Ancaq tərəflər özləri məsələni birbaşa həll edə bilsəydilər, vasitəçilər lazım olmazdı və vasitəçilərin olması da tərəflərin birbaşa danışıqlarının qarşısını almamalıdır və almır. Biz həm o vasitədən, həm bu vasitədən istifadə etməliyik.

Siz dediniz ki, indi Minsk qrupunda yeni təkliflər hazırlanır. Mən bu məlumatdan məmnunam və səbirsizliklə göz[276-277]ləyəcəyik. Güman edirəm ki, o təklif əvvəlki təklif kimi olmayacaqdır.

Keri Kavano: Cənab prezident, mən deyə bilmərəm ki, indi o təkliflər hazırlanır, yoxsa yox. Lakin hər halda, gələcək hazırlamalar üçün regionda son zamanlar gedən bütün inkişaf nəzərə alınır. Elə bilirəm, bir halda ki, artıq üç təklif masa üzərinə qoyulubdur, təklif olunubdur, bir tərəddüd də vardır ki, yeni təkliflər hazırlansın, yoxsa yox. Lakin bir şeyi deyə bilərəm ki, bizim tərəfimizdən tam hazırlıq vardır ki, Sizin məsləhətlərinizi, eləcə də prezident Koçaryanın fikirlərini nəzərə alaq. Bütün bunlar məsələnin ümumi həlli üçün müsbət cavab hazırlamağa yardımçı olacaqdır.

Eyni zamanda minalardan təmizləmə, qarşılıqlı inam yaratma və bu kimi digər sahələrdə də bizim hazırlığımızı Sizə bildirirəm. Çox müsbət bir haldır ki, 1994-cü ildən başlayaraq indiyədək atəşkəs rejimi davam etməkdədir. Biz bu sahədə də yardım etməyə hazırıq ki, atəşkəs rejimi daha da yaxşılaşsın, tərəflər arasında gərginlik olmasın. Eşidəndə çox şad olduq, müdafiə nazirləri görüşəcək və atəşkəs rejimini daha da möhkəmləndirmək üçün danışıqlar aparacaqlar.

Heydər Əliyev: Bəli, Cenevrədə prezident Koçaryanla son görüşümüzə biz bəyanatlar verdik ki, həm Ermənistan, həm də Azərbaycan atəşkəs rejimini qoruyub saxlayacaqdır. Sərhəd bölgəsində vaxtaşırı meydana gələn ayrı-ayrı hadisələri aradan qaldırmaq üçün müdafiə nazirlərinə göstəriş verdik ki, onlar görüşüb lazımi tədbirlər görsünlər. Mən Cenevrədən Bakıya dönən kimi müdafiə nazirinə bu göstərişi vermişəm. Onlar son dəfə Həştərxanda Rusiyanın və bir neçə MDB ölkəsinin keçirdiyi tədbirdə iştirak edən zaman görüşüblər, danışıqlar. Müdafiə naziri mənə məlumat verdi ki, onlar bu yaxınlarda görüşəcəklər.

Minalardan təmizləmə, qarşılıqlı inam yaratma, yaxud iqtisadi əməkdaşlıq – bu məsələlər təbiidir və biz də bu mə[277-278]sələləri bilirik. Ancaq əsas məsələ həll olunmasa, bu məsələlər haqqında söhbət aparmaq sadəcə, mücərrəd xarakter daşıyacaqdır. Söhbət apara bilərik, amma əməli iş görmək çox mümkün olmayacaqdır. Ona görə əsas məsələ həll olunmalıdır, yəni sülh yaranmalıdır, işğal olunmuş torpaqlar azad edilməlidir, Ermənistanla Azərbaycan arasında razılıq əldə olunmalıdır və yerindən-yurdundan didərgin düşmüş Azərbaycan vətəndaşları öz yerlərinə qayıtmalıdır. Əsas şərt budur. Bu olandan sonra minalar da təmizlənəcəkdir, bu olandan sonra yollar da açılacaqdır, bu olandan sonra iqtisadi əməkdaşlıq da olacaqdır.

Siz söhbətinizin əvvəlində bölgədə iqtisadi əməkdaşlıq haqqında danışdınız. Bizim bölgədə iqtisadi əməkdaşlıq gedir. Məsələn, Gürcüstanla Azərbaycan arasında, yaxud başqa ölkələrlə bizim əməkdaşlığımız var. Sadəcə, Ermənistanla bizim iqtisadi əməkdaşlığımız yoxdur. Ancaq əgər münafişə qurtarmasa, əməkdaşlıq etmək olmaz. Bu, mümkün deyildir. Ona görə mən istəyirəm ki, onları siz özünüz üçün tam yaqın edəsiniz. Heç kəsdə bir illüziya yaranmasın ki, gəlin əməkdaşlıq edək, bir-birimizlə alver edək, yaxud ticarət edək, ondan sonra hər şey yaxşı olacaqdır. Yox, bu, mümkün deyildir.

Keri Kavano: Cənab prezident, mən bunların hamısını anlayıram. Sadəcə olaraq, Siz deyəndə ki, bizdən möhkəm fəaliyyət gözləyirsiniz, onu demək istədim ki, biz yalnız böyük sülh məsələsi ətrafında deyil, bütün digər məsələlərlə də bağlı möhkəm fəaliyyət göstərmək istəyirik.

Heydər Əliyev: Bəli, biz bunları bilirik. Ancaq əsas məsələni həll etmək lazımdır. Amerika Birləşmiş Ştatları ilə bizim iqtisadi əlaqələrimiz çox genişlənidir və biz böyük gələcəyi olan məsələləri həll edirik. Amerika Birləşmiş Ştatlarının buraya sərmayəsi gəlir, investisiyaları gəlir, şirkətlər burada böyük işlər görürlər. Bunların hamısını edərək biz Amerika Birləşmiş Ştatlarına göstərmək istəyirik və həmişə gös[278-279]tərmək istəyirik ki, biz Amerika Birləşmiş Ştatları ilə dostluq, əməkdaşlıq əlaqəsi qururuq və bu əlaqəni daha da genişləndirmək istəyirik. Amma siz təsəvvür edin, münaqişəyə son qoyulsaydı, sülh əldə olunsaydı, bu əməkdaşlıq daha da geniş ola bilərdi, daha da zəngin ola bilərdi.

Keri Kavano: Cənab prezident, istərdim ki, Amerika Birləşmiş Ştatlarının burada sərmayələri daha da artıq olsun, Azərbaycanla ABŞ arasında iqtisadi əlaqələr daha geniş olsun. Əlbəttə ki, bütün bunların olması üçün münaqişənin həll edilməsi əsas şərtlərdən biridir. Son illər Amerika Birləşmiş Ştatlarının biznes dairələri nümayəndələrinin, firmaların, şirkətlərin Azərbaycanda fəaliyyəti çox geniş olmuşdur. Biz bir ölkə kimi, Azərbaycanın inkişaf prosesində yaxından iştirak etmişik və ümid edirəm, gələcək illərdə də Siz görəcəksiniz ki, biz burada iqtisadi irəliləyişdə çox fəal iştirakçıyıq.

Mən qeyd etdim ki, dörd il əvvəl burada olmuşdum. Dörd ildən sonra Bakının küçələrində, şəhərin özündə nəzərə çarpacaq böyük dəyişikliklər baş vermişdir. Sizdən əvvəlki görüşdə ölkənizin xarici işlər nazirinə bildirdim ki, Azərbaycan həqiqətən varlı bir ölkədir. Azərbaycan insan ehtiyatları və təbii ehtiyatlar baxımından çox varlı, zəngin bir ölkədir və bütün bunları inkişaf etdirmək lazımdır. Biz də, Amerika Birləşmiş Ştatları olaraq, bu ehtiyatların inkişafında iştirak edəcəyik.

Heydər Əliyev: Sağ olun. Təşəkkür edirəm. [279]

RUSIYANIN XARİCİ İŞLƏR NAZİRİ İQOR İVANOV VƏ ONU MÜŞAYİT EDƏN NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

2 sentyabr 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Hörmətli İqor Sergeyeviç, şadam ki, Siz Rusiyanın xarici işlər naziri rolunda Azərbaycana ilk dəfə gəlirsiniz.

Məncə, bu əlaqələr son vaxtlar bir qədər zəifləyibdir. Yevgeni Maksimoviç Primakovun buraya gəlişi yadımdadır, bundan sonra müəyyən fasilə oldu. Yaxşı ki, biz bu fasiləni aradan qaldırdıq. Hesab edirəm ki, bunun bizim üçün böyük əhəmiyyəti var. Zənnimcə, bu, Rusiya–Azərbaycan münasibətləri üçün də böyük əhəmiyyətə malikdir.

Biz Sizinlə birlikdə çox məsələləri müzakirə edə bilərik. Bu gün Sizin üçün çox gərgin olsa da, siz görüşlər keçirdiniz, danışıqlar apardınız, müzakirə etdiniz və yaqin ki, mənə də müəyyən məsələlər saxladınız ki, biz onları birlikdə müzakirə edək.

Mən sizi salamlayıram.

İ q o r İ v a n o v: Hörmətli cənab prezident! İlk öncə, qəbula görə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm.

Mən buraya Rusiya Federasiyasının prezidenti Boris Nikolayeviç Yeltsinin tapşırığı ilə gəlmişəm və onun məktubunu Sizə təqdim edirəm. Məktubda o, ikitərəfli münasibətlərimizlə, ikitərəfli əlaqələrimizlə bağlı məsələlər barəsində bəzi prinsiplial mülahizələri şərh edir və Sizinlə bölüşür. [280-281]

Biz çoxdankı və mehriban qonşularıq və bundan sonra da, XXI əsrdə də nəinki mehriban qonşular olaraq qalmaq, həm də bu münasibətlərin bizim iki xalqın mənafeləri naminə həqiqətən sağlam, tam dəyərli olmasını istəyirik.

Bu gün biz danışıqlara başladıq. Buraya bundan əvvəl gəlmək lazım olduğu barədə öz ünvanıma söylənilmiş tənqidi tamamilə qəbul edirəm. Bunun təəssüf ki, nə üçün baş tutmadığının səbəblərini axtarmaq fikrində deyiləm. Lakin mənə elə gəlir ki, Moskvada biz hamımız, ən əvvəl prezident, hökumət Qafqazda elə münasibətlər yaratmağın zəruriliyini dərk edirik ki, bu münasibətlər Böyük Qafqazı sülh, sabitlik zonasına çevirsin və bu zonada xalqlarımız bundan sonra da elə bir şəraitdə yaşasınlar ki, bu şərait ölkələrimizə bütün sahələrdə əməkdaşlıq etməyə imkan versin. Bundan ötrü imkanlar var.

Bununla yanaşı, biz problemlərə də göz yumuruq. Buna görə də bu gün danışıqlarımızın birinci hissəsini biz daha çox hazırda münasibətlərimizdə hələ də qalan, həll olunmasını tələb edən problemlərin müzakirəsinə həsr etdik. Başa düşürük ki, bu problemləri heç kim bizziz və bizim yerimizə həll etməyəcəkdir. Odur ki, bu gün Xarici İşlər Nazirliyində də, Azərbaycanın Baş naziri ilə də çox açıq söhbətlərimiz oldu. Biz mürəkkəb problemlərdən, Dağlıq Qarabağ probleminin nizama salınması ilə, Ermənistanla hərbi, hərbi-texniki əməkdaşlıqla, Xəzərin statusunun müəyyənləşdirilməsi ilə bağlı məsələlərdən, bir sıra digər məsələlərdən, o cümlədən ticarət-iqtisadi məsələlərdən yan keçmədik.

Əlbəttə, bütün bu məsələlər öz həllini tələb edir və onları ancaq maraq göstərilən dialoq vasitəsilə, qarşılıqlı hörmət əsasında həll etmək mümkündür, biz iki suveren, bərabərhüquqlu, müstəqil dövlət olduğumuza görə məsələləri, onlar nə dərəcədə mürəkkəb olsa da, məhz bu cür, sivilizasiyalı şəkildə həll etməliyik. [281-282]

Hökumətlərarası komissiyanın, təəssüflər olsun, təxirə salınmış iclası, zənnimcə, oktyabrədək, yaxud oktyabrda keçiriləcəkdir. Bu iclasda ticarət-iqtisadi əməkdaşlığın konkret məsələləri müzakirə olunacaqdır.

Əlaqələr bizim nazirliklərin xətti ilə də davam etdiriləcəkdir. Biz hesab edirik ki, başqa idarələrin – müdafiə nazirliklərinin, hüquq-mühafizə orqanlarımızın xətti ilə də daha fəal əlaqələr gərəkdir, çünki bu gün Qafqaz zonası narahat, həyəcanlı zonadır. Düşünürəm ki, bu, regionun bütün dövlətlərini eyni dərəcədə narahat etməlidir, belə ki, bu problemlər əslinə qalsa, bizim hamımızın təhlükəsizliyi ilə bağlıdır. Bu, həm separatizm, həm özünün bütün təzahürləri ilə dini, siyasi ekstremizm, həm də terrorizmdir və sairə. Biz bu problemləri ancaq birgə söylərimizlə həll edə bilərik. Biz bu cür əməkdaşlığa hazırıq. Düşünürəm ki, bu, regionun bütün dövlətlərinin mənafeələrinə uyğundur. Ona görə də bu gün biz bütün bu problemləri müzakirə etdik və müzakirəni davam etdirəcəyik.

Biz hesab edirik ki, Kislovodskda başlanmış prosesi prezidentlər tərəfindən qəbul olunmuş və Qafqazda millətlərarası həmrəyliyə, sülhə, iqtisadi və mədəni əməkdaşlığa yönəldilmiş bəyannamə əsasında canlandırmaq vaxtı bəlkə də gəlib çatmışdır. Bizə elə gəlir ki, regionun etibarlı və sabit bünövrəsini yalnız bu yolla qoymaq olar. Bu, Rusiyanın uzunmüddətli marağıdır, bu gün bütün müzakirələrimiz də məhz buna yönəldilmişdir.

Mən Boris Nikolayeviç Yeltsinin məktubunu Sizə təqdim edirəm.

H e y d ə r Ə l i y e v: Kifayət qədər böyük məktubdur. Yaxşı. Deməli, çoxlu mövzu, çoxlu məsələ var.

İ q o r İ v a n o v: Mövzulardan biri vasitəçilik vəzifəsini yerinə yetirən ölkə kimi Rusiyaya Sizin verdiyiniz qiymətdir. Biz Sizə Dağlıq Qarabağ ətrafında vəziyyətin nizama salın[282-283]ması prosesinin davam etdirilməsi barədə verdiyiniz təkliflərə görə də minnətdar olardıq. Belə ki, biz iki dövlətin prezidentləri arasında son fəal əlaqələri çox diqqətlə izləyirik. Biz bu fəal əlaqələri alqışlayır və hesab edirik ki, birbaşa dialoq problemin həllini tapmağa doğru ən yaxşı yoldur. Bununla yanaşı, biz gələcəkdə nizamasalma prosesində tərəflərin maraq göstərəcəkləri dərəcədə çox yaxından iştirak etməyə hazırıq.

Biz Minsk qrupunun fəaliyyəti barədə Sizin ciddi tənqidi fikirlərinizlə mətbuatdan xəbərdarıq. Bu fikirlər Amerika nümayəndəsinə söylənilmişdir. Odur ki, Minsk qrupunun işinə görə Siz bizi bəlkə də az tənbeh edəcəksiniz. Lakin mən belə başa düşürəm ki, biz bu qrupun bərabərdəyərli, bərabərhüquqlu iştirakçısı olaraq istərdik ki, Siz elə bir sehrli formul tapasınız ki, o, problemi aradan götürməyə imkan versin. Bu, bizə hələl məyəsər olmayıbdır. Amma açığını desək, əlbəttə, Rusiya Minsk qrupunun üzvü olaraq bir çox səbəblərə görə məhz onun üzərinə düşən bütün məsuliyyəti dərk edir. Biz bu vəzifəni gələcəkdə də yerinə yetirməyə hazırıq. Əlbəttə, məhz prezidentlər arasında həyata keçirilən əlaqələri, aparılan danışıqları nəzərə almaqla bu prosədə atılacaq addımlar barəsində Sizin rəyinizi və mülahizələrinizi öyrənmək bizim üçün prinsipcə vacib olardı.

H e y d ə r Ə l i y e v: Sağ olun, İqor Sergeyeviç. Boris Nikolayeviç Yeltsinin məktubuna görə təşəkkür edirəm. Əlbəttə, mən bu məktubla diqqətlə tanış olacağam. Yəqin ki, orada şərh olunmuş məsələlər söhbətlərimizdə, danışıqlarımızda öz əksini tapa bilərlər.

İndiki halda Cənubi Qafqaz ölkələri ilə münasibətlərin güclənməsi sahəsində Rusiyanın siyasətində müəyyən dönüş yaranmasını bir daha alqışlayıram. Mən bunu cəsarətlə deyirəm, çünki son vaxtlar biz Rusiya tərəfindən passivlik hiss edirdik. Bu, bəlkə onunla da bağlıdır ki, böyük ölkə kimi [283-284] Rusiya Yer kürəsinin bir çox regionlarında çoxlu dünya problemləri ilə məşğul olur. Biz bunu başa düşürük. Bununla belə, həmişə və bu gün Qafqaz, o cümlədən Cənubi Qafqaz, zənnimcə, Rusiya üçün hər cəhətdən mühüm region olmuşdur və olaraq qalır. Ola bilsin, Cənubi Qafqaz Rusiya üçün Kosovo və ya Yuqoslaviyadan da vacibdir. Bu mənim fikrimdir. Çünki biz bir-birimizlə bilavasitə həmsərhədik, iki əsr ərzində birlikdə olmuşuq. Bizi çox şey birləşdirmişdir və birləşdirir. Qafqaz, xüsusən Cənubi Qafqaz dünyanın eyni dərəcədə mühüm strateji regionudur.

Lakin açığını deyəcəyəm, son vaxtlar, keçmiş Sovet İttifaqının respublikaları müstəqillik əldə etdikdən sonra Rusiyanın siyasətində Cənubi Qafqaza, Cənubi Qafqazın problemlərinin həllinə, Cənubi Qafqazla daha sıx münasibətlər yaradılmasına lazımi diqqət yoxdur. Mən bütövlükdə Cənubi Qafqazı götürürəm. Hərçənd, totalım, Azərbaycanla, Gürcüstanla və Ermənistanla münasibətlərdə bəlkə də müəyyən fərq var. İstəmirəm ki, hər şey eyni cür görünsün. Bu, belə deyildir. Ancaq hesab edirəm ki, Cənubi Qafqaz Rusiya üçün çox mühümdür. Buna görə də bu regiona ikinci dərəcəli münasibət bizdə, bir tərəfdən təəccüb hissi, digər tərəfdən isə, təəssüf hissi doğurur. Halbuki hadisələr getdikcə daha aydın şəkildə göstərir ki, görünür bu cür xətt çox da düzgün xətt deyildir.

Təkrar edirəm, sizin üç Cənubi Qafqaz ölkəsinə – Azərbaycana, Ermənistan və Gürcüstana səfərinizi Rusiyanın siyasətində bu ölkələrlə münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə, onların səviyyəsinin yüksəldilməsinə yönəldilmiş addım kimi qiymətləndirirəm. İqor Sergeyeviç, siz bu barədə danışdınız. Mən bunu alqışlayıram.

Rusiya ilə Azərbaycan arasında münasibətlər həmişə dostluq münasibətləri olmuşdur, indi də dostcasındır və dostcasına da qalacaqdır. Düzdür, son 10 və ya 15 ilin [284-285] tarixində bu münasibətlərə xələl gətirmiş hadisələr də, bu münasibətlərə indi də mane olan faktlar da var. Buna görə də istərdik ki, bütün bu məsələlərə kompleks şəkildə baxılsın. Əlbəttə, hamısına birlikdə baxmaq olmaz. Lakin bir məsələni ayrılıqda götürüb baxmaq lazımdır. Bundan ötrü isə gərək Rusiya siyasəti Azərbaycana daha diqqətli olsun.

1997-ci ilin iyulunda mənim Moskvaya rəsmi səfərim oldu, biz çox mühüm sənədlər imzaladıq, yaxşı danışıqlar aparıldı, hərçənd biz danışıqların yekunlarına görə heç də hər şeydən razı qalmadıq, bununla belə, budur, artıq iki il, yaxud daha çox vaxt keçmiş və vəziyyət dəyişmişdir.

Söz yox ki, münasibətlərin inkişaf etməsi üçün hər iki tərəfdən təşəbbüslər, hər bir tərəfdən hərəkət lazımdır. Biz bunu başa düşürük. Bununla yanaşı, siz yəqin razılaşarsınız ki, Rusiya ilə Azərbaycan öz miqyaslarına, sanbalına görə, digər bütün göstəricilərinə görə bərabər ölkələr deyildirlər.

Açığını deyəcəyəm, mənə elə gəlir ki, keçmiş Sovet İttifaqının hazırda müstəqil dövlətlər olan ölkələri barəsində Rusiyanın siyasətində, ola bilsin yanılıram, belə bir anlayış var – bu ölkələr bizimlə olmuşlar, hazırda MDB-dədirlər, biz MDB dövlət başçıları münasibətində vaxtaşırı görüşürük, hərçənd son vaxtlar bu müşavirələr, demək olar, səmərəsiz keçir. Gərək ki, bu da kifayətdir.

Mənə isə elə gəlir ki, bu, əsla kifayət deyildir, çünki keçmiş Sovet İttifaqının digər ölkələri kimi, Azərbaycan da müstəqillik əldə etmişdir. Azərbaycanın müstəqilliyinin tezliklə 8 ili tamam olacaqdır. Bizim bu məsələləri MDB-də vaxtaşırı müzakirə etməyimiz kifayət deyildir.

Bu, mənim ümumi rəyimdir və belə tənqiddən başladığıma görə üzr istəyirəm. Lakin məhz ona görə tənqiddən başlayıram ki, demək istəyirəm – İqor Sergeyeviç, biz sizin indicə söylədiyiniz fikirlərlə tamamilə razıyıq. Əgər bu fikirlər – Boris Nikolayeviç Yeltsinin məktubunda da ifadə edilibsə [285-286]

onda bəri başdan deyə bilərəm ki, mən onlarla razıyam və biz bütün məsələləri müzakirə etməyə hazırıq, münasibətlərimizi inkişaf etdirməyə hazırıq.

Rusiya ilə Azərbaycan arasında çox məsələlər var və onlar özünün hərtərəfli, səmərəli müzakirəsini tələb edir. Sizin qeyd etdiyiniz kimi; başlıca məsələ Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi, Dağlıq Qarabağ münaqişəsidir. Bu məsələnin tarixinə qayıtmayacağam. Mən şəxsən sizinlə, eləcə də Rusiya Federasiyasının bir çox digər rəhbərləri ilə bu mövzuda danışmışam. Dağlıq Qarabağ üstündə Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin dincliklə nizama salınması üçün ATƏT-in 1992-ci ildə yaradılmış Minsk qrupunda Rusiya lap əvvəldən aparıcı ölkədir. Bəli, aparıcı ölkədir.

Əgər ATƏT-in Minsk qrupunun tarixini götürsək, görürük ki, burada əvvəlcə İtaliya, sonra İsveç sədrlik etmişdir. Bütün bu müddət ərzində Rusiya üstün rol oynamışdır. Onlar sədrlik etmişlər, amma deməliyəm ki, elə bir ciddi təsir göstərməmişlər, Rusiya isə üstün rol oynamışdır. Məsələn, sizin tanıdığımız Kazimirov bu işlə məşğul olurdu, - əlbəttə, özü şəxsən deyil, Rusiya XİN-in, Rusiya rəhbərliyinin direktivi ilə, - Azərbaycana da, Ermənistana da gəlirdi, Dağlıq Qarabağa gedirdi, müxtəlif variantlar, hətta bizi bu məsələnin həllinə yaxınlaşdıran variantlar təklif edirdi. Lakin təəssüflər olsun, bu variantlar öz inkişafını tapmadı, ona görə ki, onlar Azərbaycan üçün kifayət qədər ədalətli deyildi.

Sonra ATƏT-in Budapeşt zirvə görüşündə Rusiya Finlandiya ilə birlikdə həmsədr oldu. Təkrar edirəm, Rusiya bundan əvvəl də aparıcı rol oynayırdı. 1994-cü ilin dekabrından 1996-cı ilin dekabrınadək, yəni ATƏT-in Lissabon zirvə görüşünədək Rusiya Finlandiya ilə birlikdə Minsk qrupunda həmsədrlik etdi. Lakin aydındır ki, Finlandiya bir ölkə olaraq öz vəzifələrini yerinə yetirirdi, biz həmin zaman kəsiyində ATƏT-in Minsk qrupunun fəaliyyətində Finlan[286-287]diyanın rolundan razıyıq. Amma hamıya məlum idi ki, Rusiya üstün rol oynayır.

Biz 1996-cı ilin dekabrında ATƏT-in Lissabonda çağırılmış növbəti zirvə görüşünə yaxınlaşdıq. Deməliyəm ki, həmin vaxtadək bizdə irəliləyiş vardı. Elə Lissabon zirvə görüşündə də bizim çox yaxşı əməkdaşlığımız oldu. Çox yaxşı. Əvvəla, bu gün ədalət naminə Finlandiyanın rolunu qeyd etməliyəm. Lissabon zirvə görüşü hazırlanarkən Helsinkidə də, sonra Vyanada da onlar bizi münaqişənin həllinə yaxınlaşdırma biləcək təkliflərin hazırlanması ilə çox fəal məşğul olurdular.

Lakin başlıcası budur ki, Lissabonda vəziyyət mürəkkəbləşdikdə, yəni Ermənistan tamamilə qeyri-konstruktiv mövqe tutaraq, məsələnin hətta çox da münasib olmayan həllinə – dövlət başçılarının yekun sənədinin bəndlərindən biri ola biləcək həllinə konsensus vermədikdə də bizim çox fəal təmaslarımız oldu. O vaxt Rusiyanın xarici işlər naziri Yevgeni Maksimoviç Primakov idi, nümayəndə heyətinə Çernomırdin başçılıq edirdi. Mənim Çernomırdinlə də, Primakovla da çox fəal əlaqələrim oldu. Xatirimdədir, biz Yevgeni Maksimoviç Primakovun yanında oturmuşduq, o, Rusiyanın Vyanadakı nümayəndəsi, səfir Uşakovu dəvət etdi, biz onunla müzakirə etdik, razılığa gəldik.

Sonra, bildiyiniz kimi, bu təkliflər keçmədikdə, Azərbaycan Lissabon zirvə görüşünün bütün qərarına veto qoymalı oldu və bu, Lissabon zirvə görüşünün məlum bəyanatının meydana gəlməsinə gətirib çıxardı. Deməliyəm ki, bu bəyanatın hazırlanmasında Rusiya çox fəal iştirak etmişdi, çünki bu da asan bir iş deyildi. Rusiya bu işdə fəal iştirak etmişdi. Bu bəyanat yayıldıqda, Ermənistandan başqa, qalan bütün ölkələr ona səs verdikdə orada bir neçə adam – Amerika Birləşmiş Ştatlarının, Avropa Birliyinin və digər ölkələrin nümayəndələri çıxış etdilər, ancaq Viktor Stepanoviç Çernomırdin daha fəal çıxış etdi. Bütün bunları sadəcə olaraq ona [287-288] görə xatırladıram ki, o illərdə həyatımın hər bir günü, hər bir saati bütün bunlardan keçmişdir.

Biz ATƏT-in Lissabon zirvə görüşünün yekunlarından tamamilə olmasa da, hər halda, razı qaldıq. Elə görünürdü ki, ötən üç ildə hər hansı praktiki nəticələrə nail olmaq mümkündür. ATƏT-in bu sənədi Ermənistanda mənfi qarşılandı. Azərbaycanda cəmiyyət onu dəstəklədi, hərçənd müxalifətimiz bizi buna görə onda da tənqid etmişdi, indiyədək də tənqid edir. Hesab edir ki, guya bu, Azərbaycan üçün məğlubiyətdir. Mən onda deyirdim: aydın deyildir, Lissabon zirvə görüşünün nəticələri ilə, bizim məsələlərimizlə əlaqədar Ermənistanda əslində az qala matəm keçirilir, Azərbaycanda isə cəmiyyət bunu rəğbətlə qarşılamış, bizi dəstəkləmişdir, bizim müxalifət isə bizi çox şiddətli tənqid etmişdir və indiyədək tənqid edir. Ancaq bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Hər halda, hər bir dövlətin işlərinə görə müxalifətdə olanlar və ya olmayanlar deyil, dövlət, hökumət cavabdehdir.

1996-cı ilin dekabrından sonra biz orada qəbul edilənlərin həyata keçirilməsinə çalışdıq. Deməliyəm ki, Lissabon zirvə görüşündən sonra ATƏT-in Minsk qrupunun rəhbərliyi möhkəmləndi. Finlandiya öz müddətindən istifadə etdi və həmsədrliyini dayandırdı. Minsk qrupunda onun yerini Birləşmiş Ştatlar və Fransa tutdular. Yəni, dünyanın üç böyük dövləti Minsk qrupunun həmsədri oldu. Zənnimcə, heç bir münaqişədə belə birlik yoxdur.

Biz çox sevindik ki, Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransa məsələnin nizama salınmasının əsas prinsipləri, yəni, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün təmin olunması, deməli, işğal altındakı ərazilərin azad edilməsi, adamların öz yaşayış yerlərinə qayıtması, Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində yüksək özünüidarə statusu verilməsi və üçüncüsü, Dağlıq Qarabağın bütün əhalisinin – həm ermənilərin, həm də azərbaycanlıların təhlükəsizliyi prinsipləri göstərilmiş sənədi [288-289] aldılar. Biz hesab edirdik ki, bu, Azərbaycanın tərkibində Dağlıq Qarabağın statusu barədə, işğal altındakı ərazilərin azad edilməsi barədə,

Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunması barədə razılığa gəlmək üçün yaxşı zəmindir. Amma vaxt ötüb getdi.

1997-ci il. Deyə bilmərəm ki, 1997-ci il bəhrəsiz oldu. 1997-ci ilin iyulunda həmsədrilər bizə məsələnin məcmu halda nizama salınması variantını təklif etdilər. Biz qəbul etdik, hərçənd bu variantla tam razı deyildik. Lakin hesab edirdik ki, Minsk qrupunun bu təkliflərinə irəliləmək üçün zəmin kimi baxmaq olar. Bir, yaxud iki aydan sonra Ermənistan bəyan etdi ki, o, həmin məcmu variantı rədd edir. O rədd edir, bundan sonra Minsk qrupu dərhal, ifadəmə görə üzr istəyirəm, həslədi. Minsk qrupu ikinci variantı – məsələnin mərhələ-mərhələ nizama salınması variantını təklif etdi. Biz yenə də razılaşıdıq, halbuki heç də bütün məqamlarla razı deyildik. Amma razılaşıdıq ki, bu, işimiz üçün yaxşı zəmindir. Xoşbəxtlikdən, bunu Ermənistanda da dəstəklədilər, hərçənd tamamilə yox. Siz bunu yaqın ki, xatırlayırsınız. Payız bizdə belə bir səpgidə keçdi ki, biz mərhələ-mərhələ variant haqqında təklif əsasında məsələni yaqın həll edə bilərik.

Həmin dövrdə mən Ermənistanın o vaxtkı prezidenti Levon Ter-Petrosyanla beynəlxalq müşavirələrdə görüşürdüm, o deyirdi ki, bəli, onlar prinsipçə razıdırlar, lakin variantı işləyib təkmilləşdirməlidirlər. 1997-ci ilin oktyabrında Strasburqda biz – Ermənistan prezidenti və Azərbaycan prezidenti bu təklifin lehinə birgə bəyanat verdik. Lakin sonra, bildiyiniz kimi, Ermənistanda vəziyyət dəyişdi. Belə çıxır ki, 1997-ci il tamamilə hədəf getdi.

Bunun kimin üçünsə, o cümlədən, açığını deyəcəyəm, Ermənistan üçün bəlkə də əhəmiyyəti yoxdur. Axı onların ərazisi zəbt edilməyib, onlarda qaçqınlar yoxdur, belə problemlər yoxdur. Bizim isə ərazimizin 20 faizi işğal edilib, bir [289-290] milyonadək qaçqın var və onların əksəriyyəti çadırlarda yaşayır. Əlbəttə, biz razılaşa bilməzdik ki, il hədəf getsin. Yeni təklif isə yalnız 1998-ci ilin noyabrında meydana gəldi. Bunun obyektiv səbəbləri vardı. Çünki Ermənistan prezidenti istefa verdi, yeni prezident seçkiləri keçirildi, lakin bütün bunlar 1998-ci ilin ortalarında başa çatdı. Amma Minsk qrupu passiv mövqə tutdu.

1998-ci ilin noyabrında yeni bir variant – «ümumi dövlət» formulu meydana gəldi. Sözün düzü, biz buna təəccübləndik. İqor Sergeyeviç, mən bunu sizə Moskvada dedim. Biz təəccübləndik, çünki bu variant heç cür məqbul sayıla bilməz və bunu hər kəs bilir. Heç olmasa, əvvəlcədən məsləhətləşərdilər, qabaqcadan zəmin hazırlayırdılar və sairə. Lakin belə etməyib, birdən-birə təklif irəli sürdülər. Özü də, məlumdur ki, bu təklifin müəllifi Rusiyadır. Əvvəla, bu təklifin müəllifinin Rusiya olduğunu bildirdik və bunu Rusiya da gizlətmirdi. İkincisi isə, Amerika və Fransa nümayəndələri dedilər: Bəli, Rusiya təklif etdi, biz də razılaşıdıq.

Biz dedik ki, bunu qəbul edə bilmərik. Ona görə ki, «ümumi dövlət» formülünün qəbul edilməsi Dağlıq Qarabağa üstüörtülü şəkildə müstəqillik statusu verilməsi deməkdir. Bizə isə XX əsrin sonunda özünü aldatmaqla məşğul olmaq lazım deyildir – bir növ belə çıxır ki, bəli, bu «ümumi dövlətdir», burada Azərbaycanın ərazi bütövlüyü saxlanılır, amma Azərbaycanın ərazisində daha bir erməni dövləti mövcuddur və o, Azərbaycan dövlətinə qətiyyənlə tabe olmur, onun tərkibinə daxil deyildir.

Biz bundan imtina etdik. Lakin Ermənistan bu təklifi həvəslə qəbul etdi. Bu, 1998-ci ilin noyabrında olmuşdur. İndi isə tezliklə yenə də noyabr gələcəkdir. Bax, məsələ belədir. Minsk qrupunun işində durğunluq yaranmışdır.

Bilirsiniz, nə təəccüblüdür? Biz Minsk qrupunun təklifini qəbul etdikdə, Ermənistan isə rədd etdikdə Minsk qrupu [290-291] buna dərhal öz münasibətini bildirir və tədbirlər görürdü. Ermənistan razılaşıb, - yeri gəlmişkən, bu, münaqişənin bütün tarixi ərzində, Minsk qrupunun fəaliyyətinin bütün dövrü ərzində yeganə haldır, - Azərbaycan isə razılaşmadıqda hamı deyir: Bəs nə üçün Azərbaycan bunu qəbul etmir? Sual olunur: Bəs nə üçün bu qüvvələr demirdilər ki, Ermənistan bir təklifi qəbul etmədi, ikincisini, üçüncüsünü qəbul etmədi? Bizi belə bir vəziyyət qarşısında qoymuşlar – bu təklifi qəbul edin, qəbul etmək istəmirsinizsə, bu sizin öz işinizdir.

Buna görə də bunların hamısını mən dünən Amerika Birləşmiş Ştatlarının Minsk qrupundakı yeni nümayəndəsinə açıqca dedim və sizə də açıqca deyirəm ki, biz Minsk qrupunun fəaliyyətindən razı deyilik. Minsk qrupu 1992-ci ildən mövcuddur, amma heç bir nəticə yoxdur, belə çıxır ki, biz yerimizdə sayırıq.

Bu tarixdəndir. Bizim bu təklifi nə üçün qəbul edə bilməməyimizi artıq dedim.

İndi də bizim – Ermənistan prezidentinin və Azərbaycan prezidentinin – bilavasitə görüşlərimiz haqqında. Bəli, aprelə, biz – prezident Koçaryan və mən Vaşinqtonda olarkən orada görüşdük. Bundan əvvəl biz Moskvada iki dəfə görüşüb, sizin vasitəçiliyinizlə söhbət etmişdik. Orada da görüşdük, danışdıq.

Şəxsən mən hər bir görüş zamanı məsələnin nizama salınması üçün hansısa imkanlar axtarıram. Təbii ki, Ermənistan tərəfi də axtarır. Lakin hər halda, yenə də biz bərabər vəziyyətdə deyilik. Ermənistan öz şərtlərini Minsk qrupuna da, bizə də diktə edir. Biz isə təcavüzə məruz qalan, ərazisi işğal edilən, vətəndaşları ağır vəziyyətə düşən ölkə olaraq, bununla sanki razılaşmalıyıq. Biz isə razılaşa bilmərik. Buna görə də biz danışdıq və prezident Koçaryan da, mən də sanki hiss etdik ki, bu məsələnin nizama salınmasını istəyirik. Biz [291-292] bir neçə məsələni müzakirə etdik və bir daha görüşmək barədə razılığa gəldik. Bir daha görüşdük.

Deyə bilmərəm ki, bu görüşlər faydasızdır. Yox, deyə bilmərəm. Onları faydalı hesab edirəm və bu fikirdəyəm ki, lazım gələrsə, belə görüşlər gələcəkdə də keçirilə bilər və keçirilməlidir. Çünki hər halda

onlar bir-birimizin geniş niyyətlərini öyrənməyə, müəyyən etimad hissi yaratmağa böyük imkan verir. Bu görüşlər faydalıdır. Mən onları çox mühüm hesab edirəm.

Amma biz hansısa mühüm bir qərara gələ bilmədik. Gələ bilmədik. Buna görə də Cenevrədə axırıncı dəfə razılığa gəldik ki, gərək xarici işlər nazirlərimiz görüşsünlər və məsələləri müzakirə etsinlər.

Əlbəttə, bu görüşlərin nəticəsi də var. Bu nəticə ondan ibarətdir ki, əvvəla, biz bir daha və çox qəti şəkildə bəyan etdik ki, atəşkəs rejimini saxlayırıq, məsələ dincliklə nizama salınanadək pozulmayacaqdır. Bunun üçün biz həm Azərbaycanın, həm də Ermənistanın müdafiə nazirlərinə tapşırıdığımız ki, atəşkəs rejiminin pozulmasına gətirib çıxara biləcək müxtəlif atışmalara yol verməmək üçün sərhəd xəttində görüşsünlər, məsələləri müzakirə etsinlər. Mənim tapşırıgımla Azərbaycanın müdafiə naziri Ermənistan naziri ilə Həştərxanda görüşdü və onlar yaxın vaxtlarda sərhəddə görüşmək barədə razılığa gəldilər. Müdafiə nazirimiz bu gün mənə məlumat verdi ki, o, bir neçə gün əvvəl olmuş hadisə ilə əlaqədar Ermənistanın müdafiə naziri ilə telefonla iki dəfə danışıbmışdır.

Yəni, biz belə əlaqə yaratdıq və mən bunu iki prezidentin bilavasitə görüşünün nəticəsi sayıram. Təkrar edirəm, biz xarici işlər nazirlərinə göstəriş verdik ki, görüşsünlər, daha nə kimi işlər görə biləcəyimizi bir daha müzakirə etsinlər.

Amma bu, əvvəldən də, indi də Minsk qrupunu heç cür əvəz edə bilməz. Minsk qrupu çox böyük səlahiyyətə, [292-293] dünyanın iri ölkələrinin üzv olduğu böyük tərkibə malikdir, bu məsələ ilə 1992-ci ildən məşğul olur. İndi birdən iki prezident iki dəfə görüşür və məlum olur ki, Minsk qrupu ya lazım deyildir, ya varlığına son qoymuşdur, ya da nəşə gözləyir.

Buna görə də mən dünən açıq dedim, bu gün də açıq deyirəm, Minsk qrupunun fəaliyyətindən, onun təşəbbüsündən, «ümumi dövlət» formulundan narazı olduğumu bildirirəm, bu isə Rusiyanın təşəbbüsü idi. Bununla yanaşı, hesab edirəm ki, biz Minsk qrupunun fəaliyyətini gücləndirmək, əlaqələrimizi, danışıqlarımızı fəallaşdırmaq və məruz qaldığımız bütün çətinliklərə baxmayaraq, çadırlarda yaşayan qaçqınların çox ağır vəziyyətdə olmasına baxmayaraq, işi məsələnin dincliklə nizama salınmasına doğru aparmaq imkanına malikik. Dünyanın heç bir yerində, hətta Afrikada da qaçqınlar çadırlarda yaşamırlar, özü də altı-yeddi il. Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, biz məsələnin dincliklə nizama salınması mövqeyində dururuq.

Bizim görüşlərimiz – Ermənistan prezidentinin və Azərbaycan prezidentinin görüşləri zamanı o da, mən də maraq doğurmuş belə bir bəyanat verdik ki, məsələnin həlli yolunu tapmaq üçün kompromislər gərəkdir. Mən bunu bu gün də bəyan edirəm. Çünki mühafizəkar mövqələrdə, nə bilim, daha nə kimi mövqələrdə, - onları heç dilə gətirmək də istəmirəm, - durmaq daha kömək etmir. Amma kompromislər hər iki tərəfdən olmalıdır. Birtərəfli kompromis ola bilməz. Bununla prezident Koçaryan da razılaşdı. Ona görə də mən bu mövqələrdə dururam. Biz kompromislərə getməyə hazırıq, hərçənd təkcə bir «kompromislər» sözü Azərbaycanda çox böyük narazılığa səbəb oldu və sairə.

Mən bu bəyanatdan narazı olan adamların hissələrini başa düşürəm. Ona görə ki, münaqişə 12 ildir davam edir və indi kompromisə getmək lazımdır, halbuki haqq-ədalət Azərbaycanda [293-294] canın tərəfindədir, çünki məhz Azərbaycan təcavüzə məruz qalmışdır, onun ərazisi işğal edilmişdir. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağ əslində artıq səkkiz ildir Ermənistanla birləşdirilmişdir və onun nəzarəti altındadır. Orada qanunsuz hökumət, respublika yaradılmışdır və sairə. Ona görə də mənim belə bir bəyanatımdan adamların narazı olmasına əsas var ki, biz kompromislərə getməliyik. Çünki kimsə demişdir ki, bizdə kompromislərin həddi artıq tükənmişdir. Amma hesab edirəm ki, biz kompromislərə getməliyik. Ancaq onlar hər iki tərəfdən olmalıdır.

Təkrar edirəm, mən bütün imkanlardan istifadə olunmasına tərəfdaram. Lakin hər şeydən əvvəl Minsk qrupunun fəaliyyətinin gücləndirilməsinin tərəfdarıyam. Əslində isə əsasən həmsədrlər fəaliyyət göstərirlər. Üç ölkə – Rusiya, Birləşmiş Ştatlar və Fransa fəaliyyət göstərir. Əlbəttə, mən digər imkanlardan da, gələcəkdə lazım olarsa, Ermənistan prezidenti ilə Azərbaycan prezidenti arasında bilavasitə əlaqələrdən də istifadə edilməsinə tərəfdaram.

Münaqişənin nizama salınmasını çətinləşdirən bir məsələ – Rusiyanın Ermənistanla birtərəfli, daha imtiyazlı əlaqələri məsələsindən də yan keçə bilmərəm. Mən bunu bir neçə dəfə demişəm və inciməyin, bu barədə yenə də deyəcəyəm.

Azərbaycan hər halda müstəqil dövlətdir. Əgər Azərbaycan prezidenti MDB-nin iclasında və ya daha haradisa bəyanat verirsə, bu o deməkdir ki, gərək Rusiya rəhbərliyi biganə qalmasın, heç olmasa diqqətlə yanaşsın.

Hələ 1993-cü ilin dekabrında, biz MDB-yə yenidən daxil olan vaxtlarda Daşkənddə dövlət başçılarının görüşündə bəyan etdim ki, aydın deyildir, MDB-nin iki üzvü – Azərbaycanla Ermənistan hərbi münaqişə vəziyyətində olduğu halda bu birlik necə mövcud ola bilər. Bütün dövlət başçılarına təqdim edilmiş mənim bu rəsmi, yazılı bəyanatıma qətiyyətlə münasibət göstərilmədi. Mən bu bəyanatı sonralar bir neçə [294-295] dəfə təkrar etdim və hər dəfə də Rusiya rəhbərliyinə müraciət etdim ki, çünki bu, MDB-dir və artıq burada nə Amerika var, nə Fransa, nə də bir başqası. Məlumdur ki, MDB-də biz özümüzük, aparıcı rolunu da Rusiyaya könüllü surətdə özümüz vermişik və düzgün etmişik.

Biz MDB-nin iclaslarında hər dəfə görüşərkən, - siz stenoqramı götürüb oxuya bilərsiniz, - mən bu məsələni qaldırıram. Amma heç bir reaksiya verilmir. Buna o da əlavə olunmuşdur ki, 1997-ci ilin əvvəllərində Rusiyanın özü, onun Dövlət Duması, prezidentin nəzarət aparatı yoxlamanın nəticələrinə əsasən elan etdilər ki, son üç ildə Rusiyanın hərbi idarəsi Ermənistanla bir milyard dollarlıq silah, döyüş sursatı, hərbi texnika vermişdir. Bu hay-küy Rusiyanın özündə, bizdə, Azərbaycanda çox böyük narahatlıq və narazılıq doğurmuşdur.

Biz bu işlə məşğul olduq. Xatirimdədir, 1997-ci ilin aprelinə MDB-nin iclası keçirildi. Bunadək mən Boris Nikolayeviçə şəxsən müraciət etmişdim. Mən ona birinci dəfə, habelə apreldə MDB-nin iclasında müraciət edərkən o, çox düzgün mövqə tutdu və hətta dedi ki, bu faktı onun, prezidentin nəzarət qrupu aşkara çıxarmışdır. O həmçinin dedi ki, biz bu işi mütləq araşdıracağıq, tədbirlər görəcəyik. Biz bu silahın qaytarılması məsələsini qaldırdıq. Kimləri cəzalandıracağıq, kimləri həbs edəcəklər – bunun bizim üçün böyük əhəmiyyəti yoxdur.

Lakin 1997-ci ilin yayında mən Moskvada rəsmi səfərdə olarkən artıq Rusiya rəhbərliyində əhval-ruhiyyə dəyişmişdi. Başladılar bizə deməyə ki, bilirsinizmi, 1992-ci ildə Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra Sovet İttifaqının silahları bölüşdürülərkən Azərbaycana Ermənistandan daha çox silah düşmüşdür. Sözün düzü, belə bəyanat məni təəccübləndirdi. Meydana çıxmış məsələni həll etməkdənsə, bizi başdan edirlər və belə çıxır ki, siz bu silahları Ermənistanın kəsirini dol[295-296]durmaqdan ötrü vermişsiniz. Belə isə, onda nə üçün bunu qeyri-leqal, qeyri-qanuni yolla edirdiniz?

Yeri gəlmişkən, sonralar mən bu məsələ ilə əlaqədar araşdırma apardım. 1992-ci ilin mayında Daşkənddə Azərbaycanı silah sarıdan sadəcə olaraq aldatdılar. Bəli, aldatdılar. Mən keçmişdə Azərbaycana rəhbərlik etmişəm, burada nə qədər silah, nə qədər sursat anbarı, tank, təyyarə olduğunu bilirəm. Axırda isə belə oldu ki, orada bütün Cənubi Qafqaz ölkələrinə eyni miqdarda silah verilməsi haqqında qərar qəbul etdilər. Azərbaycan ərazisinə görə, əhalisinə görə Ermənistandan iki dəfədən də böyük olduğu halda, Ermənistanla və Azərbaycana eyni miqdarda silah verilməsi necə ola bilər? Bu, necə ola bilər? Belə də etdilər. Bilirsinizmi nəyə görə? Ona görə ki, Azərbaycanın arxasında heç kim durmurdu. 1992-ci ilin mayında Azərbaycanda hakimiyyət uğrunda mübarizə gedirdi, hakimiyyətsizlik idi. Odur ki, MDB-nin üzvü olan ölkələrin dövlət başçılarından Daşkənd görüşündə Azərbaycandan, - mənə, heç kim yox idi, yoxsa artıq vardı, - ola bilsin, hansısa təsadüfi adamlar, o cümlədən sabiq müdafiə naziri Qaziyev iştirak etmişdi ki, o da Azərbaycanın mənafeələrinə həmişə xəyanət edirdi və bununla da razılaşırdılar.

Yəni, bu iş üçün indi kimisə ittiham etmək istəmirəm. Bəlkə Azərbaycanın özü də təqsirkardır – o vaxt öz haqqını müdafiə edə bilmədi. Bununla belə, hər halda, ədalətsizlik olmuşdu. Belə bir ədalətsizlik olduğu təqdirdə 1997-ci ilin iyulunda bizə bəyan etdilər ki, bilirsinizmi nə var, gəlin, komissiya yaradaq, araşdıraq. Nəyi araşdıraq? Azərbaycanda nə qədər silah qalıb, Ermənistanda nə qədər. Əlbəttə, bu, məndə çox böyük gülüşə səbəb oldu. Bu, ciddi deyildir.

Sonra mən İdarələrarası Komissiya yaradılmasına razılıq verməli oldum. Əgər Rusiya Azərbaycanda nə qədər və Ermənistanda nə qədər silah qaldığını həqiqətən aydınlaş[296-297]dırmaq istəyirsə, onda qoy aydınlaşdırsın, bu nəticələr Azərbaycanın xeyrinə olacaqdır. Lakin başlıca məsələ Ermənistanla bir milyard dollarlıq silah verilməsini araşdırmaqdan ibarətdir.

Sonra bu komissiyanın işini süründürdülər. Biz dərhal hökumət sədrinin birinci müavini bu komissiyanın həmsədri təyin etdik. Rusiyadan Serov təyin olundu. Ermənistan həmsədr təyin etməkdən boyun qaçırdı. Birinci görüşə Ermənistandan hansısa dördüncü dərəcəli adam gəldi və ümumiyyətlə, o, komissiyaya məhəl qoymadı. Biz çox çalışdıq ki, Rusiya rəhbərliyinin təşəbbüsü ilə yaradılmış bu komissiya işləsin, amma o işləmədi ki, işləmədi. İşləsəydi bu bizim xeyrimizə olardı, çünki bu komissiya faktları Azərbaycanın xeyrinə aşkara çıxarırdı, Ermənistanla silahların qanunsuz göndərildiyi faktını aşkara çıxarırdı. Lakin iki ildən çox keçib, nəticələr isə yoxdur.

Məsələni çətinləşdirən daha bir məsələ barədə. Bu, ondan ibarətdir ki, Rusiya Ermənistanda hərbi bazalara malikdir, Ermənistanı yeni növ silahlarla gücləndirir.

Ola bilsin, bizim anlayışımız belədir, Rusiya tərəfinin anlayışı isə başqa cürdür. Amma hesab edirəm ki, bizim anlayışımız «necə ola bilər» və ya «necə ola bilməz» prinsipinə əsaslanır. Orada isə, mənə, söhbət subyektivlikdən gedir. Niyə? Ona görə ki, Ermənistanla Azərbaycan hər halda münaqişədədir. Rusiya isə Ermənistanda hərbi bazaya malikdir. Münaqişə edən tərəflərdən biri – Ermənistan özündə Rusiyanın hərbi bazasına malik olduğu, silah aldığı, münaqişənin ikinci tərəfinin – Azərbaycanın isə heç nəyi olmadığı halda münaqişəni necə həll etmək olar? Bununla demək istəmirəm ki, Azərbaycan da öz ərazisində Rusiyanın hərbi bazasına malik olmalıdır. Bununla demək istəyirəm ki, Ermənistanda hərbi baza Rusiyanın nəyinə gərəkdir? Mən buna cavab aldım, dedilər ki, bu, Azərbaycana qarşı deyil, [297-298] NATO-ya qarşıdır və sairə. Bununla razılaşmaq da olar, razılaşmamaq da.

Başla düşürəm, Rusiyanın Ermənistanda hərbi bazaları Azərbaycana qarşı yerləşdirdiyini düşünmək gülünc olardı. Biz belə düşünmürük. Rusiya elə böyük ölkədir ki, Azərbaycana bir şey etmək istəsə, onu tamam başqa yolla edər. Amma faktın özü danışıqlar prosesini çətinləşdirir.

Mən bütün bunları açıqca şərh etdim, onu əsas tutdum ki, məsələlərin həlli üçün açıqlıq həmişə yaxşı zəmindir. Əgər nəyisə, indi deyildiyi kimi, pərdələməyə və ya bu gün diplomatik dillə danışmağa cəhd göstərilərsə bu, zənnimcə, bir nəticə verməz. Mən açıq danışdım.

Əlbəttə, bizim anlayışımız bir cür, Rusiyanın anlayışı başqa cür ola bilər. Başlıcası, münaqişəni nizama salmaq lazımdır. Budur, İqor Sergeyeviç, görüşün əvvəlində dediyiniz bu sözlərə qayıdıram ki, Cənubi Qafqazda sülh və sabitlik təkcə Rusiya üçün deyil, başqa ölkələr üçün də böyük əhəmiyyətə malikdir.

Lakin bu sülhün olması üçün, Qafqazda və Cənubi Qafqazda sülhün olması üçün bu məsələləri həll etmək lazımdır. Mənə elə gəlir ki, Rusiya bu məsələlərin həllinin zəruriliyini bir neçə il əvvəl olduğundan indi daha yaxşı başa düşür. Belə ki, vəziyyət mürəkkəbləşdikcə onu daha yaxşı başa düşürsən.

İndi mən sadəcə olaraq ümid edirəm ki, yeni mərhələ başlayır. Buna görə də bu münaqişənin tarixini və mülahizələrimizi belə açıq və bəlkə də çox ətraflı şərh etdim.

Yeni mərhələ başlayır. Bu mərhələ elə olmalıdır ki, münaqişə həm Ermənistanın, həm də Azərbaycanın mənafeləri nəzərə alınaraq nizama salınsın. Hər hansı münaqişə həll edilərkən və ya hər hansı ölkə həm bir, həm də digər ölkə ilə yaxşı münasibətlər saxlamaq istədikdə, münasibət bərabər olmalıdır. Bilirsinizmi, biz hiss edirik ki, Rusiyanın Azərbaycana və Ermənistanla münasibəti eyni deyildir. Bu, hər şeydən [298-299] görünür. Münasibət bərabər deyildir. Bəlkə də Rusiyada kimsə deyəcək ki, buna Azərbaycanın özü təqsirkardır. Ola bilsin ki, Azərbaycan nədəsə təqsirkardır. Amma hər şeydə yox. Lakin böyük olan kəs, - mən böyük dedikdə onu nəzərdə tuturam ki, Rusiya böyük ölkədir, geniş imkanlara malikdir, - nizamasalma funksiyasını, yəni Ermənistanla Azərbaycanı barışdırmağı öz öhdəsinə götürmüşdür, bu barışıq isə bizim üçün də, Ermənistan üçün də, Rusiya üçün də çox gərəklidir. Bir halda ki, Rusiya barışdırmaq funksiyasını öz öhdəsinə götürmüşdür, deməli, bu tərəfə də, o tərəfə də eyni münasibət göstərməlidir. Münasibətlərdəki fərq isə həmişə prosesin ləngiməsinə səbəb olur.

Təkrar edirəm, ümidvaram ki, belə açıq söhbət şəraitində biz bundan sonra məsələlərimizi daha uğurla həll edə biləcəyik.

İqor İvanov: Çox hörmətli Heydər Əliyeviç, çox sağ olun.

Hər şeydən əvvəl, Sizə məhz açıq söhbətə görə təşəkkür etmək istəyirəm. Sizin dediklərinizin hamısı barədə Rusiya prezidenti Boris Nikolayeviç Yeltsinə, Baş nazirə çox ətraflı məlumat verəcəyəm, çünki bütün bunlar bizim üçün, gələcək işimiz üçün çox faydalıdır.

Hər şeydən əvvəl açıq deyəcəyəm ki, əlbəttə, biz də MDB-də indiki vəziyyətdən razı deyilik. Bu, MDB iştirakçılarının işidir. İndi biz islahatlar yolu ilə gedirik, müəyyən iş görülmüşdür və əlbəttə, qarşıda hələ çox şey müəyyən edilməlidir – əməkdaşlıq sahələri, MDB-nin yenidən təşkilinin formatı və gələcək yolları müəyyən edilməlidir. Burada işimiz birdir.

Yadımdadır, Kremldə axırncı icaslardan birində Boris Nikolayeviç demişdir: Məh daha böyük qardaş deyiləm, gəlir, bundan sonra inteqrasiya yolu ilə birlikdə gedək. Axı bu sözlər dövlətlərin suverenliyinə, müstəqilliyinə hörmət [299-300] münasibəti bəsləndiyini nəzərə çarpdırmaq üçün xüsusi olaraq deyilmişdi.

Əlbəttə, çox şeyi sıfırdan başlamaq lazım gəlir. Görünür, əsasən psixoloji baxımdan dərk etmək asan deyildi ki, indi sən suveren, müstəqil dövlətlərlə iş görürsən. Digər bütün ölkələr kimi, Azərbaycan da, Ermənistan da, Gürcüstan da, başqa dövlətlər də Birləşmiş Millətlər Təşkilatının üzvləridir və onlarla da bu cür münasibətlər qurmaq və saxlamaq lazımdır.

Elə görünə bilirdi ki, sadəcə olaraq, hamı birlikdə yaşayırdı, sonra dağıldılar, indi isə gəlir, münasibətləri sahmanlaya. Halbuki ikitərəfli münasibətlərdə hər şey heç də belə sadə deyildir. Axı, onlar boş yerdə qurulmur. Biz ikitərəfli münasibətlərin müqavilə-hüquqi əsasını qoymağa, idarələrin, təşkilatların, müəssisələrin xətti ilə bu münasibətlər üçün vərdişlər işləyib hazırlamağa başladıq. Əgər bütün bu münasibətlər bizdə, məsələn, Avropa dövlətləri on illər ərzində təşəkkül tapmışdısa, burada sıfırdan başlamaq lazım gəlmişdir. Özü də, sanki asan idi. Amma həyat göstərdi ki, bütün bunlar xeyli çətinidir. Buna görə də biz nə etmək və hansı istiqamətdə getmək lazım olduğunun dərk edilməsinə bu gün, zənnimcə, yenidən yaxınlaşmağa başlayırıq.

Əgər bizdə Qafqaza kifayət qədər diqqət olmadığını düşünürsünüzsə, əlbəttə, biz bunu çox ciddi qəbul edirik. Çünki hansı münaqişələrin bizim üçün daha mühüm olduğunu söyləmək, əlbəttə, çətinidir. Bütün münaqişələr mühümdür. Rusiya təxminən 9 münaqişənin nizama salınmasında sülhyaradıcı ölkə kimi birbaşa, qalanlarında isə BMT Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü kimi iştirak edir və s.

Şübhə yoxdur ki, MDB məkanındakı münaqişələr bizim üçün xüsusilə mühümdür və xüsusilə ağırlı-acılıdır və onların həlli mənafeələrimizə uyğundur. Qafqazda isə bir çox əlavə səbəblərə görə xüsusilə uyğundur. Görünür, Sizinlə razılaş[300-301]malıyam ki, daha böyük diqqət yetirmək lazım idi, münaqişələrin nizama salınması yollarının axtarışında daha fəal olmaq gərəkdir.

Açıq demək istəyirəm ki, mən üç Cənubi Qafqaz ölkəsinə səfər ərəfəsində prezidentlə söhbət etdim və nəzərə çarpdırmaq istəyirəm ki, biz bütün Cənubi Qafqaz dövlətləri ilə bərabər, eyni cür inkişaf etmiş yüksək münasibətlərə malik olmaq istəyirik. Bizdə prioritetlər yoxdur – birinci, ikinci, üçüncü. Biz Azərbaycanla da, Ermənistanla da, Gürcüstanla da ən yaxşı münasibətlərə malik olmaq istəyirik. Gözəl başa düşürük ki, sabitlikdən, əsl uzunmüddətli maraqlardan ancaq belə danışmaq olar.

O ki qaldı Minsk qrupunun fəaliyyətinə, müəyyən durğunluğun nə üçün yarandığından zənnimcə, indi danışmağa lüzum yoxdur. Bəlkə də sənədlərin hazırlanmasında kifayət qədər fəallıq olmamışdır. Siz «ümumi dövlət» termininə öz münasibətinizi bildirdikdən sonra biz onu geri götürdük. Biz tərəflərdən birinə məqbul olmayan təklifi ona zorla qəbul etdirə bilmərik. Odur ki, indi Minsk qrupunun terminologiyasında «ümumi dövlət» termini yoxdur, onu arxivə göndərmək olar.

Sonrakı işimiz taktiki mülahizələrə görə bəlkə də çox fəal olmamışdır. Açığını deyəcəyəm, çünki biz siqnallar almışdıq ki, indi, prezidentlərin birbaşa dialoqa girdiyi vaxtda, - bu, apreldə olmuşdur, - əlavə fikir ayrılıqları yaranmasın deyə, Minsk qrupuna özünün hər hansı təklifləri ilə fəal çıxış etmək bəlkə də lazım deyildir. İndi fəal dialoq gedir və impuls olacaqdır. Siz bu impulsarı öz gələcək işinizdə nəzərə alacaqsınız.

Biz işləmişik, müəyyən əlavə qənaətlərimiz var. Mən tamamilə razıyam ki, onlar birtərəfli ola bilməz. Əgər sizdə şübhə varsa ki, biz bəlkə də bir tərəfin mənafeələrini daha çox nəzərə alırız və kifayət qədər obyektiv deyilik, onda bunu [301-302] eşitmək bizə, əlbəttə, o qədər də xoş deyildir. Biz bunu öz işimizdə nəzərə alacağıq, bunun praktikada konkret olaraq nədə təzahür etdiyini bir daha araşdıracağıq ki, belə şey olmasın. Sizə açığını deyəcəyəm, bizdə münaqişəni tərəflərdən birinin xeyrinə həll etmək istəyi qətiyyətlə yoxdur. Biz gözəl başa düşürük ki, belə nizamasalma uzunmüddətli olmur.

Buna görə də indi Sizin tapşırığınızı qəbul edərək, - sabah Yerevanda mən bu barədə də danışacağam, - biz Rusiyanın da, ümumən Minsk qrupunun da fəaliyyətini, əlbəttə, gücləndirəcəyik. Bir daha deyirəm, bizim bütöv bir sıra qənaətlərimiz var və onları təkliflər kimi rəsmən irəli sürməzdən əvvəl, xarici işlər nazirlərinin xətti ilə işgüzar səviyyədə məsləhətləşəcəyik ki, «ümumi dövlət» haqqında sənəd təqdim edərkən yaranmış vəziyyətə düşməyək. Bu, bəd niyyətlə edilməmişdi. Bu, elə bir formul tapmaq cəhdi idi ki, o, həmin vaxt görüldüyü kimi, qane edə bilərdi. Bir halda ki, qane etmədi, biz ondan imtina etdik. İndi biz onun üzərində daha işləmirik və əvvəllər müzakirə olunmuş bütün variantları nəzərə alaraq müəyyən işgüzar qeydlər hazırlayırıq. Sizin söylədiyiniz mülahizələri nəzərə alaraq biz bu qeydləri tərəflərlə fəal müzakirə etməyə başlayacağıq. Əlbəttə, Minsk qrupu çərçivəsində və tərəflərlə.

İndi də, Sizin dediyiniz kimi, Ermənistanla hərbi əməkdaşlıq barəsində. Həmin məsələni mən də qaldırdım. Bu mövzunun Sizin üçün də, region üçün də nə dərəcədə mühüm mövzu olduğunu biz gözəl başa düşürük. Üçtərəfli komissiya da üç prezident tərəfindən məhz buna görə yaradılmışdı. Təəssüf ki, bu komissiya bizim istədiyimiz qədər fəal işləmir. İndi biz növbəti iclası yaxın vaxtlarda keçirməyi nəzərdə tuturuq. Bizdə hərbi prokurorluğun bu məsələ ilə apardığı təhqiqat başa çatmayıbdır. Əlbəttə, belə mühüm məsələlərdə aydınlıq olmalıdır. Buna görə də bir daha təkrar edirəm ki, Sizin mülahizələriniz haqqında prezidentə məlumat verəcəyəm. [302-303]

Hərbi bazamız məsələsi barədə. Bu baza münaqişənin nə gedişində, nə də ondan sonra meydana gəlməmişdir. O, əvvəllər olmuş hərbi əməkdaşlığın bir növ davamıdır. Bizə həmişə deyirlər: Qorxu haradandır? Bilməmişdik – qorxu, demə, cənub cənubundanmış. Axı belə şey yoxdur. Axı NATO bəyan edir ki, Rusiya düşmən deyildir. Lakin təəssüf ki, Balkan yarımadasındakı bütün son hadisələr də, NATO-nun Vaşinqtonda qəbul olunmuş konsepsiyası da, bir çox digər hadisələr də, NATO-nun davam etməkdə olan genişlənməsi də, Kosovo eksperimentini nəinki NATO-nun məsuliyyət zonalarından kənarında, həm də Avropanın hüduqlarından kənarında yaymağa hazır olmaq barədə NATO-nun iddiaları da, - yeri gəlmişkən, bu, bəzi NATO ölkələrinin rəhbərləri tərəfindən rəsmən açıqlanmışdır, - bütün bunlar bizi narahat etməyə bilməz. Biz sadəlövh seyrçi ola bilmərik.

Əlbəttə, mən Sizin belə bir nöqteyi-nəzərinizə tamamilə şərikəm ki, baza heç bir vəchlə Azərbaycana qarşı yönəldilməmişdir. Baza kollektiv təhlükəsizlik haqqında müqaviləyə daxil olan dövlətlərin təhlükəsizliyinin, o cümlədən də hava hücumundan müdafiə sahəsində təhlükəsizliyinin vahid sistemində daxildir. Lakin Sizdə belə narahatlıq hər halda varsa, - bu narahatlıq var, - deməli, onu aradan qaldırmaq üçün hərbiçilərimiz arasında daha fəal əlaqələr olmalıdır. Həştərxanda müdafiə nazirlərimiz görüşüb razılığa gəldilər. Hər halda, bizim müdafiə naziri Sergeev prezidentdən tapşırıq almışdır ki, bu məsələləri müzakirə etmək, narahatlığı aradan qaldırmaq üçün Azərbaycanın Müdafiə Nazirliyi ilə hərbi xətt üzrə əlaqələri gücləndirsin. Sizin öz açıq söhbətinizlə yaratdığınız şərait bütün səviyyələrdə olmalıdır.

Deməliyəm ki, həmkarım, Azərbaycanın xarici işlər naziri ilə biz bütün məsələləri məhz bu cür müzakirə etdik. Buna görə də yaxşı şəxsi münasibətlərimiz var. Biz ən mürəkkəb məsələləri bu münasibətlər vasitəsilə müzakirə edirik, cavablar [303-304] tapmağa çalışırıq. Çox vacibdir ki, bu, bütün səviyyələrdə olsun, məhz şərait başqa cür olsun.

Bir daha demək istəyirəm ki, Sizin bugünkü söhbətiniz bu gün şərh etdiyiniz problemlərin kəskinliyi baxımından, onları təqdim etdiyiniz forma baxımından bizim üçün çox vacibdir. Bu, qərarlar axtarışında bizim üçün məhz indikatorudur. Biz gözəl başa düşürük ki, bu problemləri həll etmək lazımdır. Özü də onları biz, bu gün bu prosesdə iştirak edən şəxslər həll etməlidir, onları təxirə salmaq, sonraya keçirmək olmaz. Çünki təcrübə göstərir ki, münaqişələr nə qədər çox uzanırsa, bir o qədər çətinləşir, yeni problemlər qalaq-qalaq yığılır və sonra onları həll etmək ağırlaşır. Buna görə də indi biz işi Minsk qrupunun xətti ilə canlandırırıq, Rusiya olaraq öz işimizi də canlandırırıq. Sizi əmin etmək istəyirəm ki, Qafqaza, Qafqaz

ölkələri ilə münasibətlərimizə diqqət çox ciddi olacaqdır. Bu, prezidentin göstərişidir, bu, Baş nazirin göstərişidir. Odur ki, biz bu istiqamətdə çox fəal işləyəcəyik.

Heydər Əliyev, görüşə görə, başlıcası isə, bir daha deyəcəyəm, öz fikirlərinizi açıq ifadə etdiyinizə görə çox sağ olun. Zənnimcə, mövcud problemlərin həlli yollarını ancaq bu cür açıq söhbət vasitəsilə tapmaq olar.

Heydər Əliyev: Sağ olun. [304]

RUSIYANIN XARICI İŞLƏR NAZİRİ İQOR İVANOV İLƏ GÖRÜŞDƏN SONRA DANIŞIQLARIN YEKUNLARI HAQQINDA BİRGƏ MƏTBUAT KONFRANSINDA BƏYANATLARI

Prezident sarayı

2 sentyabr 1999-cu il

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı

Hörmətli mətbuat nümayəndələri!

Bilirsiniz ki, bu gün Rusiya Federasiyasının xarici işlər naziri cənab İvanov İqor Sergeyeviç Azərbaycana səfərə gəlmişdir. Biz çox ətraflı söhbət, danışıqlar aparmışıq.

Əslinə qalsa, bu danışıqlar səhərdən Xarici İşlər Nazirliyində başlanmışdı. Azərbaycanın Baş naziri ilə görüş olmuşdur. Bizim görüşümüz uzun sürdü.

İndi sizin yanınıza gəlmişik. Siz onsuz da bizim danışıqlarımızın əsas hissəsində iştirak edibsiniz, amma yenə də nəticələr haqqında ümumi məlumat vermək istəyirik.

Söhbətlərin və danışıqların gedişində və sonda belə bir yekdil fikir ifadə olundu ki, Rusiya ilə Azərbaycan arasında münasibətlər bütün sahələrdə – siyasi, iqtisadi, humanitar, elmi, mədəni, insani sahələrdə inkişaf edib dərinləşməlidir. Əslinə qalsa, bu, indiyədək edilmişdir. Bununla yanaşı, bəlkə də hər şey mümkün olmamışdır. Bu da təbiidir, çünki hər şey dərhal hasil olmur. [305-306]

Bu gün biz bir sıra konkret məsələləri müzakirə etdik, elə məsələlər ki, onların barəsində nəticələr əldə edə bilərik və bu nəticələr Rusiya ilə Azərbaycan arasında münasibətlərin daha sürətli inkişafını, şübhəsiz, təmin edəcəkdir.

Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan arasında münasibətlər dostluq münasibətləridir və belə də olacaqdır. Hansısa məsələlər, hansısa ziddiyyətlər, hansısa ayrı-ayrı məqamlar Azərbaycanda mövcud olan və Rusiya ilə münasibətlərin möhkəmlənməsinə və inkişafına yönəldilmiş strateji xətti heç də poza bilməz.

Bu gün biz Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi problemini çox ətraflı müzakirə etdik. Siz bizim söhbətimizdə oldunuz, orada deyilmiş sözləri təkrar etməyə lüzum yoxdur. Başlıcası ondan ibarətdir ki, Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişənin dincliklə nizama salınması üzrə Minsk qrupunun həmsədrə kimi Rusiya bu gün bəyan etdi ki, o, münaqişənin nizama salınması məsələsi ilə son vaxtlardakına nisbətən indi daha fəal məşğul olacaqdır. Yəqin ki, biz yaxın vaxtlarda Minsk qrupundan, - təbii ki, Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransadan birlikdə, - müəyyən yeni təkliflər ala biləcəyik, yəni danışıqlar prosesimizi fəallaşdırmağa biləcəyik. Son vaxtlar olmuş durğunluğun öz səbəbləri və müəyyən dərəcədə obyektiv səbəbləri var.

İndi Azərbaycanda biz bütün imkanlardan istifadə edərək danışıqlar prosesini fəallaşdırmaq mövqeyində möhkəm dayanmışıq. Əlbəttə ki, Minsk qrupunun həmsədrələri – Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları və Fransa başlıca vasitə olaraq qalırlar.

Biz regional məsələləri, Şimali Qafqazda, Cənubi Qafqazda, yaxın rayonlarda vəziyyəti də müzakirə etdik. Bu məsələlərdə bizim aramızda fikir ayrılığı yoxdur, biz bütün bu problemlərə eyni cür yanaşırıq və həmin münasibət ondan ibarətdir ki, Qafqazda sülhə, sabitliyə nail olmaq lazımdır, [306-307] Cənubi Qafqazda tam və etibarlı sülhə nail olmaq lazımdır. Azərbaycanda biz bunu istəyirik. Rusiya da bəyan edir, - zənnimcə, əvvəllər də bəyan edirdi ki, bu, Rusiya üçün də çox zəruridir.

Rusiyanın Xarici İşlər Naziri İqor İvanovun bəyanatı

Hər şeydən əvvəl, hörmətli prezidentin göstərdiyi diqqətə görə, məsələləri nümayəndə heyətimizlə müzakirə etməyə bu qədər vaxt ayırdığına görə Azərbaycanın möhtərəm prezidentinə dərin minnətdarlığımı bir daha ifadə etmək istərdim. Bu, münasibətlərimizin inkişafına həm Azərbaycan rəhbərliyinin, həm də Rusiya rəhbərliyinin əhəmiyyət verdiyini bir daha nəzərə çarpdırır.

Bu münasibətlər heç də quru yerdən başlanmır, bizim zəngin tariximiz var. Biz çoxdankı və səmimi dostlarıq və gələcəyə – XXI əsrə də bu yolla getməliyik.

Təbii ki, bugünkü danışıqlarımızda və söhbətlərimizdə biz əsas diqqəti bir-birimizi dostluğa inandırmağa yox, - bu məsələdə bizi inandırmaq lazım deyildir, - bu gün mövcud olan problemlərin müzakirəsinə yönəlddik. Biz bu problemlərdən yayınmırıq, onları vicdanla və açıqca müzakirə edirik. Biz onların həlli yollarını bax, bu cür dialoq vasitəsilə axtaracağıq.

Əlbəttə, Rusiya da, Azərbaycan da, regionun bütün digər ölkələri də Qafqazda sabitlik və təhlükəsizliyin bərqərar olmasını istəyirlər. Biz istəyirik ki, Böyük Qafqaz burada yaşayan bütün xalqlar üçün sabitlik, təhlükəsizlik, əmin-amanlıq zonası olsun. Təəssüf ki, bu gün hələ qalmaqda olan münaqişələri nizama salmadan buna nail olmaq mümkün deyildir. Bunlar həm Dağlıq Qarabağdır, həm Abxaziyadır, [307-308] həm də Şimali Qafqazın problemləridir. Biz əl-ələ verib bu problemləri müxtəlif formalarda həll etməliyik.

Təbii ki, bu problemlər müxtəlifdir, onların öz xüsusiyyətləri vardır, lakin öz qanunauyğunluqları da vardır. Başlıcası budur ki, bütün bu problemləri həll etmədən biz Qafqazda həqiqətən sabit, həqiqətən möhkəm sülhdən danışa bilmərik. Bu sülhə isə bizim hamımızın marağı var. Buna görə də mən konkret olaraq ayrı-ayrı məsələlər barəsində ətraflı danışmayacağam, çünki siz bugünkü söhbətimizin əksər hissəsində iştirak etdiniz. Yeganə olaraq bir daha təsdiq etmək istəyirəm ki, Rusiya Azərbaycanla, Qafqazın bütün dövlətləri ilə münasibətləri fəal inkişaf etdirmək əzmindədir. Biz istəyirik ki, bu münasibətlər dolğun və dinamik inkişaf edən münasibətlər olsun. Odur ki, biz bütün istiqamətlərdə – istər siyasi, istər ticarət-iqtisadi, istər humanitar, istərsə də hərbi-texniki sahələrdə, bizim iki xalqın, regionumuzun xalqlarının mənafelərinə uyğun olan bütün sahələrdə sıx qarşılıqlı fəaliyyət göstərəcək və əməkdaşlıq edəcəyik. Sağ olun. [308]

YENİ AZƏRBAYCAN PARTİYASININ İDARƏ HEYƏTİNİN, SİYASİ ŞURASININ, PARTİYANIN QURULTAYINA HAZIRLIQ ÜZRƏ TƏŞKİLAT KOMİTƏSİNİN ÜZVLƏRİ VƏ MƏRKƏZİ APARATININ RƏHBƏR İŞÇİLƏRİ İLƏ GÖRÜŞDƏ GİRİŞ SÖZÜ

Prezident sarayı

4 sentyabr 1999-cu il

Hörmətli YAP-çılar, bizim Yeni Azərbaycan Partiyasının qurultayına hazırlıq sürətlə həyata keçirilir. Mənə verilən məlumatlara görə, 30 rayon partiya təşkilatında konfranslar keçirilibdir, rayon təşkilatlarının yeni tərkibi, qurultaya nümayəndələr seçilibdir, ancaq böyük bir hissəsində konfranslar hələ keçirilməyibdir.

Mən hesab etdim ki, biz müəyyən bir mərhələdə bu sahədə aparılan işləri təhlil etməliyik, müəyyənləşdirməliyik ki, işlər necə gedir, hansı səviyyədədir, səhvlər, qüsurlar varmı, yoxsa yoxdur, müsbət təcrübə nədən ibarətdir. Ona görə ki, bizim partiyamızın yaşının indi çox olmasına baxmayaraq, partiya ilk dəfədir ki, qurultay keçirir və bu qurultaya geniş hazırlıq gedir. Bir də ona görə ki, partiyamız yaranandan indiyə qədər inkişaf edibdir, genişləndirilibdir, həm sayca çox artıbdir, həm də partiyanın işinin keyfiyyəti yüksəlibdir.

İndi bu partiya Azərbaycanda ən böyük siyasi partiyadır və hesab edirəm ki, ölkəmizdə vətəndaşlar, əhali arasında özünə layiq yaxşı hörmət qazanıbdir. Biz gərək indi partiyada keyfiyyət işlərinə çox fikir verək. Buna görə də bu barədə [309-310] qurultayda daha da irəlilə doğru addımlar atmaq üçün lazımdır ki, biz indi gördüyümüz işləri təhlil edək. Ona görə də konfransların keçirilməsi müəyyən bir müddətə dayandırıldı. Hesab edirəm ki, artıq indi konfransların davam etdirilməsinin vaxtı çatıbdir.

Dediyim kimi, görülən işləri qısaca yekunlaşdırmaq lazımdır. Şübhə etmirəm ki, buraya dəvət olunanlar – partiyanın idarə heyətinin, yaranmış təşkilat komitəsinin üzvləri, partiya aparatının rəhbər işçiləri – siz bu prosesin içindəsiniz və vəziyyəti bilirsiniz. Ancaq hesab edirəm ki, vəziyyəti hamımız birlikdə daha da dəqiq bilməliyik və qiymətləndirməliyik. Bunun da məqsədi yalnız və yalnız bundan sonrakı işləri daha da keyfiyyətli həyata keçirməkdən ibarətdir.

Mən sizi bu gün buraya bu məqsədlə dəvət etmişəm. Hesab edirəm ki, Əli Nağıyev bu sahədə görülən işlər barədə məlumat verər, ondan sonra ehtiyac duyulsa, kimsə öz fikrini deyə bilər.

YEKUN NİTQİ

Yeni Azərbaycan Partiyasının qurultayına hazırlıq haqqında burada verilən məlumatlar və qurultaya hazırlıqla əlaqədar keçirilən rayon konfransları haqqında kütləvi informasiya vasitələrində verilən məlumatlar, bunlar hamısı birlikdə göstərir ki, Yeni Azərbaycan Partiyası – artıq bir neçə aydan sonra onun yaranmasının 7 ili tamam olacaqdır – bu dövrdə möhkəmlənib, inkişaf edib, genişləndirilib və Azərbaycanda güclü siyasi partiya çevrilibdir. Bu, bizim hamımızı sevindirməlidir. Çünki biz 1992-ci ildə ağır şəraitdə bu partiyayı yaradarkən partiya hələ Azərbaycanın bir çox bölgələrini, rayonlarını, yaşayış məntəqələrini əhatə etmirdi. Çox olsaydı, onlardan ayrı-ayrı nümayəndələr var idi. [310-311]

İndi Azərbaycanın bütün şəhərlərində, rayonlarında, yaşayış məntəqələrində Yeni Azərbaycan Partiyasının təşkilatları yaranıbdir. Bunlar da partiyanın özünün fəaliyyəti nəticəsində yaranıbdir, möhkəmlənibdir, inkişaf edibdir.

Siz bilirsiniz ki, Yeni Azərbaycan Partiyası yarananda biz hakimiyyətdə deyildik. Əksinə, təqib olunurduq. Ona görə də biz bu partiyayı Naxçıvanda yaratmaq imkanı əldə etdik. Çünki başqa yerdə bizə partiyayı yaratmağa imkan verməyəcəkdilər.

Xatirimdədir ki, partiya yaranandan sonra – 1993-cü ilin fevral ayında mən böyük qardaşımın vəfatı ilə əlaqədar Bakıya gəlmişdim. O vaxt mən Nərimanov rayonunda partiyanın fəalları ilə bir-iki gün görüş keçirirdim. Üçüncü gün isə orada bizim qarşımızı aldılar, hətta bu partiyanın görüşlərinin keçirilməsində də imkan vermədilər. Baxmayaraq ki, bizim partiyamız qeydiyyatdan keçmiş leqal bir partiya idi, burada gizli heç bir şey yox idi, - bu, mətbuatdan da məlum idi.

Bəziləri düşünə bilirdi ki, partiyanın sədri Heydər Əliyev 1993-cü ilin iyun ayında Bakıya dəvət olunandan, respublikaya başçılıq edəndən sonra qısa bir zamanda partiyayı həm hər yerdə təşkil etmək, həm genişləndirmək, həm də onun üzvlərinin sayını artırmaq olardı. Amma keçmişdə də, indi də dəfələrlə demişəm, bu gün də qeyd etmək istəyirəm ki, mən buna yol vermədim. Çünki bu partiya onu həqiqətən sevənlərin, partiya ilə eyni fikirdə, eyni əqidədə olanların, partiyanın proqramını, nizamnaməsini və bütün prinsiplərini qəlbən qəbul edənlərin partiyası ola bilər. Əgər hansısa bir partiya hakimiyyətdə olan qüvvələr tərəfindən süni surətdə genişləndirilsə, yaxud da inkişaf etdirilsə, həmin partiya möhkəm ola bilməz.

Yenə də deyirəm, ona görə də o vaxtlar mən buna imkan vermədim. Hətta partiyamızın fəallarından bir qismi bəlkə [311-312] məndən narazı qaldı ki, partiyanın sədri Azərbaycanın başçısıdır, prezidentidir, amma icra orqanlarında bizə iş vermirlər, işsizik, ancaq partiyanın işi ilə məşğul oluruq. Mən bunları da eşidirdim.

Birincisi, - mən o vaxt da demişəm, bu gün də deyirəm, - Azərbaycanda bugünkü hakimiyyət bizim partiyanın fəaliyyəti və mübarizəsi nəticəsində yaranmayıbdır. Azərbaycan Respublikasının rəhbəri, prezidenti kimi mən partiyanın seçkilərdə qələbəsi nəticəsində Azərbaycanın başçısı seçilməmişəm. Məni xalq dəvət edibdir. Onda da, şübhəsiz ki, bunda da o vaxt az yaşı olan partiyanın fəalları, nümayəndələri, üzvləri də iştirak ediblər. Xalq Azərbaycanın ağır dövründə ölkəmizi xilas etmək üçün məni Bakıya dəvət edib və mənə bu etimadları göstəribdir. Ona görə də lazım idi ki, bizim partiya özü təkamül yolu ilə inkişaf etsin. Mən də məhz bu məqsədi həyata keçirmək istəyirdim. Mən indi sevinirəm ki, partiya inkişaf edib, genişləndiribdir. Ona görə yox ki, partiyanın sədri respublikanın prezidentidir. Ona görə yox ki, partiya üzvlərinin çoxu icra orqanlarında, yaxud da parlamentdə fəaliyyət göstərirlər. Ona görə ki, - bunu tam hamısı üçün deyə bilmərəm, - əksər insanlar partiya öz əqidələrinə görə gəliblər.

Mən bu fikirləri söyləyərək, bir tərəfdən partiyanın bugünkü səviyyədə olmasını yüksək qiymətləndirirəm, ikinci tərəfdən isə Yeni Azərbaycan Partiyasının bundan sonra ideya, əqidə sağlamlığını təmin etmək vəzifəsini bir daha bütün partiya təşkilatları qarşısında qoyuram.

Bir partiyadan, o cümlədən partiya vasitəsilə deputat seçilmiş üç nəfərin, yaxud başqa vəzifədə olan adamların Yeni Azərbaycan Partiyasını tərk edib digər partiya keçməsinə heç də faciə kimi qəbul etmək lazım deyildir. Şübhəsiz ki, partiyamızı sevməyənlər, müxalifət qüvvələri bundan sensasiya kimi istifadə etdilər. Məsələn, partiyanın sədri kimi [312-313] şəxsən mən buna heç qətiyyən əhəmiyyət də vermədim. Sizə də məsləhət görürəm ki, əhəmiyyət verməyəsiz.

Həmin adamlardan birini mən tanıyıram. O, partiya təşkil olunanda gəlmişdi. Həmin adam sonra bizim partiya döyünə çıxırsa – baxmayaraq ki, o partiyadan çoxlu imtiyazlar əldə etdi – demək, onun kökündə bizimlə uyğun olmayan satqınlıq, əqidəsizlik, yaxud başqa məsələlər var idi. Amma bəzən də olur ki, doğrudan da əqidəli, sədaqətli adam sonra kiminsə toruna düşür, nəyə görəsə aldanır. İndi bizim cəmiyyətimizdə belə şeyləri pulla edirlər. Görünür, həmin adamlar da pula aldanır, yaxud da ki, səhv fikirlər onlara üstün gəlir, ona görə də gedir. Bundan narahat olmağa dəyməz.

Partiyamız inkişaf etdikcə eyni zamanda təmizlənməlidir. Mən bu gün sizə də, Yeni Azərbaycan Partiyasının bütün üzvlərinə də üzümü tutub deyirəm ki, bu partiyada əqidə ilə, sədaqətlə kim varsa və vəzifəsindən, bugünkü maddi və başqa vəziyyətindən asılı olmayaraq bu partiyayı sevib, onu qəbul edibsə onlar bizim partiyanın həqiqi üzvləridir. Kim konyunktura məqsədi, səbəbi ilə, özünün başqa məqsədlərinə nail olmaq üçün, yaxud da ki, əqidəsi olmayaraq, ikiüzlülük edərək bu partiya gəlibsə və bu partiyada varsa, belələrinin bizim partiyadan getməsi daha yaxşıdır, nəinki partiyamızda qalması. Əgər bizim partiyadan onlar özləri getmirsə, bu konfranslar zamanı, qurultaya hazırlıq kampaniyasında yerli təşkilatlar gərək belələrinə aşkar etsinlər və partiyayı bu cür adamlardan xilas etsinlər.

Yenə də deyirəm, bizim partiya ancaq partiyanın hərəkət xəttini, prinsiplərini ürəkdən qəbul etmiş insanlardan ibarət olmalıdır. Məhz bu baxımdan demək istəyirəm ki, yerlərdə heç kim partiyanın üzvlərinin sayını süni surətdə artırmağa çalışmasın. Partiyaya kim istəyirsə özü gəlsin.

Bilirsiniz, biz keçmişdə kommunist partiyasının təcrübəsini görmüşük. Həqiqətən, o vaxt çoxları bu partiya öz əqidəsi [313-314] ilə gəlirdi. Amma bir çoxları da çalışırdı ki, partiyanın üzvü olsun, vəzifə alsın və yaxud partiyanın üzvü kimi kimsə ona kömək etsin. Bunu da inkar etmək olmaz ki, Sovetlər İttifaqında o vaxt başqa bir partiya yox idi. Amma kommunist partiyasının böyük tarixi var idi. Ona görə də bu partiya daxil olmaq istəyənlər çox idi. Həmin dövrdə kommunist partiyasının hər bir təşkilatında norma var idi. Bu təşkilata normadan artıq üzv qəbul etmək olmazdı. Məsələn, bu gün kim istəsə kommunist partiyasını tənqid edə bilər. Ancaq həqiqət bundan ibarət idi. Məsələn, o vaxt Azərbaycanda əhalinin sayı 7 milyon olduğu halda, respublika partiya təşkilatının 400 minə yaxın üzvü var idi. Mən demirəm ki, biz kommunist partiyasının yolu ilə gedək. Yox. Bizim partiyanın öz yolu vardır. Partiyamızda yalnız və yalnız onu sevənlər, həvəskarlar olmalıdır.

Siz yəqin şübhə etmirsiz ki, partiyanın sədri eyni zamanda ölkənin prezidenti olduğuna görə istəsə, bu partiyanın üzvlərinin sayını qısa müddətdə beş dəfə artırar. Amma buna ehtiyac yoxdur. Mən buna heç vaxt yol vermərəm. Hökumət üzvlərindən, icra orqanlarında yüksək vəzifə tutanlardan, yəni prezident kimi mənim komandamda işləyənlərdən çoxu bizim partiyanın üzvləri deyildir. Mən onların heç birinə demirəm ki, sən niyə bizim partiyanın üzvü deyilsən. Mən onları bu və ya başqa vəzifəyə təyin edərkən düşünməmişəm ki, bu, bizim partiyanın üzvü deyil. Mən şəxsi keyfiyyətlərinə, ixtisasına və başqa xüsusiyyətlərinə görə onları vəzifəyə təyin etmişəm. Siz bu prinsipi unutmayın.

Birincisi, biz heç vaxt düşünməməliyik ki, bütün vəzifələrdə ancaq Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvləri olmalıdırlar. Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvləri respublikanın bütün ictimaiyyətini təmsil etmirlər. İkincisi, Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvü olmayan istedadlı, dövlətçiliyimizə, siyasət[314-315]timizə öz sədaqətli fəaliyyətini göstərmək istəyən nə qədər insanlar vardır.

Mən 6 ildən çoxdur ki, Azərbaycana başçılıq edirəm. Heç vaxt hesab etməmişəm ki, bütün icra orqanlarında ancaq Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvləri olmalıdırlar. Əlbəttə, mən arzu edirəm ki, Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvləri arasında o qədər dəyərli kadrlar olsun ki, onlar respublikada, xüsusən icra orqanlarında daha çox yer tutsunlar. Amma buna da, təkcə Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvüdür deyə, süni yanaşmaq olmaz. İnsanlar bu və ya başqa vəzifəyə siyasi mənsubiyyəti ilə bərabər, eyni zamanda iş qabiliyyətinə, həmin iş üçün xüsusi keyfiyyətlərinə görə təyin olunmalıdırlar və onlardan buna görə istifadə edilməlidir.

Xatirinizdədir ki, mən bu prinsipi 1993-cü ildən indiyə qədər saxlamışam. İstər yerli, istərsə də yüksək icra orqanlarında indi elə adamlar var ki, onlar 1993-cü ildən əvvəl bu vəzifədə çalışır, on ildir işləyirlər. Yaxud da elələri var ki, 1992-ci ildən bu vəzifəyə təyin olunub və işləyir.

Bilirsiniz ki, mən bu adamlara sadəcə olaraq, imkan verdim ki, onlar özləri-özlərini müəyyən etsinlər. Kim öz vəzifəsinin öhdəsindən gələ bilmədisə, o getdi. Amma bunun üçün bir kampaniya düzəltmək doğru deyil. Necə ki, bizdən əvvəlki iqtidar kimin bacarığı, istedadı var, yoxdur, bu vəzifəyə layiqdir, layiq deyil, - onların hamısını bir ayın içərisində eşiyə atıb, ancaq layiqsiz adamları gətirib vəzifəyə qoydu və beləliklə, ölkəni, necə deyirlər, ağır vəziyyətə saldı. Bu, hamıya məlumdur. Bunu ancaq o adamlar edə bilirdilər ki, onlar respublikaya rəhbərlik etməyin nə olduğunu bilmirdilər. Bunu o adamlar etdilər ki, onların özləri rəhbər vəzifələrə layiq deyildilər. Bunu o adamlar etdilər ki, onlar tutduqları vəzifənin məsuliyyətini dərk edə bilmirdilər, anlamırdılar. Təsədüfi deyil ki, onlar bir ildən sonra hakimiyyətdə qala bilmədilər. Onlar bir ilin [315-316] içərisində xalqın etimadını tamamilə itirdilər. Deyə bilmərəm ki, xalqın hamısı, əksəriyyəti onlara etimad göstərmişdi; amma müəyyən hissəsi göstərmişdi, inanmışdı. Yenə də deyirəm, bu adamlar xalqın inamını bir ilin içərisində itirdilər.

Bax, bu cür acı təcrübədən, işlərdən hamı nəticə çıxarmalıdır. Mənim nəticə çıxarmağım üçün burada qeyri-adi heç nə yoxdur. Mən keçmiş zamanlarda da Azərbaycana rəhbərlik etdiyim zaman kimin bacarığı var idi, kim işi doğrudan da apara bilirdisə, belə insanların hamısını işə cəlb etməyə çalışmışdım. Amma kim işin öhdəsindən gələ bilmirdisə, şübhəsiz ki, o, rəhbər vəzifədə işləyə bilmədi.

Beləliklə, mən bir daha qeyd etmək istəyirəm ki, partiyanın üzvlərinin sayını süni surətdə artırmaq lazım deyildir. Hansısa bir nazir, yaxud da başqa bir icra orqanında işləyən adam düşünməməlidir ki, bəli, «mənim ətrafımdakıların hamısı Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvləri olmalıdır, əgər bu partiyadan deyildirlərsə, işdən çıxınsınlar». Bu, düzgün deyildir. Bu, insanların hüquqlarına toxunmaq deməkdir.

İnsan gərək sərbəst olsun, insan gərək öz fikri ilə azad olsun. Biz bu azadlıqların, sərbəstliklərin hamısını Konstitusiyada elan etmişik. Prezident kimi, mən bunları təmin edirəm. Ona görə də insanın hüququnu, şəxsi fikrini zorla dəyişdirmək olmaz.

Mən bunları deməyi vacib bildim ki, siz öz işinizdə onları nəzərə alarsınız və bunlardan istifadə edəsiniz. Ancaq eyni zamanda, onu da bildirmək istəyirəm ki, mən 6 ildir Azərbaycan Respublikasının prezidentiyəm. Təəssüflər olsun ki, Yeni Azərbaycan Partiyasının bəzi üzvləri, partiya ilk vaxtlardan daxil olmuş insanların bir qismi işlə, yaxud da özlərinə layiq olan işlə təmin edilməyiblər.

Hesab edirəm ki, icra hakimiyyəti orqanları mənim onlar barəsində demokratik münasibətimdən sui-istifadə ediblər. İcra hakimiyyəti orqanlarına təyin etdiyim, bu işi təmin [316-317] etməli olan adamlar isə bizim partiyanın üzvlərinə sadəcə, biganəlik göstərirlər. Məsələn, mən dünən də, bu gün də soruşdum ki, bizim partiyanın heç üzvlərindən demirəm, rəhbərlərindən elələri varmı ki, rayonlarda lazımi işdə deyillər? Belələri vardır. Ancaq bunlardan elələri də var ki, onlara yüksək vəzifə, yaxşı iş vermək olar. Amma icra hakimiyyəti başçısı bunu etmir və bizim icra aparatında da bu işə laqeyd yanaşırlar. Mən bunu bu gün tənqid edirəm.

Məsələn, son zamanlar belə bir fikir yarandı ki, bu partiya konfranslarını keçirmək Əli Nağıyevə tapşırıldığına görə o, rayon təşkilatlarının sədrliyinə yalnız rəhbərlik etdiyi nazirlikdən olan işçiləri seçdirir. Mən dünən ondan soruşdum ki, belə vəziyyət nəyə gərəkdir? O mənə dedi ki, 30 təşkilatda 10 nəfər, bu gün dedilər ki, 12 nəfər belə seçilibdir.

Əli Nağıyev: Cənab prezident, 30 rayon təşkilatında sədrliyə rəhbərlik etdiyim nazirliyin yerli nümayəndələrindən 6 nəfər seçilibdir.

Heydər Əliyev: Əli Həsənov, bəs sən dedin ki, 10 nəfər seçilibdir?

Əli Həsənov: Cənab prezident, 6 rayon təşkilatının sədri bilavasitə Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi Nazirliyinin yerli nümayəndələridir.

Heydər Əliyev: İndi seçilənlərin sayı bu qədərdir?

Əli Həsənov: Bəli.

Heydər Əliyev: Bunu görüblər və mənfi bir meyl kimi qeyd ediblər. Belə mənfi meylə həqiqətən yol vermək olmaz. Çünki biz partiyayı bir adamın nazirliyinin filialına çevirə bilmərik. Ona görə də Əli Nağıyev bu məsələdə diqqətli olmalıdır. Şübhəsiz ki, buna yol vermək olmaz. Amma ikinci tərəfdən, onun dünən mənə verdiyi izahatda da məntiq vardır. O deyir ki, Yeni Azərbaycan Partiyası yerli təşkilatının sədrinə, məsələn, filan rayonda uzun müddətdir iş vermirlər. Mən də nazir olandan sonra, yaxud da indi nazir [317-318] vəzifəmdən istifadə edərək onları bu nazirlikdə müəyyən işə – rayon sosial müdafiə idarəsinə və yaxud başqa işə təyin edirəm. Yəni niyə, məsələn, Əli Nağıyev vəzifəsindən istifadə edərək

Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvlərini, hətta rayon təşkilatlarının sədrilərini öz nazirliyi sistemində işlə təmin edir, amma başqaları bunu etmir?

Əgər hamı bunu etsəydi, onda belə fikir yaranmazdı ki, bəli, Əli Nağıyev bu işləri ona görə edir ki, partiyanı nazirliklə bağlasın və hamısını əlinə keçirsin. Sabah mən Əli Nağıyevi götürüb başqa bir vəzifəyə keçirsəm, onda nə olacaq? Onlar da Əli Nağıyevin arxasınca başqa bir təşkilata keçməyəcəklər ki! Bu faktndan nəticə çıxarmaq lazımdır.

Beləliklə, bizim yerli icra hakimiyyəti orqanları ilə partiya təşkilatları arasında ziddiyyətlər vardır. Ancaq eyni zamanda, bizim yerli partiya təşkilatları da öz partiya vəzifələrindən, mənsubiyyətlərindən gərək sui-istifadə etməsinlər. Bunlar da var və az deyil. İddialı adamlar da var.

Mən, məsələn, bu dəfə niyə tövsiyə etdim ki, rayonlarda, şəhərlərdə icra hakimiyyəti başçıları eyni zamanda Yeni Azərbaycan Partiyası yerli təşkilatlarının sədriləri olmamalıdılar? Çünki bu, ümumiyyətlə, düzgün deyildir. Ola bilər, bizim icra hakimiyyəti orqanları, yerli partiya təşkilatları formalaşarkən bu mümkün idi. Ancaq indi biz böyük bir mərhələ keçmişik, bu lazım deyildir. Ona görə yox ki, Yeni Azərbaycan Partiyası və icra hakimiyyəti orqanı bir-birindən ayrıdır. Yox. Yeni Azərbaycan Partiyasının dəyərli nümayəndəsi birinci növbədə rayon icra hakimiyyəti başçılığına namizəd olmalıdır və həmin vəzifəyə təyin edilməlidir. Ancaq əgər o keyfiyyətlər – rayon icra hakimiyyəti başçısı, yaxud nazir olmaq keyfiyyətləri onda yoxdursa, onda ona orada müavin, yaxud başqa vəzifə vermək lazımdır.

Təkcə rayonlarda deyil, nazirliklərdə də belədir. Bunlara çox ciddi fikir vermək lazımdır. Bizim nazirlərin çoxu Yeni [318-319] Azərbaycan Partiyasının üzvü deyildir. Əgər öz yollarını indiyə qədər müəyyən etməyiblərsə, mən heç də istəmirəm ki, onlar bizim partiyanın üzvü olsunlar. Ancaq bu o demək deyildir ki, o nazirin, rəhbərlik etdiyi təşkilatda Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvləri, necə deyirlər, dördüncü plandadır. O bilməlidir ki, onu nazir təyin edən Azərbaycanın prezidenti, Yeni Azərbaycan Partiyasının sədridir.

Mən bu sözlərimlə ziddiyyətləri kəskinləşdirmək yox, aradan götürmək istəyirəm. Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvləri ölçüb-biçməlidirlər ki, hansı işi apara bilərlər, hansını yox. Belələri əsassız iddialarından əl çəkməlidirlər. Onlar mənim bu sözlərimdən, eyni zamanda Yeni Azərbaycan Partiyasına mənsubiyyətlərindən sui-istifadə etməməlidirlər. Bax, bu hal da, o hal da olmamalıdır.

Mən hesab edirəm ki, bu konfransların keçirildiyi dövrdə bunları mütləq nəzərə almaq lazımdır. Mənim dediyim bu sözləri gələcəkdə də rəhbər bir göstəriş kimi qəbul edib həyata keçirmək lazımdır.

Buradakı çıxışlarda dedilər ki, bizim Yeni Azərbaycan Partiyasına ilk dəfə gələnlərin bəziləri işsizdir. Şübhəsiz ki, bu, bizim üçün narahatedici haldır. Ola bilər, onların içərisində elələri var ki, böyük vəzifələr iddiasındadır, həmin vəzifə verilmədiyinə görə başqasına da getmir. Bu da ola bilər. Mən konkret heç bir şey bilmirəm. Amma hər halda bizim Yeni Azərbaycan Partiyasından yüksək vəzifə almış və yüksək vəzifədə oturmuş adamlar gərək onların da qayğısına qalsınlar, onları da düşünsünlər. Onların partiyamıza sədaqəti şübhə doğurmur. Əgər o dövrdə bizim partiyanın yoluna düşüblərsə, onlar ən sədaqətli insanlardır. Ancaq eyni zamanda o, ölçüb-biçməlidir ki, hansı vəzifəni apara bilər. Bir var sədaqət, bir də bu və ya başqa işi aparmaq imkanı və qabiliyyəti vardır. Əlbəttə, bunlara bir yerdə baxılmalıdır. [319-320]

İndi, rayonlarda partiya konfransları keçirilərkən, rayon təşkilatları sədrilərinin bir qismi icra hakimiyyəti başçıları olduğuna görə, bəziləri o işi apara bilmədiklərinə görə yenisi seçilməlidir. Dəyişilən hər bir adamın yerinə seçilən ondan qat-qat keyfiyyətli olmalıdır. Təbii ki, həmin adamları yuxarıdan heç kəs təyin etmir və partiyada buna yol vermək lazım deyil. Konfranslarda demokratiyaya geniş imkan vermək lazımdır ki, insanlar, yəni konfrans nümayəndələri özləri qiymətləndirsinlər, bu konfranslar, seçkilər tam demokratik şəraitdə keçirilsin. Bu, əsas şərtidir. Ancaq bununla yanaşı olaraq, hər halda biz deyə bilmərik ki, hər bir partiya təşkilatında tam sağlam, demokratik əhval-ruhiyyə vardır. Qruplaşma, ayrı-ayrı adamların bir-birinə simpatiyası, yaxud antipatiyası vardır. Belə hallar hər yerdə, burada sizin içərinizdə də vardır. Ona görə də demokratiya mütləq təmin edilməlidir. Partiyada demokratik prinsiplər kök salmalı, əsas prinsiplər kimi olmalıdır. Amma eyni zamanda, elə etmək lazımdır ki, ayrı-ayrı adamlar demokratiyadan istifadə edərək öz şəxsi məqsədlərinə nail olmasınlar. Buna yol vermək olmaz. Ona görə də bu işlərə çox diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

Güman edirəm ki, mənim bu sözlərim partiyamızın rayonlardakı bütün üzvlərinə, konfrans nümayəndələrinə də çatacaqdır, onlar mənim bu sözlərimdən özləri nəticə çıxaracaqlar və bizim yeni seçilən təşkilatları daha da sağlam, işgüzar, yüksək səviyyəli təşkilatlar edəcəklər.

Bizim partiyada gənclərin daha da çox yer alması barədə burada məsələ qaldırıldı. Partiyamız o qədər də yaşlı deyil. Bir-iki aydan sonra partiyamızın 7 yaşı tamam olacaqdır. Amma şübhəsiz ki, bu partiya yarananda onun sıralarına müxtəlif adamlar – yaşlı, orta, gənc nəsillərdən olan adamlar gəliblər. Bizim partiya yüksək intellektə, biliyə malik bir partiya olmalıdır. Biz bunu nəzərə alaraq istərdik ki, partiyanın təşkilatları, onun əsas rəhbər orqanları ziyalılardan, [320-321] alimlərdən, yüksək biliyə, mütəxəssis keyfiyyətinə malik olan adamlardan təşkil edilsin. Bu, tamamilə düzgün yoldur. Əlbəttə, belə keyfiyyətlər gənclərin çoxunda yoxdur. Gənclərin çoxunda istedad var. Biz bu istedadı istifadə etməliyik. Gənclərdə

işləmək həvəsi, enerji var, ancaq təcrübə azdır. Bizə təcrübə də, yüksək elmi bilik də lazımdır. Ancaq gənclərdə belə keyfiyyət yaşlı və orta nəsillərdə olduğu kimi deyildir.

Ona görə də bu dövr, partiyanın formalaşması dövrü tamamilə təbii keçibdir. Biz bu gün deyə bilərik ki, Azərbaycanda olan heç bir siyasi partiyada bu qədər yüksək intellektə malik adamlar – alimlər, professorlar, elmlər doktorları, akademiklər yoxdur. Hansısa bir partiyada orta hesabla iki-üç nəfər alim olanda deyirlər ki, bəli, bu partiyada bu qədər alim var. Amma bizim partiyanın elə təkə idarə heyətini, yaxud təşkilat rəhbərlərini götürün. Onların böyük əksəriyyəti dünyagörmüş, böyük təcrübə toplamış, yüksək biliyə, elmi potensiala, intellektə malik olan, ziyalı tərbiyəsi almış insanlardır. Bu, bizim partiyanın üstünlüyünü göstərir.

Partiyamızın əvvəldən bax, bu tərkibdə təşkil olunması tamamilə təbii bir hal idi. Bəli, hesab edirəm ki, bu, bizim partiyanın üstünlüyünü göstərir. Ancaq eyni zamanda heç bir şey yerində durmamalıdır. Partiya inkişaf edir, cəmiyyət inkişaf edir, nəsillər nəsilləri əvəz edir, yeni nəsil yaşlı nəslin yerinə gəlir. Bu, cəmiyyətin təbii inkişaf prosesidir. Biz partiyanızda bunu mütləq nəzərə almalıyıq.

Mən hesab edirəm ki, bizim partiyanızda yaşlı nəsil, orta nəsil də heç bir halda işdən kənarlaşdırılmamalıdır, işdə olmalıdır və onların fəaliyyəti qiymətləndirilməlidir. Ancaq gənclərə də yol vermək lazımdır. Gənclər və yaşlı nəsil problemi yeni bir problem deyildir. Hər bir cəmiyyətdə, o cümlədən keçmişdə bizim yaşadığımız cəmiyyətdə bu, ən aktual problemlərdən biri olubdur. Yəni bu, təkə bizim [321-322] partiyaya xas olan bir şey deyildir. Ümumiyyətlə, bizim ölkəmizdə, Azərbaycanda da bu gün bu problem var. Mən dəfələrlə demişəm ki, bizim dövlət orqanlarında, hakimiyyət orqanlarında – hökumətdə, icra orqanlarında gəncləri daha da cəsarətlə irəli çəkmək, gənclərə yol açmaq lazımdır. Gənclər Azərbaycanın gələcəyi olaraq bu gün təcrübələnməli, möhkəmlənməli və Azərbaycanı gələcəkdə inkişaf etdirməlidirlər. Bizim partiya bu prinsipi mütləq həyata keçirməlidir.

Burada dedilər ki, 21 faiz gənclərdir. Bu, şübhəsiz ki, azdır. Bəlkə bu fikir doğrudur ki, ola bilər, yerli təşkilatlarda rəhbər təşkilatların sayını artırırsınız ki, yaşlı nəsildən olan təcrübəli adamlar da rəhbər orqanlarda olsunlar və öz təcrübəsini gənclərə versinlər. Amma bu artımın hesabına mütləq gənclərin sayını artırmaq lazımdır. Beləliklə, gənclərin sayı 21 faiz olmasın, ola bilər, bir neçə faiz də artsın. Bunu etmək lazımdır.

Bunları deyərək mən eyni zamanda öz fikrimi deyirəm: partiyanın sədaqətli, namuslu, partiyanın təşkilində iştirak etmiş və bu gün yaşlı, yaxud da orta nəsildən olan üzvlərinə hörmət-ehtiramımı bildirirəm və hesab edirəm ki, partiyada bu əhval-ruhiyyəni yaratmaq lazımdır, gəncləri irəli çəkmək lazımdır. Ancaq gərək onlar özlərindən yaşlı olan insanlara hörmət etsinlər, xidmətlərini qiymətləndirsinlər, təcrübələrindən istifadə etsinlər. Yəni biz heç vaxt imkan verməməliyik ki, yaşlı nəsil, orta nəsil ilə gənc nəsil arasında ziddiyyət yaransın. Əksinə, gərək varislik prinsipi öz yerini tapsın.

Konfranslarda, şübhəsiz, imkan vermək lazımdır ki, insanlar nöqsanlar və çatışmazlıqlar haqqında daha çox danışsınlar. Burada iki istiqamət olmalıdır. Birinci, partiyadaxili problemlər haqqında ki, partiyanız daha da möhkəmlənsin, daha da inkişaf etsin. İkinci də ümumiyyətlə, respublikamızda, rayonda, şəhərdə gedən proseslər haqqında, vəziyyət, nailiyyətlər haqqında, eyni zamanda qüsurlar, çatışmazlıqlar haqqında. [322-323]

Son illər respublikamızda nailiyyətlər çoxdur və bunlar hamısı göz qabağındadır. Bunu hər bir şəhər, hər bir rayon üçün demək olar. Ancaq bununla bərabər, problemlər də çoxdur. Bu, keçid dövrünün problemləridir. Nöqsanlar, çatışmazlıqlar, mənfi hallar da çoxdur, qanunu pozanlar, qayda-qanuna riayət etməyənlər, hətta cinayət yoluna düşənlər, rüşvətخورluq edənlər, vəzifəsindən sui-istifadə edənlər də çoxdur, az deyildir.

Bizə müxalifətdə olan qüvvələr hər şeyi görürlər, amma inkar edirlər, bütün mənfi cəhətləri qabardırlar, beşqat da artırırırlar, bizim əleyhimizə təbliğat aparırlar. Ona görə də bizim partiyanın ideoloji işi, təbliğat işi çox güclü olmalıdır. Bugünkü iqtidarın gördüyü işləri kütləyə düzgün çatdırmaq, əldə etdiyi nailiyyətləri insanların bilməsi üçün onlara çatdırmaq, eyni zamanda çatışmazlıqları, naqis cəhətləri, qüsurları obyektiv təhlil etmək lazımdır.

Ancaq təəssüf ki, biz bəzən başqa cür, əcaib hallarla rastlaşırıq. Burada Zahid Qaralov tamamilə düzgün dedi ki, hətta bizim içərimizdə olan, bax, burada oturan adamların bəziləri deyirlər ki, «Azərbaycanda hər şey pisdir, hər şey bərhad haldadır». Bir-biri haqqında, nə təhər deyirlər, əks-material yığmaq, bir-biri haqqında ayrı-ayrı əsassız şayiələr yaymaq, filan, - bu, partiyanı gücləndirmir. Bu xəstəliyi konfranslar vaxtı və qurultaya qədər bizim partiyadan tamamilə çıxarmaq lazımdır.

Bilirsiniz, yenə də deyirəm, bizim partiya çox sağlam, güclü partiyadır. Amma içərisində artıq yüksək vəzifə, deputat statusu almış insanlar var ki, öz şəxsi məqsədlərinə görə onu da pisləyirlər, bunu da pisləyirlər, bəzən partiyanın adına, iqtidarın adına da nalayiq sözlər deyirlər. Bu yaramaz, qətiyyəyən yaramaz! Bir də qeyd edirəm, bizim partiya təşkilatlarında bütün danışıqlar, bütün müzakirələr tənqid, özünü tənqid, eyni zamanda həqiqi nöqsanları tənqid prinsipləri [323-324] əsasında getməlidir. Amma o nöqsanları şişirtmək, müxalifətlə səs-səsə vermək, çalışmaq ki, səsi müxalifətin səsindən də gur çıxsın, ona görə ki, bununla özünə diqqəti cəlb etsin, yaxud da bununla bir şeyə nail olsun – bunlar keçən şey

deyildir. Bu adamlara – bizim partiyada hansı səviyyədə olursa-olsun, lap partiyanın adı üzvüdür, yaxud partiyanın rəhbər orqanlarından, rəhbər icra orqanlarından – mən məsləhət görürəm ki, dövlətçiliyimizə, müstəqilliyimizə, gördüyümüz işlərə və partiyanın prinsiplərinə zidd olan hərəkətlərindən əl çəksinlər.

Beləliklə, bir də təkrar edirəm, partiya təşkilatlarında sağlam əhval-ruhiyyə, səmimi yoldaşlıq əhval-ruhiyyəsi yaratmaq lazımdır. Kim ki, bu partiyağa daxil olubdur, demək, partiyanın digər üzvləri ilə eyni fikirdə, eyni əqidədə olan, eyni yolla gedən adamdır. Münasibətlər səmimi olmalıdır. Mən bununla onu demək istəmirəm ki, «Sən mənim səhvimi bağışla, mən sənin səhvini bağışlayım, sən mənim günahımın üstünü açma, mən sənin günahının üstünü açmayım». Yox! Münasibətlər eyni zamanda prinsipial olmalıdır. Amma prinsipial münasibət o demək deyildir ki, bizim partiyanın bir üzvü başqa bir üzvü haqqında müxalifət qəzetində yalan şeylər yazsın. Sənin sözün var, partiyanın üzvüsən, gəl, partiyanın rəhbər orqanına yaz, rəhbər icra orqanına yaz. Mən deyə bilmərəm ki, bizim hakimiyyətdə olan hər bir vəzifəli şəxsimiz düzgün işləyir, onun səhvi yoxdur. Yaxud, partiyanın rəhbərliyində olan hər bir şəxs idealdır, - bu da yoxdur. Amma bunun yolu nədən ibarətdir? Yolu partiyağaxili sağlam əhval-ruhiyyə, sağlam münasibət, sağlam tənqid, sağlam özünütənqiddir. Sağlam, hansısa məqsədlər üçün yox. O cümlədən iqtidarla, hakimiyyət orqanları ilə əlaqədar sağlam münasibətlər olmalıdır.

Bu baxımdan mən hesab edirəm ki, bəzi təşkilatlarda ayrı-ayrı şəxslərin cürbəcür iddialarına və qanunsuz hərəkətlərinə [324-325] biz daha dözə bilmərik. Dözə bilmərik. Mən idarə heyətinə öz göstərişimi verirəm. Əlbəttə, hər şey ədalətli olmalıdır, ədalətsizliyə yol verilməməlidir. Bu təşkilatlarda belə partiya üzvləri haqqında ciddi qərarlar qəbul edilməlidir. Qərarlar qəbul olunmalıdır ki, bu da partiyayı təmizləmək üçün lazımdır. Heç kəs hansısa keçmiş xidmətindən sui-istifadə etməməlidir. Keçmişdə – partiya yaranarkən, partiyanın yaranma prosesində, bizim o ağır dövrümüzə partiyağa gələnlər, partiyanın təşkilatçıları, yaxud partiyanın təşkilində fəal iştirak eləyən adamlar hamısı sağ olsunlar. Mən onlara bir də təşəkkürümü bildirirəm. Ancaq onların heç birisi buna görə öz vəzifəsindən, keçmiş xidmətlərindən sui-istifadə etməməlidir. Kim sui-istifadə edirsə, keçmiş xidmətlərinə baxmayaraq, o adam öz cəzasını almalıdır, onun işlərinə bu günün səviyyəsindən qiymət verilməlidir.

Düzgür, bizim partiyanın yarandığı dövrdən yeddi il keçir. Bu, o qədər də az vaxt deyildir. Biz o dövrü heç vaxt unutmamalıyıq, çətin bir dövr olubdur. Amma iş də onda deyil ki, bu gün hər yerdə deyəsən ki, «Mən o partiyayı belə təşkil etdim, mən orada belə xidmət göstərdim». Bunlar hamısı olub keçdi. Kim nə xidmət göstəribsə, sağ olsun. Amma bu gün sən nə edirsən, bu gün nə iş görürsən? Bundan danışmaq lazımdır. Bu gün sənin hərəkətlərin, danışğın, çıxışların partiyanın hörmətini qaldırırsa, partiyayı möhkəmləndirirsə, iqtidarın hörmətini qaldırırsa, iqtidarı möhkəmləndirirsə, çox gözəl! Amma sən keçmişdəki xidmətlərinə görə bu gün belə, sabah başqa bir fikir söyləyəsən ki, həm iqtidara, həm də partiyağa zərərdir – biz belə şeylərə dözə bilmərik. Belə şeylərə dözə bilmərik və heç kəs də keçmiş xidmətlərindən sui-istifadə etməsin.

Partiyanın üzvləri, xüsusən rəhbər orqanlarda olan üzvlər fəal olmalıdırlar. Partiyanın parlamentdə olan üzvləri fəal olmalıdırlar. Ancaq təəssüf ki, mən bir qismində bu fəallığı [325-326] görmürəm. İndi biz demokratiya şəraitində yaşayırıq. Azərbaycanda demokratik cəmiyyət mövcuddur və formalaşır. Demokratik, hüquqi dövlət qurulur. Geniş mətbuat azadlığı verilib. Azərbaycanda söz, fikir azadlığı, vicdan azadlığı, bütün insan azadlıqları təmin olunubdur.

Təbiidir ki, belə bir şəraitdə iqtidara müxalif qüvvələr var. Təəssüf ki, Azərbaycanda bu müxalif qüvvələrin əksəriyyəti sağlam müxalifət deyildir. Bunların əksəriyyəti 88,89,90-cı illərdə Ermənistan tərəfindən Azərbaycana qarşı olan təcavüz, Qarabağın əldən getməsi, yaxud Moskvada sovet hakimiyyətinin Azərbaycana qarşı ədalətsiz qərarları, tədbirləri nəticəsində meydana gələn cəsarətli, vətəni, millətini sevən insanların içərisindən çıxmış adamlardır. Mən demək istəmirəm ki, o vaxt kimin nə cür xidməti olubdur. Amma indi üzdə olan müxalifətin fəaliyyətinə baxırsan, bunlar hamısı o vaxtlar tək cə Azərbaycanın milli mənafeələrini müdafiə etmək üçün yox, bu fürsətdən istifadə edib hakimiyyət əldə etmək – əsas bu fikirlə mübarizə aparırdılar. Ona görə də bunlar artıq on ildir ki, hakimiyyət xəstəliyi ilə yaşayırlar. Bu xəstəlik də keçmir. Bunun müalicəsini onda görürlər ki, hakimiyyətə gəlsinlər. Hakimiyyətə gəlməyə bir il imkanları oldu, ancaq hakimiyyəti saxlaya bilmədilər. Bundan sonra belə imkanları yoxdur. Ona görə yox ki, bu, bizim cəmiyyətdə mümkün deyildir. Cəmiyyətdə hər şey mümkündür. Ona görə yoxdur ki, bunlara etibar etməsən.

Belə bir qeyri-sağlam müxalifət indi iqtidara qarşı yalanlar, böhtanlar, uydurmalar – nələr yazmır, hansı sayıqları buraxmır! Buna qarşı nə etmək lazımdır? Bunları qadağan etmək yox. Nə qədər bu cür yalan, böhtan, şər, şəmatət, uydurma yazırlarsa, onlar o qədər də hörmətdən düşürlər və düşəcəklər.

Ancaq eyni zamanda bizim iqtidar nümayəndələri, partiyanın üzvləri, xüsusən partiyada yüksək vəzifə alanlar gərək fəal olsunlar. Amma mən belə görürəm ki, bəziləri [326-327] deputat olub, vəzifə alıbdır, durub kənardadır. Nə mübarizəyə qoşulub, nə müxalifətə cavab verib, nə onların yalanını, böhtanını ifşa edib, amma bəzən də onların dəyirmanına su tökür. Belələri də var. Ona görə də hesab edirəm ki, hər bir partiya üzvü Azərbaycanın dövlət siyasətinin, Azərbaycan prezidentinin siyasətinin həyata

keçirilməsində, müdafiə olunmasında, onun kütlə arasında, vətəndaşlar arasında düzgün təbliğ edilməsində mübariz insan, mübariz əsgər olmalıdır, kənar da durmamalıdır.

Belə tək-tük adamlar, xüsusən bəzi imtiyazlar, bəzi vəzifələr əldə edəndən sonra bizim partiyada, mənə elə gəlir ki, o qədər xeyir verməyəcəklər. Bəzən də elə düşünürlər, hesab edirlər ki, onların elə buraya qədər imiş ki, bu vəzifəni, imtiyazları alsınlar. Bundan sonra özünü mübarizəyə də salmaq istəmir, kiminləsə də, el arasında deyildi ki, pis olmaq istəməzlər.

Mən bu fikirləri bir daha sizə çatdıraraq hesab edirəm ki, bu fikirlər konfranslarda öz əksini tapmalıdır. Birinci növbədə sizin hər birinizdən, burada oturanlardan tələb edirəm ki, hərə öz prinsipial mövqeyini tutsun, öz prinsipial mövqeyini göstərsin. Azərbaycanın dövlətçiliyi naminə, Azərbaycanda gedən müsbət proseslərin inkişaf etməsi naminə öz prinsipial mövqeyi ilə sinəsini irəliyə versin, deməqoqluqla, orada-burada şayiə yaymaqla məşğul olmasın.

Mən müşahidə edirəm ki, bizim partiyanın içərisində müəyyən intriqalar da vardır, bir-birinə qısqanclıq, paxıllıq da vardır. Bunlar da var, - nəinki partiyanın yerli təşkilatlarında, hətta rəhbər orqanlarında da. Bunları aradan qaldırmaq lazımdır. Bunlar bizim partiya ziyan verir. Gərək hərə özü üçün nəticə çıxarsın. Bunlar nədən irəli gəlir? Bəzən həddindən çox ambisiya xəstəliyinə düşürlər. Hesab edirlər ki, onlar bundan da artıq olmalıdırlar. Bəzi adamlar isə fikirləşir ki, niyə başqası belədir, gərək mən belə olam. Mən təəccüb [327-328] edirəm, bəzən belə fikirlər gəlir ki, partiyanın içərisində ayrı-ayrı adamlar deyirlər ki, gələcəkdə bu kim olacaq, o kim olacaqdır. Bundan yuxarıda nə var? Bundan yuxarıda prezident var. Tutulan vəzifələrdən yuxarıda bircə prezident var. Prezident də öz yerindədir. Hələ uzun müddət də prezident öz yerində olacaqdır.

Bir var ki, müxalifətdə hakimiyyət xəstəliyinə düşən adamlar oturub-durub deyirlər ki, nə bilim, prezidentliyə vahid namizəd kim olsun, kim kiminlə birləşsin. Bir-biri ilə mübarizə, ədavət aparırlar. Bəzən qəzətlərə baxanda düşünürsən ki, bunlar hesab edirlər sabah prezident seçkiləri olacaqdır? Prezident seçkiləri 2003-cü ildə olacaqdır. Əgər onlar hazırlaşdırlarsa, qoy 2003-cü ilə hazırlaşsınlar. Amma bu prezident olacaq, o prezident olacaq – bunlar hamısı boş şeylərdir.

Bəli, Heydər Əliyev prezident kimi 2003-cü ilə qədər öz prezidentliyini edəcəkdir. 2003-cü ildə Azərbaycanın vətəndaşları, seçiciləri hesab etsələr ki, Heydər Əliyev yenə də beş il prezident olacaq, onda Heydər Əliyev olacaqdır. Buna heç kəsin şübhəsi olmasın. Kimsə deyir ki, Heydər Əliyevin yaşı çoxdur. Mən cərrahiyyə əməliyyatı keçirəndən sonra kimsə deyir ki, bəli, Heydər Əliyevin səhhəti belədir, elədir. Bilirsiniz, hər bir insan xəstələnmə bilər. Ola bilər, hər bir insanda belə ciddi cərrahiyyə əməliyyatı aparılsın. Yəqin hər bir insanın orqanizmindən asılıdır ki, xəstəliyi, əməliyyatı kim necə keçirir. Gözünüzün qabağındadır ki, əməliyyatdan bir ay sonra mən burada işə başladım. Gözünüzün qabağındadır ki, - mən bunu sizə demirəm, cəmiyyətə deyirəm, - fəal iş prosesindəyəm və bundan sonra da belə olacaqdır.

Ona görə də indi fikirləşsən ki, bu qabağa getdi, sabah nə olacaq, o birisi gün nə olacaq – buna hələ çox var. Olduqca çox var! O vaxta qədər kim bizim partiyamızdan həqiqətən nəinki sədaqət, nəinki vətənpərvərlik, nəinki Azərbaycanın müstəqilliyi yolunda xidmətlər göstərmək, eyni zamanda öz [328-329] səviyyəsi, işgüzarlığı, insani keyfiyyətləri ilə layiq olsa, şübhəsiz ki, o, Heydər Əliyevin işinin davamçısı kimi prezident seçiləcəkdir.

Şübhəsiz ki, mən Azərbaycan xalqının, millətinin, dövlətçiliyinin yolunda bu qədər zəhmət çəkərək, bu qədər ağır məsuliyyəti öz üzərimə götürərək arzu edirəm və istəyirəm ki, Azərbaycanın gələcək dövlət başçılarının da hamısı Heydər Əliyevin işinə sədaqətli, Yeni Azərbaycan Partiyasının işinə sədaqətli adamlar olsunlar. Ancaq bunun üçün hələ yetişmək lazımdır. Bunun üçün zaman lazımdır. Sadəcə, bunun üçün də hələ vaxt gəlib çatmayıbdır. Çünki Heydər Əliyev hələ çox işləyə bilər.

Bu mövzuya toxunduğuma görə bir məsələ haqqında da demək istəyirəm. Axır zamanlar, beş-altı aydır mətbuatda – müxalifət mətbuatında, başqa mətbuatda – mənim oğlum İlham Əliyev haqqında cürbəcür yazılar verirlər. Bəziləri hesab edirlər ki, o, Heydər Əliyevin işinin davamçısı olmalıdır. Bəziləri sübut etməyə çalışırlar ki, o, bu işə yaramır, bu, mümkün deyildir. Bəziləri də nəinki Azərbaycanda, dünyanın bəzi ölkələrində də fikir yaymaq istəyirlər ki, Heydər Əliyev oğlunu öz yerinə hazırlayır, guya ki, burada demokratiya, filan pozulur. Bunlar hamısı yalan fikirlər, yalan şayiələrdir.

Mən təəccüb edirəm ki, bizim partiyadan olan adamların, yaxud da partiya yaxın olan adamların bəziləri də bu mövzu ətrafında möhtəkliklə məşğuldurlar, bundan sui-istifadə edirlər, öz məqsədlərinə nail olmaq istəyirlər. Bəli, kimsə deyir ki, İlham Əliyev və filankəslər islahatçıdır, kimsə mühafizəkardır. İlham Əliyevin bu işlərdən xəbəri yoxdur. İlham Əliyev öz işləri ilə məşğuldur. Amma onun adını salıblar ortaya. Müxalifət nə üçün salıbdır – bu aydındır. Çünki müxalifət görür ki, İlham Əliyev həm biliyinə, həm iş təcrübəsinə, həm ağılna, həm də insani keyfiyyətlərinə görə Azərbaycanın siyasi səhnəsində görkəmli bir adamdır. Ona [329-330] görə də bu şayiələrlə əks fikir yaratmaq istəyirlər. Amma yarada bilməyəcəklər.

İlham Əliyev gənc, artıq siyasətlə, dövlət işi ilə məşğul olan Azərbaycan vətəndaşıdır. Onun çox böyük təhsili və böyük biliyi var. Eyni zamanda son beş-altı il içərisində də burada, Azərbaycanda çalışıbdir. Əvvəl də iş təcrübəsi vardı, Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutunda müəllimlik edibdir, bu, asan iş deyil, tələbələrə dərs veribdir. Diplomatlar hazırlayan institutda onun cəmi 23 yaşı var idi, elmlər namizədi dissertasiyası müdafiə etdi. Bundan sonrakı dövrdə, mənə görə institutdan çıxarılanda gedib üç il bizneslə

məşğul olub, o təcrübəni də toplayıbdır, iqtisadiyyatı da bilir. Son illərdə Dövlət Neft Şirkətində birinci vitse-prezident vəzifəsini apararaq Azərbaycanın neft siyasətinin, Azərbaycan dövlətinin yeni bir siyasətinin həyata keçirilməsinin fəal iştirakçısıdır, yəni onun həlledici fiqurlarından biridir. Xarici iqtisadi əlaqələrə rəhbərlik edir və beləliklə, Azərbaycan neftinin dünya nefti ilə birləşməsi və inteqrasiyası prosesləri sahəsində – müqavilələrin hazırlanması və həyata keçirilməsi sahəsində böyük təcrübə toplamış adamdır.

Bundan əlavə, onun üzərinə başqa vəzifə də düşüb – Milli Olimpiya Komitəsinin prezidentidir. İctimaiyyət də görür ki, Milli Olimpiya Komitəsi onun prezidentliyi zamanı çox fəaliyyət göstərir, beynəlxalq əlaqələr genişləniib, Azərbaycanda idmanın, bədən tərbiyəsinin inkişafında, gənclərin idmana qoşulmasında çox işlər götürülüb. İlham Əliyev Milli Məclisin deputatıdır. Görürsünüzmü, üzərinə nə qədər vəzifələr düşüb və oğlum olduğuna görə mən çox sevinirəm ki, bu vəzifələri də uğurla həyata keçirir.

Hər bir belə adamın, şübhəsiz ki, gələcəyi də ola bilər. Ancaq bu, onun özündən asılıdır. Heç kəs bunu süni surətdə edə bilməz, heç kəs də deyə bilməz ki, o, Heydər Əliyevin yerini tutacaq, ya tutmayacaqdır. Bunu gələcək göstərəcəkdir. [330-331]

Gələcəkdə də bunu cəmiyyət, vətəndaşlar deyəcəkdir, ayrı heç kəs deyə bilməz. İndi bu mövzunu, necə deyirlər, çeynəmək, hərənin bundan özü üçün, nə bilim, xalq qazanmaq, mənfəət götürmək istəməsi – bu, düz, mənə narahat edir. İlham Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının üzvüdür. O, artıq bir neçə dəfə öz siyasi çıxışları, gənclərlə görüşləri ilə Yeni Azərbaycan Partiyasında öz xidmətlərini göstərmişdir. Bu gün də göstərir, gələcəkdə də göstərəcəkdir. Yəni, Yeni Azərbaycan Partiyası sədrinin – Heydər Əliyevin yolu ilə gedir və bu yolla da gedəcəkdir. Buna heç kəsin şübhəsi olmasın. Amma, yenə də deyirəm, bu mövzunu fırlatmaq, yaxud da hansısa məqsədə nail olmaq – bunlar lazım deyildir. Mən məsləhət görmürəm.

O ki qaldı müxalifətə, bilirsiniz, - müxalifət öz işini nə cür istəyirsə, o cür görür. Mən onlara heç bir şey deyə bilmərəm. Hər halda onların yazıları, nə təhər deyirlər, fikirləri özləri üçündür. Ola bilər, onlar cəmiyyətin hansısa bir hissəsinə təsir edirlər. Amma bizim dövlətin işinə və apardığımız işlərə onlar heç bir təsir etmirlər və edə də bilməzlər.

Mən arzu edərdim ki, bu məsələdə aydınlıq olsun. Bir sözlə, Azərbaycanın prezidenti Heydər Əliyev, Yeni Azərbaycan Partiyasının sədri Heydər Əliyev uzun müddət bu vəzifələrdə olacaqdır və siz də, xalq da buna tamam arxayın ola bilərsiniz.

Bir çox məsələlər var ki, bizim Yeni Azərbaycan Partiyası bu barədə, yəni təbliğat işində çox aparıcı yer tutmalıdır. Bunlardan biri də Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin, Dağlıq Qarabağ probleminin sülh yolu ilə həll olunması məsələsidir.

Siz bilirsiniz, ictimaiyyət də, hamı da bilir ki, mən 1993-cü ildə Bakıya gəlib dağılmış Azərbaycanın rəhbərliyinə seçilməyə razılıq verərkən bildirdim ki, qarşımda nə qədər çətin vəzifələr var. Sizin çoxunuz şahidsiniz ki, buna görə də bu [331-332] ağır məsuliyyəti öz üzərimə götürmək istəmədim. Bir çoxunuz şahidsiniz ki, hələ Yeni Azərbaycan Partiyası yaranmamışdan neçə dəfə Naxçıvana gəldiniz, mənəmlə görüşdünüz. Çalışdınız təbliğ edəsiniz ki, mən Bakıya gəlmişəm, burada siyasi işlərlə məşğul olum. Mən bundan imtina etdim. Məktublar yazdınız, qəzetdə dərc etdirdiniz. Mən buna sadəcə, öz insani cavabımı verdim.

Mən sizə açıq deyirəm, Yeni Azərbaycan Partiyasının yaranmasının da o qədər təşəbbüskarı deyildim. Sadəcə, mən vəziyyəti gördüm, gördüm ki, bu partiyanın pərəstişkarları, mənim siyasətimə, şəxsiyyətimə hörmət edən adamlar – bunlar hansısa bir təşkilatda toplaşmaq istəyirlər. Mən də razılıq verdim ki, Yeni Azərbaycan Partiyası yaransın. O vaxt biz yazmamışdıq ki, Yeni Azərbaycan Partiyasını yaradırdıq ki, hakimiyyəti ələ keçirək. Yox. Götürün, proqrama baxın, - bizim proqramımızda bu yoxdur. Biz sadəcə yazdıq ki, Yeni Azərbaycan Partiyası Azərbaycanın ictimai-siyasi həyatında fəal iştirak edir, Azərbaycanın dövlətçiliyinin, müstəqilliyinin möhkəmlənməsi üçün çalışacaqdır.

Mən bunları niyə xatırladıram? Çünki o vaxt Azərbaycanda vəziyyət çox ağır idi. Kimsə, məsuliyyətsiz adam, əlbəttə ki, hakimiyyət yolunda mübarizə aparırdı, anlamırdı bunun məsuliyyəti nədən ibarətdir. Onların da aqibətini gördünüz.

Amma mən isə bildirdim ki, Azərbaycan keçmişdə nə idi, bu gün nədir, 85-86-cı illərdən sonra Azərbaycanın başına nə işlər gəlir. Hələ Qarabağ məsələsi meydana çıxmamışdan qabaq kommunist partiyanın rəhbərləri Azərbaycanı dağıtmaq istəyirdilər. Götürün, Qorbaçovun müşaviri, köməkçisi Çernyayevin bu günlərdə çapdan çıxmış xatirələrini oxuyun. Hələ 88-ci ildə Qorbaçovun Heydər Əliyevin məhv olması üçün hansı tədbirlər görməsini indi yazır, - o, gündə Qorbaçovun yanında olan adam idi. Bunu da etmək üçün Azərbaycanı dağıtmaq istəyirdilər. Mən bunu bildirdim. [332-333]

Sonra, Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və Dağlıq Qarabağ məsələsi. Təbiidir ki, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin qabağı vaxtında alınmalıydı. Almadılar, çünki burada, Azərbaycanda da xalqın başında duran adamlarda qeyrət-namus, bacarıq olmadı. Sovet hökumətinin başçıları da bunu istəmədilər, çünki Azərbaycanı dağıtmaq istəyirdilər.

Sonra gedən proseslər Azərbaycanda vəziyyəti tamamilə bərhad hala salmışdı. Belə bir vaxtda, 1993-cü ildə mən buraya gələrkən öz məsuliyyətimi hiss edirdim. Ona görə də gəlmək istəmədim. Ancaq eşidəndə ki, mənim doğma vətənim, mənim doğma torpağım dağılır, - uzun müddət bu vətənin, ölkənin inkişafına

xidmət etmiş bir adam kimi mən bilirəm ki, biz burada nələrlə etmişik və bu dağılır, - şübhəsiz ki, özümü qurban verməli oldum və gəldim, məsuliyyəti öz üzərimə götürdüm.

Məsuliyyəti öz üzərimə götürəndə bilirdim ki, ən ağır, ən çətin məsələ Dağlıq Qarabağ problemidir, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsidir. 1993-cü ildə ermənilər indi işğal olunmuş torpaqların əksəriyyətini zəbt etmişdilər. Ondan sonra da, 1993-cü ilin sentyabr ayına qədər işğal olunan torpaqların işğal edilməsi problemi əvvəlcədən həll olunmuşdu. Çünki Azərbaycanın daxilində o qədər qarmaqarışıqlıq var idi ki! Bir tərəfdən, bilirsiniz ki, 4 iyun hadisələri ilə əlaqədar Surət Hüseynov, - Azərbaycan torpaqlarının guya müdafiəsi belə bir yaramaz adama tapşırılmışdı, - çəkilməmişdi Gəncəyə. İqtidar onu məhv etmək üçün cəbhədən başqa bir hissəni oraya çəkmişdi. Cənubda «Talış-Muğan Respublikası»nı yaradan Ələkrəm Hübətov da ordunun böyük bir hissəsini aparmışdı. Belə bir vəziyyətdə, əlbəttə ki, torpaqlar işğal olunacaqdı, başqa cür ola bilməzdi.

Mən dünən televizora baxırdım. Məsələn, orada danışdırlar, yeddi il bundan öncə Ağdamın ən böyük, özü də ən mötəbər kəndlərindən biri 1992-ci il sentyabr ayının əvvəlində [333-334] işğal olunmuşdu. Həmin Gülablı kəndinin adamları o vaxt deyirdilər ki, bizim kəndin işğal edilməsi Ağdamın işğal olunması deməkdir. Bu, 1992-ci ildə idi. Şübhəsiz ki, Ağdamın bir hissəsi işğal olunmayıb, böyük bir hissəsi, şəhər işğal edilibdir. Bu artıq o vaxt həll olunmuş məsələ idi.

Ancaq mən məsuliyyəti üzərimə götürərək, ordumuzu, xalqımızı müəyyən qədər toplayaraq, ermənilərə müəyyən cavab verərək, işğal olunmuş torpaqların bir qismini geri qaytararaq başa düşürdüm ki, müharibəni aparmaq bundan sonra gərəksizdir. Ona görə sülh yaratdım, atəşi dayandırdım. Bunu kim necə istəyir qiymətləndirsin – Azərbaycanın beş ildən artıqdır ki, sülh şəraitində, tam sülh olmasa da, atəşkəs şəraitində yaşaması, xalqımızın beş il müddətində belə şəraitdə yaşaması ölkəmizdə əldə etdiyimiz nailiyyətlərin əsasını təşkil edir. Bunları geniş izah etmək lazımdır.

Biz indi sülh danışıqları aparırıq. Bu günlər mən həm Amerika prezidentinin nümayəndəsini, həm də Rusiyanın xarici işlər nazirini qəbul etmişəm. Əgər siz televiziya ilə baxmınsınızsa, yaxud da – qəzetlərdə dərc olunub-oxumusunuzsa, bilirsiniz ki, onlarla nə qədər kəskin danışmışam, onları nə qədər ciddi tənqid etmişəm, özü də faktla.

1992-ci ildə Minsk qrupu yaranandan indiyə qədər yeddi il keçibdir. Dünyada, nə təhər deyərlər, elə bir vasitə yoxdur ki, bu məsələnin sülh yolu ilə həll olunması üçün biz və şəxsən bilavasitə mən özüm bundan istifadə etməyək. Dünyanın ən böyük ölkələrinin prezidentləri ilə dəfələrlə görüşmüşəm, danışmışam, müzakirə etmişəm. Dünən mən Fransanın prezidenti cənab Jak Şirakdan məktub aldım, bu gün qəzetdə dərc olunubdur, televiziya verilməlidir.

Məsələn, mən bu məsələləri Fransanın həm keçmiş prezidenti ilə müzakirə edirdim, həm də Jak Şirak prezident seçildəndən sonra onunla müzakirə edirdim. Cəmi üç ildir, üç il müddətində bizim aramızda o qədər səmimi münasibət [334-335] yaranıb və mən bilirəm ki, o bu işə nə qədər kömək etmək istəyir. Yaxud da ki, Amerikanın prezidenti Bill Klinton bu işə nə qədər kömək etmək istəyir. Başqaları da həmçinin. Ancaq bu, çox ağır işdir, çox çətin məsələdir. Mən inanıram ki, biz bu münaqişəni sülh yolu ilə həll edəcəyik. Buna görə də mən Ermənistan prezidenti ilə birbaşa danışıqlara getdim. Mən həmin danışıqlardan sonra da, bu gün də deyirəm, - əgər müəyyən kompromislər olmasa, bu məsələni həll etmək mümkün olmayacaqdır. Hər iki tərəfdən kompromislər olmalıdır.

Müxalifət mətbuatı və sair yenə də yalanlar, şayiələr yazırlar. Çünki nə lazımdır? Hər şey əllərdən çıxıbdır, indi deyirlər ki, «Gəlin, Qarabağı azad etmək məsələsini qaldıraq». Qarabağı azad edənlər idinizsə, niyə siz onu əldən verdiniz? Həmin bu adamlar Dağlıq Qarabağın və Dağlıq Qarabağ ətrafındakı rayonların işğal olunmasının bilavasitə günahkarıdırlar. İndi deyirlər ki, «Gəlin, Dağlıq Qarabağı belə azad edək, elə azad edək» və sair.

Bu fikirlərimi çatdırıram ki, birincisi, siz mənim fikirlərimi bilavasitə biləsiniz – baxmayaraq ki, mən bunu televiziya, mətbuat vasitəsilə dəfələrlə bildirmişəm. İkincisi, ona görə ki, siz burada bu işlərin, necə deyərlər, təbliğatçısı olarsınız, kənarda durmayasınız ki, elə Heydər Əliyev bu işləri aparır, mənim nə işim var.

Mən ətrafımda olan ən yüksək vəzifəli şəxslərlə bu yaxınlarda, Ermənistan prezidenti ilə görüşümdən sonra söhbət zamanı təəccüb etdim. Onlar, məsələn, vaxtilə əsas götürdüyümüz prinsiplərin mahiyyətini dərinləndirib bilmirlər. Məsələn, biz Lissabonda böyük nailiyyət əldə etdik, münaqişənin sülh yolu ilə həll olunmasının prinsipləri ilk dəfə müəyyən olundu. Siz bunları bilirsiniz. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün bərpa olunması, işğal edilmiş torpaqların azad olunması, vətəndaşlarımızın öz doğma yerlərinə qayıtması, Dağlıq Qa[335-336]rabağa yüksək dərəcəli özünüidarə statusu verilməsi və Dağlıq Qarabağın əhalisinin təhlükəsizliyinin təmin olunması.

Biz ilk dəfə idi ki, ATƏT-in 53 üzvünün – təkcə Ermənistan buna müxalif oldu – bu prinsipləri qəbul etməsinə nail olduq. Ancaq üç ildə biz bu prinsipləri həyata keçirə bilmədik. Həyata keçirə bilməməyimizin səbəbləri də məlumdur. Çünki Ermənistan bu prinsipləri qəbul etmir. Amma mən bu yaxınlarda soruşanda ki, siz bu prinsiplərin mahiyyətinə varmınsınız, bu nədir? Gördüm ki, bunu dərinləndirib bilmirlər.

Yaxud, keçən ilin noyabrında ATƏT-in Minsk qrupu Rusiyanın təşəbbüsü ilə bizə «ümumi dövlət» formulu veribdir. Biz bundan imtina etmişik. Siz bilirsiniz, Rusiyanın xarici işlər naziri və Amerika Birləşmiş Ştatları prezidentinin nümayəndəsi ilə bu günlərdəki görüşlərimdə mən bu barədə fikirlərimi dedim ki, biz bunu qəbul etmirik. Amma Ermənistan bunu qəbul edib. Hətta Amerikanın Konqresi vasitəsilə bizə təsir göstərmək istəyiblər ki, nə üçün Azərbaycan bunu qəbul etmir.

Amma yenə deyirəm, mənim ətrafımda olan adamlarla bu yaxınlarda olan söhbətimdə gördüm ki, «ümumi dövlət» prinsipi nədir, biz bunu niyə qəbul etmirik, qəbul etsək nə olacaq – çoxları bunu bilmir. Mən həmin hadisəni müşahidə edəndən sonra fikirləşdim ki, görəsən, mənim partiyamın üzvləri bu məsələlərlə dərinlən məşğul olurlarmı, bunları bilirlərimi, öz mövqelərini müəyyən ediblərimi, lazımı iş aparırlarmı, yoxsa yox.

Beləliklə, gərək partiya bütün sahələrdə bizim bugünkü dövlətçiliyin mövqelərini xalqa düzgün çatdıran, izah, təbliğ edən qüvvə olsun. Bunların içərisində də xüsusən, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi yolları və bu barədə Azərbaycan iqtidarının, dövlətinin gördüyü işlər və əldə etdiyi nəticələr gərək təbliğ olunsun.

Mən bilirəm ki, insanların əksəriyyəti bunu ümumiyyətlə, bilir və bizim gördüyümüz işlərə inanır. Mən bunu bilirəm, [336-337] hiss edirəm. Əgər mən bunu hiss etməsəm, bu cür cəsarətli siyasət aparmaram. Ancaq eyni zamanda, təkcə o deyildir ki, mən deyirəm, kütlə bunu eşidir, qəbul edir. Bəs bizim təbliğatçılarımız, partiyamız, dövlət nümayəndələrimiz? Xahiş edirəm, bu məsələləri nəzərə alınız.

Başqa məsələlər də var, ancaq görürəm ki, vaxt çox gecdir. Hesab edirəm ki, bu gün müzakirə etdiyimiz mövzular konfranslarda işgüzar, səmərəli müzakirələr aparmaq üçün yaxşı imkanlar yaradır. Əmin olduğumu bildirmək istəyirəm ki, siz bunlardan səmərəli istifadə edəcəksiniz.

Konfransların keçirilməsi, müxtəlif işçi qruplarının fəaliyyəti haqqında Əli Nağıyev burada məlumat verdi. Hesab edirəm ki, bu işlərin hamısı düzgün istiqamətdə gedir. Ancaq hesab edirəm ki, bilavasitə konfransların aparılması prosesinə rəhbərlik diqqət mərkəzində olmalıdır. Qurultaya hazırlıq işində bir çox məsələlər vardır. Onların bir hissəsi, demək olar ki, ən vacib hissəsi budur. Rəhbərlik barəsində düşünmək lazımdır. Deyirsiniz ki, ümumən, təşkilat komitəsi, idarə heyəti, əlavə olaraq partiyanın aparatı da, yəni böyük bir kollektiv bu işlə məşğuldur. Amma ola bilər, bu kollektivin içərisində xüsusi, az tərkibli işçi qrupu, bu məsələyə, yəni konfransların keçirilməsinə gündəlik rəhbərlik etmək üçün – konfransları nə vaxt keçirmək, kimin hara getməsinə təmin etmək və hansı rayonda vəziyyət necədir, onu daha da obyektiv qiymətləndirmək üçün – kollegial bir orqan yaradılsın. Yəqin ki, bu barədə siz də düşünürsünüz, mən də düşünürəm. Sabah, yaxud birinci gün fikirləşib bunu müəyyən edirik. Mənə belə gəlir ki, bu, işin daha da dinamik getməsinə təmin edəcək və konfransların gedişinə yaxşı nəzarət edəcəkdir.

Dediniz ki, 50, yaxud 51 təşkilatda konfrans qalır. Siz, Əli Nağıyev, təşkilat komitəsinin üzvləri – hamınız birinci gündə birliktə fikirləşin və bir qrafik hazırlayın ki, hansı rayonlarda konfranslar nə vaxt keçiriləcəkdir. Əvvəlcədən [337-338] müəyyən edin ki, bizim partiyanın rəhbər vəzifəli şəxslərindən kim hansı konfransda iştirak edəcəkdir. Bunları mənə də məruzə edin ki, mən də bilim. Ola bilər, əgər imkan olsa, vaxt tapıb konfransların birində, yaxud ikisində mən də iştirak edə bilərəm. Siz bu işləri də görün və birinci gün bu barədə mənə məlumat verin.

Mən bir daha bildirmək istəyirəm ki, bizim Yeni Azərbaycan Partiyası öz qurultayına yüksək səviyyədə gələcəkdir. Mən buna inanıram. Yəqin ki, bu konfranslar sentyabrda və oktyabrın ortasınadək keçiriləcəkdir. Mənə elə gəlir ki, biz qarşıda duran 10 gün içərisində qurultayın gününü təyin etməliyik. Qurultayın keçiriləcəyi günə əsasən də bu konfransların qrafikini müəyyənləşdirməliyik. Siz bunu da fikirləşin, mən də fikirləşərəm, müəyyən edirik. [338]

**YUNANISTAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ ZATİ-ALİLƏRİ CƏNAB
KONSTANTİNOS STEFANOPULOSA**

Afinada baş vermiş zəlzələ nəticəsində çoxsaylı insan tələfatı və dağıntı barədə xəbər məni çox kədərləndirdi.

Bu faciə ilə əlaqədar sizə, həlak olanların qohumlarına və yaxın adamlarına dərin hüznə başsağlığı verir, yaralananların və xəsərət alanların tezliklə sağalmasını arzu edirəm.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 8 sentyabr 1999-cu il [339]

BMT-nin QAÇQINLAR ÜZRƏ ALİ KOMİSSARI XANIM SADAKO OQATA İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

9 sentyabr 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Hörmətli xanım Sadako Oqata! Mən Sizə Azərbaycana gəldiyinizə görə çox sağ olun deyirəm. Sizi səmimi-qəlbdən salamlayıram.

Gənc müstəqil dövlət kimi Azərbaycanın problemləri çoxdur. Bu problemlərin də bir çoxunun həll olunması Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əlaqədardır. Məlumdur ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı dünyanın bütün dövlətlərinin təşkilatıdır. Ona görə də hər bir dövlətin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əlaqələri və əməkdaşlığı var. Amma müstəqilliyini son zamanlarda əldə etmiş gənc dövlətlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatı ilə əməkdaşlığa ehtiyacı daha da artıqdır. Bunların içərisində isə o ölkələrdə ki münafiqələr, qaçqınlar var, çox çətin problemlər var, onlar Birləşmiş Millətlər Təşkilatının köməyinə daha da möhtacdırlar.

Siz Birləşmiş Millətlər Təşkilatının qaçqınlar üzrə ali komissarı kimi, Azərbaycanda olan vəziyyəti yəqin ki, yaxşı bilirsiniz. Güman edirəm ki, siz son iki gün ərzində burada olduğunuz zaman bu məsələlərlə daha da yaxından tanış olursunuz. Ona görə də mən sizin Azərbaycana gəlməyinizə xüsusi əhəmiyyət verirəm. Sizin Qafqaza səfəriniz, xüsusən Azərbaycana olan ziyarətiniz bizim üçün çox vacib, çox əhəmiyyətlidir. Buyurun, sizi dinləyirəm. [340-341]

S a d a k o O q a t a: Cənab prezident, Azərbaycanı ziyarət etmək bizim üçün həm xoş, həm də şərəflidir. Bizi qəbul etdiyinizə və göstərilən qonaqpərvərliyə görə Sizə minnətdaram. Sizə xüsusilə minnətdarlığımızı bildirmək istəyirəm ki, altı ay bundan əvvəl mənim burada olan nümayəndələrimi qəbul etmisiniz. Buna görə onlar Sizə çox minnətdardırlar.

Biz dünən Sizin Baş nazirin müavini tərəfindən müşayiət olunmuşuq və Azərbaycanın bir sıra bölgələrini ziyarət etmişik. Qaçqınlar yaşayan Biləsuvar, Horadizdə olmuşuq.

Mənim başçılıq etdiyim ofis BMT-də qaçqınlar və ölkə daxilində didərgin düşmüş şəxslərlə məşğuldur. Çox təəssüf ki, dünyanın bu hissəsində də həmin insanlara rast gəlmək olur. Əlbəttə, Qafqaz regionunda, xüsusən Azərbaycanda insanların yerlərindən didərgin düşməsi problemi çox yaxşı dərk edirik. Bu şəxslərin problemlərinin yüngülləşdirilməsi üçün hökumətin göstərdiyi səylərə görə Sizə minnətdarlığımızı bildirmək istəyirik.

Məlumdur ki, bütün bu şəxslər münafiqənin qurbanlarıdır və ona görə də Dağlıq Qarabağ probleminin həll olunması sahəsindəki şəxsi təşəbbüsünüzdə görə Sizə minnətdarlığımızı bildirirəm. Bir şeyi dəqiq deyə bilərəm ki, qaçqınlar və yerlərindən didərgin düşmüş şəxslər həqiqətən evlərinə dönmək istəyirlər. Ona görə də minnətdar olardım ki, bütün bu məsələləri müzakirə edərkən siyasi problemlərin həllində onların da maraqlarını nəzərə alalım. Eyni zamanda, biz onların problemlərinin yüngülləşməsi, həll olunması üçün Sizin hökumətin üzvləri ilə birlikdə səylər göstəririk.

Dünən mənim söhbət etdiyim insanların hamısı öz evlərinə dönmək istəyir. Bu baxımdan, məsələnin həllinin mümkün yolları haqqında Sizin fikirlərinizi bilmək istərdik. Biz isə, öz növbəmizdə, Sizə yardım etməyə hazırıq.

H e y d ə r Ə l i y e v: Siz yəqin ki, burada olduğunuz zaman, respublikanın vəziyyəti ilə tanış olduğunuz müddətdə [341-342] bilirsiniz ki, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münafiqəsi ölkəmiz, xalqımız, dövlətimiz üçün əsas, həlledici bir problemdir. Ermənistanın Azərbaycana torpaq iddiası ilə etdiyi hərbi təcavüz və bunun əsasında yaranmış Dağlıq Qarabağ problemi, sonra isə Ermənistan–Azərbaycan hərbi münafiqəsi artıq 12 ildir Azərbaycanı çox ağır vəziyyətə salıbdir.

Bu dövrdə çox şeylər olub, amma nəticə nədən ibarətdir? Nəticə də ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın suverenliyi, ərazi bütövlüyü pozulub, ərazisinin 20 faizi Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunub, işğal edilmiş ərazilərdən bir milyona qədər insan yerindən-yurdundan didərgin düşübdür. İşğal olunmuş ərazilərdə 700-dən artıq yaşayış məntəqəsi dağıdılıb, orada olan bütün əmlak dağıdılıb, Azərbaycana həddindən artıq ziyan dəyibdir.

Azərbaycana Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüz edilib, ancaq Ermənistan Dünya Birliyi, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən təcavüzkar kimi tanınmayıbdır. Həmişə çalışıblar ki, bu problemi Azərbaycanın daxili problemi kimi qiymətləndirsinlər. Təbiidir, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkib hissəsidir. Əgər Dağlıq Qarabağ ilə Azərbaycan arasında hərbi münafiqə olsaydı, bu, Azərbaycanın daxili problemi idi. Amma münafiqə birinci gündən Dağlıq Qarabağla yox, Ermənistanla Azərbaycan arasında başlayıbdır. Münafiqənin əsası Azərbaycanın tərkib hissəsi olan Dağlıq Qarabağı özünə birləşdirmək haqqında Ermənistanın qəbul etdiyi qərar və bunun nəticəsində həyata keçirdiyi hərbi əməliyyatlar olubdur.

Ona görə də biz hesab edirik ki, Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi dünyada olan bütün münaqişələrdən buna görə fərqlidir. Təəssüf ki, böyük dövlətlər, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı tərəfindən bu məsələyə ədalətli münasibət göstərilməyib, bu münaqişənin mahiyyəti düzgün [342-343] müəyyən edilməyibdir. Bütün bunların nəticəsində də Ermənistan silahlı qüvvələrinin qarşısı heç bir tərəfdən alınmadığına görə və şübhəsiz ki, Azərbaycan dövlətinin də bir çox günahlarına görə Azərbaycan ərazisinin böyük bir qismi işğal olunubdur.

Əgər Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın daxilində muxtar vilayət olduğu halda, Azərbaycanla münaqişəni başlayanda ona heç bir dövlət kömək etməsəydi, onun arxasında Ermənistan kimi dövlət durmasaydı, biz münaqişəni özümüz həll edəcəkdik.

Dağlıq Qarabağda hələ 1988-ci ildə etnik təmizləmə aparılıb və oradakı bütün azərbaycanlılar çıxarılibdir. Bunu ermənilər ediblər. Azərbaycan dövlətinin daxilində ermənilər muxtar bir vilayətdə ölkənin əsas milləti olan azərbaycanlıları oradan çıxarıblar. Bu problemi Azərbaycan özü həll edə, öz hüquqlarını müdafiə edə bilərdi. Ancaq Ermənistan bu işə qarışmasaydı, Ermənistan bu işə qarışandan sonra, - yəni təcavüzü Ermənistan başlayıbdır, - əlbəttə, Ermənistan, Dağlıq Qarabağ qüvvələri və Ermənistanın arxasında duran, ona dəstək verən, kömək edən başqa qüvvələr hamısı birlikdə Azərbaycanın nəinki Dağlıq Qarabağ vilayətini, həm də onun ətrafındakı yeddi böyük rayonunu işğal edib və orada yaşayan sırf azərbaycanlıları öz yerlərindən-yurdlarından didərgin salıblar.

Təəssüflər olsun ki, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı bu məsələyə biganə qalıbdır. Doğrudur, BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ yox, Laçın, Şuşa, Kəlbəcər və sonra digər rayonları işğal olunarkən bir neçə qətnamə çıxarıbdır. O qətnamələrdə tələb ediblər ki, işğal olunmuş torpaqlar işğalçı qüvvələrdən azad edilsin. Amma Ermənistan nəinki buna əməl etməyib, bu qətnamələrə heç məhəl də qoymayıbdır. BMT-nin Təhlükəsizlik Şurası yenə buna biganə qalıbdır. [343-344]

Beləliklə, dediyim kimi, Azərbaycanda bir milyona qədər qaçqın yaranıbdır. Ona görə mən sizə deyirəm ki, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsi və bunun nəticəsində Azərbaycanda yaranmış qaçqınlar, əlbəttə ki, bütün başqa yerlərdəkindən fərqlidir. Bu, bizə keçmişdən qalmış mirasdır. Bizim üzərimizə indi məsuliyyət düşür ki, bu münaqişəni həll edək, Azərbaycanın ərazi bütövlüyünü bərpa edək, işğal olunmuş torpaqlarımızı azad edək. Siz gördüyünüz həmin o insanları – hansılar ki, yerlərinə qayıtmaq istəyirlər, - öz yerinə-yurduna, evinə qaytararaq.

Bu barədə Azərbaycanın siyasəti yenə də çox doğru-düzgün siyasətdir. Yəni biz birinci növbədə məsələnin sülh yolu ilə həll olunması fikrini irəli sürdük. Mühəribəni dayandırdıq və beş ildən artıqdır ki, atəşkəs rejimi şəraitində yaşayırıq. Baxmayaraq ki, 6–7 ildir qaçqınlar sizin gördüyünüz həmin düşərgələrdə, çadırlarda yaşayırlar.

1994-cü ilin may ayından indiyə qədər məsələnin sülh yolu ilə həll olunması üçün danışıqlar aparırıq. Bu müddətdə çox iş görmüşük, böyük məsafə qət olunubdur. Xüsusən ATƏT-in Minsk qrupu və ona həmsədrlik edən Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa çox səylər qoyublar. Məsələn, 1996-cı ildə ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündə Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsinin həll olunması üçün əldə edilmiş sənəd bizi məsələnin sülh yolu ilə həllinə xeyli yaxınlaşdırdı. Ancaq Ermənistan tərəfi ATƏT-in zirvə görüşündə qəbul olunmuş sənəddən imtina etdi, o şərtləri qəbul etmədi. Ona görə də bundan sonra vəziyyət yenə gərginləşdi. Keçən ilin noyabr ayında ATƏT-in Minsk qrupunun işçi qrupu bizə yeni bir variant təqdim edibdir ki, məsələnin həlli üçün «ümumi dövlət» formulunu qəbul etmək lazımdır. Biz bunu qəbul edə bilmərik. Bunu qəbul etmək Dağlıq Qarabağa müstəqillik vermək deməkdir. Bunu qəbul etmək Azərbaycanın ərazisində ikinci erməni dövləti yaratmaq deməkdir. [344-345] Şübhəsiz ki, biz bu ədalətsizliyə razı ola bilmərik. Vəziyyət bundan ibarətdir.

Siz gördüyünüz insanlar çox ağır vəziyyətdə yaşayırlar. Siz bir, ya iki düşərgədə olmusunuz. Azərbaycanın ərazisində onlarca belə düşərgə var. Hörmətli xanım, bilirəm, siz bu işlərlə çox illərdir məşğul olursunuz. Təbiidir ki, siz başqa ölkələrdə də qaçqınlar görmüsünüz, onların yaşadığı şəraiti görmüsünüz. Ancaq Azərbaycan qaçqınları kimi dəhşətli vəziyyətdə yaşayanlar inanmıram ki, dünyanın başqa bir yerində var. Bizim də, siz gördüyünüz həmin qaçqınların, köçkünlərin də bir məqsədi var: işğal edilmiş torpaqların azad olunması, onların öz yerlərinə qayıtması.

Mənə söylədilər ki, siz Füzuli rayonunun işğaldan azad edilmiş bir hissəsində olmusunuz. Orada Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Dünya Bankının yardımı ilə bəzi bərpa işləri aparılıb, onları da görmüsünüz. Amma eyni zamanda orada dağıdılmış evləri də görmüsünüz, elədimi? Siz bunları balaca bir dairədə görmüsünüz. Təsəvvür edin ki, Azərbaycan ərazisinin 20 faizində bütün evlər, xəstəxanalar da, məktəblər də, kitabxanalar da, mədəniyyət sarayları da – hamısı belə dağıdılibdir. Amma təəssüflər olsun ki, dünya ictimaiyyəti, o cümlədən Birləşmiş Millətlər Təşkilatı bu cür barbarlığa, vandalizmə lazımi qədər fikir vermir. Mən niyə belə kəskin deyirəm? Çünki həmişə bizimlə danışanda Ermənistanla Azərbaycanın vəziyyətini eyni səviyyədə tuturlar. Hesab edirlər ki, münaqişə var, günahkar hər iki tərəfdir, gedin münaqişəni həll edin. Ancaq hansı tərəf nə zərər çəkibdir – bunu nəzərə alan yoxdur.

Bu sözləri ki, sizə deyirəm, mənim qəlbimdə acı hissiyyatlar var. Sizə deyirəm biləsiniz ki, biz nə kimi çətin bir dövr yaşayırıq.

Ancaq bunlarla yanaşı, biz ümidimizi itirməmişik, biz nikbinik. Hesab edirik ki, məsələni həll etmək mümkündür və [345-346] bunun üçün də çalışırıq. Çalışırıq ki, məsələ sülh yolu ilə həll olunsun. Azərbaycan müharibənin, döyüşlərin yenidən başlanmasının əleyhinədir, bunun tərəfdarı deyildir. Baxmayaraq ki, buna əsasımız var, çünki bizim torpaqlarımız işğal olunubdur. Ancaq biz məsələni sülh yolu ilə həll etmək istəyirik.

Güman edirəm ki, əgər Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, ATƏT, onun Minsk qrupu, Dünya Birliyindəki başqa təsirli qüvvələr bu münaqişənin həllinə kömək etsələr, biz bunu həll edə bilərik.

Ancaq bir dəqiqəlik nəzərə alaq ki, biz bu gün bunun həll olunması haqqında hansısa qərar qəbul etdik. Təsəvvür edirsinizmi, onun həyata keçirilməsi üçün nə qədər vaxt lazımdır? Bəzi adamlar belə düşünür ki, bu gün qərar qəbul olunacaq, sabah qaçqınlar öz yerlərinə qayıdacaqlar. Bu, sadəcə, məsələyə səthi münasibətdir. Bizim qarşımızda duran birinci məsələ problemin sülh yolu ilə həll olunması, işğal olunmuş torpaqların azad edilməsi, ondan sonra o torpaqlarda yaşayış üçün imkan yaradılması, yəni oraların bərpası, sonra isə insanların oraya köçüb yaşamasıdır. Yenə də deyirəm, siz Füzulidə olduğunuz zaman bu prosesi gördünüz. O, sadəcə, Azərbaycan ərazisinin kiçik bir hissəsidir.

Ona görə də, şübhəsiz ki, biz əsas məsələnin həllinə nail olmalıyıq. Bundan sonra – ikinci mərhələdə də yardıma çox böyük ehtiyacımız olacaqdır. Amma indi, hələ ki, heç bir məsələ həll olunmayıb, demək, o insanlara yardım etmək lazımdır. Biz indiyə qədər humanitar yardım almışıq. Bunlara görə sizə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatına təşəkkür edirəm. Ancaq təəssüflər olsun, bəzən səslər gəlir ki, humanitar yardımlar azaldınsın, yaxud kəsilsin. Bəs bu insanlar necə yaşasınlar?

Mən hesab edirəm ki, bütün bunlara görə siz Azərbaycanı ziyarət edərək, bundan sonra da həm məsələnin sülh yolu ilə [346-347] həlli barəsində, həm də bu insanların yaşayışını müəyyən qədər normal səviyyədə saxlamaq üçün humanitar yardım göstərilməsi işində bizə kömək edəcəksiniz.

S a d a k o O q a t a: Cənab prezident, çox sağ olun ki, bu problemin tarixi haqqında məlumat verdiniz, məsələnin perspektivləri barədə fikirlərinizi bölüsdünüz. Mən Sizin bütün hisslərinizi tam anlayıram.

Məlum olduğu kimi, biz Azərbaycana yardımı 1992-ci ildən başlamışıq. Elə bu zaman Ermənistana da yardım göstərməyə başlamışıq. Məlum olduğu kimi, Ermənistanda da qaçqınlar var. Onların sayı təxminən 250 mindir. Onlar Azərbaycandan Ermənistana qaçmış ermənilərdir. Eyni zamanda Azərbaycanda Ermənistandan qovulmuş 300 minə qədər azərbaycanlı var. Münaqişə davam etdikcə Dağlıq Qarabağdan və onun ətrafından 600 min adam da onlara əlavə olunmuşdur. Gördüyünüz kimi, bunlar çox böyük rəqəmlərdir. Biz əlimizdən gələni edirik ki, qaçqınlara yardım göstərək və bunun öhdəsindən gələk.

Mən tam anlayıram ki, təklidə bütün bu problemlərin öhdəsindən gəlməyə qadir deyiləm. Çünki qaçqınlar problemindən əlavə, burada hərbi, siyasi problemlər də var və ümumiyyətlə bu, kompleks bir problemdir. Bizim edə biləcəyimiz və indiyədək etdiyimiz bu insanlara müəyyən qədər yardım göstərmək, onların vəziyyətini yaxşılaşdırmağa çalışmaqdır. Lakin bütün bunlar hamısı müvəqqəti addımlardır. Eyni zamanda biz ümidlə yaşayırıq ki, bütün siyasi və hərbi problemlər münaqişəyə qatılmış ölkələrin liderləri tərəfindən həll olunacaqdır. Bu baxımdan Sizin tutduğunuz mövqeyə böyük hörmətim var. Baxmayaraq ki, bütün çətinliklərlə üzləşirsiniz, amma yenə də çalışırsınız ki, məsələni sülh yolu ilə həll edəsiniz.

Əlbəttə, dağıntıların çox böyük olduğunu mən əvvəl də eşitmişdim. Lakin Füzuli rayonuna getdikdən və oradakı [347-348] dağıntıları öz gözümlə gördükdən sonra bunların nə dərəcədə nəhəng olduğunu təsəvvür edə bildim. İndi anlayıram ki, bunların bərpası, reabilitasiyası çox böyük və gərgin zəhmət tələb edəcəkdir. Lakin deməliyəm ki, əgər siyasi çətinliklər aradan götürülsə və insanların yenidən öz yerlərinə dönməsi üçün təhlükəsizlik təminatı verilsə, biz yenə yardım göstərməyə hazır olduğumuzu bildirəcəyik. Zənnimcə, bizim elə bir imkanımız olacaq ki, bütün bu problemləri hansı yollarla həll etmək, hansı üsullardan istifadə etmək üçün bir daha görüşək.

Siyasi baxımdan bütün problemlər həll edildikdən və razılıq əldə olunduqdan sonra Siz təhlükəsizliyi necə təmin etmək fikrindəsiniz? Bütün bu problemlər həll olunana qədər biz Azərbaycanda qalmaqda və yardım göstərməkdə davam edəcəyik. Qaçqınlara və ölkə daxilində yerlərindən didərgin düşmüş insanlara bizim humanitar yardımımıza gəldikdə isə, böyük səbirsizliklə danışıqların başa çatmasını gözləyirik. İndiyədək biz Azərbaycanda qaçqınlara və məcburi köçkünlərə yardım göstərməkdən ötrü 41 milyon ABŞ dolları ayırmışıq, 10 milyon dollar da onlara sığınacaq təmin etməkdən ötrü verilmişdir. Başa düşürəm ki, bu, bəlkə də qənaətbəxş rəqəm deyil, onların bütün problemlərini həll etmir. Lakin hər halda, biz bunu etmişik. Eyni zamanda çalışmışıq ki, onların özlərini dolandırması üçün iş yerləri ilə təmin edək. Bu sahədə xüsusilə Baş nazirin müavini cənab Həsənova minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm, - o da bu istiqamətdə çalışır.

Deməliyəm ki, belə vəziyyət həmişəlik davam edə bilməz. Biz yerlərdən didərgin düşmüş insanların problemlərini tamamilə həll edə bilmərik. Ona görə də bu problemin siyasi cəhətdən həll olunması sahəsində Sizin göstərdiyiniz səyləri, təşəbbüsünüzü xüsusi qiymətləndirir və bu yolda Sizə hər cür uğur arzulayıram. [348-349]

H e y d ər Ə l i y e v: Sizin sözlərinizə, tövsiyələrinizə görə və xüsusən Azərbaycandakı qaçqınların, köçkünlərin həyatını müəyyən qədər yaxşılaşdırmaq üçün göstərdiyiniz yardımlara görə təşəkkür edirəm. Təbii ki, bu yardımlar çox azdır. Amma nə edək, bundan artıq edə bilmirsiniz. Biz arzu edərdik ki, daha da çox olsun.

Biz bütün bu çətinliklərə dözmüşük və dözəcəyik. Amma bir daha sizə müraciət edirəm ki, Azərbaycana diqqətinizi daha da artırın. Əgər mümkünsə, yardımınızı daha da artırın. Münaqişənin həll olunması isə, başa düşürəm, bunun çoxu bizim üzərimizə düşür. Amma hər halda, sizinlə bizim aramızda bundan sonra görüləsi işlər çoxdur. Hesab edirəm ki, biz bundan sonra daha da səmərəli əməkdaşlıq edəcəyik. [349]

AZƏRBAYCANIN YƏHUDİ İCMASINA

Əziz həmvətənlər!

Sizi dünya yəhudilərinin ən qədim bayramlarından olan Roş-ha-şana – Yeni il münasibətilə ürəkdən təbrik edir, bu əziz gündə hamınıza xoşbəxtlik, cansağlığı arzularımı yetirirəm.

Tarixən müxtəlif xalqların, milli azlıqların mehriban ailə kimi yaşadıkları Azərbaycan bu gün hüquqi demokratik dövlət quruculuğu və milli müstəqillik yolu ilə inamla addımlamaqdadır. Hər bir xalqın dil və mədəniyyətini, milli adət-ənənələrini qoruyub saxlamaq, insan haqları və azadlıqlarının təminatı üçün əsl demokratik hüquqi baza yaradılmışdır. Respublikamızın bütün xalqları kimi, yəhudi əhalisi də ölkəmizdə gedən bu tarixi proseslərin fəal iştirakçısıdır.

Əminəm ki, müstəqil Azərbaycanın ictimai-siyasi və mədəni həyatında, dövlət müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsində bundan sonra da yaxından iştirak edəcək, doğulub yaşadığınız vətənə övladlıq borcunu layiqincə yerinə yetirəcəksiniz.

Mənəvi paklıq, tövbə günü və həyatın başlanğıcı kimi bayram etdiyiniz Roş-ha-şana qoy hər birinizin həyatında əmin-amanlıq, xoş müjdələr ili olsun.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 9 sentyabr 1999-cu il [350]

**UKRAYNANIN YALTA ŞƏHƏRİNDƏ «BALTİK-QARA DƏNİZ ƏMƏKDAŞLIĞI:
XXI ƏSR AVROPA İNTEQRASIYASINA DOĞRU AYIRICI XƏTLƏRSİZ» MÖVZUSUNDA
BEYNƏLXALQ KONFRANSDA İŞTİRAK ETMƏK ÜÇÜN YOLA DÜŞMƏZDƏN ƏVVƏL
BİNƏ HAVA LİMANINDA JURNALİSTLƏRİN SUALLARINA CAVAB**

9 sentyabr 1999-cu il

S u a l: Cənab prezident, Baltik-Qara dəniz əməkdaşlığı çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının perspektivləri barədə nə deyə bilərsiniz?

C a v a b: Bunun perspektivləri haqqında qısaca demək olmaz. Ancaq əsas onu demək olar ki, biz Qara dəniz hövzəsi ölkələri ilə artıq bir neçə ildir əməkdaşlıq edirik. İndi də sabah Yaltada Baltik ölkələri ilə Qara dəniz hövzəsi ölkələri arasındakı əməkdaşlığa həsr olunmuş belə bir konfrans keçiriləcəkdir. Amma onun məqsədi həm iqtisadi əməkdaşlıqdır, həm də Avropa inteqrasiyasına doğru ayırıcı xətlərsiz irəliləməkdir, yəni Avropa bir olmalıdır. Avropanın bir olması, yeni müstəqillik əldə etmiş ölkələrin, o cümlədən Şərqi Avropa dövlətlərinin Avropa ilə bütün sahələrdə daha da sıx inteqrasiya edilməsi üçün – əlbəttə, birinci növbədə iqtisadi cəhətdən – bu konfrans çox vacibdir. Ona görə də mən bu beynəlxalq konfransa dəvət almışam və oraya gedirəm.

S u a l: Cənab prezident, gözləmək olarmı ki, Siz orada Robert Koçaryanla yenə də ikitərəfli danışıqlar aparacaqsınız? [351-352]

C a v a b: İstəyirsiniz ki, danışım? Amma bəziləriniz deyirsiniz ki, Heydər Əliyev gizli danışıqlar aparır. İndi də sən məndən soruşursan ki, danışıqlar aparacağam, yoxsa yox?

Bir çox ölkələrin prezidentləri, o cümlədən Ermənistanın prezidenti də orada olacaqdır. Şübhəsiz ki, belə bir şəraitdə onunla görüşməmək olmaz.

S u a l: Cənab prezident, Robert Koçaryanla ikitərəfli növbəti görüş keçirilməsi planlaşdırılırmı?

C a v a b: Oğlum, mən bu suala cavab verdim və dedim ki, çox ölkələrin prezidentləri orada olacaqlar. Belə hallarda adətən, biz bir-birimizlə mümkün qədər görüşürük. Bəzi prezidentlərlə mənim də görüşmək istəyim vardır, onların da mənimlə görüşmək istəyi vardır. Bu sırada yəqin ki, Robert Koçaryanla da görüşəcəyəm.

Çox sağ olun. Salamət qalın. [352]

SEVASTOPOLDA QARŞILANMA MƏRASİMİNDƏ* ÇIXIŞ

9 sentyabr 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Ukraynaya, Krıma yenidən gəlməyimə şadam. Mən Ukrayna prezidenti, dostumuz Leonid Daniloviç Kuçmanın dəvətini böyük məmnuniyyətlə qəbul etdim.

Sammit özlüyündə çox mühüm, çox maraqlıdır. Mənə çox xoşdur ki, bu sammitin keçirilməsinin təşəbbüsçüsü Ukrayna, onun prezidenti möhtərəm Leonid Daniloviç Kuçmadır.

Sizin hamınıza cansağlığı, əmin-amanlıq, Ukrayna xalqına firavanlıq, sizə qarşıdakı sınaqlarda uğurlar arzulamaq istəyirəm.

Sizdə prezident seçkiləri keçiriləcəyini bilirəm və ümidvaram ki, Ukrayna xalqı düzgün qərar qəbul edəcəkdir. Lakin hər bir dövlətdə artıq təşəkkül tapmış sabitliyin təmin edilməsi üçün varislik hökmən gərəkdir, onu pozmaq olmaz. O vaxtlar ötüb keçmişdir. Hər bir ölkədə sabitliyi uzun müddətə təmin etmək lazımdır. Bu halda həm qurmaq, həm yaratmaq, həm də insanların rifahını yaxşılaşdırmaq olar. Əgər hər il, yaxud üç-dörd ildən bir gah bunu, gah da başqa [353-354] bir şeyi dəyişsən, bu, heç vaxt fayda gətirməz. Bunu keçmişdə Sovet İttifaqının tərkibinə daxil olmuş bütün ölkələrdə son bir ildəki hadisələr göstərir.

Sizin sağlığımıza, Leonid Daniloviç Kuçmanın sağlığına, Ukrayna xalqının şərəfinə, sizin gələcək uğurlarınızın şərəfinə badə qaldırıram. [354]

---

* Azərbaycan prezidenti Heydər Əliyevin Yaltada Ukrayna prezidenti Leonid Kuçma, Gürcüstan prezidenti Eduard Şevardnadze, Ermənistan prezidenti Robert Koçaryan, Moldova prezidenti Petru Luçinski, Polşa prezidenti Aleksandr Kvasnevski, Bolqarıstan prezidenti Pert Smoyanov, Estoniya prezidenti Lennard Meri, Latviya prezidenti Vayra Vike – Frayberqa, Slovakiya prezidenti Rudolf Şuster və Türkiyənin xarici işlər naziri İsmayıl Cəm ilə təkbətək görüşləri olmuşdur.

«BALTİK-QARA DƏNİZ ƏMƏKDAŞLIĞI: XXI ƏSR AVROPA İNTEQRASIYASINA DOĞRU AYIRICI XƏTLƏRSİZ» MÖVZUSUNDA BEYNƏLXALQ KONFRANSDA NİTQ

Yalta, Livadiya sarayı

10 sentyabr 1999-cu il

Hörmətli cənab sədr!
Hörmətli dövlət və hökumət başçıları!
Xanımlar və cənablar!

Beynəlxalq konfransın iştirakçılarını ürəkdən salamlayıram, Ukraynanın prezidenti möhtərəm Leonid Daniloviç Kuçmaya, Ukrayna hökumətinə və xalqına mehriban qəbula və qonaqpərvərliyə, işimiz üçün yaradılmış gözəl şəraitə görə səmimi minnətdarlığımı bildirirəm.

Yalta sammitinin ideyası – XXI əsrdə ayırıcı xətlər olmayan inteqrasiyalı Avropaya nail olmaq ideyası bütün iştirakçı ölkələr üçün, o cümlədən də Azərbaycan üçün çox mühüm və aktualdır.

Çoxtərəfli əməkdaşlığın inkişafı regionda təhlükəsizliyin və sabitliyin təmin edilməsi, xalqlarımızın dövlət müstəqilliyinin və suverenliyinin möhkəmləndirilməsi, rifahının yüksəldilməsi üçün çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

Regionumuzda mövcud olan və fəaliyyət göstərən Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, GUÖAM kimi təşkilatlar və forumlar Baltik-Qara dəniz məkanındakı Avropa strukturları ilə yaxınlaşmağa meyl edirlər. Bu proses, şübhə[355-356]siz ki, Avropada gələcək təhlükəsizlik arxitekturasının yaradılmasına, qarşılıqlı faydalı iqtisadi əməkdaşlığa və inteqrasiyaya yönəldilmiş Ümumavropa prosesində söylərimizin sıx birləşdirilməsinə kömək edəcəkdir.

Azərbaycanın fəal iştirak etdiyi Böyük İpək yolunun bərpası, Avropa–Qafqaz–Asiya nəqliyyat dəhlizinin, Xəzər regionundan Avropaya enerji daşıyıcılarının nəqlini təmin edən transmilli energetika kommunikasiyalarının yaradılması kimi layihələr bu ideyanın əməli surətdə həyata keçirilməsinə nümunədir.

XX yüzilliyin sonlarında yaranmış reallıqlar şəraitində biz yeni müstəqil dövlətlərdə demokratiyanın və qanunun aliliyinin bərqərar edilməsinə və inkişafına, insan hüquqlarının, sosial ədalətin təmin edilməsinə, bazar iqtisadiyyatının inkişafına və XXI əsrin yeni Avropası ilə bu dövlətlərin ahəngdar inteqrasiyasına hər cür kömək göstərməliyik. Biz bir sıra xalqlara onların sülh və sabitlik şəraitində yaşamaq, inkişaf etmək və əməkdaşlıq istəklərinə böyük ziyan vuran beynəlxalq və regional münaqişələrə, separatçılığa və terrorizmə qarşı birgə səylərlə mübarizə aparmalıyıq.

10 ildən artıqdır ki, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi davam edir. Münaqişə nəticəsində dövlətimizin ərazisinin 20 faizi işğal edilmişdir. 700-dən çox kənd və şəhər dağıdılmışdır, milyona yaxın vətəndaşımız qaçqın vəziyyətinə düşmüşdür. Biz beynəlxalq prinsiplər və hüquq normaları əsasında bu münaqişənin sülh yolu ilə aradan qaldırılması üçün hər cür səylər göstəririk.

Biz istəyirik ki, münaqişə mümkün qədər tez aradan qaldırılsın, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü bərpa edilsin və bütün qaçqınlar özlərinin daimi yaşayış yerlərinə qayıtsınlar. Biz xoş məram nümayiş etdirərək, münaqişəyə səbəb olmuş Dağlıq Qarabağa Azərbaycan Respublikasının tərkibində ən yüksək səviyyədə özünüidarəetmə statusu verməyə hazırıq. [356-357] Bu məqsədə nail olmaq üçün biz Minsk qrupu, Rusiyanın, ABŞ-ın və Fransanın simasında onun həmsədrləri ilə birlikdə gərgin işləməyə, 1994-cü ilin mayında əldə edilmiş atəşkəsə münaqişənin tam və hərtərəfli tənzimlənməsinə və sülhə nail olanadək əməl etməyə hazırıq.

Heç bir şübhə yoxdur ki, Azərbaycan Respublikası, habelə ərazisində belə münaqişələr baş verən başqa ölkələr münaqişələr tənzimləndikdən və onların dağıdıcı nəticələri aradan qaldırıldıqdan sonra Avropa qitəsində demokratiyanın inkişafı, iqtisadi tərəqqi və sabitlik işində öz potensialından daha tam istifadə edə biləcəklər.

Hörmətli konfrans iştirakçıları, 1945-ci ildə böyük dövlətlərin Yalta konfransı keçirilmiş və həmin konfrans Avropanı nüfuz dairələrinə bölmüşdü ki, bu da çoxillik «soyuq müharibə»yə səbəb olmuşdu. Əlamətdar haldır ki, əlli beş il sonra, məhz burada, Yaltada, Livadiya sarayında biz ayırıcı xətlər olmayan inteqrasiyalı Avropanın, sülh, sabitlik, əməkdaşlıq və tərəqqi Avropasının quruculuq yollarını müzakirə edirik.

Görüşümüzün bütün iştirakçı ölkələrinə belə nəcib məqsədlər naminə uğurlu iş arzulayıram.

Diqqətinizə görə təşəkkür edirəm. [357]

YALTADAN BAKIYA QAYIDARKƏN BİNƏ HAVA LİMANINDA JURNALİSTLƏRİN SUALLARINA CAVAB

11 sentyabr 1999-cu il

S u a l: Cənab prezident, Yaltada keçirilən beynəlxalq konfransın işini və Azərbaycan Respublikası nümayəndə heyətinin orada iştirakını necə qiymətləndirirsiniz?

C a v a b: Mən güman edirəm ki, Yalta konfransı haqqında sonra televiziya da geniş məlumat verəcəyəm. Bu, çox böyük əhəmiyyətə malik olan beynəlxalq konfransdır. İki kəlmə ilə demək olar ki, 1945-ci ildə böyük dövlətlər Avropanı nüfuz dairəsinə bölüblər və ondan sonra da «soyuq müharibə» başlayıbdır. Onun da nəticələri Avropa üçün, xüsusən Şərqi Avropa üçün çox ağır, çətin və bəzən də faciəli olubdur. İndi isə bizim Yaltadakı konfransımız demək olar ki, 1945-ci ildəki Yaltanın nəticələrini dəfn etdi.

Yeni Avropanın birləşməsi, Avropa inteqrasiyası və xüsusən, o vaxt Avropa dəyərlərindən ayrı düşmüş ölkələrin indi Avropa ilə birlikdə olması prosesi şübhəsiz ki, başlanıbdır və çoxdan da başlanıbdır. Ancaq bu konfransda bu fikir çox gözəl əks olundu və deyə bilərəm ki, konfransın əsas mənası bundan ibarətdir. Baltik, Şərqi Avropa ölkələri, Qara dəniz hövzəsi ölkələri hamısı birlikdə eyni fikirdə oldular və bəyanat qəbul etdilər, gələcək üçün böyük yollar açdılar.

S u a l: Cənab prezident, Robert Koçaryanla görüşünüz haqqında hansı məlumatı verə bilərsiniz?

C a v a b: Görüşdük, danışdıq. Yenə də danışdıq ki, məsələni sülh yolu ilə necə həll edək. [358-359]

S u a l: Cənab prezident, Yaltada ikitərəfli və çoxtərəfli görüşlərinizdə Siz regional təhlükəsizlik baxımından Dağıstandakı vəziyyəti müzakirə etdinizmi?

C a v a b: Yox. O məsələ müzakirə olunmurdu. Çünki məsələ ora o qədər də aid deyildir. Həmin məsələni yəqin ki, başqa yerdə müzakirə etmək lazımdır. Sağ olun. [359]

ABS-ın YENİ MÜSTƏQİL DÖVLƏTLƏRƏ YARDIM ÜZRƏ ƏLAQƏLƏNDİRİCİSİ SƏFİR UİLYAM TEYLORUN RƏHBƏRLİK ETDİYİ NÜMAYƏNDƏ HEYƏTİ İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

13 sentyabr 1999-cu il

Heydər Əliyev: Cənab səfir, xoş gəlmisiniz. Mən sizinlə yenidən görüşməyimdən mümnunam. Amerikanın Azərbaycandakı səfiri cənab Eskudero da bir aydan çoxdur ki, istirahətdə idi, o da gəlibdir və birinci dəfədir görüşürəm. Bu da mənim üçün çox xoşdur. Sizi salamlayıram və güman edirəm ki, sizinlə bu görüşümüz və danışıqlarımız bizim əvvəl gördüyümüz işlərin davamı olacaqdır. Buyurun, mən sizi dinləyirəm.

Uilyam Teylor: Cənab prezident, hər şeydən əvvəl, çox sağ olun ki, bizi qəbul etmisiniz. İndi özünüz dediniz ki, bu təşəbbüsü aprel ayında xanım Olbraytla birlikdə Siz başlamısınız. O, çox şaddır ki, Sizdən məktub almışdır. O, may ayında cənab Sestanoviçdən xahiş etmişdi və indi də məndən xahiş etmişdir ki, Sizinlə Qafqaz forumu üzrə danışıqları davam etdirək. Ona görə də mən və həmkarlarım bu səfəri həyata keçiririk.

Qafqaz forumunun keçirilməsinə həm Tbilisidə, həm də Yerevanda böyük maraq vardır. Hər iki paytaxtda çox maraqlandırdılar ki, bu məsələyə Sizin münasibətiniz necə olacaqdır. Mən Yalta konfransından əvvəl Tbilisidə olarkən [360-361] cənab Şevardnadze dedi ki, keçən həftənin sonunda Sizinlə görüşəcəkdir. O, foruma aid məsələləri Sizinlə müzakirə edəcəyini bildirdi. Yerevanda da prezident Koçaryan Yaltaya getməzdən əvvəl onunla görüşmüşdüm. O, bu forumda xüsusilə gələcək əməkdaşlıq haqqında Sizin fikirlərinizi öyrənməyə çox maraq göstərirdi. Biz də öz növbəmizdə qəti inanırıq ki, Qafqaz forumu keçirilərkən üç Qafqaz ölkəsi diqqət mərkəzində olacaqdır.

Cənab prezident, ona görə də Sizin və həmkarlarınızın, eləcə də Baş nazirinizin, onun həmkarlarının iştirakı və qəti sözləri çox vacib olacaqdır ki, bu forum nəticə ilə başa çatsın. Sizə məlum olduğu kimi, prezident Şevardnadze artıq hazır olduğunu bildirmişdir ki, oktyabr ayının 10–11-də bu forumun ilk iclasını Tbilisidə keçirsin. O, Baş naziri və Qafqazın digər iki ölkəsinin baş nazirlərini, eləcə də dövlət nazirini forumun keçirilməsinə çağırmışdır. Bizim tərəfimizdən isə mən Amerika Birləşmiş Ştatlarını cənab Sestanoviçin səviyyəsində təmsil edəcəyəm. Biz elə fikirləşirik ki, oktyabrda bu forumda iştirakı nəzərdə tutulan adamlar daha sonrakı görüşlərdə də iştirak edəcəklər.

Heydər Əliyev: Hansı ilə əlaqədar?

Vəfa Quluzadə: Cənab prezident, Siz Vaşinqtonda olarkən orada keçirilən görüşlərdə iştirak etmiş dövlətlərin nümayəndələri gələcək görüşlərdə, yəni oktyabr ayında keçiriləcək görüşdə də iştirak edəcəklər.

Uilyam Teylor: Məlum olduğu kimi, orada Qafqaz ölkələrinin prezidentlərindən başqa, eyni zamanda Almaniya, Fransa və Böyük Britaniyanın nümayəndələri də iştirak edirdilər.

Heydər Əliyev: Türkiyə də iştirak edirdi?

Uilyam Teylor: Bəli, bundan əvvəl Türkiyə, Rusiya, Norveç və Finlandiyanın nümayəndələri də orada idilər. Sonuncular ATƏT-i və Avropa Şurasını təmsil edirdilər. [361-362]

Prezident Şevardnadze Sizin fikrinizlə çox maraqlanır ki, birinci görüşə kimləri dəvət etsin. Onunla görüşdə bizə belə məlum oldu ki, o, oktyabrda foruma kimlərin dəvət olunacağını Sizinlə Yaltada müzakirə edəcəkdir. Mən hər iki prezidentlə onlar Yaltaya getməzdən əvvəl həmin forumda hansı fəaliyyət növlərinin müzakirə ediləcəyi barədə söhbətlər aparmışam. Biz təklif etmişik ki, söhbətlər iki səviyyədə aparılsın: birincisi, geniş mövzular müzakirə olunsun, ikincisi isə dar çərçivədə müzakirələr keçirilsin. Geniş səpkidə aparılacaq müzakirələrdə enerji, su, gömrük və nəqliyyat məsələləri müzakirə olunacaqdır. Dar çərçivədə aparılacaq müzakirələrdə rəsmilər iştirak edəcəklər. Bundan əlavə, qəzet redaktorları, jurnalistlər görüşəcək və fikir mübadiləsi aparacaqlar. Eyni zamanda gündəliyə tələbə mübadiləsi, təhlükəli hallarda, təbii fəlakətlər zamanı əməkdaşlıq məsələləri də daxildir. Sizə məlum olduğu kimi, üç ölkə arasında tələbə mübadiləsi, eləcə də parlamentlərarası mübadilə vardır.

Cənab prezident, biz buraya ona görə gəlmişik ki, Sizin fikrinizi öyrənək. Xüsusilə, maraqlanıraq ki, Yaltada bu haqda, yəni Qafqaz forumu haqqında fikir mübadiləsi aparmısınızmi? Yəni, oktyabrda keçiriləcək ilk görüşdə iştirakı nəzərdə tutulan nümayəndələri müzakirə etmisinizmi? Bəlkə adını çəkdiyim layihələrə Sizin də bəzi tövsiyələriniz vardır.

Heydər Əliyev: Təşəkkür edirəm. Mən aprel ayında Vaşinqtonda olarkən dövlət katibi xanım Olbraytın təşəbbüsü ilə və himayəsi altında üç Qafqaz ölkəsi prezidentlərinin görüşünü çox əhəmiyyətli hesab edirəm. Onu da əhəmiyyətli hesab edirəm ki, bu görüşdə, siz qeyd etdiyiniz kimi, Azərbaycanla, Gürcüstanla, Ermənistanla bağlı olan, yəni əlaqələri olan bir neçə ölkənin xarici işlər nazirləri də iştirak

edirdilər. Orada biz – hər ölkənin prezidenti öz fikrini bildirdi. Mən şəxsən hesab edirəm ki, belə bir fikir mübadiləsi bizim gələcəkdə regional əməkdaşlıq etməyimiz üçün çox vacibdir. [362-363]

Xanım Olbraytdan aldığımız məktubda sonra belə təklif irəli sürülmüşdü ki, Tbilisidə Gürcüstanın, Azərbaycanın, Ermənistanın baş nazirləri görüşsünlər və iqtisadi əməkdaşlıq məsələlərinin yollarını, yaxud da ki, bu sahədə olan imkanları araşdırsınlar. Amma siz indi çox geniş tərkibli bir forum təklif edirsiniz. Mən düzü, bunun dərin mənasını anlaya bilmirəm.

Mən Yaltada prezident Şevardnadze ilə görüşüb bir neçə məsələni müzakirə etdim. Biz bu məsələni müzakirə etmədik. O, sadəcə, mənə söylədi ki, belə bir təklif var. Mən də dedim ki, bu barədə düşünmək lazımdır.

Mənim prezident Koçaryanla da görüşüm oldu. Ancaq bu görüşümüz yalnız və yalnız Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması problemlərinə həsr edilmişdir. Vəziyyət belədir. Ancaq bunlara baxmayaraq mən sizin indi verdiyiniz təkliflər haqqında münasibətimizi bildirmək istəyirəm.

Hər bir regional əməkdaşlıq çox faydalıdır. Məsələn, hesab edirəm ki, sentyabr ayının 10–11-də Yaltada keçirilmiş konfrans böyük və hətta deyə bilərəm, tarixi əhəmiyyətə malikdir. Əvvəlcə, bu konfrans hazırlanarkən belə bir təsəvvür yaranmışdı ki, burada sadəcə, Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı Baltikyanı Ölkələrin İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı ilə birləşir, yəni bunların birləşmə prosesi gedir. Əslində isə konfrans daha geniş bir mənə nümayiş etdirdi. O da ondan ibarət oldu ki, 1945-ci ildə böyük dövlətlərin başçıları – Stalin, Çörçill, Ruzvelt Yaltada Avropanı nüfuz dairələrinə bölmüşlər və beləliklə, Avropanı parçalamışlar. Bunun nəticəsində Avropaya mənsub olan bir çox ölkələr, yəni Şərqi Avropa ölkələri, Baltikyanı ölkələr, Sovetlər İttifaqına mənsub olan bir neçə ölkə, o cümlədən Ukrayna, Gürcüstan, Azərbaycan, Ermənistan – bunlar dünyada gedən proseslərdən məhrum olmuşlar. Çünki bundan dərhal sonra – [363-364] 1946-cı ildə «soyuq müharibə» başlanmışdır. Almaniya parçalanmış, Avropa parçalanmış, «soyuq müharibə» başlanmış və 50 il bu ölkələr çox çətin bir dövr yaşamışlar.

Ona görə də bu Yalta konfransını mən şəxsən – orada da öz fikrimi dedim – böyük tarixi əhəmiyyətli hadisə hesab edirəm. Hesab edirəm ki, biz orada artıq 1945-ci il Yalta konfransını və onun mənfi nəticələrini tamamilə dəfn etdik və Avropada birləşmə, inteqrasiya prosesi – demək, Avropanın parçalanması, bölünməsi nəticəsində Avropa dəyərlərindən, ümumdünya dəyərlərindən məhrum olan ölkələrin bu dəyərlərə bağlanması, bu dəyərlərdən istifadə etməsi prosesi – şübhəsiz ki, başlayıbdır, bundan sonra daha da geniş inkişaf edəcəkdir.

Mən hiss etdim və bu, məni çox sevindirdi ki, bütün bu ölkələrdə indi çox ağır və çətin problemlər olmasına baxmayaraq, həmin ölkələr – hər ölkənin başçısı bunu bildirirdi – birinci növbədə öz müstəqilliklərindən ötrü çox sevinirlər və bu müstəqilliyi daim yaşatmaq istəyirlər və çox əməkdaşlıq etmək istəyirlər. Azərbaycan bu əməkdaşlığa hazırdır və bu prosesdə iştirak edəcəkdir.

Yəni indi belə regional əməkdaşlıq təşkilatları, şübhəsiz ki, çox əhəmiyyətlidir. Amma Qafqazda vəziyyət çox fərqlidir.

Məsələn, siz bu forumu üç Cənubi Qafqaz ölkəsinin forumu kimi nəzərdə tutursunuz. Burada üç ölkənin eyni səviyyədə əməkdaşlıq etməsi çox çətin bir şeydir.

Gürcüstan üçün burada çətin bir problem yoxdur. Çünki Gürcüstanın Azərbaycanla çox gözəl əlaqələri var və çox geniş əməkdaşlığı vardır. Bunu biz çox yüksək qiymətləndiririk və bu əməkdaşlığı da genişləndiririk. Siz bilirsiniz ki, bu əməkdaşlığın böyük bir hissəsi də Xəzər dənizində hasil olunan Azərbaycan neftinin dünya bazarlarına çıxarılması ilə bağlıdır. Biz həm ilkin neftin nəqli üçün Bakı–Supsa neft kəmərinə yaratdıq, həm də böyük neft kəmərinin, Bakı- [364-365] Ceyhan neft kəmərinin məhz Gürcüstan ərazisindən keçməsi haqqında qərar qəbul etdik.

Ancaq bizim əməkdaşlığımız təkə bunlarla məhdudlaşmır. Biz çox sahələrdə əməkdaşlıq edirik.

Gürcüstanla Ermənistan arasında, hesab edirəm ki, çox geniş əməkdaşlıq vardır. Xüsusən bir də ona görə ki, Ermənistan Gürcüstandan çox asılıdır. Çünki Gürcüstan vasitəsilə Ermənistan dünya bazarına çıxır, dünya ölkələri ilə ticarət aparır, mal mübadiləsi edir. Amma Azərbaycanın vəziyyəti belə deyil. Azərbaycanla Ermənistan arasında əməkdaşlıq yoxdur, hərbi münaqişə var və bu münaqişənin nəticəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyü parçalanmışdır. Azərbaycanın işğal olunmuş torpaqlarından çıxarılmış bir milyon qaçqın var. Bu, bizim problemimizdir. Biz bu problemi həll etmədən Ermənistanla hansı əməkdaşlıq edə bilərik?

Mən başa düşürəm, Ermənistan belə təkliflər irəli sürür. Çünki bu, onlar üçün əlverişlidir – göstərsinlər ki, Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə yoxdur. Amma daha dünya da bilir ki, bu, belə deyildir. Ona görə də siz dediyiniz forumda bizim bu əməkdaşlığımız nə nəticə verəcəkdir, - bilmirəm.

Mən bu forumun əsasında olan fikri anlayıram. Bunu əvvəllər də, sonra Vaşinqtonda xanım Olbrayt da çox açıq bildirdi. Bu da ondan ibarətdir ki, Qafqazda sülh, əmin-amanlıq yaratmaq üçün, münaqişələrə son qoymaq üçün, Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinə son qoymaq üçün inam yaranmalıdır, hansısa bir vasitə ilə bu düşmənçilik münasibətləri xırda-xırda əməkdaşlığa çevrilməlidir.

Bu, doğru fikirdir. Çünki Ermənistan ilə Azərbaycan on ildən artıqdır ki, hərbi münaqişədədir. Qan tökülüb, böyük düşmənçilik əmələ gəlmişdir. Ancaq biz qonşu ölkə ilə həmişə düşmənçilik vəziyyətində

yaşaya bilmərik. Biz Ermənistan ilə Azərbaycan arasında uzunmüddətli, etibarlı, böyük gələcəyə malik olan sülh istəyirik. Amma bu münaqişəni iqtisadi [365-366] əməkdaşlıq vasitəsilə həll etmək mümkün deyildir. Sülhə nail olmaq üçün münaqişə aradan qaldırılmalıdır. Bu münaqişə aradan qaldırılmadan əməkdaşlıq etsək, biz öz-özümüzü aldatmış olarıq.

Yenə də deyirəm, Ermənistan prezidenti Robert Koçaryan ilə ilk görüşümüzə o mənə dedi ki, Naxçıvan elektrik enerjisindən çətinlik çəkdiyinə görə biz muxtar respublikaya kömək edirik, yəni elektrik enerjisi satırıq, siz isə bizə Sumqayıtda istehsal olunan butadiyen sata bilərsiniz. Əlbəttə, belə təklif Ermənistan üçün əlverişlidir. Ancaq nə qədər ağır vəziyyətdə olsalar da, Naxçıvanın əhalisi Ermənistandan gələn elektrik enerjisini qəbul etməz.

Naxçıvanda doğrudan da elektrik enerjisinə böyük ehtiyac vardır. Mən 1992-ci ildə orada yaşayırdım. O vaxt Ermənistan ilə Azərbaycan arasında bütün kommunikasiyalar kəsildəndən sonra Naxçıvan bir neçə ay elektrik enerjisindən tamamilə məhrum oldu. Ancaq biz Türkiyədən Naxçıvana qısa müddətdə elektrik xətti çəkdik. Sonra İrandan da belə bir xətt çəkdik. Doğrudan, bunlar Naxçıvanın elektrik enerjisinə olan tələbatını tam ödəmir. Amma Naxçıvan yaşayır. Yəni indi, Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi Ermənistanın işğalı altında olduğu, qaçqınlarımızın çadırlarda yaşadıkları, onların elektrik enerjisinə böyük ehtiyacı olduğu halda biz Naxçıvan üçün Ermənistandan elektrik enerjisi alsaq, bu, hansı mənəviyyətə uyğun ola bilər?

Şübhəsiz ki, su, ekologiya çox mühüm məsələlərdir. Hesab edirəm, münaqişə də olsa, bu sahədə əməkdaşlıq edilməlidir. Azərbaycana gələn çayların əksəriyyətinin mənbəyi Türkiyədədir, amma onlar Ermənistan ərazisindən keçir. Məsələn, biz bilirik ki, Ermənistanda Araxa nə qədər çox tullantı atılır və buna görə də həmin çayın suyu xeyli çirklənir.

Yadımdadır, təxminən 1978–1979-cu illərdə, sovet hakimiyyəti dövründə Ermənistan dağda yerləşən Zod qızıl [366-367] mədəninə işlətmək üçün gətirib Arazın kənarında böyük bir zavod yaratmışdı və zəhərli suları həmin çaya axıdirdilər. O vaxt biz bu məsələyə öz etirazımızı bildirdik və belə halın qarşısını aldığımız. Çünki həmin dövrdə Ermənistanla bizim aramızda hələ düşmənçilik yox idi və hər iki respublika vahid bir ölkənin tərkibində idi. Lakin indi həm Azərbaycan, həm də Ermənistan müstəqil ölkələrdə və eyni zamanda, aramızda münaqişə vardır.

Yaxud Arpaçay da öz mənbəyini Türkiyədən alır, Ermənistan ərazisindən keçərək Naxçıvana gəlir. Həmin çay Naxçıvan Muxtar Respublikası ərazisinin bir hissəsini su ilə təmin etmək üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Bu çaydan da Ermənistanda müxtəlif yollarla istifadə edirlər və onun suyu son vaxtlar xeyli azalıbdır.

Mən bu iki faktı nəzərə çatdırdım. Amma ətraf mühitin, ekologiyanın qorunması sahəsində bu vəziyyətdə də əməkdaşlığa böyük ehtiyac var və bunu etmək olar. Çünki bu, konkret bir sahədir. Ancaq mənə izah etdiyiniz forum artıq böyük siyasi xarakter daşıyır. Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə həll edilməmiş biz belə bir foruma necə gedə bilərik? Təkcə ona görə yox ki, biz bunu istəmirik, həm də mən bunun real nəticəsini hiss etmirəm. Mən Azərbaycanın, Gürcüstanın və Ermənistanın baş nazirlərinin Tbilisi görüşünə etiraz etməmişdim. Yəni bildirmişdim ki, mən dediyim prinsiplərə toxunmadan, hansı sahələrdə əməkdaşlıq etməyin mümkün olması barədə danışıqlar, sonra isə vəziyyətə baxaq. Ancaq siz bu mərhələni tamamilə ixtisar edərək böyük bir forum barədə təklif irəli sürürsünüz.

Əgər belə bir forum olarsa, Azərbaycan nümayəndələri gəlib orada deyəcəklər ki, Ermənistan silahlı qüvvələri ölkəmizə təcavüz edib, torpaqlarımızı işğal edib, qaçqınlarımız ağır vəziyyətdə yaşayırlar, torpaqlarımız işğaldan azad olunmalıdır. Bizim mövzumuz belə olacaqdır. Biz bunu bütün [367-368] beynəlxalq təşkilatlara deyirik, Ermənistan tərəfi də öz fikirlərini bildirir. Ancaq nəticə yoxdur. Düzü, mən anlama bilmirəm ki, belə bir forumun keçirilməsi nə qədər məqsədəuyğundur.

Uilyam Teylor: Cənab prezident, həmin forum haqqında öz fikrimizi bildirməyə imkan yaratdığınıza görə Sizə təşəkkür edirəm.

İcazə verin bildirim ki, bu Yalta beynəlxalq konfransına Sizin münasibətiniz, xüsusilə, həmin konfransı 1945-ci ildə keçirilmiş konfransla müqayisəniz çox maraqlı idi. Biz öz aramızda müəyyən fikir mübadiləsi etmişik və Avropa regionunun qayğıları və onun Qafqaz bölgəsi ilə əlaqələri haqqında da müzakirələr aparmışıq.

Avropada dəmir filizi və kömür istehsalı ilə məşğul olan təşkilatlar müəyyən razılıq əldə etmişlər və bu sahədə əməkdaşlığa hazırdırlar.

Heydər Əliyev: Kiminlə, Qafqaz ölkələri ilə?

Uilyam Teylor: Avropa ölkələri öz aralarında belə razılığa gəlmişlər. Dəmir filizi və kömür istehsalı ilə məşğul olan təşkilatların əməkdaşlığı ona əsaslanır ki, onlar Fransada və Almaniyadakı dəmir filizi ehtiyatlarından yenidən istifadə etmək fikrindədirlər. 1950-ci illərdə keçirilmiş iqtisadi konfransların mənası ondan ibarət idi ki, bir qədər əvvəl iki cəbhədə olan tərəflər bir-biri ilə əməkdaşlığa başlayırdılar. Onlar elə iqtisadi problemlərlə üzləşmişdilər ki, bu problemlərin öhdəsindən yalnız birlikdə gələ bilərdilər.

Mənə elə gəlir ki, Sizin siyasi cəhətdən narahatlığınız tamamilə ədalətlidir. Ona görə də Sizə bir neçə sualla müraciət etmək istəyirəm. Münaqişənin siyasi yolla həllinə qədər hansısa məsələdə bizim yardımımız ola bilərmi? Bəlkə elə bir razılığa gələk ki, biz müəyyən layihələr hazırlayaq, bu layihələrin

siyasi mənası olmasın, lakin həmin layihələri forumun çətiri altında həyata keçirək. Mən bir qədər əvvəl təbii fəlakətlərlə – [368-369] sel, zəlzələ, yanğın hadisəsi baş verərsə – bunlarla əlaqədar üç ölkənin əməkdaşlığından bəhs etmişdim.

Mənim fikrimcə, Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan alimləri belə təbii fəlakətlərlə əlaqədar bir araya gəlib ümumi problemlər üzərində işləyə bilərlər. Bilirəm ki, üç ölkə hava nəqliyyatı sahəsində əməkdaşlıq edərsə, bu, həm maliyyə cəhətdən, həm də ümumiyyətlə, çox maraqlı və əhəmiyyətli ola bilər. Fikrimcə, eyni zamanda, tələbələr, qəzet redaktorları, hüquqşünaslar arasında da fikir mübadiləsi çox faydalıdır. Digər layihələr də var. Onları aşağı həcmdə olan layihələr də adlandırmaq mümkündür.

Siz özünüz də bildirdiniz ki, su və ekologiya məsələləri münaqişədə sülh əldə edilməmişdən əvvəl də müzakirə oluna bilər. Mənə elə gəlir ki, geniş aspektli konkret bir layihənin müzakirəsi də fayda verə bilər. Açıq desəm, biz enerji, su, nəqliyyat sahəsində layihələri Sizə bilərəkdən təklif edirdik. Bilirdik ki, Siz bunların hamısı ilə razılaşmayacaqsınız. Amma ümid edirik ki, münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsinə qədər bu layihələrdən heç olmasa birini işləmək mümkün olacaqdır.

Əgər Siz buyursanız ki, məsələn, ekologiya və su layihələri ilə əlaqədar işdə irəli gedin, biz bunların üzərində işləyərək və həmin işə donorları da cəlb edirik. Siz etiraz etməsəniz, biz təbii fəlakət üzrə alimlərin bir yerə yığılması, tələbələrin fikir mübadiləsi aparması məsələləri ilə əlaqədar razılıq əldə edə bilərik. Mənim fikrimcə, nəqliyyat sahəsində əməkdaşlıq barədə layihə də çox əhəmiyyətli olardı. Ancaq bu layihənin həyata keçirilməsi münaqişə həll edilənə qədər gözləyə bilər.

Siz özünüz də dediniz ki, Azərbaycan ilə Gürcüstan və Gürcüstan ilə Ermənistan arasında da ayrılıqda bir sıra layihələri həyata keçirmək mümkündür. Biz bu gün Azərbaycan Dövlət Gömrük Komitəsinin sədri ilə görüşmüşük. O da Azərbaycan ilə Gürcüstan və Gürcüstanla Ermənistan [369-370] arasında gömrük sahəsində ayrılıqda əməkdaşlıq etməyin vacibliyini bildirdi.

Azərbaycana səfərə gəlməyimizin əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, - biz öz məsuliyyətimizi tam dərk edirik – hansı layihələrin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü öyrənmək istəyirik. Bu layihələri Sizə təklif edərkən əvvəlcədən bildirdik ki, bütün bu layihələr işləməyəcəkdir, onların bir çoxunu sonralar həyata keçirmək mümkündür. Amma biz bilərəkdən Qafqazın hər üç ölkəsinin prezidentlərinə müraciət etdik ki, həmin layihələrdən hansının həyata keçirilməsinin mümkün olduğunu öyrənək.

Digər bir fikir ondan ibarətdir ki, nəqliyyat nazirləri, gömrük komitələrinin sədrləri Oktyabr forumundan sonra bir yerə yığışınlar, Azərbaycan–Gürcüstan, Gürcüstan–Ermənistan əməkdaşlığını müzakirə etsinlər.

Cənab prezident, istəyirik ki, Sizdən öyrənək, bu gün və gələcəkdə nə etmək olar? Siz etiraz etmirsənsə, biz bu, ekologiya sahəsində layihələrin həyata keçirilməsi, alimlər, deputatlar arasında fikir mübadiləsi aparılması, tələbə mübadiləsi edilməsi məsələləri üzərində işləməyə hazırıq.

Cənab prezident, biz Sizin bütün narahatlığınızı anlayırıq. Mənə elə gəlir ki, Siz, Eduard Şevardnadze, Robert Koçaryan forumun gündəliyi haqqında razılığa gələcəksiniz. Ümid edirəm ki, Tbilisi görüşündən sonra Bakıda və Yerevanda da bu cür görüşlər keçiriləcək və bunlar başlanmış dialoqun davamı olacaqdır.

Heydər Əliyev: Bilirsiniz, mən bu barədə fikirlərimi dedim. Sizin bu izahatınızdan sonra bir daha təkrar edirəm ki, mən bu barədə fikirlərimi bildirmişəm. Belə bir forumun keçirilməsi üçün prinsip etibarilə əsas lazımdır. Həmin əsas da Cənubi Qafqazda olan reallıqdan ibarətdir.

Siz Fransa və Almaniya dəmir filizi və kömür yataqlarının birgə işlənilməsi haqqında danışırırsınız. Bu analogiya bizim [370-371] üçün qətiyyət uyğun deyildir. Siz bunu niyə deyirsiniz – mən başa düşə bilmirəm. Əgər bizim münasibətlərimiz Fransa və Almaniyanın əlaqələri səviyyəsində olsaydı, başqa məsələ. Siz 1950-ci illəri misal gətirirsiniz. Mən sizə dedim, birinci, Avropa parçalandı və Almaniya ilə Fransa arasında sülh yarandı. Onlar sülh yaranandan sonra bu işləri etdilər. İndi onlar bundan da çox iş görürlər. Bizdə də sülh yaranandan sonra bu sahədə onlardan daha sürətlə işləyirik. Amma sülh yaranmamış bunu necə etmək olar?

Bilirsiniz, mən açıq danışmaq istəyirəm. Əgər formal bir forum keçirmək məqsədi varsa, bunun əhəmiyyəti yoxdur. Çünki bugünkü reallıq buna imkan vermir. Mən çadırda yaşayan qaçqınlara izah edə bilmərəm ki, onların torpaqları nə üçün işğal olunubdur. Onlar çadırlarda yaşayır, mən gedib hansı iqtisadi əməkdaşlıqla məşğul ola bilərim?

Bir neçə gün bundan öncə mən ATƏT-in Minsk qrupunda ABŞ-ın xüsusi nümayəndəsi Keri Kavano ilə görüşdüm. Güman edirəm, bizim söhbətimizin məzmununu sizə məlumdur. Ancaq mən bu barədə bir neçə kəlmə yenə də demək istəyirəm.

Biz Amerika Birləşmiş Ştatlarına belə bağlanmışdıq. Lissabon sammitindən sonra, 1997-ci ilin əvvəlində biz çox istədik ki, Amerika Birləşmiş Ştatları Minsk qrupunda həmsədrlik etsin. Amerika bu missiyanı öz üzərinə götürdü. Amma o vaxtdan 3 il keçib, biz noyabr ayında ATƏT-in növbəti sammitinə gedəcəyik. Amerika Birləşmiş Ştatları bu münaqişənin sülh yolu ilə həll olunması üçün nə edibdir? Etdiyi o olmuşdur ki, keçən ilin noyabr ayında Rusiyanın layihəsinə səs verib, gəlib bizə dedilər «ümumi dövlət» formulunu qəbul edin, beləliklə də Dağlıq Qarabağa müstəqillik verin. Biz bunu qəbul edə bilmərik. Hətta indi də Amerika Konqresində deyirlər ki, gəlin Azərbaycana daha da məhdudiyət qoyaq, - nə üçün o, «ümumi dövlət» formulunu qəbul etmir? Ermənistan da bunu [371-372] əlində bayraq edərək hər yerdə deyir ki,

«Minsk qrupu çox yaxşı təklif veribdir, Azərbaycan onu qəbul etmir, ona görə də sülh yarana bilmir». Bizə bu məsələnin həll olunması lazımdır. Bu məsələ həll ediləndən sonra başqa məsələlərin həlli çətin bir problem olmayacaqdır. Mən sizə dedim, indi, bu məsələ həll olunmamış, biz gedib oturub əməkdaşlıqdan danışaq, - bu, real deyildir, biz bunu edə bilmərik.

Siz ekologiya, su sahəsində bir-iki layihədən danışdınız. Mən də bununla razıyam. Ancaq bundan ötrü forum keçirmək lazım deyildir. Yenə də deyirəm, xanım Olbrayt təklif etmişdi, qoy baş nazirlər Tbilisidə görüşsünlər, bu sahədə hansı işlər görmək mümkündürsə, ilkin mülahizələr aparsınlar. Ondan sonra görək hansı layihəni həyata keçirmək olar. Həmin layihəni həyata keçirmək üçün bəlkə də bir forum lazımdır.

İndi siz deyirsiniz ki, təbii fəlakət, yaxud zəlzələ olanda bir-birinizə necə kömək edəcəksiniz? Siz tarixi xatırlayın. 1989-cu ildə Ermənistanda, Spitakda zəlzələ oldu. Azərbaycanla Ermənistan arasında münaqişə başlanmasına baxmayaraq, Azərbaycan öz köməyini göstərmək üçün oraya bir təyyarədə yüzə qədər insan göndərdi. Ancaq bizim təyyarəni orada qəbul etmədilər. Həmin təyyarə orada qazaya uğradı, bizim insanlar tələf oldular. Bu, hələ o vaxt idi ki, bizim aramızda belə bir düşmənçilik yox idi. Nə torpaqlar işğal olunmuşdu, nə də qaçqınlar var idi, - heç bir şey yox idi. Amma görürsünüz, onlar necə münasibət göstərdilər. İndi biz bu gün necə gedib danışa bilərik ki, zəlzələ olanda gəlin bir-birimizə kömək edək?

Zəlzələ olanda onsuz da dövlətlər bir-birinə kömək edirlər. Məsələn, Türkiyədə böyük zəlzələ baş verdi. Prezident Süleyman Dəmirəl mənə danışdı ki, oraya 60 ölkədən xilasedicilər gəlmişdilər. İmkanlarımızın məhdud olmasına baxmayaraq, biz orada həkimlər, xilasedicilər və xüsusən, İzmit neftayırma zavodundakı yanğının söndürülməsi üçün yanğınsöndürənlər də göndərdik. Onlar orada böyük bir fəaliyyət göstərdilər. [372-373] Türkiyə ilə bizim bu barədə heç bir müqaviləmiz, danışığımız və layihəmiz yox idi.

Belə hərəkətlər dünyada təbii haldır. İndi bu hadisəni əsas götürərək başlayaq ki, Ermənistanla bu sahədə əməkdaşlıq etmək istəyirik, gəlin forumda bu barədə danışaq, - mən bunu başa düşə bilmirəm.

Yenə də deyirəm, biz Amerika Birləşmiş Ştatları ilə iqtisadi sahədə çox geniş əməkdaşlıq edirik. Biz beş il bundan əvvəl «Əsrin müqaviləsi» adlı neft müqaviləsi imzalamışıq. Ondan sonra 19 müqavilə imzalanıb. Onların əksəriyyətində Amerikanın neft şirkətləri iştirak edirlər. Biz bir çox başqa sahələrdə də əməkdaşlıq edirik.

Amerika Bakı-Ceyhan neft kəmərinin çəkilişində maraqlıdır, biz də bunda maraqlıyıq. Yaxud Transxəzər layihəsini – Türkmənistan qazının Xəzər dənizi vasitəsilə Azərbaycana gəlib Türkiyəyə keçməsi layihəsini dəstəkləyirik. Bunlar regional əməkdaşlıq üçün çox böyük layihələrdir. Transxəzər layihəsi – bu xətt Türkmənistandan, Azərbaycandan, Gürcüstandan, Türkiyədən keçir. Yaxud, Bakı-Ceyhan kəməri Azərbaycandan, Gürcüstandan, Türkiyədən keçir və burada Amerikanın və Avropanın bir çox şirkətləri iştirak edəcəklər. Yəni biz harada mümkündür, real əməkdaşlıq edirik və bundan sonra da edəcəyik. Amma biz özümüz-özümüzü aldadaraq, niyə gedib real olmayan işlərlə məşğul olmalıyıq?

Mən yenə də gözləyirəm ki, Amerika Birləşmiş Ştatları Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması üçün təsirli addımlar atsın. Ancaq siz bizə elə layihələr deyirsiniz ki, bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur.

Nəhayət, mən konkret olaraq deyirəm: baş nazirlər Tbilisidə görüşə bilərlər, hansı layihələr mümkündür – o barədə müəyyən müzakirə apara bilərlər. Amma qısa bir müddət, cəmi bir ay qalıbdır. Mən bir ay bundan sonra böyük bir forum keçirilməsini təsəvvür edə bilmirəm. Sağ olun. [373]

AVROPA ŞURASI PARLAMENT ASSAMBLEYASININ SƏDRİ LORD RASSEL-CONSTON İLƏ GÖRÜŞDƏKİ SÖHBƏT

Prezident sarayı

17 sentyabr 1999-cu il

H e y d ə r Ə l i y e v: Hörmətli cənab lord, hörmətli cənab sədr! Mən sizi Azərbaycanla salamlayıram, bizim ölkəyə xoş gəlmisiniz. Mən Avropa Şurası Parlament Assambleyasının sədri seçilməyiniz münasibətilə sizə təbrik məktubu göndərmişdim. İndi isə şəxsən görüşərək sizi bir daha səmimi qəlbədən təbrik edirəm və bu böyük işinizdə sizə gələcək uğurlar arzulayıram.

Bir müstəqil dövlət kimi Azərbaycan Avropa Şurası ilə hərtərəfli əməkdaşlıq edir. Biz bu əməkdaşlığı qiymətləndiririk. Hesab edirəm ki, biz ötən dövrdə bu sahədə xeyli işlər görmüşük. Şübhəsiz ki, Azərbaycan Avropa ölkəsi olduğu üçün və xüsusən Avropanın tam kənar bir hissəsində, Avropanın Asiya ilə birləşdiyi yerdə yerləşən bir ölkə kimi Avropanın bütün strukturlarında iştirak etmək istəyir. Biz məmnunuq ki, Azərbaycana Avropa Şurasında qonaq statusu verilibdir. Ümid edirik ki, indiyədək görülən işlər, bizim əməkdaşlığımız Azərbaycanın Avropa Şurasının tam üzv olmasına gətirib çıxaracaqdır. Yəni bununla onu demək istəyirəm ki, biz Avropa Şurası ilə bundan sonra daha da geniş əməkdaşlıq edəcəyik. [374-375]

Məmnunam ki, siz artıq bizim ölkəmizdə bəzi sahələrlə tanış olmusunuz. Xüsusi təşəkkür edirəm ki, siz zəhmət çəkib, qaçqınlar yaşayan çadır şəhərciklərində olmusunuz, bizim həyatımızın, bugünkü reallığımızın bu ağır hissəsini öz gözlərinizlə görmüsünüz. Ona görə də yəqin sizin Azərbaycan haqqında müəyyən təəssüratlarınız vardır. Güman edirəm ki, bundan sonra bizim əməkdaşlığımız bu təəssüratları daha da genişləndirəcəkdir. Buyurun.

R a s s e l – C o n s t o n: Cənab prezident, bizi belə mehribanlıqla qarşıladığınıza görə Sizə səmimiyyətlə minnətdarlığımı bildirirəm.

Cənab prezident, Siz dediniz ki, yəqin mənim Azərbaycan haqqında müəyyən təəssüratlarım artıq formalaşıbdır. Lakin mən bir qədər diqqətli və ehtiyatlı olmaq istərdim. Mən istərdim ki, Azərbaycan haqqında öz mülahizələrimi hələ ki, bildirməyim.

Cənab prezident, bilirəm ki, dünyada beynəlxalq sahədə ekspert adını bir neçə günə qazanmış adamların sayı çoxdur. Mən istəmirəm ki, onların sırasında olum. Lakin bir məsələni tam aydınlıqla deyə bilərəm və bu, həqiqətən belədir ki, məni burada çox hərarətlə, dostyana, yəni mənim istədiyimdən də artıq qarşılayıblar.

Cənab prezident, yəqin Sizə məlumdur ki, mən buraya Cənubi Qafqaz ölkələri ilə bizim təşkilat arasında əməkdaşlığı daha da möhkəmləndirmək məqsədi ilə gəlmişəm və Bakıdan əvvəl Tbilisidə idim. Yaxşı anlayıram ki, Gürcüstanın bizim təşkilata qəbul olunması Azərbaycanı və Ermənistanı bir qədər narahat edir. Lakin biz hər üç ölkə ilə əməkdaşlıq etmək istəyirik.

Avropa Şurası elə bir təşkilatdır ki, o, münafişələrin həll olunmasında birbaşa iştirak etmir. Lakin eyni zamanda, Avropa Şurasının Parlament Assambleyası münafişəyə qoşulmuş ölkələr arasında körpü, dialoq yaratmaq və onların [375-376] bir-biri ilə dil tapmasına yardım etmək üçün kifayət qədər biliyə və təcrübəyə malikdir.

Mən Sizi əmin etmək istəyirəm, - biz heç də istəmirik ki, özümüzü göstərək ki, təşkilatımız hər şeyə qadirdir. Lakin onu da deməliyəm ki, bizim bu işdə müəyyən bacarığımız vardır. Həmişə mənə elə gəlir ki, sülh yaratmaq müharibə etməkdən daha çətin məsələdir.

Məlumdur ki, martın 6-da Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan parlamentlərinin sədrləri Strasburqda idilər. Biz orada razılaşdıq ki, bu cür görüşləri davam etdirək və bu görüşlərdən biri Tbilisidə baş tutdu.

Sizin qeyd etdiyiniz kimi, Azərbaycan Avropa Şurasına tam üzv qəbul olunmaq üçün müraciət etmiş ölkədir. Eləcə də Ermənistan bu sırada olan ölkələrdən biridir. Biz böyük ehtiyac duyuruq ki, bu ölkələr arasında əlaqə yaransın və həmin ölkələrin daxilindəki çətin məsələlər həll olunsun ki, hər iki ölkə Avropa Şurasının irəli sürdüyü standartlara cavab verə bilsin. Əlbəttə, Parlament Assambleyasının sədri kimi mən bu məsələlərə birbaşa cəlb olunmamışam. Lakin öz vəzifəmdə bu işə böyük maraq göstərirəm. Mən istəyirəm bütün ölkələrdə adını çəkdiyim məsələlər mümkün qədər tez və düzgün həll olunsun ki, həmin ölkələr Avropa standartlarına cavab versinlər.

Mən bu səfərim zamanı Yerevanda prezident Robert Koçaryanla və Tbilisidə prezident Eduard Şevardnadze ilə görüşdüm. Əlbəttə, onların nə dediklərini Sizə demək mənim tərəfimdən düzgün olmazdı. Lakin bircə məsələni demək istəyirəm ki, hər iki prezident Sizin haqqınızda danışarkən onların nitqləri komplimentlərlə dolu idi.

Cənab prezident, Siz elə bir şəxsiyyətsiniz ki, bu regionda və ümumiyyətlə, dünyanın siyasi meydanında böyük nüfuz qazanmışınız. Sizinlə görüşmək mənim üçün böyük şərəfdir. Mən bu görüşdən istifadə edərək istərdim ki, ölkənizin və [376-377] bölgənizin düşdüyü çətin problemlərin həlli barədə Sizin münasibətinizi və fikirlərinizi, şərhlərinizi eşidim, Sizdən öyrənəm.

H e y d ə r Ə l i y e v: Təşəkkür edirəm. Bizim ölkəmizin, gənc, müstəqil dövlətimizin problemləri çoxdur. Qısaca desək, məndən əvvəl Sizinlə söhbət aparan rəsmi şəxslər yaqın Sizə bildirişlər ki, Azərbaycanda demokratik, hüquqi, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesi gedir. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı prinsipləri qəbul olunubdur, bu sahədə xeyli işlər görülüb və gələcəkdə də görülməkdir.

Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinə əsasən böyük özəlləşdirmə proqramı, torpaq islahatı həyata keçirilir. Keçmişdə, sovet hakimiyyəti dövründə dövlətin əlində olan torpaqların hamısı indi bu islahatın əsasında kəndlilərə, vətəndaşlara qaytarılır.

Mən Sizə əvvəlcə də dedim ki, Azərbaycan Avropanın şərqində, Avropa ilə Asiyanın qovuşduğu yerdə yerləşən bir ölkədir. Elə buna və bir neçə başqa səbəblərə görə də Azərbaycan özündə həm Avropanın, həm də Şərq aləminin dəyərlərini toplayıbdir. Bu, bizim ölkəmizin tarixi keçmişinə aid olan xüsusiyyətidir. Ancaq belə bir tarixi keçmiş olan ölkə, xalq indi demokratik və dünyəvi dövlət qurur. Mən Azərbaycanda dünyəvi dövlət qurulduğunu xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Xüsusən indi Azərbaycanın ətrafında – Şimali Qafqazda, Orta Asiyada, cənubdakı və şimaldakı qonşu ölkələrdə gedən ağır proseslərə baxaraq, mən bir daha bəyan edirəm ki, Azərbaycan tutduğu bu yolla həmişə gedəcəkdir. Dünyəvi dövlət prinsiplərini inkişaf etdirmək üçün Azərbaycanda bütün əsaslar yaranıbdir və xalqımız bu ənənələri çoxdan mənimsəyibdir.

Azərbaycan xalqı hələ XIX əsrdən indiyə qədər Avropa dəyərlərindən bəhrələnərək böyük inkişaf yolu keçibdir, ona görə də böyük elmə, mədəniyyətə, təhsilə malikdir. Ancaq şüb[377-378]həsiz ki, Azərbaycanın həm daxilində, həm də xaricdə ölkəmizdə gedən bu proseslərə təsir edən qüvvələr, amillər vardır. Bunların heç birinə baxmayaraq biz öz tutduğumuz yolla gedirik. Biz demokratiya, insan, söz azadlığı, siyasi plüralizm və mətbuat azadlığı prinsiplərini – bütün bu prinsipləri həyata keçirmişik və bundan sonra da həyata keçirəcəyik.

Ölkəmiz üçün çox əhəmiyyət daşıyan odur ki, biz Azərbaycanda ictimai-siyasi sabitliyi təmin etmişik. Mən bunu ona görə xüsusi qeyd edirəm ki, 5–6 il bundan əvvəl bir tərəfdən Ermənistanla müharibə apararaq, ikinci tərəfdən daxilində ictimai-siyasi sabitlik olmadığından Azərbaycan çox böyük çətinliklər içərisində idi.

Siz 1999-cu ilin sonunda Azərbaycana gəlmisiniz. Əgər siz 1993-cü, hətta 1994-cü ildə buraya gəlmiş olsaydınız Bakının küçələrində rahat gəzə bilməzdiniz. Biz ictimai-siyasi sabitliyi təmin etmək üçün çox ağır, çətin yol keçdik, ancaq buna nail olduq.

Azərbaycanın iqtisadiyyatı Sovet İttifaqı dağılından sonra yaranmış iqtisadi tənəzzülə bir neçə il bundan əvvəl son qoydu. 1995-ci ildən biz artıq ölkənin iqtisadiyyatında inkişafı təmin etdik. Biz inflyasiyanın qarşısını almışıq, milli valyutamızın dəyərini möhkəmləndirmişik və insanların yaşayışını müəyyən qədər yaxşılaşdırmışıq. Bu sahədə böyük nailiyyətimiz ondan ibarətdir ki, biz ölkəmizin qapılarını bütün dünyaya açaraq xarici investisiyanın Azərbaycana cəlb olunması sahəsində nailiyyətlər əldə etdik.

Biz iki gündən sonra Azərbaycanda tarixi bir hadisəni, dünyanın böyük neft şirkətləri ilə Azərbaycanın imzaladığı ilk müqavilənin – «Əsrin müqaviləsi»nin 5-ci ildönümünü qeyd edəcəyik. Biz 5 il bundan əvvəl böyük iradə nümayiş etdirib, böyük riskə gedib belə bir müqaviləni imzaladıq. Məmnuniyyətlə deyə bilərəm ki, bu 5 il müddətində biz böyük nailiyyətlər əldə etdik. [378-379]

Sizin ölkənin, yəni Böyük Britaniyanın fəxri olan «Britiş Petroleum» şirkəti Azərbaycanda həm birinci müqavilədə, həm də sonrakı müqavilələrdə çox görkəmli yer tutur. Ancaq o, tək deyil, - ondan əlavə, «Ramko», «Monument oyl» və başqa şirkətlər də vardır. Sizin indi yaşadığınız Strasburqun, yəni Fransanın da iki böyük neft şirkəti – «Elf Agiten» və «Total» şirkətləri artıq bizimlə çox geniş əməkdaşlıq edirlər. Ötən dövr ərzində biz 19 müqavilə imzalamışıq və bu müqavilələr 14 ölkəni təmsil edən 32 neft şirkəti ilə imzalanıbdir.

Mən bu məsələni ona görə xüsusi qeyd edirəm ki, biz bu 5 illik yubiley ərəfəsindəyik. Bir də ona görə ki, bu, sadəcə onu göstərir ki, bizim ölkəmiz açıqdır və biz xarici investisiyanı cəlb edə bilirik. Biz bundan sonra da xarici investisiyanı cəlb edib ölkəmizin iqtisadi inkişafını təmin edə biləcəyik.

Bu dediklərim həm bizim problemlərimizdir, həm də gördüyümüz işlərdir. Ancaq bizim ölkənin ən böyük problemi, dərdi Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münacişəsidir. Bu münacişə haqqında sizin yetərli məlumatınız vardır.

Bu münacişə 1988-ci ildən başlayıbdir və indiyə qədər davam edir. Ermənistan silahlı qüvvələri müəyyən səbəblərə görə Azərbaycan ərazisinin 20 faizini işğal edib və indiyə qədər işğal altında saxlayırlar. İşğal olunmuş torpaqlardan Azərbaycan vətəndaşları zorla çıxarılıb və çadırlarda yaşayır. Mən bir daha sizə təşəkkür edirəm ki, siz zəhmət çəkib vertolyotla gedib onları gördünüz.

Biz Azərbaycanda heç vaxt müharibə tərəfdarı olmamışıq. Münacişəni də Azərbaycan başlamayıbdir. Ermənistan Azərbaycanın torpağı olan Dağlıq Qarabağa iddia edərək münacişə başlayıbdir. Bu işə böyük müharibəyə gətirib çıxarıb, qan tökülübdür, insanlar tələf olubdur. İşğal olunmuş torpaqlarda 700-dən

artıq kənd, şəhər, qəsəbə, yaşayış məntəqələri viran edilibdir. Ancaq bütün bunlara baxmayaraq, biz həmişə məsələnin sülh yolu ilə həll edilməsinin tərəfdarı olmuşuq. [379-380] Məhz buna görə də 1994-cü ilin may ayında biz Ermənistanla atəşin dayandırılması haqqında saziş imzalamışıq və bu sazişə indiyə qədər riayət edirik. Beş ildən artıqdır ki, həm Ermənistan, həm də Azərbaycan atəşkəs rejimi şəraitində yaşayır. Amma məsələ bu vəziyyətdə qala bilməz. Bizim üçün bu, çox ağırdır. Çünki, artıq qeyd etdim, bizim torpaqlarımız işğal altındadır, insanlar çadırlarda yaşayırlar. Ermənistan üçün bəlkə bizim kimi ağır deyildir. Amma onlar üçün də bu, böyük bir problemdir. Ona görə də, şübhəsiz ki, dil tapmaq lazımdır. Düzgün qərar qəbul edilməlidir, ədalətli sülh əldə etməliyik.

Bilirsiniz ki, bu məsələ ilə ATƏT-in Minsk qrupu məşğul olur. Minsk qrupunun həmsədrləri – Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa bu işlərə rəhbərlik edirlər. Ötən illər biz onlarla çox geniş əməkdaşlıq etmişik. İki dəfə – 1994-cü ilin dekabrında və 1996-cı ilin dekabrında Budapeştdə və Lissabonda ATƏT-in zirvə görüşlərində Ermənistan–Azərbaycan münacişəsi müzakirə edilib və bu barədə müvafiq qərarlar qəbul olunubdur. Ondan öncə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası Azərbaycanın torpaqları işğal olunan zaman işğal edilmiş torpaqlardan Ermənistan silahlı qüvvələrinin qeyd-şərtsiz çıxması haqqında qətnamələr qəbul edibdir. O qətnamələr Ermənistan tərəfindən yerinə yetirilməyibdir. Budapeştdə, Lissabonda qəbul olunmuş prinsiplər isə yenə də Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqeyinə görə həyata keçirilməyibdir.

Siz bilirsiniz, Lissabon zirvə görüşündən sonra ATƏT-in Minsk qrupu iki təklif irəli sürdü. Biz onların ikisinə də müsbət münasibət göstərdik. Ancaq onlar həyata keçirilmədi. Çünki Ermənistan o təklifləri qəbul etmədi. Keçən ilin sonunda yeni bir təklif irəli sürüldü. Bu təklifi də biz qəbul etmədik. Əvvəlki iki təklif Azərbaycanın tələblərini o qədər də təmin etmədi, ancaq müəyyən qədər ədalətli hesab oluna [380-381] bilərdi. Onların əsasını təşkil edən prinsiplər ondan ibarətdir ki, Dağlıq Qarabağa Azərbaycanın tərkibində yüksək dərəcəli özünüidarəetmə statusu verilsin, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycan torpaqları azad edilsin və yerlərindən zorla çıxarılmış insanlar öz daimi yaşayış yerlərinə qayıtsınlar. Dağlıq Qarabağın əhalisinin hamısının – həm azərbaycanlıların, həm də ermənilərin təhlükəsizliyi təmin edilsin. Ermənistan bunu qəbul etmədi.

Son təklif isə ondan ibarətdir ki, «Ümumi dövlət» formulu irəli sürülür. Yəni formal olaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyü saxlanılır və Azərbaycanın ərazisində Dağlıq Qarabağ kimi yeni bir dövlət yaranır. Azərbaycan dövlətinin isə özünün tərkibində olan və bu bölgəsində yaranan dövlətə heç bir hüququ olmur.

Məlumdur ki, Ermənistan tərəfi münacişə başlandıqdan qərsinə məqsəd qoyub: ya Dağlıq Qarabağı Ermənistana tamamilə qatmaq, bağlamaq, yaxud da ki, Dağlıq Qarabağa müstəqillik statusu əldə etmək. Son təklif, yəni «ümumi dövlət» formulu Ermənistanın bu iddiasını şübhəsiz ki, təmin edir. Biz isə, görünür ki, özümüz-özümüzü aldatmalı olacağıq. Düşünəcəyik ki, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü pozulmayıbdır, Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın tərkibindədir, yəni ərazisindədir, amma Dağlıq Qarabağ tam müstəqildir. Təbiidir ki, biz bunu qəbul edə bilməzdik və bu gün də deyirəm ki, biz bunu qəbul edə bilmərik.

Son 15 gündə Amerika Birləşmiş Ştatları prezidentinin Dağlıq Qarabağ problemi üzrə xüsusi səfiri və Rusiyanın xarici işlər naziri bizim bölgəmizi – həm Ermənistanı, həm də Azərbaycanı ziyarət etmişlər. Mən onların ikisi ilə də çox ətraflı danışıqlar aparmışam və açıq-aydın bildirmişəm ki, həm Amerika Birləşmiş Ştatları, həm Rusiya, həm də Fransa Lissabon zirvə görüşündə ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrləri kimi üzərlərinə düşən vəzifəni indiyə qədər yerinə [381-382] yetirməyiblər. Biz hesab edirik ki, Minsk qrupu və onun həmsədrləri Azərbaycan üçün münasib olan yeni təklif təqdim etməlidirlər. Belə olmasa məsələ həll edilə bilməyəcəkdir.

Siz bilirsiniz ki, Azərbaycan təcavüzə məruz qalmış bir ölkədir. Azərbaycanın bir milyondan artıq qaçqınları yeddi ildir ki, çadırlarda yaşayırlar. Bizim millətimiz dözümlüdür, ancaq hər dözümlünün də bir həddi vardır.

Mən bunları sizə bildirərək bir daha bəyan edirəm ki, biz məsələnin yalnız və yalnız sülh yolu ilə həll olunmasının tərəfdarıyıq. Bunun üçün bundan sonra da çalışacağıq, atəşkəs rejimini qoruyub saxlayacağıq. Bu məqsədlə son dəfə Yaltada Ermənistan prezidenti Koçaryanla mənim görüşümün nəticəsində biz müdafiə nazirlərinə göstəriş verdik ki, onlar görüşsünlər və lazımi tədbirlər görsünlər. Bir neçə gün bundan öncə sərhəddə Ermənistanın müdafiə naziri ilə Azərbaycanın müdafiə naziri görüşüblər, danışıqlar aparıblar və atəşkəs rejiminin daha da möhkəmlənməsi üçün tədbirlər həyata keçirəcəklər.

Biz sülh əldə etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə etməyə çalışırıq. O cümlədən son zamanlarda Azərbaycan prezidenti və Ermənistan prezidentinin görüşləri də, hesab edirəm, çox əhəmiyyətlidir. Ancaq məsələni həll etmək üçün Minsk qrupu, ATƏT daha ciddi çalışmalıdır.

Siz buyurdunuz ki, təşkilatınız münacişələrin həll edilməsi ilə məşğul olmur. Biz bunu bilirik. Ancaq eyni zamanda siz bu işə çox böyük maraq göstərsiniz. Bu, bizi sevindirir. Güman edirik ki, böyük maraq göstərərək və Avropa Şurası kimi, Avropanın bütün bölgələrində sülhün, əmin-amanlığın təmin olunmasına nail olmaq üçün siz də öz səylərinizi imkan dairəsində qoyacaqsınız.

Siz buyurdunuz ki, Gürcüstanın Avropa Şurasına qəbul olunmasından guya biz narahatıq. Bu, belə deyil. Biz sevinirik. Mən prezident Şevardnadzeni bu münasibətlə [382-383] təbrik etdim. Gürcüstanla Azərbaycan arasında çox gözəl dostluq, əməkdaşlıq əlaqələri vardır. Bizim xalqlarımız əsrlər boyu dostluq ediblər. İndi müstəqil dövlətlər kimi, Cənubi Qafqazda olan müstəqil dövlətlər kimi, Gürcüstanla Azərbaycanın əlaqələri, hesab edirəm ki, nümunə ola bilər. Xüsusən son vaxtlar Xəzər dənizinin enerji ehtiyatlarından istifadə olunması üçün, yəni sizə söylədiyim müqavilənin həyata keçirilməsi üçün Bakıdan Gürcüstan ərazisi ilə Qara dənizdəki Supsa limanına neft kəmərinin çəkilməsi və Azərbaycandan Türkiyəyə nəzərdə tutulan Bakı–Ceyhan neft kəmərinin Gürcüstandan çəkilməsi – bunlar hamısı bizim Gürcüstanla nə qədər sıx əməkdaşlıq etdiyimizi göstərir. Biz arzu edirik ki, təkcə Gürcüstanla Azərbaycan arasında yox, bütün Cənubi Qafqaz ölkələri arasında sülh olsun, mehribanlıq olsun, əməkdaşlıq olsun.

Sizin Avropa Şurasının parlamentlər vasitəsilə Cənubi Qafqaz ölkələrində, onların arasında bir-birinə münasibət, inam yaranması üçün apardığınız tədbirlər də, şübhəsiz ki, əhəmiyyətlidir. Biz bu tədbirlərin – mart ayında üç ölkənin, yəni Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycanın parlamentləri sədrlərinin Fransada sizin rəhbərliyiniz altında keçirilən görüşünün, sonra Tbilisidəki görüşünün məhz Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunması məqsədi daşdığını əsas götürürük.

Bizim başqa problemlərimiz də çoxdur. Onların hamısını danışsam gərək biz bir neçə saat söhbət edək. Ancaq mən əsas problem haqqında sizə dedim və sizi əmin edirəm ki, əgər bu əsas problem həll olunsa, sülh yaransa qalan problemlərin hamısı – həm daxili, həm xarici problemlər daha asanlıqla həll oluna bilər. Ona görə mən sizə müraciət edirəm ki, siz və ümumiyyətlə, Avropa Şurası Cənubi Qafqazda tam sülhün, əmin-amanlığın, ədalətli sülhün yaranmasına bundan sonra da çalışsınız və bizə kömək edəsiniz. [383-384]

Bəlkə siz mənim bu sözlərimi dinləməkdən yorulduunuz. Ancaq mən sizin sualınıza cavab olaraq bunları deyirəm.

R a s s e l – C o n s t o n: Cənab prezident, həqiqətən mən verdiyiniz geniş şərhə görə Sizə çox minnətdaram. Siz dünyanın müxtəlif ölkələrindən burada işləyən, Azərbaycanın iqtisadi inkişafında iştirak edən neft şirkətlərinin, o cümlədən «Bi-Pi»nin adını çəkdiyiniz. Əlbəttə, ilk əvvəl deməliyəm ki, mən özüm böyük britaniyalı – şotlandiyalıyam.

Cənab prezident, artıq yeddi aydır ki, Avropa Şurasının Parlament Assambleyasına sədr seçilmişəm və bu müddət ərzində çalışmışam unudum ki, britaniyalıyam, şotlandiyalıyam. Çalışmam tam avropalı kimi hərəkət edim, yəni 41 Avropa ölkəsi üçün işləyim. Biz üzv olan hər ölkənin nümayəndələri ilə görüşərkən, söhbət edərkən çalışırıq bunu əsas tutub onlara deyək ki, bilirik, sizin ölkənizin milli maraqları vardır. Lakin biz həmin milli maraqları adlamağa, onlardan daha irəli getməyə çalışırıq. İstəyirik ümumi maraqlar, dəyərlər üçün işləyəək ki, hər bir ölkə buradan öz xeyrini götürə bilsin.

Cənab prezident, Sizə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm ki, özünüzün də dediyiniz kimi, bu çətin, ağırlıq problemin öhdəsindən gəlməyə çalışırsınız. Əlinizdən gələni edirsiniz ki, bu problemi həll edirsiniz. Əlbəttə, mən bu gün Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nəticəsi kimi qaçqın düşmüş insanları gördüm. Onların vəziyyəti, şəraiti həqiqətən çox çətinidir. Sadəcə olaraq, bizim bu gün çalışdığımız xüsusilə müstəsna çətinliklər dövrünü unudurmaqdan, azərbaycanlıları və erməniləri sivil yolla bir-biri ilə söhbət etməyə, razılığa gəlməyə dəvət etməkdən ibarətdir.

Mən Tbilisidə olan görüşlərin birini müşahidə edirdim. Orada, düzü, Gürcüstan nümayəndələri azlıq təşkil edirdilər. Əsasən Ermənistan və Azərbaycan nümayəndələri öz aralarında söhbət aparırdılar. Onlar insan hüquqlarının tətbiq [384-385] olunmasının nəzəri cəhəti haqqında deyil, praktiki həlli haqqında söhbət edirdilər. Yəni, aydındır ki, nəzəriyyədən praktikaya keçdikdə yerlərdə həm məhkəmənin, həm polis işi nəzərə alınmalıdır.

Hazırda bizim işimiz ondan ibarətdir ki, aydın məsələdir. Dağlıq Qarabağ problemi Sizinlə Koçaryanın danışıqlarından sonra öz həllini tapacaqdır. Hər iki ölkənin baş nazirləri razılığa gələcəklər və yaxud da xarici işlər nazirləri öz aralarında razılıq əldə edəcəklər. Eyni zamanda Minsk qrupu bu işə yeni bir məqam gətirəcək və bu məsələnin həll olunmasına yardım edəcəkdir.

Lakin bütün bu müddət ərzində biz boş qalmırıq, öz işimizi davam etdiririk. İki ölkənin parlamentləri arasında görüşlərin keçirilməsinə əlimizdən gələn köməyi edirik. Yəni aydın məsələdir ki, siz razılığa gəldikdən sonra istər-istəməz bu razılıq hər iki ölkənin parlamentləri tərəfindən ratifikasiyadan keçməlidir. Bizim də əsas məqsədimiz ondan ibarətdir ki, parlamentlər bütün bu müddət ərzində bir-birinə düşmən kimi baxmasınlar, əməkdaşlığa indidən başlasınlar.

Cənab prezident, sonda isə Sizə başqa bir sual vermək istərdim. Əlbəttə, Siz özünüz qərara alacaqsınız ki, bu suala cavabı mətbuat nümayəndələri burada ola-ola verəsiniz, yoxsa onlarsız. Məlumdur ki, bu məsələ hazırda həm Yerevanda, həm Tbilisidə, həm də Bakıda böyük narahatlıq doğurur. Bu məsələ eləcə də ətraf regionda narahatlıq doğurur, bütün keçmiş SSRİ ərazisində və həmçinin Avropada bu məsələdən çox narahatdırlar. Açıq desəm, mən heç bilmirəm ki, bu məsələnin həllinə biz Avropa Şurası kimi və yaxud elə ATƏT-in özü necə yardım edə bilər. Mən Dağıstanda olan hadisələri, oradakı məsələləri nəzərdə tuturam. İstəyirəm ki, Siz buna öz münasibətinizi bildirəsiniz. Çünki məlumdur ki, bu hadisələr bütün əraziyə öz təsirini göstərir. Xüsusilə də bu məsələlərdən sonra Rusiya ərazisində olan bomba partlayışları hamımızı narahat [385-386] edir. Məsələni, mən Tbilisidə olarkən prezident Şevardnadze ilə görüşdüm və gördüm ki, o da bu

məsələdən olduqca narahatdır. O, belə bir fikir söylədi ki, bu cür işlərə, terror aktlarına əl atanlar buna yenidən qayıda bilərlər, bu işi sonsuz davam etdirə bilərlər. Bir halda ki, bu hadisələr sizin qonşuluğunuzda olan ölkədə baş verir, xahiş edirəm, öz fikrinizi, münasibətinizi bildirəsiniz.

Heydər Əliyev: Şimali Qafqazda və konkret olaraq indi Dağıstanın ərazisində gedən proseslər, yəni terror aktları, Dağıstanın ərazisinə soxulmuş quldurlar bizi çox narahat edir.

Bizim Rusiya ilə sərhədimiz Dağıstandan keçir. Dağıstan isə Rusiyanın tərkibində bir respublikadır, yəni Rusiya Federasiyasının bir subyektidir. Biz həmişə hər bir ölkənin ərazi bütövlüyünün təmin edilməsinin tərəfdarı olmuşuq və bu gün də Rusiyanın ərazi bütövlüyünün təmin olunmasının tərəfdarı kimi çıxış edirik. Ona görə də biz hesab edirik ki, Dağıstan Rusiyanın ayrılmaz hissəsidir və ayrılmaz hissəsi olmalıdır. Rusiyanın hakimiyyəti Dağıstanda bundan sonra da davam etməlidir.

Belə döyüşlər, terror aktları, bu cür çox qorxulu partlayışlar və sairə hər bir ölkə üçün təhlükəlidir. Biz məsafəcə Dağıstana çox yaxın olduğumuza görə bundan çox narahatıq.

Bir də bilməlisiniz ki, Dağıstanda təxminən 120-130 min azərbaycanlı yaşayır. Dağıstanla Azərbaycan arasında belə bir vəziyyət var ki, Dağıstanda olan ləzgilərdən Azərbaycanda da yaşayanlar çoxdur. Azərbaycanda avarlar da çoxdur və Dağıstanın başqa etnik qruplarından da Azərbaycanda var. Ona görə də bunlar hamısı tarixən həmişə bizi bir-birimizə bağlayıbdir.

Dağıstan bizim üçün dost ölkədir. Şübhəsiz ki, Rusiyanın ayrılmaz bir hissəsi olaraq. Bir arzu edirik ki, tezliklə Rusiya federal qüvvələri və Dağıstanın öz qüvvələri Dağıstanda [386-387] gedən bu proseslərə son qoysunlar, orada sabitliyi, əmin-amanlığı təmin etsinlər.

Mətbuatda verilən məlumatlardan demək istəyirəm ki, orada guya islam ekstremistləri, guya mürtəcə siyasət həyata keçirmək istəyənlər, başqaları – onlar şübhəsiz ki, Dağıstana heç vaxt xeyir gətirə bilməzlər. Dağıstan xalqlarının hamısı islam dininə itaət edirlər. Amma islam dini heç vaxt nə terrorizmin, nə də ekstremizmin tərəfdarı olmayıbdir. Hesab edirəm ki, o terroristlər sadəcə, insanların hissiyyatlarından istifadə edirlər.

Rusiyadakı partlayışlar, şübhəsiz ki, çox qeyri-adi bir haldır. Rusiyanın, yaxud keçmiş Sovet İttifaqının tarixinə nəzər salsanız mən belə şeylər xatırlaya bilmirəm. Mən bunu xatırlaya bilmirəm. Çünki hər-halda o dövrün böyük bir hissəsi mənim gözümün qarşısında olubdur. Bir də biz kitabları da oxuyuruq, tarixi oxuyuruq. 20-ci illərdən bu tərəfə mən Rusiyanın ərazisində belə partlayışlar olduğunu görməmişdim, eşitməmişdim. Bizim arzumuz odur ki, Rusiyanın hökuməti, Rusiyanın hakimiyyəti tezliklə bu hadisələrə son qoysun, onların qarşısını alsın. Cinayətkarlar yaxalansın, cəzələnsin və ümumiyyətlə, Rusiyada ictimai-siyasi sabitlik təmin olunsun.

Rusiya bizim üçün dost ölkədir. Rusiya ilə bizim geniş əlaqələrimiz vardır və istəyirik ki, Rusiyada, o cümlədən Rusiyanın böyük bir hissəsi olan Şimali Qafqazda sülh olsun, əmin-amanlıq olsun, sabitlik olsun.

Görürəm, daha sualınız yoxdur. Sağ olun. [387]

«MUSIQİNİN BÖYÜK İPƏK YOLU» BİRİNCİ BAKI KLASSİK MUSIQİ FESTİVALINA

Hörmətli festival iştirakçıları! Sizi – müstəqil Azərbaycanın paytaxtı Bakı şəhərində təşkil olunmuş klassik musiqi festivalının iştirakçılarını səmimi-qəlbdən salamlayıram.

Musiqi ayrı-ayrı dillərdə danışan, müxtəlif inkişaf yolları keçmiş, bir-birindən fərqlənən mənəvi və maddi dəyərlərə malik xalqların ən gözəl qarşılıqlı anlaşma və ünsiyyət vasitəsidir. O, hər bir ölkədə xalqın mənəvi aləminin parlaq ifadəsi olmaqla onun dünyada tanınmasında, beynəlxalq əlaqələrinin genişlənməsində mühüm rol oynayır. Sizin festivalınız da bu ali məqsədə xidmət edir.

Sevindirici haldır ki, siyasətçilərin və iqtisadçıların üçüncü minillik üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən tarixi İpək yolunun bərpası ilə bağlı söylərinə bu gün sənət adamları da qoşulurlar. Böyük Britaniyadan Yaponiyaya qədər tarixi İpək yolu ölkələrini təmsil edən görkəmli musiqiçilərin birgə söyləri ilə qədim Azərbaycan torpağında həyata keçirilən bu tədbir mədəniyyətin yüksək humanist ideallarının təntənəsini, Azərbaycanın sülhə, dostluğa və əməkdaşlığa həmişə hazır olduğunu nümayiş etdirir.

Festivalınızın keçirilməsi respublikamızda artıq ənənəyə çevrilmiş Üzeyir musiqi gününə təsadüf edir. Bu gün musiqi mədəniyyətimizin ən görkəmli simalarından biri Üzeyir bəy Hacıbəyovun xatirəsini anma günüdür. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan milli musiqisinin dünya professional musiqi sənəti ilə qovuşması yolunda misilsiz xidmətlər göstərmiş bu dahi Azərbaycan bəstəkarının nə dərəcədə uzaqqörən, onun [388-389] sənət aləmində seçdiyi yolun nə dərəcədə doğru olduğunun əsrin sonunda bir daha şahidi oluruq. Bu, Üzeyir dühasının təntənəsidir. Bu günlərdə biz müstəqil Azərbaycan Respublikasının öz neft sərvətlərindən səmərəli istifadə edilməsi yolunda müstəsna əhəmiyyəti olan «Əsrin müqaviləsi»nin imzalanmasının beşinci ildönümünü də təntənəli surətdə qeyd edirik. Bu iki hadisənin bir-biri ilə rəmzi bağlılığı vardır. Azərbaycanda XX əsrin əvvəlində neft sənayesinin sürətlə inkişaf etməsi bütün sahələrdə olduğu kimi, musiqi mədəniyyəti sahəsində də böyük irəliləyişə səbəb olmuşdur. Əslində, ilk nəzərdən bir-biri ilə heç bir əlaqəsi olmayan «neft» və «musiqi» məfhumlarının belə qarşılıqlı təsiri ölkəmizin iqtisadi, elmi və mədəni inkişafında böyük rol oynamışdır.

İnanıram ki, XXI əsrin astanasında keçirilən bu əsl musiqi bayramı Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin, xüsusilə ifaçılıq sənətinin sürətlə inkişafına təkan verəcək, xalqlarımızın daha da yaxınlaşmasına xidmət edəcəkdir.

Festivalınıza böyük uğurlar arzulayıram, hər birinizə möhkəm cansağlığı, xoşbəxtlik və sənət yollarında yeni-yeni nailiyyətlər diləyirəm.

HEYDƏR ƏLİYEV
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Bakı şəhəri, 18 sentyabr 1999-cu il [389]

ATƏT-in HAZIRKI SƏDRİ, NORVEÇİN XARİCİ İŞLƏR NAZİRİ KNUT VOLLEBEK İLƏ GÖRÜŞDƏ SÖHBƏT

Prezident sarayı

18 sentyabr 1999-cu il

H ə y d ə r Ə l i y e v: Hörmətli cənab nazir, hörmətli cənab sədr!

Mən sizi və sizinlə bərabər Azərbaycana gəlmiş nümayəndə heyətinizi səmimi-qəlbədən salamlayıram və deyirəm ki, Azərbaycana xoş gəlmisiniz!

Biz sizi qəbul edərkən bir neçə hissələr keçiririk. Birincisi, biz ATƏT ilə artıq çox illərdir ki, əməkdaşlıq edirik və ATƏT-in nümayəndələri, xüsusən bu beynəlxalq təşkilatın sədri ilə görüşməyimiz həmişə bizim üçün əlamətdar hadisə olubdur.

Məlumdur ki, Azərbaycan üçün ən ağır, böyük, çətin problem olan Ermənistan–Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin sülh yolu ilə həll edilməsi ATƏT-in və ATƏT tərəfindən yaradılmış Minsk qrupunun üzrinə qoyulmuşdur. Ona görə də biz ATƏT-in indi fəaliyyətdə olan sədri kimi sizi bölgədə və xüsusən Azərbaycanda səbirsizliklə gözləyirdik. Təşəkkür edirəm ki, gəlmisiniz.

Siz eyni zamanda Norveçin xarici işlər nazirisiniz. Bilirəm ki, nümayəndə heyətinizdə Norveç ölkəsinin iş adamları və başqa rəsmi nümayəndələri də vardır. Norveç ilə Azərbaycan arasında çox geniş əməkdaşlıq mövcuddur. Biz sentyabrın 20-də 5 il bundan əvvəl imzalanmış böyük neft müqaviləsinin – [390-391] «Əsrin müqaviləsi»nin 5 illiyini qeyd edəcəyik. Bu müqavilənin əsasını qoyanlardan biri də Norveçin «Statoyl» şirkətidir. Məmnuniyyətlə deyə bilərəm ki, müqavilənin həyata keçirilməsində Norveçin başqa şirkətləri də çox fəal iştirak ediblər. Buna görə biz sizi Norveçin xarici işlər naziri kimi də qəbul edirik və hesab edirəm ki, bu sahədə də bizim danışılası sözlərimiz vardır.

Beləliklə, indi biz çox geniş danışıqlar apara bilərik. Hansı məsələlərin müzakirəsinə başlamaq imkanını mən sizə verirəm. Buyurun.

K n u t V o l l e b e k: Cənab prezident, çox sağ olun ki, məni və məni müşayiət edən böyük nümayəndə heyətini belə nəvazişlə qarşılayırsınız.

Mən çox şadam ki, bu, ATƏT sədrinin bu bölgəyə birinci səfəridir. Üzr istəyirəm ki, bu səfəri bir qədər əvvəl həyata keçirməyə imkanım olmadı, buna vaxt imkan vermədi. İndi isə imkan olduğuna görə buradayam.

Lakin bir halda ki, Siz məni həm də Norveçin xarici işlər naziri kimi qarşılayırsınız, ölkələrimizin ikitərəfli münasibətləri haqqında da bir neçə kəlmə demək istəyirəm. Hər şeydən əvvəl, Norveç kralının Sizə böyük salamları vardır. O, Sizin Norveçə 1996-cı ildəki rəsmi səfərinizi yaxşı xatırlayır. Ümumiyyətlə, Norveçin son illər əlaqələrini bu cür inkişaf etdirdiyi ölkələrin sayı azdır.

Cənab prezident, Siz doğru dediniz ki, bu əməkdaşlığın əsasını Norveçin dövlət neft şirkəti olan «Statoyl» qoymuşdur. Bu əməkdaşlığı Norveçin digər şirkətləri davam etdirmişlər. Lakin xoşbəxtlikdən, neft sahəsində başlanmış bu əməkdaşlıq digər sahələri də əhatə edir.

Cənab prezident, yaqın Siz Norveçin Baş nazirinin məktubunu almısınız. O, «Əsrin müqaviləsi»nin 5-ci ildönümü münasibətilə sentyabrın 20-də keçirəcəyiniz təntənəli mərasimlə əlaqədar Sizə məktub göndərmişdir. [391-392]

Bu gün mən qaçqınların məskunlaşdığı düşərgədə oldum. Gördüm ki, Norveçin Qaçqınlar şurası orada çox fəal işləyir və sizin ölkənin rəsmi şəxsləri ilə sıx əməkdaşlıq edir. Bu da Norveçin qeyri-dövlət təşkilatları ilə sizin ölkənin rəsmi dairələri arasındakı yaxşı münasibətlərin nümunəsidir.

Cənab prezident, mən Azərbaycanın xarici işlər naziri ilə də görüşmüşəm. Biz onunla birlikdə nahar da etmişik. Biz günorta vaxtı kukla teatrına da getdik, bir tamaşaya da baxdıq. Orada Azərbaycan və Norveç musiqisinə qulaq asdıq. Qaçqın uşaqları xorla mahnılar oxuyurdular. Bu, teatrlaşdırılmış çox möhtəşəm bir tamaşa idi. Tamaşanın ortasında «Vikinq» gəmisini səhnəyə çıxarıldı. Gəminin üzərində həm Norveç, həm də Azərbaycan bayraqları var idi.

Mənə elə gəlir ki, biz yaranmış bu cür ikitərəfli münasibətləri gələcəkdə də davam etdirməliyik. Azərbaycanın Baş naziri bizim dəvətimizi qəbul etmişdir. Elə bilirəm ki, o, lap yaxın vaxtlarda Norveçə səfər edəcəkdir. Biz sizin ölkənin xarici işlər nazirini gələn il Norveçdə gözləyəcəyik.

Məlumdur ki, mən buraya ilk növbədə ATƏT-in hazırkı sədri kimi gəlmişəm. Əlbəttə ki, bir sədr kimi məni Qafqazda olan vəziyyət çox narahat edir. Ermənistan ilə Azərbaycan arasında hazırda müharibə getməməsinə baxmayaraq, müharibənin qalıqları kimi hər iki tərəfdən qaçqınlar vardır. Bu, eyni zamanda qaçqınların çətin şəraitdə yaşaması və münaqişənin törətdiyi problemlər bizi narahat edir. Müharibədən sonra yaranmış vəziyyət adi adamların da həyatını çətinləşdirmişdir. Ona görə də elə bilirəm ki, ümumiyyətlə, bu bölgədə sülh prosesinə təhlükə vardır.

Cənab prezident, Sizinlə Vaşinqtondakı görüşümüzü çox böyük məmnuniyyətlə xatırlayıram. Həmin görüş çox gözəl şəraitdə keçdi. Bu görüşdə xarici işlər nazirləri ilə yanaşı, Gürcüstanın və Ermənistanın prezidentləri də iştirak edirdilər. Həmin görüşdə ümumiyyətlə, münaqişənin həlli istiqatında [392-393] mətində irəliyə getmək arzusu ifadə olunmuşdu. Məhz bu görüşdən sonra hadisələr müsbət istiqamətdə inkişaf etmişdir. Siz ermənistanlı həmkarınızla görüşmüsünüz. Sizin xarici işlər naziri də Ermənistanın xarici işlər naziri ilə görüşmüşdür.

Mən iki həftə bundan əvvəl Osloda Minsk qrupunun üç həmsədrinə ilə görüşmüşəm. Biz həmin görüşdə bir sıra məsələləri müzakirə etmişik. Həmsədrlər mənə məlumat verdilər ki, Siz belə bir arzu ifadə etmişiniz ki, Minsk qrupu və ümumiyyətlə, ATƏT öz işini daha da fəallaşdırsın, münaqişənin həllində daha fəal iştirak etsin. Əlbəttə ki, biz üzərimizə düşən vəzifəni tam anlayırıq. Lakin eyni zamanda, hesab edirik ki, münaqişənin sülh yolu ilə həllində ikitərəfli danışıqlar, görüşlər də çox vacibdir. Həm mən, həm də üç həmsədr Sizin qərarə gəldiyiniz bu məsələyə öz dəstəyimizi verməyə hazırıq.

Sentyabrın 29-da Azərbaycanın və Ermənistanın xarici işlər nazirləri Nyu-Yorkda görüş keçirəcəklər. Biz Sizin ölkənin xarici işlər naziri ilə razılaşmışıq ki, bu görüşdən sonra dərhal telefon əlaqəsi saxlayaq və görüşün gedişi, əldə olunan razılıq haqqında fikir mübadiləsi aparaq, görək ATƏT öz tərəfindən hansı yardımını edə bilər.

Cənab prezident, mən Ermənistandakı görüşlərdən çox məmnun qayıtmışam. Yerevanda ümumiyyətlə, bu ikitərəfli görüşlərə çox müsbət yanaşırlar. Onlar razıdırlar ki, kompromislər olmasa bu münaqişə həll edilə bilməz. Elə bunun nümunəsidir ki, mən dünən buraya gələndə özümə üç əsir gətirmişəm. Onların şərtsiz və birtərəfli qaydada azad olunması göstərir ki, Ermənistan tərəfi ATƏT-in sammiti başlayana qədər bütün əsirləri azad etməyə hazırdır.

Cənab prezident, mən elə bilirəm ki, söhbəti davam etdirmək üçün sözü Sizə verməliyəm. Lakin bir məsələni də qaldırmaq istəyirəm. Bu da Bakıda ATƏT-in ofisinin açılması məsələsidir. Biz sizin xarici işlər naziri ilə bu məsələni müzakirə etmişik. Azərbaycan ATƏT-in çox fəal üzvlərindən [393-394] biridir. Biz Azərbaycanın ATƏT-də fəal iştirakına çox böyük hörmətlə yanaşıırıq. Elə bilirəm ki, ATƏT-in Bakıda ofisinin açılması ümumiyyətlə, bizim əlaqələrimizin daha da inkişaf etməsinə və ATƏT-in planlaşdırdığı layihələrin burada həyata keçirilməsinə yardım etmiş olar.

Bizim səfir ATƏT-in adından Azərbaycanda çox fəal işləyir. Bu sahədə artıq memorandum imzalanmışdır. Bizim işimiz bununla məhdudlaşmır. Elə bilirəm ki, işimizin daha geniş vüsət alması üçün Bakıda ATƏT-in ofisinin açılması çox lazımlı olardı. Cənab prezident, sağ olun.

H e y d ər Ə l i y e v: Birincisi, Norveç kralının mənə göndərdiyi salama görə təşəkkürümü bildirirəm və xahiş edirəm ki, mənim də salamlarımı, ən xoş arzularımı əlahəzrət krala çatdırasınız.

Mən 1996-cı ildə sizin ölkənizə rəsmi səfərimi daim çox böyük məmnuniyyətlə xatırlayıram. Gözəl bir səfər idi. Mən hesab edirəm ki, bizim o vaxt keçirdiyimiz görüşlər, apardığımız danışıqlar, imzaladığımız sənədlər nəticədə Azərbaycan ilə Norveç arasındakı əlaqələrin hüquqi-normativ bazasını yaratdı, onların daha da inkişaf etməsi üçün çox yaxşı imkanlar açdı.

Norveçdə mənə göstərilən çox gözəl münasibətə, qonaqpərvərliyə, səmimiyyətə görə bir daha təşəkkür edirəm. Xatırlayıram ki, Osloda bizim çox gözəl görüşlərimiz və gəzintilərimiz oldu. Mənim və Azərbaycanın köhnə dostumuz Tur Heyerdalın muzeyinə məmnuniyyətlə getdik və onunla görüşdük, səyahətləri haqqında daha da geniş məlumatlar aldığımız.

Tur Heyerdal bir neçə dəfə Azərbaycana gəlmişdir və bizimlə yaxın dostdur. Biz onu çox sevirik. Xahiş edirəm ki, mənim salamlarımı və ən xoş arzularımı cənab Tur Heyerdala çatdırasınız. Onun ideyalarından biri də ondan ibarətdir ki, norveçlilərin kökü Azərbaycandadır, onlar vaxtilə burada yaşayıblar, onlar sonra indi yaşadıkları məkana gediblər. Cə[394-395]nab Tur Heyerdal çox ağıllı və çox dərin bilikli bir alim olduğuna görə onun bu fikirlərinə, şübhəsiz ki, diqqətlə yanaşmaq lazımdır.

Mən Norveçdə neft sənayesinin qısa müddətdə güclü inkişafını müşahidə etdim. Azərbaycan qədim neft diyarıdır. Burada on illərlə, yüz illərlə neft hasil edilir. Ancaq Norveçdə cəmi 25-35 il içərisində dənizdə neft hasil etmək məsələsi çox gözəl həll olunubdur. Stavanger şəhərində, sonra isə dənizdəki platformada mən bunları yaxından müşahidə etmişəm. Bunlar hamısı mənə çox gözəl təəssüratlar yaradıbdır. Ona görə də mən onları məmnuniyyətlə xatırlayıram. Bir daha bəyan edirəm ki, Norveçlə bizim iqtisadi sahədə və digər sahələrdə əməkdaşlığımız bundan sonra da sürətlə inkişaf edə bilər. Biz bunun tərəfdarıyıq.

Şübhəsiz ki, ATƏT ilə Azərbaycanın əlaqəsi də çoxsaxəlidir. Amma bizim ATƏT-dən son illər, xüsusən 1992-ci ildən indiyə qədər ən çox gözlədiyimiz məsələ Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunmasına yardım göstərilməsidir. ATƏT-in Minsk qrupu ilə biz daim əməkdaşlıq edirik.

ATƏT-in 1994-cü ilin dekabr ayında Budapeşt və 1996-cı ilin dekabr ayında Lissabon zirvə görüşlərində biz müəyyən qədər irəliləyə bildik. Mən bunu xüsusi qeyd etmək istəyirəm ki, Lissabon zirvə görüşündən sonra 1997-ci ildə ATƏT-in Minsk qrupu çox fəal oldu. ATƏT-in Minsk qrupuna o vaxtdan rəhbərlik həm Rusiyanın, həm Amerika Birləşmiş Ştatlarının, həm də Fransanın üzərinə düşür. 1997-ci ilin iyun və sentyabr aylarında ATƏT-in Minsk qrupu münaqişənin sülh yolu ilə həll olunması üçün təkliflər irəli sürdü. Biz iyun ayında irəli sürülən təklifləri əsasən qəbul etdik. Amma

Ermənistan onu qəbul etmədi. Sonra, sentyabr ayında da irəli sürülən təklifi biz qəbul etdik, Ermənistan qəbul etmədi. [395-396]

Demək olar ki, biz o vaxt – 1997-ci ilin sonunda münaqişənin ATƏT-in Lissabon zirvə görüşündə qəbul olunmuş prinsiplər əsasında sülh yolu ilə həll edilməsinə çox yaxınlaşmışdıq. Amma Ermənistanın qeyri-konstruktiv mövqeyinə görə bu proses dayandı. Bilirsiniz ki, ondan sonra Ermənistanda hakimiyyət dəyişikliyi oldu, Levon Ter-Petrosyan istefa verdi, yeni prezident seçkiləri keçirildi. Beləliklə, demək olar ki, 1998-ci il ATƏT-in, yəni Minsk qrupunun bu sahədəki fəaliyyətində tamamilə boşluq kimi qiymətləndirilə bilər.

Sonra isə 1998-ci ilin noyabr ayında ATƏT-in Minsk qrupu qəflətən, gözlənilmədən yeni bir təklif irəli sürdü və bu, bütün danışıqlar prosesini tamamilə gərginləşdirdi. Yəni bizə təklif etdilər ki, Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsini sülh yolu ilə həll etmək üçün biz Azərbaycanda «ümumi dövlət» prinsipini qəbul etməliyik ki, Azərbaycanın ərazisində Dağlıq Qarabağ kimi bir dövlət yaransın, beləliklə də guya Azərbaycanın ərazi bütövlüyü saxlanılacaqdır.

Biz bu təklifi qəbul edə bilməzdik. Təbii ki, ondan imtina etdik. Ancaq təəssüf ki, bundan sonra Minsk qrupu demək olar ki, öz fəaliyyətini dayandırdı. Bizdə belə bir təəssürat yarandı ki, məsələn, 1997-ci ildə Minsk qrupu bir təklif verdi, Azərbaycan bununla razılaşdı, Ermənistan razılaşmadı. Ermənistan razılaşmadığına görə ondan sonra ikinci təklif verdi, Azərbaycan razılaşdı, Ermənistan razılaşmadı. Minsk qrupu üçüncü dəfə elə təklif verdi ki, onunla Azərbaycan razılaşa bilməzdi. Digər tərəfdən, həmin təklifi təxminən bir il fasilədən sonra verdi. Belə çıxdı ki, Azərbaycan bu təkliflə razılaşmadığına görə Minsk qrupu öz fəaliyyətini dayandırdı.

Belə nəticə çıxarmaq olar ki, Minsk qrupu bu məsələyə birtərəfli baxır, Azərbaycana qeyri-obyektiv münasibət göstərir. O, bizim razılaşdığımız təklifi Ermənistan qəbul etməyəndə bunu normal hesab edir, amma bizim razı olmadığımız təklifi Ermənistan qəbul edəndə bunu bizim üçün qeyri- [396-397] normal hesab edir. Bizim razılaşmadığımız təklifi Ermənistan qəbul edəndə isə bunu normal hesab edir.

İndi bir ildir bizi qınayırlar ki, nə üçün biz bu «ümumi dövlət» formülünü qəbul etmirik və Minsk qrupu yeni bir təklif vermir. Amma Ermənistan Minsk qrupunun verdiyi təkliflərdən imtina edəndə Ermənistana heç bir söz demirdilər, sadəcə, hesab edirdilər ki, yeni təklif vermək lazımdır. Ona görə də mən hesab edirəm ki, Minsk qrupunun fəaliyyəti 1997-ci ildən sonra çox zəifdir. 1998-ci ilin noyabr ayında «ümumi dövlət» formülünü bizə təklif edəndən və biz ondan imtina edəndən sonra isə Minsk qrupu Azərbaycana qarşı qeyri-obyektiv mövqe tutur. Bunlar isə bizi narahat edir.

Amerika Birləşmiş Ştatları prezidentinin Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsi üzrə xüsusi səfiri sentyabrın əvvəlində Azərbaycana gəlmişdi. Ondan iki gün sonra isə Rusiyanın xarici işlər naziri Azərbaycana gəlmişdi. Mən həm Amerikanın nümayəndəsi, həm də Rusiyanın nümayəndəsi ilə bu barədə çox açıq, aşkar və prinsipial danışıqlar apardım. Bu, elə onların sizinlə Oslodakı görüşü ərəfəsində olmuşdu. Mən onlara dedim ki, siz Osloda ATƏT-in sədrinə çatdırın, biz bu «ümumi dövlət» təklifini qəbul edə bilmərik. Biz Minsk qrupundan gözləyirik ki, onlar hər iki tərəf üçün yeni, münasib təklif versinlər.

Minsk qrupu 1999-cu ildə öz zəif fəaliyyətini, yaxud fəaliyyətsizliyini müəyyən qədər bununla izah etmək istəyir ki, Ermənistan prezidenti ilə Azərbaycan prezidenti arasında birbaşa danışıqlar prosesi başlanıb. Ona görə də onlar gözləyirlər ki, bu danışıqlar prosesi nə verəcək. Ondən sonra isə biz nə razılığa gəlsək onlar onunla razı olacaqlar, yaxud da onu müzakirə edəcəklər.

Aprel ayında biz sizinlə birlikdə Vaşinqtonda olarkən bir neçə başqa ölkənin iştirakı ilə, Amerika Birləşmiş Ştatları Xarici İşlər Nazirliyinin rəhbərliyi altında Cənubi Qafqaz [397-398] ölkələri – Gürcüstan, Ermənistan, Azərbaycan prezidentlərinin görüşü keçirildi. Sizin kimi mən də o görüşü əhəmiyyətli hesab edirəm.

Həmin o günlər Vaşinqtonda Ermənistan prezidenti Koçaryanla Azərbaycan prezidenti arasında təkbətək görüş də oldu. O görüş də əhəmiyyətli oldu və biz onu davam etdirdik. Ondən sonra iki dəfə Cenevrədə görüşmüşük, bir dəfə də Yaltada. Mənim fikrim belədir ki, bu görüşlər məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasına yardım edir. Biz bir-birimizi daha da yaxşı anlaya və problemlərimizi bir-birimizə daha da yaxşı izah edə bilirik. Ancaq razılığa gəlmək məsələsi çox çətindir. Ona görə yox ki, biz bunu istəmirik. Mən hiss edirəm ki, Ermənistan tərəfi də bunu istəyir. Amma Ermənistan tərəfi bunu Dağlıq Qarabağa müstəqillik statusu, yaxud da ona yaxın bir status verilməsi yolu ilə istəyir. Ona görə də biz bu görüşlər nəticəsində irəliyə gedə bilmirik.

Bəli, biz – həm Ermənistan prezidenti, həm də mən bəyan etmişik ki, məsələnin həlli üçün mütləq kompromislərə getmək lazımdır. Baxmayaraq ki, Cenevrədə Ermənistan prezidenti ilə görüşəndən sonra kompromislərə getmək haqqında mənim bəyanatlarım Azərbaycanın müxalifəti tərəfindən çox kəskin tənqid edilir və buna etirazlar olur, - mən bir daha sizə deyirəm ki, biz mütləq kompromislərə getməliyik. Kompromislərə getməsək məsələni həll edə bilmərik.

Kompromislərin də müəyyən bir həddi var. Bu elə olmalıdır ki, ölkəmizin mənafeləri, bizim mənafelərimiz, nə təhər deyərlər, tapdalanmasın. Hesab edirəm ki, bizim bu görüşlərimiz gələcəkdə də davam edə bilər və məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasına kömək edər.

Amma eyni zamanda bu, ATƏT-in Minsk qrupunun tamamilə geri çəkilməsi demək deyildir. Biz- iki prezident bu görüşlərə, sadəcə, ona görə getmişik ki, bu vasitədən də və bütün başqa vasitələrdən də istifadə edək. Amma təəssüflər [398-399] olsun ki, ATƏT-in Minsk qrupunda bizim bu görüşlərimizə görə artıq gözləmə vəziyyəti yaranıbdir – guya bu görüşlər hansısa nəticəni verəcəkdir, ondan sonra siz, sadəcə, bunu əsaslandıracaqsınız. Biz bununla razı deyilik. Mən sizə də deyirəm – Minsk qrupu yeni, hər iki tərəf üçün münasib olan təklif verməlidir. Mən bunu çox narahatçılıqla deyirəm. Məsələ o qədər uzanıbdır ki, noyabr ayının 17-si, ya 18-də İstanbulda ATƏT-in zirvə görüşü olacaqdır. Bizi çox narahat edir ki, İstanbulda ATƏT-in zirvə görüşündə hansı qərar qəbul olunacaqdır.

Hesab edirəm, bu, sizi, ATƏT-in sədrini də narahat etməlidir. Çünki dünyada olan münaqişələrin içərisində bu, ən uzunmüddətli münaqişədir. Bu münaqişə elə bir şərait yaradıbdır ki, Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi işğal olunub, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü pozulub, bir milyondan artıq azərbaycanlı öz yerindən-yurdundan zorla çıxarılib və çadırlarda yaşayır. Siz qeyd etdiniz ki, onları gördünüz. Amma təəssüf edirəm ki, onları Bakıda görmüsünüz. Əgər çadırlarda görsəydiniz, bu, siz daha da çox təsir bağışlayardı. Yeddi ildən artıq çadırlarda yaşamaq çox çətinidir. Buna ancaq azərbaycanlıların dözümlülüyü davam gətirə bilər.

Siz deyirsiniz ki, Ermənistanda da qaçqınlar var. Bunları bərabərləşdirmək tamamilə düz deyildir. Çünki Ermənistandakı qaçqınlar Azərbaycanın müxtəlif yerlərində yaşamış və bu münaqişə nəticəsində buradan getmiş ermənilərin az bir hissəsidir. Bizdə elə qaçqınlar – Ermənistanda yaşamış azərbaycanlılar var ki, onlar 1988-ci ildə zorla oradan çıxarıliblar. Onlar çadırdə yaşamırlar, müəyyən yerlərdə yerləşdirmişik. Amma işğal edilmiş 20 faiz torpaqlardan zorla çıxarılmış insanlar çadırdə yaşayırlar. Ona görə də bunu bərabərləşdirmək ki, Ermənistanda da, Azərbaycanda da qaçqınlar var, - bu, çox böyük səhv olardı. [399-400]

Ümumiyyətlə, mən çox təəssüf edirəm ki, beynəlxalq təşkilatlar, o cümlədən ATƏT-in özü də çox vaxt Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsində vəziyyəti bərabərləşdirirlər. Amma həqiqət belə deyildir. Birincisi, münaqişəni Ermənistan başlayıb, çünki Azərbaycan torpağı olan Dağlıq Qarabağa iddia edib, onu ələ keçirmək istəyibdir. Demək, münaqişənin səbəbkarı Ermənistandır. İkincisi, Dağlıq Qarabağ Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunandan, oradan bütün azərbaycanlılar zorla çıxarılandan sonra həmin qüvvələr Dağlıq Qarabağın ətrafında sırf azərbaycanlılar yaşayan yeddi inzibati rayonu da işğal etdilər və orada olan insanları yerlərindən-yurdlarından çıxartdılar.

İşğal olunmuş torpaqlarımızda 700-dən artıq yaşayış məntəqəsi – şəhər, kənd, qəsəbə dağıdılib, viran edilibdir. Xəstəxanalar, yaşayış evləri, məktəblər, kitabxanalar, mədəniyyət sarayları, elektrik stansiyaları, körpülər və sair – insanların yaşayışı və əmək fəaliyyəti üçün illər boyu, bəlkə də əsrlər boyu yaranmış hər şey dağıdılibdir. Bu halların heç birisi Ermənistanda yoxdur. Biz Ermənistan torpağının bir metrini də işğal etməmişik. İndi onlar Dağlıq Qarabağı faktiki olaraq ələ keçiriblər, hətta orada da belə dağıntı yoxdur.

Mən bir çox başqa faktlar da gətirə bilərəm. Amma bu dediklərim də əsas verir ki, sizə bildirim: Ermənistanla Azərbaycanı bərabər vəziyyətdə qiymətləndirmək olmaz. Bir də təəssüf edirəm ki, beynəlxalq təşkilatlarda, o cümlədən ATƏT-də belə fikir hökm sürür.

Prezident Koçaryanla danışıqlarımdan başa düşdüm ki, onlar həqiqətən məsələnin sülh yolu ilə həll olunmasını istəyirlər. Amma çox ağır şərtlər qoyurlar. Siz onların xoş məramının nümayişi kimi onların sizə verdikləri üç əsirin Azərbaycana gətirilməsini dediniz. Mən sizə təşəkkür edirəm ki, bizim üç vətəndaşımızı, əsirlikdə olan vətəndaşlarımızı Azərbaycana gətirmisiniz. Amma burada da işə obyektiv [400-401] yanaşmaq lazımdır. Bizim təklifimiz, ümumiyyətlə, beynəlxalq təşkilatların təklifi əsirlərin hamısının hamısına dəyişdirilməsidir.

Ancaq Ermənistan buna riayət etmir. Biz keçmişdə əsir düşmüş və konkret siyahıları, adları olan əsirləri demirik, hansılar ki, 800-dən artıqdır. Sonra bəzi ölkələrin yüksək vəzifəli şəxsləri dedilər ki, onların heç birisi sağ deyil, hamısını öldürüblər. Amma beynəlxalq təşkilatların əlində olan məlumata görə, indi Ermənistanda 15 azərbaycanlı əsir var. Bizdə isə 4 nəfərdir, mən bunu sizə açıq deyirəm və bu gün hamını hamıya dəyişməyə hazırıq. Nə üçün onlar üçünü veriblər? Əgər doğrudan da, nə təhər deyərlər, belə bir addım atmaq istəyiblərsə, beynəlxalq təşkilatların, ATƏT-in prinsiplərinə riayət edəydilər, 15-ni də verəydilər, biz isə 4-nü də verəydik. Burada da bu məsələyə obyektiv qiymət vermək lazımdır.

Mən bu barədə çox danışa bilərəm. Çünki ürəyimiz yanıqlıdır, siz bilin. Əgər ölkəmizdə bir milyon Azərbaycan vətəndaşı çadırdə yaşayırsa, bizim heç birimiz rahat yaşaya bilmərik. Amma bundan xilas olmaq üçün də torpaqlarımızın bir hissəsini Ermənistana bağışlaya bilmərik. Ona görə, yenə də deyirəm, məsələnin həll edilməsində gərək ədalət olsun.

Bunları sizə deyərək, eyni zamanda nikbin əhval-ruhiyyədə olduğumu bildirmək istəyirəm. Mənim nikbinliyim də ondan irəli gəlir ki, biz məsələni sülh yolu ilə həll etmək istəyirik. Ermənistan da belə bəyan edir. Beş ildən artıqdır ki, atəşkəs rejimini saxlayırıq. Mən bəyan edirəm ki, biz Azərbaycan tərəfindən yenidən müharibənin başlanmasına yol vermərik. Baxmayaraq ki, daxilimizdəki bəzi qüvvələr bu mövqeyimizə görə bizi günahlandırırırlar. Ancaq mən deyirəm – beş il bundan öncə sülhün yaranmasını çox böyük hadisə hesab edirəm və məsələ sülh yolu ilə həll olunana qədər atəşkəs rejimini saxlayacağıq.

Ermənistan prezidenti ilə mənim danışığım əsasında üç gün bundan öncə Azərbaycan və Ermənistanın [401-402] müdafiə nazirləri sərhəd bölgəsində görüşüb danışıqlar apardılar, atəşkəs rejimini möhkəmləndirmək üçün bir neçə məsələ haqqında razılığa gəldilər.

Mən bir də ona görə nikbinəm ki, ATƏT kimi nüfuzlu təşkilat və onun tərkibində olan Minsk qrupu, Minsk qrupuna rəhbərlik edən böyük dövlətlər – Rusiya, Amerika Birləşmiş Ştatları, Fransa məsələnin belə vəziyyətdə qalmasına bundan sonra dözməməlidirlər. Ona görə də biz hesab edirik ki, qarşıdan gələn vaxtda, yəni sentyabr ayı qurtarana qədər, oktyabr ayında, ATƏT-in zirvə görüşünə qədər müəyyən yeni təklif meydana çıxarmaq, ATƏT-in zirvə görüşündə müəyyən bir təsirli qərar qəbul etmək lazımdır. Biz bunu arzulayırıq və bu arzularla da mən sizə müraciət edirəm.

Siz ATƏT-lə Azərbaycanın əməkdaşlığında səfir Ştudmanın bizimlə əməkdaşlığı haqqında da dediniz. Bu əməkdaşlıq həqiqətən çox səmərəlidir, biz bunu qiymətləndiririk. Burada ATƏT-in ofisinin açılması məsələsinə gəldikdə isə, bizim xarici işlər naziri bunu bir məsələyə görə sizə izah edibdir. Bu, xırda bir şeydir, o da yenə Dağlıq Qarabağla bağlıdır, başqa şeylə yox. Ancaq Azərbaycanın prezidenti kimi, mən sizə bəyan edirəm ki, ATƏT-in ofisinin Azərbaycanda açılmasına hazırım.

Güman edirəm ki, dediklərim bizim vəziyyətimizi sizə daha da anlada biləcəkdir.

Knut Vollebek: Cənab prezident, çox sağ olun. Siz mənə çox dərin məlumat verdiniz. Hər şeydən əvvəl, mən Sizin danışığının ahəngini çox bəyəndim, çünki Siz nikbin ahəngdə danışdınız. Bu, Yerevanda aldığımız məlumatı, eşitdiyimiz xəbəri bir daha təsdiq edir. Ümumiyyətlə, elə bilirəm ki, bundan sonra ATƏT-in qarşısında işlənməli çoxlu məsələ var.

Cənab prezident, Siz həm indi qarşınızda olan problemləri, həm də gələcəkdə rastlaşa biləcəyiniz problemləri, maneələri çox realistikcəsinə vurğuladınız. Lakin ən əsası ondan ibarətdir [402-403] ki, biz bu problemləri aradan qaldırmağa hazır olduğumuzu ifadə etdik. Cənab prezident, mən birtərəfli mövqedə olduğumuz barədə təəssüratın olmasına təəssüf edirəm. Biz çalışırıq ki, heç bir tərəfin mövqeyini saxlamayaq və bu rolumuzu davam etdirək.

Mən bir qədər əvvəl danışarkən bu barədə dedim və bir daha təkrar etmək istəyirəm ki, xarici işlər nazirlərinin 29 sentyabr görüşündən, Nyu-York görüşündən sonra hər iki nazirlə söhbət etməyi planlaşdırıram. Sonra isə Minsk qrupunun həmsədrələri ilə görüşməyi planlaşdırıram ki, məsələyə necə kömək göstərə biləcəyimizi müzakirə edək. Elə bilirəm ki, iş bu cür yanaşmağımız bizə belə dinamizmlə də İstanbul zirvə görüşünə yaxınlaşmağa imkan verəcəkdir.

Cənab prezident, zənnimcə, hadisələrin bu cür gedişi eyni zamanda regionda iqtisadi inkişafa da müsbət təsir göstərir. Elə bilirəm ki, bu baxımdan Qafqaz Əməkdaşlıq Forumu çox yaxşı vasitədir və regionda iqtisadi əməkdaşlığa və dirçəlişə yardım etmiş olar.

Hərbi əsirlər haqqında düşüncələrinizi dinlədim. Məndə belə bir təəssürat var ki, İstanbul zirvə görüşünə qədər Ermənistan hökuməti bütün hərbi əsirləri azad edəcəkdir. Elə bilirəm ki, hər iki tərəfin arzusu belə olacaqdır.

ATƏT-in ofisi haqqında konstruktiv mövqeyinizə görə də Sizə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Əlbəttə, təbii problemləri yaxşı dərk edirəm. Deməliyəm ki, Ermənistan hökuməti də ofisin açılması ilə əlaqədar müəyyən problemlər irəli sürdü. Lakin biz bunları aradan götürə və Yerevanda həmin ofisi açma bildik. Zənnimcə, sizin Xarici İşlər Nazirliyi ilə işləyərək texniki problemləri aradan götürəcək və tezliklə Bakıda ofisi açacağıq.

Cənab prezident, sözümlərin sonunda bütün nümayəndə heyəti adından Sizə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Deməliyəm ki, mən regionu qeyri-realist fikirlərlə tərk [403-404] etmirəm. Mən kifayət qədər nikbinəm və elə bilirəm ki, birgə işimizin nəticəsində biz münafişədən əziyyət çəkənlərə yardım etmiş olacaq və onların vəziyyətinin yaxşılaşdırılması üçün birgə çalışacağıq. Cənab prezident, Sizi əmin etmək istəyirəm ki, ATƏT məsələ ilə yaxında məşğul olacaq və yardım göstərmək üçün əlindən gələni edəcəkdir. Sağ olun.

Heydər Əliyev: Bir neçə məsələ haqqında fikrimi demək istəyirəm. Birincisi, siz Qafqaz forumunun adını çəkdiyiniz. Bir həftə öncə Amerika Birləşmiş Ştatlarının xüsusi nümayəndəsi bu barədə öz təkliflərini bizə təqdim etdi. İstəyirəm siz biləsiniz ki, bu, bizim üçün məqbul deyildir. Biz indi, Ermənistanla hərbi münaqişədə olduğumuz halda, təklif edilən şəkildə Qafqaz forumunun keçirilməsinə razılıq verə bilmərik. Mən Amerikanın nümayəndəsini qəbul edəndən sonra dərhal bu barədə Gürcüstan prezidenti Eduard Şevardnadzeyə telefon etdim, öz fikrimi bildirdim. O da mənim fikrimlə razılaşıdı. Ona görə istəyirəm ki, siz bu barədə bizim fikrimizi doğru-düzgün biləsiniz.

İkinci məsələ hərbi əsirlər məsələsidir. Siz deyirsiniz ki, ermənilər İstanbul sammitinə qədər bütün hərbi əsirləri verəcəklər. Mən isə sizə dedim, bir də təkrar edirəm: Azərbaycanda Ermənistandan 4 hərbi əsir var. İndi mən milli təhlükəsizlik nazirinə əmr verirəm, beş gün içərisində bu əsirləri Ermənistana versin. Azərbaycanda əsirlər olmayacaqdır. Siz isə çalışın ki, oradakı əsirlərin hamısı tezliklə Azərbaycana gəlsin.

Üçüncü məsələ ofisin açılması məsələsidir. Mən xarici işlər nazirinə əmr verirəm ki, maneə olan problemləri aradan götürsün və siz Bakını tərk edənə qədər Azərbaycanda ATƏT-in ofisinin açılması barədə qərar qəbul olunsun.

Knut Vollebek: Əsirlərin buraxılmasına o qədər də əmin deyiləm, amma ümid edirəm ki, buraxacaqlar. Çox sağ olun, cənab prezident, əsirlərin buraxılması Sizin tərəfinizdən çox böyük jestdir. Mən bu barədə Ermənistanın xarici işlər [404-405] nazirinə deyəcəyəm və ondan xahiş edəcəyəm ki, onlar da bu cür etsinlər.

Heydər Əliyev: İstəyirsiniz, bir nümayəndənizi verin, əsirləri verək, aparsın oraya. Görək oradan o biriləri gətirə bilərlərmi.

Knut Vollebek: Cənab prezident, mən təklif edərdim ki, bu işi əsirlərin dəyişdirilməsi üzrə təşkilat vasitəsilə edək.

Heydər Əliyev: Amma siz üçünə buraya gətirdiniz. Əgər əvvəl buraya gəlsəydiniz, biz dördünü sizə verəcəkdik, burada əsirlər qalmayacaqdı. Bu, daha yaxşı olacaqdı.

Knut Vollebek: Kasrşik burada qalacaqdır.

Heydər Əliyev: Əsirləri Kasrşikə verəcəyik? Əgər tapşırırsınızsa, Kasrşikə verək.

Knut Vollebek: Sağ olun, Kasrşik burada qalacaqdır.

Cənab prezident, mən bilmirəm ki, nikbin olmağımın səviyyəsini necə göstərim, lakin son bir neçə dəqiqədə bu, birdən-birə qat-qat artdı. Çox sağ olun, cənab prezident, bu, Sizin tərəfinizdən çox böyük jestdir və əlbəttə ki, Ermənistanda da yaxşı qarşılanacaqdır. Hər şeydən əvvəl, bu, ATƏT-də də gözəl qarşılanacaqdır və ilk növbədə Sizin ATƏT-ə münasibətinizin, onunla əməkdaşlığımızın rəmzidir. Biz istəyirik ki, əməkdaşlığımız bu cür davam etsin. Bu, eyni zamanda Sizin həm də konkret problemi – Dağlıq Qarabağ problemini aradan qaldırmaq əzmində olduğunuzu nümayiş etdirir.

Cənab prezident, sizin xarici işlər naziri məni buraya, Azərbaycana gəlməyə dəvət edibdir. Mən həqiqətən, Azərbaycana gəlməyə hazırım. Bunu çox ləngitmərəm və əgər Dağlıq Qarabağ probleminin həllində müəyyən tərəqqi əldə olunarsa, böyük məmnuniyyətlə gələrəm və ATƏT tərəfindən öz yardımımızı əsirgəmərik.

Heydər Əliyev: Buyurun, gəlin, mən çox məmnun olaram. Mən də sizi dəvət edirəm. Başqa bir xahişiniz var? Sağ olun. [405]

AZƏRBAYCAN PREZİDENTİNİN ATƏT-in HAZIRKI SƏDRİ, NORVEÇİN XARİCİ İŞLƏR NAZİRİ KNUT VOLLEBEK İLƏ GÖRÜŞ BAŞA ÇATDIQDAN SONRA BİRGƏ MƏTBUAT KONFRANSINDA BƏYANAT

Prezident sarayı

18 sentyabr 1999-cu il

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyevin bəyanatı

Hörmətli mətbuat nümayəndələri!

Biz saat 5-dən indiyə qədər sizinlə bir yerdəyik. Yəni siz ATƏT-in sədri, Norveçin xarici işlər naziri və onu müşayiət edən nümayəndə heyəti ilə apardığımız danışıqların müşahidəçisi olmusunuz. Ona görə də hər şeyi bilirsiniz və sizin də, bizim də vaxtımızı alıb təkrara yol vermək lazım deyildir. Mən sadəcə, bu danışıqların yekunu olaraq, onu demək istəyirəm ki, bu görüş Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətlidir. Çünki ATƏT-lə və xüsusən ATƏT-in Minsk qrupu ilə biz Ermənistan – Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll olunması üçün illərlə əməkdaşlıq edirik. Qarşıda, noyabrın 17–18-də İstanbulda ATƏT-in yeni zirvə görüşü olacaqdır. Ona görə də hesab edirəm ki, danışıqlarımız və bəzi razılıqlarımız bizim ATƏT-in sammitinə gedib orada müəyyən nailiyyət əldə etməyimizə kömək göstərəcəkdir.

Biz başqa məsələləri də müzakirə etdik. Mən Ermənistan – Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll olunmasında ATƏT-in Minsk qrupunun rolunu və onun indiyə qədər, bəzi [406-407] hallarda zəifliyini bildirdim. ATƏT-in sədrindən xahiş etdim ki, Minsk qrupunun fəaliyyəti gücləndirilsin. Biz yeni təklif gözləyirik.

Azərbaycan prezidentinin Ermənistan prezidenti ilə apardığı danışıqlar, şübhəsiz ki, lazımlıdır, səmərəlidir. Amma onlar Minsk qrupunun işini dayandırmamalıdır. İşlər bir çox istiqamətdə getməlidir.

Mən hesab edirəm ki, bizim danışıqlarımızın ümumi nəticələrindən biri də o oldu ki, hörmətli sədr, hörmətli nazir Ermənistandan Azərbaycana gələrkən Ermənistan tərəfi onlarda olan 15 hərbi əsirdən 3-ün ona verib və o da onları Azərbaycana gətiribdir. Mən buna görə təşəkkür etdim. Ancaq biz bu sahədə daha da səxavət göstəririk. Ona görə də mən milli təhlükəsizlik nazirinə əmr verdim ki, Azərbaycanda olan cəmi 4 Ermənistan hərbi əsirini 5 gün içərisində Ermənistana versinlər.

Nəhayət, ATƏT-in burada ofisinin açılması məsələsi ilə əlaqədar Xarici İşlər Nazirliyi ilə aparılan danışıqlarda həqiqətən bəzi problemlər var idi. Ona görə də bu məsələ indiyə qədər həll olunmamışdı. Mən xarici işlər nazirinə bu barədə qəti göstəriş verdim ki, o, bu məsələni həll etsin və nümayəndə heyəti bu gün Azərbaycanı tərk edənə qədər onlar hansısa bir sənəd imzalasınlar. Şübhəsiz ki, bu proses gələcəkdə ATƏT-də gedəcəkdir. Ancaq biz öz tərəfimizdən qərarı qəbul etdik.

ATƏT-in sədrinə Azərbaycana ziyarətinə görə təşəkkür edirəm. Sağ olun. [407]

---

*ATƏT-in hazırkı sədri Knut Vollebekin
bəyanatı*

Cənab prezident! Siz görüşümüz zamanı müzakirə etdiyimiz bütün məsələləri mətbuat nümayəndələrinə qısa olaraq açıqladınız.

Cənab prezident, mənə isə qalan təkə odur ki, qəbul etdiyiniz bu qərarlara görə Sizə minnətdarlığımızı bildirmək istəyirəm.

Cənab prezident, mən elə bilirəm ki, 4 Ermənistan əsirini 5 gün müddətində azad etmək qərarınız çox səxavətli bir qərardır. Əlbəttə ki, mən bu qərar haqqında Ermənistan prezidentinə xəbər verəcəyəm. Elə bilirəm ki, bu qərar sülh danışıqlarının yaxşı istiqamətdə getməsinə təkan vermiş olacaqdır.

Mən eyni zamanda, ümid edirəm ki, Sizin bu qərarınızdan sonra Ermənistanda olan Azərbaycan əsirləri də tamamilə azad ediləcəkdir.

Cənab prezident, mən ikinci qərarınıza görə də Sizə minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Bu, Bakıda ATƏT-in ofisinin açılması ilə bağlı olan qərarınızdır. Onsuz da ATƏT ilə Azərbaycan arasında olan yaxşı əlaqələr inkişaf etməkdədir. Mən elə bilirəm ki, bu ofisin açılması həmin işə daha çox yardım edəcəkdir.

Mən ümid edirəm ki, qarşılıqlı maraq doğuran bu və digər məsələlər üzrə ATƏT çərçivəsində Sizinlə işimizi davam etdirəcəyik. Sağ olun.

Heydər Əliyev: Təşəkkür edirəm. Sağ olun. [408]

«ƏSRİN MÜQAVİLƏSİ»NİN BEŞİNCİ İLDÖNÜMÜNƏ HƏSR OLUNMUŞ TƏNTƏNƏLİ MƏRASİMDƏ NİTQ

Respublika sarayı

20 sentyabr 1999-cu il

Hörmətli xanımlar və cənablar!

Hörmətli qonaqlar, dostlar!

Sizi, bütün Azərbaycan xalqını, vətəndaşlarını bu bayram – «Əsrin müqaviləsi»nin beşinci ildönümü münasibətilə ürəkdən təbrik edirəm.

«Əsrin müqaviləsi» və onun icrasının beş illik tarixi, əldə olunmuş gözəl nailiyyətlər müstəqil Azərbaycanda hüquqi, demokratik, dünyəvi dövlət quruculuğu prosesinin bəhrəsidir, Azərbaycan dövlətinin düşünülmüş xarici və daxili siyasətinin nəticəsidir, Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatı prinsiplərinin bərqərar olması, ölkəmizin dünya iqtisadiyyatı ilə inteqrasiyası və Azərbaycan dövlətinin respublikamıza xarici sərmayələrin cəlb edilməsi sahəsində apardığı ardıcıl siyasətin nəticəsidir. Bu, bizim hamımızın birlikdə beş il bundan öncə müqaviləni imzaladıqdan sonra gördüyümüz müştərək işin nəticəsidir.

Mən bu gün bu münasibətlə Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətini və orada çalışan bütün əməkdaşları, Azərbaycan Dövlət Neft Şirkətini, bütün neftçiləri, bu müqavilənin icrası ilə əlaqədar fəaliyyət göstərmiş, zəhmət çəkmiş bütün təşkilatları, müəssisələri, bütün şəxsləri ürəkdən təbrik edirəm və onların hamısına təşəkkür edirəm. [409-410]

Bu gün bizim bu möhtəşəm bayrama zəhmət çəkib gəlmiş dövlət nümayəndə heyətlərinə burada söylədikləri xoş sözlərə görə və «Əsrin müqaviləsi»nə, onun icrasına verdikləri yüksək qiymətlərə görə səmimi-qəlbədən təşəkkür edirəm.

Bizim bu bayramımıza təbrik məktubları gəlmişdir. Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti cənab Bill Klintondan, Böyük Britaniyanın Baş naziri cənab Toni Bleyrdən, Türkiyənin prezidenti cənab Süleyman Dəmirəldən, Yaponiyanın Baş naziri cənab Obutidən, Norveçin Baş naziri cənab Bondevikdən, Belçikanın Baş naziri cənab Verxofstadtdan, bizim qonşu dövlətlərin prezidentlərindən – Gürcüstan prezidenti cənab Şevardnadzedən, Ukrayna prezidenti cənab Kuçmadan, Özbəkistan prezidenti cənab Kərimovdan, Qazaxıstan prezidenti cənab Nazarbayevdən, Səudiyyə Ərəbistanının kralından və bir çox başqa siyasi xadimlərdən, dövlət xadimlərindən təbriklər gəlmiş, bu təbriklər burada səslənmişdir.

Bu təbriklərdə Azərbaycan dövlətinə böyük hörmət və ehtiram hissi əks olunubdur. Bu təbriklərdə Azərbaycan ilə dünyanın bir çox dövlətlərinin dünyanın böyük neft şirkətləri ilə gördükləri iş yüksək qiymətləndirilibdir. Bu təbriklərdə bizə xoş arzular bildirilib və gələcək işlərimiz üçün bizə uğurlar dilənibdir. Mən bütün bunlara görə təşəkkür edirəm.

Azərbaycan qədim neft diyarıdır. Azərbaycanda sənaye üsulu ilə neft hasilatının 150 illik tarixi vardır. Bu tarix şərti olaraq üç mərhələyə bölünə bilər: birinci – neft hasilatı başlanandan 1918–1920-ci illərə qədər, ikinci – ondan sonra Azərbaycan dövlət müstəqilliyini əldə edənə qədər, üçüncü – Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dövrü.

Bütün bu 150 il müddətində Azərbaycanda neft sənayesi daim inkişaf edibdir və təkcə Azərbaycan üçün yox, bütün dünya xalqları üçün öz xidmətlərini göstəribdir. 1918-1920-ci illərdən sonra Azərbaycanda neft sənayesi güclü inkişaf edibdir, neft sənayesinin böyük elmi-texniki, kadr potensialı [410-411] yaranıbdir. Azərbaycan keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində yeni neft yataqlarının aşkar olunması və işlənilməsində öz xidmətlərini göstərmişdir. İkinci dünya müharibəsi zamanı Azərbaycanda hasil olunan neft bu müharibədə alman faşizminə qələbə çalmaqda xüsusi rol oynamışdır.

Azərbaycan neft akademiyasına çevrilmişdir. Keçmiş Sovetlər İttifaqının ərazisində, Rusiyada «İkinci Bakı», «Üçüncü Bakı», «Dördüncü Bakı» və sair bölgələrdə Azərbaycan neftçiləri də çalışmış və bu gün də çalışmaqdadırlar.

Azərbaycan xalqının, Azərbaycan neftçilərinin və alimlərinin ən böyük xidməti ondan ibarətdir ki, 50 il bundan əvvəl Xəzər dənizində zəngin neft və qaz yataqlarının olduğunu aşkar ediblər və 50 il bundan əvvəl Neft Daşlarında ilk dəfə neftin sənaye üsulu ilə hasil edilməsinə başlanıbdir. Bu, dünyada ilk hadisə idi.

Böyük Britaniyadan burada çıxış edən qonağımız qeyd etdi ki, onlar 30 ildir ki, Şimal dənizində neft hasil edirlər. Bəli, amma Azərbaycan 50 il bundan əvvəl Xəzər dənizində neft hasilatına başlayıbdir. Ondən sonra bizim təcrübəmiz dünyaya yayılmış və indi dünyada müasir texnikaya, texnologiyaya malik olan, dənizin dərinliklərindən neft çıxara bilən böyük neft mədənləri yaranmışdır. Xəzər dənizində neft və qaz yataqlarının olması, onların kəşfi və indi dünyaya təqdim edilməsi Azərbaycan xalqının, alimlərinin, neftçilərinin böyük xidmətidir.

Biz məhz beş il bundan öncə bunların əsasında «Əsrin müqaviləsi»ni imzalaya bildik. Məlumdur ki, «Azəri», «Çıraq» və «Cünəşli» yataqları 1970-ci illərdə kəşf edilmişdir və orada hasilat başlanmışdır. Sonra Xəzər dənizində digər yataqlar kəşf edilmişdir, onların qaz və neft potensialı müəyyən olunmuşdur. Azərbaycan neftçiləri, geoloqları, alimləri təkcə Xəzərin Azərbaycan sektorunda yox, dənizin bütün akvatoriyasında neft və qaz yataqları aşkar etmişlər. Bunlar hamısı neft sahəsində bizdən əvvəl fəaliyyət göstərən neftçilərin, [411-412] alimlərin, geoloqların böyük xidmətləridir. Biz bu gün bunu minnətdarlıq hissi ilə yad etməliyik və keçmiş nəsillərə bütün bu xidmətlərinə görə daim minnətdarlığımızı bildirməliyik.

Azərbaycan beş il bundan əvvəl «Əsrin müqaviləsi»ni imzalayandan sonra başqa Xəzəryanı ölkələr də Xəzər dənizindəki öz sektorlarında, sahələrində neft və qaz yataqlarının işlənilməsinə başlayıblar. Beləliklə, Azərbaycan Xəzər dənizinin zəngin neft və qaz yataqlarını aşkar edib, Azərbaycan Xəzər dənizində neft və qaz hasilatının təmin olunmasında böyük rol oynayıbdır. Azərbaycan indi, XX əsrin sonunda, XXI əsrə gedərək Xəzər dənizinin bütün enerji sərvətlərindən, ehtiyatlarından təkcə Azərbaycan üçün yox, bütün dünya üçün, o cümlədən bütün Xəzəryanı dövlətlər üçün istifadə edilməsinin əsasını qoyubdur. Biz bu gün bununla fəxr edirik.

Bütün bunlara görə «Əsrin müqaviləsi» və bizim gördüyümüz işlər böyük tarixi əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlara görə «Əsrin müqaviləsi» beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlara görə də beş il bundan əvvəl imzalanmış müqavilə məhz «Əsrin müqaviləsi» adlandırılıbdır.

Bu gün burada İlham Əliyevin məruzəsində, başqa çıxışlarda beş il müddətində görülən işlər haqqında ətraflı məlumat verildi. Artıq biz neft müqaviləsinin bəhrələrini gördük. Azərbaycan gəlirlər əldə edibdir. Artıq biz neft hasil edirik, neft ixrac edirik və neftin ixracı üçün iki neft kəməri yaratmışıq, əsas neft kəmərinə də yaratmağa çalışırıq. Mən bu gün bəyan edirəm ki, Azərbaycan neftinin, Xəzər neftinin dünya bazarlarına çıxarılması üçün çox böyük əhəmiyyət daşıyan Bakı–Ceyhan neft kəməri tikilməlidir, istifadəyə verilməlidir.

Biz gələnlərdə, onilliklərdə «Əsrin müqaviləsi»nin və imzalanmış başqa müqavilələrin Azərbaycana nə qədər mənfəət verəcəyini bilirik və bu barədə konkret rəqəmlər gətirildi. «Əsrin müqaviləsi» imzalanarkən bəziləri bizə inanmırdı, ehtiyat edirdi, bəziləri təxribat edirdi. Hər halda onun [412-413] imzalanma, həyata keçirilmə prosesi də Azərbaycan üçün çox çətin olubdur, çox ağır olubdur. Ancaq biz bütün sınaqlardan çıxdıq, bütün çətinlikləri aradan qaldırdıq, bizə göstərilən bütün müqavimətlərə sinə gərdik və verdiyimiz sözə əməl etdik, 1997-ci ildə ilkin nefti hasil etdik.

Məhz böyük dövlətlərin, böyük ölkələrin, onların neft şirkətlərinin müstəqil Azərbaycan dövlətinə göstərdiyi etimadın nəticəsində «Əsrin müqaviləsi» imzalanmışdır. Ondan sonra isə tərəfdaşlarımızla, Beynəlxalq Əməliyyat Şirkətinə daxil olan şirkətlərlə və başqa xarici şirkətlərlə bizim gördüyümüz işlər dünyaya bir daha sübut etdi ki, birincisi, Xəzər dənizi, onun Azərbaycan sektoru zəngin neft və qaz yataqlarına malikdir, ikincisi, Azərbaycan dövləti ilə uzunmüddətli, etibarlı iş görmək olar.

Bunların əsasını Azərbaycanda aparılan demokratik quruculuq prosesləri təşkil edir. Bunların əsasını Azərbaycanın bütün dünyaya açıq olması prinsipi təşkil edir. Bunların əsasını 1993-cü ildən sonra Azərbaycanda ardıcıl olaraq daxili ictimai-siyasi vəziyyətin normallaşdırılması və sabitləşdirilməsi təşkil edir. Məhz belə bir sabitlik şəraitində, Azərbaycanın bugünkü sabit, sərbəst yaşaması şəraitində dünya neft şirkətləri, böyük ölkələr, dövlətlər Azərbaycana etimad, etibar göstərərək bizimlə əməkdaşlıq ediblər. Məhz buna görə də ötən üç ildə əlavə 18 müqavilə də imzalanıbdır. İndi dünyanın böyük neft şirkətləri ilə, 14 dövlətə, ölkəyə məxsus olan şirkətlərlə bizim 19 müqaviləmiz vardır. Sizə cəsarətlə deyə bilərəm ki, bunların hər biri «Əsrin müqaviləsi» kimi ardıcıl surətdə yerinə yetiriləcəkdir.

Bizim gördüyümüz işlər və gələcəkdə görəcəyimiz işlər həm Azərbaycanın bu günü üçündür, həm də Azərbaycanın gələcəyi üçündür. Biz öz ölkəmizi əbədi müstəqil, azad dövlət etmək istəyirik. Biz buna nail olmuşuq. Ancaq hələ müstəqilliyimizi, iqtisadi, siyasi müstəqilliyimizi təmin etmək üçün çox işlər görmək lazımdır. [413-414]

Biz ölkəmizi iqtisadi cəhətdən inkişaf edən ölkə etmək istəyirik. Biz ölkəmizin vətəndaşlarına firavan həyat yaratmaq istəyirik. Biz müstəqil dövlət kimi daim yaşamaq istəyirik. Bütün bu işlər – təkcə neft sahəsində deyil, Azərbaycan iqtisadiyyatının, həyatının bütün başqa sahələrində də gördüyümüz işlər məhz bu məqsədi daşıyır. Bilirsiniz ki, iqtisadiyyatın başqa sahələrində də dəyərli nailiyyətlər əldə etmişik. Biz 1995-ci ildən əvvəlki illərdə baş vermiş iqtisadi tənəzzülün qarşısını aldığımızı. Azərbaycanın iqtisadiyyatı 1996-cı ildən inkişaf dövrü keçirir və ümumi daxili məhsul, sənaye, kənd təsərrüfatı məhsulu istehsalı ilbəl inkişaf edir, artır.

1994-cü ildə Azərbaycanda inflyasiya 1600 faiz təşkil edirdi. Biz 1997-ci ildə bunun qarşısını aldığımızı. İndi inflyasiya yoxdur, milli valyutamız manatın dəyəri artmışdır. Bunlar hamısı bizim vətəndaşlarımızın güzəranının yaxşılaşmasına kömək edibdir. Son 3-4 ildə vətəndaşlarımızın orta əmək haqqı 3 dəfə artıbdır. Bunlar hamısı azdır. Biz bununla qane ola bilmərik. Biz əldə olunan nailiyyətləri bu gün, sadəcə, bir daha yada salmaq istəyirik.

Bu gün burada «Əsrin müqaviləsi»nin beş illiyini qeyd edərkən Azərbaycanın hər bir güşəsində bizi dinləyirlər. Düşünürəm ki, çadır şəhərciklərində yaşayan əziz soydaşlarımız, yerindən-yurdundan didərgin düşmüş, Ermənistan silahlı qüvvələrinin Azərbaycan torpaqlarını işğal etməsi nəticəsində

qaçqın düşmüş soydaşlarımız da çadırlarda bizi dinləyirlər. Onlar bizə inanırlar, dözürlər, indi bizi dinləyərək düşünürlər ki, bunlar hamısı yaxşıdır, bəs biz nə vaxt öz yerimizə, torpaqlarımıza qayıdacağıq? Mən bu gün bəyan edirəm ki, bizim gördüyümüz bütün bu işlər Azərbaycanı bir dövlət kimi möhkəmləndirmək, gücləndirmək, Azərbaycanın iqtisadi potensialını artırmaq üçündür. Şübhəsiz ki, bunlar bütün başqa məsələlərin də həll olunmasına kömək edəcəkdir. [414-415]

Mən bəyan edirəm ki, biz Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə həll edilməsinə nail olacağıq, yerindən-yurdundan didərgin düşmüş soydaşlarımız öz doğma torpaqlarına, evlərinə qayıdacaq, Azərbaycanın ərazi bütövlüyü təmin olunacaqdır.

Beləliklə, Azərbaycan dövlətinin neft strategiyası artıq öz müsbət nəticələrini verib, dünyada tanınıb və XXI əsrdə Azərbaycanın müstəqil, azad inkişaf etməsinin əsasını təşkil edən amillərdən biridir.

Mən qeyd etdim ki, bizim gördüyümüz işlər gələcəyə yönəlibdir. Biz bu işlərin gözəl nəticələrini ilbəl əldə edəcəyik və xalqımız bunu hiss edəcəkdir. Ancaq bizim bugünkü nəsillərin borcu, o cümlədən Azərbaycan prezidenti kimi mənim borcum ondan ibarətdir ki, Azərbaycanda dövlət quruculuğu o qədər möhkəmlənsin, Azərbaycan dövləti o qədər qüdrətlənsin ki, ölkəmiz daim müstəqil ola bilsin. Bizim borcumuz ondan ibarətdir ki, gələcək nəsillərin azad, sərbəst, firavan həyat yaratmasının əsasını qoyaq. Biz bunları edirik və «Əsrin müqaviləsi»ndən, digər müqavilələrdən əldə olunan böyük gəlirlər, sərvətlər Azərbaycan xalqının gələcək nəsillərinin firavan yaşaması üçün əsas yaradır. Bu, bizim onların qarşısında olan borcumuzun yerinə yetirilməsidir.

Azərbaycan sülhsevər dövlətdir. Azərbaycan həm ölkədə, həm bölgədə, həm də dünyada sülh istəyir. Ona görə də biz Qafqazda, dünyada sülh istəyirik. Əminəm ki, biz sülhə, əmin-amanlığa nail olacağıq. Hamımızın arzusu ondan ibarətdir ki, Azərbaycan bundan sonra da sülh, əmin-amanlıq, rahatlıq şəraitində yaşasın.

Mən Azərbaycan dövlətinə, xalqına, millətinə gələcək uğurlar arzulayıram. Tam əminəm ki, bizim bu gün gördüyümüz işlər Azərbaycanı günü-gündən irəliyə aparacaq, Azərbaycanın bayrağını yüksəldəcək, yüksəldəcək, yüksəldəcək! [415]

QEYDLƏR

1. Süleyman Dəmirəl (d.1924) – Türkiyənin görkəmli siyasi, ictimai və dövlət xadimi. Yeddi dəfə hökumətə başçılıq etmiş, 1993-2000-ci illərdə Türkiyə Respublikasının prezidenti olmuşdur. Süleyman Dəmirəlin siyasi fəaliyyətinin mənasını Türkiyəni iqtisadi cəhətdən dinamik inkişaf edən, demokratik dəyərlərə əsaslanan, Avropa ilə qovuşan bir dövlətə çevirmək əzmi təşkil etmişdir. Yeni türk dövlətləri ilə münasibətlərin, xüsusilə Azərbaycanla əlaqələrin genişlənməsi və möhkəmlənməsi Süleyman Dəmirəlin diqqət mərkəzində olmuşdur. Süleyman Dəmirəl: «Türkiyə həmişə Azərbaycanın yanındadır, Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk ölkədir, onun inkişaf etməsi üçün əlindən gələn hər bir yardımı göstərmişdir və göstərməkdə də davam edəcəkdir» kəlamına əbədi sadıq dövlət xadimidir.

S.Dəmirəl Türkiyə-Azərbaycan, xalqlarımız və dövlətlərimiz arasında sarsılmaz dostluq münasibətlərinə xüsusi diqqət göstərdiyinə görə Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeni ilə təltif edilmişdir. – 6,31,190,192,218,220,372,410.

2. Azərbaycan Xalq Cəbhəsi (AXC) – ictimai-siyasi təşkilat. 1989-cu ildə təsis konfransı keçirilmiş, Proqram və Nizamnaməsi qəbul olunmuşdur. 1999-cu il iyulun 25-də keçirilmiş qurultayının qərarı ilə Azərbaycan Xalq Cəbhəsi Partiyası adlandırılmışdır. – 6.

3. Naxçıvan – Azərbaycan Respublikasında şəhər. Naxçıvan Muxtar Respublikasının paytaxtı. Ərazisi 0,013 min km², əhalisi 67 min nəfərdən çoxdur. Naxçıvan Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindəndir. Müasir Naxçıvan qədim, antik və orta əsr şəhər yerinin xarabalıqları üzərində yerləşmişdir.

Naxçıvan e.ə. IX-VI əsrlərdə qədim Manna və Midiyanın, eramızın əvvəllərində isə Albaniyanın tərkibində, IV əsrdən Sasanilərin tərkibində olmuşdur. 654-cü ildə isə Naxçıvanı ərəblər işğal edirlər. 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsinə qədər Naxçıvan müxtəlif dövlətlərin nüfuz dairəsində olur. Məhz bu ildən Naxçıvan Rusiya imperiyasına birləşdiril[416-417]di və qəza mərkəzinə çevrildi. Naxçıvan 1924-cü il fevralın 9-da Naxçıvan MSSR təşkil edilərkən respublikanın paytaxtı oldu. – 6,17,83,113, 118,119,123,124,125,126,131,132,133,134,135,136,167,168,169,172,173, 174,177,229,230,266, 367.

4. Müsavat partiyası – 1911-ci ildə Bakıda yaranıb. 1920-ci ildə Bakıda fəaliyyəti qadağan edilib. 1992-ci ildən yenidən fəaliyyətə başlayıb. – 6,87.

5. Fransa, F r a n s a R e s p u b l i k a s ı – Qərbi Avropada dövlət. Sahəsi 551 min km², əhalisi 58,4 milyon nəfərdir. İnzibati cəhətdən 95 departamentə bölünür. Qanunverici hakimiyyəti iki palatadan (Milli Məclis və Senat) ibarət parlament həyata keçirir. İcra hakimiyyəti prezident və Nazirlər Şurasına məxsusdur. Paytaxtı Paris şəhəridir. – 21-23,36,44-58,99,156,271,273,288,290,294,295,306,334,357,361,369,370, 371,379,380, 381,383,395,402.

6. Amerika Birləşmiş Ştatları (ABŞ) – Şimali Amerikada dövlət. Şimaldan Kanada, cənubdan Meksika, şərqdən Atlantik okeanı və qərbdən Sakit okeanla əhatə olunur. Ərazisi 9,14 milyon km², əhalisi 280 milyon nəfərə yaxındır. İnzibati cəhətdən 50 ştata bölünür. Ali qanunvericilik orqanı iki palatalı (Nümayəndələr palatası və Senat) ABŞ Konqresidir. Dövlət başçısı prezidentdir. Paytaxtı Vaşinqton şəhəridir. – 6,24-27,34-37,46,51,55,72,79,80,81,91,93,95,96,98,100,140,141,156,180, 193-198,270-279,288,290,291,294,295,306,336,357,360-373,380,381,395, 402,404.

7. Böyük Britaniya, Böyük Britaniya və Şimali İrlandiya Birləşmiş Krallığı – Qərbi Avropada dövlət. B.Britaniya adası, İrlandiya adasının şimal-şərq hissəsi, Anqlsi, Uayt, Normand, Orkney, Hebrid, Şetlend adaları və bir sıra kiçik adalardan ibarətdir. Sahəsi 244,1 min km², əhalisi 58,8 milyon nəfərdir. İnzibati cəhətdən qraflıqlara və qraflıq hüququnda olan şəhərlərə bölünür. Böyük London xüsusi inzibati vahiddir. B.Britaniya parlamentli monarxiyadır. Paytaxtı London şəhəridir. – 6,50,143,181, 230,361,388,410. [417-418]

8. Türkiyə Cümhuriyyəti – Qərbi Asiyada və Avropanın cənub-şərq kənarında dövlət. Sahəsi 780,6 min km², əhalisi 62,7 mln. nəfərdir. İnzibati cəhətdən 67 ilə (vilayətə) bölünür. Paytaxtı Ankara şəhəridir. Dövlət başçısı prezident, Ali qanunvericilik orqanı Türkiyə Böyük Millət Məclisidir. – 6,107,125,140,190-191,192,213-220,251,361,366,367, 372,373,410.

9. Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti (ARDNŞ) – Respublikada neft və qazın kəşfiyyatına, çıxarılmasına və emal edilməsinə rəhbərlik edən qurum. 1991-ci ildə təşkil edilmişdir. Şirkət neft və qaz quyularının qazılması və istifadəyə verilməsi, nəql edilməsi və s. məqsədlə dünyanın bir sıra ölkələrinin iri neft şirkətləri ilə sazişlər, müqavilələr bağlamışdır. – 7,31,54,193,330, 409.

10. Qazaxıstan, Q a z a x ı s t a n R e s p u b l i k a s ı – Avroasiyanın mərkəzi hissəsində dövlət. Sahəsi 2724,9 min km², əhalisi 16 679 min nəfərdir. Dövlət başçısı – prezident, qanunvericilik orqanı birpalatalı Ali Sovetdir. Paytaxtı Astana şəhəridir. – 7,107,241-242, 410.

11. Özbəkistan, Ö z b ə k i s t a n R e s p u b l i k a s ı – Orta Asiyanın mərkəzində dövlət. Sahəsi 447,4 min km², əhalisi 23 206 min nəfərdir. Özbəkistanın tərkibinə Qarakalpak Muxtar Respublikası və 12 vilayət daxildir. Dövlətin başçısı – prezident, qanunverici orqanı – Məclisdir. Paytaxtı Daşkənd şəhəridir. – 7,147,150,221,261-264,410.

12. Neft Daşları – Abşeron yarımadasından 42 km cənub-şərqdə, açıq dənizdə, polad dirəklər üzərində salınmış «neft» şəhəri. Bu ərazi oradakı daşların (təqribən 20 ədəd) bəzilərində neft-qaz nişanələrinin olması ilə əlaqədar Neft Daşları adlandırılmışdır. Neft Daşları rayonunda geoloji kəşfiyyat işlərinə 1946-cı ildən başlanmışdır. Çıxarılan neft həm tankerlər, həm də boru kəmərləri vasitəsilə sahile nəql edilir. – 8,411.

13. Xoşbəxt Yusifzadə, X o ş b ə x t B a ğ ı o ğ l u (d.1930) – neftçi-geoloq, geologiya-minerologiya elmləri doktoru. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının akademiki. 1994-2000-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti, 2004-cü ildən isə [418-419] birinci vitse-prezidentdir. Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» və «İstiqlal» ordenləri ilə təltif olunmuşdur. – 8.

14. «Əsrin müqaviləsi» – 1994-cü ilin sentyabrın 20-də Bakıda «Xəzər dənizinin Azərbaycan sektorunda «Azəri», «Çıraq» yataqlarının dərinlikdə yerləşən hissəsinin birgə işlənilməsi və hasil olunan neftin pay şəklində bölüşdürülməsi» haqqında dünyanın 11 ən iri neft şirkəti ilə bağlanmış müqavilə. – 8,181,193,194,195, 236,378,389,391,409-415.

15. Namiq Nəsrullayev, N a m i q N ə s r u l l a o ğ l u (d.1945) – texnika elmləri namizədi. 1971-87-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasında rəhbər vəzifələrdə, 1987-95-ci illərdə «Ulduz» Elm-İstehsalat Birliyinin baş direktoru və «Rabitə sistemləri» Elmi-Tədqiqat İnstitutunun direktoru, 1995-96-cı illərdə Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat nazirinin birinci müavini, 1996-2006-cı illərdə isə Azərbaycan Respublikası Hesablama Palatasının sədri olmuşdur. – 9-10.

16. Misir Mərdanov, M i s i r C u m a y ı l o ğ l u (d.1946) fizika-riyaziyyat elmləri doktoru, professor. Tədqiqatları, əsasən, riyaziyyatın müasir sahələrindən biri olan optimal idarəetmə nəzəriyyəsinin aktual problemlərinə həsr edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Təhsil nazirinin müavini, BDU-nin tədris işləri üzrə prorektoru, BDU-nun rektoru kimi müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. 1998-ci ildən Azərbaycan Respublikasının Təhsil naziridir. Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» ordeni ilə təltif edilmişdir. – 10

17. Oqtay Mirqasımov, O q t a y M i r ə s ə d u l l a o ğ l u (d.1943) – kinorejissor, Azərbaycan Kinematoqrafçılar İttifaqının katibi. Onun çəkdiyi filmlər («Bu həqiqətin səsidir – Qara Qarayev», «Gümüşü fayton», «Göz qabağında şeytan», «Ovsunçu») tamaşaçılar tərəfindən həmişə rəğbətlə qarşılanır. Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 11.

---

18. Əli İnsanov, Əli Binnət oğlu (d. 1946) –1993-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublikasının səhiyyə naziri olmuşdur. – 11,162. [419-420]

19. Yusif Novruzov, Yusif İsmixan oğlu (d.1941-2003) – iqtisad elmləri namizədi. Müxtəlif illərdə məsul vəzifələrdə çalışmışdır. 1994-cü ildən vəfatına qədər «Azəravtoyol» Dövlət şirkətinin prezidenti olmuşdur. – 11.

20. İpək yolu, Böyük İpək Yolu – beynəlxalq tarixi tranzit-ticarət yolu; eramızdan əvvəl II əsrin sonlarından eramızın XVI əsrinədək fəaliyyət göstərmiş, Çindən Şimali Afrika və İspaniyaya qədər uzana-raq, ayrı-ayrı qolları ilə o zaman dünyanın məlum olan, demək olar ki, bütün ölkələrini birləşdirmişdir.

Əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi və zəngin maddi sərvətlərə malik olması sayəsində Azərbaycan qədim zamanlardan dünya ölkələri arasında iqtisadi və mədəni əlaqələrdə mühüm yer tutmuşdur.

XX əsrin sonunda Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Böyük İpək yolunun yenidən dirçəldilməsi ideyasını irəli sürməsi bütün dünyada, xüsusilə də Böyük İpək yolu üstündə yerləşən ölkələrdə ciddi maraqla qarşılandı. Bu məqsədlə 1998-ci ilin sentyabrında Bakıda 33 dövlətin və Avropa Birliyinin iştirakı ilə beynəlxalq konfrans keçirildi; TRASEKA proqramı çərçivəsində nəzərdə tutulan Asiya–Qafqaz–Avropa ticarət dəhlizinin – Böyük İpək yolunun bərpasının və onun imkanlarından hamılıqla bəhrələnməyin vacibliyi qeyd olundu. – 11,107,147,356,388-389.

21. Transxəzər nəqliyyat dəhlizi (TRASEKA) – Avropanı Asiya ilə birləşdirən yol. Bu nəqliyyat dəhlizini Şərqlə Qərbi birləşdirən orta materik xətti də adlandırmaq olar. Transxəzər nəqliyyat dəhlizi Azərbaycanı, bütünlükdə Qafqazı Avropa ilə birləşdirir. – 11,15,263,356.

22. Müslüm İmanov, Müslüm Məşədi Müseyib oğlu (d.1931) – 1993-2005 –ci illərdə «Azərenerji» Dövlət şirkətinin prezidenti vəzifəsində işləmişdir. – 12,13,224,234,235.

23. Avropa – Qafqaz - Asiya nəqliyyat dəhlizi – bax Transxəzər nəqliyyat dəhlizi.

24. Cahangir Əsgərov, Cahangir Cəlaloğlu (d.1950) – təyyarəçi. 1991-93-cü illərdə Aviasiya İşçiləri Həmkarlar İttifaqı Respub[420-421]lika Komitəsinin sədri, 1996-cı ildən «Azərbaycan Hava Yolları» Dövlət Konserninin Baş direktorudur. – 14-15.

25. A t a x a n P a ş a y e v (d.1938) –tarix elmləri namizədi. 1962-ci ildən arxiv işi sahəsində çalışır. 1984-cü ildən Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti yanında Baş Arxiv İdarəsinin rəisidir. – 16.

26. Polad Bülbüloğlu (d.1945) – bəstəkar, müğənni, ictimai və dövlət xadimi. Azərbaycan Respublikasının xalq artisti. Mahnıları 1960-70-ci illərdə SSRİ məkanında məşhur estrada müğənnilərinin ifasında səslənmişdir. 1988-2005-ci illər Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət naziri olmuşdur. Hazırda Azərbaycan Respublikasının Rusiyada fəvqəladə və səlahiyyətli səfirdir. – 16,120.

27. Ziya Məmmədov, Ziya Arzumanoğlu (d.1952) – dəmiryolçu mühəndis. 1996-2005-ci illərdə Azərbaycan Dövlət Dəmir Yolunun rəisi, 2005-ci ildən isə Azərbaycan Respublikasının Nəqliyyat naziridir. – 16,17.

28. Nizami Xudiyev, Nizami Manaf oğlu (d.1949) – filologiya elmləri doktoru, professor. 1996-2006-cı illərdə Azərbaycan Dövlət Televiziya və Radio Verilişləri Şirkətinin sədri. Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatıdır. – 17.

29. Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti – Azərbaycan Respublikası ərazisində muxtar vilayət. 1923-cü il iyulun 7-də təşkil edilmişdir. Dağlıq Qarabağda 1988-ci ilə qədər 170 min əhali yaşayırdı (70% erməni, 30% azərbaycanlı). Ərazisi 4 min km²-dir. Mərkəzi Xankəndidir.

1988-ci ildə Qarabağ separatçıları və millətçiləri Ermənistan silahlı qüvvələri ilə birlikdə bu ərazidə yaşayan azərbaycanlıları doğma torpaqlarından çıxararaq Dağlıq Qarabağı işğal etdilər. BMT-nin 822,853, 874,884 qətnamələrinə görə erməni işğalçıları Azərbaycan torpaqlarını qeyri-şərtsiz tərk etməlidirlər. Ancaq Azərbaycan torpaqları hələ də erməni tapdağı altındadır. – 17,31,33,35,37,55,83,84,85,95,96,98,103, 175,268,271,272,281,282,287,288,289,290,306,307,331,332,333,335,336, 341,342,343,356,371,379,381,385,390, 396,398,400,402,405,406. [421-422]

30. Şuşa – Azərbaycan Respublikasında şəhər. Elmi ədəbiyyatda Şuşanın əsasının 1750-ci illərin əvvəllərində Qarabağ xanı Pənahəli xan Cavanşir tərəfindən qoyulması göstərsə də, tədqiqatlar Şuşanın qədim yaşayış məntəqəsi olduğunu qeyd edirlər. Qarabağ xanlığının mərkəzi olan Şuşa bir müddət Pənahəli xanın adı ilə Pənahabad adlanmışdır.

Şuşa 1813-cü il Gülüstən müqaviləsinə əsasən Qarabağ xanlığı tərkibində Rusiyaya birləşdirildi. 1920-ci ilin martında erməni daşnaklarının Qarabağda törətdikləri qırğın nəticəsində Şuşanın bir hissəsi tamamilə yandırıldı və minlərlə günahsız insan qətlə yetirildi. Lakin iyun ayının əvvəlində müsavətçilər və türk generalı Nuru Paşa Şuşanı erməni qəsbkarlarından xilas etdi. 1923-cü il Azərbaycan MİK-nin dekretinə əsasən Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti təşkil olunduqda Şuşa muxtar vilayətin tərkibinə daxil edildi.

1992-ci ildə erməni işğalçıları Azərbaycanın basılmaz qalası Şuşanı işğal etdilər. Hazırda Şuşa yadellilərin tapdağı altındadır. – 18,175.

31. Qubadlı – Azərbaycan Respublikasında inzibati rayon. 1933-cü ildə təşkil edilmişdir. Sahəsi 802 km², əhalisi 27,2 min nəfər idi. 1993-cü ildə erməni işğalçıları tərəfindən işğal olunmuşdur. – 18,19,123,175,179.

32. Molla Pənah Vaqif, V a q i f (1717-1797) –görməli Azərbaycan şairi, dövlət xadimi. Vaqif qəzəl, müxəmməs, müstəzad və s. formalarda şeirlər yazmışdır. Gözəllərin vəsfi Vaqif lirikasının əsas qayəsidir. Vaqif şeirindəki realizmə meyl Azərbaycan poeziyasının inkişafına güclü təsir göstərmişdir. O, Qarabağ hakimi İbrahim xanın (1769-cu il) Baş vəziri olmuşdur. – 18.

33. Bastiliyanın alınması – Parisdə qala, 1370-82-ci illərdə tikilmişdir. XV əsrdən həm də dövlət xəzinəsidir. Bastiliyada əsasən siyasi dustaqlar saxlanılırdı. 1789-cu il iyulun 14-də Paris üsyançıları Bastiliyanı hücumla aldılar. Bu, Böyük Fransa inqilabının başlanğıcı idi. Bastiliyanın alındığı gün Fransanın milli bayramı (1880) kimi qeyd olunur. – 21-23.

34. ATƏT-in Minsk qrupu – 1992-ci il martın 24-də yaradılmışdı. 1997-ci ildə Minsk qrupunun tərkibinə aşağıdakı dövlətlər daxil olmuşdur: Azərbaycan, Ermənistan, Belarus, Almaniya, İtaliya, Rusiya, [422-423] ABŞ, Fransa, Türkiyə, Danimarka və İsveç. 1994-cü ilin dekabrından Minsk qrupuna iki sədr – Rusiya və İtaliya rəhbərlik edirdi. 1996-cı ilin dekabrından onun üç – Rusiya, ABŞ və Fransa həmsədrləri var. Qrupun əsas vəzifəsi Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin sülh yolu ilə aradan qaldırılmasına və Dağlıq Qarabağ probleminin dinc vasitələrlə həll edilməsinə bilavasitə kömək etməkdir. – 22,36,37,45,156,199,267,270-279,286,288, 289,290,291,292,293,294,302,304,306,334,336,344,346,357,371,372,380, 381,382,385,390,393,395,396,397,398,399,402,403, 406,407.

35. «Elf Agiten» – Fransada ən böyük neft korporasiyası. 80 ölkədə fəaliyyət göstərən 833 şirkətdən ibarətdir. Karbohidrogenlərin kəşfiyyatı, hasilatı və satışı, kimya və neft-kimya sənayesi, farmakologiya və kosmetologiya sahələri şirkətin əsas fəaliyyət istiqamətləridir. Elmi-tədqiqat fəaliyyətində 8 min elmi işçi çalışır. – 22,53,54,379.

36. «Total» – məşhur fransız neft şirkəti. 1954-cü ildə təşkil olunmuşdur. Bir çox ölkələrdə neftin kəşfiyyatı, emalı və satışı ilə məşğul olur. – 22,53,54,379.

37. Jak Şirak (d.1932) – Fransanın görkəmli siyasi və dövlət xadimi. 1974-76 və 1986-88-ci illərdə Fransanın Baş naziri, 1977-95-ci illərdə Paris şəhərinin meri, 1995-2007-ci illərdə Fransa Respublikasının prezidenti. «Heydər Əliyev» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 22,46,48,54,58, 334.

38. «Xolokost»(yəhudilərin ikinci dünya müharibəsində kütləvi surətdə soyqırımı) – xatirə muzeyi. 1963-cü ildə Vaşinqtonda yaradılmışdır. Muzeyin məqsədi İkinci dünya müharibəsi illərində və əvvəllər yəhudi xalqına qarşı soyqırımın tarixini sənədləşdirmək, öyrənmək və informasiya yaymaqdır. Muzeyin divarındakı saxsı lövhədə soyqırımı məruz qalmış milyon yarım yəhudi uşağının xatirəsi anılır. – 24.

39. Amerika Konqresi, A m e r i k a B i r l ə ş m i ş Ş t a t l a r ı K o n - q r e s i – ali qanunverici hakimiyyət orqanı. İki palatadan – Senatdan və Nümayəndələr palatasından ibarətdir. [423-424]

Senatın 100 nəfər üzvü var. Ölkənin hər ştatından Senata iki senator seçilir. Nümayəndələr palatasının 435 üzvü var. Bu palatanın üzvləri hər seçki dairəsində yaşayan əhalinin sayına görə seçilir. Qanun layihələri hər iki palatada müzakirə olunur. Konqres tərəfindən qəbul olunan qanunları ABŞ prezidenti təsdiq edir. – 26,96,98, 336,371.

40. «907-ci maddə» – ABŞ Konqresinin 1992-ci il oktyabrın 24-də erməni lobbisinin təzyiqi ilə qəbul etdiyi «Rusiyanın və yeni müstəqillik qazanmış dövlətlərin azadlığını müdafiə aktı»na 907-ci düzəliş nəzərdə tutulur. Düzəliş ABŞ hökumətinin Azərbaycan hökumətinə yardımını qadağan edir. Buna baxmayaraq istər Bill Klinton, istərsə də ondan sonra ABŞ prezidenti seçilən Corc Buş administrasiyası bu düzəlişin reallığı nəzərə almadığını təsdiq edərək onun ləğv edilməsi təklifini müdafiə etmişlər. C.Buş hökuməti 2002-ci ildə bu düzəlişin fəaliyyətdən düşdüyünü qərara almışdır. – 26.

41. Mahmud Esembəyev, M a h m u d Ə l i s u l t a n o ğ l u (1924-2000) – çeçen balet artisti və rəqqas. SSRİ xalq artisti. Dünya rəqslərinin ən gözəl ifaçısı olmuşdur. Virtuozluq, yüksək emosionallıq və plastiklik, rəqsin uslub və xarakterini dəqiq, qabarıq vermək məharəti Esembəyevin ifaçılığı üçün xarakterik olmuşdur. «Mən rəqs edəcəyəm» («Azərbaycanfilm») bədii filmi Esembəyevə həsr edilmişdir. – 28-29.

42. İsveçrə, İsveçrə Konfederasiyası – Mərkəzi Avropada dövlət. Sahəsi 41,3 min km², əhalisi 7,1 milyon nəfərdir. İsveçrə federativ, 23 kantona bölünmüş respublikadır. Dövlət başçısı prezidentdir, prezidenti parlament Federal Şura üzvlərindən 1 il müddətinə seçir, yenidən seçilmək hüququ yoxdur. Prezident həmçinin hökumət başçısıdır. Qanunverici hakimiyyət iki palatadan ibarət Federal Məclisə məxsusdur. Paytaxtı Bern şəhəridir. – 30-33,199-203,224,238.

43. Cenevrə – İsveçrədə şəhər, Cenevrə kantonunun inzibati mərkəzi. Bir çox beynəlxalq təşkilatlar burada yerləşir. – 30-33,34,36,95,199-203,204,218,266,268,277, 292,398.

44. Valeh Ələsgərov (d.1946) – neftçi mühəndis. SSRİ Nazirlər Soveti yanında Xalq Təsərrüfatı Akademiyasını bitirmişdir. Müxtəlif illərdə neft sənayesi sahəsində rəhbər vəzifələrdə çalışmışdır. 2005-ci ildən Milli [424-425] Məclisdə sədr müavini. Qubkin adına Qızıl medal və Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 31.

45. Bakı-Ceyhan – 1998-ci il oktyabrın 29-da Azərbaycan, Türkiyə, Gürcüstan, Qazaxıstan, Özbəkistan prezidentləri və ABŞ-ın energetika naziri Bakı-Tbilisi-Ceyhan marşrutunu müdafiə edən «Ankara bəyannaməsini» imzalamışlar. Uzunluğu 1695 km olan Bakı-Tbilisi-Ceyhan neft kəməri 2006-cı ildə istifadəyə verilmişdir. – 31,273,364-365,373, 383,412.

46. Klinton Bill, U i l y a m C e f e r s o n B l a y d (d.1946) – ABŞ-ın görkəmli siyasi və dövlət xadimi. ABŞ-ın 41-ci prezidenti (1992-2000). Klinton xarici siyasətində SSRİ dağıldıqdan sonra müstəqillik qazanmış dövlətlərlə, o cümlədən Azərbaycan Respublikası ilə münasibətlərin yaxşılaşdırılmasına mühüm əhəmiyyət vermişdir. – 35,195,197,198,276.

47. Olbrayt Madlen (d.1937) – ABŞ-ın tanınmış diplomatı və dövlət xadimi. 1989-cu ildən ABŞ-ın Milli Siyasət Mərkəzinin prezidentidir. 1993-cü ildə ABŞ-ın BMT-də daimi nümayəndəsi təyin edilmişdir. 1997-2000-ci illərdə ABŞ-ın Dövlət katibi olmuşdur. – 35,276,360,362, 363,365,372.

48. Fransa Senatı – Fransada qanunverici orqan. – 44-58.

49. Fransua Mitteran (1916-1996) – 1981-95-ci illərdə Fransanın prezidenti. 1971-81-ci illərdə Fransa Sosialist Partiyasının Birinci katibi, 1965-68-ci illərdə demokratik və sosialist sol qüvvələri Federasiyasının lideri olmuşdur. – 44,48,53.

50. Murtuz Ələsgərov, M u r t u z N ə c ə f o ğ l u (d.1928) – Azərbaycanın dövlət xadimi, hüquq elmləri doktoru, professor. Respublikanın Əməkdar hüquqşünasıdır. Yeni Azərbaycan Partiyasının sədr müavini və partiyanın Siyasi Şurasının üzvüdür. 1993-cü ildə Bakı Dövlət Universitetinin rektoru olub. 1995-ci ildə Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı seçilib. 1996-2005-ci illərdə Azərbaycan Respublika[425-426]sı Milli Məclisinin sədri olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeni ilə təltif edilmişdir. – 45,120.

51. Fatma Abdullazadə, F a t m a H ü s e y n q ı z ı (d.1948) – elmlər doktoru, professor. Azərbaycan Respublikası Prezidenti İcra Aparatı humanitar siyasət şöbəsinin müdiri. 1995-2000-ci illərdə Milli Məclisin deputatı olmuşdur. – 49.

52. Avropa Parlamenti (AP) – Avropa Şurasının orqanlarından biri. İştirakçı ölkələrin əhalisinə görə ümumi səsvermə yolu ilə 5 il müddətinə seçilir. AP aylıq sessiyaları Strasburqda, fəvqəladə iclasları AP-nin komitələri işləyən Brüsseldə, Katibliyi isə Lüksemburqdadır. Azərbaycan 2001-ci ildən Avropa Parlamentinin üzvüdür. – 49.

53. Şarl de Qoll (1890-1970) – Fransanın görkəmli dövlət, hərbi və siyasi xadimi. İkinci dünya müharibəsinə qədər müxtəlif hərbi rəhbər vəzifələrdə olmuşdur. Alman faşist qoşunları Parisə daxil olduqdan (1940,14 iyun) sonra B.Britaniyaya getmiş, «Azad Fransa» hərəkatının əsasını qoymuşdur. 1943-cü ilin noyabrından Fransa Milli Azadlıq Komitəsinin, 1944-cü ilin iyunundan isə Fransa Respublikası Müvəqqəti hökumətinin sədri olmuşdur. Fransada prezidentlik rejimi yarada bilmədiyindən istefaya çıxmışdı. 1958-ci ildə Əlcəzairdəki hərbi qiyamla yaranan siyasi böhranla əlaqədar Fransa parlamenti (1958) Şarl de Qollu yenidən hakimiyyətə gətirdi. Şarl de Qoll iki dəfə (1958,1965) Fransa Respublikasının prezidenti seçilmişdir. – 50,54.

54. Avropa Birliyi (AB) – 1951-57-ci illərdə yaranmış üç Qərbi Avropa inteqrasiya təşkilatının ümumi adı (Avropa İqtisadi Birliyi - AİB, Avropa Kömür və Polad Birliyi – AKPB, Avropada Atom Energetika Birliyi – (AAEB). AB ümumi prinsiplərin müəyyən edilməsindən birgə fəaliyyətə qədər bir neçə mərhələ (Avropa İnvestisiya Bankının, Avropa Regional İnkişaf Fondunun - vahid valyutaya keçməsi - AVRO-ya) keçmişdir. Mühüm mərhələ Vahid Avropa Aktının (1986-1987-ci ildən qüvvəyə minmişdir) qəbul edilməsi olmuşdur. 1967-ci ildə rəhbər orqanların birləşməsindən sonra - AİB, AKPB və AAEB – Avropa Birliyi – 1993-cü ildə isə Avropa Şurası yarandı. – 55. [426-427]

55. Atəşkəs rejimi – 1994-cü il mayın 12-də Moskvada Ermənistan–Azərbaycan arasında atəşin müvəqqəti dayandırılması (atəşkəs) haqqında müqavilə imzalandı. Müqaviləyə görə müharibə aparən tərəflər sülh müqaviləsi bağlanana qədər atəşin dayandırılması haqqında razılığa gəldilər. – 55,94,357,380,382.

56. Avropa Şurası (AŞ) – Avropada hökumətlərarası təşkilat. 1949-cu ildə yaradılmışdır. Qərargahı Fransanın Strasburq şəhərində yerləşir. AŞ-nin əsas məqsədi Avropada sülhü və təhlükəsizliyi qorumaq, seçki sistemində çoxpartiyalılığa riayət etmək, demokratiyanı və insan hüquqlarını müdafiə etmək, möhkəmləndirmək, Avropa ölkələrinin mədəniyyətlərinin yaxınlaşmasına çalışmaq və s. ibarətdir. AŞ-nin

ali orqanları Nazirlər Komitəsi, Məsləhət Assambleyası, Sahə Nazirliklərinin Müşavirəsi və Katiblikdir. Azərbaycan 2001-ci ildən AŞ-nın üzvüdür. – 55,57,272,361,374-381.

57. Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı – Qərbi və Şərqi Avropa, MDB ölkələrini uzunmüddətli kreditlə təchiz edən regional dövlətlərarası bank. 1990-cı ildə yaradılmışdır. Londonda yerləşir. Bankın 57 üzvü var, həmçinin Avropa İntestisiya Bankı və Avropa Birliyi ora daxildir. – 57,230.

58. Dünya Bankı – BMT-nin hökumətlərarası ixtisaslaşdırılmış idarəsi. 1945-ci ildə ABŞ-da Bretton-Vuds çərçivəsi sistemində yaradılmışdır. İdarə heyəti Vaşinqtondadır. Məqsədi inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadi və sosial inkişafına kömək etməkdir. Səhmdar cəmiyyəti formasındadır və iştirakçıları yalnız Beynəlxalq Valyuta Fondunun üzvləridir. Banka 130-dan artıq dövlət daxildir. 1992-ci ildən Azərbaycan Respublikası Dünya Bankının üzvüdür. – 57,250,345.

59. Mariya Antuanetta (1755-93) – Fransa kraliçası, kral XVI Lüdovikin arvadı. Avstriya imperatorunun qızı. Fransa inqilabı başlanan andan əksinqilabçıların, sui-qəsdçilərin və müdaxiləçiləri dəstəkləmişdir. Məhz buna görə konvent tərəfindən mühakimə edilmiş və edam edilmişdir. – 58. [427-428]

60. Misir Ərəb Respublikası – Afrikanın şimal-şərqində və Asiyanın Sinay yarımadasında dövlət. Sahəsi 1001,4 min km², əhalisi 61 milyon nəfərdir. Dövlət başçısı prezident, qanunverici orqanı birpalatalı – Xalq Məclisidir. Paytaxtı Qahirə şəhəridir. – 59-61.

61. Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT) – müasir dünyanın ən nüfuzlu beynəlxalq təşkilatı. Qərargahı Nyu-York şəhərindədir. Əsas vəzifəsi beynəlxalq sülhü və təhlükəsizliyi qorumaq və möhkəmlətmək, dövlətlər arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirməkdir. BMT-nin Nizamnaməsi 1945-ci il iyulun 26-da San-Fransisko konfransında 50 dövlətin nümayəndəsi tərəfindən imzalandı və 1945-ci il oktyabrın 24-də qüvvəyə mindi. Hazırda BMT-yə 198 dövlət daxildir.

BMT-nin əsas orqanları Baş Məclis, Təhlükəsizlik Şurası, İqtisadi və İctimai Şura, Qəyyumluq Şurası, Beynəlxalq Məhkəmə və Katiblikdir.

1992-ci ildən Azərbaycan Respublikası BMT-nin üzvüdür. – 60,150, 194,208,263,300,340-349.

62. İslam Konfransı Təşkilatı (İKT) – 1969-cu ildə yaradılmışdır. Müsəlman ölkələrinin çoxunu birləşdirir. Nizamnaməsinə görə İslam Konfransı Təşkilatının fəaliyyəti müsəlmanların həmrəyliyinin möhkəmlənməsinə, üzv-dövlətlər arasında əməkdaşlığa yönəldilmişdir. İqamətgahı Ciddədədir (Səudiyyə Ərəbistanı). Azərbaycan 1991-ci ildən İKT-nin üzvüdür. – 60,62,115,122,124,166,170.

63. Hüsni Mübarək, S e y i d M ə h ə m m ə d (d.1928) – Misir Ərəb Respublikasının görkəmli siyasi və dövlət xadimi. 1975-81-ci illərdə Misir Ərəb Respublikasının vitse-prezidenti, 1981-ci ilin oktyabrından prezidentidir. – 60.

64. Məhəmməd ibn Həsən, II Həsən (1929-1999) – 1961-ci ildən Mərakeş kralı, 1961-63,1965-67-ci illərdə həm də hökumət başçısı olmuşdur. – 62.

65. İspaniya – Avropanın cənub-qərbində dövlət. Sahəsi 504,8 min km², əhalisi 39,3 milyon nəfərdir. İspaniya konstitusiyalı monarxiyadır. Dövlətin başçısı kral, qanunverici orqanı – birpalatalı parlament – [428-429] korteslərdir. Ali icra orqanı sədrin başçılıq etdiyi Nazirlər Şurasıdır. Paytaxtı Madriddir. – 63-64,66-70.

66. Xulio İqlesias – məşhur ispan müğənnisi. İki dəfə Azərbaycanda olmuşdur. – 63-64,66-70.

67. Müslüm Maqomayev, M ü s l ü m M ə h ə m m ə d o ğ l u (d.1942) – görkəmli Azərbaycan müğənnisi. Azərbaycan Respublikası və SSRİ xalq artisti. Bəstəkar Müslüm Maqomayevin nəvəsi. Keçmiş SSRİ məkanında və bir çox xarici ölkələrdə müvəffəqiyyətlə çıxış etmişdir. Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» ordeni ilə təltif edilmişdir. – 71-77.

68. Tamara Sinyavskaya, T a m a r a İ l i n i ç n a (d.1943) – məşhur rus müğənnisi. Moskva Böyük teatrının solisti. Azərbaycan və SSRİ xalq artisti. – 71-77.

69. Böyük Teatr – Rusiya Federasiyasında Dövlət Akademik Böyük Teatr. Əsası 1775-ci ildə Moskvada qoyulmuşdur. Burada xarici və rus operaları və baletləri tamaşaya qoyulur. XX əsrin əvvəllərindən teatrdə çalışan vokalistlər və balet ustaları dünya şöhrəti qazanmışlar. – 73.

70. Tahir Salahov, T a h i r T e y m u r o ğ l u (d.1928) – görkəmli Azərbaycan boyakarı və qrafiki. Azərbaycan və SSR-nin xalq rəssamı. Azərbaycan və SSRİ Dövlət mükafatları laureatı. Rusiya Rəssamlıq Akademiyasının həqiqi üzvü. 1973-cü ildən SSRİ Rəssamlar İttifaqı İdarə Heyətinin Birinci katibi olmuşdur. Salahovun yaradıcılığı mövzu və janr zənginliyi, bədii forma əlvanlığı, estetik kamilliyi ilə səciyyələnir. Bu baxımdan muasir portret sənətinin ən kamil nümunələrindən olan «Bəstəkar Qara Qarayev»in portreti, eləcə də monumental divar rəsmini xatırladan «Abşeron qadınları» əsərləri xüsusilə fərqlənir. Azərbaycan Respublikası və SSRİ Ali sovetlərinin deputatı olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 74.

71. Cüzeppe Verdi (1813-1901) – italyan bəstəkarı. Verdinin yaradıcılığı İtaliyada milli azadlıq mübarizəsi ilə sıx bağlıdır. «Trubadur» (1852), «Traviata» (1853), «Kameliyalı qadın», «Bal –maskarad» (1859) [429-430] operaları ona geniş şöhrət qazandırmışdır. 1870-ci ildə Süveyş kanalının açılışı münasibəti ilə Qahirə teatrının sifarişi ilə dünya opera sənətinin incilərindən olan «Aida» operasını yaratmışdır. – 76.

72. Çaykovski, P y o t r İ l i ç (1840-1893) – böyük rus bəstəkarı. Çaykovski musiqili dramaturgiyada zərif psixoloq, ustad simfoniyaçıdır. O musiqidə insanın daxili aləmini açmış, operada, baletdə, simfoniya da məşhur obrazlar yaratmışdır. Onun «Füsunkar qadın», «Yevgeni Onegin», «Mazepa» «İolanta» operaları, «Yatmış gözəl», «Qu gölü», «Şelkunçik» baletləri və bir sıra simfoniyaları onu dünyada məşurlaşdırmışdır. – 76.

73. Puşkin, A l e k s a n d r S e r g e y e v i ç (1799-1837) – dahi rus şairi, yeni rus ədəbiyyatının banisi. Puşkin rus ədəbi dilini yeni yüksək zirvəyə qaldırmışdır. Rus poeziyasının «atası olan» (N.Q.Çernışevski) Puşkin novator şair kimi yeni tipli realist şerin, mənzum romanın, tarixi povestin, mənzum hekayə, nağil və dramın gözəl nümunələrini yaratmışdır. Puşkinin Qafqaz həyatı onun yaradıcılığına müstəsna təsir göstərmiş, şairin bu mövzuda yazdığı əsərlər («Qafqaz əsiri», «Quldur qardaşlar», «Baxçasaray fontanı», «Qaraçılar», «Ərzuruma səyahət») rus ədəbiyyatında yeni səhifə açmışdır. Bakıda Puşkinə abidə qoyulmuşdur. – 76.

74. Raxmaninov, S e r g e y V a s i l y e v i ç (1879-1943) – böyük rus bəstəkarı, pianoçu və dirijor. XIX əsrin 90-cı illərində yaratdığı əsərlər içərisində ən məşhurları «Aleko» operası, simfonik fantaziyaları, Çaykovskiyə həsr etdiyi trio-elegiyası, 10-cü simfoniyası və 20-dən artıq romanslarıdır. 1900-17-ci illər Raxmaninov yaradıcılığının çiçəklənmə dövrüdür. Bu illərdə o «Françeska da Rimini», «Xəsis cəngavər» operalarını, 2-ci simfoniyasını, «Bahar» kantatasını və s. əsərlər yazmışdır. 1918-43-cü illərdə, əsasən pianoçu kimi konsertlər vermişdir. – 76.

75. Klivlend – ABŞ-da şəhər. Klivlend ABŞ-ın sənaye, maliyyə-ticarət və mədəni mərkəzlərindən biri kimi tanınır. – 78,79,80.

76. Los-Anceles – ABŞ-da, Sakit okeanın cənub sahilində şəhər və liman. – 78,80. [430-431]

77. Kaliforniya – ABŞ-ın qərbində ştat. Sahəsi 411 min km², əhalisi 31,9 milyon nəfərdir. İnzibati mərkəzi – Sakramento. – 78,80,81,83,91, 93,95,96,97,98,99.

78. Sovetlər İttifaqı, Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) – 1922-1991-ci illərdə keçmiş Rusiya imperiyasının böyük hissəsində mövcud olmuş dövlət. SSRİ-nin yaradılmasına dair Müqaviləyə (dek.1922) əsasən onun tərkibinə Belorusiya (BSSR), Rusiya (RSFSR), Cənubi Qafqaz respublikaları (ZSFSR; 1936-cı ildən müttəfiq respublikalar – Azərbaycan SSR, Ermənistan SSR, Gürcüstan SSR) və Ukrayna SSR, 1925-ci ildə – Özbəkistan SSR, Türkmənistan SSR, 1929-cu ildə Tacikistan SSR, 1936-cı ildə Qazaxıstan SSR, Qırğızıstan SSR, 1940-cı ildə Moldaviya SSR, Latviya SSR, Litva SSR, Estoniya SSR daxil olmuşdular.

1991-ci ilin dekabrında Belorusiya, Rusiya və Ukrayna SSRİ-nin mövcudluğunun dayandırıldığı elan edərək Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) yaradılması haqqında Saziş imzaladılar (8 dekabr, Minsk). 1991-ci il dekabrın 21-də Latviya, Litva və Estoniya istisna olmaqla keçmiş SSRİ-nin digər müttəfiq respublikalarının başçıları Alma-Atada Bəyannamə imzalayaraq MDB-nin yaradılması haqqında məqsəd və prinsiplərə qoşulduqlarını bəyan etdilər. – 82,90,91,161,167,227,228,232,256,411.

79. 1990-cı ilin yanvarı – 1990-cı ilin yanvarında Azərbaycanda faciə baş verdi. Yanvarın 19-dan 20-nə keçən gecə fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Sovet ordusunun xüsusi təyinatlı cəza dəstələri, dəniz donanmasının və daxili qoşunların bölmələri Bakı şəhərinə yeridildi. Sovet ordusunun bu kütləvi zorakılıq aktı nəticəsində 131 nəfər öldürülmüş, 744 nəfər yaralanmış, yüzlərlə adam qanunsuz həbs edilmiş və itkin düşmüş, dövlət əmlakına, ictimai və şəxsi əmlaka, şəhər təsərrüfatına və vətəndaşlara böyük maddi ziyan dəymişdi. 1990-cı ilin qanlı yanvarı Azərbaycanın ərazi bütövlüyü uğrunda aparılan mübarizə tariximizdə Vətənin şəhid övladlarının qanı ilə yazılmış şərəfli səhifə oldu. – 82,86.

80. Qorbaçov, Mixail Sergeyeviç (d.1931) – 1985-91-ci illərdə Sov.İKP MK-nın Baş katibi, 1990-91-ci illərdə SSRİ-nin ilk və son prezidenti. Qorbaçov «yenidənqurma» adı ilə «aşkarlıq və demokratiya» siyasi xəttini, «humanist, demokratik sosializm» şüarını meydana atdı. Sovet totalitar rejimi ilə uyuşmayan «yenidənqurma» ölkəni dərin siyasi və iqtisadi böhrana saldı. Qorbaçovun milli münaqişələrə səbəb [431-432] olan siyasəti xüsusən Azərbaycana qarşı qərəzli, düşmənçilik mövqeyi ilə səciyyələnirdi. Ermənilərin Azərbaycana olan torpaq iddialarını dəstəkləyən Qorbaçov 1990-cı ilin yanvarında Bakıda baş verən Qanlı Yanvar faciəsinin, təşkilatçısı və günahkarıdır. – 82, 332.

81. Qəmərlı, Vedi, Zəngibasar, Uluxanlı, Zəngəzur, Sisyan, Gorus, Qafan – Ermənistanda azərbaycanlıların qədim yaşayış məskənləri. Türkmənçay müqaviləsinə (1828) əsasən İran və Türkiyədən Qərbi Azərbaycan torpaqlarına kütləvi surətdə ermənilər köçürüldü. Bunun nəticəsində bu ərazilərin etnik tərkibi əsaslı surətdə dəyişdi. Son olaraq 1988-90-cı illərdə azərbaycanlılar öz ata-baba yurdlarından erməni millətçiləri tərəfindən çıxarıldılar. – 83,84.

82. Şərur – Naxçıvan MR-da şəhər. Naxçıvan şəhərindən 66 km şimal-qərbdə, Şərur düzündədir. Əhalisi 6315 nəfərdir. Şərurun salındığı tarix hələlik dəqiq müəyyənləşdirilməsə də, buranın hələ eradan əvvəl məskunlaşdırıldığı məlumdur. – 83.

83. Borçalı qəzası – tarixi mahal. Gürcüstan Respublikasında yerləşir. Borçalıya erkən orta əsrlərdə türkdilli tayfalar, XVI-XVII əsrlərdə isə kütləvi surətdə azərbaycanlılar köçmüşdü. Borçalı mahalı Azərbaycan, bəzən də gürcü feodallarının vassallığına çevrilsə də çox zaman müstəqilliyini saxlaya bilmişdi. Borçalı mahalını 1736-cı ildə İran hökmdarı Nadir şah Qazax mahalı ilə birlikdə Gəncə bəylərbəyliyindən alıb Kartli-Kaxeti çarının tabeliyinə verdi.

Azərbaycanlılar yaşayan ərazilər arasında Rusiya ilk dəfə Borçalı sultanlığını (1801) işğal etmişdir. XIX əsrin ortalarında Borçalı mahalı qəzaya çevrildi. Qəza isə 1929-cu ildə ləğv edilib üç rayona bölündü. Borçalı rayonu 1950-ci ildən Marneuli adlanır. – 84.

84. Vəzirov Əbdürrəhman, Əbdürrəhman Xəlil oğlu (d.1930) – 1988-90-cı ilin yanvarınadək Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi olmuşdur. – 86.

85. Mütəllibov Ayaz, A y a z N i y a z i o ğ l u (d.1938) - 1989-90-cı illərdə Azərbaycan SSR Nazirlər Sovetinin sədri, 1990-cı ildə Azərbaycan KP MK-nın birinci katibi seçilmişdir. 1992-ci ildə Azərbaycan Respublika[432-433]sının prezidenti olmuşdur. Ayaz Mütəllibov işində ciddi səhvlərə yol vermiş, nəticədə Ermənistan silahlı qüvvələri Dağlıq Qarabağdan azərbaycanlı əhalini çıxarmış və ərazini işğal etməyə nail olmuşlar. – 86,87.

86. Surət Hüseynov, S u r ə t D a v u d o ğ l u (d.1959) – 1993-94-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri olmuşdur. 1994-cü ilin oktyabrında Azərbaycanın müstəqilliyinə, suverenliyinə qarşı yönəlmiş çevriliş cəhdinə rəhbərlik etmişdir. – 87,333.

87. Gəncə (1804-cü ilədək və 1918-35-ci illərdə Gəncə, 1804-1918-ci illərdə Yelizavetpol, 1918-190-cı illərdə Kirovabad) – Gəncə Azərbaycanın qədim şəhərlərindəndir. Sahəsi 107 km², əhalisi 237 min nəfərdir. Gəncənin salındığı tarix dəqiq məlum deyil. Bəzi müəlliflər Gəncənin Makedoniyalı İsgəndərin dövründə (e.ə.336-323), başqaları isə e.ə. II eramızın IV əsrləri arasında salındığını göstərirlər. X əsrin ortalarından Gəncə iri siyasi, iqtisadi və mədəni mərkəzə çevrildi. İpəkçilik, dulusçuluq və sənətkarlıq xüsusilə inkişaf etmişdi. XI əsrin 2-ci yarısı – XIII əsrin əvvəllərində Gəncə Yaxın və Orta Şərqi mühüm ticarət, sənətkarlıq, siyasi və mədəni mərkəzlərindən idi. IV-XVII əsrlərdə Gəncə dəfələrlə xarici işğalçılar tərəfindən dağıntılara məruz qalmışdır. XVIII əsrin ortalarında Azərbaycanda yaranan müstəqil feodal dövlətlərindən biri də Gəncə xanlığı idi.

1796-cı ildə Rusiya ordusu Gəncəni tutdu. Lakin II Yekaterinanın ölümündən sonra Rus ordusu geri çağırıldı. Gülüstan müqaviləsinə (1813) əsasən Gəncə tamamilə Rusiyaya birləşdirildi.

1918-ci il mayın 27-də Tiflisdə yaranmış müsavət hökuməti iyunun 16-da Gəncəyə köçdü. Gəncə ilk müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin paytaxtı olmuşdur.

Gəncə sənaye məhsulları istehsalına görə Bakıdan sonra ikinci şəhərdir. Şəhərdə ağır və yüngül sənaye sahələri inkişaf etdirilir.

Gəncədə «Regionların inkişafı Dövlət proqramının» həyata keçirilməsi nəticəsində yeni sənaye müəssisələri işə düşmüş və əhali yeni iş yerləri ilə təmin olunmuşlar. – 87,175,179.

88. 1994-cü il oktyabr hadisələri – Oktyabrın 3-də Gəncə və Qazaxda, həmçinin Bakıda Azərbaycanın dövlətçiliyinə, müstəqilliyinə düşmən olan qüvvələr tərəfindən dövlət çevrilişi cəhdi nəzərdə tutulur. Həmin [433-434] gün Bakıda fəvqəladə vəziyyət elan edilmiş və Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev televiziya və radio ilə xalqa müraciət etmişdi. Gecə olmasına baxmayaraq Bakı və ona yaxın yerlərdən yüz minlərlə insan Prezident Sarayı qarşısına toplaşaraq milli və vətəndaşlıq həmrəyliyi nümayiş etdirərək Heydər Əliyevin siyasətini dəstəkləmişlər. – 87.

89. Rəhim Qaziyev, R ə h i m H ə s ə n o ğ l u (d.1943) – texnika elmləri namizədi. 1992-93-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının müdafiə naziri olmuşdur. Ordu quruculuğunda kobud səhvlərə yol vermiş, nəticədə Azərbaycan torpaqlarının bir hissəsi, o cümlədən Şuşa şəhəri ermənilər tərəfindən işğal olunmuşdur. – 87,296.

90. 1995-ci il mart hadisələri – Martın 12-13-də Qazax və Ağstafa, martın 16-17-də isə Bakının 8-ci kilometr qəsəbəsində Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstələrinin bir qrup üzvünün silahlı çıxışı nəzərdə tutulur. Respublika rəhbərliyinin qəti tədbirləri nəticəsində çevriliş cəhdinin qarşısı alındı və silahlı dəstə tərkisilah olundu. – 87,88.

91. OMON – 1992-95-ci illərdə Daxili İşlər Nazirliyinin tərkibində olan Xüsusi Təyinatlı Polis Dəstələri (XTRD) – 87.

92. Elçibəy, Ə l i y e v Ə b ü l f ə z Q ə d i r q u l u o ğ l u (1938-2000) – 1989-cu ildə yaradılan AXC-nin, sonralar AXCP-nin sədri. 1992-93-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının prezidenti olmuşdur. – 87.

93. «Şevron» – dünyanın ən iri beynəlxalq enerji və kimya şirkətlərindən biri. Baş ofisi Amerikanın San-Fransisko şəhərində yerləşir. Neft və kimya sənayesinin bütün sahələrində iş görən «Şevron»un dünyanın 100-ə qədər ölkəsində 450 filialı, tərəfdaşı və birgə müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Müxtəlif ölkələrdə 41 000 işçisi var. – 91.

94. Amerika Senati – ABŞ-da Konqresin yuxarı palatası nəzərdə tutulur. – 98. [434-435]

95. Ey-Bi-Si, «A m e r i k a n B r o d k a s t i n q K o m p a n i» – ABŞ-ın ümummilli teleradio kompaniyalarından biri. Əsası 1943-cü ildə Vaşinqtonda qoyulmuşdur. – 100.

96. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti – Müsəlman Şərqiində ilk dəfə dünyəvi, demokratik respublikanın əsasını qoymuş müstəqil Azərbaycan dövləti. Cəmi 23 ay (1918-ci il mayın 28-də yaradılmış, 1920-ci il aprelin 28-də bolşeviklərin və daşnakların səyi ilə devrilmişdir) yaşamışdır. Paytaxtı əvvəlcə Gəncə (1918, 16 iyun – 17 sentyabr), sonra Bakı şəhəri (1918, 17 sentyabr – 1920, 28 aprel) idi. Azərbaycan hökuməti yeni suveren milli dövlətin müxtəlif problemlərinin həlli yollarında böyük əzmlə çalışırdı. Nazirlər Şurasının 27 iyun 1918-ci il tarixli fərmanı ilə respublikada dövlət dili türk dili elan edildi. Azərbaycan Respublikasının parlamenti 1919-cu il avqustun 11-də Azərbaycan vətəndaşlığı haqqında qanun qəbul etdi. Xalq maarifi sahəsində qısa müddətdə böyük tədbirlər həyata keçirildi. Qori müəllimlər seminariyasının Azərbaycan şöbəsi Qazaxa köçürüldü, Bakı Dövlət Universiteti təsis edildi, xarici ölkələrdə kadr hazırlığı məqsədi ilə 1919-20-ci tədris ilində 100 nəfər gənc Avropanın müxtəlif təhsil müəssisələrinə göndərildi. Məktəblərin xeyli hissəsi milliləşdirildi, kitabxanalar açıldı, savadsızlığın ləğvi üçün kəndlərdə kurslar yaradıldı. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət rəmzləri (üçrəngli bayraq, gerb, himn) milli Azərbaycan rəmzləri kimi tanındı. Azərbaycan dövlət bankı yaradıldı, 1918-ci ilin martında dağıdılmış neft sənayesi və Bakı-Batım neft kəməri bərpa edildi. – 102,244.

97. Cəfər Cabbarlı, C ə f ə r Q a f a r o ğ l u (1899-1934) – böyük Azərbaycan yazıçısı, dramaturq. Cabbarlı yaradıcılığı Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafına böyük təsir göstərmiş, istedadlı dramaturqlar nəslinin yetişməsində mühüm rol oynamışdır. Cabbarlının zəngin irsi Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində layiqli yer tutur. – 102.

98. Mikayıl Müşfiq, İ s m a y ı l z a d ə M i k a y ı l M i r z ə Ə b d ü l q a d i r o ğ l u (1908-1939) – görkəmli Azərbaycan şairi. Poeziyasının əsas qayəsi müasirlik, xəlqilik, humanizm olmuşdur. Onun lirikası forma etibarlı ilə novatorluğun ən yaxşı nümunələrindəndir. Azərbaycanın ən dəyərlili milli ziyalı nümayəndələrini məhv edən sovet totalitar rejiminin repressiya qurbanlarındanır. – 102. [435-436]

99. Səməd Vurğun, S ə m ə d Y u s i f o ğ l u V ə k i l o v (1906-1956) – böyük Azərbaycan şairi, ictimai xadim. Azərbaycanın xalq şairi. S.Vurğunun yaradıcılığı XX əsr Azərbaycan şerinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. S.Vurğun Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının məsul katibi, sədri, Azərbaycanın Xarici Ölkələrlə Mədəni Əlaqə Cəmiyyətinin sədri, Azərbaycan MEA-nın vitse prezidenti olmuşdur, iki dəfə SSRİ Dövlət mükafatı laureatı adına layiq görülmüşdür. – 103.

100. Süleyman Rüstəm, S ü l e y m a n Ə l i a b b a s o ğ l u R ü s t ə m z a d ə (1906 – 1989) – görkəmli Azərbaycan şairi, dramaturq, ictimai xadim. Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, Azərbaycanın xalq şairi, SSRİ və Azərbaycan Dövlət mükafatları laureatı. Mühəribə dövrü (1941-1945) yaradıcılığında Cənubi Azərbaycanda xalqın həyat və milli azadlıq uğrunda mübarizəsinə həsr olunmuş əsərlər xüsusi yer tutur. – 103.

101. Üzeyir Hacıbəyov, Ü z e y i r Ə b d ü l h ü s e y n o ğ l u (1885-1948) – dahi Azərbaycan bəstəkarı, musiqişünas alim, publisist, dramaturq, pedaqoq və ictimai xadim. Müasir Azərbaycan professional musiqi sənətinin və milli operasının banisi, SSRİ xalq artisti, SSRİ Dövlət mükafatı laureatı. – 103,388-389.

102. Asəf Zeynallı, A s ə f Z e y n a l a b d i n o ğ l u (1909-1932) – Azərbaycan bəstəkarı. A.Zeynallı Azərbaycan musiqi mədəniyyəti tarixində bir sıra yeni janrın yaradıcısı kimi tanınmış, simfonik, kamera-

vokal və instrumental əsərlər bəstələmişdir. Zeynallının iri formalı «Fraqmentlər» suitası Azərbaycan simfonik musiqisinin ilk nümunəsidir. Zeynallının Azərbaycan musiqi folkloru nümunələrinin toplanmasında da mühüm xidməti olmuşdur. – 103.

103. Qara Qarayev, Q a r a Ə b u l f ə z o ğ l u (1918-1982) – dahi Azərbaycan bəstəkarı. Musiqisi ümumdünya şöhrəti qazanmış, baletləri respublikamızın və bir sıra dünya teatrlarının səhnəsində tamaşaya qoyulmuşdur. Qarayevin musiqi dili sahəsinə gətirdiyi yeniliklər Azərbaycan və dünya musiqisinin inkişafında mühüm rol oynamışdır. SSRİ xalq artisti, Sosialist Əməyi Qəhrəmanı, SSRİ Dövlət və Lenin mükafatları laureatı idi. – 103. [436-437]

104. Cövdət Hacıyev, Ə h m ə d C ö v d ə t İ s m a y ı l o ğ l u (1917-2002) – tanınmış Azərbaycan bəstəkarı, pedaqoq. 1957-69-cu illərdə Azərbaycan Musiqi Akademiyasının rektoru olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının xalq artisti. İki dəfə SSRİ Dövlət mükafatı laureatı. Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 103.

105. Həzi Aslanov, H ə z i Ə h ə d o ğ l u (1910-1945) – tank qoşunları qvardiya general-mayoru, iki dəfə Sovet İttifaqı Qəhrəmanı. Böyük Vətən müharibəsinin ilk günlərindən döyüşlərdə iştirak edən H.Aslanov Stalinqrad vuruşmasında, 55-ci əlahiddə tank polku feldmarşal Manşteynin tank ordusunun darmadağın edilməsində xüsusi məharət göstərmişdir. 1944-cü ildə Aslanovun 35-ci qvardiya tank briqadası Belorusiyanı, Pribaltika respublikalarını azad etmək uğrunda vuruşmalarda xüsusilə fərqlənmişdi. H.Aslanov Mitağa şəhəri yaxınlığındakı vuruşmada qəhrəmancasına həlak olmuşdur. – 103.

106. İsrafil Məmmədov, İ s r a f i l M ə h ə r r ə m o ğ l u (1919-1946) – Sovet İttifaqı Qəhrəmanı. 1941-ci ildə Məmmədovun vzvodu Novqorod vilayətinin Rustinka kəndi yaxınlığında alman faşistlərinin 300 əsgər və zabiti qırılmışdı. – 103.

107. Gəray Əsədov, G ə r a y L ə t i f o ğ l u (1923-1944) – Sovet İttifaqı Qəhrəmanı. Gəray Əsədov 1944-cü ildə Morgita (Rumıniya) şəhərindəki döyüşlərdə bədəni ilə düşmənin atəş nöqtəsini örtmüş, əsgərlərin hücumuna keçməsinə şərait yaratmışdır. – 103.

108. Mehdi Hüseynzadə, M e h d i H ə n i f ə o ğ l u (1918-1944) – Yuqoslaviyada və Şimali İtaliyada Müqavimət hərəkatı iştirakçısı, məşhur partizan, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı. Mehdi Hüseynzadə partizan hərəkatında fəal iştirak etmiş və hitlerçilərə qarşı mübarizədə cəsurluğu ilə əfsanəvi şöhrət qazanmışdı. – 103.

109. Ziya Bünyadov, Z i y a M u s a o ğ l u (1921-1997) – görkəmli Azərbaycan alimi, şərqşünas-tarixçi, ictimai xadim. Böyük Vətən [437-438] müharibəsi (1941-45) iştirakçısı, Sovet İttifaqı Qəhrəmanı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının həqiqi üzvü. 1989-97-ci illərdə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının vitse-prezidenti, 1995-ci ildən Milli Məclisin deputatı olmuşdur. 1997-ci ildə Azərbaycanın dövlətçiliyinə və müstəqilliyinə düşmən olan qüvvələr tərəfindən xaincəsinə qətlə yetirilmişdir. Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeni ilə təltif edilmişdir. – 103.

110. Leonid Daniloviç Kuçma (d.1938) – Ukraynanın siyasi və dövlət xadimi. 1994-2005-ci illərdə Ukrayna Respublikasının prezidenti olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordjeni ilə təltif olunmuşdur. – 111,141,142,206,208,209,210,353,354,355,410.

111. Ukrayna, U k r a y n a R e s p u b l i k a s ı – Cənub-Şərqi Avropada dövlət. Ərazisi 603,7 min km², əhalisi 51,3 milyon nəfərdir. Ukraynanın tərkibinə 24 vilayət və Krım Respublikası daxildir. Dövlət başçısı prezident, qanunverici orqanı – Ali Radadır. Paytaxtı Kiyev şəhəridir. – 111,141,142,148,151,206-210,263,351-359,363.

112. Anatoli Solovyanenko, Anatoli Vasilyevič (1932-1999) – Ukrayna müğənnisi, SSRİ xalq artisti. 1965-ci ildə Ukrayna Opera və Balet Teatrının solisti olmuşdur. Lenin mükafatı laureatı. – 111.

113. İran, İran İslam Respublikası – Cənub-Qərbi Asiyada dövlət. Sahəsi 1,65 milyon km², əhalisi 62,2 milyon nəfərdir. Paytaxtı Tehran şəhəridir. İnzibati cəhətdən 24 ostana bölünür. Ali qanunverici hakimiyyət orqanı 4 il müddətinə seçilən Xalq Şurası Məclisidir. Hökuməti Baş nazir təşkil, prezident isə təsdiq edir. – 112-137,165-179,366.

114. Təbriz – İranda şəhər. Cənubi Azərbaycanın ən böyük şəhəri, iqtisadi və mədəniyyət mərkəzi, Şərqi Azərbaycan ostanının inzibati mərkəzi. Əhalisi 1,1 milyon nəfərdir.

Təbriz Azərbaycanın ən qədim şəhərlərindəndir. «Təbriz» sözünün etimologiyası və şəhərin salınma tarixi haqqında müxtəlif fikirlər mövcuddur. Təbriz Rəvvadilər dövlətinin (852), Eldəgəzlər dövlətinin [438-439] (1174), Ağqoyunlular dövlətinin (1468), Səfəvilər dövlətinin (1501) paytaxtı olmuşdur. XV-XVII əsrlərdə Təbriz Yaxın Şərqi mühüm sənətkarlıq və ticarət mərkəzlərindən idi. Təbrizi, «Şərqi paytaxtı»da adlandırırdılar.

1826-28-ci illər Rusiya-İran müharibəsi nəticəsində Türkmənçay müqaviləsinə (1828) görə Təbriz İranın hakimiyyəti altında qaldı. – 112, 113,116,118,119,120,124,126,127,128,129,134,135,136,137,165,166,169, 173,174,175,179.

115. Stalin, İosif Vissarionoviç (1879-1953) – 1922-53-cü illərdə SSRİ-nin partiya və dövlət rəhbəri. Sosializm quruculuğuna dair Lenin planını, SSRİ-nin Böyük vətən müharibəsində (1941-45) müdafiə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsində və s. rəhbər kimi iştirak etmişdir. Fəaliyyətində nəzəri və siyasi səhvlərin çoxluğu, kobud qanun pozuntuları, bəzi mənfi xüsusiyyətləri Stalinin şəxsiyyətinə pərəstişin yaranması ilə nəticələndi. 30-cu illərdə baş verən və milyonlarla insanın repressiyasına səbəb olan qanlı cinayətlər məhz onun səhvlərinin nəticəsidir. Təkcə 1937-ci ildə Azərbaycanda «xalq düşməni» kimi 29 min nəfər güllələnmiş və ya sürgün edilmişdi. – 114,116,363.

116. Xatəmi, Məhəmməd Xatəmi (d.1943) – İranın siyasi, ictimai və dövlət xadimi. 1989-92-ci illərdə İranın mədəniyyət və islam oriyentasiyası naziri, 1997-2005-ci illərdə İran İslam Respublikasının prezidenti olmuşdur. – 115,117,118,122,126,129,130,168,169,170.

117. Cəbrayıl — Azərbaycan Respublikasında inzibati rayon. 1930-cu ildə təşkil olunmuşdur. Sahəsi 1050 km², əhalisi 45,8 min nəfər idi. 1993-cü ildə erməni silahlı qüvvələri tərəfindən işğal edilmişdir. – 116,122.

118. Zəngilan – Azərbaycan Respublikasında inzibati rayon. 1930-cu ildə təşkil olunmuşdur. Sahəsi 707 km², əhalisi 28,4 min nəfər idi. 1993-cü ildə erməni qəsbkarları tərəfindən işğal edilmişdir. – 116,122.

119. Şəhriyar, Məhəmməd Hüseyin Hacı Mirəğa oğlu (1906-1988) – görkəmli Azərbaycan şairi, XX əsr Cənubi Azərbaycan və [439-440] İran poeziyasının ən böyük nümayəndələrindən biri. Azərbaycan və fars dillərində yazmışdır. Şairin «Heydərbabaya salam» poeması təkcə onun yaradıcılığında deyil, eləcə də bütün müasir Cənubi Azərbaycan poeziyasında yeni mərhələdir. Burada Cənubi Azərbaycan təbiətinin gözəllikləri, xalqın adət və ənənələri, ana yurduna tükənməz oğul məhəbbəti əlvan poetik boyalarla, canlı xalq dilində tərənnüm edilir. Poemada doğma yurdu Azərbaycanın ikiyə bölünməsinə böyük ürək ağrısı ilə nəql edir. Poemanın ən böyük məziyyəti onun xəlqiliyindədir. Poema Cənubi Azərbaycanda anadillu poeziyaya geniş yol açmışdır. Şəhriyarın yaradıcılığı bütün türk dünyasında böyük şöhrət qazanmışdır. – 116,120,121, 129,177,178,179.

120. Xərrazi Seyid Kamal (d.1945) – İranın siyasi və dövlət xadimi, pedaqoji elmləri doktoru, professor. 1998-2005-ci illərdə İran İslam Respublikasının xarici işlər naziri olmuşdur. Hazırda İran İslam Respublikasının Ali Məsləhət Şurasının üzvü və Strateji Tədqiqatlar Mərkəzinin rəhbəridir. – 117.

121. Naxçıvan Muxtar Respublikası (1920-23-cü illərdə Naxçıvan Sovet Sosialist Respublikası, 1923-24-cü illərdə Naxçıvan Muxtar Diyarı, 1924-90-cı illərdə Naxçıvan Muxtar Sovet Sosialist Respublikası, 1990-cı ildən Naxçıvan Muxtar Respublikası) – Azərbaycan Respublikasının tərkibində muxtar dövlət.

Muxtar respublika ərazisinin sahəsi 5,5 min km², əhalisi 361,2 min nəfərdir. Hazırda 6 inzibati rayonu (Babək, Culfa, Ordubad, Sədərək, Şahbuz, Şərur 4 şəhəri (Naxçıvan, Ordubad, Culfa, Şərur), 4 şəhər tipli qəsəbəsi (Babək, Şahbuz, Parağaçay, Heydərabad), 207 kənd və qəsəbəsi var. – 118,123,367.

122. Vasif Talıbov, V a s i f Y u s i f o ğ l u (d.1960) – dövlət xadimi, 1995-ci ildən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin və Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin deputatı, Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin sədridir. – 118,126.

123. Abbasəli Həsənov, A b b a s ə l i K ə r ə m o ğ l u (d.1953) – şərqsünas, diplomat. 1998-ci ildən Azərbaycan Respublikasının İranda fəvqəladə və səlahiyyətli səfiridir. Eyni zamanda 1998-ci ildən EKO-da İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatında idarə heyətinin üzvü, hazırda isə sədridir. – 119,178. [440-441]

124. Məşhəd – İranın şimal-şərqində şəhər. Xorasan ostanının inzibati mərkəzi. Əhalisi 1,8 milyon nəfərdir. Məşhəd haqqında ilk məlumat X əsrin sonuna aiddir. Məşhəd şiələrin müqəddəs şəhəri sayılır. Burada İmam Rzanın məqbərəsi var. Məşhədin yaxınlığında böyük fars şairi Firdovsinin qəbri qorunub saxlanılır. – 119,126,135.

125. İmam Rza – şiəlik məzhəbinə etiqad edənlərin səkkizinci imamı. – 119,131,135,177.

126. Yaşar Əliyev, Y a ş a r T o f i q i (d.1948) – cərrah həkim, professor, diplomat. 1990-cı ildən Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin, 1994-cü ildən isə Milli Məclisin deputatı olmuşdur. Hazırda Çin Xalq Respublikasında Azərbaycan Respublikasının fəvqəladə və səlahiyyətli səfiridir. – 120,121,122.

127. Rəfael Allahverdiyev, R ə f a e l X a n ə l i o ğ l u (d.1945) – 1993-2001-ci illərdə Bakı Şəhər İcra Hakimiyyətinin başçısı. 1995-2000-ci illərdə Milli Məclisin deputatı olmuşdur. – 120.

128. Artur Rasizadə, A r t u r T a h i r o ğ l u (d.1935) – Azərbaycanın dövlət xadimi. SSRİ Dövlət mükafatı laureatı. 1986-92-ci illərdə Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin birinci müavini vəzifəsində işləyib. 1996-cı ildən Azərbaycan Respublikasının Baş naziridir. Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 120.

129. Haşimi Rəfsancani, Haşimi Əliəkbər Rəfsancani (d.1934) – 1989-98-ci illərdə İran İslam Respublikasının prezidenti olmuşdur. – 125,130.

130. Nizami Gəncəvi, İ l y a s Y u s i f o ğ l u (1141-1209) – dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri. Dünya ədəbiyyatı tarixinə məsnəvi formasında yazdığı beş epik poemadan ibarət «Xəmsə» müəllifi kimi daxil olmuşdur. Nizami Gəncəvinin ilkin Şərq Renessansının zirvəsi olan yaradıcılığında dövrünün ən humanist, ümumbəşəri ictimai-siyasi, sosial və mənəvi-əxlaqi idealları parlaq bədii əksini tapmışdır. Nizami Gəncəvi Yaxın Şərq ədəbiyyatında mənzum roman janrının əsasını qoymuş, yeni [441-442] ədəbi məktəb yaratmışdır. Nizami Gəncəvi həm də dövrünün görkəmli mütəfəkkiri olmuşdur. Onun bütün əsərlərində şəxsiyyət azadlığı, insanın mənəvi azadlığı tərənnüm olunur. – 128,175,179,256.

131. Firdovsi, F i r d o v s i Ə b ü l q a s i m (təqr. 934-1020, yaxud 1030) – böyük fars və tacik şairi. Farsdilli ədəbiyyatın monumental eposu, dünya ədəbiyyatının möhtəşəm abidələrindən olan «Şahnamə»nin müəllifidir. – 128,175,176,178.

132. Ayətullah Xamnei, H ü s e y n X a m n e i S e y i d Ə l i (d.1939) – İranın dini və dövlət xadimi. 1981-89-cu illərdə İranın prezidenti, 1989-cu ildən isə İran İslam Respublikasının dini rəhbəridir. – 130.

---

133. Bibiheybət piri – Bakının Şıx kəndində türbə. Rəvayətə görə, türbədə şiələrin yeddinci imamı Museyi Kazımın qızı Hökümə və onun Heybət adlı nökrəri dəfn olunmuşdur. «Bibiheybət» adının da buradan yarandığı güman edilir. Başqa rəvayətə görə, səkkizinci imam Rzanın qızı və bacısı Bakı yaxınlığında məskən salmış, burada da vəfat etmişlər. Onların dəfn olunduğu yerdə türbə, onun yanında isə 20 metrlik minarəsi olan məscid tikilmişdi. Məscidin XIII əsrin sonunda tikildiyi ehtimal edilir. Məscid sovetlər vaxtında yerlə yeksan edilmişdi. Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra prezident Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə yenidən tikilmişdir. – 131.

134. Həzrəti Hökümə, H ə k i m ə – İmam Rzanın bacısı. VII əsrdə yaşamışdır. Təxminən 1257-ci ildə Şirvanşah Fərrux Zal tərəfindən Bibiheybətdə onun şərəfinə birinci türbə tikilmişdir. – 131.

135. Şirvanşahlar – Şirvanşahlar hökmdarları sülaləsi. Ərəb işğalına qədərki Şirvan hakimləri ilk Şirvanşahlar adlanır. IX əsrdən hakimiyyət sürmüş Şirvanşahların isə elmi ədəbiyyatda son zamanlaradək Məzyədilər, Kəsrənilər və Dərbəndilər adı ilə ayrı-ayrı sülalələrdən ibarət olduğu göstərilirdi. Son tədqiqatlar hər üç sülalənin vahid xanədana mənsub olduğunu sübut edir.

Şirvanşahlar ərazisi, əsasən Şirvan tarixi vilayətini, ayrı-ayrı vaxtlarda isə qərbdə Şəki-Gəncə, cənubda Beyləqan əyalətlərini, şimalda [442-443] isə Dərbənd və Xəzər dənizi sahilindəki əraziləri əhatə edirdi. Paytaxtı Şamaxı (bir müddət Bakı) olmuşdur. – 131.

136. Museyi-Kazım – şiəlik məzhəbinə etiqad edənlərin yeddinci imanı. – 131.

137. Əlizadə (1871-1954) – burada 2 dəfə (1918-20, 1944-54) Zaqafqaziya Dini İdarəsinə rəhbərlik etmiş görkəmli ictimai və din xadimi, Şexülislam Molla Ağa Əlizadə nəzərdə tutulur. – 133.

138. Məkkə – Səudiyyə Ərəbistanının qərbində şəhər. Salınma tarixi məlum deyildir. İslamın banisi həzrəti Məhəmməd peyğəmbər Məkkədə doğulmuşdur. VII əsrdən müsəlmanların müqəddəs şəhəri və ziyarətgahıdır. – 135.

139. Mədinə – Səudiyyə Ərəbistanının şimal-qərbində şəhər. Qədim zamanlarda adı Yəsrib, erkən orta əsrlərdən Mədinədir. 622-ci ildə islamın banisi Məhəmməd əleyhissəlam Məkkədən Mədinəyə hicrət etmiş və burada müsəlman icmasını yaratmışdı. Məhəmməd əleyhissəlamın qəbri Mədinədədir. VII əsrdən müsəlmanların iki müqəddəs şəhərindən biridir. – 135.

140. Əbiyev Ağaçan, A ğ a c a n Q u l a m o ğ l u (d.1937) – 1987-ci ildən isə Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının rektoru. 1982-ci ildən A.Əbiyev Avropa və Dünya Boks Federasiyasının üzvü, Avropa Boks Federasiyasının vitse-prezidenti və Hakimler Komitəsinin sədri, Azərbaycan Boks Federasiyasının prezidenti və Milli Olimpiya Komitəsinin Baş katibidir. – 139.

141. «Mərmər» qrupunun Strateji və Sosial Araşdırmalar Vaqfı – 1985-ci ildə İstanbulda yaradılmışdır. Hazırda 200-dən çox üzvü olan bu qrupa tanınmış sənət və iş adamları, nazirlər və millət vəkilləri daxildir. Qrup xarici ölkələrin prezidentləri, görkəmli dövlət xadimləri, nüfuzlu siyasətçiləri ilə mütəmadi olaraq görüşlər keçirir. – 141. [443-444]

142. Corc Robertson (d.1946) – İngiltərənin siyasi və dövlət xadimi. Müxtəlif illərdə 6 dəfə parlamento deputat seçilib. 1999-2004-cü illərdə NATO-nun Baş katibi olmuşdur. – 143.

143. Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı – bax NATO

144. NATO (Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı) – hərbi-siyasi ittifaq. 1949-cu il aprelin 4-də Vaşinqtonda ABŞ, Böyük Britaniya, Fransa, Belçika, Niderland, Lüksemburq, Kanada, İtaliya, Portuqaliya, Norveç, Danimarka, İslandiyanın imzaladıqları Şimali Atlantika müqaviləsi əsasında yaradılmışdır. 1952-ci ildə Yunanıstan və Türkiyə, 1955-ci ildə Almaniya Federativ Respublikası, 1982-ci ildə İspaniya NATO-ya qoşulmuşlar. Varşava Müqaviləsi Təşkilatı dağıldıqdan (1990) sonra əvvəllər sosialist ölkələri düşərgəsinə daxil olmuş ölkələrin bir qismi NATO-ya üzvlüyə qəbul edilmiş, digər qismi isə ilkin mərhələ kimi NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» proqramına qoşulmuşlar. Ali orqanı NATO Şurasının sessiyasıdır. Mənzil-qərargahı Brüsseldədir. – 143,157,298,302.

145. NATO-nun «Sülh naminə tərəfdaşlıq» proqramı – NATO ilə Şərqi Avropa və keçmiş SSRİ ölkələri arasında siyasi və hərbi sahələrdə əməkdaşlıq sənədi, 1994-cü il yanvarın 10-11-də NATO Şurasının dövlət və hökumət başçıları səviyyəsində Brüsseldə keçirilən görüşdə ABŞ tərəfindən təklif edilmişdir.

Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev 1994-cü il mayın 4-də NATO-nun Brüsseldəki mənzil-qərargahında Azərbaycanın «Sülh naminə tərəfdaşlıq» proqramına qoşulması haqqında sənədi imzalamışdır. 1996-cı ilin aprelinde Heydər Əliyev NATO-nun Brüsseldəki mənzil-qərargahında NATO-nun Baş katibi Xavyer Solana ilə görüşündə Azərbaycan Respublikasının təqdimat sənədini ona vermişdir. Həmin sənəd əsasında Azərbaycanın NATO ilə tərəfdaşlığının fərdi proqramı hazırlanmışdır. – 143.

146. Fələstin dövləti – BMT Baş Məclisinin 1947-ci il 29 noyabr tarixli qərarına əsasən B.Britaniya mandatlığı ləğv edilərək Fələstin ərazisində müstəqil ərəb və yəhudi dövlətləri yaradılmalı idi. Fələstin ərəb dövləti üçün ayrılmış ərazinin böyük hissəsini 1948-49-cü illərdə, 1967-ci ildə İsrail tərəfindən zəbt edilmişdir. 1988-ci ildə Fələstin Azadlıq Təşkilatı [444-445] müstəqil Fələstin dövlətinin yaranmasını elan etdi. 1994-cü ildə isə Müvəqqəti Fələstin muxtariyyəti yaradıldı. – 144.

147. Yasir Ərəfat (1929-2003) – 1969-cu ildən Fələstin Azadlıq Təşkilatı İcraiyyə Komitəsinin sədri, 1996-cı ildən Fələstin milli administrasiyasının rəhbəri və Fələstin hərbi qüvvələrinin Baş komandanı olmuşdur. Nobel mükafatı laureatıdır. – 144.

148. Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) – 1991-ci il dekabrın 8-də Belarusiya, Rusiya və Ukrayna dövlət başçılarının imzaladıqları Saziş əsasında SSRİ dağıldıqdan sonra yeni dövlətlərarası birlik kimi yaradılmışdır. Azərbaycan 1993-cü ilin sentyabrında MDB-yə daxil olmuşdur. Tərkibinə keçmiş SSRİ-nin 12 müttəfiq respublikası – Azərbaycan, Belarus, Ermənistan, Gürcüstan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Özbəkistan, Rusiya, Tacikistan, Türkmənistan, Ukrayna daxildir. MDB-nin 1993-cü ildə qəbul edilmiş nizamnaməsində aşağıdakı bərgə fəaliyyət sahələri nəzərdə tutulur: insan hüquq və azadlıqlarının təmin edilməsi; xarici siyasi fəaliyyətin əlaqələndirilməsi; ümumi iqtisadi məkanın formalaşdırılmasında, nəqliyyat sisteminin və rabitənin inkişafında əməkdaşlıq; əhəlinin sağlamlığının və ətraf mühitin mühafizəsi; sosial və mühacirət məsələləri, mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə; müdafiə siyasətində və sərhədlərin qorunmasında əməkdaşlıq.

MDB-nin orqanları aşağıdakılardır: Dövlət başçıları Şurası; Hökumət başçıları Şurası; Xarici işlər nazirləri Şurası; Dövlətlərarası iqtisadi Şura; Mərkəzi Sankt-Peterburq şəhərində olan Parlamentlərarası Assambleya və s. MDB-nin daimi fəaliyyət göstərən orqanı Minsk şəhərində yerləşən Əlaqələndirmə Məsləhət Komitəsidir. – 145-160,164,208,240,263,285,294,295,296, 299.

149. D ö v l ə t D u m a s ı – 1906-cı ildə Rusiyada yaradılan nümayəndəli qanunvericilik müəssisəsi. 17 oktyabr Manifesti əsasında yaradılmışdı. Burada qanunlar müzakirə edilərək Dövlət Şurasına təqdim edilir və çar tərəfindən təsdiq edilirdi. Duma 1917-ci il 6 oktyabra qədər fasilələrlə fəaliyyət göstərdi. 1993-cü il Rusiya Federasiyasının Konstitusiyasına əsasən Duma təzədən bərpa olundu. – 152,295. [445-446]

150. Ümumdünya Ticarət Təşkilatı – 1947-ci ildə qəbul edilmiş müqavilə 23 ölkənin beynəlxalq ticarətdə gömrük rüsumlarının aşağı salınmasına və başqa çətinliklərin aradan götürülməsində hökumətlərarası qəbul etdiyi çoxtərəfli müqavilədir. Bu müqavilə 1995-ci ildə beynəlxalq ticarətdə rüsumlar haqqında qəbul edilmiş müqavilənin hüquqi varisidir.

Təşkilatın əsas prinsipi bütün iştirakçılar üçün münasib mühit yaratmaqdır. Təşkilata 130 ölkə daxildir. – 153.

151. Abbas Abbasov, A b b a s A y d ı n o ğ l u (d.1949) – 1992-2006-cı illərdə Azərbaycan Respublikası Baş Nazirinin birinci müavini olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 147,148.

152. Yeltsin Boris Nikolayeviç (1931-2007) – Rusiyanın siyasi və dövlət xadimi. 1991-2000-ci illərdə Rusiya Federasiyasının ilk prezidenti olmuşdur. – 158,280,282,283,285,292.

153. İran İslam İnqilabı – İranın daxilində Milli Cəbhənin, xaricdən isə ruhanilərin Fransada mühacirətdə olan başçısı Ayətullah Ruhulla Xomeyninin rəhbərlik etdiyi ümumxalq hərəkatı. Bu hərəkat getdikcə gücləndi və 1979-cu ildə şah (Məhəmməd Rza Pəhləvi) ölkəni tərk etdi. Mühacirətdən vətənə qayıtmış imam Xomeyni İran İslam Respublikasını elan etdi. – 170.

154. Əli Səlimi (1923-1992) – görkəmli Azərbaycan bəstəkarı, sənətşünaslıq elmləri doktoru. 1930-cu illərdə ailəsi ilə birlikdə Bakıdan İrana getmişdir. 1952-ci ildə Tehrandə, 1978-ci ildə isə Təbrizdə ilk Azərbaycan xalq çalğı alətləri orkestrini yaratmışdır. 1972-ci ildə YUNESKO-da görkəmli Azərbaycan bəstəkarı adına xüsusi stend açılmışdır. Bəstəkarın 100-ə qədər mahnısı var. Onların içərisində «Ayrılıq» mahnısı xüsusi yer tutur. – 173.

155. Füzuli M ə h ə m m ə d S ü l e y m a n o ğ l u (1494-1556) – Azərbaycanın dahi şairi və mütəfəkkiri. Azərbaycan, fars və ərəb dillərində qəsidə, müsəddəs, rübai, qitə və s. yazmışdır. Aşıqanə qəzəlləri [446-447] ilə lirik şair kimi şöhrətlənmişdir. Yaradıcılığının zirvəsi olan «Leyli və Məcnun» poeması Azərbaycan, eləcə də Şərqi və dünya poeziyasının nadir incilərindəndir. Kərbəladə dəfn edilmişdir. – 175,179,256.

156. Rəşid Behbudov, R ə ş i d M ə c i d o ğ l u (1915-1989) – böyük Azərbaycan müğənnisi. Azərbaycan və SSRİ xalq artisti. Müstəsna gözəl səsə malik olan Rəşid Behbudov Azərbaycan vokal məktəbinin görkəmli nümayəndələrindəndir. Dünyanın bir çox ölkələrində böyük uğurla keçən qostrol səfərlərində olmuşdur. SSRİ Dövlət mükafatı laureatı və Sosialist Əməyi Qəhrəmanı idi. – 176.

157. Bülbül, M u r t u z a M ə ş ə d i R z a o ğ l u M ə m m ə d o v (1897-1961) – Azərbaycan klassik vokal məktəbinin banisi, musiqi folkloru tədqiqatçısı. Bülbülün yaradıcılığı müasir Azərbaycan musiqili teatrı tarixində mühüm bir mərhələ təşkil edir. Bülbül Azərbaycan xalq mahnılarını, təsnifləri böyük sənətkarlıqla ifa etmişdir. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin deputatı olmuşdur. SSRİ xalq artisti və SSRİ Dövlət mükafatı laureatıdır. – 176,179.

158. Hüseyn Cavid, H ü s e y n A b d u l l a o ğ l u R ə s i z a d ə (1882 - 1941) – böyük Azərbaycan şairi, dramaturq. Hüseyn Cavid Azərbaycan mütərəqqi romantizminin banilərindən biri olmuşdur. O, lirik serlərin, lirik-epik, epik poemaların müəllifidir.

Hüseyn Cavid daha çox dramaturq kimi tanınmışdır. Onun fəlsəfi və tarixi faciələri forma yeniliyi baxımından Azərbaycan dramaturgiyasında yeni bir mərhələ yaratmış, milli teatr mədəniyyətinin inkişafına qüvvətli təsir göstərmişdir. Azərbaycanın ən dəyərli milli ziyalı nümayəndələrini məhv edən sovet totalitar rejiminin repressiya qurbanlarından. – 176,177,178,179.

159. Ömər Xəyyam (1048-1122-ci ildən sonra) — böyük fars və tacik şairi, riyaziyyatçı, filosof. O, riyaziyyata və fəlsəfəyə dair çoxlu əsərlərin, dünya şöhrəti qazanmış rübailərin müəllifidir. – 176.

160. Əsgər Akayev (d.1944) – Qırğızistanın siyasi və dövlət xadimi. 1989-90-cı illərdə Qırğızistan EA-nın prezidenti, 1990-2005-ci illərdə Qırğızistan Respublikasının prezidenti olmuşdur. – 187. [447-448]

161. Vladimir Putin, V l a d i m i r V l a d i m i r o v i ç (d.1952) – 2000-ci ilin mayından Rusiya Federasiyasının prezidenti. 1975-97-ci illərdə bir sıra məsul vəzifələrdə çalışmışdır. 1998-ci ildə Rusiya Federasiyası prezidenti administrasiyasının rəhbəri, 1998-99-cu illərdə MTİ-in direktoru, 1999-cu ilin avqustundan Rusiya hökumətinin başçısı, 1999-cu ilin dekabrından Rusiya Federasiyasının prezidenti vəzifəsini icra etmişdir. – 189.

162. ÇUÖAM - Avropada adi silahların azaldılması haqqında müqavilənin cinah sənədi müzakirə olunduqdan sonra həmin sənədi bəyənən ölkələrdən – Gürcüstan, Ukrayna, Azərbaycan və Moldovadan ibarət qeyri-rəsmi «dördlər qrupu» yaradıldı. Sonralar bu quruma Özbəkistan da qatıldı (10 oktyabr 1997). 2005-ci ildə isə Özbəkistan bu qurumu tərk etdi. – 208,263,355.

163. ATƏT – Avropada Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı. Əsası 1975-ci il iyulun 3-9-da Helsinkidə qoyulmuşdur. Burada Avropanın 33 dövlətinin, ABŞ və Kanadanın dövlət və hökumət rəhbərləri iştirak edirdi. ATƏT «soyuq müharibə»nin qurtarmasından sonra ümumavropa təhlükəsizlik sistemini formalaşdıran, yeni Avropanın siyasi və iqtisadi həyatının sivil birgəyaşayış qaydalarını müəyyən edən, dövlətlərarası münasibətləri rəqiblik və münafişə relsindən əməkdaşlıq və qarşılıqlı mənafə istiqamətlərinə yönəldən bir təşkilat funksiyasını icra edir.

Azərbaycan 1992-ci ildən ATƏT-in üzvüdür və 1993-cü ilin ikinci yarısından ATƏT-in zirvə görüşlərində, Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev başda olmaqla, Azərbaycan nümayəndə heyəti fəal iştirak edib. – 208,265-279,274,276,288,336,346,361,371,382,385,390-408.

164. Bakı-Supsa neft kəməri – 1994-cü ilin sentyabrında Azərbaycan hökumətinin xarici neft şirkətləri ilə imzaladığı «Əsrin müqaviləsi»nin həyata keçirilməsinin mühüm bir vəsiləsi Bakı-Supsa neft kəməridir. Kəmərin uzunluğu 830 km, gündəlik maksimum ötürmə gücü 115 min barreldir. Supsada hər birinin tutumu 250 min barrel olan dörd terminal tikilmişdir.

1999-cu il aprelin 17-də Sursada ilkin Xəzər neftinin Qərb istiqamətində nəqli üçün Bakı-Supsa ixrac boru kəmərinin və Supsa yerüstü terminalının təntənəli rəsmi açılış mərasimi olmuşdur. – 209,364. [448-449]

165. Allahşükür Paşazadə, Allahşükür Hümmət oğlu (d.1949) – 1980-ci ildən Qafqaz Müsəlmanları Ruhani İdarəsinin, 1990-cı ildən Qafqaz Xalqları Ali Dini Şurasının sədridir. Azərbaycan Respublikasının «Şöhrət» və «İstiqlal» ordenləri ilə təltif edilmişdir. – 211-212.

166. Ecvet Tezcan Qədri (d.1949) – Türkiyə diplomatı. 1998-2001-ci illərdə Türkiyə Cümhuriyyətinin Azərbaycanda fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri olmuşdur. – 213-220.

167. Abid Şərifov, Abid Qoca oğlu (d.1940) – inşaatçı. 1995-ci ildən Azərbaycan Respublikası Baş nazirinin müavini. – 215,218.

168. Bakı Dövlət Universiteti (BDU) – Azərbaycanda elmi-pedaqoji kadrlar hazırlayan ən böyük ali təhsil ocağı, elmi-tədqiqat müəssisəsi. 1919-cu ildə yaradılmışdır. İlk vaxtlar tibb və tarix-filologiya fakültələri fəaliyyət göstərmişdir. Hazırda BDU-nun 17 fakültəsi, onlarla kafedrası, elmi-tədqiqat laboratoriyası və s. var. Universitetdə 43 ixtisas üzrə 13 minə yaxın tələbə təhsil alır. – 216,245.

169. Luçinski Petru (d.1940) – Moldovanın siyasi və dövlət xadimi. 1971-ci ildən 1989-cu ilə qədər dövlət və partiya işlərində müxtəlif vəzifələrdə çalışmışdır. 1997-2002-ci illərdə Moldova Respublikasının prezidenti olmuşdur. – 221.

170. İslam Kərimov, İslam Əbdüqəni oğlu (d.1938) – Özbəkistanın siyasi və dövlət xadimi. 1989-90-cı illərdə Özbəkistan KP MK-nın birinci katibi olmuşdur. 1990-cı ildən Özbəkistan Respublikasının prezidentidir. – 222,262,263,264,410.

171. Nobel qardaşları – İsveç ixtiraçıları və sənayeçiləri. Silah istehsalı və ağ neft ticarəti ilə məşğul olmuşlar. Robert Nobel XIX əsrin 70-ci illərində Bakıya gəlmiş və neft işi ilə maraqlanmışdı. O, sonralar qardaşı Lüdviqi də bu işə cəlb etmiş və onlar 1879-cu ildə «Nobel qardaşları» şirkətini təsis etmişlər. Şirkətin demək olar bütün kapitalı, habelə illər [449-450] boyu götürdüyü yüz milyon manatlarla izafi mənfəət Bakı neftinin hesabına qazanılmışdı. Tərkibinə əsas kapitalı 130 milyon manatdan çox olan 25 müxtəlif müəssisə daxil idi.

Nobel qardaşları inhisarlarının Bakıda fəaliyyəti Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafına səbəb oldu. Onların açdığı müəssisələrdə minlərlə azərbaycanlı işləmiş və onlar öz işlərinin gözəl mütəxəssisi olmuşlar. Onların sifarişi ilə İsveçdə tikilən və Xəzərə gətirilən «Zoroastr» gəmisi dünyada ilk neftdaşıyan tanker idi. Beynəlxalq Nobel mükafatları Alfred Nobelin vəsiyyətinə əsasən Nobel fondu tərəfindən təsis edilmişdir. Bu mükafat hər il məşhur alimlərə (etdikləri ixtiralara və gördükləri işlərə), ictimai və siyasi xadimlərə, yazıçı və şairlərə verilir. – 226.

172. İkinci dünya müharibəsi (1939-45) – Almaniya, İtaliya və Yaponiya tərəfindən başlanmış böyük müharibə. İkinci dünya müharibəsi 1939-cu il sentyabrın 1-də Almaniyanın Polşaya girməsi ilə başladı. Sentyabrın 3-də Böyük Britaniya və Fransa Almaniya müharibə elan etdi. 1940-cı ilin ortalarından alman qoşunları Danimarka, Norveç, Belçika, Niderland, Lüksemburq, sonra isə Fransanı işğal etdi.

1941-ci il iyunun 22-də Almaniya SSRİ-yə qarşı müharibə elan etdi. 1942-43-cü illərdə Sovet ordusunun Stalinqrad və Kursk vuruşmalarında qələbəsi Almaniyanı qəti surətdə sarsıtdı.

1945-ci il mayın 2-də Sovet ordusu Berlini aldı. Mayın 8-də Karlsruhda (Berlin yaxınlığında) Almaniyanın danışıqsız təslim olması haqqında akt imzalandı.

Yaponiyanın təslim olması haqqında sənəd isə sentyabrın 2-də imzalandı. Bununla İkinci dünya müharibəsi qurtardı. İkinci dünya müharibəsində 72 ölkə iştirak etmişdir. Müharibədə iştirak edən ölkələrin silahlı qüvvələrinə 110 milyon adam çağırılmışdı. Müharibədə 62 milyon adam həlak olmuş, minlərlə şəhər, qəsəbə və kənd dağılmışdı. – 231,411.

173. Nazarbayev Nursultan, N u r s u l t a n A b i ş o ğ l u (d.1940) – Qazaxıstanın dövlət və siyasi xadimi. 1979-cu ildə Qazaxıstan MK-nın katibi, 1984-cü ildə Qazaxıstan Ali Sovetinin sədri, Nazirlər Sovetinin sədri, 1989-91-ci illərdə Qazaxıstan KP MK-nın Birinci katibi. 1991-ci ilin dekabrından Qazaxıstan Respublikasının prezidentidir. – 241-242. [450-451]

174. Norveç, N o r v e ç k r a l l ı ğ ı – Şimali Avropada, Skandinaviya yarımadasında dövlət. Sahəsi 387 min km², əhalisi 4,4 milyon nəfərdir. İnzibati cəhətdən 20 fülgeyə bölünür. Norveç konstitusiyalı – monarxiyadır. Dövlət başçısı kraldır. Qanunverici orqanı ikipalatalı stortingdən (parlament) ibarətdir. Paytaxtı Osvo şəhəridir. –267,271,274,275, 361,390-408,410.

175. İhsan Doğramacı (d.1915) – türkdilli ölkələrin Milli Pediatriya Cəmiyyətləri Birliyinin fəxri prezidenti, elmlər doktoru, professor. 1963-65-ci illərdə Ankarada Uşaq Sağlamlığı İnstitutunun direktoru, 1977-93-cü illərdə institutun icraçı direktoru, 1992-ci ildən isə fəxri prezidenti, 1968-73-cü illərdə Pediatrların Tibb Assosiasiyasının prezidentidir. 1959-cu ildən YUNİSEF-in İcraiyyə Komitəsinin üzvüdür. İki dəfə Bilkənd Universitetinin sədri və rektoru olmuş, 1975-ci ildən isə universitetin fəxri rektorudur. Azərbaycan Respublikasının «İstiqlaliyyət» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 250.

176. ATƏT-in Lissabon Zirvə görüşü – 1996-cı il dekabrın 2-4-də Portuqaliyanın paytaxtı Lissabon şəhərində ATƏT-in 54 üzvünün dövlət və hökumət başçılarının iştirakı ilə növbəti Zirvə toplantısı keçirildi. Lissabon Zirvə toplantısında müzakirə olunan məsələlər arasında Azərbaycan Respublikası nümayəndə heyətinin təkidi ilə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi geniş diskussiyaya səbəb oldu. Azərbaycan Respublikası nümayəndə heyətinin başçısı Heydər Əliyevin qəti, prinsipial mövqeyi və gərgin səyi nəticəsində yekun sənədə əlavə kimi qəbul edilən ATƏT sədrinin bəyanatında ilk dəfə olaraq ən yüksək səviyyədə münaqişənin həllinin əsası kimi Azərbaycan Respublikasının ərazi bütövlüyü 53 dövlət tərəfindən qətiyyətlə dəstəkləndi və Dağlıq Qarabağın statusunun yalnız Azərbaycan Respublikasının tərkibində müəyyən olunması öz əksini tapdı. – 272,273, 275,287,288,335,344,371,380,381,395,396.

177. «Ümumi dövlət» – ATƏT-in Minsk qrupu həmsədrlərinin (ABŞ, Fransa, Rusiya) Azərbaycana etdiyi təklif; yəni Azərbaycan ərazisində yeni bir erməni dövlətinin yaradılması. Beynəlxalq hüquqda isə «ümumi dövlət» adında anlayış yoxdur. Azərbaycan Dağlıq Qarabağa ancaq öz daxilində yüksək özünüidarəetmə statusu verə bilər. – 273,290,293,301,302,371,381, 397. [451-452]

178. Primakov Yevgeni Maksimoviç (d.1929) – Rusiyanın siyasi və dövlət xadimi, diplomat. REA-nın akademiki. 1990-cı illərdə Rusiya Federasiyasının xarici işlər naziri, Nazirlər Sovetinin sədri vəzifələrində çalışmışdır. Hazırda Rusiya Federasiyası Sənaye-Ticarət Palatasının prezidentidir. – 280,287.

179. Kosovo hadisələri – 1999-cu ildə Serbiya hakimiyyəti tərəfindən Kosovoda yaşayan dinc alban əhalisinə qarşı etnik zor tətbiq edildi və divan tutuldu. Bunun qarşısını almaq üçün NATO hərbi qüvvələri işə qarışdı. Yuqoslaviya hərbi qüvvələri öz qoşunlarını Kosovodan çıxarmağa məcbur edildi və NATO sülh məramlı qüvvələri Kosovoya gətirildi. – 284,303.

180. Yuqoslaviya böhranı – 1980-ci illərdən başlayaraq Yuqoslaviyada (Yuqoslaviya Federativ Sosialist Respublikası) ciddi iqtisadi və siyasi çətinliklərlə qarşılaşdı. 1991-ci ildə millətlərarası qarşıdurma nəticəsində YFSR parçalandı. Federasiyanın tərkibindən Sloveniya, Xorvatiya, Bosniya və Hersoqovina, Makedoniya çıxdı və müstəqil dövlət oldular. 1992-ci ildə Serbiya və Çernoqoriya Yuqoslaviya Respublikasını (SRY) yaratdılar. 1999-cu ildə Serb hökuməti tərəfindən Kosovoda (Serbiyanın tərkibində) yaşayan albanlara qarşı zorakılığa başlandı və nəticədə etnik qarşıdurma yarandı. Buna görə də NATO aviasiyası tərəfindən bombardman edildi. Məhz bundan sonra Yuqoslaviya öz ordusunu Kosovodan çıxartdı və NATO-nun sülh məramlı ordusu albanları şerblərdən qorumaq üçün Kosovaya girdi. 2002-ci ildə SRY Serbiya və Çernoqoriya adı ilə adlandırıldı. 2006-cı ildə keçirilən referendum nəticəsində Çernoqoriya da Serbiyadan ayrıldı və müstəqil dövlət yaratdı. – 284,303.

181. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurası (BMTTŞ) – BMT-nin daimi fəaliyyət göstərən mühüm orqanı. BMT-nin Nizamnaməsinə görə beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunmasında əsas məsuliyyət daşıyır. 15 üzvü var: 5 daimi (Çin, Fransa, Rusiya, Böyük Britaniya, ABŞ), 10 üzvü isə 2 il müddətinə seçilir. Şuranın hər bir üzvü bir səsə malikdir. Prosedura məsələlərinə dair qərarlar Şuranın 9 üzvü səs verdikdə qəbul olunmuş sayılır. – 300,343,380. [452-453]

182. ATƏT-in Budapeşt Zirvə görüşü – 1994-cü il dekabrın 3-7-də Macarıstanın paytaxtı Budapeştdə keçirilmişdir. Görüşdə ATƏT-in üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçıları, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan nümayəndə heyəti iştirak etmişdir. Heydər Əliyev Budapeşt sammitində regionlarda və bütünlükdə qitədə sülh konsepsiyasının həyata keçirilməsi üçün çox əhəmiyyətli fəaliyyət göstərdi. Budapeşt zirvə görüşündə ilk dəfə olaraq Dağlıq Qarabağ problemi xüsusi məsələ kimi müzakirə olundu və «Dağlıq Qarabağ münaqişəsi ilə əlaqədar ATƏT-in fəaliyyətinin intensivləşdirilməsi» haqqında qətnamə qəbul olundu. – 286,380.

183. Yeni Azərbaycan Partiyası (YAP) – Azərbaycanda ən kütləvi-siyasi partiya. YAP 1992-ci il noyabrın 21-də Naxçıvan şəhərində təsis edilib. 81 rayon və 5 minə yaxın ilk partiya təşkilatında birləşən 180 min üzvü var. Partiyada Gənclər Birliyi və Qadın Şurası fəaliyyət göstərir. Parlamentdə 73 deputatla təmsil olunur. YAP Azərbaycanın dövlət müstəqilliyinin daha da möhkəmləndirilməsində, ölkəmizdə demokratik, hüquqi və dünyəvi dövlət qurulmasında və iqtisadi-siyasi islahatların həyata keçirilməsində fəal iştirak edir. YAP ölkəmizin ictimai-siyasi həyatında aparıcı qüvvədir. YAP-in təsis konfransında (1992) mərhum prezidentimiz Heydər Əliyev yekdilliklə partiyanın sədri seçilmişdi. 2005-ci il mart ayından isə YAP-in sədri prezident İlham Əliyevdir. – 309-338.

184. Əli Nağıyev, Ə l i T e y m u r o ğ l u (d.1954) – 1996-2006-cı illərdə Azərbaycan Respublikasının Əmək və Əhalinin Sosial Müdafiəsi naziri olmuşdur. 2006-cı ilin mayında Azərbaycan Respublikasının Belarus Respublikasında fəvqəladə və səlahiyyətli səfiri təyin edilmişdir. I çağırış Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin deputatı olmuşdur. – 310,317,318,337.

185. Zahid Qaralov, Z a h i d İ b r a h i m o ğ l u (d.1934) – fizika riyaziyyat elmləri doktoru. 1956-84-cü illərdə bir sıra vəzifələrdə çalışmışdır. 1995-2005-ci illərdə Milli Məclisin deputatı, həmçinin Milli Məclisin Yerli özünüidarə məsələləri komissiyasının sədri olmuşdur. – 323. [453-454]

186. İlham Əliyev, İ l h a m H e y d ə r o ğ l u (d.1961) – görkəmli ictimai-siyasi və dövlət xadimi, diplomat. 2003-cü ildən Azərbaycan Respublikasının prezidenti. Prezident Heydər Əliyevin oğludur. 1994-cü ildən Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin vitse-prezidenti, 1997-ci ildən birinci vitse-prezidenti. Azərbaycan Respublikasının neft strategiyasının həyata keçirilməsində mühüm xidmətləri vardır.

2003-cü ildə Azərbaycan Respublikasının Baş naziri olmuşdur. Siyasi və dövlət xadimi kimi İlham Əliyev beynəlxalq aləmdə böyük hörmət və nüfuz qazanmış, bir neçə ölkənin yüksək mükafatlarına layiq görülmüşdür.

Azərbaycan idmançılarının beynəlxalq yarışlarda uğurlar əldə etməsində də AMOK-un prezidenti kimi İlham Əliyevin böyük xidmətləri var. Onun şəxsi təşəbbüsü ilə Bakıda, Naxçıvanda, Gəncədə, Şəkidə və respublikanın digər rayonlarında dünya standartlarına cavab verən böyük olimpiya kompleksləri tikilib istifadəyə verilmiş, güclü maddi-texniki baza yaradılmışdır.

İlham Əliyevin doğma Azərbaycanımızın inkişafında böyük xidmətləri var. Onun dövründə ölkə iqtisadiyyatı, qeyri neft sektoru sürətlə inkişaf etmiş, eyni zamanda ölkəyə qoyulan xarici investisiyalar xeyli artmışdır.

İlham Əliyev tərəfindən irəli sürülmüş «Regionların inkişafı haqqında dövlət proqramını» əsasən respublikanın şəhər və rayonlarında onlarla sənaye müəssisəsi açılmış, yüz minlərlə iş yerləri yaradılmış və geniş abadlıq işləri görülür. Məhz bunun nəticəsidir ki, Gəncədə maşınqayırma zavodu, Sumqayıtda alüminium zavodu yenidən təmir edilib istifadəyə verilmiş, minlərlə yeni iş yeri açılmış və insanlar işlə təmin edilmişlər.

Ölkədə demokratik islahatlar aparılmasında, hüquqi dövlət quruculuğunda, Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin möhkəmlənməsində uğurlu xidmətlər göstərən İlham Əliyev Yeni Azərbaycan Partiyasının I qurultayında partiya sədrinin müavini, II qurultayında sədrin birinci müavini vəzifəsinə seçilmişdir. 2005-ci ilin martından isə Yeni Azərbaycan Partiyasının sədridir. 1995-ci ildən Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin (1-2-ci çağırış) deputatı, Avropa Şurası Parlament Assambleyasında Azərbaycan Parlamenti daimi nümayəndə heyətinin başçısı olmuşdur. Azərbaycan haqqında, xüsusilə Ermənistanın ölkəmizə hərbi təcavüzü və onun nəticələri, erməni terrorizmi haqqında həqiqətlərin ən mötəbər beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə dünya ictimaiyyətinə çatdırılmasında müstəsna xidmətləri var. «Heydər Əliyev» və Fransanın «Fəxri legionun böyük xaç komandoru» ordenləri ilə təltif olunmuşdur. – 329,330,331,412. [454-455]

187. Ələkram Hübətov, Ələkram Ələkbəroğlu – 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasını parçalamaq məqsədilə qanunsuz hərbi qruplaşmaya rəhbərlik etmiş, qondarma «Talış-Muğan Respublikası»nı yaratmaq cəhdi göstərmişdir. – 333.

188. Konstantinos Stefanopulos (1926) – 1977-80-ci illərdə Nazirlər Kabinetində Baş nazir olmuşdur, 1995-ci ildə Yunanistanın prezidenti seçilmişdir. – 339.

189. Baltik ölkələri – bura Latviya, Litva və Estoniya aiddir.

190. Dağıstan, Dağıstan Respublikası – Rusiya Federasiyasının tərkibində. Sahəsi 50,3 min km², əhalisi 2094,6 min nəfərdir. Paytaxtı Mahaçqala şəhəridir. Dağıstan ərazisi bizim eradan əvvəl 1-ci minilliyin axırlarına qədər Qafqaz Albaniyası tərkibində olmuşdur. 1813-cü ildə Gülüstan müqaviləsinə əsasən çar Rusiyasına birləşdirilmişdir. – 359,385,386, 387.

191. Yalta – Ukraynada kurort-şəhər, Qara dəniz sahilində liman. – 351-359,361,362,363,364,368,382,398.

192. Qara dəniz hövzəsi ölkələri – 1992-ci ildə İstanbul zirvə görüşündə yaradılmışdır. Buraya Albaniya, Azərbaycan, Bolqarıstan, Ermənistan, Gürcüstan, Moldova, Rusiya, Serbiya, Xorvatiya, Türkiyə, Ukrayna və Yunanıstan daxildir. Bu təşkilat ancaq iqtisadi əməkdaşlıq maraqları əsasında qurulmuş təşkilatdır. İqamətگاهی İstanbuldadır. –355-357,363.

193. Yalta konfransı, Kırım konfransı (1945) – İkinci dünya müharibəsində üç müttəfiq dövlət başçısının – İ.V.Stalin (SSRİ), F.D.Ruzvelt (ABŞ) və U.Çorçilin (Böyük Britaniya) görüşü. Yalta konfransında faşist Almaniyasının tamamilə məğlub edilməsi ilə müttəfiqlərin hərbi planları razılaşdırılmışdı. Konfransın qərarına görə Almaniyanın silahlı müqaviməti qırıldıqdan sonra müttəfiq dövlətlərin ordularının hərəsi onun [455-456] ərazisində (həmçinin Fransanın) müəyyən zonanı tutmalı idi. Yalta konfransı BMT-ni yaratmaq və müharibədən sonra sülhün təminatı haqqında qərar qəbul etdi. – 357,358,364,368.

194. Vəfa Quluzadə, V ə f a M i r z ə a ğ a o ğ l u (d.1940) – fəvqəladə və səlahiyyətli səfir. 1975-ci ildən Azərbaycan KP MK-da mədəniyyət şöbəsinin müdiri vəzifəsində işləmişdir. 1990-cı illərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xarici siyasət məsələləri üzrə dövlət müşaviri olmuşdur. – 361.

195. Şevardnadze E d u a r d A m v r o s i y e v i ç (d.1928) – Gürcüstanın və SSRİ-nin siyasi və dövlət xadimi. 1972-85-ci illərdə Gürcüstan KP MK-nın birinci katibi, 1985-90-cı illərdə SSRİ xarici işlər naziri, 1994-2003-cü illərdə Gürcüstanın prezidenti olmuşdur. Azərbaycan Respublikasının «İstiqlal» ordeni ilə təltif olunmuşdur. – 362,363,370,376,382, 404,410.

196. Görçill Uinston Leonard Spenser (1874-1965) – Böyük Britaniyanın görkəmli dövlət, siyasi və hərbi xadimi, 1940-45, 1951-55-ci illərdə Böyük Britaniyanın Baş naziri. Çörçill 2-ci dünya müharibəsi zamanı Britaniya xalqının «mətanət» rəmzi, ABŞ və SSRİ ilə antihitler koalisiyasının təşəbbüsçülərindən biri olmuşdur.

Görçill bir sıra publisistik əsərlərin və memuarların müəllifidir. Nobel mükafatı laureatıdır. – 363.

197. Ruzvelt Franklin Delano (1882-1945) – ABŞ-in görkəmli siyasi və dövlət xadimi. 1932-1944-cü illərdə 4 dəfə ABŞ prezidenti seçilmişdir. Ruzvelt 2-ci dünya müharibəsi zamanı İngiltərə və SSRİ ilə antihitler koalisiyasının yaranmasının təşəbbüsçülərindən biri olmuşdur. – 363.

198. Transxəzər layihəsi – Xəzər dənizi vasitəsilə Azərbaycandan Gürcüstana və Türkiyəyə Orta Asiya qazını nəql edəcəkdir. Türkiyədən isə Avropa bazarlarına çatdırılacaqdır. – 373. [456-457]

199. Avropa Şurasının Parlament Assambleyası (Avroparlament) – 2004-cü ildə təşkil olunmuşdur. Avroparlamentin işində 25 Avropa ölkəsinin 732 deputatı fəaliyyət göstərir. – 374-387.

200. «B r i t i ş P e t r o l e u m», «Bi-Pi» – dünyanın ən iri neft şirkətlərindən biri. 1909-cu ildən bir çox ölkələrdə neftin kəşfiyyatı, çıxarılması, emalı və satışı ilə məşğuldur. Bi-Pi 1994-cü ildən Azərbaycanda fəaliyyət göstərir. Hazırda ABƏŞ-in əsas operatorudur. – 379,384.

201. «Ramko» – İngiltərənin aparıcı neft kompaniyalarından biri. 1977-ci ildə yaradılmışdır. Dünyanın bir çox ölkələrində neftin çıxarılması, emalı və satışı ilə məşğuldur. 1994-cü ildən «Bi-Pi» və «Şell» ilə birlikdə «Azəri- Çıraq» yatağında kəşfiyyat işləri aparmışdı. – 379.

202. «Statoyl» – Norveçin «Statoyl» şirkəti 1972-ci ildən fəaliyyət göstərir. Şirkət Şimal dənizinin Norveç sektorunda ən iri neft-qaz istehsalçısıdır. Hazırda dünyanın 19 ölkəsində neftin kəşfiyyatı, çıxarılması və emalı ilə məşğul olur. Şirkət 1994-cü ildən Azərbaycan neft layihələrində fəal iştirak edir. – 391.

203. Tur Heyerdal (1914-2002) – Norveç etnoqrafi və arxeoloqu. Köhnə dünya (Asiya, Avropa, Afrika) və Yeni Dünya (Amerika) arasında xalqların transocean miqrasiyasının mümkünlüyünü tədqiq etmişdir. 1969 və 1970-ci illərdə papirusdan hazırlanmış «Ra» və «Ra-2» qayıqlarında Afrikadan Amerikaya, 1977-78-ci illərdə qamışdan qayırılmış «Tiqrıs» qayığında Əlkürna (İraq) – Cibuti marşrutu ilə ekspedisiyalar təşkil etmişdir. 2 dəfə Azərbaycanda olmuş, Qobustan qaya təsvirlərinə, qədim Şabran şəhərinin qalıqlarına baxmış, bu abidələr barədə qiymətli mülahizələr söyləmişdir. – 394,395.

204. Azərbaycan Beynəlxalq Əməliyyat Şirkəti (ABƏŞ) –1994-cü ilin axırlarında yaradılmışdır. «Xəzərin Azərbaycan sektorunda neft yataqlarının müştərək işlədilməsi və istifadəyə verilməsi» haqqında Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkətinin və dünyanın bir neçə böyük neft şirkətləri ilə imzalanmış müqavilənin payçıları adından onun şərtlərini həyata keçirmək məqsədilə yaradılmış əməliyyat şirkətidir. Buraya 7 ölkəni (B.Britaniya, Yaponiya, Norveç, Rusiya, Türkiyə [457-458] və Səudiyyə Ərəbistanı) təmsil edən 11 iri neft şirkəti daxildir. – 409, 413.

---

205. Toni Bleyr, E n t o n i Ç a r l z L i n t o n (d.1953) – B.Britaniyanın görkəmli siyasi və dövlət xadimi. Hüquqşünas. 1983-cü ildən parlamentə deputat, 1994-cü ildən Leyboristlər partiyasının sədri seçilmişdir. 1997-2007-ci illərdə B.Britaniyanın Baş naziridir. – 410. [458]

Şəxsi adlar göstəricisi

Abbasov Abbas	-147,148
Abdullazadə Fatma	-49
Akayev Əsgər	-187
Akkan bəy	-141
Allahverdiyev Rəfael	-120
Antuanetta Mariya	-58
Aslanov Həzi	-103
Atatürk Mustafa Kamal	-190
Ayətullah Xamnei	-130
Behbudov Rəşid	-176
Belza Svyatoslav	- 71
Bleyr Toni	-410
Bondevik	-410
Bülbül	-176,179
Bünyadov Ziya	-103
Cabbarlı Cəfər	-102
Conston Rassel	-374-387
Çaykovski Pyotr	-76
Çernomırdin	-287
Çernyayev	-332
Çörçill	-363
Dəmirəl Süleyman	-6,31,190,192,218,220,372,410
Doğaneli Cənər	-140,141
Doğramacı İhsan	-250
Elçibəy	-87
Esembayev Mahmud	-28-29
Eskudero Stenli	-34-37,360
Əbdüləlizadə Əli	-165-179
Əbiyev Ağacan	-139
Ələsgərov Murtuz	-45,120
Ələsgərov Valeh	-31
Əliyev Fərhad	-120 [459-460]
Əliyev İlham	-329,330,331,412
Əliyev Yaşar	-120,121,122
Əlizadə	-133
Ərəfat Yasir	-144
Əsədov Gəray	-103
Əsgərov Cahangir	-14-15
Firdovsi	-128,175,176,178
Füzuli	-175,179,256
Geykobs Barri	-24-25,26-27
Hacıbəyov Üzeyir	-103,388-389
Hacıyev Cövdət	-103
Haşimi Rəfsəncani	-125,130
Heyerdal Tur	-394,395
Həbib	-117
Həsənov Abbasəli	-119,178
Həsənov Əli	-317
Həsənova Şamama	-18
Hökumə xanım	-131
Hümbətov Ələkram	-333
Hüseyn Cavid	-176,177,178,179
Hüseynov Hüseyn	-14

Hüseynov Surət	-87,333
Hüseynzadə Mehdi	-103
Xatəmi	-115,117,118,122,126,129,130,168, 169,170
Xərrazi	-117
Xudiyev Nizami	-17
İqlesias Xulio	-63-64,66-70
İqnatenko Vitali	-240
İman Rza	-119,131,135,177
İmanov Müslüm	-12,13,224,234,235
İnsanov Əli	-11,162
İslamova Olqa	-18
İvanov İqor	-175,280-308
Kasprşik	-270-279
Kazimirov	-286
Kərimov İslam	-222,262,263,264,410
Klinton	-35,195,197,198,276 [460-461]
Koçaryan Robert	-30-33,35,36,37,56,95,199-203,266, 277,291,293,351,352,358,361,363, 366,370,376,382,385,398,400
Kovano Keri	-371
Kuçma Leonid	-111,141,142,206,208,209,210,353, 354,355,410
Kutin Helmut	-38-41
Qara Qarayev	-103
Qaralov Zahid	-323
Qaydamak İqor	-141
Qaziyev Rəhim	-87,296
Qorbaçov	-82,332
Qrandmeyson Cozef	-195
Quliyev Adil	-195
Quluzadə Vəfa	-361
Luçinski Petru	-221
Maqomayev Müslüm	-71-77
Mayner	-39
Məhəmməd ibn Həsən	-62
Məmmədov İsrafil	-103
Məmmədov Ziya	-16,17
Məmmədzadə Yəhya	-112-137
Mərdanov Misir	-10
Mikayıl Müşfiq	-102
Mirqasımov Oqtay	-11
Mitteran Fransua	-44,48,53
Museyi- Kazım	-131
Mustafayev Məzahir	-65
Mübarək Hüsni	-60
Mütəllibov Ayaz	-86,87
Nağıyev Əli	-310,317,318,337
Nazarbayev Nursultan	-241-242
Nəsrullayev Namiq	-9-10
Nizami	-128,175,179,256
Novruzov Yusif	-11
Obuti Keydzo	-410
Oqata Sadako	-340-349
Olbrayt	-35,276,360,362,363,365,372
Oskanyan Vardan	-200 [461-462]
Ömər Xəyyam	-176
Paolo Pərviz	-180-186
Paşayev Ataxan	-16
Paşazadə Allahşükür	-211-212
Polad Bülbüloğlu	-16,120
Ponsele Kristian	-44-58
Primakov Yevgeni	-280,287

Putin Vladimir	-189
Puşkin Aleksandr	-76
Raxmaninov	-76
Rasizadə Artur	-120
Riçardson Bill	-193-198
Robertson Corc	-143
Ruzvelt	-363
Safronov Nikas	-74
Salahov Tahir	-74
Sestanoviç	-360,361
Serov	-297
Səlimi Əli	-173
Səməd Vurğun	-103
Sinyavskaya Tamara	-71-77
Solovyanenko Anatoli	-111
Stalin	-114,116,363
Stefanopulos Konstantinos	-339
Stepaşin Sergey	-151
Süleyman Rüstəm	-103
Şarl qe Qoll	-50,54
Şevardnadze	-362,363,370,376,382,404,410
Şəhriyar	-116,120,121,129,177,178,179
Şərifov Abid	-215,218
Şirak Jak	-22,46,48,54,58,334
Şixlinskaya Leyla	-163
Ştudman Jerar	-265-279
Talıbov Vasif	-118,126
Telbot	-276
Ter-Petrosyan Levon	-130,272,289,396
Teylor Uilyam	-360-373
Tezcan Ecvet	-213-220
Uşakov	-287 [462-463]
Vaqif Molla Pənah	-18
Verdi Cüzeppe	-76
Verxofstadt Qi	-101,410
Vəzirov	-87
Volf Con	-195
Vollebek Knut	-265,390-408
Yarov Yuri	-145-160,164
Yeltsin	-158,280,282,283,285,299
Yusifzadə Xoşbəxt	-8
Zeynallı Asəf	-103
Zurufçu Yaqub	-78-100 [463]

Coğrafi adlar göstəricisi

Afina	-339
Afrika	-60
Ağdam	-333,334
Aktau (liman)	-242
Almaniya	-6,49,54,224,231,232,238,361,368, 370,371
Amerika Birləşmiş Ştatları	-6,24-27,34-37,46,51,55,72,79,80, 81, 91,93,95,96,98,100,140,141,156, 180,193-198,270-279,288,290,291, 294,295,306,336,357,360-373,380, 381,395,397,402,404,410
Anadolu	-214
Ankara	-31,190,217,251
Araz çayı	-126,166,170,174,366
Arpaçay	-367
Asiya	-51,242,263,351,377
Avropa	-13,14,50,51,54,56,99,109,123,138-142,226,238,242,263,300,355,356, 357,358,363,364,368,373,374,376, 377
Bakı	-5,14,15,43,62,65,78,80,90,106,107, 108,109,110,111,120,124,125,133, 139,141,143,144,161,168,169,172, 173,177,179,180-186,187,188,189, 192,196,206,212,215,221,222,223, 225,226,230,231,240,242,263,267, 331,339,370,383,385,388-389,393, 394,408
Balkan (yarımada)	-303
Batumi	-215,242
Belarus	-151
Belçika	-49,101,410
Biləsuvar	-341
Bolqarıstan	-7,88 [464-465]
Borçalı	-84
Böyük Britaniya	-6,50,143,181,230,361,388,410
Cenevrə	-30-33,34,36,95,199-203,204,218, 266,268,277,292,398
Cəbrayıl	-116,122
Cənubi Qafqaz	-27,48,50,51,55,56,58,283,284,298, 301,306,307,364,370,375,383,397
Culfa	-119,123
Çexoslovakiya	-90
Dağistan	-359,385,386,387
Dağlıq Qarabag	-17,31,33,35,37,55,83,84,85,95,96, 98,103,175,268,271,272,281,282, 287,288,289,290,306,307,331,332, 333,335,336,341,242,343,356,371, 379,381,385,390,396,398,400,402, 405,406
Danimarka	-50
Daşkənd	-294,296
Ənzəli	-116
Ərdəbil	-121
Fələstin	-144
Finlandiya	-286,287,288,361
Fransa	-6,21-23,36,44-58,99,156,271,273, 288,290,294,295,306,334,357,361, 369,370,371,379,380,381,383,395, 402
Füzuli	-122,179,346,347
Gəncə	-18,87,175,179
Gilan	-116,121
Gorus	-84
Güləbli	-334
Gürücistan	-50,55,58,84,107,147,242,263,278, 284,301,362,363,364,365,369,370, 375,382,383,384,392,398,404,410
Helsinki	-287

Həştərhan	-277,292,303
Hollandiya	-49,54
Horadiz	-341
Hyuston	-141 [465-466]
Xəzər dənizi	-7,22,53,196,242,281,364,411,412
Xudafərin (körpü)	-123
İliçovski	-209
İran İslam Respublikası	-112-137,165-179,366
İrlandiya	-50
İsfahan	-134
İspaniya	-63-64,66-70
İsrail	-7,24,31
İstanbul	-107,141,190,217,399,403,406
İsveç	-286
İsveçrə	-30-33,199-203,224,238
İtaliya	-6,49,90,286
Kaliforniya (ABŞ-da ştat)	-78,80,81,83,91,93,95,96,97,98,99
Kəlbəcər	-343
Kislovodsk	-282
Kiş	-135
Kiyev	-148,158
Klivlend	-78,79,80
Kosovo	-284,303
Kür çayı	-229,231
Qafan	-84
Qafqaz	-14,28,133,211,281,282,284,296, 298,300,304,308,341,361,362,364, 392
Qara dəniz	-242,351-359,383
Qazaxıstan	-7,107,241-242,410
Qəmərli	-83
Qırğızıstan	-147,187
Qubadlı	-18,19,123,175,179
Laçın	-343
Lənkəran	-18
Los-Anceles	-78,80,97
Lüksemburq	-31,49,55
Mədinə	-135
Məkkə	-135
Mərakeş	-62
Mərkəzi Asiya	-261,264
Mərz	-119
Məşhəd	-119,126,135,169,174,175,177 [466-467]
Mingəçevir	-18
Minsk	-146,150
Misir Ərəb Respublikası	-7,59-61
Moldova	-7,221,263
Moskva	-10,73,82,83,85,86,87,90,146,147, 148,151,152,163,179,281,285,290, 291,295
Naftalan	-18
Naxçıvan	-6,17,83,113,118,119,123,124,125, 126,131,132,133,167,168,169,172, 173,174,177,229,230,366,367
Naxçıvan Muxtar Respublikası	-118,123,367
Norveç	-267,271,274,275,361,390-408,410
Nyu-York	-24,194,393,403
Ordubad	-119
Orta Asiya	-377
Oslo	-271,274,393,397
Özbəkistan	-7,147,150,221,261-264,410
Pakistan	-7
Paris	-53,54,58

Polşa	-10,274
Poti	-209
Rumıniya	-7,88
Rusiya	-6,36,46,55,73,86,123,145-160,163, 164,189,240,256,271,273,275,277, 280-308,336,357,361,371,380,381, 385,386,387,395,397,402,411
Sevastopol	-353-354
Şədiyyə Ərəbistanı	-7,410
Sibir	-178
Sisyan	-84
Spitak	-372
Stavanger	-395
Stepanakert	-84
Strasburq	-272,289,379
Sumqayıt	-18
Supsa	-209,383
Şamaxı	-175
Şəki	-18,65,175 [467-468]
Şərqi Azərbaycan	-112,113,114,130,165,166,171
Şərqi Avropa	-351,358,363
Şərur	-83
Şimal dənizi	-411
Şimali Qafqaz	-306,308,377,387
Şuşa	-18,175
Tacikistan	-147,151,156
Tbilisi	-360,361,363,370,372,375,376,383, 384,385,386
Tehran	-115,116,122,123,125,132,169,170, 175
Təbriz	-112,113,116,118,119,120,124,126, 127,128,129,134,135,136,137,165, 166,169,173,174,175,179
Tula	-74
Türkiyə	-6,107,125,140,190-191,192,213-220,251,271,361,366,367,372,373, 410
Türkmənistan	-7,107,373
Ukrayna	-111,141,142,148,151,206-210,263, 351-359,363
Uluxanlı	-83
Vaşinqton	-22,27,30,33,36,56,95,197,263,268, 272,276,291,361,365,392,397,398
Vedi	-83
Vyana	-287
Yaxın Şərq	-60
Yalta	-351-359,361,362,363,364,368,382, 398
Yaponiya	-7,231,388,410
Yerevan	-83,130,302,360,361,370,376,393, 403
Yevlax	-18
Yuqoslaviya	-284,303
Yunanfstan	-339
Zəngəzur	-84
Zəngibasar	-83
Zəngilan	-116,122,123 [468]

Kitabı çapa hazırlayan

Tofiq Babayev

Rəssamı

Fuad Fərəcov

Texniki redaktoru

Zoya Nəcəfova

Yığım üzrə operator

İlhamə Kərimova

Kompüter tərtibatı

Məhəbbət Orucov

Cildin hazırlanmasında AzərTAc-ın materiallarından istifadə olunmuşdur.

«Tayms» qarnitur. Formatı 60x90 1/16. Ofset kağızı 1. Şerti çap vərəqi 30. Uçot vərəqi 30,5. Tirajı 5000. Müqavilə qiyməti ilə.

Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı. Bakı – Mehdi Hüseyn küç. 61. dalan 2/3.
“Qismət» Nəşriyyat, Poliqrafiya və Ticarət LTD tərəfindən çap olunmuşdur.